

Борис Лознянський

**ЛУЗНА-ЛОЗНА
СЕЛО НА ПОДІЛЛІ**

Борис Лознянський

ЛУЗНА-ЛОЗНА СЕЛО НА ПОДІЛЛІ

/Історико-науковий та художній нарис/

ВИБРАНІ ТВОРИ
ТОМ ОДИНАДЦЯТИЙ

Лузна-Лозна – Вінниця
ТОВ «ТВОРИ»
2018

УДК 94(477-44)(063)

Л 283

Науково-історичне і літературне видання

Лознянський Б.

Л 28   Лузна-Лозна. Село на Поділлі: Історико-науковий та художній нарис / Б. Лознянський – Вінниця: ТОВ «ТВОРИ», 2018. – 728 с.

ISBN 978-611-530-007-3

У пропонованому виданні автор ґрунтовного дослідження історії села намагався через різноманітні джерела інформації з минулого і сьогодення подати хоча б наближену до істини історію села в суголосі з життєдіяльністю багатьох селян Лузни-Лозни, історією Вінничини, Поділля та України. Розглядається життя селян Лозни в різні епохи колонізації: Татарської (1240-1362 рр.); Литовської (1362-1569 рр.); Польської (1569-1775 рр.); Московської (1654 (1775-Поділля)-1991 рр.). Ці епохи рабської залежності від чужинців генетично вплинули як на селян Лузни-Лозни, жителів Поділля так і всієї України. Подається сучасний невтішний стан Лозни, обґрунтовуються його причини та вносяться пропозиції щодо майбутнього. Основна ідея твору – відновити історію села, показати вузлові моменти нашої важкої історії та відзначити, що історія кожного поселення є проекція історії краю і нашої країни – древньої Русі, згадати селян давнього і сучасного періоду, хоча б окремі особливості їхнього життя.

УДК 94(477-44)(063)

ISBN 978-611-530-007-3

© Лознянський Б., 2019

© Балюк П.П., 2019

ПЕРЕДМОВА

.....

Перед нами історія села Лузна-Лозна, що розглядається в контексті історії Поділля та всієї України впродовж століть поневолення українського народу татарами, литовцями, поляками і москалями. Такий підхід відновлення історії є чи не першим розпочинанням в новітній Україні, адже історія села, селища чи містечка без сув'язі з історією краю і держави в умовах багатьох століть, не дає узагальнюючого розуміння ні минулого, ні сучасного, ні майбутнього.

Читаючи книгу кожен перш за все довідається: під владою скількох держав перебували предки наших селян і скільки трагедій вони зазнали після занепаду великої держави Русь із-за помилок Київських князів; що і як робили татари, коли прийшли на Поділля; довідаються про часи грізної битви чужинців за наш край, коли навіть частина Русі – Поділля одночасно було розділене навпіл між Литвою і Польщею, не кажучи уже про залежність від Московії впродовж трьох з половиною століть; переконаються, що інфіковані рабською покірністю селяни з давнини дотепер так повністю й не позбулися цього недугу за чверть століття незалежності (після 1991 р.) від інших держав.

Щоб написати нарис хоча б про одне українське село, його людей, висвітлюючи їхні позитивні і негативні сторони, причини появи неординарних сторін в процесі складних умов

життєдіяльності українського суспільства в його неймовірно складній історії, треба мати час, силу і сміливість. Особливо важко подібне здійснити після нечуваної матеріальної, духовної та інформаційної руйнації, що її зазнало українське селянство за часів комуністичного правління в колишній російській імперії, куди входила Україна впродовж трьох з половиною століть. Читачі довідаються про славні справи односельців у далекому минулому, про добрі справи господарів, яких принижували і знищували та про бобилів, яких завойовники, особливо більшовики, возвеличували. Українські селяни і більшість з нас, разом з ними, мабуть так і залишилися «трохи» інфікованими не тільки кріпацькою покірністю, але й іншими особливими рисами. Мабуть тому автору довелося висловлювати й гострі думки і про події, і про окремих селян, хоча негативні дії деяких особин, скажімо, так званих місцевих активістів, це не їхня провина, а жорстокі прояви рабства, в якому перебували попередні наші покоління.

Ми ввійшли в епоху ХХІ ст., коли розпочалася глибока трансформація усіх сторін українського суспільства, де панували ненависть і страх, крадіжки і помста, несправедливість і зрада, що формувало чорну історію народу впродовж 1240-1991 років. Кожен народ має зрозуміти свою чорну історію, сторінки тоталітаризму і голодомору, які жахають людей світу, але вони були закриті для кожного українця під страхом катувань, у тому числі й селян з Подільського села Лузна-Лозна. Заборона більшовиками згадувати і відтворювати минуле настільки всмокталось в гени, що про чорні справи місцевих активістів багато наших селян бояться розповідати, а тим більше називати їхні імена, навіть у досить похилому віці. Таку, не дуже приємну роботу, заради своїх односельців взявся виконати для історії автор цієї праці. Виклад минулого полягає у тому, що великі і малі діяння наших предків Поділля подаються таким чином, щоб бути далекими від прикрас та занадто утішних відзнак, а висвітлювати правду, яка б вона не була, адже це реальність для прийдешніх односельців з надією, що українське село відродиться

з глибокого занепаду. Ми не можемо забувати, що все наше селянство споконвіків зазнавало утисків, а тепер, в період незалежності держави, справа дійшла до зникнення навіть самого села як такого.

З урахуванням такої реальності в роботі над книгою автор ставив завдання, щоб в ній не знаходилось місця для вигадок, що робило б твір лише наближеним до реальності, згадується лише чимало такого, яке не дуже приємне, але це не провина тодішніх людей, які творили зло, бо воно діє по-за їхнім усвідомленням, а це уже результат вікового рабства. В такому випадку в реальності існує дві альтернативи: промовчати, як це практикують деякі, щоб не викликати неприязні серед сучасників, або сказати правду, щоб прийдешні покоління не спокусилися теж так діяти. Але тут виникає ось що: у першому випадку, оберігаючи сучасників, посилаючись на істину, що мовчання – це золото; у другому, уже визнано, що мовчання – це чорне золото. У своїй праці автор справедливо дотримується правила – відмежування від чорного золота, пишучи правду і тільки правду, посилаючись на древні акти і спогади сучасників.

Таке реальне тлумачення історії села мабуть буде найбільш справедливим ще й тому, що до цього про наше село ніхто й ніколи нічого не писав, а тому тільки найбільш можлива, хоч і гірка, правда покаже не тільки заслуги багатьох селян, але й прикрі помилки хоча б тих, які відомі. Іншими словами, не було намірів: ні прикрити безчестя фіговим листочком, мовби такий був лихий час, ні устремління навести тінь на добрі справи, пояснюючи, що їх не спрямували на неблагородні цілі. На конкретних прикладах сільського буття кожен побачить відбиток в історичних подіях правди про минуле і сьогодення, яка кардинально відмінна від того, що подавалось дотепер в офіційних історичних книгах впродовж минулих віків, особливо ХХ століття. Можливо хоча б трохи відкриється завіса, щоб зрозуміти події реального життя, в яких перебували прадіди, діди і батьки в минулому, а ми тепер.

Поряд з переліком історичних фактів автор аналізує діяльність людини, конкретної особистості, яка і творить історію. В книзі подаються не тільки гарні справи чи прикриті помилки, але й даються пропозиції своїм землякам щодо конкретних справ, які мають реальне значення для сьогодення, зокрема, використовувати вітрову енергію, як це робили їхні предки в минулому, кооперуватися у виробництві сільськогосподарської продукції, її переробляти і продавати готову продукцію, створювати робочі місця в селі, бо надіятись на когось, навіть на власну державу, марно. Автор пропонує більше згадувати і віддавати шану тим селянам, які загинули у голодні роки (1923 р., 1932-1933 рр., 1947 р.), а також роботящим селянам, яких назвали «куркулями» і репресували, уважно ставитися до воїнів, які беруть участь у війні проти Московії, що розпочалася 2014 р, і невідомо коли закінчиться агресивна війна, яку чомусь українська влада вперто називає «АТО».

Тільки тепер, коли не стало московського контролю, українці взялися за вивчення епохи татарського, литовського, польського і московського господарювання на українському Поділлі. За роки незалежності України (після 1991 р.) українські історики, особливо місцеві краєзнавці, які не zaangażовані історією Карамзіна, намагаються вивчити і написати реальну історію свого краю, яка згодом ввіллється в дійсну історію нової України. З усього видно, що автор намагається хоча б якусь крихту внести в загальний доробок інших, щоб його односельці постали в історії села, можливо, й українського Поділля та всієї країни істинними представниками селянського життя, з його незгодами і бідами, які випали на багатостраждальне селянство, залишаючись чесними і мужніми громадянами своєї епохи впродовж всього ХХ і початку ХХІ століть.

Адже подібно до того, як українська історія здебільшого стерта з документів першоджерел та виправлена в інтересах інших народів і держав, так і історія кожного села чи містечка втратила більшість інформації про свій край, кожної

людини та їхні родини. На превеликий жаль така втрата в більшості випадків, здавалося б, ставала безповоротною і відновленню не підлягала, адже все загинуло в церковних книгах запису, в архівах під час громадянської і світових війн, що прокотились повсюдно українською землею. Однак, виявляється, відновлення відбувається, бо саме такі праці залишать багато цінного для історії нашого Подільського краю і країни в цілому. Цінність подібних історичних творів, видання яких підтримується облдержадміністрацією і облрадою, широко з'являються на Вінниччині, вони відновлюють реальну історію славного Поділля і великої країни Русь.

*С.П. Колесник,
письменник, Лауреат Національної
премії імені Тараса Шевченка,
уродженець Калинівського району*

ПРИСВЯЧЕННЯ

.....

*Он юности своей отчизну помнил,
И до конца по ней он тосковал.*

А. Пушкин

Оскільки громада села, Сільська рада, працівники районної бібліотеки міста Хмільника і краєзнавці Вінниччини доручили мені написати історію та життя моїх односельців з Лозни, я з усією старанністю і вмінням, яким наділила мене природа та життєвий досвід, намагався задовольнити їхнє бажання. У мене, як і в усіх нас, головна надія: щоб ми ставали кращими, позбулися того негативу, що звалився на нас, накопичений впродовж багатоголіткового рабства, а для цього, найперше, треба відродити історію свого села, свого краю, своєї країни. Ми ж, на превеликий жаль, не відаємо про свою минувшину, не знаємо героїв і недоброзичливців, здебільшого вважаємо за краще про дещо промовчати, бо воно, бачите, не досить приємне, а тому продовжують жити діяння тих замовчуваних сволот, які вбивали працьовитих земляків і їхніх дітей, вони здатні проявитися у майбутньому і знову наробити лиха.

Щоб цього не сталося українській нації, народу, селянам не слід забувати власного минулого, бо воно дозволяє пам'ятати свою славу і виправляти колишні помилки. Бажано і селянам, і новітнім аграрним реформаторам не забувати

слова Є. Маланюка, що серед океану тьми і зла «Ще села світяться свічкою молитви й тиші»¹. Селяни, як і весь український народ, були свободолюбивими та вільними, хоча і захищеними, потерпаючи від завойовників, які захоплювали українську благодатну землю – турки, татари, литовці, поляки, німці й москалі, кожен чужинець події трактував з власного погляду та інтересів. Достименно відомо, що впродовж 750 літ (1240-1991 рр.) історію нашої країни, у тому числі й Поділля, писали історики інших держав і так як їм заманеться. Саме тому відродження історії до дрібниць в минулому категорично заборонялось царською і більшовицькою владою, бо коли дослідники збирали дані про українську старовину, то москалі таке називали тільки «Сбродомъ всякой всячины и сокровищницей былей и небылиц хохлатской»². Недаремно зібраної реальної історії нашого села немає, документи усі знищено, особлива чистка відбулася у 1917-1991 роках.

Настала незалежність, тепер, зрозуміло, наше село потребує пошуків, знахідок, відкриттів щодо причин важкого життя селян і їхнього багатвікового гноблення. Реальність така, що я не вигадував чогось незвичайного, а посилаюсь на спогади наших селян і деякі власні, відомі мені факти з документів минулого щодо поведінки багатьох в складних життєвих умовах, а також оточення та обставини, в яких події відбувалися. На підставі усього цього дається картина життя в далекому і недалекому минулому, позначаючи діяння конкретної особистості в складних умовах з погляду людської цивілізації і християнської моралі. Отже, ми творимо і відновлюємо історію заново, дещо беремо з давньої історії, з власних спогадів селян і автора, а також аналітичного осмислення подій. Книга, можливо, стане незвичайною, в ній не знайшлося місця для видумок, усе на фактах, конкретних особах, чимало з написаного про новітню історію, автор особисто знав, бачив, читав, чув розповіді або

---

¹ Літературна Україна. 24 травня 2018, № 20

² Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН. К., 1930, Т. 3, -С.329

використав спогади місцевих селян. Історія села – це історія багатьох селян, їхні світлі і не дуже кольори, адже наша нація відроджується, повертається до європейської цивілізації, а тому треба знати глибинну мужицьку історію.

На кінець, історія села Лозна написана не відокремлено, а у поєднання з історією епох рабства, людності, звичаїв і подій на лівому березі річки Сниводи, Вінницького повіту, волостей, Поділля, Русі-України, нарешті всього українського селянства і нації. В книзі існують твердження щодо фактів, які стосуються винятково історії села Лозна, деякі з них, зокрема, походження назви села, час згадки про нього та різні міфи нерідко не узгоджуються з уже оприлюдненими місцевими краєзнавцями, але це – історичні дослідження, вони завжди будуть поповнюватись свіжими фактами і набирати нового змісту.

Можливо, сама доля сприяла тому, щоб мене зобов'язали хоча б трохи відтворити історію свого краю, рідного села. Сталося так, що я, мої батьки і родичі жили у селах, що належали до маєтків польських князів і графів: я народився в Лозні, жив з батьками у Журавному, що поряд з Уладівкою; рідна сестра мого діда **Харитона Наконечного** мешкала у Колибабинцях, де мені доводилось побувати у гостях, відчутти тепло і любов. Отже, Лозна, Журавне і Колибабинці є моїм рідним краєм, які споконвічно були власністю польських магнатів, після них московських царів та більшовиків, а тепер інших, уже українських, новітніх можновласників. Отаке колесо історії України, в ньому знаходиться село Лозна, а воно занадто складне, як буде показано, продовжуватиме крутитись і наповнюватись новим змістом.

Перед цим зауважимо, що формування особливої (шкідливої) духовності під час перебування в рабстві, для українців на жаль не малий строк – це епоха у 30 поколінь (750:25), фіксується генетично. Тому на певному генетичному рівні національної спільноти формувался особливий егоїзм³,

---

³ Егоїзм-моральний принцип і негативні риси характеру, що полягають у нехтуванні інтересами суспільства й інших людей заради особистих інтересів.

визначався характер кожного представника нації, що доволі чітко простежується в середині країни і за її межами. На превеликий жаль, за українцями закріпилась думка про наявність у них таких рис як заздрощі, доноси, зрадництво, продажництво, злодійство, яничарство, народження політичних близнюків, намагання збагатитись під час безладдя на усіх рівнях державного управління, байдужість до свого народу, своєї держави, історії та культури. Саме такі егоїстичні риси лежать в основі важких подій українській землі: громадянська війна; знищення працелюбних селян (розкуркулення); виселення поодинці і цілими сім'ями до Сибіру за прагнення до свободи; геноцид-голодомори дорослих і дітей (1932-1933 рр.); масові розстріли; репресії 1937-1939 рр.; війна 1939-1945 рр.; вбивство і зневажливе ставлення до воїнів Української повстанської армії (УПА); тюрма за колоски; багато інших жаків. Усе вище згадане посіяне і проростає на усіх щаблях організаційної структури нашого суспільства від простих громадян, усіх прошарків інтелігенції, до найвищого державного управлінця. Це наша реальність і про неї писав Т. Шевченко: «//Гриземося, мов собаки //За маслак смердячий. //Та тебе ще зневажаєм, //Праотче ледачий»⁴.

Підтвердженням вище сказаного на прикладі моїх земляків є той факт, що деякі вихідці з Лозни, навіть у важкий період здобуття Україною незалежності, приймають московське громадянство, окремі переселяються до цієї країни і стають її громадянами, залишаючи своє село, свій народ, свою державу у найскладніші часи, мовби на полі бою, перед атакою за свободу. Мої селяни і я з ними, належимо до нації, яка у віках зазнала кривди, і про неї писав Володимир Сосюра: «О, націє моя, роздерта і розбита //На табори ворожі і чужі», закликаючи українців «Любіть Україну у сні й наяву, //вишневу свою Україну», а тому нам треба відроджуватися до великої і шанованої держави Русь.

---

⁴ Шевченко Тарас. Кобзар. Дніпро, К., 1971,-С.435

На цьому шляху відродження багато витратиться часу, сил і вміння, бо наша країна, кожне місто і село, весь народ позбавлені своєї славної, древньої реальної історії, її треба відновити, а тому після здобуття незалежності суспільство зобов'язане з чогось розпочинати, докладаючи зусилля поглянути на низову ланку, де розпочинається історія країни: з написання історії сіл і їхніх мешканців; відтворення життєвого дерева кожного роду; природи, якою вона була і що з нею сталося внаслідок діяльності самої людини і кліматичних змін; деяких негативних вчинків конкретних осіб, щоб не робити таке у майбутньому, якщо вони не хочуть ввійти в історію за свої шкідливі дії для громади; розповісти про людей, які звеличували своє село, свій край, свою громаду. Перед нами постануть події, що засвідчують, як забирали останні крупинки харчів у селян і вони помирили, як хвилями знищували українські села і селян, їхню духовність, культуру, мову та звичаї, що становить фундамент української нації і держави.

Після міфічної Переяславської ради 1654 р. народ український опустився на саме дно людської цивілізації: він потрапив у російське ярмо, опинившись в кріпацтві, тобто в рабстві, якого їхні прабатьки у важкому сні не бачили і не знали досі. Продовжувалось те рабство аж до 1861 р., коли його відмінили, за що віддав своє життя пророк українського народу Тарас Шевченко. Рабство мовби відмінили, але селяни залишилися голими і босими, адже земля та майно, нажите на рабській праці, залишилось у власності поміщиків. Протестуюча енергія вилілась у селянську непокору, уже в 1862 р. в 318 селах і містечках Правобережжя відмічались заворушення, були вони і в нашому селі теж⁵ і про це йтиметься. Суцільні виступи на Правобережній Україні спалахували впродовж 1866-1900 рр., боротьба була довгою і впертою, вона придушувалась військами і жандармами, одначе влада поступово задовольняла деякі вимоги селян. Саме ці виступи, заворушення і жорстке незадоволення селян владою, яка не дала їм землі

---

⁵ Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.), Днепропетровск, 1960, -С. 113

при звільненні від кріпацтва, були використані комуністами для підготовки перевороту 1917 р. під гаслом «земля селянам».

Тільки під час революційної доби в Україні 1917-1921 рр. українська влада дала землю селянам, чимало бідняків і малоземельних змогли заможнo жити, але уже з 1922 р., більшовики, захопивши владу в Україні, почали прибирати до рук держави всю землю та реманент. Колишніх бідняків, які одержавши землю і стали заможними, назвали куркулями, примушували силою і страхом вступати в колгосп. Деякі, потрапивши у безвихідь, відали все, стали колгоспниками, а решту, які пручалися, розкуркулювали, забирали майно, реманент, збіжжя, навіть житло, їхні сім'ї висилали на східні землі, а господарів на Соловки та Колиму. Поступово люди звикли до колгоспу, аж тут московська імперія розвалилася, і після 1991 р. між селянами розподілили землю: кожній сім'ї виділили невеличкий наділ – від 10 га на Поліссі до 2,6 га на чорноземах Поділля. Але у селян, як у колишніх наймитів, немає ні коштів для ведення господарства, ні техніки для обробітку землі та збирання урожаю на невеличких ділянках землі. Селяни знову залишилися ошуканими, а спритні ділки стали за безцінь спочатку брати в оренду на 10, 20 і 50 років, а поряд з цим прихованими методами скуповувати землі. Знову йшло усуспільнення дрібних земельних наділів, але величезною ціною – зникненням села як основи існування українського суспільства та їхньої державності. На початку ХХІ століття українське село щезає, не стає прадавніх традицій, вікової культури.

Що в такому випадку можна зробити, зарадити і здійснити? Використовувати інформацію про минуле і сьогодення для практичних потреб: фактичні матеріали, які чудом десь збереглися про село і селян; спогади і перекази, які з часом можуть також стати не прозорими або взагалі зникнути; особливо це стосується двадцятого століття – жовтневий (1917 р.) заколот в Московії, який зачепив Україну, громадянська війна, колективізація, голодні 1922 р., 1932-1933 рр., 1947 р.; світова війна 1939-1945 рр.; багато було доброго в минулі роки,

коли одні підтримували інших толоками, порадами, грішми і продуктами; одночасно діяли доносили брат на брата, існували зради, стягнення податків з голодних і холодних людей, відняття вузликів зерна чи насіння в голодні роки, нікому, навіть дітям, не дозволяли збирати колоски. Робили подібне зло не чужі, а свої ж люди, односельці, а з часом жили разом, веселились, лише потайки один на іншого тримав камінь за пазухою. Все подібне відбувається через людські заздрощі, що є, на превеликий жаль, об'єктивним супутником людини, але у складних умовах він може проявлятися сильніше і слабше. Щоб не давати йому сильно проявлятися в наступних поколіннях, треба про це писати, говорити, називати конкретних осіб, які кривдили своїх односельців, родичів і навіть близьку рідню. Подібне уже є хворобою з якою треба боротися і її лікувати, особливо в українському суспільстві, яке після багатьох століть рабства, стало хворим не стільки фізично, скільки духовно, але це не його провина – це нанесена шкода рабовласниками.

Ось що написав про українців Т. Шевченко в «Гайдамаках», характеризуючи Коліївщину⁶:

*Отаке-то було лихо
По всій Україні!
Гірше пекла... А за віщо,
За що люде гинуть?
Того ж батька, такі ж діти, –
Жити б та брататься.
Ні, не вміли, не хотіли,
Треба роз'єднатся!
Треба крові, брата крові,
Бо заздро, що в брата
Є в коморі і на дворі,
І весело в хаті!
«Уб'єм брата! Спалим хату!» –
Сказали, і сталось.*

---

⁶ Тарас Шевченко. Кобзар. К., 1971, -С.91-92

Далі буде показано на конкретних фактах правдивість кожного слова генія українського народу, який намагався розтлумачити своєму народові причини його бід та навчити позбутися усього негативного, отриманого за багато століть перебування в рабстві.

Наше глухе село Лузна-Лозна, і в ньому існують постійні супутники людини: – добро і зло. Селяни зайняті щоденною важкою сільськогосподарською працею на українському чорноземі, справляють весільні обряди, родини і хрестини, сходяться на толоку для будівництва селянських хат, проводжають односельців в останню путь. Перед зором назавжди так і залишаються вироблені важкі руки, босі ноги, переважно не то сумні, не то суворі засмаглі обличчя, коротка розмова і влучні вразливі слова, біля селянських хат вечорами чути тужливі українські пісні, лунає музика і десь витанцювують українського гопака. В цій, наче мурашиній, здавалося доброзичливій метушні, опісля ночами палають спалені садиби, крадуть худобу і збіжжя, селяни збігаються з відрами води боротися з вогнем, а в деяких хатах при каганцях строчать доноси на сусідів і навіть родичів, і за наклепами караючі органи витягують селян поодинці для допитів, де хто рятується втечею, або ховається від своїх же односельців і каральних органів рабовласників.

Наперекір вище названим незгодам, що відбуваються впродовж багатьох поколінь українська нація не зникла, знаходячи в собі сили для виживання, але для цього українці, у тому числі селяни Лозни, вдавалися до вишуканих хитрощів і пристосуванства, а тому героїчних битв за свободу, за винятком двох – трьох, майже не відбувалось. Навіть в роки незалежності, українці, звикнувши до рабства, так і не можуть виборсатись з-під московського ярма. Тому у світі сформувалась справедлива думка, що українці повинні у своїх бідах звинувачувати тільки себе, надіятись тільки на себе, робити важку справу відродження слави колишньої великої країни самостійно, стати великою державою Європи, бо у москалів інші задумки.

На прикладі свого рідного села Лузна-Лозна, загубленого в глушині лісів, пагорбів і кар'єрів, центру українського Поділля, яскраво простежується доля усього українського народу, його історія, культура, формування держави, всілякі біди і радощі в житті добрих, розумних, кмітливих, роботящих українців, яким завойовники прищепили багато негативних рис. Якщо українцям, у тому числі і жителям сіл Поділля, вдасться відірватись від москалів, то негативні риси доведеться відривати, наче реп'яхи, впродовж трьох-чотирьох поколінь⁷, а це копітка дорога в 100 років (1991-2091 рр.). Не будемо дорікати своїм прадідам, дідам і батькам за те, що вони хоча добре тримали чепіги плуга, косу і сокиру, але ліниві до пера, не поривалися до битви з невимримним часом, який усе поглинав безслідно, не залишаючи писемних свідчень про героїчні діяння наших селян гідних подиву та довічного пошанування.

Немає свідчень й про негідні вчинки, що варті прокльонів та споконвічної ганьби, як засторога для майбутніх негідників. Подібне стосується не тільки конкретного села, це проблема Подільського краю, держави в цілому, бо українців змушували визнавати, що українська нація і її держава з'явилась не у IV-VI ст., а десь у XIV-XV століттях, тобто тоді, коли формувалось Московське царство на землях Володимиро-Суздальського князівства. Виходячи з такої наруги, теперішнє покоління зобов'язане відродити історію, мову, культуру, духовність та передати реальне минуле і сучасне майбутнім поколінням.

Автор дотримується думки, як і деякі інші митці, що людське життя складається і запам'ятовується найбільше із дрібниць. Сутність висловленого полягає в тому, щоб залишити пам'ять не тільки про звичаї наших славних предків, але й про рабське минуле нашого народу (1240-1991 рр.), особливо роки більшовизму (1917-1991 рр.) у свідченнях очевидців, тобто тих, хто ту епоху формував і сам став її частиною, епохою доносів і допитів, розкуркулення і вбивства, голодної

---

⁷ Панасюк Б. Я. Клімат, людина, економіка. К., КНЕУ, 2015, -С.374

смерті і тюрем, що надає свідченням таких людей особливого духовного змісту, вони відмінні від тих, хто прийде їм на зміну. Саме тому автор намагався, щоб усі подробиці селянського життя в Лозні, навіть окремі дрібнички повсякденного життя, були в певній площині зв'язані з історичними подіями епох в яких жив автор, його ровесники, їхні батьки, діди і прадіди.

Нарешті треба й дещо сказати про майбутнє країни, Поділля і села. Як усе живе і неживе в природі змінюється, зазнає невідворотнього перетворення від занепаду до покращення. Так і наше село, Поділля, держава та народ, переходячи від рабства до безладдя і застою, неодмінно розпочне зростати, зміцнювати порядок та дотримуватись закону, підвищувати власний добробут в такій природній послідовності «добродетель порождает мир, мир порождает бездеятельность, бездеятельность – беспорядок, а беспорядок – гибель, и – соответственно – новый порядок порождается беспорядком, порядок рождает доблесть, а от нее проистекают слава и благоденствие»⁸.

Кожен має зрозуміти, що впродовж чотирьох епох рабства духовність селян генетично руйнувалась, усі намагались пристосуватись до того чи іншого завойовника, який володів Поділлям, щоб вижити. В складних віковичних умовах було чимало різного – добра і зла, а це потребувало викласти у даній праці, бо як пише О. Воля «Гріх було б не бачити добра й зла так загострено й принципово»⁹.

Коли у 1991 р. Україна і народ отримали політичну свободу, бо економічної не буде ще довго, то виявилось, що в країні стало жити неймовірно важко. І це не дивина і не провина самого народу – це його гірка доля, цьому є низка причин, адже перебування в рабстві століттями не минуло даремно, народ, одержавши свободу, був розгублений, нікому не довіряв, не відав, що тільки порядок, праця і надія на власні сили може вивести людину з рабства, а «Когда народ

⁸ Макиавелли Никколо. Историческое наследие. М., 2009, -С.272

⁹ Літературна Україна. 24 травня 2018, № 20

в государстве развращен¹⁰, законы почти бесполезны, ежели не управляется оно деспотически»¹¹.

*Академік Броніслав Панасюк біля підсвічників, привезених ним для церкви Храму Святої Покрови, що будується в селі.
Вересень 2015*

І дійсно, керували українцями деспотично: татари, поляки, московський царизм і більшовики, але всі заради власної вигоди. Тепер подивімось як жили, не борючись, наші прадіди, діди, батьки і ми, щоб зрозуміти причини, які не дозволяють нам дати собі належну раду в благословенні часи незалежності. Праця, де наведено чимало матеріалів, спрямована на роздуми людей мого покоління розпочати гнівний спротив проти невільництва, не тільки московського, а найперше, внутрішніх промосковських неукраїнців.

¹⁰ Розбещений, розпаскуджений, зледащитий, розпусний.

¹¹ Наполеон Бонапарт. Максими и мысли узника Святой Елены.. С. Петербург, 2007, -С.35

МИНУЛЕ І СУЧАСНЕ МОЄЇ МАЛОЇ БАТЬКІВЩИНИ

.....

*І я вже йду за часом,
Як за плугом
Ліна Костенко*

Н а схилі літ кожну людину чомусь, хоча і рідко, але виникає невмоліме і непереборне бажання навідатися на свою малу батьківщину. Якась невідома сила вабить у місця появи тебе на світ, щоб подивитися, що там коїться, як було колись і що діється тепер. Подібне сталося й зі мною, коли одного літнього ранку, не вдаючись до послуг власного автомобіля, раненько дістався до центрального автовокзалу, який був неподалік, вмовився у комфортабельному автобусі Київ – Хмельник і поїхав в гості до малої батьківщини. Не взяв з собою нічого для читання – люблю дорогою мріяти, а тому заглибився в роздуми. Чим далі в глибину українського Поділля, тим невимовна туга оповивала душу солодкими чарамми, торкаючись, раз у раз, глибинних людських струн, які відтворювали спогади давньої історії моєї малої батьківщини. Історія землі моєї залишається ще занедбана, заростає будьяками та чортополохом, тільки свистять віковічні вітри.

Вийшов з автобуса в селищі Уланів, від якого до мого села не більше семи кілометрів і попрямував пішечком як, бувало, колись. Дорогою огорнули спогади про минуле

і сьогодні, долю країни та невеличкого рідного села, загубленого в глибині ланів українського Поділля. Кожен селянин нашого села, який надовго чи назавжди його залишає, переймається досить складним завданням, щоб зрозуміти неповторну ауру своєї малої батьківщини, генетично сформовану впродовж багатьох поколінь прийшлими народами. Треба сказати, що здебільшого подібне вдається не всім, а істина ще не з'явилась нікому, настільки багатогранна віковична дійсність людності на цій місцевості.

Ще ніхто не сказав вагомих слів, не висловив глибоких думок про особливості природи, які надзвичайно колоритні, риси якої згодом втрачаються, про працьовитих людей з їхньою непізнаною внутрішньою духовністю і генетичною реальністю. Так і залишається не розкритою квіточка багатюща неповторність історії невеличкого клаптика землі українського Поділля – села Лозна, його людей та їхніх яскравих особистостей, як у позитивних так і негативних рисах. Погляньмо, що творилось на Подільській землі, – хто тут був господар впродовж багатьох століть? І бачимо – не українці, а тому родючий і благодатний Подільський край не став раєм для місцевих жителів. Чомусь українці жили переважно підробітками, прислужували чужинцям, задовольнялися важкою непомірною працею, яка випестила думку про наявність у мого народу риси “працьовитий народ”, хоча на родючих землях він постійно голодував.

Висловити реальні думки про свою землю здатні тільки ті прості люди, хто босими ногами на ній ходив, з дитинства добував важкою працею свої харчі, знання, зростав і мужнів в голоді та в холоді. Їхнє основне завдання в сучасний складний період відстоювання незалежності країни, військової битви з москалями, наступу глобалізаційних процесів і кліматичних змін залишити наступним поколінням живу історію батьківської землі, самобутність лознянських жителів і їхню національну пам'ять, що під дією об'єктивних і суб'єктивних процесів або зникло, або зникає. Що пам'ятають лознянці? – чи пам'ятаємо ми своїх сільських

мудреців, подвижників і борців за свободу, селян високої духовності? – далі діда і батька пам'ять наша майже не сягає. Це досить сумно, адже таке слід хоча б трохи виправити, щоб прийдешні покоління не цуралися рідної землі, як їхні діди та батьки, пригнічені рабською працею, позбавлені елементарної культури і соціального захисту. Є надія, що вони не будуть продовжувати історію, яка не дуже прикрашала благодатний край, а почнуть її виправляти, поліпшувати і примножувати славні традиції минулого, які, наперекір складній долі, все таки були, але вони, з плином часу, втрачали свій гіркий присмак, а тому теперішнє покоління над ними ще не задумується.

Порівнюючи сучасне з минулим своєї малої батьківщини раптово виникає думка, на яку ми у повсякденній суєті не звертаємо уваги. Дійсно, було все, але це історія мальовничого села, віддаленого від сучасних поживавлених шляхів, що своїм струмочком історичного минулого вливається в історію краю, а далі всієї країни. Людина тим і живе, що порівнює, аналізує, комбінує, робить власні висновки для дії, які здебільшого завжди вірні. Такі порівняння минулого і сучасного приносять не тільки приємні враження, але нерідко навівають розуміння недосконалості нашого пізнання самої людини і природи, яка її оточує.

Вийшовши за межі Уланова у мене з'явилося відчуття, як дивовижно усе змінилося за трохи більше як півстоліття. Це навіть видно з перших кроків, ступивши на шлях, яким колись ходив пішки і їздив кіньми, що розпочинався від села Уланів, розташованого на великій транспортній дорозі до мого глибинного села. У післявоєнні роки зразу ж після виходу з Уланова, біля села Воронівці, зразу розпочиналась ґрунтова дорога, вона восени і ранньою весною перетворювалась у суцільне болото, що його не могли долати не тільки люди, але й коні. Ці місця в такі періоди року населення намагалось обходити далекими стежками в городах, розшукуючи будь-які підвищення, де сухіше. Тепер дорога асфальтована, обабіч висаджені яблуні, які встигли уже зміцніти, в пору моєї юності їх ще не було.

Минаю село Воронівці, посеред якого тече річка Снивода, через неї викладена дамба біля кілометра і два чималих місточка через річку, – ліворуч, звідки вона витікає, чималий красивий ставок, а праворуч, куди вода впадає, дамба, що спускається вниз не менше як на п'ятдесят метрів, під містком падає вода і Снивода продовжує свій шлях до Південного Бугу. Один з місточків уже не діє, через нього колись подавалась вода до водяного млина, куди, не так далекі часи, я разом із селянами возив молоти зерно. Тільки там можна було відчутися запах борошна, змеленого на механічних жорнах, бо ручні жорна, ними користувались недавно селяни, не давали подібної енергетики для хлібної сировини, яка передавалась далі людині. За часів мого дитинства і юності незмінним у Воронівцях мельником, відомим в усій окрузі, був **Панас Плотиця**, який забезпечував борошном селян до війни, під час війни і після війни. Під час війни і після неї дамба через Сниводу настільки була зруйнована потужною військовою технікою, її краї розмиті і знесені дощами, що на ній не могли розминутися два вози, автомашина могла проїхати тільки в суху погоду. Все це було до того часу, аж доки головою колгоспу “Дружба” не призначили Мечислава Дмитрович Білоуса. Дамбу вирівняли, обабіч обклали залізобетонними плитами та обсадили декоративними деревами, вона стала широкою та міцною, служить людям дотепер. Він же висадив яблуневі дерева навколо дороги від Уланова до Воронівців.

Минувши дамбу дорога піднімається трохи вгору, а звідти вдалині видніються пагорби, долини, ліворуч і праворуч зелені лісові масиви навколо мого рідного села Лозна. Очі впірнали в знайомий зелений обрій, мовби відчувши подих вітерця, який колись вітав мене в лісовій гущавині, де я ріс, бродив і взимку, і влітку, і вдень, і вночі, вдихав чари запашних суниць, полуниць, грибів, дубового і грабового листя, чув спів лісових пташок нашого лісу, а він був особливий. В цій перемішаній національній природній і людській толочці, на родючих землях, з цікавою так званою “розою вітрів” розташоване глухе село українського Поділля Лузна-Лозна.

СЕЛО ЛУЗНА-ЛОЗНА

---

*Тут одвіку наш рід
І родився на світ і вмирав,
Й воскресав для безсмертя,
В незліченних боріннях за волю.*

Іван Шпиталь

2.1. Село і довкілля

Село Лузна-Лозна розташоване на гранітних пагорбах, посеред села протікає річечка, тягнеться від Дубини і впадає у Сниводу, на її берегах городи селян, обабіч – пагорби. З заходу село оточує ліс, що розкинувся на двохстах гектарах, неподалік від нього посадка, на місці зрубаного у 1917-1918 роках старого лісу, молоду посадку, вже у 1928-1929 роках, висаджували селяни, учні й учителі із жолудів. Був ліс з могутніми дубами біля Дубини, але і перед війною, і під час війни, і після неї усі дуби повирізали, але нічого не посадили і лісу не стало, залишився колишній хутір Лузна, тепер називається Дубина. Ліс біля села розростається, в ньому, крім дуба, чимало граба, берези, осики, кущів глоду, терену, горіхів, ростуть ягоди і гриби. Колись у лісі жили крім птахів та білочок, зайці, лисиці, борсуки, навіть дикі кози та кабани, з'являлись і лосі.

У древніх рукописах про наше село розповідається, що воно розташоване в степовій місцевості, яка наближена до Київської губернії, в долині, між продовгуватими пагорбами, що ховають село від очей спостерігача. Умов, шкідливих для здоров'я жителів, ніколи тут не було виявлено, ґрунти ж – місцями чорноземи, а місцями – піщано-кам'яністі. Повертаючись у свій край після великого міста, природно відчувається дурманне, чисте повітря, настояне на мільярдах листочків дубового і грабового лісу, квітів, рогози й очеретів, суниць і полуниць, каменів, оточуючих село, що блискавично п'янило кожного, хто прямує з далеких доріг до своєї малої Батьківщини.

Наші предки були розумні і кмітливі, вибираючи це місце для проживання: у долинах річок створюється своєрідний мікроклімат з ділянками, де впродовж року трохи підвищена температура, тут сприятливі умови для життя людини і ведення господарства, значно краще захищатися від нападників, коли у давнину наша місцевість була межею (річка Снівода) між ворогуючими державами і народами – татарами, литовцями, поляками, іншими. Річок на Поділлі, особливо у Вінницькому повіті протікало багато, бо коли подивитись на карту складену Є. Сіцинським, то побачимо, що вони і їхні притоки буквально мережили наш край¹². Є усі підстави стверджувати, що сприятливі умови для проживання впливали позитивно на усю живу природу, а найперше – людину. Ось які багатирі проживали у нашому селі: скажімо, казковим багатирем був **Сухін Дорохтей Кирилович**, який легко переносив один лантух з зерном під лівою і другий під правою рукою, а його сусід **Поліщук Хтома** залюбки перекидав через хату колесо від воза. Ми назвали тільки окремих багатирів, а їх у нашому селі жило чимало, яких невдовзі більшовики знищили.

Перед самими лісовими масивами місточок прокладав шлях до села через річечку, з цікавою місцевою назвою Батіжок, що тече через село, поміж верболозів, молодим і старим

---

¹² Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. М., 1901. (Історична бібліотека, Київ)

лісом, а далі, через Мар'янівку, частину села Воронівці, впадає у Сниводу. Батіжок уже всихає, вона невеличка, таких тисячі на українській землі, безліч з них останніми роками зникають. Звичайно, річечка, як уся природа, потребує допомоги, можливо наступні покоління її очистять від сміття, дехто туди скидав навіть гній. Свій початок річечка бере за селом, де були розташовані природні озера, що наповнювались з джерел і дощами. З них поверховими і підземними струмочками вода збиралась неподалік невеличкого поселення, за два кілометри від села, яке в минулому називалося «Хутір Лузна», звідтіль і витікала річечка. Тим то наша річечка і особлива, щоб знали нащадки, бо вона мала свої витoki не з гнилих боліт та очеретів, а з гірських джерел. Саме там, звідки витікає річечка, значні підвищення, як ми називали «гори», на них було декілька озер, куди поступала джерельна вода і нею наповнювалися притоки річечки, а тому вода в ній була кристалево чиста, можна було бачити дно річки і все живе в ній, мов би у акваріумі, впродовж всієї її течії. В часи мого дитинства ту воду можна було навіть пити, її і пили, коли святити воду на ставку під час йорданських богослужінь. У дитячі я виловлював у ній рибку, особливо в'юнів, їх водилось чимало у траві після дощу, а це свідчило про неабияку чистоту води.

Через річечку в різних частинах села прокладено чотири невеличких місточки: де річечка утворює красивий ставок, з мальовничим острівцем на середині, до нього з усіх боків спускаються селянські городи; в центрі села, неподалік церкви, будинку культури та Сільради; третій, його селяни називають – «гребелька», він створює невеличкий ставочок, він хоча і крихтливий, дітвора все таки в ньому купалася, бо вода була надзвичайно чиста; четвертий місточок невеличкий, неподалік Дубини. Річка прокладала своє русло серед хвилястої території села, нагадуючи величезного змія, що повільно повзе серед пагорбів, звідси й назва «Батіжок». У роки мого дитинства в річечці зі всього села люди вибілювали полотно, вироблене з конопляного прядива, прали білизну, а купалися

здебільшого в ставочку. В селі більшість селян вирощували коноплю, і за технологією її вимочували у польових озерцях, бо здавна воду річечки не дозволялось забруднювати, ніхто не наважувався порушувати традиції і звичаї. Під час йорданських святкувань на ставку прорубували велику ополонку, біля неї з льоду складали великого хреста і обрядову споруду. Для обрядових купань привозили якогось голого сміливця, закутаного в кожуха, підвозили до ополонки, він стрибав у воду, омивався холодною водою, хрестився загортався у кожуха і його відвозили додому. Лід був товстий, витримував велику кількість народу, але просили не гуртуватися на одному місці і люди слухалися. Біля ополонки правили, воду святили, і вже освячену воду люди набирали додому у свої посудини прямо з ополонки. Було весело і, на диво, ніде не було п'яних, саме духовне свято додавало піднесеного настрою для людей.

Ті славні роки закінчилися, коли десь у 70-х роках ХХ ст. у Московській імперії провадили меліоративні роботи, висушували болота, щоб так розширювати орні землі, хоча землі в Лозні, як і в інших селах, не потребували такого широкого меліоративного будівництва, а тим більше осушення. На землях Поділля встановлювалась віками система природного збереження вологи, водовідведення та накопичення дорожчої вологи в природних резервуарах. Проте, тоді була мода, якась хвороба, перевиконувати різноманітні завдання, хизуватися перед партійними органами, що хтось зробив якусь роботу, а ми також не ликом шиті і ще більше зробили. Розпочали меліорацію і в моєму селі, але це була не меліорація, а осушення декількох озер, розташованих вище села, вони зберігали джерельну і дощову воду, постійно поповнюючи нею річечку. Завзяті меліоратори проклали дренажні системи, висушили озерця, це мовби з живої людини взяти та й зчідити кров. Хотіли розширити орні землі, нагодувати не тільки населення великої Московської імперії, але й членів закордонних комуністичних рухів.

І сталося так, що намагаючись наситити великі апетити, а осушили ключі, що давали початок всієї вологи навколо

нашого села. Вклавши величезні кошти, у 1979-1982 рр. було введено в обробіток трохи більше 500 га орної землі, понісши неймовірно великі втрати вологи, що сільське господарство села і селяни відчують постійно. Річечка стала занепадати, сповільнився потік води, з'явилися застої, нарешті потік води зупинився, вода почала зникати і влітку, зникає вода влітку й у криницях, її дуже мало взимку. Звичайно тут діють також закони зміни клімату, адже тепер прісна вода залягає все глибше і глибше, а тому в колодязях щезає вода, десь у 2015 році в селі тільки у криниці біля моєї хати ще вона була, в більшості інших криниць можна було брати лише вранці. Про теперішнє становище річок і озер дізнаємось із діалогу на березу Бугу двох письменників – Олега Чорногуза і Леоніда Томи «Після «меліорації» було знищено цілий каскад озер, а саме вони живили Буг і Сниводу. – Тепер Буг став таким, якою була Снивода, а вона зовсім захирила. ...А скільки риби було! На жаль, ми виявились поганими господарями»¹³.

Чиста вода утримувала навколо себе все живе рослинного і тваринного світу. Тепер в річечці уже тече й не вода зовсім, а стоїть якась густа брудна маса, оминають річечку корови, коні і різна водоплавна птиця. Біля самої води деякі з дозволу сказати господарі, збудували тваринницькі приміщення для утримання свиней та худоби, всі відходи відводили до неї, від цього знищується все живе навкруги. Стало сумно і гірко, відчувши безвихідь із-за того, що людина не задумується над зрозумілою істиною – зникне вода і зникне життя! На цьому прикладі, що ним зустріла мене моя мала батьківщина видно, що тільки за одного людського покоління вся краса природи загинула, все зникло, мовби і не було ніколи тут земного раю. На таких прикладах людина зобов'язана замислитися над своєю майбутньою долею, адже невдовзі її може очікувати така ж участь, як тих рибок, жаб і в'юнів. Здається, що ті, хто здійснював меліорацію колись, хто тепер скидає гній

---

¹³ Літературна Україна. 5 квітня 2018, № 13.

у річечку і не задумується над подібним, бо людина жорстока, шанує тільки своє корисне самолюбиво, вона ще й забудькувата і не бажає замислюватися про подібний кінець.

А природа нашого Поділля дивовижна і потребує уваги, про що з давнини згадується в літературі. В недалекому минулому робота в колгоспі для селян була на першому місці, вона розпочиналася весною ще до сходу сонця, а так як до роботи залучали і корів з селянських хлівів, то їх приводили мовби на пасовисько, діти. Водив корову на боронування і я, мені запам'яталась оранка, коли зразу після культивуації подивитися на свіжу ріллю, то перед очима відкривається дивовижне явище природи – земля дихає. З неї виходить мовби світлий дим, тепле повітря, відбувається інтенсивне випарування. Ми були учнями першого та другого класів і природних процесів випаровування ще не знали, а тому така дивина на мене вплинула незабутніми своїми враженнями. Я ставав спиною до сходу вранішнього сонця і бачив, як із тільки що виораної землі піднімається пар. Неймовірне диво, коли вранці земля парує, здавалося, що то я сам попадав в таку природну купель, відчував себе. мов у земному раю, на мене діяли якісь благодатні сили, утримували у такій благості, що мимоволі хотілося стояти чи сидіти, але не рухатися. Отож, у ті роки природні умови значно відрізнялися від теперішніх: зима – багата снігом: літо – тепле і помірно дощове; весна – тепла з великою кількістю вологи із-за танення снігу; осінь – помірно холодна з частими дощами і туманами. То були дивні часи навколишньої природи, теперішні покоління його не бачать, не відчують і не розуміють навіть, що таке може бути. Навіть за останні півстоліття відбулися кардинальні кліматичні зміни на нашій планеті. На українському Поділлі, звичайно, й у нашому селі, щорічно випадало стільки снігу, що нерідко ним закидало сільські хати до стріх за одну ніч і вранці треба було добряче попрацювати, щоб пробити тунель виходу з хати. Так не раз приходилося робити авторові у шкільні роки. Мабуть саме тому всі двері до хати відчинялися в середину, бо інакше вийти з неї було б не можливо.

Тепер не випадає стільки снігу, іноді зима минає. а снігу так і немає, земля не парує так як раніше, зменшується кількість великих і малих річок, зникають озера й озерця. В усій Україні, яка не дуже забезпечена водними ресурсами, за попередні історичні віки зникло більше 25 тисяч невеличких річок, а колишні суднохідні річки перетворилися на ручайки чи струмочки, висихає й річечка Батіжок, що тече через село. Невпізнаним стає не тільки зовнішній вигляд навколишнього середовища за рахунок зникнення виробничої інфраструктури та духовних цінностей, змінився навіть внутрішній стан самої природи, яка оточує селянина. Не так давно, коли після березня наставала весна, то вона була тепла-тепла, миттєво просихали стежечки, якими ми дітлахи бігали босяком, навіть тоді, коли навкруги непрохідне болото і вода. З тих далеких років подібний стан закарбувався мені у пам'яті і я його несу через все життя. Тепер, коли промайнуло більше як півстоліття, земля перетовчена гусеницями важких тракторів, комбайнів та вантажних автомобілів новітніх аграрних бізнесменів, забруднена хімікатами і отрутами, змінилися кліматичні умови, то й земля стала якоюсь не живою. Вона, як я бачив раніше, не дихає, не випаровує тієї благодаті, яку я хотів би побачити й тепер. В останні роки колгоспної епохи я спеціально побував на оранці, ставав і спиною до сонця і обличчям, але тієї купелі, що була в дитинстві, не відчув, не бачив парування в теплий сонячний ранок. Земля втомила від діяльності людини, вона ще дихає, але надзвичайно тихо, майже не помітно, як буває у похилої і важко хворої людини.

Тільки тепер, на схилі літ, спираючись на власні спостереження та наукові дослідження вчених всього світу, я зрозумів деякі сторони того, що відбувається в природі і причини, які призвели до цього. Перша і друга світові війни ХХ століття сприяли розробці людиною засобів знищення всього живого, що вимагало спалювання величезних об'ємів вугілля, нафти, газу, торфу, деревини, які виділяють незліченну

кількість вуглецю та інших речовин, які заповнюють і забруднюють всю атмосферу, руйнують озонову плівку навколо планети Земля. Забруднюючі речовини переповнили атмосферу і перейшли всякі допустимі межі, а тому атмосферу заповнюють різноманітні гази, які виділяються новітніми механізмами, зокрема промисловими і побутовими холодильними установками, спалюванням хімічних матеріалів, космічними кораблями, військовими радарними установками та іншими результатами науково прогресу людини. Крім того, людина придумала такі хімічні речовини для удобрення полів, які вплинули на живі організми ґрунтового покриття планети, що призвело до погіршення умов для благодійного розвитку бактерій, які є неодмінними супутниками живої речовини. Треба чітко зрозуміти, що й сільське господарство вносить левову частину у скарбницю погіршення природних умов і зовнішнього середовища. Ось в такому природному середовищі живуть селяни нашого села, вирощують худобу і рослини для харчування.

В цілому із-за невмілого і зажерливого використання природних ресурсів, проникнення людини у святая святих основ природи за допомогою наукових досліджень та агресивності людини, людство опинилося в досить неприємній ситуації, яку можна характеризувати катастрофічною. Забруднення атмосфери призвело до появи парникового ефекту: хоча Сонце обігріває Землю все більше і більше, а денна температура навколо планети підвищується, все таки нічна температура значно низька, немає снігу взимку, немає тепла влітку, літня і зимова температура вирівнюється. Все це яскраво простежується на рослинному світі, зокрема на українському Поділлі. У нашому селі Лозна в середині ХХ столітті дозрівали теплолюбіві рослини, зокрема високі урожаї кукурудзи, помідори, соняшнику, кавуни і інші харчові рослини. На початку ХХІ століття такі рослини у нашому селі майже не вирощують, селяни купують помідори, привезені з південних районів Херсонщини. Усі інші продукти, які раніше давали високі урожаї на наших землях, також купують в інших місцевостях.

Подібні спостереження стверджують, що клімат змінюється і не треба додаткових наукових досліджень, а треба вивчати те, чим людина шкодить природі, з метою їхнього усунення. Якщо цього не буде зроблено, то людство очікують катастрофічні випробування, вижити в яких буде складно, що межує з неможливістю. Щось виправити надзвичайно важко, адже людині при цьому треба відмовитися від багатьох приманок цивілізації: найперше так це відмовитися від використання вугілля, нафти, газу, виготовляти багато хімічних елементів, що створює так званий «парниковий ефект», підвищуючи денну і знижуючи нічну температуру.

2.2. Передумови зародження села

*Хто не знає роду свого,
Той не має майбутнього.
Народна мудрість*

Щоб пояснити деякі твердження про виникнення нашого села та умови проживання в ньому селян, я хотів би підійти здаля, з території, де розташоване село, як складової частини історії Подільського краю, тобто про умови в яких перебувала наша територія в давнину. В третинну епоху наш край – Поділля, а це чимала територія України, було вкрито водою-морем. Одначе, коли змінювався клімат, то на Поділлі льодовиків не було, вони були помітними на території, де тепер Луцьк, Житомир, Фастів, Знамянка, Кременчук, а коли льодовики танули, то води від них створювали на Поділлі річки і яри. Основна річка Поділля це Бог (Південний Буг), що має допливи з обох боків, з лівої сторони відомі такі річки: Божок, Кудинка, Іква, Снивода, Десна, Соб, Удич, Синиця та Синюха, яка також має доплив – Ятрань, що круто в'ється. Для нашого краю важливою річкою є Снивода до якої прямували води річечки Батіжок через село Лузну-Лозну.

За історією старовини територія нашого краю, зокрема і села Лозна, була вкрита суцільним лісом, серед якого протікала невеличка річечка (Батіжок), навкруги – болота і кам'яні береги, де відсутні печери, як притулок для людини, а тому первісним людям, які у ті далекі часи знаходили притулок у земляних довбанках та печерах, важко було знайти місце для прожиття. У ті далекі часи в густих лісах Поділля, а територія, де розташоване село Лузна, була повністю вкрита лісом, водою і болотом, водилися дикі коні – тарпани, сайгаки, ведмеді, бобри, куниці, борсуки, дикі свині і кози, сильно було розвинуто дике бджільництво, в деяких місцях були й промислові мисливці, яких називають тепер Болохівці. Ось у таких умовах, на теперішній території села Лозна, у давнину люди не поселялися, мабуть, місце було не дуже сприятливе для проживання, а тому на території нашого села дотепер нікому не вдалося розшукати ні курганів, ні могил, ні городищ, ні інших предметів: палеоліту (старокам'яна доба); неоліту (новокам'яна доба); мідяно-бронзової доби: пізніших культур – Лятенської (залізні речі) та Гальпетанської (глиняний посуд); навіть трипільської культури (будівлі з хмизу, гиляк і патиків, обмащених глиною), які пізніше помітні у нашому селі, мабуть запозичені у значно удосконаленому виді. Землі села Лузна-Лозна, розташовані на північно-придніпровській височині, вона межує з Подільським Побужжям, що в центрі Вінниччини. Зразу слід відзначити, що село Лузна розташоване у північно-західній частині Поділля, що межує з Житомирщиною, тобто воно знаходилось на кордоні між литовським князівством і татарами, а пізніше поляками.

– Що таке українське Поділля? – це географічна височина, яка є своєрідною перехідною зоною від рівнинної, степової зони України, до гірської. До XII ст. про Подільську землю документальних відомостей немає, а уже в наступні епохи цей край привернув увагу багатьох народів, які приходили і користувалися його дарами. Тому ця історико-географічна частина України пережила складне історичне життя, адже впродовж віків на Поділлі, в основному етнічному

масиві українського корінного населення, селились і татари, і литовці, і поляки, і москалі, і євреї. Щоб уявити територію цієї цікавої зони підкреслимо, що стародавні рукописи відносять до Поділля такі міста: «Кам'янець, Червоноградъ, Бакоту, Смотричъ, Скалу, Межибожъ, Браславль, Винницу, Белую Церковь, Звенигородъ, Торговицу, Черкасы, Очаковъ». Подаємо загальноісторичний погляд на Поділля, який знайде детальне пояснення в процесі викладу матеріалу. Поділля ділилось на дві частини, які формувались в різних умовах і мали відокремлену історію: Західна частина, що посередині Придніпрянщини, називалась Пониззям, тобто нижче Галиччини і Прикарпаття; Східна частина Поділля, що тягнеться вздовж горішньої течії Бога (Бугу), називалась Побожжям. Згодом, у середині XV ст.: Західне Поділля з Км'янцем, захопила Польща, назвавши його Подільське воєводство; Східна частина Поділля залишалась під владою великого князівства Литовського, яка носила назву Брацлавське воєводство (Брацлавщина чи Литовське Поділля). Тут лише відмітимо, що Західна частина Поділля була заселена більш щільно, а ось Східна частина (Брацлавщина), тобто наша Вінниччина, значно менше заселена, у ті часи (XV ст.) тут було багато незаселених місцин, які мали назву «дикі поля».

Історія Поділля і його поняття формувалось у далеку давнину— це землі, які в ярлиці Хаджі-Гірея, що уступав Вітовту свої гіпотетичні права на Руські землі Поділля, початково визначались таким чином: «Подольскую тму со всеми выходы, и съ даньми, и съ землями, и съ водами: Каминецкую тму, Браславскую тму, Сокальскую тму, Звинигородъ, Черкасы, Хаджибеевъ маякъ»¹⁴. Згодом історики уточнювали землі Поділля до яких відноситься «вся левая половина бассейна Днестра, отъ устья в него реки Серета до моря; весь бассейн Южного Буга и нижняя часть водойма Днепра на правом берегу этой реки, от устья въ него реки Росси до моря». На практиці це відбувалось таким чином, проходячи нашим

---

¹⁴ Очерк истории Великого князвства Литовского до половины XV столетия. Выпуск 1, В. В. Антоновича, -С 150, (а также Акты западной России, Т. II, С- 4)

краєм татари встановили у 1259 р. податкові округи – так звані «тьми», на території кожної з яких проживало близько 10 тисяч чоловік, а всі «тьми» на цій території об'єднувались в один так званий Подільський улус, назву якого ми тепер маємо – українське Поділля і пишаємося ним. Основна повинність кожного улусу – платити податки і більше татарам нічого не було потрібно, бо вони рухались своїми шляхами десь на Захід і назад. В подальшому польські письменники XVI ст. Стрийковський, Бельський, Кролир, Гваніні, згадуючи про Поділля, відносять до нього такі міста: «Каменець. Червоноградь, Бакоту, Смотричь, Скалу, Межибожь, Браславъ, Винницу, Белею Церковъ, Звенигородъ, Тарговицу, Черкасы, Очаковъ». Українським історикам треба враховувати, що визначення території Поділля робили ті, хто володів цими землями і народом – татари і поляки, москалі використовували ці визначення для формування своєї історії. У сучасному територіальному поділі Поділля – це територія Тернопільської, Хмельницької, Вінницької областей, північних районів Одеської і північно-західних Чернівецької областей.

Територія Поділля, початкового періоду перебування його під владою Великого князівства Литовського, була малонаселена, як згадують давні мандрівники, що бувало декілька днів у подорожі не зустрічалось поселень. Уся територія Поділля була пусткою і про це свідчать іноземці у своїх щоденниках навіть у 70-ті роки XVII ст. «Подільське, Руське і Волинське воеводства залишались, внаслідок щорічних нападів татар, у багатьох місцях настільки порожніли й безлюдніли, як і ті порожні поля, що відділяють Поділля від Кримської татарії, де за три, а то й чотириденну подорож не побачили ні хати, ні корчми, ні собаки чи півня, хоча земля тут скрізь родюча й буйев»¹⁵. Для багатьох, особливо литовців, поляків і москалів Поділля було принадною Палестиною, де тече молоко і мед, а тому поляки і москалі запроваджували тут рабовласницьке господарство. Ось як писали в минулому польські

---

¹⁵ Україна XVIIст. Очима іноземця: щоденник Ульріха Вердума. // Жовтень.-1983, -№ 10, -С.104

письменники про Поділля¹⁶: «Як порівняти з литовськими та польськими землями, Поділля чи Русь, для всіх здається справжньою країною сонця»; «Край цей з достатком має все, що тільки може вродити на землі, і хлібороб, кинувши аби-як зерна в землю, завжди одержує приплід сторазовий»; ступивши на землю ногою, нерідко вичавиш з неї струмок чудового меду, бо бджоли, не маючи місця у дуплах лісів, часто рояться на землі». Саме така характеристика багатства нашого краю привертала увагу усіх країн-сусідів, щоб пожитись, що й бачимо із записок подорожнього, який зупинився обідати у шинку єврея на дорозі від Тульчина до Житомира «...скільки дашь яиц за грошъ? – чотырнадцать! – Дорого! Ну, так шестнадцать. Давай!. ... женщина, что стояла рядом тихо сказала, зачем не спросили меня, я бы вамъ дала двадцать четьре за грошъ»¹⁷. Так в минулому цінувались гроші сусідніх держав і так не цінувались продукти власного виробництва, що ми бачимо й тепер на початку ХХІ століття, коли обезцінено продаємо власну продукцію, особливо сировинну, зокрема зернові, і високо піднято цінність доларів, євро і фунтів. Ось на такій благодатній землі Поділля розташоване село Лузна-Лозна, територія хвилясто-горбистого рельєфу, з дубово-грабовими лісами підзони північно-придніпровської височини, межує з Подільським Побужжям, що займає центральну частину Вінниччини.

– Хто наші предки? В підроблених москалями літописах згадується «дулебы жили по Бугу (западному), где ныне Волыняне, уличи и тиверцы сидели по Днестру, по Бугу (восточному) и по Днепру и простирались до Дуная, было их множество; ибо сидели по Днестру, по Бугу и по Днепру даже до моря; и есть города ихъ и до сегодня; и они назывались у грековъ Великая Скифъ»¹⁸. Отже, древні рукописи, сфабриковані москалями, стверджують, що слов'янські племена улічів, дулібів і тиверців становили в минулому ядро подільського населення.

¹⁶ Євтим Сіцінський. Нариси з історії Поділля. Ч. 1, Вінниця, 1927, -С.13

¹⁷ Охотский Я. Д. Рассказы о польской старине. С. Петербург, 1874, -С. 85

¹⁸ Подолія. Историческое описание. С. Петербург, 1891, -С.5.

Звичайно, москалі, які перекручували історію, не заперечували проти того, що українців-подолян греки називали «Великая Скифь», але причисляли до скіфів й себе, вписуючи до них такі назви як «дулебы, уличи и тиверцы», що є чистою брехнею. За дослідженнями українських істориків (В. Білінський) доводиться справедливність твердження грецьких і римських стародруків, що предками українців з першого століття нової ери, а не з У ст. н.е., як трактується дотепер, були венеди, склавини, анти, які виживали у пеклі безперервних воєн, як їхні нащадки – руси-українці в період 1240-1991 років.

– Хто в сиву давнину мешкав у цих краях, залишаючи свій генотип для сучасних поколінь? У сиву давнину на нашій землі жили племена, історики називали їх трипільцями, вони були умілими хліборобами, гончарами, тваринниками. За розповідями давньогрецького письменника, який жив близько двох з половиною тисяч років тому, на Поділлі жили племена названі ним скіфами-орачами, або скіфами-землеробами, згодом тут проживали анти, нащадки давніх хліборобів. Все свідчить про те, що наші древні генетичні коріння сягають в далекі часи, коли тут побували кочівники, трипільці, звичайно скіфи, слов'янські поселенці. Все нагадує, що в краях, де розташоване село Лузна-Лозна та Великий Острожок, у сиву давнину зосереджувались скіфські кочівники, але вірогідно, що наша територія так і не вивчена на предмет геологічного дослідження, можливо й етнічного, що стає важливим завданням майбутніх поколінь.

На початку VII ст. до н.е. в українських степах з'являються племена скіфів, а за даними Геродота, Поділля стало місцем проживання скіфів-орачів, які стали, очевидно, місцевими протослов'янськими племенами землеробів. Вони вели осідлий спосіб життя, будували міста, одним із яких було Уланівське городище. На рубежі сучасної ери слов'янська етнічна спільнота повноправно співіснує в Європі поряд з германцями, фракійцями, сарматами, балтами, угро-фінами. Найдавніші слов'яни відомі під назвою венетів, вони створили власну самобутню культуру, що увійшла

в археологічну науку під назвою зарубинецької. У II ст. н. е. на основі зарубинецьких традицій йшов процес формування черняхівської культури, племена якої були численні, вони густо заселяли основну територію, їхні поселення розташовувалися недалеко одне від одного.

Про наших предків, їхнє походження та умови життя, дають відповідь антропологічні дослідження. Десь у 1877 р. П. П. Чубинський обґрунтував правомірність поділу України на три історико-етнографічні області і відповідно їм три антропологічних типи населення: а/середньо-український, б/поліський, в/ подільський. Уже у 1921 р. відомий антрополог О. Чепурновський на підставі пігментації, показників голови та інших даних дійшов висновку, що люди Поділля мають темнішу пігментацію, ніж корінні жителі Чернігівської та Харківської губерній, але дещо світлішу ніж населення Київської і Волинської губерній¹⁹. Аналіз даних досліджень показує, що сучасне населення центральних і східних районів Поділля (Калинівський, Тростянецький, Ружинський) за ознаками голови і обличчя, їх співвідношенням, формою носа, пігментацією, розвитком третинного волосяного покриву відноситься до центрально-подільського типу, що має тотожність з центрально-українським типом людини. Ці типи фіксуються в складі і карпатського типу, що включає в себе ще й норійський компонент, відомий там здавна²⁰. Відмітимо, що норійський (дунайський) антропологічний тип є найбільш поширеним серед популяцій людства. Впродовж 1971-1975 рр. українські вчені провели обстеження в усіх районах України у тому числі й Калинівському районі Вінницької області і вивчили риси мікрорельєфу зубів, папілярних ліній і візерунків долонь та пальців, що пов'язано з расовим поділом людства. Це дало підстави зробити висновок, що «антропологічний тип населення східного Поділля сформувався на місцевій основі, а його витоки сягають неолітичної доби. ... мешканці східного Поділля (Калинівський район – Б. Л.) є носіями комплексу, поширеного в регіонах

---

¹⁹ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.70.

²⁰ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.72

середньої Наддніпрянщини Карпатської зони, півдня України»²¹. Подільський говір (говірка) належить до волинсько-подільської групи говорів південно-західного наріччя української мови. Одначе, подільський говір зазнав значного впливу говірок польського і московського населення, яке впродовж декількох століть (1349-1991 рр.) контактувало з людністю Поділля. Ось саме такий тип населення з'явився у нашій місцевості, але коли формувалось те чи інше населення, то уже потребує окремого належного доказу.

Місцеві краєзнавці поширили чутку, що Лозна виникла раніше усіх поселень навкруги, але дослідження, що будуть показані пізніше, такого не підтверджують. Скажімо, у Хмільницькому районі виявлено по 2 поселення біля сіл Малий Митник, Великий Острожок, Рогинці, Морозівка, Чеснівка, Білий Рукав, Пагурці. Одночасно археологами зафіксовано замчища у Білому Рукаві, Великому Острожку, Голодьках, Думенках, Курилівці, Сандраках, Томашполі, Чернятинцях. Дивина, древня археологічна історія засвідчує про знахідки старовини у селах, розташованих неподалік Лозни, але на її території нічого не знаходили, а це, мабуть, свідчить про місцину, що була складною для проживання древньої людини і її заселяли трохи пізніше. В історії так не буває, щоб на території найдавніших поселень даної місцевості (Лозна і Великий Острожок –XIV ст.) не було виявлено будь-яких слідів культури давніх часів, а ось у селах, що виникли на три-чотири століть пізніше (Уланів, Порик, Курилівка – XVII-XVIII ст.) докази стародавньої культури є.

В складних природних і соціальних умовах формувалось село Лузна-Лозна і його населення, про це ще не оприлюднено стародавньої історії, не проявляються і їхні суспільні процеси, бо звикли жити тихо у складних умовах природи. Чомусь про село Лозну в історії повідомляється найменше від усіх сіл, що виникли, на думку деяких місцевих краєзнавців, значно пізніше. Селяни села Лозна, як свідчать історичні записи, мов би

---

²¹ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.73

майже не противилися тим негативним процесам, які шкодили лозенським і навколишнім селянам. Скажімо, історія радянських часів свідчить, що в селах, навколо Лозни, зокрема, Великому Острожку, Крижанівці, Кропивній, Кустівцях, Пустановійтах, Уланові й інших, в 1905-1907 рр. відбувалися заворушення, виступи та спалення поміщицьких маєтків. Звичайно, радянська історія не пише, що в цих селах ще раніше були й повстання проти російських і польських магнатів та управителів, а вони були і в селі Лозні, згадаймо часи Устима Кармалюка, заворушення після 1861 року та, мабуть, й в інші періоди також не мовчали наші односельці, але про це ні слова. Ось чому треба вивчати свою історію і крупинками відновлювати історичне минуле.

З давнини етнографічний склад населення Поділля має чітко виражену структурну характеристику і цьому є підтвердженням. Етнографічний склад населення Вінницького повіту полягає в тому, що усі землероби належали до древньо-руського етносу, вони мали місцеві прізвища, здається без винятку, між ними не можна зустріти жодного іноземного прізвища, це підтвердила люстрація 1545 року. Етнографія українських повітів Литовської держави дає підстави зробити висновок: руські (українці) складали у той період 96% міського і сільського населення; поляки – 2%; литовці не проявлялись; серби і волохи, але їх мало; східні іногородці, татари і фіни – 1%; німці, але їх мало; євреї, у ті часи їм було заборонено жити в Києві та інших містах України.. Подібне свідчить про те, що в основі місцевого населення збереглися гени древнього туземного київського і сіверського племінного начала: київське населення не повністю було знищене спустошливими татарськими нападами; сіверці вціліли на Ворсклі, Сулі і Удої, розповсюдившись на берегах Дніпра. У Прибузькій Україні збереглися також дрібні древньо-руські етнографічні особини, якими є Болоховці. В цілому слід сказати про те, що подільський рід на багатостраждальному і одночасно благодатному просторі не переривався і розвивався, знаходячи щоразу у собі сили для відродження після широкомасштабних руйнувань впродовж

століть (1240-1991 рр.) панування татар, литовців, поляків, німців і москалів. Таїна існування нашого народу ще приховується Вищими силами: після найлютіших буревіїв пришельці асимілювались і щезали, а подоляни – одвічні хазяї степів, нив і гаїв, лісів і садів, воскресали як фенікс з попелу, господарювали і далі, набираючись сили для самозбереження у майбутньому. В такому етнографічному, політичному і культурному середовищі формувались наші предки – лозняни.

Про складні та особливі природні умови, в яких проживали селяни Лозни, свідчить розташування самого села. Як практикувалось на Поділлі, сільські поселення здебільшого розташовувались відповідно до природних умов: села з двома рядами хат, а з обох боків вулиці – городи; села збудовані без будь-якого ладу, що мали покручені вулиці; села – переважно по долинах, при берегах річок, озер, ставків; села, де долини річок вузькі, на верхів'ях гір. Погляньмо, майже усьому цьому відповідає розташування села Лузна-Лозна та організація вуличної забудови у прирічкових долинах: вулиці заглиблені у прирічкову долину, довгим, безперервним ланцюгом жител (хат), розташованих уздовж русла річки, яка тече посеред села, все поселення оточене з обох сторін високими кам'янистими пагорбами. Майже кожна вулиця нашого села займає відповідне щодо річки положення у вигляді «вільно розкиданих в певнім мальовничім безладді»²². Лише одна вулиця простяглась не вздовж річки, а перетинає її, проходить через Гребельку під назвою «Білоцерківська». Принципи забудови вулиць, постановка хат на подвір'ї, щодо вулиці, яка ніколи не мала чіткого регуляторно-географічного характеру, а були лише плавні обриси, що повторювали рельєф місцевості і це зумовлює невимушену мальовничість забудови села, посилення асиметрії архітектурного стилю споруд, а це створює неповторний подільський пейзаж, його помітила ще Леся Українка:

*Красо України, Поділля,
Розкинулось мило, недбало!*²³

---

²² Карачівський М. Бівденно-Західна Балтщина. К., 1929, -С.39

²³ Українка Леся. Досвіте огні. -К., 1965, -С.22

2.2.1. Місцевість і її використання

А тепер подивимось, що собою являє місцевість, де розташоване село і так розкидані хати «мило, недбало». Наукою та історичними записами встановлено, що в далеку молодість Поділля було вкрите суцільними дубовими насадженнями, але згодом людина їх винищила, вивільняючи землю для вирощування сільськогосподарської продукції. Не дивлячись на це, за сучасними, не дуже високими стандартами, Вінниччина все-таки вважається багатю на дубові насадження. Навколо села Лозна було три дубових діброви (дубина, ліс і посадка), що свідчить про непрохідні заліснення території у далекому минулому навколо навколо боліт, озерець і невеличкої річечки. Невеличка річечка, у новітні часи називана Батіжок, простяглася від однієї дубової діброви, називаної моїми сучасниками «Дубиною», через усе село, через іншу дубово-грабову діброву, розташовану вже понад річкую Снивода, в неї річечка і впадає. Мої земляки оберігали дубові діброви навколо села, хоча з паливом була скрута, але селяни не використовували дуба не тільки для палива, але й на будівництво, а тому досить потужно використовували природну енергію – мали аж три вітряки, палили соломю та сухими вербами. Проте, діброва “Дубина” за часів світової війни у ХХ столітті непомітно зникла, віковічні дуби використовували і німці, і більшовики для спеціальних цілей, визначених гаслом вождя усіх народів «стране нужен лес», чимало лісу було тоді вивезено на шахти Донбасу для кріплення. В минулому невеличке поселення у декілька господарств біля «Дубини» мало назву «хутір Лузна», а коли у ньому збільшилось чисельність селян і прийшли більшовики, то його назвали Пролетар, хоча така чужинська назва не відповідала ні місцевості, ні духу українців. Тому в роки незалежності поселення, як частину села Лозна, офіційно назвали Дубина²⁴.

²⁴ Пост. Верховної Ради України № 1353-VIII, 12.05.2016, м. Київ; газ. Голос України, № 93,21.05.2016

Лозна розташована на зручному місці, де є вітри, цьому сприяє рельєф місцевості, майже суцільні гранітні підвищення і балки. В ті далекі часи люди добре володіли мистецтвом добування енергії вітру, але не скрізь існували сприятливі природні умови, які ми маємо в Лозні. В майбутньому, коли людство вичерпає всі резерви нафти, газу та вугілля, постане реальна потреба пошуку інших джерел енергії, і тоді сонце та вітер стануть найважливішими джерелами енергії. Звичайно, зміниться технологія використання вітру та сонця, але місцина, де будуть постійними природні вітрові потоки українського Поділля, стане золотим енергетичним Клондайком. Сюди будуть спрямовувати свої шляхи люди для проживання, неймовірно підвищиться ціна земельних ділянок, нові поселенці очистять річку, ставок, відновиться чистота довкілля, яке ми бачили ще у середині ХХ століття.

Село Лозна, розташоване серед гір та пагорбів, багате на традиційні джерела енергії, треба тільки згадати і вивчити можливість використання енергії вітру, адже у минулому наші пращури вміли користуватися дарами природи для своєї життєдіяльності. Моїм землякам треба знати минуле для погляду у майбутнє. Нагадаємо, що в 1888 році у Вінницькому повіті працювало 20 вітряних млинів (вітряків)²⁵, з них три – у нашому селі Лузна. На відміну від навколишніх поселень, у Лузні, крім трьох вітряків, працював ще й паровий млин і вирішував усі проблеми селян у переробці вирощених зернових і круп'яних культур. Вітряки збудовані поміщиками у минулому, переважно німцями, розташовані на пагорбах, вони використовували енергію вітру і мололи зерно на борошно і крупи для лознян і навколишніх сіл. На пагорбах, у різних частинах села, стояли три вітряки, які за наявності вітру мололи зерно для селян: вітряк перший на пагорбі “Геркова гора”, так названа на честь німецького колоніста, що біля вулиці Бондарівської над озером, колись належав німцеві Герку; другий був на землях,

---

²⁵ А. Кримов. Населенные места Подольской губернии. Кам.-Подольск, тип. Под. Губернского Правления, 1905 г.

селянами називаних «баранове», бо та земля належала Баранюкові, неподалік молодого лісу (посадки), вітряк же належав П. Коренівському разом з іншими двома власниками у доли; третій – у центрі села, власника його не встановлено, але вітряк працював і власник існував, він уже збудований з цегли та ще з більшим розмахом крил. В дитинстві ми вдивлялися з цікавістю в ті розлогі крила, що крутили величезні жорна і мололи для селян борошно із жита та пшениці, виробляючи механічну енергію, вони допомагали селянам у їхній важкій праці. Чомусь забули теперішні селяни про вітряки та енергію, яка дуже приносить багато користі і селянам, і природі. Не дуже прихильні селяни й до інших джерел енергії: в центрі села Лозна у старовину німці збудували паровий млин, він постійно діяв і тільки під час війни (1939-1945 рр.) був зруйнований самими ж селянами.

Під час колективізації та перед війною 1939-1945 рр.) всі вітряки були зупинені, пізніше зруйновані, а далі їх потишеньку розібрали, розікрали і так не стало тих давніх засобів переробки зерна на борошно. Господарів знищили, в кращому випадку відправили до в'язниць та на заслання. В центрі села був паровий млин, але і його більшовики зупинили, а механізми уже зруйнованого млина стали розтягувати на різноманітні селянські потреби у господарстві, добротний будинок занепадав, врешті і він зник, тепер на тому місці тільки трава, мов би нічого й ніколи тут не стояло, не працювало, не було людно біля млина і затишно від змеленого борошна, бо від нього віддавало життям. Млина немає, а річечка, біля якої він стояв, уже гнила, і вода в ній не тече, життя мовби зупинилося.

В даний час територія усієї Європи вкрита вітряками, звичайно, новітньої конструкції, повсюди прилади для використання сонячної енергії. У нас же через більше як півстоліття, важко розшукати навіть місця, де ці вітряні стояли, місцина заросла бур'яном, все навкруги, мов пустеля, земля не обробляється, бо саме там, де стояли вітряки, майже до поверхні землі виступав суцільний граніт, тихо і сумно

та й немає чого сказати ще, адже безглузде діяння не піддається поясненню, можна тільки знизувати плечима. Одне тільки радувало, що в минулому вміли мої земляки господарювати, могли обходитися без пального, використовували енергію вітру і води. Як би їм не мішали голодомори і революції, то дотепер вони мали б нові джерела енергії, які б замінили мазут, солярку і бензин. Занепала слава села, багатого колись вітряками, збудованими тут, на зручному рельєфі місцевості, де сама природа створювала сприятливі повітряні потоки, необхідні для виробництва енергії за допомогою розумних пристроїв. Селянам Лозни слід пам'ятати, що гористість місцини для них було і стане благом, особливо тепер, коли маємо за мету не забруднювати повітря, а крім того, газ та нафта поступово зникнуть так як їх поставляли з ворожої Московії. Лознянам треба пам'ятати, що така енергія вітрів є не у багатьох селах, а тому її слід розпочати використовувати, бо це – дешево, а головне не шкодить природі і довкіллю. Крім того, на той час (XIXст.) у Вінницькому повіті працювало ще й 117 водяних млинів, вони також тепер здебільшого не використовуються²⁶.

Це слова мов би про наше село, але це правда лише тоді, коли дивитися з даліни і не заглиблюватися в його реальні, щоденні справи. За словами Ф. Ніцше, якщо дивитися на ліс з висоти, то видно квіти, свіжі, зелені верхівіття, а коли заглянути в його середину, то побачимо іншу і не завжди привабливу картину Лісовий масив, якщо йти до села, то праворуч дороги старіший дубовий ліс, а з лівої, – то ще молодий, теж дубовий. Дубові і грабові дерева старішого і молодшого лісових масивів біля села були посаджені задовго до початку дев'ятнадцятого століття. Хтось досить ретельно вибрав місцину для лісопосадок, адже жодна із ділянок землі не була придатною до рільництва. В старішому лісі селяни добували білий камінь з-під землі, білу глину, використовували її в усій окрузі для побілки селянських хат. Білої глини

---

²⁶ А. Крылов. Населенные места Подольской губернии. Кам.-Под., Типогр. Подольского Губ. Правления, 1905 г.

в селі було досить, але за традицією, як на всій українській землі, білили, переважно тільки житло, а господарські приміщення в господі не білили, здебільшого вони були рудими. Молодий ліс займав територію з виходами у граніт, скрізь залягає камінь для будівельних потреб, на всій його території підвищення чергуються з впадинами. Тепер тут був відкритий кар'єр для добування будівельного каменя, а навкруги росте молодий дубовий ліс.

В дитинстві і молоді роки ліс я вивчив увесь, про нього чув чимало оповідань, спогадів і бувальщин. Скільки захоплюючого розповідалось, а скільки таємниць ще не відомо. Було цікаво чути розповіді дорослих, як у часи після Української революції 1917-1921 рр., коли вкорінювалась радянська влада, то людей привчали до нових свят, часто практикувалися так звані маївки і інші державні святкування, а через відсутність для цього приміщень їх провадили у центрі лісу, на так званому “перехресті”, тобто на перетині доріг, де була соковита трава, простір і затишок, а головне – запаморочливе повітря. Дивлячись на дубові і грабові лісові масиви навколо Лозни, пригадалися слова Сергія Єсеніна, які він написав під впливом поезії Тараса Шевченка про українське село:²⁷

*Село! В душе моей покой.
Село в Украйне дорогой,
И, полный сказок и чудес,
Кругом села зеленый лес.*

.....
*И в небе темном – голубом
Сам бог витает над селом.*

---

²⁷ С. Есенин Стихи и поэмы. Лениздат, 1965, -С. 25

2.3. Таїна заснування села Лузна-Лозна

*Буває, що слово відоме давно,
Не кожен знає, що значить воно.*

Під пеленою невідомості залишається стародавня й новітня історія України, яка також стосується й села Лозна, а тому історію села треба розпочинати майже з нуля. Москалі після 1654 року всю історію України і народу відібрали, привласнили, переписуючи з цією метою першоджерела древніх рукописів, видаючи нові книги історії Московії як компіляцію стародавніх рукописів. Як правило історія Московії писалась і пишеться не на основі древніх першодруків, а «передруків» та ще й завірених підробленими печатками, а тому «треба визнати, що все вивчене і написане після 1654 року є не українською, а перекручене в російську історію, а тому вона вимагає докорінного перегляду, насамперед встановлення першоджерел»²⁸. Прикладів узурпації і викрадення української історії безліч, адже всі московські історики від М. Карамзіна до В. Ключевського і А. Панкратової у ХХст. намагалися довести, що Руська держава є «общим достоянием великороссов, малороссов, белоруссов»²⁹, це основна історична несправедливість, бо великороси (москалі) до держави Русь не мають ніякого відношення. Великий українець Микола Гоголь, коли читав про українську історію в середині ХІХ століття, то пив бром, а один з президентів незалежної України взагалі сказав, що українська нація до 1917 р. не мала своєї історії, своєї мови, культури, традицій, все прибрали до рук москалі³⁰, ще більше вона її не мала після більшовицького перевороту.

---

²⁸ Панасюк Б. Я. Русь: нація і держава. У 2-х томах. Т. 1. Помилки Великих Київських князів, -С. 48

²⁹ Штепа П. Московство. – Дрогобич: Вид. фірма «Відродження», 2000, -С. 235

³⁰ Кучма Л. Вірю в український народ. К., Либідь, 2003, -С., 323, 376, 391.

При надзвичайно складних ситуаціях і неймовірних умовах далекого історичного періоду з'явилося наше село Лузна-Лозна, як брунька на пагоні слов'янської гілки на дереві всесвітнього людського розвитку. А далі, чого тільки не накручувалось довкола, село мітилось матеріальними і духовними ремеслами, як родимими плямами та прикметами тих віків. Одначе, про наше село і його жителів, як і більшості сіл України усі письмові документи суцільно знищено, особливо, коли руйнували церкви. Тому поява відомостей про наше село дуже проблематичні, а тому усі повідомлення потребують найперше посилань на першоджерела, аналіз реальних даних та повідомлення очевидців. Місцеві краєзнавці, зокрема, вчитель історії села Лозна Тимошенко П. О. давав досить своєрідне тлумачення часу заснування нашого села Лозна. Він, без будь-яких посилань на першоджерела стародруків, особисто вважає, що час битви русько-литовського війська з татарами на Сниводі (1362 р.) і є роком заснування села Лозна. Навіть у 2012 році святково відзначалось, що виповнилося 650 років, як появилось село Лузна-Лозна. Тобто нашому селу не менше років, як Вінниці та Хмільнику, що також відзначають день міста 15 вересня, а село Воронівці, що поряд, ще не існувало, перші згадки про нього з'явилися тільки у 1508 році. Краєзнавці мабуть, посилаючись на думку істориків, що після битви 1362 р. на Синій Воді (ріка Снивода), переможно рухаючись до Києва, русько-литовські війська князя Ольгерда оволоділи Білою Церквою, повиганяли з міста ординських правителів³¹, саме в цей час перевезли людей з Білої Церкви до Лозни, стверджуючи, що до недавнього часу лознянські селяни носили такий же одяг і прикраси, як і на колишній їхній батьківщині. Усе це домисли і думки аматорів, бо важко доказати, що в лісовій гущавині, майже у рік і день битви поселились люди, перевезені аж із території, що біля Білої Церкви, мабуть були залучені воїни з тих місць, адже литовці воювали переважно з використанням

---

³¹ Мацей Стрийковський. Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі. 1582 р

місцевих жителів, але у них було завдання-воювати. Одначе мiф iснує, що, мовляв, початковими поселенцями Лозни були вихідці з-під Білої Церкви Київської губернії. Але погляньмо, як це, ймовірно, відбувалося. Після перемоги у Синьоводській битві 1362 року русько-литовські війська звільнили Білу Церкву від татар та їхніх повинностей, то тоді боярам роздавали землі за служіння у війську, а уланам дозволялось селитися на «пустині Уланів», то мабуть, у ті часи частина людей переселилась, або їх переселили на береги Сниводи (Синьої Води), можливо, поселили на території сучасної Лозни «После раздачи земель боярам последние стараются заселить эти земли людьми, на труд которых они имели бы полное и безусловное право, и вводят в жизнь Русы новый общественный элемент – рабство. ...набирают из военнопленных, из людей кабальных, которых нищета, голод или разорение принуждают для дневного пропитания отречься от личных прав и продать в рабство, личное или потомственное»³².

Одначе, таке переселення відбувалося не під час битви, а через багато десятиліть, коли заможним литовцям і полякам виділяли землю. Тут зазначимо, що коли це стосується Білоцерківського староства, то там власних пустинних земель було вдосталь, і про це свідчить люстрація 1615 року «люстрация находит в Белой Церкви два сословия: мещанское и козацкое: мещане не дают податей-только отправляют военную службу при старосте, казаки же не хотят пребывать в послушании у старосты. ...– город удерживает исконное значение главы земли, центра общинной жизни»³³, а тому звідти переселятися кудись не було ніякого сенсу. Документи тих часів свідчать, що литовці виділяли землю конкретним людям, але в даному випадку невідомо,– хто переселяв людей та кому була виділена земля в цій місцевості. У часи Литви виділення землі було централізоване і «таке надання земель більш відповідало земельному державному праву Великого князівства Литовського, де вся земля взагалі належала державі і її представнику

---

³² Архив Юго-Западной России. К., 1863, -Т.1, ч. 3, -С.8.

³³ Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. К., 1885, Т. 1, -С.140

Великому князеві»³⁴. Історичні джерела однозначно засвідчують, що татари створили в Русі-Україні такі умови, що населення зосереджувалось навколо містечок Київ, Канів, Черкаси, Житомир, Вінниця, Браслав, Біла Церква, Летичів, Кам'янець, де були невеличкі гарнізони оборони. Навколо цих містечок тулились селяни і тільки на початк XVI ст. розпочалось розселення у віддалені місця рибної ловлі, розведення бджіл, охота на звірину, де люди поступово осідали.

З усього видно, що землі виділяли конкретним особам великими князями Литви і про це свідчить жалована грамота Сігізмунда Августа (1558 р.) далеких литовських часів (1390-1569 рр.) на володіння у Хмільницькому повіті «Выше упомянутому Федору Каменецкому и его будущим законнымъ наследникамъ ненаселенныя имения наши: пустырь, называемую Петрова Лука, при устьи речки Березнички въ реку Сниводу»³⁵. В існуючих литовських метриках перші повідомлення про надання (дач), «земель», «угодий» та відомості про переселення людей з'явилися у 1467 році. Десь в цей період (1494 р) існують відомості про Вінницю «Подтверждение намеснику Веницкому Быку Александровичу ...нехай онъ то держить, а намъ съ того служить». ... «Въ городе у Веници пушка а две пищали. А корачмъ пятнадцать на месте ...А село къ городу Длезековъ. А в том селе дванадцать слугъ»³⁶.

Можливо, наше село було у когось із князів литовських, але відомостей, що таке село як Лузна на той час існувало, ще немає. Мабуть на тій гористій території і навкруги були ліси, а посередині-озера, озерця та болота. Про такий стан території, на якій розташоване наше село, а воно особливе відносно навколишніх територій, свідчать дослідження В. Отаманського «природна оборонність трьох межиріч у північній лісово-болотно-низинній частині Вінницького повіту

³⁴ Юхим Сіцінський. /Упорядники Д. Ващук, М. Мошак/, Поділля під владою Литви. Кам.-Поді., 2009, -С.103

³⁵ Грамоти Великих князей Литовских съ 1390 по 1569 год, под ред. В. Антоновича и К. Козловского. К., 1868, университетская типография, -С.8

³⁶ Русская историческая библиотека. Т. 27, с.-Петербург, 1910, (Литовская метрика Т. 1) -С.152

(Загар-Бог, Бог-Снивода, Снивода-Остолово) є настільки велика, що тут мали бути неприступні місцевості, куди ніколи, мабуть, не ступала нога напасника»³⁷, мабуть тут було важко й прожити. Таким чином, висловлене вище припущення щодо появи нашого села не претендує на якесь наукове відкриття, бо відомості про Вінницю з'явилися тільки в кінці XV століття. Однак, раз уже Лозна відсвяткувала своє 650 річчя, то це уже історія, про неї згадуватимуть майбутні історики, якщо роки заснування села не будуть уточнені на основі певних документів, а тому погляньмо.

Якщо посилається на історичні дослідження, щодо таких поселень як Лозна, Воронівці та інші, що вперше згадуються в історичних першоджерелах кінця XV – початку XVI століть, то можемо зробити висновок, що в часи битви Ольгерда, тобто Литовської Русі, з татарами на кордоні розмежування військ – Сниводі в 1362 році, такого поселення як Лозна-Лозна в цих місцях ще не існувало. Село Лозна з'явилося уже після битви з татарами на Сниводі, його жителі зазнавали жорстоких утисків від кримських татар, які є відгалуженням тих далеких основних сил татар з берегів Волги, вони назавжди залишилися у Криму і постійно нападали на українське Поділля, залишаючись у цих місцевостях роками. Проте, з легкої руки місцевих краєзнавців в історичній літературі записано, що Лозна, як жодне село, розташоване навколо нього, за винятком Великого Острожка, не має такої давньої згадки, а саме з XIV століття³⁸. Таке нічим іншим не підтверджується, а тому час згадки про село Лозну потребує додаткового вивчення, адже навіть про Уланів в історії згадується лише з часів надання йому магдебурзького права у 1552 році. Деталізовано згадується Хмільник з 1362 року, тобто XIV століття, де повідомляється, що литовський князь Ольгерд, розбивши татар на річці Сині Води (Снивода), оволодів невеликим поселенням Хмільником³⁹.

---

³⁷ Ткачук О. І. Кожухів: події і долі. Вінниця, 2016, -С.24

³⁸ Історія міст і сіл Української РСР. В 26 томах: Вінницька область, УРЕ АН УРСР, К. 1972, -С.661-678

³⁹ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, вып. 9, К.-П., 1901 г.-С. 605.

Поява нашого села Лузни характеризується загальним процесом заселення Поділля. Відзначимо, що в одні і ті ж роки, на землях, якими володіла Литва (Вінницький повіт) і Польща – (Хмільницький повіт), основним джерелом землеволодіння були наділи держави приватним особам: в Литві боярам місцевих замків; в Польщі – польській шляхті. У повітах, підпорядкованих Литві, землі роздавались королями (Олександр, Сігізмунд I, Ягайло, інші), місцеві воєводи, а також землі привласнювались шляхом вільної окупації у приватну власність, що нагадує й теперішні захоплення в роки незалежності України (XXI ст.) і для маєтків над Дніпром, і для ведення бізнесу, і для торгівлі землею. У ті далекі часи на території Поділля було важко, іноді неможливо прожити, а тому людності було мало, і тільки з кінця XV ст. процес заселення набрав широкого розповсюдження, що видно з «Історії заселення Поділля за 100 років»⁴⁰. Щорічне число сільських і селянських земельних наділів Подільського воєводства характеризується такими даними: 1493 р.–216, 1493 р.–376, 1563 р.– немає, 1565 р.–406, 1569 р.–336, 1576 р.– немає, 1578 р.–650, 1583 р.–421, 1588 р.– немає⁴¹. Землі необхідні були, щоб наживатися так як той, хто мав землю поселяв туди людей, вони працювали і платили власникові різні податки та виконували роботи для власників і держави. Аналіз даних, історичні документи і співставлення дають підстави стверджувати, що саме у роки XVIст. землі, де розташоване село Лузна було одержане одним із польських князів, українського походження, що доведено конкретними документами. Мати землю і селян було багатством, адже різноманітні повинності селян становили: 1/ на користь держави – а/ податки, б/ для війська харчі людям і худобі (овес, жито, м'ясо, сир, хліб, сіно, прядиво); 2/ на користь власника землі (корона чи приватна особа) – а/ податок у вигляді сирих продуктів (пшениця, овес, яйця, кури); б/ податок на землю; в/ хто має свиней та овець віддає певну частину; г/ данина натурою від бджіл та волів. Усі податки сплачувались відповідно

---

⁴⁰ Архив Юго-Западной России. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С.71

⁴¹ Там же, -С.72

до розряду селян: 1) вільні «свободовые»; 2) робочі «тяглые»; 3) сезонні «урочники»; 4) бідняки «убогие»; 5) прислуга «слуги» в замкових селах.

В грамотах великих князів Литовських, які роздавали вільні землі на Поділлі від кінця XIV століття (1390 р.) до 1569 року, тобто до Люблінської Унії, про землі села Лузна нічого не відомо⁴², а тому немає підстав стверджувати, що воно існувало, бо тоді, здебільшого, кожне село було на обліку. Отже, відзначимо, що за часів Литовської епохи будь-яких згадок, підтверджених документами, про село Лузну не знайдено. Підтвердженень, що Лузна з'явилась у 1362 році відшукати неможливо, адже на карті щодо відомостей про Поділля до 1431 року немає позначок ні про одне село на території, де розташоване село Лузна⁴³. На підставі відомих нам грамот князів Коріятовичів ...ці князі були повними господарями тільки Західного Поділля (Кам'янець, Смотрич, Бакота, Скала, Червоноград), Східне Поділля (Брацлав, Вінниця, Соколець) за тих часів, було малозаселене, тут тільки панували ще татари⁴⁴, хоча й не постійно, але робили напади на цю частину Подільської землі, яка розташована поблизу татарських шляхів, якими вони постійно рухались до Європи. Межа між Східним і Західним Поділлям проходила десь приблизно Ялтушки – Бар – Хмільник, тобто до межі руху татар своїми Татарськими шляхами.

Про Західне Поділля є чимало відомостей, адже після 1434 року, коли ця частина стала провінцією Польщі «Подільським воєводством», то тут землі роздавали полякам, але це мало негативні наслідки для поляків, бо воно відбувалося насильно проти місцевих (тубільних) землевласників, яким доводилось рятуватися втечею з рідної землі до Східного Поділля або до татар і уже звідти віддячувати полякам силою. У той же час про Східне Поділля дуже мало

---

⁴² Грамоти Великих князей Литовских съ 1390 по 1569 год, под ред. В. Антоновича и К. Козловского. К., 1868, университетская типография

⁴³ Подолия. Историческое описание. Спб., 1891.

⁴⁴ Юхим Сіцінський. /Упорядники Д. Ващук, М. Мошак/, Поділля під владою Литви. Кам.-Поді., 2009, -С.51

відомостей, навіть про події часів Ольгерда майже нічого не згадується. У 1431 році Литовський князь Свидригайло уже надавав землі, і організовувались села на Брацлавщині й на Вінниччині, але згадки про село Лузну, як і про інші навколишні села, ще не було.

Згодом землі виділялись Польшею полякам (після 1411 р.), то тут була пустиня і здебільшого вона заселялася поляками «на землі дальні, на Східне Поділля, де давали пустопорожні землі («пустині», «пустоші»), де треба було застосувати поселення на «сировому корню»⁴⁵. Подібні твердження ми використовуємо при вивченні існування села Лузна-Лозна в далекі часи і про це може свідчити люстрація староства Хмільницького 1565 року, де відзначається «за Улановом, до литовського кордону, одна пустиня, на якій раніше села бували і могли б бути при спокої і за постановою з Литви. То є...Лип'ятин, Тараски, Подорожна, Головчинці»⁴⁶. Отож, названі села були розташовані на лівому березі річки Сниводи, там же могло бути й село Лузна-Лозна, якщо воно існувало, але у 1565 року про нього ще не згадувалось.

Про те, – чи могло таке статися, щоб без відома литовців, тодішніх володарів українських земель, хтось міг самовільно завезти чи привести людей звідкись у їхню місцевість? Малоймовірно! Хоча литовці використовували усю руську (українську) культуру, звичаї і мову, але вони багато вносили й свого для подолян, зокрема, і правила військові, і володіння землею. До приходу литовців земля належала громадам, а за феодальним литовськими правилами вся вона належить державі, і нею розпоряджався великий князь, який роздавав землю для користування як громадам, так і приватним особам для тимчасового володіння (сучасна оренда), а за це користувачі були зобов'язані виконувати конкретні державні справи: військова служба; сплачувати податки; постачати

---

⁴⁵ Юхим Сіцінський. /Упорядники Д. Ващук, М. Мошак/, Поділля під владою Литви. Кам.-Поді., 2009, -С87

⁴⁶ Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. Люстрація староства Хмільницького 1565 р., Вінниця, 2009, -С.168

коней і озброєння; охороняти кордони; інші повинності. У цій справі були чималі протистояння, але литовці поступово прибирали до рук землі Поділля, коли литовські князі, яким Ольгерд передав управління Поділлям, зразу після битви 1362 року. на Сниводі, роздавали землі для користування у такі роки: 1388 р. (Костянтин і Федір Коріатовичі); 1392 року (Федір Коріатович); 1430-1431, 1434 рр. (Свидригайло); 1459 року (Симеон Олелькович), роздавав землю на Поділлі уже й король Стефан у 1576 і 1581 роках. А ще – литовці надавали землі відомим людям, які прославились у битвах та охороні кордонів від татар і поляків, а також громаді, чи приватній особі для користування за якусь заслугу, але не у рік битви Ольгерда з татарами (1362 р.). Одначе, виділення землі для користування, де розташоване наше село Лузна ніде за часів литовців не означено. Постає просте запитання, – а чи існувало взагалі село Лузна за часів Литви?

Відповідно з дослідженнями Є. Сіцінського та виконаної ним же найсуцільнішої карти Подільської губернії, відзначені усі села Вінницького повіту, розташованого між Бугом і кордоном Київської губернії. Означені села на півночі Вінницького повіту, які розташовані на річці Снивода та її притоках, позначені й ті села, в яких виявлені ті чи інші археологічні знахідки: кам'яного, бронзового і залізного віків, а також невизначеного часу⁴⁷. В селі Лозна, що розташоване на притоці Снивода, яка називається Батіжок, з двома витоками, як позначено на стародавній карті, неподалік за селом, біля колишнього лісу «Дубина», якихось знахідок, що є в сусідніх селах, не було виявлено, а тому постає запитання: чому? У селах Воронівці, Острожок Великий, Кривошійці, Уланів, Рогинці, Пиків, Колибабтніці виявлені різні стародавні предмети, а в Лозні на відстані 3-7 кілометрів, не такій уже й значній відстані, хоча б деяких елементів стародавньої культури не виявлено. У XVIII столітті провадилась величезна робота в усій Україні, особливо у Київській та Подільській губерніях,

---

⁴⁷ Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. М., 1901.

зокрема, значну дослідницьку роботу з археології проводив цукрозаводчик зі Сміли Граф О. Бобринський, який залишив чимало відкриттів з проблематики розкопок курганів⁴⁸. Але поблизу теперішньої річки Батіжок якихось знахідок графом не було виявлено.

За дослідженнями того ж Є. Сіцинського у селах, що поряд з Лозною знайдені різні давні предмети, зокрема: у селі Великий Острожок виявлені пам'ятки поселення (на полі 1 могила, вали на північній стороні села); у селі Рогинці виявлені стародавні предмети (у 1887 р. виорано котьолок з польськими монетами); неподалік Лузни село Кривошиї, де виявлені пам'ятки археології (глибока долина, бугри і заглиблення, де, за переказами, перебували селяни під час морової язви); далі місто Пиків, де знайдені вали, які оточували місто, а у 1856 р. виявлено кувшин з грішми; неподалік села Колибабинці означено курган на дорозі, що веде на Янів, який свідчить, що жителі спорудили башту для спостереження за рухом татар; у Воронінцях у ті часи знайдено два кургани, які уже розорені тракторами⁴⁹. Подібні археологічні дослідження проводив також В. Гульдман⁵⁰, який виявив древні кургани: в селі Журавне один курган; біля села Кустівці курган-могила, уже розорена; на полях села Гущенці два кургани, де була сторожа для нагляду при наближенні татар; біля села Клітенка курган-могила; біля села Сьомаки (Сіомаки) курган-могила, за переказами там поховані люди вбиті татарами. Є підстави зробити висновок про наступне: перше, тоді, коли у селах, розташованих навколо сучасного села Лузна, відбувалися події, вони залишили після себе кургани та інші знахідки, але такого села, як Лузна ще не існувало, а тому там не відбувались ті чи інші події, про що могли б свідчити якісь знахідки; друге, мабуть територія, де розташоване село Лузна, була вкрита озерами та густими лісами, заболочена, мабуть річки як такої ще не було,

⁴⁸ Гр. Бобринский Алексей. Курганы и случайные археологические находки близ местечка Смелы. Дневники пятилетних раскопок. С. Петербург, 1887.

⁴⁹ Сецинский Е. Археологическая карта Подольской губернии. М., 1901, -С.21-29

⁵⁰ Гульдман В. К. Памятники старины въ Подолии. Кам-Подольск, 1901, -С.271-273

вона з'явилась тоді, коли болота стали потроху висихати, озера зменшуватися. Немає сумніву, що непрохідні ці болота, ліси і гориста місцевість ставали притулком для втікачів з навколишніх сіл від татар чи інших розбійників. Територія, де тепер розташоване наше село, у часи турків і татар була настільки непрохідна, що нападники минали ці місця, а тому й не залишили про себе ніякої згадки (курганів, військових речей), немає нічого, бо цього не могло бути у принципі.

На місцевості, де тепер Лозна, мабуть довго не було людей, так як там був суцільний ліс, озера, болота, згодом – річка, а навколо кам'яністі пагорби, про що нижче ми наведемо ще й приклади. Про численні озера на території Лузни свідчить той факт, що до осушення більшовиками земель (друга половина ХХ ст.) в селі було їх чимало, а головне, що селяни називають «озером» територію, що тягнеться уздовж села від Острожка, хоча здавнини там росте трава і випасають худобу, але називають землю не інакше, як «озером». Навколо села є ділянки землі, з назвою «озера», скажімо, «поженемо худобу на озера», хоча там уже орана земля і лише залишились невеличкі калюжки, щоб напувати худобу. Отже, у часи, коли уже були села, що неподалік Лузни, нашого села ще не існувало, то була місцевість для тимчасового укриття після втечі селян із навколишніх сіл від нападників, що бачимо із Люстрації 1565 року Хмільницького староства, де записано: «... за Улановом, до литовського кордону одна пустиня, на якій раніше села бували і могли б бути при спокої і за постановою з Литви. То є ...Лип'ятин, Тараски, Подорожна, Головчинці..»⁵¹. Усім відомо, що село Тараски неподалік Лозни, але про неї нічого не сказано, а тому коли там, де були якісь поселення і стала пустеля після татарського вторгнення, то там, де територія взагалі пустувала вона й залишалась ще пустувати. Навіть село Великий Острожок, що також поряд Лозни, було повністю зруйноване, адже «у 1648 р. в Острожку налічувалось 545 жилих будинків (димів), а після татарських

---

⁵¹ Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. М. Вінниця, 2009, -С.168

набігів його знищили майже вщент: у 1650 р. залишилось 130 димів; 1651 р. – 30; 1653 р. – 10; 1655-1658 рр. – тільки 3»⁵². Таким чином, у другій половині XVI століття (1565 р.) на Поділлі вже управляли литовці, існували села Тараски і Великий Острожок, а про Лузну згадки ще не існувало.

Землі Поділля заселяли людьми з різних місць, переважно з Полісся, де було важче життя, але вони прибували тільки тоді, коли їх запрошували власники одержаної від держави землі. Дійсно, заселення земель, де розташоване наше село Лузна-Лозна відбувалось інтенсивно: «Заселення або колонізація північно-західного регіону Брацлавщини, частково території історичної Болохівської землі XIII ст. проходило досить активно, особливо у межиріччі Бугу-Сниводи ...інших»⁵³. Вчені подають і карти нових тодішніх поселень серед яких є Уланів, Острожок, Кустівці, Шепіївка, які тепер неподалік Лузни, але у ті часи (XIII-XIVст.) наше село не помічено на карті. За даними люстрації⁵⁴ 1545-1565 рр. до складу Литовської держави відносились такі українські повіти⁵⁵: Вінницький, Брацлавський, Черкаський, Канівський, Житомирський, Київський. Село Лозна було самим крайнім населеним пунктом Вінницького повіту на березі Сниводи, тобто на межі багатьох військових протистоянь і нападів. На старовинній карті, де Поділля показано в кордонах XV століття (при Вітовті) позначені такі поселення⁵⁶: Уланів, Хмільник, Терешпіль, Райгородок, Гулівці, Янів. Лише значно пізніше до списку поселень Вінницького повіту у XVII столітті входили такі села як Пиків, Глинськ, Острожок (1642 р.) та інші, які неподалік або поряд Лозни, хоча наше село там не відмічено, можливо воно серед «інших»⁵⁷.

⁵² Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. М. Вінниця, 2009, -С.92; Архив Юго-Западной Руси. Т. 2, ч. 7, К., 1890, -С. 401,465

⁵³ Науковий збірник. Подільська старовина. Вінниця, 1998, -С. 52-55

⁵⁴ Люстрація- перепис державного майна для фінансових і військових цілей

⁵⁵ Архив Юго-Западной Руси. Т. 2, ч. 7, К., 1890, -С.32,50.

⁵⁶ Подолья. Историческое описание. Съ соизволения министерства внутренних дель. С.-Петербург, 1891, Карта Подольи Хуст.

⁵⁷ Архив Юго-Западной Руси. Т. 2, ч. 7, К., 1890, -С.50-52

На той складний час у XVI столітті (1545 р.) Вінницький повіт, куди згодом входила Лузна-Лозна, тільки розпочав заселятися. І тут було дві причини такому процесу: перша, багатство південних прибузьких степів; друга, відносна безпека території повіту, який з усіх повітів був найбільш укритий від зовнішніх нападів – з півдня його прикривав Брацлавський (Литва), а з заходу Хмельницький (Польща) повіти. У Вінницькому повіті села за міцністю і періодом заселення історія поділяє на такі розряди: 1/ села давнього заселення; 2/ села, знову заселені на колишніх місцях; 3/ села заселені на нових місцях на «сыром корню»; 4/ села, в яких жили власники без селян; 5/ селища – пустиня, тобто такі, де немає осілости ні власників, ні селян. Переважають села 2-5 розрядів: про дані села ніяких відомостей немає, особливо невеличких поселень; багато сіл були спустошені татарами і колишні мешканці туди повертались; деякі села розташовані на татарському шляху і в них люди не могли жити; нові заселення з'являлись, але власники вимагали від них великих і різноманітних повинностей. Про наше село Лозну важко ще сказати до якого розряду воно відноситься, адже воно з'явилося серед лісів, у тихому місці над річечкою, оточеному з двох боків гранітними пагорбами. Це була місцина на кордоні: спочатку між Литвою і татарами; пізніше, між Литвою і Польщею; в усіх випадках місцевість була небезпечною для проживання.

Згідно з люстрацією 1530-1570 рр., на правому березі Сниводи лежали повіти українського Поділля, підпорядковані Польщі⁵⁸: Хмельницький, Барський, Летичівський, Межибожський, Каменецький. Село Воронівці було самим крайнім населеним пунктом Хмельницького повіту на правому березі Сниводи, тобто також на межі багатьох військових протистоянь і нападів. На лівому ж березі Сниводи розташоване наше село Лозна, що входило до Вінницького повіту, який уже належав Литовській державі. Межа між литовським і польським Поділлям вносила чимало особливостей в реальне життя

---

⁵⁸ Архив Юго-Западной Руси. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С.34,59

населення, яке жило на цьому кордоні. До таких особливостей відносились: перше, важкі умови спричинені чи то литовцями чи поляками, а також набігами татар, які не вщухали, а тому одні селяни спасались втечею до литовців, а інші до поляків, їх били і карали, це була тодішня реальність; друге, селяни і не тільки, привчались вести не осіле життя «При таких условиях крестьяне ведут иногда полукочующий образ жизни; никогда в домах не живут, а в лесах, разве только зимою»⁵⁹. Так жили наші предки у цих місцях, а якщо врахувати, що тут були непрохідні ліси, то вони здебільшого жили в лісі. Більше того, в цьому краї на кордоні Литви і Польщі не дуже люди бажали поселятися із-за того, що татари спустошували ці місця, а крім того «Между поветами Хмельницком (Польша) и Винницком (Литва) велась постоянная партизанская война»⁶⁰. Ось як описує древня історія місце, де розташований Уланів, що неподалік Лозни, який відносився до польської держави «тот Уланов лежит при Литовской границе, соприкасаясь с Чудновской волостью, принадлежавшего к Острогу, при шляхе, которым ходили татары. Это место долго лежало пустым»⁶¹. Для сучасних селян можна уявити в яких умовах перебували наші колишні предки, коли навіть село Уланів було пустелею і поряд пролягав кордон між землями Поділля, якими володіли литовці (ліва сторона Сниводи) і тими землями, якими володіли поляки (права сторона Сниводи).

Подібне твердження може характеризуватись ще й наступним. Відомо, що після перемоги литовцями татар, останні, особливо Кримські татари, не залишали у спокої великі території Поділля. Уланівщина це північна частина Вінниччини, яка з кінця 15 століття, або 1482 року почала визволятись від кримських татар, коли король польський не змирився з кримським ханом. Уже в XVI столітті Уланів був зарахований до королівського майна, але знаходився

---

⁵⁹ Архив Юго-Западной Руси. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С. 147

⁶⁰ Архив Юго-Западной России. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С. 148

⁶¹ Архив Юго-Западной России. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С. 149

у запустінні через одне із останнього розорення кримськими татарами. Щоб якось поправити справи у 1552 р. було засноване Уланівське городище і віддане вихідцям з Македонії, одночасно йому було дароване Магдебурзьке право. Якраз у ті часи (XV-XVIст.) у села і містечка, які знаходилися на прикордонній території Литовсько-польської держави з татарами і турками, магнати переселяли велику кількість людей з Західного Поділля, Волині та інших густонаселених місць. Можливо саме з цього приводу будуть знайдені згадки про село Лузну у ті роки.

Є підстави стверджувати, що перший осідок, який згодом став селом, Лузна виник не у часи битви на Сниводі (1362 р.), як пишуть окремі наші місцеві дослідники, а у наступних періодах (після 1550-х років), коли на річці Снивода (Синя вода), де проходила межа між українськими повітами Литовської держави і українськими повітами Польської держави Поділля, відбувалися значні військові протистояння. Є усі підстави вважати, що на річці Снивода з'явилися села: на лівому березі (Литовська зона) – село Лозна; на правому (Польська зона, де діяли й татари) – село Воронівці. Тому, перш ніж вяснити початкову згадку про Лузну-Лозну погляньмо на повідомлення про Пиків, бо до нього наше село належало постійно і за власністю, і за адміністративним порядком. Про Пиків читаємо у польському географічному словнику «Це стародавнє поселення, в XVI ст. власність уславленого войовника Філона Кміти Чорнобильського. ... Згодом П. перейшов у власність кн[язів] Острозьких. Кн[язь] Януш Острозький, кашт[елян] крак[івський], створивши ординацію зі своїх волинських маєтків, приєднав до неї і маєтки в Брацлавщині, до яких належав Пиків, Андрашівка й Очеретна. Після того, як він помер, не залишивши нащадків, ординація перейшла до кн[язя] Домініка Заславського, ... після його ж смерті (1673 р.) ординацію успадкувала остання з князів Заславських, ... дружина Юзефа Любомирського. ... В 1753 р. останній ординат Януш Олекс[андр] Сангушко (син Павла) подарував П. з 33 селами кн[язеві] Антонію Любомирському ...

Потім П. був у володінні Потоцьких, останнім же часом – Борейків, а від них перейшов до теперішніх власників Сафонових»⁶². Викладене засвідчує для майбутніх поколінь прикрийсть наших предків: перше, українці жили, здавалося б у своїй країні, але землею і її багатствами, а також тими, хто на ній працює, володіли сусідні народи, зокрема поляки; друге, згадка про Пиків і села навколо нього започатковані у XVI ст., а тому цей період найбільш прийнятний для визначення згадки про Лузну, а це якраз кінець литовського і початок польського володіння землями Поділля (1569 рр.).

Після литовців у XVI столітті на українське Поділля прийшли поляки, вони силою заволоділи всією територією і шматками роздавали землі польським багатіям. Панували тут поляки аж до кінця XVIII століття, а тому багато польського люду переселялось на чужу територію на вічне проживання, звичайно, вони живуть і до цього часу. Землі Поділля, Вінниччини і нашого села, наявні ресурси одержували польські магнати (Друцькі-Горські, Острозькі, Потоцькі) та їхня рідня, а з ними прибула чисельна челядь, яка селилась і одержувала все необхідне для життя. Разом з іншими подільськими селами польським магнатам, зокрема, князеві Горському, десь перед 1566-1606 роком дісталось і село Лузна-Лозна, він його продав іншим князям і графам. У 1866 році Григор Альфредович Потоцький володів маєтками (селоми) в Уладівській волості Вінницького повіту⁶³: Уладівка, Забуяни, Кам'яногірка, Журавне, Колибабинці, Хутори Кривошиїнські, Лузна, Ніколаєвка, інші. У 1905 р. цими маєтками уже володів Йосиф Альфредович Потоцький.

Таким чином село Лузна-Лозна до 1917 року не перебувало у складі Уланівського чи Хмільницького повіту (району), його адміністративною територією були волості, розташовані на лівій стороні річки Снивода. У 1876 році у Вінницькому

⁶² Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / wyd. pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. – Tom VIII. – Warszawa: Druk «Wieku»; nakł. Władysława Walewskiego, 1887. s. 125-126.

⁶³ Центральний державний історичний архів України, Ф.486, оп. № 5, од. зб. № 493, лист 71

повіті існували такі волості, до яких село Лузна-Лозна було найближче: Калинівська, Малокустищінська, Пиківська, Великоострожецька. Скажімо, у 1905 році жителі села Лузна-Лозна, що було одним із 149 сіл Вінницького повіту, підтримували соціальний і економічний зв'язок з містами, найбільш відомими: Вінницею і Жмеринкою; 10 містечками, серед них – Янов (Янів), Пиків, Калинівка, Мізяків; також з селищами, що були центрами волості, наприклад, Уладівкою. В цей період існували й інші волості Вінницького повіту (Хмільницька, Уланівська, Качанівська), але Лузна-Лозна до них не мала жодного адміністративного відношення. Подібна адміністративна, соціальна і економічна приналежність була пов'язана з різними причинами, у тому числі і природними, про що дається пояснення. Про те як розпоряджались литовські і польські багатії на українській землі усім, що їм належало, а належало їм усе – земля, люди і їхнє майно, можемо побачити в угодах передачі українських багатств чужинцями на Поділлі у 1753 році. (Додаток 1)

Проведені дослідження історичних документів свідчать, що нашим селом володіли українські, а після них, постійно, польські князі: князь українського походження Юрій Друцький-Горський (сімейство Філона Кміти, (XVI ст.); польський князь Януш Острозький (1566-1606 рр.); князь Юзеф (Ксаверій) Любомирський, що зазначено в **Транзакції за 1753 р.** (додаток 1); після 1796-1819 рр. багато сіл переходять до інших польських багатіїв, у тому числі – Лузна-Лозна і чимало навколишніх сіл, згодом вони потрапили у володіння Потоцьких. Із шести родів Потоцьких головним був рід герба «Пилявы» представники якого були на Поділлі: Микола Потоцький був генералом подільських військ Литви; його сини – Ян був воєводою брацлавським; Андрій був кастеляном каменецьким; Андрій був воєводою брацлавським; Станіслав був воєводою брацлавським і подільським; Фелікс Потоцький був воєводою «чермноруським» і володарем величезних багатств в останні роки існування Польщі. Як воєвода брацлавський Ян і кастелян каменецький жили

і працювали у 1552-1611 рр., а воєвода браславський примірно також у ці ж роки (1554-1613 рр.)⁶⁴.

Подивімося, коли ж польські князі і графи з'явилися і діяли на Поділлі, одержавши від польської влади не зайняті землі та угіддя, де було і наше село Лузна. Вивчаючи управлінську структуру того часу, зокрема Брацлавську і Пиківську волості, які між собою постійно протистояли за володіння спірними землями, бачимо, що староста Єжі Струсь Брацлавської волості намагався забрати деякі землі князя Горського у Пиківській волості, зокрема Люлинці, Кутищі, Переломисвіт. Вперше про село Лузна знайдено в документі за 1566-1606 рр., що засвідчує письмову згадку 1566 р, але до цього село можливо уже належало князеві українського походження Юрію Друцькому-Горському, який уже у 1566-1603 р. продавав наше село, як і багато інших сіл, князеві Я. Острозькому, що засвідчено документально.

Є підстави стверджувати, розпочалось заселення наших земель, мабуть, розпочалось в період переходу володіння Поділлям від литовців до поляуів. Першим, хто володів Лузною до 1566 року і навколишніми селами, був князь українського походження Юрій Друцький-Горський, а це початок XVI століття. Тому першу аналітичну згадку про Лузну варто вважати не раніше 1506 року. Подібне твердження ґрунтується на продажі відомих нам навколишніх поселень Ю. Горським князеві Я. Острозькому «Впис у книгу коронного трибуналу листа про продаж за 100000 польських злотих князем Юрієм Друцьким Горським і його дружиною смоленською воєводянкою Богданою Філонівною Кмітянкою Чорнобильською містечок Пикова і Глинська та приналежних до них сіл Шепіївки Жуків, Кривошиїнців, Жигалівки, Колибабинців, Глинці, Вітівці, Ложни⁶⁵, Лемешівки, Люлинців, Кутища, Чорнявки, частини села Голяків, селища Осницького краківському каштелянові,

⁶⁴ Російская Родословная книга. ч. 3, издаваемая княземъ Петром Долго-руковым. С.-Петербург, 1856, -С.225

⁶⁵ Село «Ложни»: у польській мові українське «О» має читатися як «У». Отже, назва «Ложни» слід читати як «Лужни» чи «Лужня».

черкаському, канівському, білоцерківському і богуславському старості князю Янушові Острозькому» (документ № 384, 1603 р., червня, 16, Люблін)⁶⁶.

Починаючи з 1566 р. князь Ю. Друцький продав, все без винятку «...и села до Пикова належачие, село Шепеевка, село Жуки, село Кривошинцы, ... село Лузна...зо всеми фольварками, в селах змешаны, бояры, поддаными тяглыми, и с подсосудками, с чиншами, службами и иными пожитками и податками, с пашнями, дворными, и засевками, озимыми и ярыми, с млынами, з ствками, з речками, с речищами, з ставищами, з селами, дубравами, с пасеками дворными и селищными, с полями и сеножатями, с гоны бобровыми, с ловы звериными и пташиными, со всеми грунтами до того имени нашего Пыкова здавна и тепер так в границах своих мели, належачими, и зо всеми пожиткам так а границах своих мели, належачими, и зо всеми пожиткам»⁶⁷.

Документ, який засвідчує продаж поселень навколо Пикова і Глинська, де було і поселення Лузна, відтворює торгівельні події 1566-1606 рр., підтверджує першу пейсьмову згадку про Лузну у 1566 році. Одначе, як відмічалось, поселення, що продавались уже були у володінні Ю. Друцького на початку XVI ст., тобто не раніше 1506 року, а тому, коли інші дати згадки про Лузну-Лозну відсутні, цей рік, можливо, і є початком появи нашого села на арені Поділля.

Крім торгівлі українськими землями широко розповсюджувалась битва польських князів між собою за землі і села, особливо не зайняті ніким. У Пиківському маєтку відбувались битви за землі і матеріальні цінності, під керівництвом князя чи його старости, в яких приймали участь й лозняни так як село відносилось до цього маєтку: у набігу на селян села Кам'яногірка приймали участь лозняни так як «залучено в ньому було чимало пиківських міщан і «волоцан» –підданих

---

⁶⁶ Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Упорядники М. Крикун, О Піддубняк, Львів 2008, -С.837

⁶⁷ Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Упорядники М. Крикун, О Піддубняк, Львів 2008, -С.838

із сіл пиківського маєтку... Нападники забрали у селян і відвезли до Пикова: 157 кіп озимої і 15 кіп ярної пшениці; 444 копи озимого і 37 чорого жита; 212 кіп ячменю; 544 копи вівса; забрали усі зернові у старости села Семена Петровського»⁶⁸. Звичайно, селяни залишались голодними, бо все забрано і це була жостока реальність в часи польського панування.

У ті часи (1566-1606 рр) були різні методи придбання землі, бо коли Юрій Друцький-Горський продав вище названі села Янушові Острозькому, то виявилось, що деякі села належали іншим полякам, а тому пішли скарги, зокрема «Лист брацлавського земського суду Юрієві Друцькому-Горському і його дружині Богдані Філонівні Кмітинці Чорнобильській про те, щоб вони повернули маєток Овдіївку (Шепіївку) брацлавському підкоморієві Лавринові Пісочинському і відшкодували втрати, заподіяні підкоморію за час, коли цим маєтком володіли вони та перед ними батько Богдани, смоленський воєвода Філон Кмита Чорнобильський» (1559, травня 20, Вінниця). Однак Шепіївки не віддавали і знову лист «Лист Вінницького земського уряду краківському каштелянові, черкаському, канівському, білоцерківському і богуславському старості князю Янушові Острозькому з вимогою маєток Овдіївку (Шепіївку), яким він безпідставно володіє, повернути його законному власникові Брацлавському підкоморієві і королівському секретареві Лавринові Пісочинському» (8 грудня 1603, Вінниця). Далі й інші села забирали у Друцького і про це існує ще один протест «Декрет королівського реляційного суду в справі за скаргою кн. Юрія Друцького-Горського про вибиття його галицьким каштеляном і вінницьким старостою Юрієм Струсом з Коморова з володіння Глинським маєтком» (1601, квітня 5, Варшава)⁶⁹. Є підстави вважати, що Друцький продавав землі (можливо й села), які йому не належали, тобто привласнював землі інших загарбників, що бачимо із скарг, але володів він

⁶⁸ Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Упорядники М. Крикун, О. Піддубняк, Львів 2008-С.95

⁶⁹ Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Упорядники М. Крикун, О. Піддубняк, Львів 2008, -С.861, 782,736,

і землями вільними, а таких на Поділлі було більшість, вони нікому не належали, серед них мабуть була й Лузна. Можливо саме український князь Юрій Друцький-Горський був першим володарем землями і людом нашого села Лузна, мабуть з 1506 р., продавши їх Янушу Острозькому у названий період (1566-1606 рр.), а тому не литовські князі, а польські, розпочали заселяти лозенські землі у найкращих місцях, біля лісу, на підвищених місцях, з якісними землями, без каміння, зокрема, на вулиці Незалежності, біля лісу і біля посадки, адже тільки там жили поляки у Лузні.

На той час Брацлавське воєводство було надзвичайно мало заселене, де одне поселення припадало на 102,9 кв. км., тоді як у Подільському воєводстві одне поселення на 24,3 кв. км.⁷⁰ Подібна статистика відповідає тому, що з початку XVI ст. (1506 р.) землями Брацлавського воєводства розпочали володіти, а у 1566-1606 рр. уже торгувати 42 магнати і шляхтичі, серед яких були українського походження: Костянтин Острозький, Богуш і Яхим Корецькі, Лаврин Пісочинський, Гаврило Готський, інші, які писали і розмовляли по-руськи; Януш Збаразький, Юрій Друцький-Горський, Іван Якушинський, Олександр Кропивницький, Ярош і Андрій Янчинські, інші, які писали й розмовляли польською мовою. Якраз серед цих вельмож були перші, хто володів землями Лузни (Горський) – 1506 рік, викупив землі нашого та інших сіл Острозький – 1566-1603 роках.

Таким чином, землі села Лузна були куплені князем Острозьким у 1566-1603 рр., яким уже володів князь Горський на початку XVI ст., тобто 1506 рік. Виходячи з вище наведеного аналізу, можемо зробити висновок, що при відсутності прямої згадки про село Лузну, найбільш вірним роком першої згадки про село Лузну має вважатись 1506 рік, а тому у 2016 р. нашому селу виповнилось 510 років. Можливо з'являться й інші, раніші, роки, але для цього мають існувати древні документи і на них слід посилатись.

---

⁷⁰ Документи Брацлавського воєводства 1566-1606 років. Упорядники М. Крикун, О Піддубняк, Львів 2008-С. 14

Друга загадка, що виникла значно пізніша, стосується вона назви села «Лузна», документально підтверджена як у 1566-1606 рр. так і за 1753 р., коли село Лузна і навколишні села уже належали Ксаверію Любомирському (додаток 1)⁷¹ «Я. О. (Світлості – Б. П.) Князеві Його милості Любомирському: Пиків – Пиків; Villas. Кривошиїнці – Кривошиї; Хутір Кривошиїнський – Хуторі Кривошиїнські; Лузна – Лузна; Когінець – Рогинці; Острожек – Острожок Великий; Вішньова – Вишенька; Острожек новий – Острожок Малий; Слупник – Ступник; Клітинка – Клітенка; Нападівка – Уладівка; Глинське – Глинське; Хомутиці – Хомутиці; Голяки – Голяки; Слобідка – Слобідка Кустівецька; Богданівна-Богданівка; Колибабинці – Колибабинці; Котищинці – Кутиші; Кропинна – Кропивна; Лемішівка – Лемешівка; Лютене – Люлинці; Погоріла – Погоріла; Зихалівка – Жигалівка; Хутори та Урочища». Назви навколишніх сіл значно перекручувались, хоча наше село названо чітко і вірно «Лузна».

Назва села – Лозна турбує моїх односельців, найбільше істориків. довгий час, ряд дослідників приділили його вивченню чимало часу, висловлюючи ряд цікавих припущень і легенд. Треба віддати належне збирачам легенд, які пропонували чимало версій походження назви села Лузна – Лозна: М. Дорош вважає, що це походження від прізвища Лозний, який, за легендою, був ватажком загону, що охороняв місцевість від татар, можливо й піч «лозня», а ще має корінь «лоз», бо мабуть були лози, тобто зарослі на річечці; П. О. Тимошенко також дотримувався версії, що це виходець з Білоцерківщини «Лозний»; дехто вважає, що назва походить від торгового шляху «Залозний шлях»; ще інші вважали, що назва села походить від того, що навколо річки росли лози. Коли приходили татари, переважно кримські, а вони частенько навідувалися в наші місця зі сторони Уланова, то місцеві жителі, які жили неподалік в розкиданих оселях, ховалися в лозовій гущавині, а тому

⁷¹ Реестр донацій Князя Я. О. САНГУШКА, Маршалка В. К. Надвірного Лит., у Граді Сандомирському Sabbatho post Festum S. Luciae Virg. & M. proximo A. D. укладено 1753 р.

місцевість одержала назву Лозна. Усім місцевим краєзнавцям слід висловити подяку, але їхні версії не витримують реальних підтверджень історичних документів. Якщо вивчати назву нашого села, то воно оповите серпанком загадковості і невизначеності. Поряд з назвою – Лузна, існує слово «Луза», яке пов'язане з назвою ріки «Луза – река Вологодской губернии ... и принадлежит к бассейну Сев. Двины»⁷². Сучасна назва села Лозна, відповідно до Енциклопедичного словника⁷³, також зв'язане з назвою річки: «Лозна – река Пермской и Тобольской губерний». Отже, є усі підстави вважати, що назва нашого села Лузна – Лозна має пряме відношення до території на якій воно розташоване: на цій території, крім річечки, було багато озер, боліт, а навкруги ліс, а тому поляки називали наше село, як вище показано документально «Лужня».

Всі обставини, а найбільше розташування села, свідчать про те, що назва села Лузна – Лозна походить від слів «Луза» і «Лужа», а тут якраз присутня річка та навколишні озера, де розташоване село. Саме у такому контексті називається наше село у польському географічному словнику, що не може підлягати переінакшенню: «Лужня, (помилково Ложня), с[ело], Вінницький пов[іт], гм[іна] Пиків, пар[афія] Острожок, на межі Літинського пов[іту], буд[инків] 183, меш[канців] 900, земель сел[янських] 1095 дес[ятин], двір[ських] 1314 дес[ятин]. Церква Н[айсвятішої] Д[іви] Рожанцевої, якій належать 1130 параф[ій] і 68 дес[ятин] землі. Власність гр[афа] Альфреда Потоцького⁷⁴. Крім того, за толковим словником В. Даля читаємо «Луза – одно из шести отверстий у бильярда; кошель»; «Лужа – лужица, лужец от разлива; грязный скоп воды; запруда, прудок, ставок; лужавина, лужина, лужа, низменное мокрое место, мочашина, лужнище, признаки лужи, разлива, пересохшая лужа, лужник-лужнина, более обширное мокрое

---

⁷² Энциклопедический словарь. С. Петербургъ. 1896, Т. XV111, -С.81

⁷³ Энциклопедический словарь. С. Петербургъ. 1896, Т. XV11 а, -С.912

⁷⁴ Słownik geograficzny Królestwa Polskiego i innych krajów słowiańskich / wyd. pod red. Filipa Sulimierskiego, Bronisława Chlebowskiego, Władysława Walewskiego. – Tom V: Kutowa Wola-Malczyce. – Warszawa: Druk «Wieku»; nakł. Filipa Sulimierskiego i Władysława Walewskiego, 1884. s. 839.

.....

место, мочашинник, бабы на лужах, на лужник конопель стелют. Лужистое место, обильное лужами, низменное, мокрое».⁷⁵ Подібне цілком відповідає характеристиці місцевості села Лузна-Лозна, адже посеред села, розділяючи його навпіл, починаючи з підвищеної місцевості, що бере початок біля колишнього лісового масиву «Дубини», текла річка Батіжок, створюючи «лужистое место» вздовж села, повсюди у селі і навколо нього було чимало озер. Про те, що у цій місцевості були рослини, що потребували місця вимочування і розстеляння для сушіння, як основної сировини для виготовлення одягу, свідчать археологічні дослідження першого тисячоліття н.е. та періоду держави Русь, що засвідчують уже на той час вирощування на території Дністровського межиріччя льону і конопель, як основної сировини для тканин⁷⁶.

В давніх історичних документах стверджується, що початкова коренева назва нашого села – Лузна,⁷⁷ Подільської губернії, з центром у місті Кам'янець-Подільський, Вінницького повіту на відстані 53 верстви та Острожецької волості – відстань 7 верств. Якщо посылатись на польські першоджерела щодо тодішніх поселень середини XVII ст. та тепер, то матимемо таке пояснення назви Лузни-Лозни та його трансформацію: «Ложна, (Lozna) – село. – Док. 1603 р.⁷⁸; варіанти – Luzna с. Под. р. 1629. Він. Обл.. У XVIII ст.. Лузна,, згодом і нині Лозна». Саме основне, ніякі лози, а тим більше інша артикули, до назви нашого села не мають будь-якого відношення. Такі назви як Ложна чи Лозна, а також Lozna у XVII-XVIII століттях з'явилися в літературі винятково із-за перекладу з польської мови, так як у той період існувала польська назва «Luzna», яка вільно перекладалась «Лозна» чи «Ложна». Таким чином, до кінця XIX ст. назва нашого село наше

---

⁷⁵ В. Даль. Толковый словарь живого великорусского языка. М., «Русский язык», 1979, Т. 2, -С.271.

⁷⁶ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.261

⁷⁷ А. Крымов. Населенные места Подольской Губернии. Кам.-Подольск. тип. Подольск. Губ. Прав. 1905 г.

⁷⁸ Крикун Микола Брацлавське воєводство XVI-XVIII ст., Львів, 2008, -С.237; (ЛНБ НАН України, відділ рукописів, ф.5, оп. 1, о.з.4050 II, арк.. 99)

називалося «Лузна», а згодом, без будь-якої потреби, назва трансформувалась у «Лозну».

Матеріали засвідчують, що десь у 1893 р. із 153 поселень Подільської губернії, які мали різні назви означено й наше село «Лузна, с., Винниц. у. = Лозна»⁷⁹. Уже на початку ХХ ст. відбувається перехід назви нашого села «Лузна» до «Лозна», в ряді дослідницьких документів, як бачимо, уже писали («Лозна, иначе – Лузна») ⁸⁰, яке у той час також відносилось до Острожецької волості, Вінницького повіту: «Лозна, иначе – Лузна, с. (село) (принадлежащее гр. Р. А Потоцкому). Дворов 339, жителей 1.655 д.(душ) об.(общего) п.(пола). Состоитъ въ 3 станъ, 15 урядн.(иковый) уч.(асток), 2 уч.(асток) мирового посредника, 3 уч.(асток) судебно-мирового округа и 3 уч.(асток) судебного следователя. Расстояние отъ уездного города – 53 вер.(ств) и мѣстонахожденія волостного правленія – 7 вер.(ств); ближайшая почтовая станція (куда адремуется кореспонденція) – м. Пиков (10 вер.), ближайшая земская станція – м. Пиковъ (10 вер.), ближайшая железнодорожная станція – «Люлинцы» (12 вер.). Въ означеномъ селеніи находятъся: 1 православная церковь, церковно-приходская школа, паровая мельница и три ветряки»⁸¹.

Статистичний перепис, виконаний вручну, засвідчив, що у 1900 році на території Подільської губернії налічувалось 1991 село, серед яких записано й наше село, але уже не «Лузна», а – «Лозна»⁸². В цьому статистичному документі 1900 р. від руки зазначено, що у селі Лозна налічувалося 492 душ дорослого населення, 146 дворів, власник – Потоцький, волость – Острожецька, повіт – Вінницький. Мабуть, з цього документу, складеного у 1900 році, наше село поступово переходить до назви Лозна.

---

⁷⁹ Гульдман В. Населенныя места Подольской губернии. Кам.-Подольск, 1893, -С.632

⁸⁰ Є. Сецінський. Труды Подольского Епархіального історико-статистичного комітету. Вип.9, 1901,-С.199

⁸¹ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета. /под ред. Е. И. Сецинского/, Вып. 9, 1901, -С. 199; Крылов А. Населенные места Подольской губернии. Кам.-Подольск, 1905, -С.199

⁸² Центральний державний історичний архів України. Ф.442, оп. 630, од. зб.597, 1900 р.

В цьому перепису й інші сусідні села значно менші від да-них, що наводяться нижче: Острожок Великий: 457 душ се-лян, 140 дворів; Воронинці-440 душ селян і 133 дворів і від-носиться до Уланівської волості; Колибабинці – 428 душ селян і 119 дворів, відноситься до Пиківської волості. Уже у 1913 році читаємо: «с. Лозна, Острожецкая волость, жи-телів 1655. Раст(оаяние) у.(ездного) г.(орода) 53 в., станция Люлинцы 12 в., почта – Пиков 10 в. Училище – одноклас-ное. Учителя: Хилинский М. А. и Никитюк Мар.(уя). Шко-ла – церковно-приходская. Священникъ Желиховский Мих. (аил). Бакалея: Шейнерманъ Удля Мордк. и Шейнерманъ Янк. Мельница: Герке I. I., в сутки перем.(еливает) 1.000 пуд. (ов)»⁸³. Не даремно саме із-за цього Герке є в селі існують де-які назви: «Герків вітряк»; хвилясте підвищення «Геркове».

Відомості про трансформацію назви нашого села Луз-на-Лозна підтверджуються різними історичними документа-ми, зокрема, за 1861 рік «Лузна (іначе Лозна), с., Винницка-го уезда, Острожецкой волости. 146 дворов, жителей 1420 обе-пола. Отстоитъ отъ уездного города въ 52 верстахъ и местона-хождения волостного правления въ 8. Ближайшая почтовая станция м. Пиковъ (12 в.); ближайшая земская станция – Пи-ковъ (12 в.); ближайшая железно-дорожная станция – «Бер-дичевъ» (32 в.); путь къ губернскому городу Винница (52в.). С. Лузна (іначе Лозна) находится въ 3 стане, въ 13 урядни-ческомъ участке, въ 3 участке судебного следователя»⁸⁴. Тут існує ще одна новина, у ті часи поряд з нашим селом існу-вав хутір Лузна, про нього написано наступне «Лузна, ху-тор, Винницкаго уезда, Острожецкой волости. 1 дворъ, жи-телей 2 д. обоего пола. Отстоитъ отъ уездного города в 54 верстахъ и местонахождения волостного правления 10»⁸⁵.

⁸³ Весь Юго-Западный край. Справочник и адресная книга по Киевской, Подольской и Волынской губерниямъ. Составлена под наблюдением проф. М. В. Довнар-Запольского и под редакцией преподавателя Киевского Коммерческого Института А. М. Ярошевича, К., 1913, -С.978

⁸⁴ Гульдман В. Населенные места Подольской губернии. Кам.-Подольск, 1893, -С.266

⁸⁵ Там же, -С.267.

Звичайно, це був початок заснування теперішньої Дубини. Отже, існувало село Лузна, а біля нього – хутір Лузна, навколо у давнину виростав дубовий ліс, який був знищений для потреб селян, військ, що проходили краєм, владою.

В подальшому село Лузна і хутір Лузна розвивались і змінювали свою назви: Лузна ставала Лозною, а хутір Лузна – на більшовицький аршин «Пролетарем», тепер – Дубина. Про те, що біля Дубини був великий дубовий ліс, як залишок залісненої території навколо села Лузна, він тягнувся до Рогинець, свідчить довідка недалекого минулого, з наклеєними марками часів української влади 1917-1920 років, про видачу грошей за дрова доставлені в острожецьку волость «получивъ за доставку сто пудов (100) дров зъ Рогинецкого леса в Острожецкой волости народной управы по 10 копеек за пуд, а всего получил 10 рублей селянин с. Рогинцы Бондаренко. 15 марта 1919 г.»⁸⁶, крім цієї довідки існують й інші про матеріали з рогинецького лісу, зокрема «вылучено изъ рогинецкого леса сто пудов стосовых дров (100) пудов»⁸⁶. Звичайно, селяни Лузни і Рогинець тепер не бачать ніякого лісу навколо своїх сіл, але він існував.

Отже, село Лузна – Лозна розташоване на території лісів, озер і боліт, оточену з двох боків кам'янистими підвищеннями, а тому є багато підстав вважати назву, що походить від місця розташування самого села. Тому нам треба, перш за все, відповісти на запитання, – на якій території виникло наше село? Як свідчить історія, багато сіл Поділля виникло під загальним прагненням людини бути постійно під захистом природи, а тому закладали свій осад у низинному місці, де спадали гори з двох боків і була глибока річкова долина, це було важливо для осідлого хліборобського народу⁸⁷. Ось як записано в характеристиці про територію, де розташоване село Лозна «долина между холмами скрывает его от глаз отдаленного наблюдателя»⁸⁸. Не згадується про річечку, нічого не сказано

---

⁸⁶ Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.4111, оп.1, спр.1.

⁸⁷ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994.-С.256

⁸⁸ Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета.

про наявність у долині лози, а тому виходить, що назва села Лузна-Лозна мабуть походить від іншого, і про це треба сказати наступне. Якраз розташування села Лузна-Лозна свідчить про те, що давні наші предки засновували своє поселення у місцині, захищеній самою природою, тобто в річковій долині, з низиною, оточеною кам'яними пагорбами.

Таким чином, про час виникнення нашого села, характерні ознаки його місцевості та назви можна зробити наступні висновки. Мабуть, перший осідок, який згодом став селом, Лузна виник не у часи битви на Сниводі (1362 р.), а у наступних періодах (після 1550-х років), коли на річці Снивода (Синя вода), межі між українськими повітами Литовської держави і українськими повітами Польської держави Поділля, відбувалися значні військові протистояння. Територію на якій розташоване село Лузна-Лозна ось як описує В. Даль: місцевість схожа на лузу більярда, посередині протікає невеличка річечка, утворивши у центрі села ставок, з річечки селяни відводили воду в копанки і там вимочували коноплю, а на берегах річечки вибілювали виткане полотно. Ось і назва села: луза, – лужа – лужиста місцина – Лужня – Лузна – Лозна. У давнину це було село Лузна, в багатьох документах воно так і називається, зокрема на карті Подільської губернії з позначенням сіл, де існували православні церкви у 1868-1890 роках наше село позначено як Лузна⁸⁹. Крім того, в переліку поселень Подільської губернії, що мають різні назви позначено і наше село «Лузна, с. Винниц. у.–Лозна»⁹⁰. Як ми відзначали першою назвою нашого села була «Лузна», що ніякого відношення до «лози чи верболозу», як вважають місцеві дослідники, не має, а далі, на початку ХХ ст., можливо, щоб зручніше вимовляти, як це практикують місцеві жителі, стали називати своє село «Лозна». Існує чимало інших документів про назву нашого села як Лузна, вони подаються у даному дослідженні,

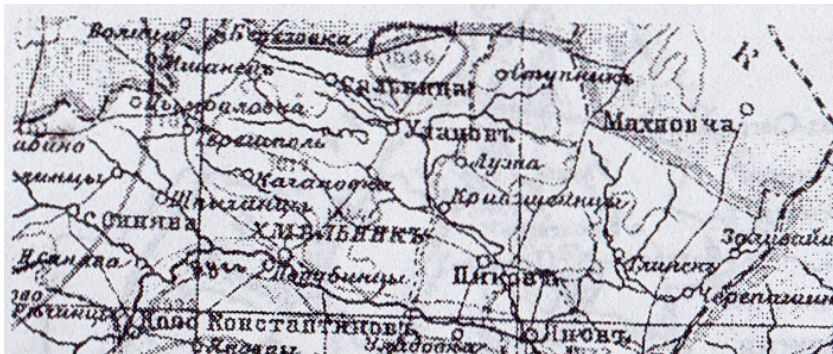

Под ред. Е. Сецинского. Вып. 9, Кам.-Подольск. Типогр. Крижацкого, 1901, -С.239

⁸⁹ Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп.575, од. 36.8

⁹⁰ Гульдман В. Населенные места Подольской губернии. Кам.-Поольск, 1803, -С.632

зокрема карти, що мабуть невідомі деяким дослідникам. Наводимо карту Подільської губернії, де позначені землі теперішнього Хмельницького району Вінницької області:

Хмельницькі землі у складі Подільської губернії. ХІХ ст.

Враховуючи, що дослідження були здійснені досить ґрунтовні, до них залучали багато стародавніх праць і розкопок, а також місцевих осіб, треба зробити ряд висновків: перший, навколо села Лузна-Лозна дійсно відсутні будь-які предмети древності і, мабуть, вони ніколи не будуть знайдені, так як самого села у ті далекі часи не існувало, там були ліси й озера, оточені каменистими підвищеннями; другий, на картах (ІХ ст. і ранішого періоду), польських історичних матеріалів (1603 р.) та досліджень Є. Сіцінського (1901 р.) наше село позначено під назвою «Лузна», а тому є усі підстави зробити висновок, що до початку ХХ століття воно носило цю назву – Лузна, перша згадка про яке, з'явилась 1566 р.; третій, назва нашого села «Лозна» з'явилося десь на початку ХХ ст., але причина невідома, можливо, «кращого виправлення» чи «кращої вимови» не знайдено, можливо – помилка. Загальний висновок наступний: до кінця ХІХ ст. в архівних матеріалах село позначалось «Лузна», на межі ХІХ-ХХ ст. існують назви перехідного періоду «Лозна, тобто Лузна», уже з перших десятиліть ХХ ст. пишеться лише «Лозна».

2.4. Від давнини до сьогодення

*Брати на панцину ходили,
Поки лоби їм поголили!
А сестри!, Сестри! Горе вам,
Мої голубки молодії,*

.....

*У наймах коси побіліють,
У наймах, сестри, й умрете!.*

Тарас Шевченко

2.4.1. Адміністративно-територіальна приналежність

Перш за все нам треба зрозуміти історію подій на території Поділля, де довелося проживати предкам нашого села, особливо їхню рабську залежність, бо історія села Лузна-Лозна разом з Історією Поділля⁹¹, складна і заплутана. Одне лише зрозуміло, що наше село і наші предки з'явилися у неволі, в неволі проводили віки, народжувались покоління, які постійно, впродовж століть привчалися бути прислужниками-рабами іншого народу: татар, литовців, поляків, москалів. Чи існувало наше село в епоху татар і литовців ще невідомо, а весь польський період нашим селом володіли польські багатії, в московський період також Потоцькі, а в роки більшовиків були підневільними у комуністів. Не краще стало і в теперішні роки незалежності, селяни і село повністю залежать від новітніх московсько-українських багатіїв, які, одержавши землю в оренду, залишають селян бідними батраками. Ось у якому пеклі перебували лозняни, як і усі подоляни впродовж 750 років: «одних у полон ведуть, а других убивають, а інших на кару віддають, і вони

⁹¹ Свтим Сіцінський. Нариси з історії Поділля. Ч. 1, Вінниця, 1927, -С.5.

гірку смерть приймають, другії – тремтять, бачачи тих, що вбивають, інших же голодом і спрагою морять»⁹².

З давнини землі Поділля були форпостом на пограниччі різних держав і народів, які намагались заволодіти родючою землею: тут сходились межі Київського, Волинського і Галицького князівств; землями цього краю володіли турки, татари, литовці, поляки, молдавани, австріяки і москалі. У давнину Поділля було розділене на дві, досить відмінні одна від іншої, частини: східна (Брацлавське воєводство – Брацлавський, Вінницький і Звенигородський повіти) та західна (Кам'янець-Подільське воєводство). В результаті битви за Поділля: східна його частина залишилась в межах Литоаського князівства під назвою Литовське Поділля або Брацлавське воєводство; західна частина (центр-Кам'янець-Подільськ) відійшла до Польщі під назвою Подільське воєводство. Коли Польща і Литва об'єднались, то у 1796 р. Брацлавське і Подільське воєводства були об'єднані в одну губернію – Подільську з центром у місті Кам'янець-Подільському. Коли ж під час війни (1914-1915 рр.) місто Кам'янець-Подільськ було окуповане австріяками, то усі губернські установи у 1920 р. були переведені до Вінниці, яка й стала губернським містом, в подальшому окружним (1925 р.) і нарешті обласним (1927 р.). Територія села Лозна з часів його заснування завжди відносилось до Вінницького повіту, переносячи разом з іншою людністю усі спустошливі події, які там відбувалися.

Народи Поділля з давнини жили за власними законами і звичаєвими правилами, але коли територією зацікавилися сусідні держави, то вони її завоювали, або привласнили, навіть купували, бо народи краю не дуже чинили опір, погоджувались з будь-якими умовами, дрімали, як писав О. К. Толстой. Щоб утримати в покорі народ, який віками жив за своїми правилами існує три методи: «Первый – разрушить; второй – переселится туда на жительство; третий – предоставитъ гражданам

---

⁹² Повість врем'яних літ. Літопис (за Іпатьським списком), К., 1990...-С.338/339

.....

право жить по своим законам, обложив их данью»⁹³. Дивина, але усі ці три методи застосували сусідні держави до України, до кожного її куточка. Відомо, що селяни Лузни, а це лівий берег Сниводи, жили спочатку під владою литовців, які шанували усе українське, а коли пізніше прийшли поляки, то вони нав'язували їм свої права і звичаї. Таким чином: Литва використала третій метод, дозволивши подолянам, що мешкали на лівій стороні Сниводи, жити за своїми законами, користуватися своєю мовою, традиціями і звичаями, використовуючи українську духовність для власного розвитку, звичайно, вимагаючи податки; Польща ж, яка привласнила, вірніше купила у литовського князя Вітовта за 20.000 грошей, землі з правої сторони річки Сниводи, використала другий метод, переселивши на Поділля безліч поляків, які робили усе заради польських порядків. Одначе, це були тільки квіточки, бо коли Поділля і всю Україну загарбали москалі, то вони застосували перший метод утримання українців – руйнацію. Вони все знищували до корінчика: українську історію переписували, мов би її взагалі не було; мову забороняли повністю і вводили «расейську»; більшість працелюбних селянських сімей знищували, переселяли до Сибіру чи в інші землі імперії; передбачалось, що такої нації, як українці, не було, немає і не буде, дозволивши деякий час бути малоросами. Про такий стан свідчать наступні дані: за часів царизму до більшовиків (1917 р.), тільки із Вінницького повіту відправили на Далекий Схід Московії: в 1907 р. – 5 сімей (34 душі); у 1908 р. – 114 сімей (628 душ); 1909 р. – 278 сімей (1089 душ). З усього видно, що наш Подільський край поповнював населення москалів.

Ось як розпорядилась доля Подільським краєм впродовж багатьох століть: більше ста років (1240-1362 рр.) на всьому Поділлі господарювали татари, коли литовський князь Ольгерд, разом з українськими вояками, розбив татар у 1362 р.; за Поділля бились поляки з литовцями і у 1434 р. вони домовились, що східна частина залишиться литовцям,

---

⁹³ Историческое наследие. Николо Макиавелли. М., 2009, -С.21

а західна частина відійшла до поляків. Кордон між цими двома частинами Поділля пролягав на півночі між двома повітами Вінницьким (належав Литві) і Літинським (належав Польщі), а межею була річка Снивода. Стратегічна воєнна особливість місцевості, на якій розташувались навколишні села, у тому числі й Лозна, полягає у тому, що річка Снивода, її невеличкі притоки і навколишня місцевість створювали з трьох сторін пастку для будь-яких нападників. Про це знали з давнини ті, хто займався пограбуванням, як це постійно в цих краях робили кримські татари та інші особливо турки, поляки, москалі. Завойовники приходили і відходили, а місцеве населення, конкретні люди усе це переживали, у собі і на собі переносили гіркоту приниження та поразок, лише пишались величиною битв своїх предків часів древньої Русі. Думається, що пройдуть роки, десятиліття і століття, а малі і великі діяння людей, їхні долі, біди і образи мають право жити в думках та переказах, щоб майбутні покоління на них вчилися, позбувались негативу і творили справжню історію свого народу, навчаючись не спати, а волю здобувати.

Село Лузна-Лозна знаходиться у східній частині Поділля, на лівому березі Сниводи, її притоці Батіжок, а тому його селяни завжди потерпали найбільше від різноманітних нападів – і від татар, і від поляків, і москалів та інших розбійників. Життя лознян на цьому пограниччі було не те що не спокійне, воно було трагічне, важке, жорстоке, особливо у XV-XVI ст., адже поряд були татари, частина з них постійно рухалась своїми шляхами на Захід, а інша частина оселились на Причорномор'ї і в Криму, вони кілька разів на рік нападали на подільські оселі, забираючи у полон людей («у ясир»), грабували майно, збіжжя, худобу.

З часу, коли територія Поділля перебувала під владою польської шляхти, польські пани непомірно збільшували навантаження, скорочуючи пільги, щоіснували за часів литовських князів. Відновлюючи своє панування шляхта прагнула викорінити волелюбні настрої місцевого населення, а найбільшу загрозу для поляків становили грамотні люди.

В інструкції для економів та управителів були рекомендації привчати селянських дітей не до книжок, а до плуга й ціпа, що призвело до спустошення сіл, волелюбні жителі помандрували в Слобідську Україну, на Запоріжжя. У той же час з Польщі масово переселялись в наші краї поляки, посилювалась панщина, яка сягала до 5 днів на тиждень (1763 р.): для тих хто мав тяглову силу – коня чи вола, панщина сягала 120 днів; для піших панщина становила 90 днів на рік. Все це викликало справедливий гнів серед українського населення, що призвело до появи «гайдамаків» чи «дейнеків», коли у 1734-1735 рр. наші земляки брали участь у гайдамацькому загоні Митки, що діяв на території Хмільницького староства. Польсько-московські карателі жорстоко придушили повстання, відбулися масові страти повстанців у Хмільнику, Уланові, Куманівцях та інших селах. Після повстання панщина підвищилась уже до 180-250 днів на рік.

Ще коли в селі не було церкви (до 1735 р.), то в центрі села, на місці теперішнього будинку культури, поляки збудували фільварок, пізніше його було перенесено до хутора Лузна, теперішнього поселення Дубина, що на шляху до Рогинець. У ті часи землі Лузни належали графу Миколі Потоцькому, лознянський фільварок входив до складу так званого Уладівського ключа. складався він з 7 сіл: Уладівка, Кривошиї, Журавне. Колибабинці, Миколаївка, Лузна, Кривошиїнські Хутори. Наприкінці XVIII ст. (1800 р.) Лузна належала Яну та Констанції Потоцьких, які у 1802-1805 рр. віддавали його в оренду Бенедикту Гулевичу, політичному і громадському діячеві, літератору. Жив той Гулевич Бенедикт (1750-1817 рр.) в Гулівцях Вінницького повіту, був він родом з Волині, навчався у Львівському колегіумі, де отримав ґрунтовні знання⁹⁴. Причетність Гулевича до нашого краю в тому, що стосунки з графом Потоцьким і підтримка повстання Т. Костюшка, за що москалі засудили його до шибениці, сприяли тому, що він отримав від графа у нагороду, на правах застави, ряд маєтностей серед

---

⁹⁴ Колесник Віктор. Відомі поляки в історії Вінниччини. Вінниця, 2007, -С.107-108

них і село Лозну (1802-1805 рр.) та весь Уладівський майновий ключ, а це 7 сіл про які уже йшлося. Після смерті Яна Потоцького Гулевич від цих маєтностей відмовився і вони знову повернулись до Потоцьких. Він був цікавою особистістю: імпровізатор українських жартів і пісеньок, голосів людей, тварин, птиць; грав побутові сценки; доводив до сміху панів і челядь; виїздив до жнивварів з пивом і пирогами, любив сидати на снопи і співати власні пісні. Не довго він володів селом, але це був не господар, а такий собі весельчак, привчаючи селян не до безтурботного життя.

Належало наше село й іншим Потоцьким, уже з 1861 р. його прибрав до рук Альфред Потоцький, родич попередніх власників. Про те, що поляки володіли нашим селом Лозна віками свідчить той факт, що майже половина жителів села були поляки, кладовище дотепер поділене навпіл: частина – для поляків, частина для українців. В давніх документах підтверджується, що за часів польського панування здійснювалось покатоличення українського народу, польська шляхта всіляко переслідувала вживання української мови. Православних примушували відвідувати костьоли і святкувати католицькі свята, працювати в найбільш релігійні православні свята, багато інших спонукань. Для довідки повідомимо, що сусідні села також належали чужинцям, переважно польським магнатам: Воронівці – князю Гоченлос; Пагурці – поміщиці Обоздтинській; Острожок – поміщику Піньковському; Рогинці – поміщику Собщанському.

В усі періоди володіння селом Лузною графами Потоцькими справами управляли найняті ними люди, які часто змінювались, і про це є чимало документів. Коли село Лузна з 1861 р. перейшло до Альфреда Потоцького, громадського і політичного діяча, то на той час в ньому нараховувалось 146 дворів і належало село до Кривошиїнської волості, Вінницького повіту, Подільської губернії⁹⁵. У 1864 р. граф Альфред Альфредович Потоцький доручив якомусь Іванові

---

⁹⁵ ДАВО, фонд 5, – опись –3, ст. 756.

Людвиговичу Романовському управляти своїми маєтками на Поділлі, разом з такими селами Вінницького повіту: Уладовка, Забужа, Майдан-бібка, Хутори – Кривошійнські, Лузна і Ніколаєвка⁹⁶. У наших односельців може виникнути питання, що, мовляв, село Лузна за розмірами і кількості будинків та чисельності населення було рівне або більше навколишніх сіл, але чомусь ніколи не було центром волості, навіть при німцях у другу світову війну (1939-1945 рр.), бо і вони обирали для свого коменданта (його називали «Рижий») місце в Острожку, а не в Лузні. Можливо, через те, що там є костел, а в Лузні його немає, але іншої відповіді поки що не існує, мабуть, все таки, розташування села Лузна було причиною, бо навіть село Кривошії деякий час було волосним центром. Село Лузна-Лозна було доволі великим селом серед тих сіл, які його оточували (у 1900 р. уже було дворів 339 і 1655 жителів), що більше ніж в оточуючих селах, зокрема Великий Острожок (290 дворів), Кустівецька Слобода (43 двори), Крижанівка (34 двори), інші. Одначе, Великий Острожок мав деяку особливість «В означеномъ селеніи находятъся; 1 православная церков, 1 р. – кат. Костел, министерское однокласное сельское училище и церковно-приходская школа; волостное правление, урядническій пункт, паро-водяная мельника»⁹⁷.

Впродовж 1793-1794 рр здійснено короткий опис усіх населених пунктів, перепис населення, в 1796 р. призначались повітові землеміри (у Вінницький повітколезький протоколіст Микола Багета, у Хмільницький – помічник Михайло Іванов. До 1795 р колишня Пиківська та Великоострожецька волості, куди входила й Лозна, відносились до Вінницького повіту, який був складовою Брацлавської губернії, а ось Уланівська волость (староство). відносилось до Із'яславської губернії. Це були залишки адміністративного поділу того періоду, коли Поділля поділялось між Литвою і Польшею.

⁹⁶ Центральний державний історичний архів України. ф.486, оп.5, спр.571, 1870 р.

⁹⁷ Там же, -С.200

У березні 1797 р. відбулася зміна територіального устрою, була створена Подільська губернія куди входили: Вінницький повіт до якого відносилась Великоострожецька волость із селами – Вишенька, Клітенка, Колибабинці, Кривошиї, Крижанівка, Кропивна, **Лузна**, Малий Острожок, Погоріла, Рогинці, Слобода Кустовецька, Ступник, Хутори Кривошиїнські; Літинський повіт до якого відносилась Уланівська волость з селами – Білий Рукав, Воробіївка, Воронівці, Зозулинці, Лип'ятин, Маркуші, Морозівка, Митинці, Пагурці, Петриківці, Подорожна, Пустовіти, Рибчинці, Сербанівка, Сьомаки, Сміла, Тараски, Чепелі, Чернятинці, Чеснівка⁹⁸.

За адміністративним порядком наше село Лозна входило в різні повіти і волості Поділля, хоча в минулому село ніколи не входило в територіальні структури правого берега Сниводи (Уланова, Хмільника, Літина). Про це існує безліч даних, зокрема, на 1 січня 1869 року, де позначено, що до 3-ї мирової дільниці Вінницького повіту включені волості: Вишеньківська (Вишенька, Малий Острожок, Великий Острожок, Кропивна, Клітенка, Слобода-Кустовецька, Ступник, Погоріла); Малокутищанська (Малі Кутищі, Великі Кутищі, Люлинці, Полівці, Антонопіль, Райки, Лемешівка, Кустівці); Пиківська (Пиків Старий, Пиків Новий, Жигалівка, Колибабинці, Шепіївка, Боржимівка); Кривошиїнська (Кривошиїнці, Хутори-Кривошиїнські, Лузна, Рогинці)⁹⁹.

У квітні 1884 р. адміністративно-територіальний поділ було дещо змінено і він виглядав таким чином: у Вінницькому повіті 2-й мировій дільниці утворено волості: Пиківська (Старий Пиків, Новий Пиків, Жигалівка, Шепіївка, Колибабинці, Боржимівка, Кривошиїнці, Олександрівка, Уладівка, Забужжя, Журавне, Миколаївка, Кам'яногірка, Майдан-Бобрік, Янів, Слобода-Янівська, Байківка); Острожецька (Великий Острожок, Малий Острожок, Ступник, Кропивна, Клітенка, Слобода-Кустовецька, Вишенька, Рогинці, **Лузна**,

---

⁹⁸ Перша Хмільницька наукова історико-краєзнавча конференція. 23 вересня 2015, Вінниця, 2015, -С.118-120.

⁹⁹ ДАВО, ф. 201, оп. 1, спр. 27, арк. 36-91

Хутори-Кривошиїнські); Кутищанська (Малі Кутищі, Великі Кутищі, Глинськ, Мончинці, Радавка, Нападівка, Немиринці, Люлинці, Софіївка, Кустівці, Хомутинці, Антонопіль, Попівці, Лемешівка, Райки). У 1890 р. Подільська губернія (центр – Кам’янець-Подільський) включала такі повіти: Каменецький, Проскурівський, Летичівський, Літинський, Вінницький, Брацлавський, Гайсинський, Ольгопільський, Балтський, Ямпільський, Могилівський, Ушицький. У Літинському повіті були волості – Хмільницька (Березна, Великий Митник, Вербівка, Вугли, Гулі, Думенки, Крутнів, Курилівка, Лелітка, Лозова, Мазурівка, Малий Митник, Порубинці, Сандраки, Соколова, Соломірка, Філіопіль, Хмільницька Юридика, Чудинівці, Широка Гребля); Уланівська (за переписом 1897 року чисельність населення становить 18190 осіб, з них 9114 чоловіків, 9076 жінок), до якої відносяться села – Білий Рукав, Воробіївка, Воронівці, Зозулинці, Лип’ятин, Маркуші, Морозівка, Митинці, Пагурці, Петриківці, Подорожна, Пустовійти, Рибчинці, Сербанівка, Сьомаки, Сміла, Тараски, Чепелі, Чернятинці, Чеснівка В волості є народне училище, 17 церковно-приходських шкіл і 2 школи грамоти; Терешпільська (було містечко Сошниця, 11 сіл, 8 хуторів, розподілених між дрібними власниками. Волость мала три однокласних народних училища, 9 церковно-приходських шкіл і 7 шкіл грамотності). Заштатним містом стає також Сальниця¹⁰⁰.

Наше село, знаходячись на самому краю Вінницького повіту: продавалось польськими магнатами разом з Пиковом; адміністративно відносилось і до Пиківської, і Кривошиїнської, і Острожецької волостей. Нарешті на кінець 1924 року були утворені райони, і Лозну уже приєднали до Уланівського району – правого берега річки Сниводи. Ось як виглядав тодішній адміністративний поділ навколишніх сіл відповідно до утворених районів: Малокутищанський район (сільради: Антопіль, Великий Острожок,

¹⁰⁰ ДАВО, ф. 80, оп. 1, спр. 138, арк. 3-39

Глинське, Кропивна, Кустівці, Кустовецька Слобода, Лемешівка, Люлинці, Малі Кутищі, Мончинці, Немиринці, Радівка, Рогинці, Ступник); Пиківський (сільради: Байківка, Жигалівка, Журавне, Колибабинці, Кривошиїнці, Майдан-Бобрицький, Новий Пиків, Соломирка, Уладівка, Шепіївка, Янів); Терешпільський (сільради: Березівка, Бичева, Війтівці, Куманівці, Мар'янівка, Паплинці, Сальниця, Семки, Скаржниця, Сулківка, Терешпіль, Цимбалівка, Шпичинці); Уланівський (сільради: Білий Рукав, Воронівці, Гатка, Зозулинці, Лозна, Маркуші, Пагурці, Петриківці, Подорожне, Рибчинці, Тараски, Уланів, Чеснівка, Чернятинці); Хмільницький (м. Хмільник, сільради: Великий Митник, Голодьки, Думенки, Зиновинці, Клітищі, Кожухів, Лозова, Новий Костянтинів, Погоріла, Порубинці, Соколівка, Томашпіль, Широка Гребля, Янівці).

Хоча наше село можливо назавжди відійшло до адміністративного підпорядкування на правобережжі Сниводи, все таки лівобережжя річки, де розташоване село має цікаву історію. Для нашого дослідження звертає увагу Пиківська волость, села що належали польським князям і графам, спочатку мала назву «грунти Сниводовські», а за столицю був Великий Острожок, де об'єднувались поселення з лівої сторони річки Сниводи, яка впадає в Південний Буг. Волость була затисненою між Хмільницьким староством та Слободищенською волостью Житомирської Київщини, на заході ж межувала з Вінницьким староством, на півдні пролягав кордон річки Сниводи. У волості відзначались поселення: містечка – Пиків (1525 р. – пусте городище, 1594 р. – уже велике містечко з замком), далі Глинськ та Великий Острожок; села – Осична, Люлинці, Кутищі, Кустівці (засновані в 1599 р.), мабуть у ті далекі часи село Лузна також входило до Пиківської волості, бо згадка є лише про наше село в період 1566-1606 рр., але про його існування у той час нічого не було згадано. В історії нашого краю Пиків займає особливе місце в різних діях тутешнього народу, у тому числі й села Лозна. Ще у серпні 1591 р. Кшиштоф Косинський,

окатоличений русин (українець чи білорус), з містечка Пиків розіслав листи до різних козацьких загонів із пропозицією приєднуватися до нього для боротьби з внутрішнім ворогом – Річчю Посполитою¹⁰¹. Це був початок визвольної боротьби українського народу проти поляків, за ним розпочались козацькі повстання Наливайка, Лободи та інших ватажків, а далі уже Визвольна війна (1648-1657 рр.) під проводом Б. Хмельницького. Селянські заворушення на українському Поділлі і їхні причини ще не вивчені, а тому подібні історичні факти та оцінки очікують свого часу, а вивчати є що, коли до цієї місцевості так придивлялися турки, татари, литовці, поляки, росіяни.

Перш за все існує чимало різних видів інформації щодо величини села і числа жителів. За даними Леванчука В. динаміка наявності дворів і чисельності жителів нашого мало такий вигляд: 1800 р. – 88 дворів і 355 жителів; 1805 р.-95 дворів і 302 жителі; 1813-90 дворів і 363 жителі; 1815 р. – 81 дворів і 323 жителі; 1841 р. – 104 двори і 418 чоловіків та 418 жінок; 1850 р. – 90 дворів і 411 чоловіків та 415 жінок. Як бачимо село поступово зростало, адже якщо на початку XIX століття в ньому налічувалось 80 дворів, то у 1898 р., коли провадився перепис церковного приходу, то уже було записано, що в селі Лузна налічувалось близько 300 дворів, де проживало 728 чоловіків і 652 жінки¹⁰². За іншими даними того ж перепису, проведеного у другій половині XIX століття (1903 р.) в селі уже налічувалось 339 дворів, в ньому мешкало 1655 жителів. Така динаміка зростання дворів і чисельності селян нашого села є справедливою, бо ще й за дослідженнями учителя історії Лознянської середньої школи Тимошенка П. О. за 57 років (1861-1917) після реформи кількість дворів зросла з 97 до 339 з населенням 1950 чоловік. У цей період за розмірами володіння землею господарства нашого села розподілялися таким чином:

¹⁰¹ Історія України в особах. Литовсько-польська доба. Вид-во «Україна», К., 1997, -С.213

¹⁰² ДАВО: фонд 5, опись 3, ст. 758.

До 10 господарств	Володіли до 15 десятин
До 10 господарств	Володіли від 5-10 десятин
До 50 господарств	Володіли від 3-5 десятин
До 100 господарств	Володіли від 1-3 десятин
До 70 господарств	Володіли від 1 десятини
Більше 100 господарств	Були безземельними, володіли лише огородами

В подальшому село розрослося і в середині ХХ ст. – після війни 1939-1945 рр., уже налічувало 690 садиб, в яких мешкало біля 2400 жителів. В роки колективізації ті 70 господарств, які володіли від 3-5 до 15 десятин землі і ефективно працювали, були названі куркульськими чи кулацькими, їх майже усіх знищили. Члени сімей розпорошені і зазнали духовних травм, їх не визнавали у суспільстві. Більшість з тих господарств, що були безземельними чи володіли тільки городами, здебільшого бобили і наймити, ставали місцевими активістами і допомагали більшовикам боротися з роботящими селянами. Нам треба визнати і не соромитись, що саме їхні нащадки, а це ми усі, вишколені більшовиками, ввійшли у лоно незалежної України і тепер господарюємо на усіх рівнях суспільства. Тому, не треба очікувати, що у Вінниці чи Києві з'явилися люди, які швидко щось вдіють, адже більшість з них управляють обласними чи державними справами не інакше, як працюють ті, що залишились у селі чи районі. Потрібен час, щоб навчитись господарювати і управляти державними справами після багатоговікового рабства.

В інших місцях церковних літописів село Лозна описується досить коротко з деякими цікавими параметрами розташування та навколишнього середовища, що виглядає наступним чином: «Село Лозна знаходиться в 5 верстах на північний захід від містечка Уланів (з поштовою станцією) і в 5 верстах від залізничної станції «Крижанівка» вузькоколійної залізниці. В 1898 р. прихожан числилось 728 чоловічого і 652 жіночого полу, католиків було 86 осіб різного полу. Головне заняття –

землеробство»¹⁰³. Якщо на 1 січня 1919 р. в Лозні проживало різного віку 986 чоловіків і 931 жінка, а коли більшовики встановили свою владу в селі, то у 1921 р. – 1800 чоловіків і жінок. Для порівняння населення Лозни з сусідніми селами назвемо цифри за той же 1919 рік: у Хуторах-Кривошійнських проживало 671 чоловіків і 708 жінок; у Рогинцях – 832 чоловіки і 865 жінок; всього в Острожецькій волості, куди входила Лозна, проживало 7360 чоловіків і 7827 жінок¹⁰⁴. У 1921 році в селі налічувалось 1801 чоловік і за віковою структурою жителів села вимальовувалась така картина: жінки, до 8 років – 170; до 15 років – 212; 16-49 років – 409; 50 і старше – 180; чоловіки, до 8 років 170; 8-15 років – 212; 16-49-391; 50 і старше – 109. Уже майже закінчилась громадянська війна, а тому в армії із села служило тільки 17 чоловіків. Не дивлячись на складні часи, населення села не зменшилось, і уже 1925 р. в ньому проживало 2090 чоловік.

Упродовж Української революції (1917-1921 рр.), коли в державі правили уряди Української Центральної ради УНР (1917-1918 рр.), Гетьманщини (1918 р.) та Директорії УНР (1918-1921 рр.) зміни адміністративно-територіального устрою на Поділлі майже не відбулися, коли ж більшовики у 1921 р. захопили владу в Україні, то на Поділлі знову відбулися адміністративні зміни. За постановою (лютий 1923 р.) Президії ВУЦВК (Всеукраїнський Центральний Виконавчий Комітет) утворюються повітові (окружні) центри на території Подільської губернії: зокрема Вінницький повіт (округ) з центром у місті Вінниці, до якого включаються повіти – Вінницький, частина Літинського, Брацлавського, Жмеринського Подільської губернії і Бердичівського повіту Київської губернії у складі наступних районів (волостей): Уланівський до якого включені наступні волості (їх частини) – Уланівська і Острожецька з центром в Уланові; інші райони – Малокутищанський, Пиківський, Терешпільський, Хмільницький та інші райони.

¹⁰³ Труды Подольского епархиального историко-статистического комитета, під ред. Є. Сіцінського, вып. 9, Кам.-Под., 1901 г., -С.239

¹⁰⁴ ДАВО: фонд 4939, опись 1, ст. 1.

Десь буквально через місяць (07.03.1923 р.), постановою ВУЦ-ВК «Про адміністративно-територіальний поділ Подільської губернії» адміністративний поділ було удосконалено. Відбувся новий адміністративно-територіальний поділ Вінницької округи, скасовані губернії, повіти і волості, утворено області і райони, кількість районів скорочено з 479 до 221. Було утворено й Уланівський район, до якого входили сільради, у тому числі Лознянська сільрада. На той час у селі Лозна налічувалось 458 дворів і 1799 селян, в селі ще не було пошти і телефону¹⁰⁵. Склалося так, що на лівому березі Сниводи тільки наше село Лозна входило до Острожецької волості та Хутори Кривошійнські були включені до Уланівського району, а такі села як Острожок, Рогинці, Кривошійніці та інші віднесені до Малокутишїнського та Пиківського районів. Отже, десь у 1923 р. село Лозну відірвали від прадавнього територіально-адміністративного середовища і приєднали до нових структур, де село наше, мабуть, так і не влаштувалось. Тепер, ХХІ століття, Лозна і Хутори Кривошійнські об'єднані в одну сільську раду.

Чому село Лозна в минулому мало зв'язок з Вінницьким повітом, а не з Улановом чи Хмільником? До цих містечок через Сниводу в селі Воронівці не було переправи, поїздка на ярмарки в Уланів, Хмільник чи Бердичів тривала 4-6 днів. Насипана велика дамба, що дозволяла переправлятися через річку, з'явилася тільки у 1845 році, коли у Воронівцях володарював якийсь Петро Івановський. Одначе, проїзд через дамбу був платним, а крім того весною вода щороку руйнувала дамбу в багатьох місцях, її постійно ремонтували. Тільки не так давно, у другій половині ХХ століття, насипана і зміцнена дамба, вона дозволяє тепер проїзд через село Воронівці до Уланова. Тому, усі документи у минулому про село Лозна найбільше проглядаються через стосунки з селами та містечками з лівого берега річки Снивода, Вінницького повіту. Природні та інші причини сприяли тому, що до ліквідації волостей (1923 р.) Лозна адміністративно входила до Великоострожецької (1884 р.)

---

¹⁰⁵ ДАВО: Ф.5, оп1, од. зб.2074

та Кривошійської (1869 р.) волостей, Вінницького повіту, а тому історія села Лозна зв'язана, переважно, з селами та містами Вінницького повіту. Уже з 1923-1924 рр. Лозна була за адміністративним поділом віднесена до Уланівського району, що 30.12.1962 р. був приєднаний до Хмільницького району.

Уланівський район, де землі якісні і люди працьовиті, був відсталий і занедбаний. Колишній директор Лознянської середньої школи Микола Петренко, якому випала нелегка доля працювати партійним керівником в останні роки, а може, й дні, існування Уланівського району, з сумом розповів про ті складні часи. Район був чималий і налічував 26 колгоспів, три відділення радгоспів та три МТС, в господарствах величезні бурякові плантації, але в районі не було жодного цукрового заводу для переробки цукрової сировини, відсутні й інші промислові підприємства для переробки продукції сільського господарства. Окрім низької якості шосейної дороги Хмільник-Бердичів інших сполучень не було, матеріальна база колгоспів, радгоспів і МТС була настільки застарілою, що більшість сільськогосподарських робіт приходилось виконувати здебільшого вручну. Із-за бездоріжжя господарства району постійно не встигали вивозити цукрові буряки на чотири цукрових заводи сусідніх районів. А скільки проблем з вивезенням й збереженням зерна, зокрема в багатьох господарствах не було зернових токів, де можна було б просушити зерно, а тому часто його звозили для просушки на шосейну дорогу траси Хмільник-Бердичів, що призводило до величезних втрат врожаю, а крім того надзвичайно перешкоджало проїзду транспорту. Не кращим було становище і в тваринництві: величезна кількість молочної худоби знаходилась в корівниках без механічного доїння та прибирання гною із-за чого прибуток був низький, а виробництво тваринницької продукції збитковим. Не знайшовши більш раціонального вирішення задачі, керівництво області знайшло простий спосіб – позбутися відстаючого району, який приносив головний біль. Існувала сталінська формула: немає людини, немає проблем; немає району і всі кінці негараздів в воду; збиткові колгоспи перетворювали в радгоспи

і їхні втрати покривалися з бюджету. Багато провини в цьому – недолугі та непродумані адміністративно-територіальні реформи і в минулому, і тепер, які не враховували потреб селян та історичних реалій. Село Лозна переводили з одного повіту в інший, з одного району – в інший, останній Уланівський район, до якого за радянських часів невдало приєднали Лозну, був розформований із-за невмілого господарювання комуністів, а моя мала батьківщина ще більше не вдало територіально влилась до іншої територіальної одиниці.

Наприкінці 1962 року (30.12.) Президія Верховної Ради України об'єднала Уланівський та Хмільницький райони у Хмільницький: більшу частину сіл Уланівського району приєднали до Хмільницького району, а решту – до Калиновського та Козятинського районів. До Калиновського району, як це було в минулому, треба було приєднати Лозну і ряд інших сіл, але не вдалося. Багатостолітнє перебування села Лозни і сіл, що його оточують, на лівому березі річки Сниводи, інших територіальних структур Острожецької чи Пиківської волостей Вінницького повіту, зупинилось. Тепер моє село адміністративно прив'язано уже до інших центрів, спочатку, до Уланова на відстані 7 кілометрів, згодом до Хмільника відстань перевищує 35 кілометрів, в той час як Калинівка, Уладівка, Люлинці значно ближче, а далі Вінниця. Село штучно віддалене від своїх давніх природних адміністративних центрів, як це було в минулому, але щось зробити уже не можливо, справа роздумів майбутніх поколінь. Уланів, до якого багатьма нитками уже прив'язане наше село, входить в нашу, а ми в його, історію, а тому скажемо декілька слів про нього. Уланів – старовинне село – містечко Подільської губернії Літинського повіту, яке зазнавало набіги татар, польських жовнірів та московських бояр. Воно розташоване на мальовничій річці Снивода у 35 верстах від міста Літин і за 20 верств – від Хмільника. У 1552 році Уланів мав сильні укріплення і йому було даровано Магдебурзьке право, але в XVI столітті його розорили кримські татари. Визнаючи Уланів важливим у стратегічному плані, король Сигізмунд III у 1606 році знову заклав тут

укріплення, а для залучення жителів проживати в ньому дарував містечку нові особливі права і привілеї. Уже в 1615 році Уланів був настільки укріплений, що зміг витримати неодноразові сильні напади кримських татар. У XVII столітті, під час заворушення, козаки зруйнували добре захищений замок в Уланові, що був символом міцності містечка. В той період в Уланові налічувалося 1386 жителів, діяла православна церква, католицький костел, налічувалось 11 ярмарків, два водяних млини, пивоварний завод і багато іншого. До, і після другої світової війни Уланів був центром району – Уланівського. І тепер, наприкінці XX та початку XXI століть, вихідці з цього благодатного краю задаються питанням, – що можна сказати про сучасне село Уланів на Поділлі, як воно виглядає в новітню епоху? – Відповідь одна і не дуже приємна – тут зупинилась славна історія, зник культурний і економічний розвиток, славне історичне минуле містечка покритось ковдрою забуття.

У такій Подільській толоці поневірялось село Лузна-Лозна. З розповідей багатьох старожилів вдалося дізнатися багато цікавого хоча б про недалеке минуле, що настало після: державних переворотів (1917 р.); громадянської війни (1921-1924 рр.); голодоморів (1932-1933 р.); репресій (1937-1941 рр.); світової війни (1939-1945 рр.). У великих складнощах після війни, автор пам'ятає, вдалося дещо зробити: село зростало; десятирічна школа з усіма переповненими двома чи трьома першими і випускними класами; не переводились великі селянські родини; була робота в сільському господарстві, хоч і погано оплачувалась; шанувались працьовиті люди; сільські керівники, хоча здебільшого були не місцевими, але здебільшого добре господарювали і не допускали збитковості тодішнього колгоспу; вчителі місцевої середньої школи шанувалися як в селі, так і в районі, була в селі лікарня і аптека; з добротою згадують селяни про багатьох директорів школи, учителів і керівників колишнього колгоспу. хоча дехто із місцевих, у минулому проявив себе, до сорому, не з кращої сторони. Прикро, але за роки незалежності справи не покращились, а навпаки, погіршилися, адже пройшло небагато часу

з 1991 року, але більшості того, чим пишалося тодішнє покоління, не стало, зникло мов туман, мов би нічого й не було. Не стало й того адміністративного осередку, до якого віками зивкали селяни Лузни-Лозни. Це тільки тепер адміністративно Лозна приєднана спочатку до Уланова, а пізніше – до Хмільника, хоча в ті далекі і не так далекі часи, відносини нашого села в усіх сферах життєдіяльності мали зв'язок з містечками Пиків і Калинівка, селами Уладівка, Ступник, Великий Острожок, Колибабинці Вінницького повіту.

2.4.2. Деякі історичні пам'ятки села

Про історію пам'ятників старовини села Лузна-Лозна існує чимало тлумачень, вони потребують пояснень, адже кожна пам'ятка, навіть незначна, це сторінка нашої історії, яку нам слід відновити. Сучасні дослідники, особливо вихідці з Лозни, вишукують історичні пам'ятки свого села, щоб якимось прикрасити його самобутність. Селяни досить шанують перекази про відзнаки, що мабуть, пам'ятають князів Гедиміновичів – князя Ольгерда та його сина Володимира, адже усе це становить гордість села, радість, а найбільше надію на історичну цінність. Скажімо, у центрі села, біля ставочка, що наповнювався водою річечки Батіжок, яка уже висихає, красується скелястий пагорб під місцевою назвою «Княжа гора», про неї існує чимало міфів. Їх декілька: один із них, найбільш поширений, полягає у тому, що на камені цієї гори відбита стопа Божої Матері (слід лівої жіночої ступні) – «Ступня – ікона Присвятої Богородиці», заступниці Поділля; інший, пам'ятний «камінь князя Володимира» (сина князя Ольгерда), де, йдучи у бій, він отримував благословення у стопі «Ступні – іконі Присвятої Богородиці»; «крісло-долоня князя Ольгерда», де він відпочивав після успішної битви на Сниводі; височіє «хрест», який встановлено у 2000 році на ознаку давніх подій і перших жителів села Лозни з Білої Церкви. Найстаріші і молодші жителі села пригадують і розповідають, що у дитинстві стопу дехто

навіть милом милив, а після дощу дїтлахи ручками вихлюпували воду. Дорослі і діти приходили і просили, щоб Божа Матір допомагала, навіть вірили, що те, чого просили, збувалося. Особливість вибитої стопи селяни пояснюють ще й тим, що всюди на горі проростає мох, а у самій Божій стопі його ніколи не буває. Автор виріс на цьому пагорбі, закінчив школу, але подібного не чув, не розповідали про це й мої ровесники, а ось теперішні місцеві дослідники щось таке пишуть та ще й посилаються на старожилів, які мені відомі.

Коли вивчати давню історію села, можливо слід розглянути й інші версії, а також причини того, що представники церкви чомусь ніколи не звертали уваги на те, що знаходиться на пагорбі, не організувала паломництва. Більше того, представники церкви з Хмільника навіть написали, що в Лозні «Є джерело у вигляді стопи у лісі», мабуть такі пошуки виникнення стопи будуть продовжуватися. Загадкова стопа на горі з'явилась, як пишуть краєзнавці, не коли-небудь, а саме 1362 року, тобто тоді, коли відбувалась битва Ольгерда з татарами на Синій Воді (Сниводі). Битва відбувалась з татарами, які до того часу, можливо, володіли місциною і не дотримувалися домовленостей з литовцями. Єдине, для чого є підстави стверджувати, що місцевість, де розташоване наше село Лозна, було добряче захищене лісами і горами, болотами й озерами, була чиста вода, що добре цінували татари.

Мабуть, треба шукати інші версії появи ступені на Княжій горі, одна з яких належить краєзнавцю та історику М. Дорошу, це, можливо, наблизить нас до реального розуміння зображення¹⁰⁶. На його думку на гранітному виступі відбито татарський знак стопи лівої ноги та декілька стріл про які інші історики мовчать. Цей знак, на думку дослідника, показує на прикордонне місце

¹⁰⁶ Дорош М. Скарби прабацьківських криниць. Вінниця, 2015, -С.14-22

збору данини і ясиру перед відправкою до татарського центру на Волзі чи в Криму. Читачі можуть переконатися, що наведена фотографія не досить переконливо свідчить про знак, який схожий на «стопу» та ще й Божої Матері. Пропоновані версії не можуть бути для лознян сакральними, так як вони постійно піддаватимуться сумніву з таких причин.

Перша причина, позначка не може бути «стопою» Божої Матері так як вона тільки одна і чомусь «ліва», а крім того, як показано, вона ромбовидна та ще й довжиною понад 30 сантиметрів, а такий слід може залишити тільки казковий велетень (див. малюнок). Бажано також врахувати, що у Божої Матері, як вчить церква, було дві ноги, як у звичайної людини, вона була середнього росту, а на пагорбі чомусь одна та ще й «ліва» і досить велика. В інших місцях України також існують подібні знаки, як правило, чомусь лише одна – «ліва» чи «права» ступні, зокрема, стопа Божої Матері у Почаєві, на Тернопільщині, вона визнана церквою і туди їдуть люди звідусіль. Можливо, колись церква визнає ще й стопу у Лозні, будемо сподіватися. Друга причина, те, що зв'язане з важким татарським періодом для Поділля, зображені знаки показували, де збирати і куди відправляти награвоване та податки. Дехто навіть пише, що «стопа» з'явилась під час битви 1362 року на Сниводі, мовляв татарам більше нічого було робити, як довбати «стопу» і позначки стріл, коли на них наступав Ольгерд на чолі литовсько-руського війська. В старовинній літературі не знайдено ніяких повідомлень не тільки про «стопу», не виявлено й іншої археологічної культури у цих місцях, адже вся територія на горбистих місцях нашого села була вкрита непрохідними лісами на поверхні, озерами і болотами на низині.

Найбільш вірна і науково обґрунтована версія появи знака «стопи» і стріл біля неї, на нашу думку, наступна. Існують усі підстави стверджувати, що сучасна річечка Батіжок у далекому минулому була широкою водною територією в межах нашого села, навколо шуміли непрохідні ліси, а село з двох сторін оточене гранітними підвищеннями на значних відстанях. Ймовірно і були заплави, зокрема, дільниця від теперішньої Сільської

рад у бік кладовища, а також острівці, наприклад, де розташовані Церква і Сільська рада. Тобто, територія була залита водою, а в середині села, де місток біля ставочка, переконливо видно, що річка має і мала в минулому великий обрив, тут був водопад, адже місцевість кам'яниста. Сама річечка судноплавною не була, існували лише водойми й озера, вода з яких у вигляді водопаду біля теперішнього ставочка, спрямовувалась уже у річку, яка прямувала до Сніводи. Можливо там, де водопад, було найвужче місце для переправи через водойми і саме туди спрямовані позначки, якщо вони існують, бо автор їх сам не бачив, хоча там пройшло моє дитинство і юність.

У прадавні часи, ще до християнства, наші пращури все таки рухались цими місцями у пошуках не заліснених територій, дичини для полювання, захисту від набігів інших ворожих племен, а на їхньому шляху пролягали непрохідні ліси, ріки, озера. Щоб мати хоча б якісь орієнтири наші пращури користувалися різною символікою та геометричними знаками, які в ті давні часи мали свої тогочасні пояснення. Сучасна людина також застосовує різноманітні знаки і символи, але вони розміщені на спеціальних підставках, вказуючи напрями руху, попередження про небезпеку, появу дітей, людей з вадами та багато іншого. Наші прадавні предки також з певною метою розміщали особливі знаки і символи на кам'яних породах, скелях, рідко на деревах. Є усі підстави стверджувати, що **знаки у вигляді «стопи» та невеличких стріл на «Княжій горі» села Лузна вказували подорожуючим, які пробиралися густим лісом серед водойм найнебезпечніше місце переправи через водні перепони, форма ноги переконує, що можна йти, а стрілки вказували напрям руху.** Скажімо, якби не було «стопи», то стріли могли б показувати багато чого: попередження про небезпеку; наявність звірини; ворожі загони; ріка чи водна переправа та інше. Якщо поглянути з того місця, де знаходиться знак «ступні» і стріли, то побачимо, що в ті далекі часи саме у цьому місці мабуть була найвужча переправа через річку: зліва усе сучасне

село було зайняте водою з острівками, справа, аж до Сниводи, глибока і широка течія річки.

Подібні символи древньої старовини можна вважати святими, їх треба оберігати, вивчати, і на них будуть виховуватись майбутні покоління. Похвально, що жителі села Лозна біля символів на «Княжій горі» спорудили хрест з іконою, де проводяться богослужіння й інші духовні й мистецькі заходи, згадуючи давніх своїх пращурів та литовців, які хоч і були завойовниками, але не шкодили народу, а всіляко йому допомагали. Щодо символу – «Стопні» розповімо інші наступні відомості з наших досліджень. Десь після 1888 року відповідно до царського указу, на Подолії проводили дослідження з виявлення пам'яток вітчизняної старовини, у тому числі – «Изображения на камнях и скалах», а також різні кургани, описаних у наукових працях¹⁰⁷. Повідомляється про досить цікаві, схожі на лознянські, зображення, але вони знаходяться не в Лозні, а неподалік, в Уладівці Вінницького повіту: «На правомъ берегу р. Буга находится два небольших камни, причемъ на каждомъ изъ нихъ имеются изображения человеческой ноги. ... Въ томъ же уезде при с. Луке Мелешковской, на близлежащей скале ...сохранилось изображенные высеченной изъ камня человеческой руки. ...В томъ же уезде, в предместьѣ дворянина Городецкаго вблизи г. Винницы, на поверхности камня высечены изображенія: две подковы; серпъ; зигзаг – подобие латинской буквы S и знак, напоминающий букву O». Неподалік Лозни, поряд з Острожком Великим, знайдено «следы 1 кургана-могилы, почти уже распаханого», біля села Кустівецька Слобода також знайдено «1 курганъ-могила. Ныне уже почти распаханой», кургани знайдені і в інших місцях, але трохи подальше від Лозни. Отже, археологічні дослідження у Вінницькому повіті проводились, не виключено, що дослідники побували і в Лозні, на пагорбі «Княжа гора», але повідомлень про виявлення знаку «ступні» святої людини чи «крісло Ольгерда» немає.

---

¹⁰⁷ Гульдмань В. К. Памятники старины въ Подолии. Кам.-Подольский, 1901, -С.272, 294-296

Немає письмових повідомлень і про ґрунтовні дослідження щодо можливих пам'яток, скажімо, «курганів», інших пам'яток старовини в Лозні краєзнавців, а тому згадки про них можна вважати елементами усної місцевої творчості, що похвально, але, на жаль, не реально.

Жителі села Лозна господарюють на землі українських пращурів, де жили прадавні їхні предки-скіфи, вони зазнавали утисків від татарських військ і їхніх набігів та інших прийдшлих людей. Усі ці події все таки залишали про себе деякі згадки: біля дороги, яка тягнулася до Пикова, де розміщався великий ринок, між Лозною і Хуторами Кривошиїнськими, перед війною 1939-1945 рр. стояла кам'яна скульптура "Скіфська баба", мимо проходили покоління місцевих жителів і кожен із них одержував донесену з давнини сильну енергетику, послану своїм нащадкам скіфами. Адже "Скіфська баба" була мистецькою пластинкою від якої сильна енергетика закарбовувалась у підсвідомості на все життя кожного, хто проходив біля неї, а відомо, що скульптурне мистецтво передає з давнини етнічну філософію минулих поколінь. Під час німецької влади скульптура зникла, німці не варвари і розуміють скульптурне мистецтво, а тому не могли її знищити, а вивезли до свого фатерлянду і десь вона там існує, але наші селяни за неї забули. Автор особисто бачив "Скіфську бабу", проходив біля неї в дитинстві, коли ходив до Пикова на ринок з мамою, але чомусь в історичних матеріалах дослідники про скульптуру нічого не згадують. Подібні дві кам'яні баби, витвори кочівників (десь XI-XIII ст.), були знайдені біля села Березна, що за 8 км. від Хмільника. Біля села Широка Гребля, що за 6 км. від Хмільника, досліджено поселення пізньої трипільської культури та доби пізньої бронзи, виявлено слов'янське поселення VIII століття. Знову ж неподалік Хмільника поблизу села Кирилівка зберігся курганний могильник, в якому знайдено поховання доби бронзи та скіфських часів. Отже, наука ще не все дослідила і врахувала, можливо, пам'ятники на «Княжій горі» очікують свого часу визнання.

ПАМ'ЯТЬ ПОКОЛІНЬ

---

*Людину завжди
цікавлять витоки
її роду, племені й народу.*

3.1. Село й жителі Лузни-Лозни

*Убогії ниви, убогії села,
Убогий, обшарпаний люд, –
Смутнії картини, смутні –невеселі,
А інших не знайдеш ти тут.*

Борис Грінченко

Територіально на географічній та історичній карті наше село розміщувалось таким чином. У XVII ст. до складу Польщі входило два воєводства, їхня межа пролягала вздовж Сниводи: на правому березі територія Подільського воєводства і на карті позначались села, які розташовані там – Уланів, Тараски, Воронинці, Чернятинці¹⁰⁸; на лівому березі уже землі Брацлавського воєводства і там розташовані села Лузна, В. Острожок, Кривошиїнці, Пиків інші.

---

¹⁰⁸ Крикун Микола. Документи комісарського суду Подільського воєводства 1672-1679 рр. Карта. Львів, 2015;

Щоб розповісти про селян, село і його краєвиди треба згадати древню історію, але її немає з чого розпочати, адже усі стародавні документи села, як і всієї країни знищені, особливо за роки московського рабства. Наукові дослідження засвідчують, що «Увесь архівний український матеріал загинув 1709 р. у Батуринському державному архіві»¹⁰⁹ і навіть тепер, у XXI столітті, московське керівництво не бажає не то, щоб їх повернути з московських сховищ, не бажають навіть згадувати про них, адже це руйнує їхню вкрадену історію. Дорого коштувала поразка І. Мазепи під Полтавою, бо цар був жорсткий, він, проголосивши гасло «без України немає Росії», розпочав знищувати древню Русь, її народ, історію і культуру, він заборонив друкувати будь-що українською мовою. Щоб роздобути хоча будь-які матеріали для історії України член київської комісії Н. В. Молчанівський, з метою вивчення древніх актів, двічі (1898 р. і 1899 р.) виїздив працювати до державного архіву у Стокгольмі, так працювали й інші дослідники, хоча москалі чинили таким діям опір – відновлювати історію древньої Русі було засть.

– Хто був тими давніми нашими предками? – які дали народові, що живе на терені України, потужну незнищену силу, яка допомагає виживати у багатостраждальній толоці історії. Важко розшукана етнічна історія засвідчує, що територія Поділля почала заселятися в добу раннього палеоліту. З великого ареалу підкарпатської культури археологи виділили «Подільську локальну групу» – генетично близьку праслов'янам. Предками ж стародавніх слов'ян вважаються племена так званого скіфського періоду (VII-IV ст. до н.е.), їхні могильники і поселення збереглись на усій території Поділля¹¹⁰. Впродовж століть Поділля було в ярмі інших народів: після приходу в край татар (1240 р.) подоляни 120 років сплачували податки Золотій Орді; Литовським феодалам належало Східне Поділля (з 1362 р.); ще до Люблінської Унії (1569 р.)

---

¹⁰⁹ Український археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3, -С.1

¹¹⁰ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.39

поляки захопили Галицько-Волинське князівство (у 1349 р.) і Тернопільщину (у 1387 р.). У рішенні Люблінської Унії записано «о сохранении Великому княжеству Литовскому Вольни и Подляшья»¹¹¹, після цього на Поділлі литовці сформува-ли три повіти: Брацлавський, Вінницький і Звенигородський. Після Люблінської унії (1569 р.) усі три повіти Поділля, що належали Литві, також відійшли до Польщі, але у 1672 р. турки захопили усе Подільське воєводство і тільки у 1699 р. ці землі знову повернулись до Польщі. В подальшому Поділля, у складі Правобережної України, у 1793 р. було приєднано до Московії і знову були створені повіти: Балтський, Брацлавський, Вінницький, Гайсинський, Літинський, Могилівський, Ольгопільський, Ямпільський. Поряд з експлуатацією подо-лян литовцями, а найбільш поляками, з середини XV століття на них постійно нападали ще й кримські татари, вигрібаючи з краю все: тільки у 1575 р. вони полонили 55 тис. чоловік, забрали 150 тис. коней, 500 тис. худоби, 200 тис. овець. Одначе, історично сталося так, що на українському Поділлі розпоча-ли панувати москалі, вони поряд з експлуатацією українців, перетворили й поляків із пануючої народності на соціаль-но-пригноблений етнос.

Невмолимо плинув час, змінювалась структура наших пращурів, як генетична так і соціальна. Все менше дошкуляли поселенням навколо Сніводи татари, але зразу ж з'явилися інші поневолювачі, які, на відміну від татар, що тільки проходили територією, уже поселялись в цих місцях поляки. Наше село Лозна, десь на третину жителів, було польським, а дві третини українським, навіть цвинтар був розділений, і на польській половині українців не ховали, навіть якщо були із спорідне-них польсько-українських сімей. Така реальність у багатьох українських селах не тільки на західних землях, але й Поді-лля і центральної України. Село Лузна і всі його землі належа-ли польським князям і графам, які надавали притулок вихід-цям з Польщі, польське населення займало не тільки значну

---

¹¹¹ Русская историческая библиотека Т. 30, Литовская метрика Т. 1, ч. III, Корчев, 1914, -С. 518

частину жителів села, у них була своя культура і звичаї, скрізь відчувався польський гонор та зверхність до українців, навіть сусідів. Споконвічно село Лузна належало до Вінницького повіту, але в окремі часи – до різних волостей, зокрема, Пиківської, Острожецької, Уладівської, навіть Бердичівської волостей, разом із селами Хутори Кривошиїнські та Колибабинці, але постійно належало польським князям і графам, останніми були графи Потоцькі. Про це існують офіційні історичні дані, зокрема, у 1866 році цареві Московської імперії повідомлялось «в пределах Российской империи имеются: Подольской губернии Винницкого уезда Уладовской волости, составляющую из селений Уладовки, Забуча, Майданбитка, Каменогорка, Журавного, Колибабинец, Футоровъ (Хуторі Кривошиїнські – Б. Л.), Лузьной и Николаевки»¹¹². У 1866 р. син графа Потоцького Альфред Альфредович Потоцький доручав управляти майном у своїх володіннях, де знаходились вище названі села, представникові сімейства Понятовського, якомусь Олександрю Юльяновичу Таргані. Село Лузна не погано розвивалось і уже в ХІХ столітті в ньому налічувалось 310 дворів і 1417 жителів, але вони постійно перебували під наглядом влади, в селі розташовувались війська москалів, а це свідчить про небезпеку лознян для царя. На перекір рабським умовам чисельність українського населення Поділля мала велику перевагу впродовж століть. Ось склад населення Подільської губернії (3018,4 тис. чол.) в середині ХІХ-початку ХХст. (1897 р.): українці 74,6%; москалі 3,3%; поляки 8,6%; євреї 12,2%; молдовани 0,95%. В 1898 р. населення села Лузни становило 728 чоловіків і 652 жінок полу, крім того – 86 чоловіків і жінок поляків¹¹³. Ще й тепер (початок ХХІ ст.) в селі залишилось чимало поляків, їхні діти чи онуки, але їхня чисельність зменшується: Коренівські, Мишківські, Струтинські, Зілінські, Страшевські, інші.

Не дивлячись на важкі часи рабства своїх пращурів, дідів і батьків наші селяни дочекались, коли їхня країна стане

---

¹¹² Центральний державний історичний архів України. Ф.486, оп.5, д. 493, 1866 р.

¹¹³ Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. Под ред. Е. Сецинского. Вып. IX, Кам.-Подольск. Типогр. Крижацкого, 1901, -С.239

вільною, чимало наших селян у похилому віці уже мешкали в незалежній Україні. Ще у 2008 році проживали найстаріші жителі села, багатьом з яких виповнилось 90 і більше років: Панасюк (Наконечна) Зіновія Харитонівна (1914 р. н.); Колодій Параска Феодосіївна (8 листопада 1915 р.н.); Габінет Єлизавета Панфілівна (15 квітня 1918 р.н.); Жупанова Марія Савівна (10 травня 1917 р. н); Грицик Явдокія Якимівна (15 травня 1915 р.н.); Наконечна Олександра Давидівна (10 травня 1920 р.н.); Сухін Марія Гаврилівна (15 червня 1919 р.н.); Михальнюк Ксенія Омелянівна (15 вересня 1918 р.н.); Богацька Христина Максимівна (15 січня 1920 р.н.); Рабійчук Марія Дмитрівна (12 грудня 1920 р.н.), Грицик Ганна Павлівна (15 квітня 1922 р.н.), Жилай Марія Петрівна (14 березня 1918 р.н.); Віннічук Марія Кузьмівна (5 серпня 1921 р.н.), Колибабчук Ганна Григорівна (14 грудня 1922 р.н.); Яремчук Ганна Климівна (15 травня 1918 р.н.); Колодій Ядвіга Михайлівна (01 січня 1920 р. н.); Лашевська Ніна Миколаївна (15 липня 1914 р.н.). Трохи менше 90 років виповнилось у 2008 році таким нашим селянам: Наконечний Олександр Михайлович (23 січня 1923 р.н.); Відерський Афанасій Порфирович (28 листопада 1921 р.н.); Яремчук Марія Антонівна (18 серпня 1922 р.н.); Недорізанюк Настя Луківна (15 березня 1922 р.н.); Поліщук Тодоска Іванівна (28 травня 1923 р.н.); Наконечна Афанасія Омелянівна (09 лютого 1922 р.н.); Осадчук Марія Петрівна (18 лютого 1922 р. н.). Довгожителі села Лозна, які проживали 2016 року в селі чи у своїх рідних в інших містах: Потійчук Василь Іванович (10.07.1923 р.н.); Бабець Ганна Василівна (03.02.1923 р.н.); Бур Ксенія Григорівна (15.04.1922 р.н.); Грицик Дмитро Захарович (07.05.1925 р.н.); Колодій Харитина Марківна (18.05.1922 р.н.); Недоснована Марія Мусіївна (15.03.1924 р.н.). Єдине, на що бажано звернути увагу наступним поколінням, дуже мало довгожителів – чоловіків, і хоча це дещо відповідає законам природи, але в інших країнах чисельність довгожителів чоловіків набагато вищий, він майже вирівнюється з жінками. Українські чоловіки, нащадки славних козаків – бережіть себе.

Минуле наших пращурів було нелегким, рабство повсюди залишило свої відбитки: в оточуючому природному середовищі; в душах людей; в історії; традиціях; побуті. Вся життєдіяльність наших пращурів та й дідів залежала як від завойовників так і від складнощів природи, адже головним заняттям села було землеробство. Генерал-Губернаторові Київської, Подільської і Волинської губерній 28 червня 1857 року було надіслано рапорт Вінницького Великого суду про градобій в маєтках поміщика Графа Потоцького з 1-го по 2-ге червня 1857 року в селах Хутори Кривошиїнські і Лузні, де град вибив до 150 моргів озимого і ярового хліба, цим поміщику, селянам й іншим нанесено збитків на 4.330 рублів сріблом. Доповідна носила офіційний характер, і для історії ми її наводимо «Приставъ 3-го стана Германовській при рапорте, полученномъ 26-го числа сего иуня месяца представил заключенный им Акт о происшедшем в вверенном ему стане градобитии изъ коего видно: что из 1-го на 2-е иуня месяца в имени графа Потоцкого в имениях Хуторах Кривошеинецких и Лузной. Выпавшимъ градомъ выбито до 150-ти моргов озимого и ярого хлеба, от чего помещиком, крестьянами и однодворцами понесены убытки на 4330 рублей серебром. Великий суд постановил о настоящем бедствии в имени Потоцкого уведомить Винницкий уездный комитет с уравнением натуральных повинностей на тот конецъ, дабы при расквартировании Войскъ случай этот иметь в виду»¹¹⁴. Отже, у минулому москалі розташовували у Лузні і Хуторах Кривошиїнських своїх вояк, які багато робили шкоди, особливо генетичної, бо мали два завдання: слідкувати, щоб ніхто не виступав проти Московії; розсіювати московські гени, замішані на татарській крові, серед українських дівчаток, перетворюючи їх у «покриток». До москалів усе також підпорядковувалось то турецьким, то татарським, то литовським, то польським, а далі московським законам і традиціям, а тому духовність формувалась підневільною, позбавленою захисних

---

¹¹⁴ Центральний державний історичний архів. ф.442, оп.34, од. зб.555

реакцій і амбіцій боротьби. Не випадково, коли після 1991 р. була проголошена незалежність України, то не дуже багато українців завзято відстоювали відокремлення країни від Московії, бо продовжують діяти гени у нащадків тих дівчаток, які народжували діточок від москалів, в Україні залишилось ще багато «антиукраїнців»¹¹⁵. Виявилось, що я і мої предки завжди були підневільні польським магнатам, ми завжди були зв'язані з селами, які належали Потоцьким: в Лузні жили мої предки і я там народився; в Журавному працювали мої батьки, і я там жив; в Колибабинцях проживала сестра мого діда Харитона, яка туди потрапила як піддана Потоцького, бував і я у тому селі; Хутори Кривошійнські, що поряд з Лозною, мають постійні соціально-економічні зв'язки, вони завжди перебували в одій і тій же волості чи районі, тепер у них – одна сільська рада. Подібне минуле польської залежності, яка формувалась впродовж 200 років (1569-1775 рр.), мають більшість корінних селян Лозни.

Дуже мало чого можна написати про наше село і його людей, бо більшовицька влада все про людину знищила, ніхто нічого не знає про своїх дідів, а тим більше прадідів, про їхні добрі і погані справи. Чимало можна було довідатися про жителів села з давніх часів з книг в сільській церкві, але вона була знесена, а книги спалені, розвіяні серед користувачів і вони назавжди зникли. Багато цікавого про село, про його людей і справи, які вони творили, поглинув невмолимий час, але залишились спогади місцевих селян і сторонніх людей. Існують згадки прибулих людей, які не дуже похвально описували наше село, місцеві селяни, які народились, вирости в Лузні і пішли у великий життєвий світ, також описують чи згадують про своє село. Розбіжності місцевих жителів і сторонніх людей в оцінці рівня життя і сільського благоустрою невеликі, оцінка не дуже на високому рівні, але тим, хто народився у бідності і невлаштованності, село миле, а прибулі жителі його сприймали скептично. Тепер залишається задача записувати хоча б

---

¹¹⁵ Савченко Олександр. Антиукраїнець або воля до боротьби, поразки чи зради. К. «Самміт-книга», 2017

деякі риси про Лозну, аж доки не зникнуть носії матеріальних і духовних спогадів. Як виглядало і як виглядає моє село очима сторонніх людей свідчить багато про що, адже вони вперше бачать картину чи місцину дають їй досить справедливу оцінку, а вона, що стосується нашого села, не похвальна, ми ж намагаємося, згадуючи своє село, знайти найкращі його сторони і заявити, що воно найкраще, хоча і бідне. Одначе, дуже важко описувати бідну людину чи село, знаходячи у ньому щось красиве. Можливо краще сказати, що бідну людину природа нагородила вродою, бідне село має гарну природу, але її можна втратити, якщо за нею не доглядати. Ось як виглядає наше село Лозна, на думку приїзжих людей, які побували в ньому, навіть проживали і працювали.

Про село Лозну згадує колишній директор Лознянської середньої школи Микола Васильович Петренко, який сам із села біля Вінниці, вперше прибув у наше село одразу після закінчення Вінницького педагогічного інституту: «Пригадую, коли я вперше побачив село Лозну з його розкиданими на пагорбах біленькими приземкуватими хатинами, переважно, під солом'яними стріхами, без огорож, з кривими вуличками і щент розбитими дорогами, суцільна багнюка чорнозему, то подумалось, – де я бачив подібне? Згодом пригадав: на картинах відомих художників кінця ХІХ століття В. Д. Орловського, І. П. Похитонова – невиправдана бідність та відсталість»¹¹⁶. Перше знайомство з селом і районом, – як згадує колишній директор школи, – налякало своєю бідністю, відсталістю, бездоріжжям, але доброта людей, сердечність і теплота з якою його зустріли учителі й учні вселяли надію на краще майбутнє. А те майбутнє, як з сумом на схилі літ згадує тодішній директор, молодий випускник вузу, виявилось чомусь не радісним. З тих далеких часів пройшло багато літ, а село Лозна, на жаль, майже не змінилося, ніби закрістилося в своїй бідності і відсталості попри всі роки п'ятирічок, обіцянок правителів змінити обличчя сіл.

---

¹¹⁶ Б. Я. Панасюк. Вибрані твори. Т. 4., К., 2007, -С482.

На той час в селі Лозна хати жителів і невеличка кількість соціальних будиночків нічим не відрізнялись і були подібні своєю убогістю, тісністю, тимчасовістю.

Не кращу картину написала про наше село і тодішня учителька математики Євгенія Михайлівна Кузьменко. Працюючи у селі Вишенька Уланівського району, вона поїхала довідатись до рідні колишнього батьківського села Дубинове Савранського району на Одещині. Там побачила красу природи, заможне життя людей, повноводний красень Південний Буг. Коли повернулась на Уланівщину, то зразу ж перейшла працювати з Вишеньки, де була семирічка, до села Лозна, в якій у післявоєнні роки уже діяла десятирічна середня школа. Порівнюючи мою малу батьківщину, якої мене в дитинстві позбавили, село Дубинове з селами Лозна, особливо Вишенька, я побачила величезну протилежність: бідність в усьому, неймовірну убогість, – розповідала учителька Євгенія Кузьменко. Підїждючи до Лозни, що за сім кілометрів від Вишеньки зі сторони Острожка – теперішня вулиця Бондарівська, спочатку побачила виступи каміння на вулиці, навкруги ні тинів, ні воріт, а низенькі і мініатюрні хатки, обкладені соломною, бур'яном та картоплинням, невеличкі подвір'я позаростали бур'яном, біля хаток – ні деревинки. Правда, на другий день побачила іншу частину села біля колгоспу – теперішня вулиця Незалежності, то там уже біля хат ростуть дерева, переважно вишні, в одного чи двох господарів побачили невеличкі фруктові садочки, але це були нащадки поляків.

Внутрішнє житло в кожній хатці однотипне: одна кімнатка, у лівому кутку – піч, біля неї, як продовження лежанки, дерев'яний піл, тобто ліжко з вистелених міцних дощок, на них, замість матраців, вистелена житня солома, застелена грубим рядном, попід стінами дерев'яні лавки, на покуті – стіл. При вході до хати, праворуч мисник, з чистим посудом, далі скриня, з багатством сім'ї: святковий одяг, рушники, цінні речі, інші атрибути сільського життя. На миснику зберігався ще й хліб, його випікали раз на тиждень, переважно, в суботній день, здебільшого житній. Якість хліба найвища, бо впродовж тижня він,

на відміну теперішнього (XXI століття, не покривався цвіллю, і хоча черствів, був пахучим і смачним. В селі лише лічені сім'ї мали хати, в яких було дві кімнати і кухня. У таких поселяли учителів та різних спеціалістів, які прибували працювати у села, так як ніякого іншого житла в селі для них не існувало. У мого діда Харитона була хата з трьох кімнат, де у дитинстві проживав і я, у нас постійно мешкали учителі, навіть директор школи Власюк з сім'єю, після нього – учителька математики Євгенія Михайлівна Кузьменко.

Селянський побут визначався своєю надзвичайною простою, що набувала певного колориту: Євгенія Кузьменко розповідала, що перевіряючи умовипроживання своїх учнів, чи супроводжуючи нерідко як асистент сільського лікаря-фальдшера Лізу Антонівну, часто бувала в селянських сім'ях. Яюсь з Лізою вони побували у сільського тракториста Бондаря Антона, в якого захворів малолітній син також Антон. Лікар обслушала дитину, визначила діагноз, видала ліки, пояснила як їх вживати, і уже ми збиралися йти на інший виклик, на тому ж кутку. Мати хворої дитини Ганна сказала, що хоче лікарів пригостити. Зразу ж поставила на стіл величезну миску холодцю, велику хлібину, ложки, пояснивши, що вилок у них немає і ніколи не було, поряд поставила 200 граміві склянки і після цього здоровенну пляшку бурякової самогонки, як знак високої поваги до гостей. Гості, яких бажали пригостити, були ще молодими дівчатами, вони з посміхом прийняли такі незвичні атрибути харчування. Господиня пояснила, їдять вони з однієї великої миски, сім'я у них – велика, а тому все у них, у тому числі й посуд, що використовується для харчування, великих розмірів. Звичайно, все було, здавалося б, незвичним: величина сім'я, тільки дітей більше десяти та двоє батьків, усі вони жили в хатині, яка складалася з однієї кімнати, господар якої працював день і ніч трактористом у полі.

Одначе, поряд зі збогістю селян, учителька відмічала повсюди прояв людської доброти. Про сім'ю, де вона проживала, згадує господаря Яська, як і її батько 1913 року народження, бо коли він про це довідався, то попросив, щоб називала його батьком.

Так вона його й звала, проте квартирувала у них лише рік так як у них народилася дитина. Під час родів, згадує учителька, господар поспішив за акушеркою, а була ніч, вона залишилась з породілею одна, роди розпочалися, а доки акушерка прийшла, то учителька уже прийняла роди, народилась дівчинка, яку згодом назвали Ніна. Збільшення сімейства, розширення клопоту у господарів стали причиною того, що Євгенія Михайлівна Кузьменко перейшла жити до Панасюк Зіновії Харитонівни, а тому мені прийшлося добре познайомитися з учителькою і важкою педагогічною роботою, що вплинуло на мій вибір професії, аби тільки не вчителювати. Коли я закінчив школу і виїхав до Києва, Євгенія Кузьменко перейшла жити до Теклі Андрощук, яка після війни залишилась вдовою і про неї багато чого згадувала учителька. У неї було четверо дітей, вона їх доглянула і виховала, вони стали добрими громадянами своєї батьківщини. Селянка Текля, як і всі її товаришки, працювали в колгоспі, вона ще до схід сонця йшла на роботу і вночі поверталась. Важко їй було, і якби хтось з Європи побачив порепані і потріскані від буряків у неї та її товаришок руки, то остовпів би. Приходять вони, стомлені, з важкої праці, а дома їх очікує ще й інша робота- і у дворі, і на огороді, а діти хочуть їсти та уваги. Не дивлячись на непосильну працю у неділю товаришки збираються, коштують трошечки бурякової самогонки для настрою, а далі співають так, що заслухаєшся, вони так підтримували свої сили і один одного у важкому сільському житті.

3.2. Наслідки кріпацтва¹¹⁷

Рабство ніколи не приносило будь-якому народові добра, бо воно руйнує мову, традиції, пісні, вірування, культуру. Народ, втрапивши духовні цінності, стає безрідним перекотиполем, гнаним немилосердними завойовниками дорогами пустки та прояву: страху, приниження і безнадії. Після татар, турків,

---

¹¹⁷ Кріпацтво – це рабство, в Московії людина, разом з сім'єю і майбутніми поколіннями, була власністю не тільки поміщиків, але й царя

литовців і поляків на українські землі, особливо Поділля, стали навідуватися інші загарбники, але усіх бажаючих поживитися перемогла Московія. Уже не українці боролися за свою землю, а сусідні загарбники ділили між собою українські землі, створюючи для наших предків свої умови життя, а тому власного життя в українців століттями не було, що видно з фрагментів коротких повідомлень за роки Української революції.

Після перевороту 1917 року більшовиків в Петербурзі в Україні, у тому числі й на Поділлі відбувалась Українська революція (1917-1921 рр.), яка супроводжувалась нечуваною нестабільністю: деь на початку 1918 р. територія України, на запрошення тогочасного уряду Української Центральної Ради, була зайнята німецько-австрійськими військами; у квітні 1918 року німці допомогли проросійським силам здійснити переворот і встановити гетьманщину на чолі генерала П. Скоропадського; в середині листопада 1918 року німці, із за революції в Німеччині, залишили Україну і гетьман втратив владу; у грудні 1918 року влада переходить до рук Директорії, очолювану С. Петлюрою; Україну охопила революційна анархія; 18 березня 1919 р. Вінницю захопили червоні комісари під командуванням М. О. Щорса і до кінця березня на всій Вінниччині була запроваджена влада більшовиків; в грудні 1919 р. більшовики на короткий час встановлюють контроль над Хмільником, але невдовзі навколишні села зайняли війська Галицької армії Директорії, але 29 лютого 1920 р. місто Хмільник і його околиці знову переходять під контроль більшовиків; у квітні 1920 р. нашу територію захопили поляки, а уже в червні більшовики витіснили поляків; однак Поділля знову перейшло під владу Директорії; в подальшому більшовики витіснили українські загони Директорії і на початку 1921 року вони відійшли на територію Польщі. Поляки допомагали українській владі в часи Української революції, але вони в основному билися з більшовиками за володіння Україною. Проте, битва поляків з москалями за колишнє володіння українськими землями завершилось їхньою поразкою, бо наприкінці листопада 1920 р. дивізії Котовського захопили велику частину

Поділля і остаточно встановили більшовицьку владу на території, де ми проживаємо. Так відбувалась Українська революція 1917-1921 рр., коли були зачатки української влади під проводом почергово глави Центральної Ради М. Грушевського, гетьмана П. Скоропадського і глави Директорії С. Петлюри, але успіху досягти не вдалося, бо єдність українців розпорошена в основі, жителів Поділля використовували у своїх битвах усі, хто приходив загарбати їхні багатства, власної згуртованої боротьби українців за свої землі не відбувалось.

У той же час, якщо згадати минуле, то народ, який з давнини проживав на території Поділля, відзначався відвагою, був волелюбним і цінував свободу, але тепер боротися за неї і не хоче, і не вміє. Скажімо, фізично працюють мої земляки як гуртом так і в одиночку мов медоносні бджоли чи мурашки, вони майже не відпочивають, вміють гуляти на сімейних і громадських зібраннях. Одначе, фізично працюють, а управляти собою дозволяють, здебільшого мовчки, стороннім, а тому постає запитання, – де гордість, де сила волі, де коріння, яке живить рабське приниження і гальмує будь-який опір? Складно знайти причини, які закриті і міцно спресовані нашаруваннями багатьох віків. Тільки філософія, аналіз історичних і природних фактів, порівняння культури, звичаєвих і людських особливостей, може пролити хоча й слабеньке, але світло, на далеке минуле і сучасне народу нашого села.

Ось як описує очевидець про становище в наших краях в далекі часи гетьманщини. В 1649 році на території Хмельницького району, звичайно і в тодішніх селах, а Лозна старовинне село, було безліч війська, крім гетьманського, ще й польського, татарського і російського: «И гетьман у Хмельнику былъ месяца іюня 15 дня, и татар без личбы: царъ ганъ ишов, а зъ нимъ войско незличноное татаръ: крымцы билородцы, нагаи; и многие места поплюдндровали, церкове попустошили, невесты и девицы псотили, стацей незмерные брали, кони, быдло и овцы, и много трудности людям чинили»¹¹⁸.

---

¹¹⁸ Летопись самовидца. К., 1878, -С.80

Тоді ж одночасно з татарами і поляками в Хмільнику стояли й німці, які були не кращими від інших завойовників: «Немці стали фебруаля 9, але злыи, же увесь Хмельникъ затривожили, и редко хто ся одержаль, все мешчане утекли прочь. А тымъ, що ся зостали, не было мякко, горше одъ татаръ»¹¹⁹. Багатовікове рабство дуже зруйнувало духовність нашого народу, постраждав він також матеріально і духовно, але коли поглянути на Україну, Поділля і кожне село в історичній перспективі, то зрозуміємо наступне: Київ завжди був центром сили, центром, найпотужної енергії, центром православ'я, яке не знищили ні татари, ні Литовські і Польські князівства, ні Московський царизм, ні радянський більшовизм. Українцям важливо усвідомити цю істину і зрозуміти: у нас є сила, яку у віках коса ворогів не скосила; нам треба надіятися на себе, бо ніхто нас не виведе на дорогу свободи і прогресу, окрім нас самих, тобто народу кожного села, бо провідники чомусь зраджували народ і цьому існує чимало прикладів.

Історія підтверджує, що українські провідники-гетьмани, полковники, старшини й шляхта, постійно здавали свої землі кожному, хто тільки бажав їх захопити і цьому існує чимало прикладів. У 1569 р. у Польщі відбувся сейм про об'єднання Польщі і Литви, звичайно йшлося й про Поділля, де вирішувалась доля цієї землі: на лівому березі Снивода, а це Брацлавське воєводство, куди входив Вінницький повіт, землі належали литовцям; Подільським воєводством з центром у Кам'янці, що на правому березі річки, уже давно володіли поляки. На сеймі були присутні представники Брацлавщини: воєвода брацлавський і вінницький Роман Сангушко, староста Луцький, брацлавський і вінницький князь Богуш Колецький, каштелян брацлавський князь Кашуста, посол від шляхти брацлавської і вінницької Іван Кислий. Вони не суперечили приєднанню, навіть не просили залишити Поділля з Київською Русью, не ставили ніяких вимог, вони здали Поділля полякам на довгі роки. Тому, те що сталося після 1917 р., коли Україна

---

¹¹⁹ Там же, -С. 81

мала можливість вийти з-під влади московського царства, але українські провідники, у тому числі й М. Грушевський та гетьман П. Скоропадський, погодилися з більшовиками і віддали їм Україну на поталу, було не новиною в українській минувшині. Однак народ, хоча не дуже войовничо, все таки відстоював свою свободу аж до теперішнього часу. І це не дивина, хоча віками важка доля супроводжувала українську націю, вона не загинула і цьому є пояснення – потужні генетичні фактори.

Наша невмируща сила формувалась у далекі часи минулого і золотою ниткою родоводу українського (подільського) народу снується з глибин тисячоліть: «Племена слов'ян і антів схожі за тим, як живуть, за своїми звичаями, за своєю любов'ю до волі; їх ніяким способом неможливо присилувати до рабства або до покори в їхній країні. Їх багато, вони витривалі, легко зносять спеку, холод, дощ, голизу, нестачу їжі. До чужоземців, які до них прибувають, вони ставляться ласкаво та, виказуючи їм знаки уваги, при переходах з одного місця на друге охороняють їх, коли це необхідно, то коли б виявилось, що через недбалість того, хто приймає у себе іноземця, останній потерпів од якоїсь шкоди, проти винуватця починає війну той, хто перед цим приймав у себе чужоземця. ... У них дуже багато різноманітної худоби та плодів земних, те лежить купами, особливо ж просо й пшениця. Скромність їхніх жінок перевищує саму природу; як наслідок більшість з них сприймають смерть свого чоловіка як власну й самохіль задушують себе, вважаючи, що нидіння у вдівстві не є життям. Вони оселяються в лісах, побіля незручних річок і озер, влаштовують у своїх житлах по кілька виходів, остерігаються небезпек, які на них чигають, що цілком природно. Усе необхідне для себе вони закопують у потаємних схованках, а відкрито нічим зайвим не володіють і ведуть життя бродяче. Вступаючи у бій зі своїми ворогами, вони полюбляють битися у місцях, що заросли густим лісом, у тіснинах, на обривах, з вигодою для себе влаштовують засідки, атакують несподівано, хитро, і вдень, і вночі, вигадуючи багато різних способів. Досвідчені вони також і в переправах через річки,

переважаючи в цьому всіх людей. Мужньо витримують вони перебування у воді. ...часто деякі з тих, котрі залишаються вдома, а тут на них зненацька нападають, занурюються в пучину вод. При цьому вони держать у роті заздальгідь виготовлені великі, продовбані в середині очеретини, які стирчать над поверхнею води (як пізніше козаки – Ред.)»¹²⁰.

І ось таких людей завойовники принижували, заставляли важко працювати задарма. Виснажлива праця, безмовне виконання чужих наказів, слухняне підкоряння повелінням, які надходять зовні, кожен підкорявся загально сформованому закону «спасайся хто як може», а це нерідко наносить шкоди сусідові, навіть близьким, шкодить справі. Переноссячи всілякі приниження, – моральні, матеріальні, національні, – здебільшого не чути якогось протесту, а ні мирного, а ні відчайдушного, а ні силового. Жили собі мирно, хоча холодно й голодно, що впадало в око приїжджих людей, свої ж сільські люди в цих важких умовах, нерідко безвиході, знаходили щось добре, іноді навіть прекрасне. Етнічна енергетика, що доносилась і передавалась з давнини, дозволила вистояти, не зникнути українській титульній нації, знаходячись в суцільній людській мішанині на перехресті доріг українського Поділля. В нашому селі з давнини жили поряд виключно люди двох нації – українці і поляки. Мої земляки лозняни були принижені, але вони як німці, поляки, скандинави, французи, іспанці і інші нації віками намагалися обєрігати свою титульну націю, її генетичну, етнічну і культурну чистоту, але не завжди це вдавалось. Подібне, як багатьом європейським країнам, дає їм можливість бути сильними фізично і духовно, хоча це дається не так легко, бо українці більш м'які, чутливі до глибоких людських почуттів.

Одначе, деякі тяжіння до свободи і прояву власного підприємництва у нашого народу збереглися, особливо це проявилось в часи відміни кріпацтва¹²¹. Через масові виступи, підпали поміщицьких маєтків, потрави полів, повстанські

¹²⁰ Вестник древней истории. – М., 1941, № 1, -С.253-254

¹²¹ В Московії так називали «рабство»

загони та міжнародні обставини Московський царизм був змушений видати 19 лютого 1861 р. маніфест про відміну кріпосного права. На територію нашого краю ця звістка долинула аж наприкінці квітня і його відлуння були відчутними. У повідомленні Ратушного А. з села Війтівці (Жданівка)¹²² читаємо «Три дні по всіх селах дзвонили дзвони, люди по полю водили попа, землю святою водою кропили. Святили крилиці та хати, ворота та двері в хатах відкривали. Коло воріт столи ставили з хлібом, печенею та медом. Господар запрошував розділити з ним радість, наливаючи з пляшки горілку. В церкві «святі врата» цілий рік не закривали, біля неї варили громадські обіди. На radoщах люди навіть свою худобу повипускали на волю і ходила вона, де їй заманеться. Ніхто не закривав ні дверей в хатах і хлівах, ні воріт у ждворах, щоб волю не закривати».

Звичайно, подібні radoщі були й у Лузні, бо туга за свободою завжди жевріє, як би не сильно вона була пригнічена. Особливість radoщів пояснювалась тим, що на Правобарежжі, а це й Поділля і Лозна, кріпаки у своїй державі не мали права власності на землю, яка належала іноземним дідичам (панам). Навіть якщо земля перебувала у безтерміновому користуванні сільських кріпаків з умовою виконання ними встановлених повинностей, але коли дещо не виконується, то пан (дідич) може землю відібрати і на ній посадити іншого кріпак з сім'єю¹²³. Так лозняни жили століттями, але про це забувалось і писати, і розмовляти.

Новий поземельний устрій після 19 лютого 1861 р. мав бути закріплений в «Уставній грамоті»¹²⁴, яку треба було скласти, узгодити і затвердити у кожному селі. Відмітимо, що перед реформою 19 лютого 1861 рр., тобто звільнення селян від кріпацтва, були введені інститути в селянських справах: мирові посередники, а вони захищали тільки поміщиків;

---

¹²² Дорош М. Воронівці-моє рідне село: історія і сьогодення. Вінниця, Власюк, 2008, -С. 41

¹²³ Бібік. Обов. Інв.. op. cit 231

¹²⁴ Фонд Архіву Галаганів в Архівосховищі Прилуцького окружного архівного правління.

було реформовано сільську громаду, що зручніше її піддати реформі; введені органи місцевого самоврядування з виконуючим апаратом – волосними старшинами. В уставній грамоті вказувалось: кількість землі, що передається поміщиком селянам; визначається кількість днів, які слід відпрацювати на поміщика або сплатити кошти поміщику за землю; оцінювалися й інші вигоди, які одержував селянин від поміщика¹²⁵. Тепер (початок ХХІст.) також вводиться місцеве самоврядування, крупні громади, які можливо будуть підпорядковані, неофіційно, крупним 30-ти агрохолдингам (100-650 тис. га.), які й вирішуватимуть справи в країні.

На перших порах серед народу поширювалась думка, що мовляв після царського указу працюємо на поміщика ще два роки, а після цього одержуємо землю навечно, але існувала й інша думка, яка застерігала селян, що коли підпишете якусь угоду з поміщиком, то знову навіки потрапите у кріпацтво. Тут була доля правди, але не вся. Згідно маніфесту¹²⁶ кожен дорослий селянин із господарства, якому виділялась земля, зобов'язаний був впродовж двох років працювати щотижня на поміщика: чоловіки – три дні; жінки – два дні. Така трудова повинність діяла до часу складання, узгодження і затвердження уставної грамоти.

Згідно положення зміст уставної грамоти формується: поміщиком з участю селян конкретного села; поміщиком без участі селян, за бажанням самого поміщика. Якщо грамота складена з участю селян, як добровільну угоду, то її зміст зачитували на громадському сході і коли її сприйняли, то вона підписувалась грамотними селянами, тут же грамота затверджувалась присутнім мировим посередником. Якщо ж уставна грамота складалась поміщиком без участі селян, то для її узгодження приїздив мировий посередник і згода підтверджувалась таким чином: із даного села обиралось шість уповноважених, до них приєднувались три так звані «добрсовісних» із сусіднього

---

¹²⁵ Положення о губерн. и уездн. по крестьян. делам учреждений, ст. 85 и 86.

¹²⁶ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН. К., 1930, Т. 3, -С.321-324

села поміщицького маєтку, а також поміщик та мировий посередник. На такому зібранні зачитувався зміст уставної грамоти і коли не було протестів та доповнень, то уставна грамота тут же підписувалась мировим посередником і вводилась в дію.

Основною формою селянської організації, яку визнавали інвентарні правила (1839 р.) було селянське кріпацьке господарство¹²⁷ яке називалось й господарством, і родиною, і двором, і тяглом, і півтяглом. За господарів були ті кріпаки, яким дідиці (пани-Б. Л.) дали хату з господарськими будівлями і ґрунт для вирощуван ня сільськогосподарських культур¹²⁸. В грамоті кріпацькі родини поділяли на чотири категорії: **тяглові** (ті, що мають не тільки садибу і землю, а головне робочу худобу (волів, коней) для обробітку землі; **піші** (ті, що мають садибу і землю, але не мають робочої худоби); **городники** (володіли тільки садибою і огородами); **безземельні** (бобилі, безробітні) – нічого не мають і працюють у селян або були у дворовій челяді. Селяни, які відносились до перших двох категорій користувались як присадибними, так і польовими наділами землі: тягловий наділ був 10 десятин; піший 5 десятин; городники володіли лише присадибними ділянками (десь біля десятини); бобилі ж взагалі не мали ніякої землі. Одначе, то тільки було правом володіти землею, але її потрібно було викупити, заплативши за одну десятину 70 карбованців, а це були великі гроші, бо тоді пуд хліба коштував 5-10 копійок. За бажанням гроші можна було взяти в банку під великі проценти. Подібне пояснення подається так широко тому, що невдовзі в нашій країні, мабуть у 2019-2020 рр., розпочнеться ринок землі і тут селянам прийдеться добре придивлятися, щоб не сталося так як було в минулому, адже й тепер багато чого замовчується стосовно землі.

Ще при цареві Олександрові було прийнято рішення «чтобы помещики отпускали на волю крепостных людей,

---

¹²⁷ Положення о люстраціи государственных имуществъ в западныхъ губернияхъ, 1839. Полное собрание законовъ, ст. 13036.

¹²⁸ Див. Інвентар маєтку Гетьмановки Балтського повіту на Поділлі № 477 в Києв. Центр. Архіви Давніх Актів.

отдавали им и землю»¹²⁹, але з 1800 року, тобто 60 років (1800-1861 рр.) подібне рішення замовчувалось, прикривалось, бо польські і московські поміщики не бажали залишати своє потомство без хліба. А щоб гальмувати таку справу, то поміщицькі верховоди, зокрема, «предводитель дворянства Колокольцов» з Харківської губернії 21 травня 1841 року вніс генерал-губернаторові Харківської губернії Долгорукову пропозицію «чтобы помещики решались давать отпускныя только въ награду отличныхъ заслугъ, или за значительные деньги»¹³⁰.

Саме у нашому селі Лузна проти викупу землі й боролися селяни, заявивши, що вони її уже відробили і нічого платити не збираються. Пропонувалось відпускати селян на волю, але без землі, щоб вони працювали на поміщиків, як батраки, та ще й наймати їх на роботу на умовах поміщика. Царизм знав, що умови для селян важкі, вони не зможуть їх виконати, і землі залишаться, здебільшого, у поміщиків, а тому було чітко визначено, що коли впродовж двох років не будуть виконані умови, передбачені в уставних грамотах, або не будуть складені і затверджені такі документи, то «...тогда никакія условія, особливо выгоды для крестьян и которыя помещики могли бы по просьбе ихъ включить в уставныя грамоты, уже не будутъ иметь места»¹³¹. Щось схоже тепер (перша чверть ХХІ ст.) відбувається з агрохолдингами, які захопили більшу частину української землі.

Не всі змогли скористатись правом володіння землею і як результат у Лузні польові землі мали тільки 97 селянських дворів із 146 наявних на той час в селі. За дослідженнями Колодія В. В., близько 30 сімей села Лузни відмовилося від викупу землі, що залишилась поміщикові, серед них були Горейки, Кагандра Левко, Мишківський Павло, Остропільський Прокіп, Сидорук Лук'ян та інші, майже всі вони змушені були шукати кращої долі за межами села.

¹²⁹ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН. К., 1930, Т. 3, -С.245

¹³⁰ Там же, -С.246

¹³¹ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН. К., 1930, Т. 3, -С.324

В результаті, землі в селі Лузна розподілились таким чином: у Потоцького залишилось 1090 десятин орної землі в найкращих місцинах, 300 десятин лісу дубового і 100 десятин луків; у селян тільки 600 десятин у найгірших місцинах – каміння, ярі і болота. Радість від реформи 19 лютого 1861 року швидко скінчилась, кріпосні нашійники ще довго висіли на шиї селян, які, крім обов'язкових платежів за викуп землі та іншого, вимушені були виконувати різноманітні грошові повинності: на утримання сільської та волосної адміністрації; державні податки; різні збори для громадських потреб.

Селянська реформа 1861 року була половинчастою і не завершеною: перше, вирішено, що панщину буде відмінено аж через два роки; друге, впродовж двох чи більше років селяни вважалися перед кимось «тимчасово зобов'язаними», але перед ким саме не визналось, отже перед тим же поміщиком; третє, ті селяни, які нічого не мали, так звані «бобилі», їм і землі не давали, а ті, котрі мали лише присадибні огороди, так і залишились з ними. Згідно царського маніфесту і «Уставних грамот»¹³² усіх селян було віднесено до чотирьох категорій¹³³: тяглові; піші; городники; бобилі. Тяглові – це селяни, які володіли робочою худобою (коні і воли) та виконували панщину тяглом, їм згідно реформи виділялась тяглова норма 10 десятин, така ж норма виділялась й синові цього селянського двору, який уже відробляв панщину. Піші селяни – це ті, що володіли худобою і відробляли панщину, виділялось 5 десятин землі і таку ж норму наділяли синові сім'ї, який виконував панщину разом з батьками; городники – селяни, як мали тільки присадибні огороди, їм нічого додатково не виділяли; Бобилі – селяни, які не мали навіть присадибних ділянок, а тому, згідно указу, їм також нічого й не виділялось додатково. Отже, діяла залізна царська логіка, якщо нічого не мав, то і нічого не давалось. Інша особливість реформи полягала у тому, що спочатку видавались так звані уставні грамоти, а через два роки вони перетворювались

---

¹³² Царський маніфест, «Установча грамота», «Полодження 19 лютого»

¹³³ В «Подольском губернском крестьянских дел присутствии»

у викупні акти, тобто, ті, кому виділялась земля, зобов'язані були заплатити поміщикаві. Селянам Лозни такі процедури не сподобались, вони відмовились сплачувати за землю і виступили з сильним протестом.

Що проглядалось у нашому селі після реформи згідно з царським указом 19.02.1861 р.? Після оприлюднення указу в с. Лозна налічувалось 146 дворів і їм було наділено 1034 десятини землі, що становить в середньому 7,0 десятин на одне господарство. Одначе, у 1913 році в Лозні таких селянських дворів уже налічувалось 333¹³⁴, тобто знижено величину землі в середньому на господарство до 3,1 десятини, що уже значно нижче від норми (4 дес.), при якій родина може жити безбідно.

Важливою проблемою після 1861 році на селі, особливо на Поділі, Київщині і Волині, це випаси худоби селянами на угіддях. Між поміщиками і селянами виникали суперечки і великі протистояння, що вимусило владу вивчити ситуацію і якось її вирішувати. За даними 1913 року, с. Лозна у той час носило назву «Лознянське» маєтку гр. Романа Потоцького, у процесі перевірки було виявлено, що селяни випасали свою худобу на угіддях і власних, і поміщицьких разом з худобою Потоцького, тобто була справедлива домовленість, що існувала з давніх часів ще XVI століття.

Особливо важким тягарем для селян була рекрутчина, яку царський уряд встановив, приєднавши Поділля до імперії після польського панування. Рекрутчина встановлювалась від родини, але розширеної: проста родина батько; мати; неодружені сини і дочки; для рекрутчини розширена родина включала усіх осіб, які були записані під одним номером у так званих ревізіях (люстраціях), а туди входили усі родичі, які утворились після ревізії, і приймаки, і невістки, і байстрюки, і брати, і сестри, і батько, і мати. Рекрутська служба тривала 25 р (до 1834 р.), 20 років (до 1855 р.) і 12 років (до 1874 р.), коли рекрутчину було відмінено. Молоді селяни могли спасатись від рекрутчини тільки

---

¹³⁴ Центральний державний історичний архів України, Ф.442, оп.708, од. зб. 139 ч. I, л.77

втечею, але все життя переховуватись в чужих місцях, або боротися. Мало хто з рекрутів повертався до рідної хати, а коли й повертався, то був німічним, старим і нікому не потрібним, їм допомагала переважно сільська громада, яка змушена була ще й давати певну суму грошей для утримання війська. Про рекрутчину за часів Московської імперії (до 1991 р.) мало хто згадував, бо подібного у світі, як це москалі практикували на Поділлі, не практикувалось навіть за часів рабства.

Під час звільнення українців від рабства, одночасно було видано ряд важливих документів, які надавали селянам право на одержання у власність нерухоме майно, вести торгівлю, відкривати торгові, промислові, ремісничі заклади, укладати договори, брати підряди, без дозволу поміщика самостійно брати шлюб, вирішувати сімейні справи тощо. Одначе, рабство у поміщиків, рабство у московській імперії продовжувало існувати і посилюватись, особливо воно квітнувало під час більшовицької влади і продовжувалась навіть після одержання незалежності у 1991 р., а тому через 130 років після відміни рабства (1861 р.) розпочалась битва за відміну імперського рабства, хоча була вона толерантною. Усе розпочиналося миттєво після оприлюднення попередніх даних про те, що переміг промосковський кандидат у президенти: спочатку Хрещатик перекрили активісти громадської організації «Пора», щоб розмістити на майдані Незалежності кілька наметів. Через деякий час на Хрещатик та Майдан звідусіль почали сходитися кияни, уже надвечір 22 листопада 2004 р. тут зібралось кілька десятків тисяч киян. Мирний протест народу зразу ж охрестили «Помаранчевою революцією», яка розгорталася в усій країні-від Києва аж до невеличких поселень усіх областей, звідки до столиці направляли своїх представників, які постійно змінювалися через кілька днів і так до перемоги. Народ завжди виходив на боротьбу чи –то мирну, якою була Помаранчева революція (2004-2005 рр.)¹³⁵, чи криваву, якою стала Революція гідності (2013-2014 рр.).

---

¹³⁵ Панасюк Б. Помаранчева революція в променях національної ідеї. КНЕУ, К., 2006, -С.40-41

Відлуння рабства на селі супроводжує кожного українця, а особливо селян Поділля, де розташоване село Лозна. Історія стверджує, що наші предки на Поділлі, як і в усій Україні, проспали свободу, перебуваючи 750 років (1240-1991 рр.) під рабським гнітом багатьох народів – татар, турків, литовців, поляків, москалів. Підневільля закінчилось найважчим московським поневоленням у ХХ ст., понісши не тільки незліченні матеріальні, але й невиліковні духовні втрати. Ці втрати є у кожному селі, хоча мова ведеться лише про окремі випадки духовних втрат у Лозні, яких безліч. Рабство виховувало людей не придатних для творчої і ефективної фізичної праці, бо основне завдання раба – щоденно ухилитись від важкої праці, щоб не загинути, а крім того за роботу мало платили, тобто вироблялась психологія лінощів, яка передавалась наступним поколінням. Мені розповідала моя мама Наконечна (Панасюк) Зіновія (Зінька) Харитонівна про господарювання тих, хто мав невеличку ділянку землі.

У мого діда Наконечного Харитона Гордійовича було трохи землі (понад 4 дес.), і якогось року вродила пшениця, її треба було, не гаючись, зібрати, а тому, як велося, запросили до роботи, за певну плату, тих селян, які не мали землі і жили за рахунок найму та різних робіт. За день до роботи мама обійшла тих, кого запрошували, і десять селян дали згоду прийти на збирання пшениці. До пізньої ночі варили і пекли для харчування у полудень та на вечерю після роботи, приготували платню. Вранці на поле прийшло тільки половина запрошених, решта не з'явилась, а коли мама підтюпцем бігла до них, то вони пояснювали відмову різними незрозумілими причинами. Не потрібна бідним селянам ні платня, ні харчування, вони не брали до уваги інтереси односельця, навіть не розуміли, що нанесли матеріальний і моральний збиток іншому селянинові, подібні факти були непоодинокі.

Перш за все залежність від сусідніх держав руйнувала відносини між українцями і народами, які їх експлуатували. Про взаємини між поляком чоловіком і українкою – дружиною

у нашому селі може свідчити лист Романа Страшевського, коли він був у діючій армії під час війни. Службу розпочав з березня 1944 року, коли наше село звільнили від німецької окупації, і його призвали до війська. Проходив службу в частині № 08367-ММ і в листі 26 жовтня 1944 року писав своїм рідним, що працює над випуском стінгазети, робота легка, їсти вистачає, а лише скучає за дочками – Мільою і Льоньою.

З листа видно, що син просить матір не жаліти дітям хліба, бо вони будуть вас доглядати, «а якщо треба, то продайте мій костюм, щоб купити їсти дітям». За дружину, не називаючи її ім'я, згадує тільки тоді, коли звертається «Прошу також вас обох, щоб ви не сварилися, бо це йде тільки собі на зло, а ворогам на радість. Старайтесь жити мирно...». Догоджаючи своїй матері – полячці, він передає «привіт всім родичам – Броні, Антонові, Янці, тітці і всім, кому там треба». На закінчення листа написав «Цілую Мілю і Льоню», а про дружину – ні єдиного слова, мов би її не існувало, або вона, здається, як була. так і залишилась для польської сім'ї «бидлом». Після того, як Роман і Анна пішли в інші світи, навіть не було дозволено їх поховати на одному польському кладовищі.

За радянських часів рабство проявилось ще сильніше, посилювались причини, що перетворили моє село в резервацію, про існування якої ми знали, але нас вчили, що вона є в інших, так званих ворожих, країнах. Я закінчував середню школу, але ні в мене, дев'ятнадцятилітнього юнака, навіть і в мами, не було паспорта, а щоб будь-куди поїхати, треба було йти просити в сільській раді довідку, яка дозволяла на встановлений період відлучитися з села, але для цього треба було мати якусь довідку, куди хочеш йти чи їхати, а де їх брати, такої можливості не було, тобто ми сиділи в реальній резервації. Скажімо, для того, щоб відвезти заяву до інституту в Київ, сільська рада видала мені довідку на п'ять днів, але я справився швидше – приїхав вранці до міста, подав заяву та належні документи для вступу в інститут і ввечері подався додому. Майбутні покоління мають повірити у таке дикунство, бо подібне я особисто пережив.

Мої односельці, і я з ними, були настільки закомплексовані і залякані, що вважали такий стан звичайним, ми ніколи не мали звички скаржитися. Раділи і звикали, що можна було вільно ходити ув навколишні села, мої односельці возили туди білу глину і обмінювали її на харчі, а ще можна було ходити за сім верств до райцентру. Звичайно, люди відправлялись і без довідок в далекі подорожі, наприклад, до Бессарабії в голодному 1947 році, щоб обміняти якісь речі на харчі, але це був ризик, так як у вагони не заходили, а їхати у тамбурах, або на даху вагона. Одна наша селянка тоді загинула під колесами поїзда.

Саме такі картини і умови життя односельців стояли перед моїми очима, коли я готувався поступати до обраного мною вищого навчального закладу, коли навчався, а далі вони все життя створювали непереборну підсвідому уяву, яка заставляла мене бути біля хоча б якогось транспортного зв'язку, щоб при потребі втекти. Такий неспокій закарбувався у моїй підсвідомості, а я впевнений, що і в багатьох моїх ровесників про свою малу батьківщина, своє рідне село. Адже закінчуючи десятирічку, дев'ятнадцятирічний житель села, окрім райцентру, куди вивозили учнів на олімпіади, я ніде не був, нічого не бачив. Сільській молоді дозволялось виїздити коли наставав час служити в армії, чи за оргнабором на шахти і новобудови, а ось на навчання – були складності, треба було мати чимало довідок: від голови колгоспу, голови сільської ради та районного військового комісара для чоловіків.

Впродовж рабських століть у селах прижилась утаємниченість, широкого розповсюдження набули доноси, повзуча зрада і недотримання слова, а крім того, практикувалась залізна логіка мовчання, мовби і виправдана, адже селяни, котрих цькували, загинули у казематах, а ті, хто на них доносив, жили і процвітали.

Подібне життя з дитинства формувало внутрішнє відчуження від своєї батьківщини, що бачимо на прикладі наших земляків. Перебуваючи під таким покриттям, мов би виправданим, є й те, що українці не довіряють один одному, а тому

до сліз доводить ситуація, коли мені не вдалося переконати своїх шкільних однокласників – Василя Сухіна, Анатолія Царука, які прийняли громадянство Росії, колишнього наукового співробітника Б. Синельникова, котрий переїхав у США, що на їхній колишній батьківщині не вбивають російськомовне населення, яке Путін прийшов «захищати», що Євромайдан підтримувався українським народом і його ідея – повернути Україну в лоно Європи, чого зовсім не бажає Москва, і деякі українські інтелектуали допомагають їй у цьому. Це провина не моїх товаришів, а рабського виховання їх, їхніх батьків та дідів, Не треба дивуватися, що той же А. Царук, мій однокласник, з яким я сидів за однією партою, закінчив український вуз, поїхав працювати на Байкал, вийшов на пенсію, залишився проживати у селі Ставропольського краю, прийняв московське громадянство і у віршах уже пише «Горжусь своєю я страной! Она дала мне душу русскую», а таких з нашого села виявилось чимало. Отак, наші односельці, мабуть, мали гени рабські, що зрівняли їх з особами, які постійно зраджували національним принципам, прислужували іноземним загарбникам, тримаючи Поділля в жорстких лапетах, особливо в період більшовиків у ХХ столітті, а тому подібним нащадкам «Рабство отечества было милее его свободы»¹³⁶.

Що доброго можуть сказати такі українці про свою колишню батьківщину, проживаючи в Московії, де ненавидять українців й Україну? Подібна поведінка наших односельців кардинально протирічить думці знаменитого письменника Олексія Толстого, коріння якого з українських селян Розумів на Чернігівщині, про Московію і її особливості. В листі (1869 р.) до свого приятеля Б. М. Маркевича він писав: «Если бы перед моим рождением господь бог сказал мне: «Граф! Выберите народ, среди которого вы хотите родиться»» – я бы ответил ему: «Ваше величество, везде, где вам будет угодно, но только не в России!»... Я не горжусь, что я русский, я покоряюсь этому положению. ...когда я думаю о красоте нашей

---

¹³⁶ Макиавелли Николо. Историческое наследие. М.2009, -С.33

истории до проклятых монголов и до проклятой Москвы, еще более позорной, чем самые монголы, мне хочется броситься на землю и кататься в отчаянии от того, что мы сделали с талантами, данными нам богом»¹³⁷.

3.3. Славні часи боротьби за свої права

Після 1861 р. селяни Поділля проявили незадоволення умовами звільнення їх від рабства, адже від поміщицького кріпацтва звільнили, але земля залишилась у володінні поміщиків так як її треба було викупити, а грошей у наймитів і батраків не було, тому селянам нічого не залишалось як знову йти у найми до поміщиків. Подібне селянам не подобалось, вони так і залишились бідняками, а тому після скасування кріпацтва 1861 р. чимало селяни, виражаючи незадоволення, вдавалися до сильного протистояння впродовж 1866-1900 років. Селянські заворушення і протистояння поміщикам відбувалися в усій Правобережній Україні і в нашій краї – в селах Уладовка, Гущенці, Крижанівка, Великий Острожок¹³⁸. Доречно відмітити, що були протести і в селі Лузна, його історія ще достатньо не відзначила у списку населених пунктів, де наші предки брали участь у відстоюванні своїх матеріальних, соціальних і духовних прав.

У травні 1861 р. губернатор Камянець-Подільської губернії одержав повідомлення, що селяни деяких сіл Вінницького повіту відмовляються виконувати барщину, зокрема, згадувались Кустівці, Великий Остріжок, Малий Осьтрожок, Вишенька, Рогинці, Кропивна, Клітенка і Лемешівка, але Лузни там не було¹³⁹.

---

¹³⁷ Толстой А. К. Собрание сочинений в четырех томах. М.: Правда, 1980. – Т. 4. – С. 445.

¹³⁸ Пойда Д. П. Крестьянское движение на Правобережной Украине в пореформенный период (1866-1900 гг.), Днепропетровск, 1960, -С.449-485

¹³⁹ Центральний державний історичний архів України. Ф.442, оп.300, спр.28, 1861 р.

Мабуть спочатку наші селяни придивлялись до подій, що розгортались навколо. Проте у пореформений період, після реформи 1861 р., селяни Лузни та сіл, що розташовані поряд, як свідчать факти, досить потужно протестували, сиділи у тюрмах, їх били різками і зневажали. Тобто, наші предки все таки боролись за свої права і цьому є підтвердження. Уже у червні 1862 р. мировий посередник 4-го участка Вінницького повіту написав рапорт Вінницькій повітовій поліції про те, що в с. Хуторі Кривошійнські, які є маєтком графа Альфреда Потоцького на зібрані, коли читали Уставну грамоту, було незадоволення і зібрання розійшлося без рішень. В рапорті існує просьба допомогти припинити свавілля селян так як поблизу «въ весьма близком расстоянии отъ с. Лузной, крестьяне которой отъ некоторого времени перестали отбывать в пользу помещика аккуратную повинность, и что если такие дерзкие поступки крестьянъ с. Хуторовъ Кривошиенских остануться без наказаний, то могут иметь весьма худое влияние на другихъ крестьянъ»¹⁴⁰. Подібне передбачення і побування незабарилось.

Ось що повідав начальник Вінницької повітової поліції в рапорті Генерал-губернаторові Київської, Подільської і Волинської губерній про події в селі Лузна після заворушень у селі Хутори Кривошійнські 1862 року. В рапорті йшлося про наступне¹⁴¹: «По водворении порядка въ в селении Хуторахъ Кривошійнскихъ и введении в ономъ имении Уставной грамоты ... мировой посредник 4-го участка пригласивъ меня отправиться вместе съ нимъ в селение Лузнию – имение помещика Графа Альфреда Потоцкого для содействия ему при проверке и введении в действие уставной грамоты. ...по распоряжению мирового посредника собранъ былъ сельский сходъ для проверки и введения въ действие Уставной грамоты, составленной уполномоченнымъ Графа Потоцкого дворяниномъ Калинскимъ без участия Лузнянскаго крестьянскаго общества

---

¹⁴⁰ Рапорт Генерал-губернаторові, 8 червня 1862 р., № 943; ЦДІАУ, Ф.442, оп.300, спр.142 Ф.442, оп.300, спр.142.

¹⁴¹ Центральний державний історичний архів України. Ф.442, оп.300, спр.142,-С.357-360

при бытности уполномоченного Калинского, Кривошеинскаго волостного старшины, старосты с. Кривошеинец и Добросовестных из с. Колибабинецъ и с. Кривошеинецъ, а также уполномоченных избранных общества села Лузной, состоявшихся 10 генваря 1862 года, согласно 49 статьи Правил о приведении въ действие положения о крестьянахъ для бытности при проверке грамоты.

При всех этих лицах мировой посредникъ прочел уставную грамоту собранному полному сельскому сходу, противу которой крестьяне возражений не имели; по окончании же чтения грамоты, мировой посредникъ предложилъ сельскому сходу с. Лузной избрать повинность по положению 19-го февраля 1862 года работою или деньгами, въ то время Сход неуважая данныхъ имъ предложений, соединившись съ толпою женщинъ вблизи стоявших, поднялъ огромный шум и крикъ, отзываясь, что имъ решительно никакой уставной грамоты не нужно и они ничего не принесут и не изберутъ, а современіи будут отымать; пусть же земля зостанется имъ даромъ безъ всякой платы какъ они давно уже за оную отработали. Самую же грамоту Посредникъ какъ привезъ, так пускай и отвезетъ и съ огромнымъ шумомъ и крикомъ, не слушая никакихъ увещаний ни мирового посредника, ни моихъ убеждений и приказаний, разбежался, забирая съ собою и сельскихъ урядниковъ, помощника Волостного старшины, старосту, не допускали ихъ возвратится ко мне и мировому посереднику за получениемъ дальнейшихъ распряжений и исполнениемъ всехъ формальностей при утверждении грамоты.

Кроме того и Добросовестныхъ крестьянъ приглашенных из сель Колибабинецъ и Кривошеинецъ быть свидетелями при проверке уставной грамоты, тащили съ собою и не допускали отправиться по домам, ругая ихъ самыми поносными словами, собираясь бить за то, что они пришли из другихъ селений за ихъ подписывать грамоту, и по ихъ понятию, продать. И когда моя команда, возвращаясь изъ Хуторовъ Кривошеинскихъ, прибыла въ Лузную и стала прогонять толпу съ двора и не позволять удерживать Добросовестныхъ, то толпа

собравшаяся изъ крестьянъ и в особенности бабъ не хотела отойти со двора, съ ужасным шумомъ и крикомъ требуя возврата имъ подписанной Добросовестными грамоты, хотя такова не была еще подписана, а только заключен был актъ при бытности Добросовестныхъ.

То, что произошло при введении уставной грамоты: толпа эта окруживши двор, вопреки убеждениям не расходилась, а бабы доходили до неистовства и дерзости. А потому Мировой посредник введение Уставной грамоты приостановил впредь до водворения въ оном имении порядка, прося въ томъ дальнейшего моего рапортования.

Видя такое явное сурезное и дерзкое сопротивление и буйственные поступки крестьян съ с. Лузной и дабы на первых же порахъ прекратить все попытки со стороны крестьянъ уклониться от исполнения Высочайшей воли я немедленно относя къ командиру 7-й роты Черниговского пехотного полка, квартирующагося въ вверенном мне уезде, в том же стане, где и селение Лузная, о прибытии съ ротою для содействия мне къ водворению въ Лузной должного порядка. По прибытии роты я распорядился созвать всех крестьян с. Лузной, допрашивать их подробно какъ они осмелились допустить к подобным дерзким поступкам, кто имъ внушил нелепую мысль отказываться так упорно от принятия уставной грамоты, сколько они потерять могутъ, поступая так безразсудно, разьяснить им подробно, что грамота основание всему ихъ добру, что это делается по царскому Указу и что они, поступивши так дерзко, сделались ослушниками противу Указу Государя Императора и что за это я долженъ главныхъ зачинщиковъ наказать.

Потомъ приказалъ отделить от толпы крестьянъ главнейшихъ зачинщиковъ беспорядка и подстрекателей, 19 человек, 18 изъ нихъ наказалъ розгами; самого же главного крестьянина Остапа Боровика я оставилъ безъ наказания розгами, а отправилъ в тюрьму по случаю тому, что онъ хромой (ходитъ на костыляхъ). Онъ почти все общество взволновалъ возвратившись изъ Киева, куда ходилъ на богомолье и успелъ уверить крестьянъ, чтобы они ничего не принимали и ничего не слушали, хотя крестьяне

къ тому не сознаются, но видно, что он главный виновник всего зла, ибо когда толпа, в особенности бабы, тащили со двора насильно сельских урядниковъ и добросовестных, то Остап Боровик впереди всех размахивал костылями, воодушевляя предводительствующую им толпу.

Кроме Остапа Боровика я вынужден также главных зачинщиков беспорядка 4 человека, после наказания их розгами, отправить на некоторое время в тюрьму, до совершенного водворения въ с. Лузной должного порядка. Равно нельзя было оставить без совершенного наказания бабъ, какъ в особенности принимавших деятельное и дерзкое участие в происшедших беспорядках, дабы они знали, что и женщины могут быть подвергнуты наказанию, а не думали так как они толкуют, что на бабъ, по их понятию, наказания не применяют. Это послужит примером для окрестных селений, тем более, что ясно было видно, что крестьяне с. Лузной кем-то сильно были подстрекнуты и допустились къ подобным поступкам съ целью уже заблаговременно обдуманого оказать все меры сопротивления при введении грамоты».

Справа в селі Лузна була під посиленням контролем влади і невдовзі начальник Вінницької повітової поліції, 3 липня 1862 року, уже подав доповнення до рапорту від 8 червня 1862 року¹⁴²: «крестьяне с. Лузной совершенно уже усмирились, поняли свою ошибку, убедились, что грамота вводится по Царскому Указу. Ходили к мировому посреднику просить Его, чтобы прибыл въ с. Лузную и ввелъ уставную грамоту, что и исполнено мировым посредником 29 июня при бытности моей и крестьян с. Лузной, приняли уставную грамоту съ переходом на оброкъ, и просили прощенья со слезами въ своем заблуждении и въ сделанном ими поступке. А поэтому ... я распорядился освободить крестьян с. Лузной от военного постоя и 7-я рота Черниговского пехотного полка отправилась на постоянные квартиры, равно крестьяне с. Лузной, пять человекъ, посаженные мною въ острог, на сих днях будут освобождены».

---

¹⁴² Центральний державний історичний архів України. Ф.442, оп.300, спр.142

Одначе, селяни села Лузної, які проявили супротив уже були під постійним контролем влади і не якої-небудь, а військової. В січні 1865 року Подільському губернаторові в Кам'янець-Подільську надійшло повідомлення «О частяхъ войскъ бывшихъ въ 1864 г. в командировке въ селенияхъ Подольской Губернии, для водворения между кретьянами законного порядка»¹⁴³, а села, де наводились порядки, були такі в усьому Вінницькому повіті: Нападівка, Ступник, Дашківці, Уладівка, Забуже, Жигалівка та Лузна.

Про те, що лозенці не такі уже й смирні, свідчать подальші події. Революційні хвилі сколихнули односельців ще й у 1905 р., коли у село були завезені листівки, де пояснювалось, що селяни працюють майже задарма, а тому лозенці перестали виходити на роботу. Був організований страйк на чолі якого стояли Недорізанюк Микола та Мацюк Марія, які були притягнуті до суду і ув'язнені. Для утримання лознян в покорі пан привіз у 1906 році загін черкесів, які періодично перебували в селі до 1914 року, виганяючи селян на роботу. Отже, наші предки не такі уже й смирні були, їхня непокірність ще може проявитись в теперішніх нащадках проти тих, хто створив важкі умови для селян у незалежній країні, знищуючи села.

Для лознян та усіх жителів Поділля прикладів боротьби за пониження є чимало. У першій половині ХІХ століття (20-30 роки) на території сучасних районів, Летичівського, Проскурівського і Літинського, активно діяв повстанський загін Устима Кармалюка. Уникаючи переслідувань і арешту, Устим Кармелюк з невеликим загоном зупинився у лісі, біля села Лозна, куди таємно прибували кріпаки з навколишніх сіл. Селяни Лозни постачали їм одяг, їжу, надавали іншу допомогу. Повстанські рухи, очолювані У. Кармалюком, відзначені у вище названих повітах, згодом поширилися на сусідні з Поділлям райони Київщини. Тому є усі підстави, що місцевість в Лозні, де є ліс, був важливим перехідним пунктом на Київщину, а тому повстанських дій в Лозні і навколо не відмічено

---

¹⁴³ Центральний державний історичний архів України. Ф.442, оп.303, спр. 63, 1864 р.

так як тут виконувались інші завдання повстанців. Мабуть, збудовані підземні приміщення у лісі біля Лозни мали стратегічне призначення, де відпочивали повстанці для подальшого переходу та можливо зберігали свої припаси харчів і зброї.

Тут доречно відмітити, що у ті часи до Хмільницького староства відносилось 28 сіл, а також містечко Уланів, багато жителів цього староства приймали участь в загонах Устима Кармалюка, а щоб протидіяти повстанцям у Хмільнику 1827 р. був розквартирований цілий батальйон для боротьби з Кармалюком¹⁴⁴. Якщо село Лозна і ліс біля нього були перехідним пунктом для повстанців Кармалюка, то лозняни, мабуть, приймали участь у боротьбі за свободу, але допоки не відомо яку саме участь, крім допомоги на місці повстанцям Кармалюка, бажано продовжувати вивчення історії нашого села. Найперше відмітимо, що жителі села знайшли метод залишити для нащадків згадку про відомого ватажка повстанців. В старому лісі навіть є камінь Кармелюка, а неподалік, вкрита дубовими і грабовими деревами, Кармелюкові гора, а це уже історія села, історія країни. За переказами в нашому селі та його околицях перебували повстанці Устима Кармелюка. Сам же Кармелюк гостював в одному із сільських дворів, що знаходиться зліва останнім на краю села при виході в напрямку Хуторів Кривошійнських, де мешкала сім'я селянки, яку називали Соломка. Розповідають й про інших селян, де побував Кармелюк, але письмових доказів не знайдено. Історія московського царизму і більшовизму не дозволяла згадувати про селянські повстання і їхніх ватажків, а тому багато добрих геройських відомостей загинуло, стерто з документів і пам'яті поколінь, залишаються лише перекази, свідчення і догадки.

Радянська влада знала непокірливих до гніту людей Поділля, які любили свободу і за неї боролися в далекому та близькому минулому, було зрозуміло, що вони готові боротися і у більшовицькі важкі часи.. Щоб цього не допускати знищувалась всіляка історія про наше село і усі українські села,

---

¹⁴⁴ Устим Кармалюк. Збірник документів, стор.90

особливо селян та події, які відбувалися у нашому краї, щоб навіть згадки не залишилось про особистостей тих буремних визвольних рухів. Народ же, мудрий за своєю суттю, зумів і в таких складних умовах зберігати історію та пам'ять про героїв минулого. Скажімо, не прийнято було ні за російського царизму, ні за більшовицької влади говорити про Устима Кармалюка, який бував у наших краях, можливо, до нього приєднувалися й місцеві селяни. Громадянська і друга світова війни, а особливо влада з політичних мотивів, мабуть, знищили хоча б якусь вісточку з минулого, тому тільки догадки і перекази служать історичним матеріалом. Більшовицька влада привчила селянське покоління, якого вона боялась найбільше, все менше і менше згадувати і гору, і камінь в лісі села Лозна, якимось чином зв'язані з іменем одного із героїв визвольних рухів на українському Поділлі.

Усі існуючі перекази підтверджуються свідченнями місцевих селян, зокрема І. В. Струтинського, поляка за походженням, рід якого з давнини мешкав у Лозні. Він розповідав учителеві історії Тимошенко П. О., що його батьки жили біля лісу, і в дитинстві він постійно бував у лісових хащах, щоб подивитись на печери-землянки, збудовані в глибинах найвищої гори цього лісу, де перебував Кармелюк зі своїм загonom. Землянки являли собою видовбані в глибині гори ніші, де на кам'яних стовпах були вмонтовані дерев'яні сволоки з дуба, а це дерево довго може триматись у вологому ґрунті. З роками все таки дерево згнило, а стовпи з каміння залишились, як спогад для нащадків про пристанище повстанців. Тепер тільки дві ями нагадують про колишнє житло борців за свободу, а гора, в якій були збудовані печери-землянки, називається Кармалюковою. Тому повстанці легко могли будувати в горі своє житло, а для цього треба мати лопату, лом, кайло і силу.

Автор цієї праці може підтвердити, що особисто там добував так званий білий камінь і одну із таких землянок бачив, добуваючи камінь для фундаменту хати, що її наша сім'я розпочала будувати, вона тепер стоїть, хоча і занедбана.

*Хата, для якої школяр Панасюк Броник
добував камінь і закладав фундамент*

З розповіді учителя Царука М. В. (1912 року народження), йому розповідав дідусь Пилип про Кармалюка, який дійсно перебував в селі Лозна¹⁴⁵. Крім того, один із краєзнавців у 80-тих роках ХХ ст. побував у селі Лозна¹⁴⁶, там у лісі бачив Кармалюкову гору, і печеру, де Кармалюк переховувався, а селянка похилого віку розповідала, що у хаті її батьків, коли вона була ще досить маленькою дівчинкою, перебував Кармалюк. Ця бабуся не пам'ятає, щоб у селі Лозна когось карали за зв'язок з Кармалюком, як в інших селах, що свідчить про відсутність доносів про перебування в селі Кармалюка. З багатьох джерел і переказів можемо зробити висновок, що Кармалюк – все таки був в Лозні. Перебували в селі Лозна декілька зимових місяців, а пізніше вони подалися у напрямку, відомому тільки їм.

¹⁴⁵ Газ. Червоний прапор. 31.01.1991 (Хмельницький район на Вінниччині)

¹⁴⁶ Там же

Звичайно, десь в архівних документах про це, можливо, і було написано, але не так багато, а давні селяни зберігали таємницю. Не відомо, чи повстанці щось розповідали про свої цілі, їх селяни сприймали як данину, бо, найперше, побоювалися, а крім того, знали, що у повстанців були якісь свої рахунки з владою та багатіями.

Дух непокори проявлявся серед селян Лозни в багатьох випадках, але організованого виступу, подібно до Кармалюка, не проявлялось, люди звикли очікувати, хоча деякі виступи й відбувалися, але влади держав, які володіли Поділлям, жорстоко їх знищували і примовчували. В колишній Московській імперії було прийнято рішення Політбюро ЦК ВКП(б) від 2 липня 1937 року «Про антирадянські елементи..», воно поклало початок тотального винищення усіх учасників збройної боротьби проти радянської влади, усунення будь-яких проявів вільнодумства, насамперед, надуманого більшовиками так званого українського націоналізму. Це був період нечуваних репресій – людей забирали і без будь-яких пояснень за проторювали спочатку до в'язниці і через невеликий проміжок часу знищували.

Скажімо, під час громадянської війни на Поділлі діяв повстанський загін Якова Шепеля, в ньому брав участь Земляновський Іполіт Андрійович, який народився в селі Лозна 15 вересня 1890 року, одружений, мав дітей і до першої світової війни працював у маєтку графа Потоцького, власника й Лозни. У 1919 році перебував на службі у Першому гайдамацькому полку армії Української народної республіки (УНР), а коли більшовики прибрали владу в Україні до своїх рук, то борець уже проживав у селі Соломірка (нині – с. Порик), працював стельмахом у місцевому колгоспі. Раптово 6 травня 1938 року був заарештований і звинувачений за статтями 54-4 та 54-11, тобто допомога міжнародній буржуазії у здійсненні ворожої діяльності проти СРСР та проведення контрреволюційної діяльності. Звичайно, звинувачували за участь у війську гетьмана П. Скоропадського, а тому горезвісна трійка УНКВС у Вінницькій області 26 вересня 1938 р. сільського

стельмаха Земляновського присудила до розстрілу, що і було вчинено на другий же день, 27 вересня 1938 року.

Молодь села полюбляла азартно танцювати та бувало так завзято, що нерідко виявлялися цікаві речі, які підтверджували, що народ ще знаходиться у збудженому стані та ще й готовим до будь-якої боротьби, а тому у багатьох була зброя, хоча про це усі мовчали. Під час шаленого гопака з кишені одного парубка вивалився револьвер, але його товариш Максим (Колодій Максим) миттєво прибрав, заховав до своєї кишені і голосно, мов би віддав наказ, – ніхто нічого не бачив, нічого не випадало, – промовив і пішов танцювати. На диво, не тільки селяни мовчали, влада також не проявила якоїсь зацікавленості. Це був період невизначеності в часи колективізації, не тільки народ, але і місцева влада постійно попадала під репресії московських більшовиків і була іноді боязливою, безсилою, а народ, відчуваючи себе повністю не захищеним, привчився нічого не бачити, не чути, не розмовляти, здебільшого співали і танцювали. Чи не таке ж відбувається й тепер, після більше чверті століття незалежності, коли в селі Лозна немає роботи, молодь залишає село, в школі немає дітей, а місцева влада постійно влаштовує різноманітні святкування.

В період першої світової війни та після перевороту у Петербурзі селяни Лозни розподіляли і забирали землі та багатства колишніх польських володарів. Коли ж на Поділлі розпочалась розбудовуватись українська влада, яка можливо необачно запросила допомоги у поляків, то вже у червні 1918 року до Лознянського фільварку, що біля Дубини (в минулому – хутір Лузна), прибув колишній управитель Крижанівський, а також управитель лісу, що навколо Лозни, якийсь Новаківський. Цих управителів прислали нащадки Потоцьких, їх підтримували й німці, що також заволоділи Подільську землю, мов би з дозволу української влади. І ось ці управителі, користуючись військовою силою поляків і німців, почали стягувати забране селянами майно, жорстоко знущаючись над тими, хто не повернув взятого, били непокірних селян шомполами і нагайками. Ніде в селі не засвідчено про якісь потужні протести, але

зайвий раз підтверджується, що хто б не прийшов на землю Поділля, з добром чи злом, намагається щось привласнити.

Зневага загарбників продовжувалась і посилювалась, особливо у більшовицький період, і народ український уже більш потужно розпочав боротися проти окупантів – більшовиків, що було видно у нашому селі після другої світової війни. Битва за Україну між більшовиками і українськими повстанцями не скінчилась у Берліні перемогою над Гітлером, вона продовжувалась на території України. Українська повстанська армія (УПА) проявляла величезну хоробрість, здійснювала рейди територією України, наносячи удари більшовикам, що і побачили жителі нашого села через вісім років (1939-1945 рр.) після війни.

Хоча тодішня ситуація й замовчувалась, але її треба відновити, бо вона стосується історії нашого села і селян. В старому лісі, біля села, побували воїни Української Повстанської Армії (УПА), або бандерівці, як їх тоді називали з ворожим підтекстом, щоб викликати серед народу страх і недовіру. Уже йшов 1952 рік, а воїни УПА продовжували боротьбу, їх залишалося мало, їм було неймовірно важко у післявоєнні роки і, мабуть, вони пробиралися у великі ліси, в сторону Уладівки, можливо, здійснювали маневр, виконуючи якесь завдання командування.

Серед білого дня бійці загону УПА відпочивали у нашому лісі, і селянка, що збирала хмиз в лісі, побачила під одним із кущів людину з кулеметом. Помітив чужих людей хтось із лісники, що, мабуть, і доповів у сільраду. Ніхто не знав, що за люди, бо у післявоєнні часи багато було й розбійних ватаг. Через декілька годин до лісу прибули люди зі зброєю з райцентру Уланів: з прокуратури, райвійськкомату, комітету державної безпеки, різні охоронці. Вони оточили ліс і пройшли його повсюди, з усіх сторін, але так нікого і не знайшли. Коли всі зібралися, то виявилось, що немає одного з силовиків – прокурора.

Виявилось, що хтось у лісі все-таки є, але уже стемніло, а тому викликали з інших райцентрів, зокрема Хмільника,

військові частини для допомоги, які на світанку знову прочісували ліс з усіх боків. Нікого не знайшли, але розшукали прокурора, він був дуже поранений, порізаний, втратив багато крові, що було не сумісним з життям. Транспортувати до райцентру по розбитою вщент дорогою важко раненого не можна, а тому його швидко привезли полуторкою до сільської фельдшерки Петрівської, так її величали у селі, яка була санітаркою на фронті під час війни. Врятувати його уже не було можливості, йому були нанесені важкі травми без застосування вогнепальної зброї. Якраз працівники більшовицької міліції, прокуратури та органів державної безпеки принесли багато горя повстанцям і їхнім родинам, саме вони не залишали патріотам жодного шансу вижити, звинувачуючи їх у проповідуванні і відстоюванні українського націоналізму, що, звичайно, викликало і в повстанців відплатну жорстокість. Такою ж ціною віддячували повстанці працівникам каральних органів, звичайно іншого не треба було й очікувати, вони віддавали своє життя за прискорення визволення від чужинців і здобуття незалежності української нації.

Тема повстанців у селі не зникала, хоча її влада замовчувала та й народ боявся щось відкрито говорити, але в таїні було чимало епізодів, які нагадували про підпільну боротьбу за волю. Йшов 1957 рік, березень місяць, група учнів Лознянської середньої школи пішки поверталась з Уланова, де їх приймали до комсомолу. Раптово між Улановом і селом Воронівці над ними пролетів літак (драбиняк), від нього на чорну ріллю посипались білі аркуші паперу. Грузнучи чоботами у ріллі учень Михальнюк Володимир підібрав два аркуші, де побачив і прочитав: на одній сторінці зображений український тризуб; на другій звернення до братів і сестер українців із закликом – гуртуватися у загони, створювати провід для підпільної боротьби з советами; повідомлялось, що в Україні не буде жидів, ляхів і москалів. Коли учень показав звернення своєму батькові Михальнюку Мусієві, який був партизаном і на той час працював сільським головою, то він зразу ж сказав, – це справа людей Мельника!

У своїх спогадах селяни згадують, що коли вони працювали неподалік лісу, то до них з гущавини вийшли озброєні люди, майже всі у цивільному одязі, вони спокійно розповіли про себе, воїнів Української Повстанської Армії (УПА), свою боротьбу. Чемно розмовляли з жінками і жартували з дівчатами. Вояків нагодували. Повстанці подякували за харчі і розмови. Борці за українську свободу розповіли, що величезні сили більшовиків витісняють Повстанську Армію із Західної України, а тому вони перебираються у подільські краї, прямуючи у нічний час в сторону села Кривошії, де недалеко Уладівка і великі ліси.

3.4. Події і люди

Сільське життя тільки на поверхні, можливо описане в художній літературі, переважно приємне і привабливе, але дійсність з давнини показує постійне існування поряд і добра, і зла. Багатовікове рабство, залежність і приниження від татар і турків, литовців і поляків, москалів і більшовиків багато нанесли шкоди українському селянству серед якого є не тільки добри справи, але чимало й не дуже добрих, які здебільшого проявляються у складні часи, про що говорив мудрий українець «Нам не страшні московські воші, нам страшні українські гниди»¹⁴⁷. Не відсторонені й жителі нашого стародавнього села від українських реалій, одержаних за століття рабства, були в ньому поряд з добрими справами ще й не дуже. Проте, історія засвідчує, що селяни нашого села відстоювали свою гідність і свободу, намагались викоринити або зменшити погані і внутрішні, і зовнішні справи: проявлялась непокора проти влади після 1861 р.; у 1923 р., деякі місцеві активісти спасались від розправи селян і втекли з села назавжди; у 30-х роках ХХ століття були вбивства і спалення домівок місцевих активістів. Отож, в селі непокора була, але вона більшовиками замовчувалась.

---

¹⁴⁷ Газ. Бульвар Гордона. жовтень, 2015, № 42

Добро у складні години завжди проявлялось у нашому селі. На власному прикладі розповім, мене зарахували навчатись до інституту, але не видавали паспорта, а забирали до війська і цьому передувала така справа. Десь у дев'ятому класі (1953 рік) учнів викликали до райвійськкомату і записали на військовий облік, саме тоді військовий комісар запропонував мені поступати після школи до артилерійського училища, але я відмовився, заявивши, що хочу бути солдатом. Ось коли закінчилося навчання в школі, і я поступив до інституту, то мені і пригадали у військоматі ту зухвалість, коли хлопець із глухого села відмовився стати офіцером Червоної армії, що її в ті часи обожнювали. Тепер відомо, що в таких випадках влада могла пришити й політику, а тому не випадково військовий комісар погрожував мені тюрмою. Мабуть, тільки молодість та ще й не відмова, а бажання служити у солдатах, чималий захист в українській столиці, де мене взяли на новий військовий облік, врятували селянина від репресії.

Усе розпочиналось з того, що коли у 1954 році я здав екзамену, і мене зарахували до Київського фінансово-економічного інституту, а виклик трохи запізнився, то мені треба було швиденько отримати паспорт, але для цього вимагалось головне – виписатися з військового обліку. Одначе, усе розпочиналось з довідки сільської ради, що я житель даного села. Як тільки я зайшов до сільської ради, тримаючи в руках повідомлення про зарахування до інституту, тодішній секретар сільської ради Струтинській Петро повідомив, що прийшов виклик, щоб я збирався на дев'яте вересня до лав Радянської армії. Я зрозумів, що мене загнали, як звіра у пастку, відмовили у видачі паспорта, обставивши різними паперами з визначенням строків, мов червоними прапорцями вовка, який не може й втекти. Сільський секретар був доброю людиною і завжди до мене ставився з розумінням, ще в шкільні роки доручав деякі роботи і платив за них, а тому порадив не розписуватися в отримання повідомлення. «Ми ж повідомимо, – сказав секретар сільради, – що, мовляв, тебе не знайшли, дома тебе також немає. Сільські люди були привчені завжди виконували волю влади, і тому

мама сказала, що буде готуватися до проводів мене в армію, бо це ж – закон, але мені порадила поїхати до міста та хоча б декілька днів побути студентом.

Коли я пішов до районного військкомату в Уланові, щоб одержати відмітку про зняття з військового обліку, то воєнком сказав, що нічого не буде, треба прямувати в армію, а не в інститут, «ти ж бажав стати солдатом!». Що я тільки не робив, кого тільки не просив, навіть був у першого секретаря райкому партії, про силу і авторитет її ми багато начулися. При мені партійний секретар навіть телефонував до військового комісара Ніколаєва, який пообіцяв виписати мене з обліку. Коли я до нього з'явився, то він мене вилаяв матом і виставив за двері, вигукнувши, – «якщо 9 вересня не з'явишся для відправки в армію, то потрапиш за ґрати!». Мені стало зрозумілим, що навіть партія нічого не здатна вдіяти, – армія всесильна, але я набрався сили волі і на другий день поїхав до Києва без виписки про зняття з військового обліку, тобто рятувався втечею. Сталося так, що я випадково, в останню мить, все таки отримав паспорт і на другий день, вранці, з невеликою плетеною корзинкою, з харчами на декілька днів – хліб, сало і варені яйця, відправився до міста з єдиною метою – засвітитися в інституті, відмітитися в журналах, а там буде видно.

В інституті мені поталанило, бо за рішенням директора інституту П. Кривня і завідувача військовою кафедрою генерала Галицького мене повторно взяли на облік у Подільському райвійськкоматі Києва. Це дозволило мені навчатися в інституті і навіть одержати військово-офіцерське звання. Таке відношення відбувалось століттями, чужинська влада руйнувала психіку наших прадідів, дідів і їхніх нащадків, що генетично передавалось наступним поколінням і це кожен спостерігав навкруги, особливо за часів більшовизму. Мого однокласника Анатолія Івановича Мазура забрали до війська ще з дев'ятого класу і він був направлений у підрозділ, що розташовувався на одному з островів (Нова земля) Північного океану, де випробовували атомну зброю. Там він був опромінений, довго лікувався і повернувся на батьківщину, проживав у Вінниці, але деталей про

атомну зброю ніколи не бажав розповідати, хоча я його довго просив, бо він давав розпису москалям про мовчання.

Це тільки окремі фрагменти, було чимало й іншого у моїх однолітків, кожен селянин старшого покоління може згадати подібне на власному прикладі. Минула епоха, до 1991 року, характерна рабською покорою і залежністю від інших народів, вона характерна страхом мовчазних поколінь, які багато чого не знали не тільки про реальні події в державі і за її межами, вони не відали про своє оточення в селі чи районі, до речі, не відаємо про це ми й тепер. Кожен наш селянин, після перевороту більшовиків у Московії 1917 року, мав у глибинній підсвідомості ту особливість, яка не покинула теперішніх селян й дотепер – почуття страху, що супроводжує кожного від народження до смерті. Страх огортав і тих кого репресували, і тих, хто доносив, і тих, хто «розкуркулював», і тих, хто репресував та розстрілював. Страх і пошук захисту тримав міцно усіх, а щоб позбутися його кожен намагається забути причини, що спричинили його, як щось неприємне у повсякденному житті, але позбутися страху, який проник у гени не так просто.

Страх формувався століттями, наші діди і батьки остерігались своїх сусідів, не знали про їхні наміри, навіть про своїх рідних, а коли знали, то мовчали, прикрим є ще й те, що й нові покоління знати не бажують, стараються усе забути. Усе це породило новий страх – страх забуття, ним глибоко хвора наша нація, держава, сім'я, особистість. Щоб позбутися цього страху треба залишити прийдешнім поколінням хоча б трохи правди про їхнє минуле, аби страшні сторінки історії сім'ї, села, краю, держави не повторились у майбутньому. Основна ціль нагадування, аби прийдешні покоління особисто відчули прикрість, поглядаючи на своїх предків, за ті вчинки, які творились в їхню епоху та ще й при їхній активній чи пасивній участі.

В нашому селі було чимало селян польського походження, вони були не гіршими, але й не кращими від селян українців, для своїх односельців вміли вони робити і добро, і зло. У післявоєнний період (1945 р) місцевий житель польського походження Данилевич залишився в пам'яті селян як ненаситний

здирник податків з бідних-пребідних своїх односельців. Якщо він приходив до хати селянина, то все перевертав догори дном, щоб щось знайти для продажу і заплатити податок. Вислужувався перед такими ж районними податківцями, його боялися і ненавиділи односельці, бо прикладом були такі ж місцеві активісти в голодні 1932-1933 роки, вони вміло вишукували навіть невеличкі вузлики з насінням, щоб забрати, розбити молотом жорна і приректи селянина на голодну смерть.

Недобра пам'ять завжди залишається і не дає спокою нащадкам, не давала забути дітям зневагу до своїх батьків того Данилевича. За радянських часів його ніхто не чіпав, обходили стороною, плюючи услід, але після здобуття країною незалежності від москалів, все таки згадалася його минула зневага до односельців заради прислужництва перед вищим начальством. Нахабно Данилевич поведився ще й тому, що він, як чимало поляків, зневажливо ставився до українських селян, навіть своїх сусідів, називаючи їх бидлом.

Чаша терпіння переповнилася і над ним навіть був вчинений такий собі селянський самосуд, щоб іншим було неповадно. До села з Києва приїхав Микола Федоришин, мати якого Фросина багато терпіла від жорстокого фінагента, зайшов у гості до свого приятеля і недалекого сусіда Петра Тодонового, батьки якого і він сам, також багато потерпали від місцевого активіста-здирника. На свою біду, колишній грізний податківець, який вільно ходив серед скривджених своїх односельців, появився на очі міцних сільських хлопців. Добре його били, без стримання ні своїх емоцій, ні міцних кулаків, примоаляючи за кожним ударом «оце тобі податок від мами!», а «це тобі податок від тата!». Селом покотився чутка, дійшла аж до Києва, Вінниці та інших міст, де мешкають тепер лозняни, що два селянські хлопці добряче відлупцювали Данилевича. Коли розповідали про випадок, то з полегшенням, не було ж одного, хто б сказав хоча б мізерне добре слово на захист цього колишнього місцевого податківця, який не жалів й дитину, стягував з неї навіть стару свитину.

Із старої гвардії комсомольсько-партійних активістів, що не давали спокою трудівникам у селі, виділявся Володимир Лащевський. Свій гонор і вислугу перед районним начальством проявляв як в часи комсомольського періоду, так і коли його призначили головою колгоспу в нашому селі. В голодні роки (1922-1923 рр., 1932-1933 рр., 1947 р.) селяни жили бідно, працювали день і ніч, а заробіток мізерний, доводилось різними хитрощами розшукувати харчі, які більшовики охороняли і забирали у селян. В різні роки, особливо в голодні роки геноциду, багато наших селян потрапляли у руки місцевих активістів, коли збирали колоски, несли у торбині зерно, в'язку соломи чи сіна, мішок гички або декілька цукрових буряків, але ніхто про конкретні справи не розповідав, бо трохи соромно, адже це все-таки крадіжка. За усіх моїх односельців, які страждали у більшовицькі часи, розповім про митарства, що трапилися зі мною разом з іншим селянином, хоча мені, мабуть, було трохи легше, адже багатьом моїм односельцям було набагато важче, бо вони потрапляли під жорсткіші тортури.

У мої шкільні роки, саме під час головування в колгоспі колишнього сільського активіста часів голодомору 30-х років ХХ століття, мені випала гірка доля боротися за виживання у післявоєнні (1945 р.) неймовірно важкі часи, коли хліба не було, люди пухли від голоду (1947 р.), а місцеві активісти, як і в минулому, стояли на сторожі, щоб когось схопити і вести до криміналу. Після сьомого класу я щорічно влітку одержував у колгоспі коней та воза і більше двох місяців працював на різних сільськогосподарських роботах, за що мені нараховували щоденно 0,75 трудовдя. За літо я заробляв не більше 80-90 кілограмів зерна, і мама, працюючи на різних роботах, також 200 кілограмів за рік, а сім'я наша складалась з чотирьох осіб. Менші йшли за колосками, а я іноді кілограм чи два зерна привозив додому в рептуху¹⁴⁸, але це траплялось дуже рідко, скрізь була сторожа, слідували за кожним кроком усіх працівників біля зерна.

---

¹⁴⁸ Спеціальний мішок для годівлі коней.

Десь за тиждень до початку навчального року здав коні і залишився дома, щоб готуватися до школи, а це була досить відповідальна пора, бо розпочинався десятий випускний клас. Однак, вранці до мене звернувся бригадир, щоб я лише один день допоміг постійному їздовому Царенку Миколі возити безтаркою¹⁴⁹ зерно від молотарки на колгоспний двір, де його очищають. Цілий день возили зерно, а ввечері, коли уже темніло, ми останній раз завантажили зерно і поволі спускалися з гори біля хати коваля Ціснецького. Поряд з хатою моєї родички Штимберки, як її називали в селі, їздовий раптово каже, щоб я взяв рептух, трохи наповнений зерном, що лежить поверх на возі, відніс і заховав біля хати своєї родички, а коли будемо повертатись назад, то заберемо і поділимось.

Віз тихо котився вниз, я зіскочив з тачанки, взяв на плечі рептух і поплентався до гущавини, що обросла хату моєї родички. Як тільки я ступив у гущавині на стежку, що вела до хати, переді мною, мов привид, з'явився Лащевський, голова колгоспу, відомий місцевий активіст часів колективізації і голодомору в нашому селі. Середина ночі, темно, в гущавині ще темніше, а тому він мене не впізнав. Роздумувати було ніколи, і я раптово через плече кинув на голову колгоспу свій вантаж, миттєво повернувся і став втікати.

Вискочив на дорогу і помчав вверх Бондарівською вулицею, а голова за мною, я повернув направо, перестрибнув канаву і уже біг городом, картоплею до озера, а він, наче хорт за зайцем, гнався за мною. – Буду стріляти!, – пролунали грізні слова в темноті, і до мене блискавкою прилинула думка, що в селі говорили про наявність у нього якоїсь зброї, як у радянського офіцера. – Що ж робити?, – думав я, втікаючи від погоні. – Якщо він мене поранить, а те що може вбити я не думав, – розмірковував я, – то все село і вся школа довідається про мою халепу, а коли ж зупинюсь, то, можливо, якимось викручусь, – розмірковував я. Зустрілись ми на озері, так називали вигін на краю села, де ми, разом з іншими дітьми, випасали корів,

---

¹⁴⁹ Спеціальна дерев'яна тачанка для перевезення тільки зерна.

провадили уроки фізкультури і багато чого іншого витворяли на цій території в дитинстві і шкільні роки. Я ще тоді не відав про діяння цього місцевого більшовицького активіста в роки голодомору у нашому селі, коли він і його поплічники витрущували зерно з усього, що було в хаті, навіть з кишень селянина. Він й тепер продовжував забирав зерно у мене та іншого колгоспника, щоб ми не мали хліба, який ми і наші батьки вирощували.

Виплив місяць, стало видно ніби вдень і гонитель побачив свою жертву. – Ти?. А де твої коні?, – запитав голова. – Учора ввечері здав бригадирові, бо треба готуватися до школи, – відповів я. – Добра підготовка, – з єхидною посмішкою підкреслив сердито місцевий поляк, як його величали. – Пішли у контору і розповідай, де ти взяв рептуха з пшеницею, з ким ти їхав на безтарці, – наказав голова, і ми рушили на дорогу. На дорозі стояла підвода, що возила голову колгоспу, біля неї був бригадир тракторної бригади Бобик та ще якийсь активіст, що тинявся вночі і придивлявся чи не несе хто якоїсь соломи з колгоспного поля. Попереду їхав віз, позаду ми йшли, і розмова велася взагалі уже не про мене, а про різні господарські справи, а я мовчав. Добрались ми до колгоспного складу-магазину, куди звозили з полів зерно для очистки і зберігання. Голова підвів мене до магазинера Недорізанюка Михайла і наказав виділити комірчину, щоб мене в ній утримувати, а він піде викликати міліцію.

Лащевський всіх випровадив, і залишившись зі мною наодинці, провів перший допит. Хто тобі дав опалку, щоб ти відніс до своїх родичів?, – спитав голова. – Мені ніхто, нічого не давав, я сам все взяв, – відповів я скоромовкою. – Ти знаєш всіх їздових не тільки в обличчя, але й у спину, як вони й тебе, тобі відомі прикмети кожного із їхніх коней, знаєш, що за кожним їздовим закріплені вози, а тому відповідай на запитання і не вішай мені на вуха локшину, – погрозливо сказав голова. – Мабуть, це був хтось чужий, бо свого я б таки впізнав, – примирливо сказав я. – Тоді скажи, який то був віз, безтарка чи простий, з якого ти поцупив зерно?, – запитав він. – Не знаю, чий віз

то був, не знаю, який він був, бо ніколи було дивитися, – сказав я. – Так собі, підійшов та взяв рептух тихо, щоб не бачив їздовий, і поніс, – закінчив я розповідь. Голова побачив, що не вдається, гукнув магазинера, щоб закрити мене, а сам майже побіг до контори колгоспу, щоб викликати міліцію з Уланова.

Місцем мого тимчасового заточення була комірчина в будівлі довжиною десь не менше 150 метрів, в середині з широкою проїздною частиною, з обох сторін розташовувались засіки, куди засипалось зерно для зберігання. В будинку тому було двоє величезних дверей, щоб можна було заїхати і виїхати везом із зерном. Магази́нер дав мені два помідора, щоб я підкріпився, зачинив і пішов на тік, до селян на очистці зерна. Ми́нав час, навкруги було тихо, раптом я почув, як хтось відчиняє замок. У дверях комірчини побачив Ксенію, дочку магазинера, в селі її називали Ксенька, вона сказала, щоб я зняв чоботи і тихо йшов за нею. Влітку я ходив у чоботях або босоніж, у мене були і черевики, але вони зберігались для школи. Відчувши полегшення, я скинув чоботи і уже дійсно як заєць, босоніж поплентався за дівчиною. Широченні двері, що виходили в поле, до дороги, яка вела до кладовища, завчасно були відхилені, і дівчина мені сказала, щоб я десь у селі сховався і не потикався додому, бо міліція може там шукати.

Направився до кладовища, хоча я його боявся не тільки серед ночі, але й вдень, а тут без остраху попрямував до самого центру, сів біля великого хреста, що височів над усім кладовищем, і почав думати, куди мені податися. Я не думав, що десь метрів за 150 біля кладовища стоїть будинок, в якому живе сім'я Лащевського, що він, мабуть, уже там спить чи очікує міліцію, якщо він її викликав. Мене діймала інша думка: де знайти пристанище і сховатися, щоб не потрапити до рук міліції. І я надумав, – це Бойчуки, я відчував, що до мене в їхній сім'ї завжди ставились як до людини, і вони мене не видадуть, а ще й повідомлять мамі про моє знаходження. Село додивлялось останні сни, а я, крадучись, добирався до свого майбутнього схрону, у Бойчуків мені відкрили двері, я розповів про справу, що привела мене до них, і мене відправили на горище.

Там я промучився неділю, аж доки не розпочалися заняття в школі, але в перший день, коли треба було йти мені у десятий клас, я спочатку прийшов вранці додому, а після цього на святкову лінійку. Усі учні класами вишикувалися перед будівлею школи, там уже стояв директор школи Петренко М. В., голова колгоспу, що ганявся за мною і зачиняв мене під замок, учитель. Думав, що будуть щось говорити про мене, як злісного крадія колгоспного майна, але цього не відбулося, все було тихо, нас привітали, і ми розійшлися в класи.

Стоячи серед учнів я не думав про початок занять, не думав про школу, а дякував Всевишньому, що допоміг мені вистояти і не сказати про їздового, з чийого воза я взяв зерно, бо саме цього очікував від мене голова, адже йому потрібен був не учень, а колгоспник, якого можна було б засадити за зерно. В їздового Царенка Миколи, з яким ми домовлялися поділитися зерном, була дружина і двоє дітей, серед них – син Анатолій, він пізніше вивчився на лікаря. Звичайно він потерпав за себе і свою сім'ю, бо не знав як я поведусь, але він мовчав, а мені й в голову не приходило, щоб на когось сказати, що допомогло нам вистояти і вижити, одержати якусь невеличку перемогу над собою. За радянських часів про це не прийнято було говорити, хоча в селі знали, що я не назвав прізвища їздового, він моїй мамі за це дякував, але зі мною ніколи не зустрічався, коли я приїздив у село. У мене, як і Царенка Миколи, було на душі спокійно за справи у ті далекі важкі часи нашого сільського життя.

Як і багато українських сіл, і наше село не уникло таких людей, які вели себе не найкращим чином. За радянських часів про це, як правило, не прийнято було говорити чи писати, але деякі речі замовчувати для майбутніх поколінь зовсім не слід. В селі були добре відомими учителі школи Роман Страшевський і Дмитро Кучерук, уже згаданий голова сільради і колгоспу Володимир Лащевський. Відносини між цими, здавалося, сільськими інтелігентами і селянами, були вкрай негативними, або краще сказати відповідали тодішній ідеології більшовиків. Однак, були й такі, що базувалися на древніх

нормах селянського добросусідства, зокрема, учитель Микола Царук, кадровий військовий Степан Андрошук і багато інших.

Нащадок Андрошука Махтея Олександр повідав сумну історію, почуту від свого дядька, кадрового військового Степана Махтейовича Андрошука, який перед війною (1939-1945 рр.) разом з Миколою Царуком навчались у військовому училищі. Якось під час відпустки, Степанові розповіла дівчинка, його маленька родичка, що одного разу, коли вона була в хаті Дмитра Кучерука, то бачила там Володимира Лащевського та Романа Страшевського. Вони щось писали і говорили між собою про Степана і Миколу, що вони, мовляв, сини куркулів чи заможних селян. Писав Лащевський, диктував Страшевський, а Дмитро подавав їм воду. Це були ще молоді хлопці, місцеві комсомольці, прихильники радянської влади і придивлялися за тими, хто не дуже підтримував владу, бо ті, хто відкрито її не підтримував, уже були арештовані. Звичайно, вони не звернули уваги на малу дівчинку, яка була, мабуть, кмітливою і чула їхню розмову про свого родича.

Повернувшись до училища Степан повідомив своїх командирів про можливий донос на нього, що нібито він куркульський син і багато ще чого іншого. І дійсно, через деякий час його викликали командири і допитали відповідно до листа, що надійшов в училище, підписаний Лащевським, Страшевським і Кучеруком. На прохання начальника училища відповідні органи направили у село комісію для перевірки доносу. Вона не підтвердила того, що писалося у доносі, і Степан Махтейович залишився навчатися в училищі, пройшов війну, став кадровим військовим. Інше сталося з Миколою Царуком, який був в іншому училищі і не знав, що на нього був донос із села, не повідомив командирів, що він – не куркуль, керівництво училища не поцікавилось станом справи, а тому його без перевірки відрахували з училища. Ось така наша сільська історія, а це тільки деякі, випадково з'ясовані, таємничі доноси. Куркулями називали людей працьовитих і кмітливих, їм заздрила голота – бідняки, огородники і бобилі, що, мовляв, вони мають усе у скринях і комірках, не діляться з іншими.

Не треба забувати, що перебуваючи століттями залежними від інших країн, які загарбували українські землі, щоб пожитися і все вигрібали, а тому селяни вимушені харчі і цінності приховувати, що ввійшло у звичку.

Проводячи дослідницьку роботу, мені вдалося дослідити думку синів постраждалих від більшовицької чуми. Більшість негативного приносили більшовики з Московії, вони виховували цілі покоління українців, яких важко переконати, що Московія не є доброю сусідом, а ще генетична боязнь розповісти про доноси своїх односельців проти інших. Ось про що можемо довідатись із мого листування з однокласником Царуком Анатолієм Миколайовичем, сином сільських учителів Миколи Васильовича та Ніни Федорівни Царуків. У березні 2008 року мені довелося звернутись до свого однокласника, як єдиного, хто знає про тих, які писали донос, окрім Лашевського, знаючи, що їх було троє, що він думає з приводу доносу на його батька Царука Миколу. Свого шкільного товариша я повідомив, що мене намагався віддати до міліції той, хто писав донос на твого батька, намагаючись зворухнути глибину товариського почуття, але... Я просив відкрити сімейну таємницю заради пам'яті батьків, наголосивши, що дух твого батька, а мого учителя, очікує справедливості від нас, адже саме із-за доносів українська людність страждає віками. З Московії Анатолій Царук відповів, мов би своєму батькові у потойбічний світ, що в сім'ї відомі імена інших двох донощиків, але це – сімейна таємниця, бо вони також учителі. Тобто, підтвердив думку інших селян, але самостійно назвати донощиків не бажав, а тому достеменно невідомо, – це сором перед собою і селянами, гріх перед українською нацією чи перед Богом? Це був страшний період для українського народу і тому дивуватися не доводиться моїм землякам, адже Лашевський і Страшевський не були етнічними українцями, а Кучерук – українець допомагав їм писати і доносити. Саме про паскудну ситуацію, що сталася у моєму селі Лозна, писав, характеризуючи українську дійсність, Т. Шевченко:

*Сю ніч будуть в Україні
Родитись близнята.
Один буде, як той Гонта,
Катів катувати!
Другий буде ..., оце вже наш!
Катам помагати.*

Дивина, мов би про наше село і наших місцевих активістів писав видатний українець Тарас Шевченко. Це хвороба багатьох людей в Україні, що формувалось в усі часи перебування 750 років під владою Польщі, Росії та інших країн. Як розповідає у своїй книзі Сергій Хрущов, син керівника українських комуністів в роки репресій, а пізніше усього Радянського Союзу, Микита Хрущов, що коли він у лютому 1938 р. приїхав з Москви в Україну, то відчув особливу жорстокість «На Украине отец погрузился в трясины доносов – еще более вязкую, чем в Москве»¹⁵⁰. Знали сільські «доброзичливіці» історію сім'ї Степана Махтейовича Андрощука, адже вони навчались у середніх і вищих школах, а потім були учителями сільських дітей, у тому числі – й автора цієї праці. Дійсно, сільським молодим активістам чомусь не подобалась історія славної і трудолюбивої родини Степана Махтейовича. В родословній гілці цієї родини був не бідний Михась Андрощук, тобто Михалко, у нього був син Андрій Михасів (Михалків), який мав сина Махтея – батька Степана Махтейовича. Саме той далекий прапрадід Михась мав десять гектарів землі і вважався заможним, або багатим. За власний кошт він до Лозенської автокефальної церкви, збудованої у 1825 році, добудував камінний притвір, за селянським поняттям – сіни. Як розповідають, під цією добудовою Михася Андрощука й поховали, коли він відійшов в інші світи, а коли місцеві активісти церкву зруйнували, то його поховання залишилось на відкритому місці.

Були й інші вже зовсім прикрі життєві обставини в родині Махтея Андрощука. Його син Василь Андрощук, який під час війни не був мобілізований на війну ні радянською владою,

---

¹⁵⁰ Сергей Хрущов. «Никита Хрущов. Реформатор».

ні німецькою, незадовго до відходу німців з нашого села його призначили очолювати колгосп, так тоді називали господарство. Не довго господарював хлопець, вів себе тихо, ніякої шкоди не робив своїм односельцям, зберігав громадське майно, сіяв і збирав зерно, перепадало селянам збирати колоски, трюхи зерна в торбині, солома для худоби і палива. Коли прийшли радянські війська, Василь зумів залишитись у своєму селі і пішов воювати проти німців. Після війни репресивні органи, які нікого не щадили, не подивились ні на які заслуги, пригадали Василеві його головування за німецької влади. Засудили на 25 років та відправили спочатку у Воркуту, а пізніше – Магадан, де була вся його сім'я, його діти і тепер там проживають.

Не зважаючи на доноси та головування за німецької влади брата Василя, Степан Махтейович прожив славне життя, захищав край своїх дідів і прадідів, хоча тягар на ногах життєвих негараздів не давав йому змоги ще більше віддати своїх сил, а те, що він все ж зробив, не було належним чином оцінено. Ось що писала преса про нашого славного односельця, патріота української нації, який в останні роки проживав і працював у Вінниці:¹⁵¹ «28 листопада виповнюється 89 років корінному вінничанину, прикордоннику, гвардії полковнику у відставці, інваліду війни Степану Махтейовичу Андрощуку. З першого й до останнього дня Великої Вітчизняної він був учасником найважливіших бойових операцій радянський військ. Розгром німців під Москвою 1941-го, немеркнуча битва під Сталінградом 1942-го, вогненні танкові бої на Курській дузі 1943-го, визволення України 1944-го, вигнання окупантів з Радянської землі, братська допомога у визволенні народів Європи від коричневої чуми 1945-го і встановлення прапора перемоги над Рейхстагом у 1945-му – в усіх цих подіях Степан Махтейович брав безпосередню участь. Нагороджений двома орденами Червоного Прапора, полководницькими орденами Олександра Невського та Олександра Суворова, орденами Вітчизняної війни і Червоної Зірки, а також більш як півтора десятка медалей.

---

¹⁵¹ Вінницька газета. 27. 11.1999 р.

Закінчив війну в боях біля озера Балатон. Після демобілізації кілька десятиліть віддав викладацькій роботі, присвятив себе вихованню підростаючого покоління, студентів державного технічного університету, прищеплюючи їм любов до Вітчизни, високий патріотизм, чесність, порядність в усіх життєвих справах і побуті».

Знав кадровий військовий, що деякі наші односельці здатні на підлість, а тому придивлявся і прислуховувався до різних повідомлень, навіть досить таємних. В родині Сухінів знали якусь таємницю із схронів Вінницьких органів безпеки, про що їм розповів Степан Махтейович Андрощук. На одного із Сухінів – Дементія поступив донос у репресивні органи, а перед самою перевіркою його жертві хтось підсунув у стріху ще й нагана, який у перші ж хвилини перевірки органами «знайдений» родичем – комсомольцем, який жив поряд.

До війни серед комсомольців у селі проживав і Олекса Сухін, підпис якого бачив Степан Махтейович під доносом на свого рідного брата Сухіна Дементія Сергійовича, якого арештували, і ніколи він уже не повернувся в село. Про донос Степан Андрощук розповів у поминальні дні на кладовищі синові Дементія Трохимові, а той – своїм найближчим родичам, але вони про таке дикунство навіть бояться згадувати. Тільки правнучка Корчук Ірина написала про сумні спогади її дідуса Трохима, який повідомив близьким, що його батька Дементія підвели рідні люди, підсунувши у солом'яну стріху пістолет, що належав одному з працівників НКВД, тоді ж правду ніхто не з'ясував.

Коли Дементія забирали, а це було взимку 1932 року, мій дідусь, тоді восьмирічний хлопчик, біг снігом за саньми і чув, як батько гукав: – Синоку, я не винен, я повернусь, – більше свого батька дідусь не бачив. Залишившись сама з двома дітьми, дідова мати Олександра вимушена була податись до віруючих людей, щоб у страшні часи голоду якось вижити. Після того що сталось з її чоловіком, вона ніколи не вступала в колгосп, у зв'язку з цим не отримувала пенсію. З архівних даних відомо, що Сухіна Дементія Сергійовича 05.04.1933 року

було засуджено трійкою при колегії ДПУ УРСР, за статтею 54-11 КК УРСР, до 10 років концтаборів «за контрреволюційну діяльність». Відбував каторгу під Магаданом, на рудниках, але після закінчення терміну ув'язнення додому так і не повернувся, оскільки у 1943 році був розстріляний і лише 1989 року реабілітований прокуратурою Вінницької області. Дослідження показують, що засуджених на 10 років розстрілювали після вироку, а тому є великий сумнів, що він працював десь там у Магадані.

Цікавим був і залишився селянин Мадай Ульянов Максимович (1893-1943 рр.), його важкого внутрішнього світу так ніхто й не пізнав, як і багатьох, у той важкий період першої половини ХХ століття. Одержав початкову освіту, не був членом партії, але після перевороту 1917 року став головою сільської ради в селі Лозна, у 1918 році був мобілізований на фронт, а це були роки Української революції (1917-1921 рр.), повернувся пораненим, а далі став займатися приватним сільським господарством. Мабуть тягнуло його до власного куска землі, бо в 1930 році відмовився йти у колгосп, за що був заточений в тюрму, де просидів шість місяців. Уже 1933 року він – бригадир рілничої бригади колгоспу і працював до 1941 року, займаючи одночасно посаду заступника голови сільради. На той час головою сільради був Сошинський Юліан, реалізатор комуністичних ідей у нашому селі.

Мадай Ульянов, як інвалід громадянської війни, на фронт не пішов та й, мабуть, підспудно сподівався одержати земельку від нової влади і господарювати. Німці вмійють вивчати настрої людини і добре знали, що Ульянов не пішов до колгоспу, за що комуністи засадили його у заточення, працюючи заступником голови сільської ради, так і не вступив до партії, був противником колгоспу і бажав стати одноосібником, а тим більше мав досвід керівництва сільською общиною. Кращої кандидатури у німців не було для керівника села і коли вони прийшли у село, то з січня 1942 року по березень 1943 року Ульянов, або Голіян, як його називали селяни, виконував обов'язки старости села Лозна. Ульянов добре розумів, що треба мирно жити зі своїми

односельцями, і не було прикладів, щоб він когось із місцевих селян видав чи доніс німецькій владі. Один із синів Андрощука Якова розповів, що батько за щось добряче побив місцевого поліця за що його німці забрали до Уланова і мали намір розстріляти, але староста поїхав до німців і якось переконав їх у невинності Якова. Того відпустили. а таке треба пам'ятати. Перевірити про підпільну діяльність старости під час німецької влади не вдалося навіть його сину Михайлові Ульяновичу, але радянська влада, мабуть, знала правду, бо не мала до сім'ї і сина ніяких претензій. Всі ці відомості повідомив син місцевого старости нашого села Мадай Михайло Ульянович 1930 року народження, який у післявоєнні роки закінчив Лознянську середню школу, Вінницький педінститут і працював учителем, директором школи та секретарем парторганізації в селі Великий Митник Хмільницького району на Вінниччині, де і проживав до свого кінцевого часу.

Деякі селяни розповідали, що староста села Мадай Голіян, як називали Ульяна селяни, допомагав і навіть рятував від німців арештованих селян, були відомості, що він мав зв'язок з місцевими партизанами, але це було утаємничено від усіх. Навіть члени сім'ї не здогадувалися про це, але хтось із селян, тихо подейкували, що якась Катерина із секти, яку в селі називали богомольцями, донесла німцям про «підпільника» місцевого старосту Мадая Голіяна та сільських партійців і активістів, яких німці арештували. За переказами, селяни побоювалися цю Катерину, але затято мовчали, бо хто знає, чи вона це чи хтось інший, але полюбляли буквально все потайки обговорювати. Гестапо 10 березня 1943 року арештувало старосту, а з ним – також інших селян, яких тримали у Вінницькій в'язниці: Янюк Петро – член комуністичної партії, батько місцевої учительки та сільського голови, Насті (Анастасії) Петрівни; Центровську Мотрю – члена комуністичної партії; Войцюцького Марка – безпартійного.

У жовтні 1943 року Мадая Ульяна і арештованих інших селян вивезли з Вінниці у Польщу, до Люблінської тюрми, де їх спалили в крематорії. Разом з ними був арештований і селянин

Михальнюк Дмитро Гордійович, але він в Уланові вдарив охоронця, і доки той отямився, то Дмитро втік, перебрався через річку і йому вдалося врятуватися. Його розшукували, але він добрався до Лозни і в одного із сусідів декілька днів переховувався в комині, а там треба було тільки стояти. Німці постійно шукали втікача, а тому сусід сказав, щоб Дмитро залишив їхній комин і перебрався до інших сусідів, які жили поблизу молодого лісу (посадки), в них переховувався на горіщі. Пізніше Дмитро перебрався до свого житла і довгий час ховався в глибокій ямі, біля своєї домівки. Треба пишатися тим, що деякі сусіди знали, що Дмитро десь переховується поблизу, але ніхто його не видав.

Гинули наші селяни не тільки із-за доносів, гинули вони з багатьох інших причин, адже вся Україна, Поділля і наші села віками були полем битви між загарбниками українських родючих земель, а на полях битв залишалась сила – силенна зброї, що постійно вибухає і гинуть люди, особливо – діти. Перед березневими днями 1944 року, коли німці мали залишати наше село, перед нашою хатою, через дорогу, навпроти теперішньої сільради, лежали стоси великокаліберних снарядів, і коли вже німці залишили село, потепліло, то ми брали ці снаряди і поводилися з ними, мов би з іграшками, яких у дитинстві не бачили: цікаво було відкручувати головку бойового снаряда; вишкрібати запалювальну сировину – амонал. Ми уже знали, що на вістрі головки снаряду знаходиться стержень, він від удару детонує і снаряд вибухає, а тому остерегались ударяти поблизу вістря. Снаряди розносили і селяни, і діти у різні куточки, бо їх було навкруги дуже багато, адже Лозна була прифронтовим селом, фронт пролягав поряд, – в Острожку, Вишенці... Промайнуло десять літ, йшов 1954 рік, я закінчив школу, подав документи до інституту і розпочав готуватися до екзаменів,

Якось, проходячи поблизу хати сусідів Колодіїв, я побачив трьох хлопчаків, моїх ровесників, які мудрували біля снаряда: Іван Колодій мій сусід і одноліток, та Андрій Филинюк, який жив на пагорбі Кирилюків, вони сиділи один проти іншого

і намагались відкрутити головку снаряда, тримаючи у руках молоток і плоскогубці, біля них лежав на землі Володя (Вова) Галін, підперши руками голову, неподалік вештався Микола. Старших людей у хаті не було, біля них я не затримався, бо треба було повторювати чимало предметів до вступних екзаменів в інститут. Пройшло не так багато часу, я лежав на ліжку і читав географію, про Південну Америку, коли почув страшений вибух мов би на моєму подвір'ї, а коли поглянув у вікно, то побачив чорний дим від сусіда Колодія, котився на наш город, до річки. Вийшовши з хати і пройшовши навпростець через картоплю до сусідньої хати, побачив страшну картину: два хлопці, Іван та Андрій, лежали біля розірваного снаряда і у кожного були зрізані черепа голови, у Вови все обличчя було побито піском і дрібними камінчиками, четвертого хлопця, Миколи, поряд не було, він завчасно пішов до свого діда, який жив неподалік. На дорозі зупинилась перша підвода, стали підходити сусіди, мені стало страшно, бо недавно і я тут стояв. Як розповів очевидиць Вова, який лежав біля «майстрів» небезпечної зброї, головка у неї заіржавіла і не піддавалась, щоб її відкрутити, хлопці втомились, Іван з пересердя ударив молотком у вістря снаряду і миттєво стався вибух, осколки, що розліталися вверх, зробили свою страшну справу.

3.5. Історія однієї вулиці

*Де сонях висхлий хукає в долоні –
Десь там і мої молодії літа ...*

Віктор Баранов

Перебуваючи під владою багатьох країн селяни Поділля, у тому числі й нашого села Лозна, не знають свого родоводу, цього не бажали ні татари, ні поляки, ні москалі, а коли більшовики руками місцевих активістів зруйнували церкву в селі, де записували відомості про жителів села, то все зникло і тепер розпочинаємо майже з нічого. Нашадки сучасних наших селян,

мабуть, будуть намагатися відновити свій родовід, а тому для допомоги у цій справі майбутнім пошукачам згадаймо про багато сімей хоча б з розповідей односельців і спогадів автора, які проживали і проживають у ХХ і ХХІ століттях на вигнутих вулицях нашого села. В селі кожна родина заслуговує, щоб про неї та її нащадків залишилась хоча б невеличка згадка в історії малої батьківщини, адже кожна сім'я – то цілий історичний пласт селянського роду, в ньому проглядаються трагедії рабських епох народу Подільського краю. Як більшовики нищили коріння найкращих паростків генетики у нашому селі і як проглядається генетика в людському суспільстві тепер, усе це буде показано на прикладі багатьох родин.

На схилі літ ми повертаємось до минулого нашого села, що складається з довгих і коротеньких вулиць, де жили і живуть звичайні сільські люди, долі яких, їхні вчинки і життєві традиції складають історію села. У повідомленнях про людей лише на деяких вулицях, їхнє життя і важку долю простежується характерна ознака для усіх вулиць села та селян, які на них проживали впродовж ХХ століття та проживають у ХХІ столітті. Хочеться відмітити, що історія країни, історія краю – нашого Поділля, нашого села Лозна пролягає через історію окремих особистостей, окремих сімей, а тому про багатьох хоча б дещо розповімо, щоб не було білої плями, яка століттями трималась над нашим селом. Теперішні селяни дізнаються, що, наперекір неймовірно складним умовам життя, на кожній вулиці нашої Лозни було багато дітей, які жили усі дружно і мирно. Дорослі й малі були зайняті важливими справами: влітку працювали на городі і біля тварин, випасали їх; взимку ходили на ковзанку, звичайно у кого було взуття і одяга; навчалися у школі; допомагали у господарстві, виконуючи безліч різноманітних робіт, навіть відбілювали полотно з коноплі, бо його використовували для білизни, верхнього одягу і постелі. Дорослі селяни кожної вулиці були землеробами, а чимало їхніх дітей, які закінчили школу, стали вченими, лікарями, педагогами, письменниками, інженерами, бухгалтерами, механізаторами, але, найперше, батьки, в умовах рабського пригнічення,

прививали дітям найцінніше у житті – бути доброю людиною і творити добрі справи.

В центрі села, від колишньої будівлі, де була сільська рада, а після війни навчались учні першого класу, пролягала вузьенька вулиця понад ставочком і далі аж до лісу. Про кожну сім'ю нашого села можна написати величезні оповідання, але за неможливістю такого, подаємо лише фрагменти історії однієї сім'ї, однієї вулиці. На початку вулички, неподалік сільської ради проживала і проживає сім'я Малишевських, її спіткала гірка доля, в якій проглядаються негаразди багатьох наших селян. Рід бере свій початок, а він залишився у пам'яті його нащадків, зокрема Івана Малишевського, від Сухіна Кирила, а це той Кирило, який був на ті часи єдиним чоловіком у нашому селі, що мав якусь належну освіту, саме він вважався спеціалістом з написання листів і «Прошеній» для наших селян.

Селянин Сухін Кирило мав двох синів – Дорохтея та Вакулу, які мали між собою таку відмінність: Вакула був середнього зросту і не досить потужної статури, а ось Дорохтей виділявся казковим багатирем. Народилось у Дорохтея шестеро дітей: п'ятеро синів – Василь, Степан, Андрій, Арсен і найменший – теж Вася (народився у день Василя) та одну дочку – Людмилу. Ясна річ, що це була найкраща сила для села, спроможна створювати нові сім'ї, народжувати дітей і вирощувати врожаї. Не тут то було, коли українська влада Директорії Української Народної Республіки (УНР) на чолі з С. Петлюрою була захоплена 1921 року більшовиками, то працьовитих трудівників Дорохтея і Вакулу вони назвали «куркулями», що призвело до зникнення в селі великої сім'ї та розпорошення її в катівнях Московської імперії. Не пішов до колгоспу Дорохтей і у нього забрали корову, пару коней, воза, плуга, розібрали хліва і клуню, усіх вигнали з хати, мабуть, також зруйнували, а господаря песиголовці забрали. З того часу про нього ніяких відомостей, його дружина Варвара втратила розум і померла, діти розбрелися світами. Найменших, Люду і Васю, найстарший брат відвіз до Полтави, у дитячу колонію, пообіцявши

невдовзі приїхати і забрати, але такого не сталося. Згодом та ж Люда розповідала, що вони з Василем брались за руки, виходили на горбочок і до темноти видивлялись на дорогу, очікуючи, що хтось з рідні приїде і їх забере додому, але так і не дочекались. Навіть жорстокі більшовики не знайшли провини у Дорхтея Сухіна і він повернувся в село, сім'ї не стало, мов пташиного гнізда, не було й дітей, які мов пташки розлетілись від можливого знищення. Пішов Дорохтея у Кривошії і пристав до жінки з трьома дітьми, але карна система не забувала про нього, і коли настав 1937 рік, а для звіту треба було шукати «винних», то вони забрали Дорохтея і розстріляли.

Велика сільська сім'я зникла, діти пішли світами, а основна причина – їхніх працюючих батьків більшовики назвали куркулями і все сімейство репресувалось в жорстокій Московській імперії. Старші діти Дорохтея також пішли дорогами репресій: найстарший Василь одружився десь на московських просторах, але розповів дружині про свій рід, а вона десь також сказала і його заточили у в'язницю; Степана забрали з села разом з іншими дітьми куркулів і також посадили; Андрій залишив село, бо все нажите батьком знищено і пішов шукати старших братів, а це була дорога до Сибіру, де реальні події розвивались, мов би у казці. Брат Степан уже «проживав» у сибірському ГУЛазі (Главное Управление Лагерея), йому навіть поталанило, бо вдалося працювати шофером і можна було ще вижити. Коли Степан віз хліб до тюрми у заметіль, то знову сталася пригода, мов би у казці, під світлом фар вгледів засніжену людину і вирішив взяти, щоб не замерзла, а то був брат рідний Андрій. Брата вдалося оформити вільнонайманим працівником табору і він перезимував, але подальша його доля невідома. Йому, мабуть, було важко вижити серед більшовиків: був він богатирської статури – від батька Дорохтея, йому б виступати на Олімпійських змаганнях; Андрій мав сталевий характер, не любив нагинатись перед владою, нічого не просив і не вибачався; таких людей тодішня влада не терпіла і після війни його життєвих слідів не виявлено. Якимось Степанові і Василеві вдалося звільнитися з тюрми, і вони пройшли дорогами другої

світової війни, а потім Василь працював директором школи у Сибіру Московії, а Степан трудився у Києві, на заводі «Буддормаш», там же працював і найменший брат Вася. Директором школи на Львівщині працював Арсен. Єдина дочка Доротея Людмила всю війну була медсестрою, на фронті зустріла свого чоловіка, з яким пережила нечувані труднощі на війні, надалі проживала і працювала в Одесі.

Другий син Сухіна Кирила, Вакула, був також розкуркулений місцевими активістами, відправили на заслання, але дорогою чужі люди його відпустили додому, і він залишився живим. Було у Вакули п'ятеро дітей: двоє із них, – Іван і Григорій, померли у голодний 1932 рік; найменший Дмитро (1924 р. народження) не повернувся з війни; живими залишилися син Марко і дочка Ганна. Подальша доля родини Вакули: син Марко одружився і жив на Хуторах Кривошійнських, мав одного сина, тепер їх уже немає; донька Ганна вийшла заміж за білоруса Сергія Петровича Малишевського, народила троє дітей: Людмилу і Віктора, які проживають у селі Лозна; будинок Віктора стоїть на помісті прадіда Сухіна Кирила, та відомого педагога Івана Малишевського, який проживає у Києві. У Вакули, крім вміння працювати, ще й був неабиякий голос, він проясвився у його онука Івана Сергійовича Малишевського, який милує голосом слух жителів Лозни, Києва та інших міст країни.

Вулиця академіка Б. Панасюка – центральна у селі, розпочинається вона від лісу, зі сторони Воронівець, і пролягає через місток, мимо ставка та Княжої гори, біля школи, далі знову через місточок, біля пагорба, де тепер приміщення сільської ради та будинок культури, а колись стояла церква, і тягнеться аж до колишнього колгоспу та початку теперішньої вулиці Незалежності. Вулицею пролягає шосейна дорога з Уланова на Рогинці, Антонопіль, Люлинці, Калинівку, Вінницю, недавно добротна, а тепер вщент розбита. Під час другої світової війни і після неї на вулиці було людно, хоча жили бідно, виживали, хто як міг. В останні радянські роки, як плата держави за багаторічне страждання і поневіряння, вулиця була трохи прибранна, будинки ошатні, чимало парканів, скрізь людність,

біля будинків птиця, домашні тварини, садочків маловато, вони майже відсутні, є тільки у поляків. Тепер, за роки незалежності, настала пустка, більшість хатин зачинені, а в решті, здебільшого, доживають селяни похилого віку. Багато сімей на цій вулиці мають потужне родинне коріння, їхні представники, навіть у важкі часи минулого, творили чимало доброго і залишають приємні спогади. Особливою ознакою цієї вулиці з давнини, є те, що на її початку, біля лісу, проживало чимало поляків. Є підстави думати, що поляки були одними із перших поселенців нашого села, а тому вони займали найбільш зручні землі, особливо там, де рівнина, відсутнє каміння і можливість вирощувати плодові дерева, а тому біля хат поляків були садочки, чого не можна сказати про українців.

Коли з Воронівець прямувати у Лозну, то на початку села проживало багато Сухінів: Іван, Олекса, Дементій, Трохим і інші. Про одну із родин Сухінів дещо можна розповісти із спогадів їхньої правнучки Ірини, а саме Сухіна Трохима Дементійовича (1924-2007) і його дружина Віри Іонівни (Мадай) (1926-1998). Народився Трохим Сухін в с. Лозна, батько – Сухін Дементій Сергійович, мати – Сухін Олександра Аврамівна, сестра – Сухін Фросина Дементіївна – також селяни із цього села. Одна із трагедій родини це те, що батько Дементій Сергійович був підступно репресований, що наклало споконвічну незаліковну рану для кожного із членів родини. Правнучка Ірина згадує, що дід Трохим прожив важке життя: з ранніх років працював, щоб допомогти мамі; в школі навчався в першому класі та кілька місяців – у другому класі; далі змушений був пасти худобу у людей; з десятирічного віку, аж до початку війни, працював у колгоспі їздовим. У 1943 році, після звільнення села, був мобілізований на фронт, під час одного з перших боїв потрапив під мінометний обстріл і був тяжко поранений. В подальшому все життя пропрацював у колгоспі на різних роботах, допомагав людям: будував будинки, погребі і хліви. Сухін (Мадай) Віра Іонівна, народилася в селі Лозна, батько – Мадай Іон Сергійович, мати – Мадай Тетяна, там і прожила все своє нелегке життя.

Одружилась з дідусем, Сухіном Трохимом Дементійовичем, в 1947 році: у молодят народилось шестеро дітей: Надія (1948 р.), Василь (1950 р.), Леоніда (1951 р.), Іван (1954 р.), Ніна (1956 р.), Віра (1960 р.), тепер рід продовжують дев'ять онуків і 13 правнуків. Теперішнє покоління, особливо молоді жінки, дивуються, як можна було в складні часи народжувати і виховувати малесеньких діточок, майже кожні два роки – вагітність, але на складності ніхто не зважав. Працювали у колгоспі за трудодні, під свистом нагайок охоронців і обліковців, вели домашнє господарство, щоб було все вчасно та до ладу зроблено, щоб дітки були доглянуті та нагодовані. Не минули й інші трагедії цієї родини: батько Віри, Іон, зразу ж після звільнення села у березні 1943 року був мобілізований до війська, воїни йшли у бій непідготовлені, їх зразу ж кидали у пекло, їх не жаліли, бо вони були на окупованій території. Дружина вирішила передати вузлик з чистим одягом та харчами чоловіку і для цього навздогін йому відправила доньку Віру. В селі Летичів Хмельницької області, під час зупинки воїнів, донька Віра змогла наздогнати свого батька, переодягнула його та віддала харчі, але це була остання їхня зустріч. У тому ж році родина отримала повідомлення про загибель Іона, але не було відомо, де він похований. Лише через багато років прийшов лист від червоних слідопитів, в ньому повідомлялось, що Мадай Іон Сергійович загинув, звільняючи село Сопів Івано-Франківської області, де був похований у братській могилі.

Зразу ж після ставка, ліворуч на цій вулиці, з давнини проживав рід Панаса і Карпа Баранюків, історію якого відновлюють їхні дбайливі нащадки, а тому для прикладу наводимо родовід¹⁵², що, можливо, стане прикладом для молодого покоління відновлювати свій родовід, хоча б крупинками, бо іншого шляху немає, адже розпочинаємо відновлювати духовність після багатовікового спустошіння. Гілка родини Панаса Баранюка доволі розлога і значна розпочиналась

---

¹⁵² Хронологія родоводу складена Баранюк В. С., шкільний учитель.

у давнину: Баранюк Мусій Панасович (1864-1928 рр.) і його діти – Сава (1888-1965 рр.), Петро (1897-1965 рр.), Феодосія (Тодоська) (1903-1957 рр). Сім'я Сави Мусійовича Баранюка та його дружини Ганни Якимівни Струсь (1894-1997 рр.), їхні діти: Василь (1918-1927 рр.); Дмитро (1920-1927 рр.); Тетяна (1922-1927 рр.); Тетяна (1928-1936 рр.); Марія (1930 р.); Ганна (1933 р.); Варвара (1937 р); Михайло (1939-1939 р.). Сім'я Петра Мусійовича Баранюка та його дружини Рудик Анастасії Зіновівни (1903-1950 рр.), їхні діти: Леоніда (1924 р.); Степан (1926-1944 рр.); Ганна (1928-1938 рр.); Анатолій (1936 р.). Сім'я Феодосії (Тодоськи) Мусіївни Баранюк та її чоловіка Михальнюка Петра Кириловича (1901-1980 рр.), їхні діти: Марія (1921-1983 рр.); Дмитро (1926-1991 рр.); Василь (1928 р.); Розалія (1939-1989 рр.); Ніна (1941 р.); Ганна (1943 р.); Марія (1947 р.). Далі Сім'ї дітей, онуків та правнуків Мусія Панасовича. Сім'я Баранюк Марії Савівни та її чоловіка Наконечного Василя Трохимовича (1929 р.): їхні діти – Володимир (1956 р.) і Валентина (1958 р.); внучки (правнучки) – Лада (1981 р.), Олеся (1983 р.), Інна (1989 р.). Сім'я Ганни Савівни Баранюк і її чоловіка Сірого Анатолія Онуфрійовича: діти – Олексій, Оксана; онуки – Ганна. Сім'я Баранюк Варвари Савівни та її чоловіка Бедрака Віктора Миколайовича (1938-2001 рр.): діти – Інна (1966 р.), Лілія (1968 р.); онуки – Ілля (1994 р.), Дмитро (1995 р.), Олесь (2001 р.). Сім'я Баранюк Леоніди Петрівни і її чоловіка Бойчука Василя Мифодійовича (1921-1992 рр.): діти – Ніна (1943 р.), Лідія (1947 р.), Марія (1951 р.), Василь (1953 р.), Степан (1955 р.), Галина (1960 р.); онуки – Олег (1969 р), Володимир (1969 р.), Наталія (1977 р.), Ігор (1975 р.), Віктор (1982 р), Олеся (1982 р.), Анатолій (1981 р.), Володимир (1984 р.); правнуки – Катерина (2000 р.), Ліна (2000 р.), Ірина (1997 р.), Олександр (1999 р.). Сім'я Баранюка Анатолія Петровича: діти – Валерій (1959 р.), Олександр(1964 р.), Світлана (1966 р.), Ігор (1969 р.), Олег (1973 р.); онуки – Роман (1981 р.), Світлана (1983 р.), Віктор (1987 р.), Інна (1988 р.), Артур (2001 р.), Олег, Дмитро, Олена (1993 р.), Владислав (1996 р.).

На тій же вулиці, навпроти родини Панаса Баранюка, над ставком і мов би під Байдаковою горою, що біля ставка, розмістився куток Струсів, де примітна чепурна хата Корнія Струся, у якого був син Макар, він мав також сина Марка. Про другого Марка відомо ось що: у нього було два сини – Петро і Михайло; під час німецької окупації Петра забрали до Німеччини на примусові роботи, а коли він повернувся, то одружився на місцевій селянці Теклі, яка ще у 2016 році проживала у нашому селі; Михайло також проживав постійно в Лозні, був одружений на Мадай Марії Андріївні, але їх уже немає. Із розповідей відомо, що найстарший із представників сімейства Струсів, Корній, залишив про себе доволі добру пам'ятку: управителі графа Потоцького доручили Корнієві збудувати височенний димар на Уладівському цукровому заводі, який, мабуть, стоїть й понині; дружина Корнія, Луція, впродовж двох місяців готувала йому харчі, вона рахувалась у польських панів доброю господинею і вміла гарно та смачно готувати їжу. На прикладі Корнія і Луції Струсів можна зробити висновок, що тодішні лозняни були повною власністю польських панів: Корній виконував роботу для власного заводу Потоцьких, але вони йому не допомагали; спав муляр у конюшні; їжу приносив власну, з дому, кожні дві неділі; плата за важку і мистецьку роботу була мізерною. Це була епоха польського рабства, коли усі селяни належали польським князям і графам, вони були їхніми кріпаками, не мали ні землі, ні особистих прав.

Чому так відбувалось з добрим майстром своєї справи, який був рабом у пана і якого він направив на цукровий завод виконати мистецьку роботу. Як правило майстрам на цукрових заводах платили добрі гроші, а тут видно, що і майстер добрий, але не має заробітку, тому є підстави вважати, що раб відробляв якийсь борг перед рабовласником. У ті часи широко практикувалось, що коли селянин мав заборгованість з податків чи оброку перед поміщиком, то його він направляв на цукровий завод працювати, поміщики навіть призначали наглядача за тими селянами «для присмотра за ними... в дороге

и все время бытности их при заводе»¹⁵³. Таким працівникам зароблені ними гроші завод не видавав, а направляв поміщиків для погашення боргу, і той селянин майже безкоштовно працював, йому давали тільки харчі і місце проживання. Мабуть тут така справа з нашим селянином, який був добрим майстром, але він був рабом у пана, а тому задоволення від роботи не одержував, бо за неї не платили, навіть не давали харчів, тому майстер не дуже старався.

На цій вулиці проживає сімейство з роду Заруднього Івана Лукіяновича (1901-1941 рр.) та його дружина Марії Данилівни (1905-1957 рр.). Це – місцеві жителі, їхні батьки і вони народились і жили в Лозні, були не заможними, мабуть, і за поляків, і за москалів були кріпаками: у 1932 році мали корову, можливо, із-за того, що Довгалюк не відібрав корови сім'я й вижила; землі було маловато – 31сотка, тобто належали до огородників, як поділяли селян після реформи 1861 року; сім'я зразу ж пішла до колгоспу, щоб не вислали на Соловки, бо тоді кожного, хто не йшов до колгоспу, вислали з села. З давнини у селі поміщики розвивали тонкорунне вівчарство, було налагоджено виробництво якісної шерсті, звичайно до цієї галузі пристосовувались і селяни. До цього був причетний Зарудній Іван, який пас і овець, і телят, але уже не у панів, а в колгоспі, його дружина працювала в ланці. В Івана та Марії залишився син Микола (1939 р.), який створив сім'ю з Кучер Надією Дорофіївною (1936 р.), вони виховали дітей: Леоніду (1958 р.); Марію (1962 р.); Галину (1961 р.). Особисто Зарудній Микола Іванович закінчив лише семирічку і пішов працювати ковалем до кузні, де провів усі працездатні роки, а навчав його ковальській справі Поліщук Петро. У його матері Марії була рідна сестра Явдоха, яка зі своїм чоловіком Тодором також жила на цій же вулиці. Працьовитий Тодор був вправним майстром з ткацтва полотна, він на своєму верстаті виготовляв полотно з ниток коноплі та льону, дещо виробляв із шерсті овець.

¹⁵³ Письма Алексея Александровича Бобринского сыну Алексею, 1013-1914 гг., РГАДА, ф. 1412, оп. 3, д. 2610

Коли дружина Тодора померла, то він одружився з моєю сусідкою Даркою (Дарією) Колодій, і вони перебрались жити на іншу вулицю.

Поряд із сімейством Зарудніх, ближче до школи, стоїть будинок де проживало чимало наших селян, зокрема, і відомий спеціаліст Беник Василь Йосипович, який хоча і не місцевий, але його з добротою згадують наші селяни. Народився В.Й. Беник 14 січня 1925 року в селі Осіївка Бершадського району Вінницької області, в бідній селянській родині. Там же закінчив школу і розпочав працювати у місцевому колгоспі, під час війни перебував на окупованій території. Не маючи вчених ступенів і не займаючи високих посад у мирній праці, Василь Йосипович залишив про себе добру згадку як людину і спеціаліста високого класу. Під час окупації, Василь Йосипович здійснив вчинок, що засвідчив багато його характерних рис: добре знання того, чого його навчали у школі; любов до батьківщини; надзвичайну скромність. Як конструктор-аматор радіо він сконструював радіоприймач і передав партизанам, вони мали змогу приймати передачі з центру, знати новини на фронтах. Навіть після війни конструктор нікому про це не розповідав, ніхто про це не знав, усе було заборонено і небезпечно. Якось після війни випадково у Москві, він зустрів одного з керівників партизанських загонів, які діяли на території Бершаді. Довідавшись, що Василь Йосипович не має статусу учасника партизанського руху, його побратим домігся, щоб держава визнала його учасником. До Хмільницького району Беник В.Й. переїхав у 1951 року і майже рік працював різноробочим на Вінницькій машино-тракторній станції. Згодом, у 1957 році, закінчив Тульчинську сільськогосподарську школу, здобув спеціальність молодшого ветеринарного фельдшера. Спочатку працював у колгоспі «Україна» села Слобода Кустовецька, в 1964-1965 рр. ветфельдшером Торчинської ветеринарної ділянки, а уже з 1965 р. його призначають завідувачем Лознянською ветеринарною ділянкою, де він працював до виходу на пенсію 1989 року. Під час роботи у Лозні Василь Йосипович постійно навчався: у 1967 році закінчив

Кам'янець-Подільський технікум і здобув спеціальність ветеринарного фельдшера; у 1974 році заочно закінчив Московську ветеринарну академію і став ветеринарним лікарем. Працюючи завідувачем Лознянською ветеринарною дільницею йому прийшлося обслуговувати господарства Лозни, Хуторів Кривошиїнських, Рогинець та Кустовець. В ті часи великою проблемою була недостача медикаментів, що змушувало вишукувати і застосовувати народні методи лікування, а для цього доводилось заготовляти і використовувати лікарські рослини. Інша проблема – відсутність регулярного автобусного сполучення, транспорту і доріг з твердим покриттям до населених пунктів, що їх належало обслуговувати. Усі надії покладались на пару коней і власні ноги спеціалістів ветеринарної дільниці, бо долали сотні кілометрів у бездоріжжя, снігову заметіль і під дощем, тоді не існувало поняття, що, мовляв, ніяк доїхати до господарства селянина чи ферми колгоспу. Набуті знання Василь Йосипович використовував у своїй роботі, щедро ділився з колегами і спеціалістами. Старожили сіл зони обслуговування ветдільниці з вдячністю згадують спеціаліста високого класу ще й як людину для якої не було жодного двору, де б він не надавав допомогу, не дивлячись на час і погоду. Крім людської вдячності, він мав різні нагороди, грамоти і подяки, його фотографії прикрашали дошки пошани в селі і районі.

В центрі села, перед місточком, мешкала сім'я Баранюка Прокопа. З усіма членами сім'ї, про яку далі йдеться, автор був особисто знайомий як з сусідами так і друзями, це були трудолюбиві і доброзичливі селяни про яких мені приємно згадати. Селянин Баранюк Прокіп Денисович, 28.03.1889 року народження, давній житель села Лозна. Його дружина, Яремчук Ярина Романівна, народила троє дітей і дуже рано померла, але про неї ні у сім'ї, ні серед сусідів ніколи нічого не розповідалось. Доглядав Прокіп троє дітей: Петра, 1923 року народження, загинув на війні 1939-1945 рр., повідомили аж 1952 року, що пропав безвісті; Марію 1930 року народження та Ніну 1932 року народження. Отож, народились дівчата у самі пекельні голодні роки і діяльності місцевих активістів.

Дочка Марія вийшла заміж за місцевого хлопця, у них народився син, який довгий час з мамою проживав і працював у Києві. Дочки Ніна і її чоловік Недорізанюк Іван Сергійович, народили і виховали двоє дівчат – Марію 1960 року і Галину 1961 року народження. У Галини Іванівни є двоє дітей – Оленка (Олена Олексіївна) і Саша (Олександр Олексійович): Оленка одружена, має дочку і працює у військовій частині поблизу Житомира; Саша – теперішній воїн, що захищає лознян і свою Батьківщину від нападу москалів, про його ратні подвиги багато написано. Батько Прокопа Денис Баранюк був лісником, як і сам Прокіп, який у лісі, коли я з іншими хлопцями ходив за дровами, розповідав багато цікавих історій, особливо – про церкву, батюшку і його сімейство. Хата мого діда Харитона і хата Прокопа були поряд з церквою, тому я уважно слухав і добре запам'ятав деякі розповіді, а через десятиліття навіть написав оповідання з розповіді Прокопа¹⁵⁴.

У Прокопа був брат Сергій, який одружився на селянці Марії, старший брат збудував їм поряд хату, у них було двоє дівчат – Манька, яка не мала дітей, і Настя, у якої був син Вова (Володимир). Усіх їх автор також знав, а з Володимиром у дитинстві дружив, як і з іншими сусідськими дітьми. Чоловіка Сергія я не пам'ятаю, а ось бабу Марію, яку в селі усі знали як «Рижа Марія», знав і навіть її побоювався, бо вона була схожа на дебелого чоловіка і силою, і крутим норовом. Коли ми дуже рідко забирались поласувати вишнями у її садочку, що тягнувся до ставка, то коли вона появлялась, ми дітлахи не знали, куди втікати, ми її боялись більше усіх.

Далі на цій же вулиці проживала родина Наконечно-го Харитона Гордійовича і його дружини Зарудньої Ярини Іванівни. У них було четверо дітей: Данило, Зінаїда, Дмитро та Марія. У Зінаїди і її чоловіка Якова Тарасовича Панасюка було четверо дітей: Броніслав (Броник), Борис, Олена, Галя. Хата, де проживала сім'я Харитона, її допомогли збудувати батьки його дружини Ярини, була на той час у селі чималою:

---

¹⁵⁴ Панасюк Броніслав. Вибрані твори. Дорога до дерева життя. Т. 5, К., «Аграрна наука», 2008, -С.424-440

два виходи – на вулицю і на город; двоє сіней; три доволі великих кімнати; невеличка кухня. У післявоєнні роки у нас квартирували учителі, які займали найбільшу кімнату в хаті.

В період народження Броніслава батько Панасюк Яків Тарасович (1915-1982 рр.) і мама Наконечна Зіновія Харитонівна (1914-2005 рр.) працювали на Рогинецькому відділку Уладово-Люлинецької станції, що знаходився між Лозною і Рогинцями. Згодом його ліквідували, але лозняни старшого віку пам'ятають, що неподалік Дубини було велике кам'яне приміщення, де після війни зберігалось зерно, зібране на полях Лозни. Уже перед початком війни (1941 р.) батьки проживали в селі Журавне, яке неподалік Уладівського цукрового заводу і працювали також на селекційній станції. Батьки розповідали Броніславу про знаменитого селекціонера Л. Л. Сімпаловського, деякі його особливі риси як людини, про що він пізніше згадував у своїх нарисах. Мама вміла гарно танцювати та співати, співала на різних заходах: у сільських хорах, у церкві, на весіллях і похоронах, сама вишивала дітям сорочки «червоними і чорними нитками», мала швейну машину. У післявоєнні роки Зінаїда Харитонівна Панасюк (Наконечна) залишилась сама з дітьми: Борис, простудившись, помер у дитинстві від запалення легенів; Олена Федоряк (1941 р.) проживає у Києві, має дочку Наталію і двоє онуків; Галина Михальнюк (1953 р.) проживає у Києві, має дочку Тетяну та онуку Катерину; Броніслав Панасюк (1935 р.), проживає у Києві, має сина Олега, онуків Дмитра та Тимофія.

На життєвому шляху Броніслав Панасюк працював у вищих органах влади країни, став вченим-академіком, доктором наук, професором, письменником, журналістом. Навіть тепер, у похилому віці, серед своїх близьких нерідко виконує українські пісні, а передала йому таке мистецтво, мабуть, генетично мама, Зінаїда Харитонівна Наконечна (Панасюк), яка вміла гарно танцювати і співати. Чимало добрих рис передала своєму нащадку, як і іншим нащадкам, бабуся академіка Б. Панасюка, Ярина Іванівна Зарудня, хоча він її й не пам'ятає, але гени від неї, які він помітив у її трудолюбивого і доброго брата –

діда Якима Івановича та його доброї дружини і великої трудівниці Марти Трохимівни, яких особисто уже пам'ятає. Станом на 2016 рік генетичне дерево академіка Панасюка Б. Я. (Бориса Лознянського) по лінії бабусі Ярини і моєї мами виглядає таким чином: житель села Лозна Зарудній Ілько мав сина Заруднього Івана Ільковича; у нього був син Зарудній Яким Іванович та дочки Зарудня Ярина і Параска Іванівни; Зарудня Ярина Іванівна була одружена з Наконечним Харитоном Гордійовичем, у них народились доньки Наконечна Зіна і Марія Харитонівні та сини Наконечні Данило і Дмитро Харитоновичі; Наконечна Зіна Харитонівна була одружена з Панасюком Яковом Тарасовичем, у них народились сини Броніслав та Борис Яковичі, дочки Олена і Галя Яківни; Панасюк Броніслав Якович одружився з Тукалевською Неллі Іванівною, у них народився син Панасюк Олег Броніславович; Панасюк Олег одружився з Неділько Людмилою Миколаївною у них народився (2009 р.) син Панасюк Дмитро Олегович.

З покоління в покоління передається, що дід Яким і його прабатьки були в селі господарями, працьовитими і заможними, а крім того, ще й відомими пасічниками, як масово водилося у давнину на Поділлі. Не став лінивим та байдужим до праці їхній нащадок, родич і односельчанин Броніслав Панасюк, він працював, як його предки, починаючи ще з села, долав неймовірні перепони, повсюди старався робити добро. Іншого й не могло бути, бо гени всесильні, адже всі діти діда Якима і бабуні Марти були великими працелюбами, дбали про себе і своїх рідних, були добрими селянами, любими матерями для своїх дітей: доньок – Марії, Явдохи, Харитини, Фросини та сина Василя. Мабуть, звідтіл пішла генетична дорога до відданої праці, що дозволило Броніславу, поряд з основною управлінською і науковою роботою, понад двадцять років займатися пасікою. На прикладі життєдіяльності бджіл і мурашок, академік досліджував розвиток живої природи, кліматичних процесів, одержані наукові результати викладені у його працях, зокрема, «Людина, природа і Всесвіт» (2008 р.), «Клімат, людина й економіка» (2015 р.), інші.

Далі проживали наші добрі сусіди – Лащук Христя Юхремівна (1907-2003 рр.) та Лащук Іван Юхимович (1904-1943 рр.), у яких було троє дітей: Лащук Олександр Іванович (1930-1959 рр.); Лащук Анна Іванівна (1927-1949 р.); Лащук Олена Іванівна (1939-2018 рр.). Так сталося: Лащук Олександр загинув на флоті, у мирний час, деь на півночі Московії; рано пішла з життя Анна; сімейство Лащуків продовжила Олена Іванівна, яку в селі знають як «Лена Христина». На нашому кутку, мабуть, мало хто знав Христю, що вона мала прізвище Лащук, її чомусь більше знали, як Христю Юхремову. Донька Христі, Олена Іванівна, вийшла заміж за Петра, одного із багатьох синів відомого в селі Кузьменка Данила. В Олені і Петра велика сім'я, багато дітей, онуків та правнуків, вони носять прізвища Кузьменко: Людмила (1958 р.) у неї два сини; Анна (1959 р.), у неї дві дочки; Володимир (1960 р.) – один син; Віталій (1961 р.) – два сини; Валентина (1971 р.) – один син. Правнуків не називаємо, але їх чимало, і вони всі навідуються до Олені Іванівни в село Лозну, вона ними пишається. За важку, у той же час святу, материнську працю Олена Іванівна у 2010 році одержала високу державну нагороду «Мати Героїня». Нарешті повідомимо, що рід Христі розпочався від її батька Михальнюка Юхрема Олександровича, у якого був брат Михальнюк Петро Олександрович, нащадки його проживали і досі проживають на Княжій горі, де гуртувались усі Михальнюки, яких чомусь називали «кирилюки».

Селяни, мабуть, пам'ятають сім'ю на цій вулиці, п'ята хата ліворуч від місточка, де збиралася молодь села на вечорниці. Бідна сім'я, ще малі діти, однокімнатна хата, а молодь нікуди не прямує ввечері, а тільки «в Москву». Коли на бурякових плантаціях чи на фермах молодь домовляється йти на вечорниці, то лунали слова-запитання – «підемо в Москву?». Це була сім'я Михальнюка Йосипа і його дружини Варвари (Варуші), у яких було троє дітей: Василина, Явдоха і Філімон. Глава сім'ї Йосип був місцевий, а його дружина – з Хуторів Кривошіїнських. В голодні роки Варуша, так її знав кожен у селі, чоловіка втратила, а тому зі своїми дітьми жила досить

бідно, але була дуже працьовита, а це допомогло їй з дітьми вижити у голодовку. Глава сім'ї Михальнюк Йосип числиться померлим від голоду у 1932 році, проте дехто розповідає, що за якісь провини перед більшовиками його забрали з села і про нього нічого не вдалося довідатися. Крім свого огороду та колгоспної ланки, Варуша постійно ходила до лісу і там добувала білу глину, яка була найкращою для побілки селянських хат в окрузі, на ручному візку возила її продавати у ближні і віддалені села. Важко було утримувати одній троє дітей, а тому коли Варуша зі своєю Василюю повезли глину у село Вишеньку, і дівчина сподобалась якомусь господареві, то мати, не вагаючись, залишила дочку у чужих людей виконувати різні господарські роботи і доглядати дітей. Згодом Василюна вийшла заміж у тому ж селі, народила дітей, але в Лозну навідувалась рідко, наче щось її стримувало.

Добувати білу глину влада забороняла, а тому треба було і влітку, і взимку йти до лісу тільки темної ночі, коли місцеві охоронці лісу боялись туди ходити. Везти на села – теж треба було остерігатися, бо торгувати більшовики також не дозволяли, постійно треба бути на колгоспному полі. З цього ще раз постає, що влада забирала усі харчі, зерно, навіть картоплю, а щоб селяни не могли вижити, то забороняли навіть щось робити, наприклад, добувати білу глину і нею торгувати, щоб виміняти кусок хліба чи якісь овочі. У післявоєнний період, коли діти трохи підросли, жити стало краще: дочка Явдоха була ланковою, її ланка прославлялась і в колгоспі, і в районі; син Філімон працював мулярем у колгоспі, він багато робив мулярських робіт селянам. Діти Варуші були роботящі, навіть кмітливі, про що свідчить випадок: щоб досягти високого врожаю цукрових буряків, її дочка Явдоха вручну носила двома відрами стічні води від тваринницьких ферм у поле, на плантацію буряків своєї ланки, а учні школи, які приходили допомагати колгоспникам, тільки поливали рядки цукрових буряків.

Далі, на цій же вулиці, жив дивовижний чоловік **Оцалюк Онуфрій** (дядько Онохрей), про якого треба сказати дуже

теплі слова, бо, за спогадами односельця Івана Малишевського, «від нього віяло теплом і ставало затишно навіть у хмарну погоду». Автор цієї праці подібне відчував від дядька Онохрея, з приємністю згадується, що коли я приїхав на канікули після першого курсу інституту (1955 р.), то був особисто помічником у муляря Онохрея при будівництві споруд для силовування кукурудзяної маси на корм худобі. Впродовж майже двох літніх місяців колотити розчин цементу і піску, підносити сині та білі камінці, носити воду для мулярки, але я постійно відчував як приємно і легко працювалось зі спеціалістом високого рівня та людиною доброти. Тоді заробив й трохи грошей у колгоспі, на будівельній роботі. Муляр Онохрей був кмітливою, працювитою, доброю людиною, яка співчувала і допомагала тим, хто поряд, а тому за це Вищі сили його обєрігали у той жорстокий час. Був на війні, потрапив у полон, перебував у концтаборі, де витерпів чимало незгод, майже несумісних з життям, але повернувся додому живим. Одного разу його врятував мішок, знайдений на дорозі, перебуваючи у полоні. А було це так, розповідав І. Малишевському сам дядько Онохрей: «Нас женуть німецькі конвоїри колоною, пізня осінь, вночі заморозки. Зупинились на ночівлю у відкритому полі, всі фізично і морально втомлені, хлопці зразу ж попадали на землю, засипаючи. Я стримався, склав учетверо мішок, став на ньому на коліна, зігнувся і так всю ніч передімав. На ранок частина хлопців залишилась примерзлими до землі, а я відірвав примерзлий мішок, скрутив його і пішов далі під криками конвоїрів». Повернувшись з полону після війни Онохрей працював: у лісі добував білий камінь і будував колгоспні корівники та свинарники; мурував селянам печі і грубки; допомагав молоді. Ще раз згадує про Онохрея **І. Малишевський**, коли він, семикласник, зі своїм товаришем **Василем Сидорук** (Василь Купріянів) пішли косити сіно неподалік Острожка. Косіння не вдавалось, коси були тупі, але випадково до них підійшов дядько Онохрей, запитав «Ну, що, косарики?», наклепав коси і набив їх на ручки, побажав удачі і пішов у своїх справах.

На цій вулиці, майже в центрі села, – поряд церква, сільська рада, крамниця, – стояла невеличка хатина, малесенький хлівчик і десь 20 соток городу, значна частина якого, навіть влітку, вимокала. В хатині жила сім'я бідняків: **Мадай Денис** і його дружина **Фросина**. Онуки розповідають, що баба Фросина була бойовою, бо коли місцевий селянин **Октис**, у якого був кривий син **Максим**, щось погане зробив бабиній корові, то вона його сильно побила, заставляючи вилікувати тварину, але він признався, – погане корові зробити вмію, а ось повернути їй здоров'я – ні!. Шкідливого чоловіка баба побила ще більше, бо це були голодні роки, і корова виручала, але її прийшлося продати. У цій бідній сім'ї був син **Андрій**, який одружився і привів до невеличкої бідняцької хати невістку **Марію** з іншої бідняцької сім'ї. В самому кінці цієї вулиці, з лівого боку, стояла інша малесенька хата, де жив також бідняцький рід Наконечного Григорія і його дружини Явдохи у яких було четверо дітей: Григор (Григорко), Михайло (Михалко), Трохим і Марія. Хата – невеличка, город малесенький, але хлопці одружувались і приводили невісток до своїх батьків. В селі дивувались тому, як у невеличкій хатині поміщались чотири повноправних сім'ї, які згодом, неподалік батьків, збудували власні хати, жили й працювали. Єдина дочка великого сімейства Марія залишила батьківську хату і перейшла жити до батьків свого чоловіка Андрія з роду Мадаїв.

В сім'ї Мадай Андрія Денисовича (1901 р.) і Наконечної Марії Григорівни (1904 р.) народилися діти: Іван (1932 р.); Марія (Маріка) (1934 р.); Софія (Зоська) (1939 р.); Анастасія (Настя) (1941 р.); Петро (1949 р.). У дитинстві автор з усіма товаришував, усі діти, крім Івана, залишилися жити у селі, працювали, народжували дітей, були і є патріотами свого села. Наша епоха була надзвичайно важкою і свою гірку долю зустрічали наші селяни зразу ж при появі на світ Божий, несли свій важкий Хрест на життєвому шляху, що бачимо на прикладі лише однієї цієї бідняцької сім'ї. До особливостей долі цієї простої і працелюбної родини можемо віднести наступне: перше, син Іван народився у рік голодомору (1932), коли впродовж року

вмерло більше 800 наших селян, коли навіть зароблені у приватників декілька кілограмів картоплі забирали місцеві активісти, – як ця дитина вижила?; друге, народилась дочка Марія – це рік (1934), коли більшовики знищували усі відомості про голодомор 1932-1933 рр., вишукували в селах і знищували докази, їх тепер в архівах Вінниччини не знайдеш; третє, народилась дочка Настя, – це початок війни (1941 р.), прийшли німці, нові господарі, які також привчали поклонятись; четверте, народився син Петро (1949 р.) – це один із років відновлення країни після виснажливої війни, здавалося б, усе йде на покращення, але й він зазнав біди, потрапив гасити Чорнобильську атомну станцію, опромінився так, що не довго вдалося прожити. Син Петра, Мадай Сергій Петрович, який проживає десь у Запоріжжі, у 2014-2016 рр. обороняв Батьківщину своїх предків у війні, яку затіяла Москва проти України.

А скільки дітям цієї простої селянської родини довелося переносити прикросців у битві за своє існування, що траплялося з усіма дітьми нашого села. Уже після війни, коли діти попідростали, вони приносили у кишеннях пригоршні зерна пшениці чи жита, йшли молоти на борошно до сусіда діда Мусія. Важливим джерелом зерна, яке діти мололи на жорнах, були колоски, за ними ходили у поле після збирання врожаю Маріка і Зоська та ще дві сусідські дівчини. Якось до них раптово прискочив на коні об'їждчик Мацюк Семен, розкричався, розмахувався нагаєм і у Зоськи забрав з колосками торбину, зшитую мамою з німецької палатки, її було найбільше шкода. Пройшов час, згадує Софія Андріївна, вона уже працювала на фермі дояркою, а Мацюк Семен ремонтував агрегати постачання води до корівника. Шанована доярка нагадала колишньому ретивому охоронцеві колосків, що, мовляв, де він подів торбину, але Семен, почервонівши, відповів, що не пам'ятає про це, мовби такого не було. Одначе, не всі об'їждчики були схожими на Баранюка Прокопа, якого боялися й миші у полі, а були й такі, як Тріскевич, він тихо приїздив до збирачів колосків, ще тихіше підказував «гайда», «гайда», сам же зникав десь у полях, що означало, мовляв, збирайте –

і скоріше додому. Тобто, навіть у неймовірно трагічних умовах людина має залишатись людиною, відноситись не вороже до такої ж людини та ще й односельця.

Вулиця Бондарівська у давнину славилась тим, що на ній жили майстри, які виробляли з дерева: бочки, діжки, цеберка, ступи, посудини для годівлі тварин, вози, колеса, ярма та багато іншого необхідного для побуту селян. І це була не дивина, адже навкруги нашого села росли густі дубові ліси, що давали сировину для майстрів. Розпочинається вулиця зі сторони Острожка – Малого і Великого. На цій вулиці, як ні на одній іншій нашого села, проходило дитинство автора, моя юність і шкільні роки разом з однолітками – Бондаром Сашком і його брат Толею, Недорізанюком Степаном, Шовкалюком Миколою, іншими, тут я пізнавав життя, яке, мабуть, підсвідомо, залишається зі мною на моїй життєвій дорозі.

На початку вулиці мешкав відомий не тільки у селі, але й в окрузі, добрий коваль **Ціснецький Олександр Антонович**, поляк за походженням, але одружений на українці з села Воронівці, що поряд з Лозною. Хату він мав добротну, розділену на дві половини і вкриту оцинкованим залізом, чого не було ні в одного господаря села. У коваля Ціснецького було три дочки Юстина, Варвара і Олександра (Сянька), яка стала дружиною голови сільської ради Юліана (Юлька) Сошинського, у них народився син Станіслав (Стасько). У розгул більшовиків Юлько, на той час сільський активіст, згодом голова сільради, розлучився з дружиною, сина Станіслава він забрав до себе, і синочок змалку від мами майже відмовився, не прихилився до неї і коли став дорослим, хоча жив та навчався у селі. По війні в Олександрі (Сяньки) народилося ще два сини Анатолій і Володя, від інших чоловіків, одним із яких був місцевий житель Броник Сарнецький (Сирнецький) польського походження. Мабуть, не дуже добре себе відчувала Сянька в селі, особливо, коли сини підросли, а тому з сімейством виїхала до Одеської області. У Варвари був чоловік і двоє дітей – Анна і Анатолій, працювали в селі, на місцевому кар'єрі.

Поряд була хата, де проживала сім'я Омеляна (Міліяна) Довгалюка рідного брата сільського активіста Родіона Довгалюка. На відміну від брата Міліян і його дружина працювали в колгоспі, мали шестеро дітей – Іван, Дмитро, Степан, Адам, Мотря, Ніна. На цій вулиці проживала сім'я Зарудніх Нестора та Ульяни, у яких було чотири дочки – Павліна, Параска, Ганна і Ярина. Вони працювали у колгоспі, декого з цих дівчат автор знав особисто, але пізніших відомостей про їхню долю немає.

Наступна хата, де мешкала сім'я Штимбер Параски, була невеличкою, у неї було троє дівчат – Фросина, Ольга і Ліза. Усі вони були роботящі: Фросина працювала у ланці і добре шила різноманітний одяг для лознян; Ольга працювала у колгоспі; Ліза одержала середню спеціальну освіту і довгий час працювала у нашому селі та інших селах ветеринарним лікарем. Крім того, Фросина була одружена з Дмитром Наконечним, рідним братом моєї мами Зіновії, їхня хата була навпроти хати Штимберів, на тій же вулиці. Вони виховували троє дітей, які закінчили середню школу і працювали – Галина та Петро у Києві, Меланя – у Бердичеві. Важка доля дісталась Дмитрові Наконечному: коли прийшли німці, то його малолітка забрали до Німеччини; після повернення до Радянського Союзу, відправили добувати нафту в Баку; прибувши у відпустку до села уже не повернувся до Азербайджану і за це його судили, але не посадили; навчався в училищі на механізатора і в наступному працював комбайнером у колгоспі.

На цій же вулиці жила сім'я Баранюка Івана і Марії, у них було дві дочки – Наталка і Палажка та чотири сини – Яким, Прокіп, Тодор, Іван, усі діти були колгоспниками. Деякі відомості залишились про двох з них: Тодор (Тодір) працював іздовим, його дружина Ганна у ланці, дітей у них не було; Прокіп залишив про себе не дуже схвальну згадку у селі, який спочатку був одружений на Ганні, дочці Лашук Христі, але вона рано померла, після цього його дружиною стала Югіна, у них народилось п'ятеро дітей. Поводився в селі Прокіп злісно, відзначався жорстокістю до своїх односельців, коли був об'їждчиком.

Його називали в селі «головним сторожем» в колгоспі, він літав полями, за кожним спостерігав і контролював, забороняв усе: збирати колоски; навіть виривати бур'ян на посівах культурних рослин; виганяв хлопчаків, які пасли корів будь-де, чи то на озері, чи біля дороги; особливо карав тих, хто ніс додому солом у мішку чи рядні, він її підпалював на плечах селянина, або тягнув до колгоспу на суд самого голови; не доведи Боже потрапити йому до рук, якщо ніс в торбині колоски чи жменю зерна, зібраного десь біля ожереда. Він мав необмежену владу при кожному голові колгоспу, але, як розповідають в селі, мабуть все те, що він заподіяв своїм односельцям, які задарма працювали у колгоспі і постійно голодували, звернуло увагу Бога, і місцевий активіст був покараний, сам повісився на бантині у хліві.

На вулиці проживала сім'я відомого в селі Поліщука Петра Хтомовича (07.02.1914-03.03.1981 рр.) і Феодосії (Тодоськи) Іванівни (у дівочтві Недорізанюк) (28.05.1923-08.04.2009 рр.). Під час війни Петро і Феодосія перебували у Німеччині на примусових роботах, після повернення одружилися, Народився Петро у заможній і великій сім'ї Поліщука Хтоми, де виховувалось десятеро дітей, серед яких він був наймолодшим. Закінчив чотири класи Лознянської школи, а далі допомагав батькам в усьому, особливо в польових роботах. Коли виповнилось вісімнадцять, то пішов навчатися на тракториста, опанував мистецтво шити чоловіче і жіноче взуття, що дуже знадобилося у житті. Після повернення з німецького полону працював у колгоспі трактористом, ковалем у кузні, цій справі його навчив тесть Недорізанюк Іван. Працюючи в кузні, Петро ніколи і нікому нічого не відмовлявся зробити – відремонтувати плуга, виготовити сапу, ножів для чищення цукрових буряків, вил і багато іншого, свій досвід передав Зарудньому Миколі і Омельчуку Василеві Савовичу (Мужикові). Його дружина Недорізанюк Феодосія закінчила сім класів Лознянської школи, а далі працювала в ланці. Вони виховували чотири дочки – Ніну (1946 р.), Софію (1948 р.), Марію (1953 р.) і Галину (1961 р.) та чотирьох синів – Степаа (1950 р.), Василя (1956 р.),

Івана (1958 р.), Петра (1964 р), усі діти закінчили Лознянську середню школу. Для історії має залишитись те, що, побувавши в німецькій неволі на примусових роботах, після важкої та ще й неоплачуваної роботи в колгоспі за часів більшовиків, Петро і Феодосія залишили після себе (початок 2017 року) величезне родинне дерево: восьмеро дітей, 14 онуків, 18 правнуків, в усіх є свої родини, чоловіки і дружини, що налічує більше половини сотні. Тут проглядається і духовна, і фізична сила, адже не даремно батько Петра Поліщук Хтома був здатним перекинути колесо воза через хату.

Поряд, в сторону центру села, проживало сімейство Царенка Миколи Никифоровича з дружиною Наконечною Олександрою Трохимівною. В молоді роки Микола працював їздовим у колгоспі, а згодом – колгоспним комірником на зерновому складі, його дружина була домогосподаркою. Вони мали двоє дітей: сина Анатолія (1949 р.) і дочку Валентину (1963 р.). Якраз з Царенком Миколою у автора відбулася випадкова прикра пригода, породжена рабською системою колгоспного життя. Я ціле літо працював їздовим і перед школою здав коней і воза, але мене бригадир попросив допомогти Миколі Царенку навантажувати і розвантажувати бистарку з зерном, бо нікому було. Я пішов на роботу, але в кінці дня домовилися, що я біля моєї родички Штимберки візьму опалку зерна і біля неї приховаю, а після поділимо і закінчимо робочий день. Що сталося з такої задумки розповідалося в окремому розділі, але трагедія та закінчилася миром. В наступному Царенко продав хату на вулиці Бондарівській, і її купив Бовкун Феодосій Федорович з дружиною Маланчук Марією Вакулівною. Сам господар родом з села Горобіївка і одружився з Марією, обоє працювали в колгоспі: Феодосій спочатку возив молоко до Уланова на волах, а пізніше працював їздовим, його дружина постійно працювала в ланці. Народили і виховали трьох дочок: Галину (1953 р.), Ларису (1957 р.), Наталку (1962 р.).

Через дорогу навпроти проживає сім'я Михальнюка Степана Дмитровича і Бондар Ніни Антонівни, однієї із дочок тракториста Бондаря, що проживав поруч. Удвох працювали в селі

на різних роботах: Степан був бригадиром у шляховій бригаді, а Ніна постійно в ланці, очолювала ланку, часто була на дошці пошани колгоспу, а пізніше працювала ще й дояркою. Народили і виховали двоє дітей: дочку Віру (1959 р.) і сина Віктора (1962 р.). Неподалік них проживали Шкорба Хтома Юхтимович з дружиною Царенко Ганною Никифорівною, обоє працювали в колгоспі – Хтома фуражиром на фермі, а Ганна – в ланці на різних роботах. Народили троє дітей: Олену (1958 р.), Миколу (1960 р.), Валентину (1963 р.).

Про Колодія Петра Марковича та його дружину Житинчук Харитину Марківну згадується наступне. За переказами самої Харитини, Петро працював молотобійцем у кузні, під час війни його німці забрали до Німеччини, де він працював на німецьких господарів, мабуть аграрників. Коли повернувся з полону, то працював у колгоспі і одружився на Харитині, яка тепер відома у нашому селі як хрещена мати 46 похресників, їх оберігає Бог, усі вони живі і здорові. У сім'ї мали двох синів, один помер, другий, старший син Сергій (1946 р.) мешкає в Уланові і навідується до мами. За документами Харитина народилася 1925 року, але вона пояснила, що так треба було записати, а дійсно вона з 1922 року. Її маленька хатина поволі входить у землю, але у хаті, як у музеї, чисто й затишно, безліч вишивок, з господарством справляється самостійно і гарно.

На вулиці жили відомі перші трактористи, зокрема, Іван Фотіїв та Антін Бондар. Бондар Антін родом з Хуторів-Кривошійнських, працював виключно трактористом у колгоспі, а його місцева дружина Зарудня Ганна Панасівна – в колгоспній ланці. Автор часто бував у них, дружив з їхніми синами – Олександром і Анатолієм, але тільки тепер уявляється складність життя в однокімнатній хаті з вікнами, що ніколи не відчинялися. В сім'ї народилось і проживало десятеро дітей: Олександр (1935 р.), Анатолій (1937 р.), Ніна (1939 р.), Марія (1941 р.), Петро (1943 р.), Михайло (1945 р.), Степан (1948 р.), Дмитро (1950 р.), Антін (1952 р.), Василь (1956 р.). Мабуть, два тих німці, які проживали у цій однокімнатній хатині багатодітного сімейства під час відступу 1943 року, розуміли його

складність і ставились дуже добре до дітей і господині. Самого старшого Олександра (Сашка), мого однолітка, супроводжувала складна і важка доля: у важких домашніх умовах, він єдиний із великого сімейства, багато читав книжок і про них любив розповідати нам; він найкраще, серед нас усіх однолітків, навчався у школі; закінчив Київський політехнічний університет; одружився з однокласницею Яремчук Ларисою. На жаль, доля повернулася до нього спиною: трохи працював десь у Києві; далі жив і працював у Бердичеві з дружиною, яка у молодому віці пішла з життя; далі – на різних роботах у своєму селі Лозна, де і закінчив земне життя. Інші діти цієї родини йшли своїми життєвими дорогами в селі і за його межами.

Про тракториста Омельчука Івана Фотійовича (Іван Фотійів) чути чимало чудових слів, він майже усе життя працював на одному і тому ж тракторі, його дружина Ганна також працювала усе життя в ланці колгоспу. У них було п'ятеро дітей: Петро (1939 р.), Василь (1941 р.), Степан (1950 р.), Ніна (1952 р.), Леоніда (1955 р.). Сім'я жила тихо і злагоджено, коли автор цієї праці постійно вештався на тій вулиці, діти були ще малі, а тому їх не пам'ятає. Особлива прикмета в тому, що з ними жила мати Івана, яка весь час влітку ходила боса аж до снігу, і витримувала холоди. Що стосується Івана Фотійового, то відомо, що він до війни (1939-1945 рр.) отримав трактор «Універсал», у якого навіть сидіння для тракториста було металеве і без кабіни, що могла б створити хоч якийсь захист від пилюки та сонця. Працюючи на такому тракторі, Іван його шанував, а коли розпочалась війна, то, за переказами, він його розібрав, змастив, обгорнув ганчірками і закопав, а сам пішов воювати. Коли повернувся з війни, то продовжував працювати на своєму тракторі аж до початку сімдесятих років ХХ століття. Коли ж виходив на пенсію, то виявилось, що у нього немає стажу для пенсії, але після звернень до центральних газет і розгляду цієї справи розумними людьми, виявилось, що і трактор має достатній стаж роботи, і його тракторист: трактористові призначили пенсію, а трактор зайняв почесне місце в Уланові на території колишньої МТС, як символ індустріалізації села.

Нижче сім'ї Бондаря, навпроти Івана Фотійового, проживала сім'я Недорізанюка Михайла і його дружини Федори. Раніше вона мешкала у приміщенні, де до цього був розташований сільський магазин (сільмаг) у центрі села на вулиці академіка Б. Панасюка, а коли збудували власне житло, то перейшли жити на вулицю Бондарівську. У молодості, в часи колективізації, Михайло проявлявся як місцевий комсомолец і активіст, хоча прикрощів своїм селянам не робив, працював продавцем у магазині, очолював торгівлю в селі, був бригадиром колгоспу, завідував зерноскладом і відділом кадрів у колгоспі. Його дружина постійно працювала в ланці, виконувала всю домашню роботу. Вони мали шестеро дітей: Ксенія, Ніна, Марія, Степан, Галина, Леоніда. Коли взимку 1943 року між Улановом і Бердичевом пролягала лінія фронту, і в Лозні стояли німецькі війська, де німці переважно відпочивали після перерви в окопах, то нерідко снаряди Радянських військ долітали до нашого села. Один з них влучив у хату Недорізанюка Михайла і вбив дочку Марію. Автор близько знав усіх дітей Михалка, вони були добрими товаришами: з Степаном дружив у селі, згодом він жив у Києві; Ніна була моєю однокласницею і всі десять років ми спілкувалися у навчанні та інших справах, згодом вона проживала у Києві і ми також дружили; Ксенія допомогла мені вижити з комори, куди закрив мене голова колгоспу, щоб передати міліції; добрі відносини зберігаються дотепер з Леонідою (Льонею), яка у молодості була красивою і доброю, тепер вона займається духовними справами в селі; Галину знав найменше, але з її чоловіком у юності постійно спілкувався.

Поряд проживав Сава (Савка) Євсійович Омельчук, хто тільки не знав Савку Мужика. Автор бував у його хаті, знав сина Василя, пам'ятає особливості виховання дитини, адже її годували вибірково харчами. Про брата Савки Мужика – Омельчука Григорія Євсійовича та його дружину Бур Ганну Федорівну згадується наступне. До війни Григорій працював їздовим у колгоспі, під час війни його не взяли до радянського війська, бо не був військовозобов'язаний, німці, коли

стояли неподалік Лозни, забирали копати окопи. Коли німці відступали і перебували у селі, то поселились у їхній хаті, а Ганну з дітьми, їх уже було п'ятеро, взимку вигнали з хати, мовляв, куди хочеш іди. Не розгубилась Ганна, а поклала двох немовлят-близнят у мішок, а доросліших взяла за руки і пішла до своєї мами, там переждала звільнення села. У сімействі цієї гілки (Мужиків) народилося і виховувалось дев'ятеро дітей: Іван (1937 р.), Петро (1939 р.), Степан (1941 р.), Сергій та Олександр – близнюки (1943 р.), Василь (1948 р.), Марія (1950 р.), Микола (1952 р.), Галина (1955 р.).

Через дорогу, навпроти, проживало сімейство Колодія Івана Марковича (Іван Цв'яхів), але чому так називали їх можна тільки догадатись, адже його батько Марко і сам Іван були високими, стрункими і кременезними. Разом зі своєю дружиною Тетяною мали дві дочки – Ніну і Леоніду. Працював Іван у шляховій бригаді і на інших колгоспних роботах, жили тихо і злагоджено.

Поряд з ними жила Шовкалюк Марія, яку в селі чомусь називали Побіда, у неї був син Микола. Марія була родичкою відомого в селі активіста Довгалюка Родіона (Корови), але він ніколи з нею не знався. В дитячі і шкільні роки ми з Миколою товаришували, пішли разом у перший клас, але вчитися у школі він не бажав і відставав у навчанні, бо коли я закінчував десятий клас, то Коля – тільки восьмий. Якось навесні, перед моїми випускними екзаменами Коля і я трохи посварились з тодішнім головою сільради Довгалюком, навіть вимірялись з ним у силі, за що на другий день Шовкалюка Миколу виключили зі школи, а мене залишили, бо через дві неділі розпочинались випускні державні екзамени і списки учнів уже були відомі в районі, а щоб не ускладнювати, то тільки на екзаменах знижували оцінки за кожен предмет. Пішов Коля в армію і більше в село не повертався, жив і спочив десь неподалік Москви. Хату і обійстя Побіди придбала Ксенія (Ксенька) Михалкова, яка жила тут з чоловіком Царенком Василем Никифоровичем, працювали у колгоспі на різних роботах. У них було четверо дітей: Людмила (1958 р.), Василь (1960 р.), Марія (!961 р.), Олександр (1962 р.). Автор вдячний Ксенці

за те, що вона мене визволила з заточення, яку мені влаштував Лащевський, мабуть все було погоджено з її батьком Михайлом Недорізанюком, який на той час був комірником, тобто село наше не без добрих людей.

На той час, а це середина ХХ століття, усім було відоме на вулиці сімейство Андрія і Марії Пальчуків, у них єдиних на вулиці був великий яблуневий сад, крім невеличкого у Недорізанюка Михайла (Михалка). Пальчук Андрій працював у колгоспі їздовим, бо коли мій дідусь Наконечний Харитин забирав нашу сім'ю з Журавного до Лозни, у перші дні війни, то перевозив нас саме Пальчук Андрій. Мені запам'яталось, що він був в обмотках, як тоді ходили солдати в армії москалів, мабуть, повернувся з фінської війни, і коли у селі Кривошії переїздили через річку Сниводу, то на середині мосту їздовий зняв обмотки, скрутив їх у жмут і викинув у річку, промовивши на мові москалів «по родине и по обмотках!». У них були діти, які переїхали жити у Вінницю та інші місця, у селі жив Олександр і його дружина Настя, які працювали у колгоспі, виховали дочку Леоніду та трьох синів – Івана, Віктора і Анатолія.

Сімейство Поліщука Федора і його дружина Параски, яких автор особисто знав і спілкувався з ними. Десь після війни Федір був мобілізований на Донбас видобувати вугілля, там він втратив половину руки і повернувся в село. В шкільні роки я знав Федора і чомусь проявляв до нього жалість, бо й сам ходив на костилях і ледь не втратив ногу. В селі Федір працював сторожем, а його дружина, як усі селянки – у колгоспній ланці. Складнощі життя, а їх було чимало, адже праця і життя у колгоспі були надзвичайно важкими, не завадили їм народити і виховати шестеро дітей: Володимира (1953 р.), Галину (1954 р.), Олександра, Василя, Анатолія, Петра. Поряд з сім'єю Федора проживала Поліщук Лукера Лук'янівна, вона була самотня, працювала в колгоспі, якихось особливих прикмет не залишила. Вона мала чималу довгу хату, а тому у неї проживали учні школи з інших сіл, зокрема, з Острожка та Вишеньки, мені декілька разів доводилось у тій хаті побувати, у своїх однокласників.

Через дорогу, на підвищенні, жила Христя, вона мала дочку Марію і з нею працювали у колгоспі. Одначе, Христя була великою майстринею вишивання і виготовлення українського одягу. У шкільні роки автор праці займався у танцювальному гуртку, де треба було мати деякі елементи українського одягу і прикраси. Мабуть, моя мама домовилась з Христею, і я одержав у неї, для користування на деякий час, один із найкращих поясів, широкий і довгий та ще й різнокольоровий, які носили в минулому парубки села Лозна. Такий пояс і той, хто його надав можливість ним користуватися односельцям, не забуваються.

На розі вулиці, де у довоєнні і післявоєнні роки жили Царуки та Кузьменки, мешкала сім'я Наконечного Івана Володимировича (Іван Ладимирів) та його дружини Кузьменко Ганни Данилівни. Іван працював у колгоспі різноробочим, не їзовим, а Ганна – дояркою, мали п'ятеро дітей: Ніну (1953 р.), Василя (1955 р.), Галину (1957 р.), Олександра і Наталію (1960 р.). Автор особисто знав Івана і Ганну, це були добрі і лагідні люди, а ось їхніх дітей не бачив і не знав, бо у 1954 році виїхав з села і не часто бував в ньому.

На початку вулиці проживали Житинчук Іларіон (Гарійон) і його дружина Настя. Вони працювали у колгоспі різноробочими і мали шестеро дітей: Артема (1934 р.), Ганну, Ніну, Євгенію, Петра (1951 р.), Василя (1954 р.). Особисто знав одного із дітей сімейства Гарійона – Артема, у дитинстві ми розважались різноманітними, доступними для сільських дітей, іграшками. У школі я не пам'ятаю Артема, але пізніше він десь переїхав в інше село, і я його більше не бачив, але якась позитивна аура заставляє згадати цю якусь особливу людину дитячих років.

Звичайно, хочеться згадати сімейство Яремчука Артема і його дружину Ульяну, у яких були діти: Ніна, Іван, Степан, Олександр, Марія. Батьків цих дітей я мало знав, бо сам був дитиною, а ось їхніх дітей знав добре. З Іваном товаришували, він добре грав на гармошці, здається був завідувачем молочарні, що працювала навпроти його дому, через дорогу,

на горбочку. Він мені розповідав про особливості прийому і здавання державі молока, у нього були селянські тонкощі, яких мені було цікаво навчатися. Про Степана ходили легенди, коли він закохався чи у свого учня закохалась одна із учительок, але, здається, у них сім'ї не склалося і він виїхав до Росії, де проживав й Іван.

В кінці Бондарівської вулиці, хоча це уже центр села, біля річечки (Батіжок), що пролягає посеред села, проживали наступні покоління Українців: Українець Килина Каленіновна, Українець Марта Гаврилівна, сестрички – Явдоха і Настя Петрівни, а також їхній брат Махтей Петрович; на цьому місці також проживали Українець Семен і Марія, у них була дочка Галина (1946 р.). Особливо запам'ятався мені Махтей, який переніс великі складнощі більшовицького режиму. Сім'я Українців проживала на протилежному березку річечки від нашого огороду, і я бачив багато цікавих речей під час німецької окупації, коли сюди прибували релігійні групи з різних навколишніх сіл і містечок. Селяни їх називали «богомольцями», в селі «богомольцями» називали усю цю сім'ю, яка зазнала від більшовиків екшуваних репресій.

Від будинку Лознянської середньої школи до сімейства Шкорби пролягає вулиця без назви, вона вузенька з крутими поворотами, утворюючи мов би напівколо. Відомості про окремих селян вулиці допомагала збирати Омельчук (Бур) М. Т., де проживає її родина, хоча майже усіх мешканців вулиці автор праці знав особисто. Як і в усьому селі, хатинки на вулиці були глиняні, вкриті солом'яними сніпками, влітку біленькі, а взимку для утеплення обтулені соломною, сіном, навіть картоплинням. Жили бідно, але в хатах було чисто, за звичаєм щосуботи обов'язково підбілювали піч, глиною натирали долівку, а стрічку підводили уже жовтою глиною.

На початку вулиці мешкала сім'я Біжука Степана Григоровича, якого після визволення села забрали до війська, і він дійшов до Берліна, одержавши два ордени Слави

і повернувся додому. Після війни Степан Біжук парубкував у селі і на нього задивлялись дівчата. Але до нашого села прибула працювати у школі молода учителька Галя, вона жила у нас на квартирі, і коли її побачив Степан, то невдовзі вони побралась, і Галина Климівна перейшла жити до чоловіка. Майже поряд з Біжуками, на початку вулиці у хатині, сіньми розділену навпіл, жили баба Олитка, її дочка Марта та двоє онуків – Марія і Аня. У другій половині хати жили квартиранти – учителі школи. Бабка Олитка одягала широку полотняну спідницю і блузу, без гудзиків, з великою пазухою, в ній вона завжди тримала варену картоплину, яблуко або грушки-гнилички, такі гостинці вона пропонувала дітям на вулиці. Далі, в заростях повію і бузку, жила тітка Ульяна з сином Борисом, вона водила його повсюди з собою. Жили вони холодно і голодно, працювала тітка в колгоспі, допомагала односельцям білити хати чи виконувала якусь роботу в городі, за це їй давали шматок хліба чи картоплю.

Десь на початку п'ятдесятих років ХХ століття на вулиці збудували красиву хату з білого каменю Недеснови, або усі знали в селі Недоснованого Тихона, який працював бухгалтером в колгоспі. Закінчив Тихін бухгалтерські курси, часто приходив до нас у гості, бо дружив з моїм дядьком Дмитром та Іваном Бойчуком. Його сестра також навчалась зі мною в одному класі і її прізвище було Недоснована Параска, а Тихін чомусь своє змінив на старості років. Господинею була його дружина, тендітна дівчинка – Ліза Антонівна, яка, після закінчення медучилища, була направлена в село працювати фельдшером, де показала себе добрим і чуйним фахівцем, який бездоганно знав свою справу. Ця жіночка, здавалось, ніколи не спала, вдо світа працює в господарстві і на огороді, вдень – в амбулаторії та в домівках селян. Жодній людині вона не відмовила в допомозі, у будь-яку погоду, вдень і вночі очікувала стукіт у вікно, а далі пішки поспішала на виклик до хворої людини. Двоє дітей, Анатолій і Людмила, чимале господарство, чоловік, цілодобова робота без відпочинку і відпустки тримались на тендітних плечах Лізи впродовж усього життя.

Тепер у цій хаті проживає сільський голова Лознянської сільради Світлана Петрівна Якушевська. Вона після закінчення Вінницького педагогічного інституту була направлена учителем української мови і літератури Лознянської середньої школи. Одружена, її чоловік, Якушевський Борис Антонович, працював також у школі учителем фізичного виховання, тепер – на пенсії. Батьки С. П. Якушевської працювали у сільському господарстві: батько Фурдига Петро Пилипович – комбайнер колгоспу; мати, Антоніна Яківна, працювала на бурякових плантаціях, доглядала телят на колгоспній фермі. У сім'ї Якушевських є два сини, Богдан і Ярослав, які закінчили Лознянську середню школу і Вінницький торгово-економічний інститут, тепер живуть і працюють у Вінниці. Як і батьки Світлани Петрівни, її сім'я веде присадибне господарство, виробляючи сільськогосподарську продукцію, зокрема молоко, утримуючи декілька корів, як і інші селяни, які ще мають для цього фізичні сили.

Далі хата Тимофія і Ксенії Бур, глиняна, з солом'яною покрівлею, подвір'я покрите килимом споришу, у них – троє дітей: Василь, Меланія (Міля), Олена. Майже на одному подвір'ї проживала ще й бабка Раїна, в своїй холодній і голодній хаті, мала троє дітей (Маньку, Василя, Олександра), але чомусь була самітня, діти жили окремо. Її хата мала дві кімнати, в одній стояли жорна, в іншій – дерев'яний піл (ліжко), єдиний стільчик, піч і лежанка завжди були оголені і холодні, в них навіть взимку не кожен день горів вогонь, взимку бабка майже щовечора приходила до Бурів на посиденьки, щоб зігрітися. Бабця Раїна також допомагала сусідам, на її жорнах вони мололи зерно на борошно, використовували його для приготування «затірки» чи хлібних випічок, підпалків, коржів чи іншого. У ті часи ми брали в школу кусочок коржа, що вважалось досить важливим для полудня. Неподалік проживала ще й інша родина – Бур Степан і Ніна з дітьми – Надією, Петром, Степаном, Марією, з ними жили ще й дідусь Федір і бабуся Текля Бур. Далі, на горбочку, стояла маленька, але біленька і чепуренька

хатинка Смолін Марії у неї було троє дітей – Галина, Василь, Сянька. Жила Марія з сином Василем, який мав дружину Пашу, вони виховали дочку Галю. На цій вулиці проживав Роман Царук, він любив коней, усе своє життя їх доглядав, працював у колгоспі. Разом з дружиною Ніною виховали троє дітей – Марію, Миколу та Івана. У шкільні роки, коли влітку я працював їздовим у колгоспі, то майже щоденно зустрічався з Романом, який дуже любив коней і не уявляв себе на інших роботах, дещо вдалося у нього навчитись у поводженні з кінями.

На цій вулиці, ближче до озера, мешкав відомий на усе село і не тільки, закрійник та майстер пошиву одягу Баранюк Петро Мусійович у якого був брат Сава, що жив біля Лознянської середньої школи, неподалік ставка, а також сестра Феодосія із роду Баранюка Мусія. Із розповідей відомо, що коли до місцевого настоятеля храму Савватія приїздила його сестра Настя з села Фидрів, що біля Бердичева, яка сподобалася сільському кравцеві Петрові Мусійовичу Баранюку із того ж роду Баранюка Муся, і вони створили сім'ю. У Петра і Насті народилося четверо дітей: Ніна, яка померла в дитинстві; Леонід (Льоня); Степан (загинув у Німеччині в період війни 1939-1945 рр.); Анатолій. Цікавим і колоритним був Петро Мусійович: він був добрим кравцем; гарно і якісно шив одяг; навчав шити своїх дітей та племінників; працював у районній (Уланівській) кравецькій майстерні, його послугами користувалось районне начальство; селяни пам'ятають його як інтелігентну особистість. Помер Петро Мусійович в один і той же 1965 рік, як і його брат Сава Мусійович. Тепер залишилась одна його родинна гілка – онука Галя Бойчук (Оцалюк).

Вулиця різко повернула праворуч, і на повороті, ліворуч добротна хата багатодітної сім'ї Недорізанюка Сергія і Наталки, які виховали працюючих і добрих дітей Ніну, Івана, Леоніда, Михайла, Степана, Петра, Василя. Усе життя Сергій Недорізанюк працював ковалем у кузні. Найбільше я знав комбайнера Івана Недорізанюка, який одружився

на Ніні Прокоповій, що на нашій вулиці, мені часто приходилось бувати у цій родині, коли приїздив у село, до цього часу спілкуюся з їхніми дітьми та онуками. Далі жила сім'я Шкорби Василя і Павліни у них було четверо дітей – Марія, Петро, Людмила і Ніна. Закінчувалась вулиця хатою Шкорби Оверка, на подвір'ї біля його хати був вишневий садок, мабуть, єдиний на цій вулиці, але ніколи вишні не встигали дозріти, бо діти всієї вулиці їх з'їдали раніше стиглості. Господар Оверко був добрим, красивим вусатим дідуганом, який любив розповідати цікаві спогади про минувшину, розпочинаючи їх: «От було колись...».

Вулиця без назви, що пролягає на гранітному підвищенні, на ній виступають масивні гранітні плити, селяни та місцеві краєзнавці називають їх гранітні горби. Розпочинається в низині, від ставка та Баранюка Сави (Савки), як відгалуження від центральної вулиці села, що носить ім'я Б. Панасюка, і тягнеться до молодого лісу, де добувають каміння (кар'єр). Біля хати Баранюка Тараса, який носив довгі вуса, пролягає вузька вулиця, з обох сторін заросла колючим чагарником, піднімається догори на скелясте підвищення під назвою «Княжа гора» або пагорб Кирилюків. Про селян цієї вулиці згадують Михальнюк Володимир Мусійович та інші селяни.

Вздовж вулиці, з обох боків, на камінні збудовані хати, а внизу до річечки Батіжок, тягнуться городи. На кутку, що на малюнку, проживали Царенко Анна, Филинюк Федір, а також брати і сестра Михальнюки (Кирилюки), які збудували свої хати на батьківській спадщині: рідні Ксенія, Фросина і Мусій та їхні двоюрідні брати Дмитро і Степан.

Перша хатинка, найменша, побілена – там у дитинстві і шкільні роки проживав художник О. Цісецький, мій однокласник, який намалював мій портрет. Хатинки, що їх бачимо на малюнку, невеличкі, низенькі і під солом'яною покрівлею, майже усі схожі хатини розкидані в усьому нашому селі, вони збудовані не на рівнині, а на горбистій місцевості, де розташоване наше село.

«Куток Кирилюків». Малюнок О. Ціснецького

Зліва, де початок вулиці (див. фото), жила сім'я Михальнюка Мусія Сергійовича. Закінчив Михальнюк Мусій Сергійович три класи Лознянської церковно – приходської школи, коли йому минуло 19 років, а це якраз розпал громадянської війни, Літинський військовий комісаріат, що на Вінниччині, у 1920 році призвав його в Українську народну армію Симона Петлюри, згодом служив у війську Котовського, де був добрий одяг, але взуття мабуть було слабке, бо Мусій обморозив ноги, йому ампутували два пальці і у 1921 році відправили додому. Працював у своєму селі на різних роботах, був місцевим активістом в організації колгоспу, навчався у сільськогосподарському технікумі, після його закінчення у 1938 році здобув освіту агронома – полевода і працював у своєму ж селі колгоспним полеводом до початку війни 1939 року, а під час війни перебував у партизанському загоні. В кінці 1944 року учасника війни і партизана призначили, або, як тоді казали, обрали, головою колгоспу ім. Куйбишева в селі Лозна.

У своєму житті Мусій Сергійович працював на різних роботах, переважно у своєму селі: місцевий активіст; агроном – полевод у роки колективізації; під час війни у партизанах; голова місцевого колгоспу ім. Куйбишева (1944-1950 рр.); агроном у своєму господарстві (1950-1952 рр.); голова колгоспу ім. Ілліча в селі Мар'янівка Уланівського району (1952-1953 рр.); два роки працював сільським головою в рідному селі (1957-1959 рр.); керівник садово – городньої бригади (1959-1965 рр.); з 1965 року на пенсії; у 1973 році відійшов у вічність. В його житті були деякі позитивні поступки, але й чимало негативних.

Цікавою виявилася доля дружини Мусія – Катерини: її дівоче прізвище Мазур Катерина Пилипівна (1901-1978 рр.) народилася у бідній селянській сім'ї, в дев'ятирічному віці залишилась сиротою, і її забрала тітка, яку в селі знали як баба Варка, що жила в березі, неподалік від річки праворуч, якщо йти з центру села вулицею Б. Панасюка до колишнього колгоспу чи вулиці Незалежності. Коли Катерині минуло 14 років, то її забрав старший брат Данило, який на той час жив у Києві і працював у театрі Садовського. У Києві Катерину взяв на службу власник хлібної лавки Ковальчук Фома, який був родом з Лозни, там вона працювала шість років, аж поки та ж баба Варка не прийшла пішки до міста і забрала її в село, для роботи в полі, бо у баби була земля. На тому ж полі Катерину зустрів Мусій, і вони побрались, працювала в колгоспній ланці до пенсії.

В сім'ї Мусія і Катерини народжувалось восьмеро дітей, але вижили і стали шанованими громадянами своєї країни четверо: Варвара (1931-1989 рр.), закінчила Вінницький педінститут, знала французьку та німецьку мови, працювала учителькою; Гафія (1936-1987 рр.) після закінчення середньої школи працювала на Вінницькій швейній фабриці ім. Володарського; Віра (1939 р.) працювала медсестрою на одному з київських заводів; Володимир (1942 р.) здобув будівельну інженерно-технічну освіту і працював у будівництві. У Мусія було троє його сестер, які були мені особисто знайомі: Фросина, яка була

заміжня перший раз за моїм родичем – Заруднім Дмитром і народила двох хлопців та дівчину Галю; Ксенія, яка мала сина Ціснецького Олександра, мого однокласника, відомого на Вінниччині художника; Тетяна, у якої був син і дочка Олена, моя однокласниця, закінчила інститут, здобула агрономічну освіту і працювала агрономом у нашому селі, пізніше викладачем агрономічного технікуму у відомій Верхівні, на Житомирщині.

Михальнюк Дмитро Гордійович (1903-1982 рр.) походив від незаможних селян і разом з його братом Степаном збудували хати навколо батьківської хати, мабуть, це були так звані «городники», тобто мали хату і город. У Дмитра була дружина Наконечна Катерина Потапівна (1908-82 рр.), яка походила з сім'ї працюючих і заможних батьків, їх назвали куркулями і розкуркулили. Треба бути бідною голотою і тоді більшовики тебе визнають. У Дмитра і Катерини народились діти: Василь (14.02.1923-21.10.1993); Маріка (пом. 1948 р.); Іван (10.12.1928-06.05.2010); Степан (21.10.1936-25.02.2007); Олена (19.08.1940 р.); Петро (25.10.1945-09.04.2011); Володимир (24.06.1948); Марія (25.04.1953). Так сталося, що Дмитро, як і його двоюрідний брат Мусій, батьки яких не були заможними, стали комсомольцями, мабуть, допомагали розкуркулювати тих селян, які важко працювали на своїй землі, мали робочу худобу і житло. Згодом Дмитро переконався, що й до нього погано ставляться більшовики і він їх зненавидів.

Біля Кирилюків стояли хати, і в них жили поважні селяни, зокрема, Кучерук Марко, який мав пасіку. Неподалік, на цьому кутку, на пагорбі Кирилюків, жив простий селянин-бідняк Михальнюк Петро Олександрович. Працював він простим колгоспником, мав п'ятеро дочок і двох синів – Василь, він був німий, але напрочуд доброю людиною, автор знав його і спілкувався з ним, його в селі поважали, та Дмитро, який мав навик до мулярки і збудував піч для музею в селі, уже в часи незалежності України. Дружина Петра, народивши чимало дітей, рано померла, він не одружувався знову, а тому треба було самому годувати і вирощувати дітей у важкі голодні години, що потребувало багато сил, мабуть, займатися їм неприємними

справами, адже більшовики вміло використовували селян у яких були тільки городи («городники») чи зовсім нічого не було («бобилі») проти працьовитих заможних селян.

На цій вулиці проживав Сидорук Федір Германович, майстер на усі руки: якісно будував льохи, печі, груби, лежанки, підмурки. Крім того, був ще й майстром буріння вручну граніту в кар'єрі, що поряд, а також без механізмів добував каміння за допомогою вибуху. Поряд проживала Марта (Мисьова), яка категорично не записалась до колгоспу, мала ткацький верстак, на якому виготовляла половину сільських полотент та рабцунів. Була доброю, бо коли прийшли німці і вигнали з хати сусіду, дружину місцевого активіста в роки колективізації Михальнока Мусія з дітьми, то вона прийняла їх, і вони жили у неї аж до визволення села.

Далі, до кар'єру ліворуч, проживають нащадки сім'ї Шевчука Івана Григорович, який також не пішов до колгоспу і переніс усі біди «розкуркулення»: конфіскацію майна та вислання; повернення в село, відмова від колгоспу, заново збудована хата, де живуть його нові покоління. Травма, нанесена цій працелюбній сім'ї, виявилася настільки важкою, що наступні покоління, син Іван Іванович і його дочка, яка стала вчителькою, відмовлялися навіть спілкуватися зі мною, можливо, їй заборонили, щоб хоча б дещо розповісти про долю своїх батьків, не виключено, що й власні почуття. Автор особисто знав Івана Шевчука, знав його дружину Зіну Миколаївну. На превеликий жаль, нащадки скривдженого Івана Шевчука відмовилися попередити наступні покоління, щоб вони не робили зла одне одному, як це практикували колишні активісти села та їхні помічники. Можливо, категорична відмова щось розповідати про минуле криється у чомусь іншому, коли навіть у найважчий 1932 року наших селян за невиконання хлібоздачі відправляли до Сибіру. Було й інше, знаходились такі, що хліб здавали повністю, навіть допомагали активістам виконувати хлібозаготівлю, про що написали Лащевський і Михальнюк¹⁵⁵.

---

¹⁵⁵ Уланівська районна газета «За перебудову». 13.12.1932 р. /прочтайте і переконайтесь/

Неподалік проживали члени колгоспу: Відерський Профир (Порфир), Сидорук Демид, Козубський Йосип. Сусідами у них були Сидорук Тадей і Михальнюк Фома, вони довго служили у москалях (царській армії), у їхній мові половина слів були московські, вони брали участь у війні москалів з японцями, і про це Тадей, у нього були пишні вуса, розповідав дітям на пасовищі корів. На цьому кутку треба згадати, що тут же жив батюшка Бобик Олександр, у нього було два сини і дочка, його знали як досить здібного майстра, він робив для односельців чимало виробів: вікна, двері, карнизи для вікон, полиці, столи, ослони, лавки і інше. Автор знав його синів, з якими ходив до школи, а сам батюшка для нашої сім'ї робив карнизи і інші вироби з дерева, які мені довелося приносити додому і прилаштовувати в хаті.

На самому краю вулиці, біля посадки, проживала сім'я Талимона і Лисавети Відерських, яких називали у селі богомольцями, сектанти, у них було дві дочки і син – Іван, якого автор особисто знав у шкільні роки. За відмову взяти у руки зброю Талимона судив військовий трибунал, в подальшому його доля невідома, бо після трибуналу здебільшого розстрілювали. Його дружина Лисавета довгий час читала заупокійні молитви на похоронах та поминках, а коли старша дочка вийшла заміж у Тяжилів, то туди переїхала вся її сім'я. Поряд, у невеличкій хаті, жив з сім'єю брат Лисавети Недорізанюк Трифон, якого також спіткала важка доля за активну участь у релігійній громаді: в селі усе сімейство також називали «богомольцями»; господаря і дружину було засуджено, як сектантів; їхня дочка проживала у родичів і знайомих. Як результат трагедії – сім'я розпалась: дружина так і не повернулася в село, зрідка приїздила навідувати дочку; Трифон створив нову сім'ю у нашому селі.

Закінчувалась вулиця біля молодого лісу (посадки) обійстями дружніх і працьовитих сімей Яремчуків: Арсень, Андрій, Федір, Дем'ян, Іван, Данило. Серед них були люди різних спеціальностей: медпрацівники, колгоспники, водії, учителі. Доброго слова заслуговує Яремчук Андрій, відомий сільський

шофер, у перші повоєнні роки водій «полторки», що була першою і єдиною машиною в колгоспному господарстві. Він заслуговував бути першим водієм першої вантажної машини у господарстві оскільки: вправно водив невеличку машину кам'янистими вулицями села; перевозив нею вантажі сільською багнюкою восени і весною; доставляв вантажі з далеких країв, скажімо, з Києва до лознянського колгоспу; возив учнів на екскурсії в різні місця України. Принагідно слід згадати ще про декого з лознян того кутка, зокрема, Яремчук Марію Арсентіївну, 1931 року народження, яка довгий час була ланковою колгоспу відомої четвертої бригади, що тягнулася від Михальнюків до посадки. Красива дівчина, веселої вдачі, здатна підняти настрій молодим і не дуже молодим жінкам своєї ланки. Жила вона на самому краю вулиці, поряд з посадкою, щоранку її дзвінкий голос було чути здаля, він лунав, закликаючи жінок до роботи. Йдучи на поле виконувати норму, ланка жінок і дівчат жваво обговорювали сільські новини, розповідали свої добрі і не дуже справи.

Вулиця без назви пролягає від старої кам'яної будівлі школи у бік села Пагурці, аж до молоді посадки. Біля школи жив Сенік Марко, він мав коня і воза, до колгоспу не пішов, вів одноосібне господарство, мав свій бізнес, добував у лісі білу глину, розвозив і продавав її у селах усього району. Нагадаємо, із-за того, що у лісі біля села добували білу глину, через це лознян називали «лозенськими глиняниками». Одноосібно на цій вулиці жили сестри Сидорук Ульяна та Анна, вони мали город і господарство – корову, свиней, курей, але де брали корми, то це було відомо тільки їм. Нижче (в коловороті), жили Бойчуки, Андрощуки, Мазурі та Недосновані, які працювали у колгоспі.

Добра родина Бойчуків: батьки – Мефодій Бойчук і Ганна Кононівна; сини – Василь, був шофером у колгоспі, з ним я згодом їхав на полторці перший раз до Києва поступати в інститут; Іван, перебував у Німеччині разом з моїм дядьком Дмитром Наконечним, разом працювали у Баку на нафтопромислах; Олександр, навчав мене грати на гітарі.

Варто сказати добрі слова про Бойчука Василя Мефодійовича, він був одружений з Леонідою (Льонею) Петрівною (1924 р.), донькою Петра, сина відомого в селі великого сімейства Баранюка Мусія Панасовича. У них народилося шестеро дітей, яким надали належне виховання та освіту, вони гарно живуть і працюють: Ніна – педагог (директор школи в місті Торез); Лідія – закрійник (працює в селі Уланів); Степан – будівельник (м. Київ); Марія – бухгалтер (м. Вінниця); Василь – педагог (директор школи в селі Вінницькі Хутори); Галина – культпрацівник (в селі Лозна). Під час німецької окупації Івана Бойчука разом з моїм дядьком Дмитром Наконечним забрали до Німеччини на примусові роботи, де вони разом й працювали, а коли їх звільнили, то обох відправили з Німеччини прямо до Баку, на нафтові промисли. Не сподобалось хлопцям чужина, і вони наперекір забороні, одержавши відпустку, прибуло в Лозну і не повернулись назад, за що їх судили, але кегебісти зважили, що й у колгоспі потрібні працівники, хлопців не посадили, а дозволили працювати трактористами і комбайнерами.

Любили і вміли Бойчуки грати на гітарі, балалайці і мандоліні. Досить колоритною особистістю був Олександр Бойчук: коли він повернувся з війська, то навчав мене грати на гітарі, для цього після уроків я часто до нього навідувався; мабуть, він занадто любив жінок, бо мав дружину і сина в Лозні, дружину і дочку – у Воронівцях, нарешті дружину і троє дітей та онука – у селі Андріяшівка Бердичівського району. Сталося так, що коли перший раз він одружувався в Лозні, то боярином обрав чомусь мене, хоча я ще був молодий, і така весільна роль була у моєму житті першою і єдиною. Коли мені допомогли втекти від цього більшовицького активіста Лащевського, який уже викликав з району міліцію, щоб мене забрали, то я серед ночі попрямував до Бойчуків, які мене прийняли, заховали на горищі і тиждень годували, сповістивши моїй мамі про це. Нашадки Бойчуків мають знати, що їхні прадіди були простими селянами і добрими людьми, ними наше село має пишатися.

Неподалік молодої посадки містилися хати поляків, Корєнівських і Струтинських, які трудилися у колгоспі, мали гарні садочки, худобу. Тут треба віддати належне полякам, що вони більше любили сади, ніж українці, це ми переконалися на практиці, бо майже у кожній польській сім'ї був сад, здебільшого яблуневий, чого не було у багатьох українців. Серед поляків виділявся Струтинський Іван Іванович (Ясько), який був членом правління колгоспу, але переважно виконував партійну роботу (партія комуністів-більшовиків), був парторгом, тобто партійним організатором, координував роботу усіх партійців села. В самому кінці вулиці, під молодим лісом, жив Білань Петро (Ялинин), непомітна скромна людина, але на його грудях нерідко можна було побачити чимало нагород за війну, і це були не медалі, а ордени, він займав почесне місце серед місцевих фронтовиків.

Починаючи від ставочка ліворуч річечки Батіжок вихлясто тягнеться вулиця аж до молодого лісу, вона тепер занедбана, людей майже немає, більшість хат пустують. На вулиці жила трудолюбива сільська сім'я Андрощуків, там була садиба їхніх прадідів з земельними ділянками, де жили сестри, брати та інші родичі. Цікавою була сім'я Якова Андрощука, бо у ній поєднуються нащадки двох націй: українця – Андрощука Якова Івановича (1898-1973 рр.) і полячки – Ціснецької Юстини Олександрівни (1905-1955 рр.). Прожила Юстина лише 50 літ, їй треба було переносити крутий норов Якова, важку селянську працю, складні роки після революції та громадянської війни та війни 1941-1945 років. В складних умовах вона народила Якову шість синів, які відомі в селі і за його межами – Петро, Іван, Олександр, Андрій, Арсен і Василь. Поєднання двох націй – української і польської, дало прояв певних рис у нащадків, зокрема, жорстка дисципліна у вихованні дітей, інше. Батько Якова, Андрощук Іван Іванович, залишив своєму потомству деякі матеріальні цінності для сільськогосподарського виробництва, трохи земельки. В історії цієї сім'ї простежується багато того, що є характерним для нашого села: усі працьовиті; мали землю і худобу;

коли розпочалась колективізація, то землю, реманент і худобу добровільно здавали до колгоспу, щоб не назвали куркулем і не посадили.

Перед колективізацією у Якова Андрощука було чимало землі біля садиби, мав землю поряд з селом на Барановому, 18 коней, свині, клуня, звичайно, й реманент – плуг, віз, борони, а тому вважався заможним селянином. Політику більшовиків щодо заможних селян, яких репресували, Яків зрозумів і своєчасно все майно і худобу віддав до колгоспу, а тому його не «розкуркулювали», як багатьох інших. В наступні роки був простим робітником, сторожував у крамниці, йому виділяли навіть якусь рушницю. Чимала сім'я, складне селянське життя, голодні роки 1922 р., 1932-1933 рр., 1947 р. добре привчили Якова виживати. Загалом був економним, навіть скупуватим, під час голодних років він строго слідкував, щоб кожен із членів сім'ї використовував свою пайку і не відбирав у іншого. Від місцевих активістів, які завзято розшукували сховані харчі, щоб відібрати і вивезти з села, Яків закопував не на вулиці, як це практикували інші, а в погребі, пригортаючи землю, на неї розкладав якісь залізні чи дерев'яні речі. Робилось все, щоб вижити, захиститися від стороннього ока та місцевих виконавців вказівок більшовиків. Тепер в селі будуть відроджуватися господарі, бо після 1991 року з'являється нове покоління з добрими господарчими генами своїх прадідів. Скажімо, Андрощук Володимир Арсентійович, спочатку побував на фронті, захищаючи свою країну від москалів, тепер у своєму селі готується стати господарем, як його дід і прадід уже має декілька коней, щоб працювати на своїй землі, можливо стане добрячим фермером.

Серед бригадирів рільничих бригад в колгоспі ім. Куйбишева помітною особистістю був син Якова Петро. Був непоказним, адже, працюючи добре у колгоспі, ніхто не знав, а він мовчав про свої подвиги захистника краю, коли на полі бою він з іншими бійцями зупинив атаку німецьких танків, а за знищені три танки старшина Петро Андрощук був нагороджений ордемом Бойового Червоного Прапора. Далі загартований в боях

солдат йшов Карпатами, Судетськими горами форсувати Одер. В колгоспі існувало шість рільничих бригад і якраз третьою бригадою довгі роки керував Петро Якович Андрощук. За сумлінну працю мав нагороди: ордени «Знак пошани» та Трудового Червоного Прапора. Спочатку він був обліковцем, потім став бригадиром, їздив на коні, пізніше купив собі за власний кошт для колгоспної роботи мотоцикл і уже на ньому довгі роки його знали селяни. У нього був неабиякий організаторський хист, досить вмілий підхід до кожної людини, він ніколи не дозволяв образити колгоспника, який виконував ту чи іншу роботу, нікого не обманював, особисто не намагався одержати у колгоспі зверх того, що заробляв. Саме тому під час виконання складних робіт, що в колгоспі з'являлися постійно, йому голова колгоспу доручав організовувати колгоспників на роботи не тільки в третій бригаді, але й в усіх інших бригадах.

Сім'я Петра Яковича (1924-1998 рр.) була як багато інших селянських сімей у нашому селі та й в усій Україні: роботяща, у хаті завжди був достаток для дітей, для гостей і зустрічі свят як релігійних, так і державних. Діти, більшість з них живуть у різних куточках України, згадують, що вони постійно відчували теплоту мами і тата, які їх очікують, коли приїздять, то нагодують і створять умови, щоб кожен відчував, що він дома, у батьківській хаті. Дружина Петра Яковича Герасимчук Марія Никифорівна (1922-1998 рр.) походила із не бідної, але й не багатой сім'ї Герасимчука Никифора. У Петра Яковича і його дружини було п'ятеро дітей: Андрощук Петро (1947 р.); Андрощук Василь (1950 р.); Андрощук Ніна (1954 р.), Андрощук (Пархоменко) Світлана (1956 р.); Андрощук Дмитро (1961 р.). Батьки дали своїм дітям у спадок багато доброї духовності, патріотизму до своїх односельців, народу країни і держави.

Серед дітей Петра Яковича виділявся Петро Петрович своїми унікальними знаннями у галузі енергетики і використання електроенергії. Проживаючи у Києві, на практиці не було випадку, де б він не зробив щось найбільш ефективно і розумно у використанні електроенергії. Такі його практичні знання високо цінувалися скрізь, де він працював: на крупних електростанціях;

на виробничих підприємствах; в Кабінеті Міністрів України, де йому доручали найвідповідальніші роботи з обслуговування інфраструктури, яким користуються перші особи керівництва уряду країни; цінувався він і серед простих людей міста Києва. Зі своєю сім'єю з патріархальними устоями, дружиною зі свого села Сухін Леонідою Трохимівною Петро Петрович постійно проживає у місті Києві, працює, виховує дітей та онуків. Себе і свою сім'ю він оберігає працелюбністю, вимогливістю до себе, членів сім'ї, друзів, а також тих, з ким працює. Він, як і його батько покладався на власну чесність в усьому, ніколи не поглядав, щоб присвоїти для власних потреб щось державне чи людське без чесною праці. Найголовніше, що треба відзначити його як громадянина своєї держави і представника села Лозни, він є патріотом України і свого села. Звичайно, він не любить, коли до нього ставляться зверхньо, не цінують на роботі, коли він добре працює, не виплачують заробленого у повному обсязі. Якщо він бачить на виробництві якусь потаємну кривду чи обрахунки, то не вияснює причин і не добивається так званої правди, він в таке не вірить, а просто тихо уходить працювати в інше місце.

Крім великої чисельності поляків, у селі жили й євреї, їх було тільки двоє – Хаїм і Пуньо у якого був син Хройчик. Практикувалось, що коли в село приїздив до селянки Варки її родич Данило з Києва, який працював там у театрі Садовського, то він хотів з молоддю організувати місцевий театр. Десь у 1915-1916 рр. прибув цей Данило до села, зібрав молодь, у Пуня наняли хату і влаштували виставу (тіятр). Під час вистави малий Хройчик лежав на лежанці, а коли у ході дійства пролунав постріл, то мала дитина перелякалась, звалилась на гарячу плиту, а далі з вереском, – на землю, що закінчилось каліцтвом дитини, вивихом хребта та опіками значної частини шкіри. Згодом Пуньо виїхав до Бердичева, але у війну, коли було тихо, до села прибув Хройчик з пошкодженим обличчям і вивихнутим хребтом, його переховували селяни до кінця війни. Після війни він приїздив у село клеїти нові та ремонтувати старі чуні, його годували та давали нічліг. Одначе, коли селяни поїхали до Бердичева продавати цукор і заночували у Хройчика, то він

взяв з них плату за ночівлю, а тому люди рогнівались і більше його в селі не приймали. У нашому селі євреїв майже не було, мабуть селяни боролися проти споювання народу і обману, як описував І. Франко «І жидів витиснемо з сіл, – міркують у голос селяни, – бо яке їх тут діло? Вони землі не обробляють, навіть кілька грядок біля корчми скопати самі лінуються та хлопських бабів кличуть. Лише горілку продають та затагують людей у свою лихву. То – п'явки, то – вороги народні. Зробити так, аби їм місця в селі не було, нехай забираються зо шумом»¹⁵⁶.

Усе висловлене було красивим, справедливим і мирним, але це коли дивитися мов би зверху на жителів кожної вулиці села, а коли поглянути в гущавину життєвих обривів будь-якої сім'ї, то побачимо чимало горя, яке випало майже на кожному з них, в жорстокі роки ХХ століття (1917-1991 рр.). Якщо поглянути на кожному сім'ю тієї чи іншої вулиці, то побачимо більше горя ніж добра, нечуване лихо у жорстокій різноманітній формі супроводжувало кожному родину з давнини: татарське, польське і московське вікове рабство; суцільна руйнація у ХХ ст. із-за перевороту більшовиків в Московії, Українська революція (1917-191\21 рр.), репресії, голодомори, світова війна; відбудова усього зруйнованого впродовж ХХст. в голоді й холоді роки.

3.6. Побут на Поділлі і в селі Лозна

*Чи є іще на світі люди,
Такі, як у моїх краях?*

В. Куликівський

Перебуваючи під владою декількох держав впродовж багатьох століть, в усій країні і на Поділлі гальмувались процеси консолідації української народності та перетворення її в націю. Однак, в нашому селі і в інших селах формувались та закріплювались традиції і звичаї, пісні і танці, інші культурно-економічні

---

¹⁵⁶ Франко І. Твори, т. 8, -С.26

реалії, що не дозволило вцент знищити українців як націю. Історичний шлях кожного народу супроводжує три об'єктивні складові, притаманні тільки конкретній нації: мова; культура; генетика. На мою думку подібне стосується й конкретного села, яке є корінням української нації, а тому, коли зникатиме село, то наносиметься величезна шкода українській нації. Тому, той хто руйнує село, той –антиукраїнець¹⁵⁷.

Перш за все традиційно впродовж віків рабського становища українців зміцнювалась повага до предків, а це важлива складова культури, яка визначала ставлення селян до представників старшого покоління і як до хранителів обцинних звичаїв, і як до живих свідків минулих подій у громаді. Адже їхня пам'ять містила значну інформацію з усіх сфер селянського життя, а тому свідчення «старцев отчих», за звичаєвим правилом, були, як вважали селяни, вагомою підставою для законного врегулювання, наприклад, поземельного конфлікту¹⁵⁸. Ще у ХІХст., за традицією, в ряді сіл Поділля продовжували діяти громадські суди, сформовані із старійших людей. В основу звичаєвого права на Вінницькому Поділлі було покладено Литовський статут і Магдебурзьке право, але все вивірялось «по давнимъ въ Малой Росіи порядкамъ и обыкновеніямъ»¹⁵⁹. Відомо, що гетьман Хмельницький вимагав від москалів, вразі підписання між Україною і Москвою угоди (1654 р.), визнавати звичаєве право Русі, яке викладено у матеріалах «Руська правда» та інших, що було закладено в Литовський статут (1529 р.), як основний закон для українців і литовців, яким вони й користувалися майже два століття.

Для нащадків пояснимо, що після 1654 р., коли ніякого договору між гетьманом і царем не було підписано, українську історію москалі все таки вилуцували з першоджерел, переписували на кшталт Московії, а уже з 1917 р. історія нашої держави і нації взагалі не створювалась, усе тільки московське, йшлося

¹⁵⁷ Савченко Олександр. Антиукраїнець, або воля до боротьби, поразки чи зради. «Самміт-книга», 2017.

¹⁵⁸ Розов В. Южнорусские грамоты. К., 1917, -Т.1, -С.82-84; Архив ЮЗР. –ч.8, -Т.2, -С.78

¹⁵⁹ Там же

навіть про зникнення українців, як древньої нації. З історії відомо, що, в процесі підготовки (1653-1654 рр.) перемовин між московським урядом і гетьманом України в Переяславі гетьман ставив перед царем московським низку договірних умов, де, зокрема окреслювався статус звичаєвого права, визначалось, що «Україна правується і громадяни її судяться по своїх стародавніх правах», а для цього було складено «Сводъ правъ, по коим судится малоросійській народъ»¹⁶⁰. Усе це і багато іншого москалі викинули на смітник, запровадивши царські і сталінські «звичаєві права» – усіх тримати в тюрмі і розстрілювати.

Хоча московські царі не дотримувались звичаєвих прав українців, але були вимушені дещо здійснити у цій справі. Відповідно до царського указу міністр внутрішніх справ Московії у 1904 р. розпочав роботу з метою кодифікувати звичаєве право в Україні. В основу кодексу звичаєвого права було покладено відповіді селян на волосних сходах на поставлені 25 запитань щодо сімейних прав на майно і землю. Норма представництва на сходи волостей: один представник від 10 сімей; на волосних сходах було присутньо в середньому 150 селян; статус звичаєвого права визначався не начальством, не старшинами, не старостами, а лише селянством.

Тодішні матеріали багатьох волостей Вінницького повіту загинули, найбільш повно збереглися: середня частина повіту – Калинівська та Гавришівська волості, а також північна частина повіту – Острожецька та Пиківська волості. Наводимо приклади запитань і відповідей на сходах селян, що стали основою статусу звичаєвого права кожної волості окремо, зокрема, Острожецької та Пиківської, село Лузна-Лозна перебувало на той час (1904 р.) у складі Острожецької волості. Немає сумніву, що з нашого села на волосному сході були лозняни, а тому відповіді і записи, що стосуються Острожецької волості, то є думки наших предків і їх треба постійно враховувати, до них прислухатися у своїх звичаєвих правах, що не завжди вписуються у юридичні норми влади (табл. № 10).

---

¹⁶⁰ Всеукраїнська Академія наук. Праці комісії для вивчення звичаєвого прав України. К., 1928, -С.28-29

В сучасних умовах, коли вирішується доля землі селян, володіння їхніх нащадків та інше, звичаєве право має бути покладене в основу прийняття законів та сільських статутів.

Таблиця № 10

Архівні волосні матеріали¹⁶¹

ПИТАННЯ		ВІДПОВІДІ	
		Острожецька волость	Пиківська волость
1. а)	Чи мають право сини домогосподаря та дочки, у яких є приймаки, при житті домогосподаря і господарки, вимагати надання права самостійно користуватися землею та майном, якщо мають, то при яких обставинах і яку частину?	Не мають права, якщо на те немає згоди батьків в усній чи письмовій формі.	Не мають права, якщо на те немає усної чи письмової згоди батьків.
1. б)	Якщо дочки, які мають приймаків, така вимога означена строком, то чи має значення цей строк, якщо дочка вимагатиме надання їй у користування землею не за своїм бажанням, а через будь-які обставини?	Якщо приймакам дається земля, то ніякі строки не встановлюються.	Якщо приймакам дається земля, то ніякі строки не встановлюються.
2. а)	Чи має право вдова при наявності дітей домогосподаря після його смерті розпорядитись майном і земельним наділом, якщо не має, то як забезпечується її побут?	Має.	Має.

¹⁶¹ Всеукраїнська Академія наук. Праці комісії для вивчення звичаєвого прав України. К., 1928, -С.138-149

2. б)	Якщо залишилась вдовою мачуха дітям, то якій, за звичаєм, надаються права на користування і розпорядження?	Ніяких .	Вдова-мачуха має право пожиттєвого користування тією частиною майна і землі господаря, яка належить їй, як робочій одиниці, іншим не розпоряджається.
3.	Якщо після смерті домогосподаря, вдова прийме приймака і наживе з ним дітей, то чи мають ці діти однакове право на майно і землю з дітьми від чужого чоловіка?	Не мають, крім випадку, коли майно і земля належить вдові від її батьків.	Діти приймака-чоловіка мають однакові права з дітьми першого чоловіка, якщо перший чоловік був також приймак
4	Якщо після смерті домогосподаря вдова, що мала дітей, прийняла приймака з дітьми, то чи мають вони право наслідувати майно і землю у новій сім'ї?	Не мають, а користуються землею в тих сім'ях, до яких належали їхні батьки.	Не мають, а користуються землею у тих сім'ях, до яких відносяться їхні батьки.
5.	Якщо домогосподар одружився з вдовою, у якої дочка від чужого чоловіка, яка згодом прийме приймака, то чи ця дочка має рівне право з іншими членами сім'ї на майно і землю цієї сім'ї?	Не має.	Має однакове право з іншими членами сім'ї на землю, але тільки при житті свого вітчима.
6.	Чи мають право на землю члени сім'ї та їхні діти, які при наділі селянам землі і після, тільки числились в сім'ї, але в ній не жили і повинностей ніяких не відбували?	Не мають.	Не мають.
7.	Якщо після смерті домогосподаря залишаються сини і дочки, то чи мають останні право на самостійне користування землею і в якій часині, а коли не мають, то як забезпечується їхній побут?	В першоджерелах відповідь відсутня.	Не мають, але живуть з братами до заміжжя, а після цього при можливості забезпечуються рухомим майном.

8. а)	Якщо після смерті домогосподаря чи одного із членів сім'ї, господарство яких було загальним з іншими членами сім'ї, залишається вдова з малолітніми дітьми, то чи мають право всі ці діти вимагати надання їм у користування майна і землі?	Мають на рівну долю з іншими членами сім'ї ро-доначальника.	Користуються тією частиною землі, якою користувався їхній батько.
8. б)	Що відбувається у випадку, коли діти усі тільки дівчата, а також коли мати повторно вийде заміж в іншу сім'ю і забере з собою цих дівчаток?	Одержують землю своїх рідних батьків.	Користуються майном своїх рідних батьків.
9.	Якщо після смерті одного із членів сім'ї залишаються тільки незаміжні дочки, то чи мають вони право наслідувати майно і землю?	Мають.	Мають.
10. а)	Якщо деякі дочки вийдуть заміж, то чи зберігають вони право на землю коли перейшли в іншу сім'ю до чоловіка, чи їхнє право переходить до тих дочок які залишились в сім'ї?	Право тих, що вийшли заміж переходить до тих, які залишились в господарстві.	Право тих, які вийшли заміж, переходить до тих, які залишились в господарстві.
10. б)	Якщо усі дочки вийдуть заміж в інші сім'ї, то чи не перейде земля тим, від кого вони її одержали?	В таких випадках усі заміжні сестри ділять землю рівними частинами між собою.	З виходом дочок заміж і перехід їх в інші сім'ї, земля їх залишається тим членам сім'ї, від яких вони її одержали.
11.	Чи мають члени сім'ї, які вийшли в приймаки в інші господарства, вимагати для себе землі у тієї сім'ї з якої вони вийшли, чи мають користуватись землею дружини?	Не мають права вимагати землю у сім'ї з якої вийшли, а повинні користуватись землею дружини.	Не мають права вимагати землю у сім'ї з якої вийшли у приймаки, а користуватись землею сім'ї дружини.

12.	Чи мають право особи жіночої статі які вийшли заміж в інші сім'ї, вимагати собі землі із сім'ї з якої вийшли, де є брати, сестри, інші родичі у яких земля у господарстві їхнього батька була спільною?	Не мають.	Не мають.
13.	В якій саме частині спадковості дружина приймака приймає участь у володінні майном і землею?	В тій частині на яку був прийнятий приймак.	На рівні з іншими спадкоємцями в рівних долях.
14. а)	Якщо у прийнятого приймака вмирає дружина і залишаються діти, то хто після неї одержує спадщину на землю – сам приймак чи його діти?	Приймак разом з дітьми.	Приймак і діти в рівних долях.
14. б)	Якщо приймак знову одружився і живе в цьому ж господарстві і у нього будуть діти від другої дружини, то ці діти будуть мати такі ж права як і діти від першої дружини?	Не мають.	Діти від другого одруження, мають право на майно, одержане за першої дружини на рівні з дітьми від першої дружини.
14. в)	Якщо дружина приймака помирає бездітною, то чи одержує приймак землю?	Наслідує, якщо він буде користуватись нею 10 і більше років, в іншому випадку землю не одержує.	Після смерті бездітної дружини, майно наслідує чоловік-приймак назавжди.
15.	Якщо приймак вмирає, а дружина приводить іншого приймака і у них будуть діти, то чи мають ці діти такі ж права як і від першого чоловіка?	Мають.	Мають.

16. а)	Якщо землю і майном користувались два чи більше братів та інших членів сім'ї, які мали у своєму самотійному користуванні землю і майно, і коли один із них вмирає, залишивши після себе сина, виданого у приймаки чи дочку, що вийшла заміж в інше господарство, то хто після наслідкує землю і майно?	Діти, що знаходяться в інших господарствах.	Діти, що живуть в інших господарствах.
16. б)	Якщо спадкоємцями є діти, то хто має перевагу: сини у приймах чи дочки, які вийшли заміж в інше господарство?	Перевагу мають сини. (нащадки мають звернути увагу на це – автор Б. Л.)	Сини мають перевагу перед дочками. (нащадки мають на це звернути увагу – автор Б. Л.)
17.	Домогосподар мав кількі дочок, усіх видав заміж в інші господарства, але одна із них з чоловіком повернулася до батьків і жила з ними до їхньої смерті, чи усі дочки мають право на спадковість, чи тільки та, яка жила в господарстві до смерті батьків?	Тільки та дочка, яка була в господарстві до смерті батьків. Час скільки вона з ним була не має значення.	Та, яка знаходилась на господарстві до смерті батьків.
18.	Земельний наділ після смерті батьків перейшов у користування незамужніх його дочок, деякі з яких пізніше вийшли заміж в інші господарства, то чи зберігались воно право на землю чи це право переходить до тих дочок, які залишились в господарстві?	До тих дочок чи дочки, що залишились в господарстві.	Право переходить до дочок, які залишились в господарстві.

19. а)	Земельним наділом користувались два чи більше братів, що мали кожен у самостійному користуванні певний наділ землі. У випадку смерті одного із таких членів сім'ї бездітним, то земля переходить до дружини, чи земля переходить до братів померлого?	Користується вдова до смерті.	Його дружина наслідує до смерті.
19. б)	Якщо дружина наслідує, то чи втрачає вона право на землю, якщо повторно вийде заміж в інше господарство, або прийме до себе приймака у цьому ж господарстві?	З виходом заміж, втрачає право. Такі дружини позбавлені права приймати до себе приймака.	З виходом заміж в інше господарство втрачає право на користування майном, якщо приймає другого чоловіка як приймака, то зберігає за собою право на це майно.
20.	Сім'я складається із двох братів чи дядьків з племінниками, – як в цьому випадку розподіляється земля: за числом душ чи родоначальників?	За числом родоначальників.	Розподіляється за числом родоначальників, тобто діти наслідують тільки ту частину землі, яка належить їхньому батькові.
21.	Якщо домогосподар і його дружина вмирають бездітними, то до кого переходить їхній наділ землі, – суспільству, громаді чи родичам?	Переходить у користування їхнім родичам.	Переходить у користування ближчим родичам.
22.	Чи має право особа, прижита поз-за шлюбом, на майно, що належить батькам його матері, як при наявності так і при відсутності інших спадкоємців?	Має, але тільки при відсутності інших спадкоємців.	Має права на яке належить батькам його матері, як при наявності, так і відсутності інших спадкоємців.

23.	Якщо мати особи, нажитої поз-за шлюбом, вступає в законний шлюб, то чи одержують позашлюбні діти право на майно в сім'ї її чоловіка?	Ні, але якщо майно належало його матері, то особа поз-за шлюбом, має рівні права з дітьми у законному шлюбі.	Має право на спадковість майна її чоловіка на рівні з дітьми, що народились у законному шлюбі.
24.	Чи мають право особи, усиновлені в порядку існуючих правил, на майно своїх прийомних батьків?	Мають.	Мають.
25.	Якщо хто-небудь, не будучи усиновленим в порядку існуючих правил, проживав у чужій сім'ї впродовж довгих років на правах рідних дітей, чи одержують вони права на спадковість, чи існують тут якісь строки?	Одержують на рівні з іншими членами сім'ї без обмежень.	Одержують право на спадковість цих домогосподарів і це не зумовлено наявністю чи відсутністю інших спадкоємців.

В середні віки Поділля було одним із розвинутих торгово-ремісничих земель України. Наперекір погромам кримських татар (особливо у XV-початок XVI ст.) і анархії польських феодалів, на Поділлі було багато міст і містечок з досить численним торгово-ремісничим населенням (Кам'янець-Подільський, Меджибож, Летичів, Шаргород, Дунаївці, Балта, Сатанів, Янів, Смотрич, Могилів-Подільський). Найближче містечко до села Лозни Янов (Янів), неподалік Пикова, де відбуваються базари, куди їздили лозняни, возив продавати поросят і автор цієї праці, а тому багато чого із життєдіяльності запозичували для себе. В Яневі чи Пикові та окрузі існували традиційні норми дотримання певної поведінки, скажімо, для одержання позитивної чи схвальної поведінки необхідно було дотримуватись таких норм: бути одруженим; проявити себе працелюбним; мати чесно зароблене майно; поважати громадські звичаї. Прості норми, але як би вони підвищили рейтинг сучасних державних службовців, депутатів і бізнесменів на усіх рівнях суспільного життя: село, селище, містечко, райцентр, обласний центр, держава і усі її управлінські структури.

Ремісничі цехи, до яких належали гончарі, різники, кушніри, ковалі, бондарі, стельмахи, столяри, були добре організовані. Тут відзначимо, що етнічний склад подільських цехів був досить строкатим: більшість їхніх членів становили українці, помітна кількість в них була поляків, вірменів та євреїв. Однак, з переходом Поділля від Литви під владу Польщі (після 1569 р.) українських ремісників поляки утискували, а тому ремісничі цехи поділялись на суто українські, польські, вірменські, єврейські. Правила роботи ремісничих цехів і об'єднань були спрямовані на підтримку економічної рівності серед їх членів шляхом як стримання збагачення, так і недопущення крайнього збіднення окремих майстрів. Збагачення майстрів перешкоджала строга регламентація виробництва й збуту виробів, а також кількості учнів та підмайстрів. З метою недопущення збіднення членів цеху використовувався механізм взаємодопомоги. Правила були жорсткими, мабуть, саме тому в Лозні ремісництво розвивалось дуже погано і станом на 1912 рік в селі працювали лише 2 ткачі, один коваль, два теслі, гончарів і столярів не існувало, не було їх і в наступному¹⁶². Нагадаємо, що у далекому минулому, коли навколо нашого села, буяли дубові ліси, на місцині, де тепер пролягає Бондарівська вулиця якраз розміщались бондарі-колісники, столяри та інші.

Українці вміли самоорганізовуватись, що бачимо на прикладі громад, до складу яких входило наше село¹⁶³. Членами цеху вважалися лише майстри, які мали власну майстерню і засоби виробництва, а також навчали учнів і підмайстрів. Через певний час учні зобов'язані стати підмайстрами, які після набуття досвіду могли стати майстрами, але для цього треба було: а/ вміти виконувати усі фази певної роботи; б/ мати кошти для придбання знарядь і засобів виробництва; в/ знати цехові традиції і норми поведінки. Церемонія посвячення у майстри проходила дуже урочисто. Наприклад, у шевському цеху містечка Янова майбутнього майстра клали на дошку для вичинення шкір і били нагаєм, який звався «звичаєм».

---

¹⁶² ДАВО: фонд 255, оп. 1. од. зб.1, ст. 89

¹⁶³ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994

Після цього висвячений вносив певну суму в цехову скриньку і «давав честь», тобто пригощав збори горілкою із закускою. Підмайстер не мав права одружуватись, а ось коли став майстром, то таке право набувало сили закону, бо шлюб цехового майстра ставав обов'язком і передбачав: відтворення населення; дотримання моральної поведінки члена цеху; якщо ж майстер не одружувався, то його штрафували або виключали з цеху. Шлюби, як правило, укладалися в одній професійній групі або суміжній. Так, у шевському цеху міста Янова було правилом: шевці складають особливу групу місцевого населення; з тими, хто не належить до їх корпорації, компанії не водять, про них відзиваються з деяким презирством – «це зовсім прості мужики».

Життя і діяльність селян від народження і до смерті відбувалося в певних тимчасових і постійних соціальних об'єднаннях: община (громада); сім'я; інститут кумів та побратимів; молодіжні (парубоцькі та дівочькі) громади; церковні братерства; толочно-супряжні об'єднання та інші. У подільських цехових ремісників був і особливий одяг, який мабуть чимало схожий на одяг прадідів наших лознян, зокрема, одяг членів шевського цеху містечка Янова мав ознаки: в прикрасах свого одягу не використовували червоного кольору, поширеного у ті часи; віддавали перевагу зеленому, темно-синьому і чорному кольорам; обрядовим одягом був кунтуш з чорного сукна; шапки одягали баранячі – сірі та чорні, з оксамитовим верхом. Тобто, одяг у нашому селі був не зовсім такий, як у Білій Церкві, а такий як Янові та Пикові.

На Поділлі у XV-XVI століттях сільська громада залежала від литовських і польських феодалів, поступово встановлювався тип сільського устрою, в основі якого лежали норми німецького права, що відповідав інтересам ведення фільварочного господарства. За переказами, в Лозні у давнину були німецькі господарники і фільварки, найбільш відомий, за переказами, розташовувався поряд з теперішньою Дубиною (у минулому – хутір Лузна). У XIV-XVII ст. на Поділлі на чолі сільського уряду стояв отаман, який був представником від

громади, як посередник між селянами і паном, агентом уряду (татарського, литовського чи польського), їхнім судово-адміністративним органом. В сільському уряді був ще й десятник, він допомагав отаманові доглядати за громадським порядком та своєчасним виконанням його розпоряджень. З початку XVIII століття на зміну отаманам прийшли сільські війти, які уже не обирались, а призначались можновладцями, вони сліdkували за своєчасною сплатою податків та дотримання виконання громадських повинностей. Тобто, лозняни століттями привчались до того, що ними управляли чужинці, особливо таке проявилось при більшовиках аж до 1991 року. Не випадково ми розучилися самостійно щось вирішувати, а тому в роки незалежності (XXIст.) нікому було із місцевих селян управляти селом, орати і сіяти, вирощувати рослини і тварини, створювати робочі місця, омолоджувати село, збільшувати учнів у школі.

Побутове життя подільського села XIX-початку XX ст. свідчить про різноманітні і суворі форми громадського осуду порушників загальноприйнятих норм поведінки – від негативної характеристики як людини з «худою» совістю до різного роду фізичних розправ. Тим, кому дається погана оцінка, люди домовлялися нічого не позичати, уникати з ними спілкування, а коли це не допомагало, то викликали на сходку, де попереджали, що битимуть різками, що допомагало сільській громаді продовжувати зберігати свій авторитет в обрядово-культурній сфері, формуванні морально-етичного клімату на селі, дотриманні традиційного комплексу звичаїв і обрядів, які допомагали контролювати поведінку односельців, ще довгий час, не дивлячись на капіталізм і комунізм, які призвели до втрати багатьох звичаєвих відносин минулого. Ось характеристика, яку дали селяни громади Нові Нечинці помічнику У. Кармелюка Василеві Добровольському «не можемо нічого на його користь сказати, бо якби він був чесною людиною, то не сидів би в тюрмі вдруге»¹⁶⁴.

---

¹⁶⁴ Устим Кармалюк: Збірник документів.–К., 1948, -С.48-50, 113, 130, 133.

Селянська громада на Поділлі з давнини є землеробською, джерела XVII-XVIIIст. свідчать, що селяни вміли активно поєднувати різні ремесла – скотарство і землеробство, а ось торгівля, особливо готовими товарами, чомусь не дуже вдавалась. Територія кожної сільської громади мала здавна визначені кордони – природні (ліси, дерева, річки та інші) і штучні. Громада пильно стежила за недоторканістю своїх володінь і коли виникали конфліктні ситуації, то для їхнього правильного вирішення звертались до авторитету у громадському побуті, яким була пам'ять сільських авторитетів. Тепер, коли лозняни самотійно проживають у своєму селі, дехто має декілька корів, іноді виникають складності з їх випасом, але громада чомусь не збирається і не вирішує такі господарські питання, як робилось це у минулому: де випасати корів і хто може володіти тими чи іншими громадськими випасами, згодом таке влаштується. Для цього погляньмо як було в минулому і берімо приклад. В силу історичних умов на Поділлі досить рано встановилась подвірна форма общинного землеволодіння, тобто економічну основу сільської громади складало: індивідуальне користування орними землями; спільне користування іншими угіддями – ліси, луки, сіножатті, пасовища, інше, що якраз притаманне нашому селі Лозна. Одначе, із-за рабської залежності селян від інших держав, наприкінці XVIIIст. ці інші угіддя також перейшли в особисте користування. У сфері земельних відносин діяв принцип вкладеної праці, який найбільше був поширений на півдні Поділля, де на практиці вирішувалось питання селянського землезабезпечення на правах першої заїмки землі (займанщини). В основі займанщини було конкретне уявлення селян про те, що праця, вкладена у будь-якій формі в землю на тій чи іншій території, давала право на володіння та використання її у будь-якій формі. Тому у селян Поділля була широка свобода у володінні землею: продавати; обмінювати, передавати у спадок, дарувати і виділяти як придане. Проте, різні умови соціально-економічного розвитку на Поділлі досить рано призвели до ліквідації общинного землеволодіння, як економічної основи соціальних

відносин між членами громади, кожен був відмежований від спільних справ і виживав як міг. Наперекір цьому в селах продовжувала діяти колективна, сусідська допомога вдовам, солдатам, сиротам, які втратили годувальника або постраждали від стихійного лиха. Щось подібне у нас в селі відбувається в роки незалежності.

Після громади важливою соціально-організаційною структурою на селі, що визначає характер громадського побуту селян Поділля, була і залишається сім'я. Вона виконувала не тільки притаманні їй природні функції (шлюб, народження і виховання дітей, кривна спорідненість, єднання у горі і радості), але й виступає певним і основним виробничим колективом, де існує єдність виробленого продукту, наявного майна і бюджету сім'ї. Щодо сім'ї діяли жорсткі звичаєві правила: довге не одруження розцінювалося як ненормальне явище; вважалося, що без дружини не можна, наприклад, з'являтися на той світ; в народі складалася негативна думка про тих, хто вчасно не одружився або навіть запізнився; до тих, хто й не думав одружуватися ставилися вкрай зневажливо. А ось відмова від заміжжя як правило не засуджувалась. Були навіть приклади, коли заручена дівчина на знак жалоби за вмерлим нареченим відмовлялась назавжди від заміжжя. Початком одруження був і залишається шлюб в основі якого на Поділлі впродовж XVI-XIXст. укладався договір («договор», «змовини», «згода») між двома сторонами: батьками й родичами молодого і молодої. Посередником між ними виступали довірені особи – сват чи сваха. Вразі виділення у придане землі, то до XVIIст. укладався договір, а пізніше тільки письмове підтвердження двох сторін.

Майже до XIXст. у селах України і на Поділлі побутовув звичай обирати супутника життя у своєму селі чи близьких селах, щоб краще знати родину, з якою родичаються. Особливістю шлюбів в Україні і Поділлі було приймацтво, коли зять переходив у господарство тестя, характерне трьома видами: а/ за примусом (воля батьків); б/ за бажанням; в/ на запрошення. Особливості шлюбу у нашій місцевості: вінчання було

обов'язковим актом весільного обряду; одначе, шлюб з вінчан-ням, але без весілля вважався не дійсним. Мотивації шлюбу були різноманітними, у ХХ столітті становили: кохання-60%; спільність інтересів і поглядів, що включають й кохання-29%; дружба-1,8%; фізіологічні фактори-3,1%; матеріальні та інші вигоди –5,1%. Приклади особливостей одруження, які означені вище, зустрічалися в Лозні ще у середині ХХ ст., і вони були непоодинокі. На вулиці академіка Б. Панасюка мешкала сім'я Лащуків – Івана і Христі, у них було троє дітей, але Христя залишилась без чоловіка, він не повернувся з війни, не стало й двох дітей, у сім'ї залишилась лише одна дитина – Олена. І ось ця Олена Іванівна Лащук, закінчивши дев'ять класів, пішла навчатись у десятий, але з'явився місцевий хлопець Петро Кузьменко, який домовився з матір'ю Олени, та дала «згоду» прийняти хлопця у господу. Родичі і сама Олена дуже просили матір, щоб дозволила закінчити школу, але Христя була рішучою, вона хотіла, щоб у господарстві був чоловік, а тому у листопаді відбувся весільний обряд і навчання у десятому класі припинилося. Таких прикладів у нашому селі чимало, нічого не вдієш – побутові традиції.

У давнину основою сімейного устрою селян Поділля було дворище: в ньому жили не обов'язково кривні невеликі сім'ї; воно було одиницею оподаткування; полегшувало освоювати нові території землі; своєчасно виконувати польові та інші роботи; голова дворища був єдиним представником щодо вирішення усіх зовнішніх відносин, вирішував питання купівлі і продажу, такі приклади дворищ залишились у нашому селі на окремих вулицях. Земельна реформа у середині ХVІ ст. (Устав на волоки) створила умови для господарювання селянського двору з однією сім'єю. В період господарювання на Поділлі поляків формувались фільварки, що стало причиною руйнації сільської общини та розукрупнення великих сімей. Уже в кінці ХVІІІст. величина двору в Україні становила 10,9 особи, на Поділлі 9,6 особи, один двір в середньому включав дві сім'ї. Такі сім'ї були чималі, так звані батьківські і братські, у них домінантна роль належала одному із її членів

(батькові, старшому синові, братові, рідко матері), воля якого була обов'язковою для усіх членів сім'ї. Авторитет глави сім'ї підкріплювався віковими звичаями, який відповідав майже за все: юридичний і моральний стан свого господарства; репутацію та престиж як сім'ї в цілому так і кожного з її членів; розподіл спадщини; дотримання членами сім'ї звичаїв. Уже в ХХст. середній розмір сім'ї на Поділлі становив 3,4 чоловіки, у тому числі й у Вінницькому повіті – 3,4 чоловіки. Порядкування двором, його господарством та майном за звичаєвим правом покладалося на чоловіка, він ніс відповідальність за все у господі. У центральних районах Поділля, зокрема у Пиківській волості, куди входила й Лозна, правове становище жінки було більш демократичне: вона володіла землею та майном, нерідко їх успадковувала ще за життя чоловіка. Для зміцнення сім'ї звичаєве право було твердим і непохитним для всіх, що можемо побачити на прикладі судової справи щодо жителів села Сушениця¹⁶⁵: «Іван Кривецький заявив у корчмі, що зустрічався з дружиною Григорія Климовича. Дружина заперечувала, а тому суд постановив покарати Кривецького тридцятьма палицями і штрафом шість гривень, а Климович мав заплатити шість гривень, що не слідував за дружиною. Крім того, Климович зобов'язаний покарати свою дружину тридцятьма палицями». Деякі подібні приклади, за переказами, дійсно були і в нашому селі, але про них повідомляти не будемо.

Помітну роль у зміцненні громадського побуту відігравали сусідські зв'язки, що об'єднували мешканців кутків села. Гідне місце у цій справі займали соціальні інститути духовного споріднення – побратимство та кумівство, яке приваблювало своєю практикою взаємодопомоги та певною вигодою. Традиційні звичаєві форми взаємодопомоги на Поділлі у трудових процесах охоплювали супругу і толоку. Звичай супруги передбачає, з урахуванням моральних та економічних інтересів, об'єднання кількох господарств з усіма знаряддями праці і робочою худобою (коні, воли) для оранки, удобрення полів, збирання врожаю.

---

¹⁶⁵ Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.204

Як знадобилося б для сучасних селян, які одержали 2,6 га землі, але не мають можливості їх обробляти. У майбутньому треба відродити такий цінний виробничий звичай наших предків. Звичай толоки є найдавнішою формою трудової колективної взаємодопомоги при виконанні невідкладних і трудомістких робіт, які виконувались на етичних засадах якісно, добровільно і безкоштовно. Старше покоління згадує, що в селі Лозна у післявоєнний період (1945 р.) будівництво житла, клуні чи хліва відбувалося тільки толокою, бо одній сім'ї це не під силу, а наймати робітників за плату, то ні у кого ніяких коштів не було. Основна робота під час толоки на будівництві будинку: підвезти велику кількість глини; зробити заміс глини з соломною, де використовувались переважно коні; носилками перетягували замішану глину до будинку, там інші працівники використовують її для формування житла, стелі та підлоги. Це важка робота і потребує чимало чоловіків і жінок. За роботу господарі будинку усіх присутніх на толоці причащали доброю вечерою та горілкою, такі будівельні толоки автор бачив у дитинстві.

Деякі особливості має шлюбно-сімейна звичаєвість на окремих територіях. Скажімо, основним осередком дошлюбного спілкування, дозвілля та побуту молоді в Україні, у тому числі й на Поділлі в минулому, зокрема на Вінниччині були: вечорниці, «годенки», «вулиці», «ігрища», «музики», «вечірки», «забави», «посиденьки», різноманітні толоки. Усі ці утворення в недалекому минулому також вирішували чимало питань громадського життя: знайомство молоді, підбір шлюбного партнера, підготовка до родинного життя, вивчення, передача та дотримання старовинних звичаїв. На вечорниці приходили парубки вік яких досягав десь 18-19 років, а дівчата десь віком 16-17 років, хоча на Вінниччині таких обмежень не сильно дотримувались. За свідченням автора в Лозні окремо збирались на вечорниці хлопці і дівчата, які в школу не ходили, окремо ж збирались учні школи старших класів, щоб поспілкуватись з тих же питань, що цікавлять молодь, яка готується до сімейного життя, незалежно від конкретних намірів.

У ті часи вечорниці були громадською школою підготовки молоді до сімейного життя, де: а/ парубки і дівчата спілкувались між собою; б/ зустрічі хлопців і дівчат з метою одруження; в/ звичаєва моральна розвага молоді, яка надає їй зручні форми зближення, визначаючи перші кроки до шлюбу. Якщо вечорниці організовувались як «толоки», то в них поєднувався розважальний і трудовий процес при якому витрачається багато ручної праці та всіляких розмов: «вишивання», «скубання пір'я», «лушення кукурудзи», тощо. У нашому селі дорослі жінки здебільшого збирались на толоку – «годенки», які відбувались тільки взимку, де й виконували різноманітні ручні роботи кожною із учасниць, туди приходили з кужелем, навіть прядкою, вишиванням, іншою роботою, від учасниць цього дійства часто було чути: «піду на годенки»; «була на годенках». Одначе, були запозичені від поляків, яких в селі дуже багато, ще й інші назви: «посиденьки» від польського слова «посіделкі», «поседи», де велися різноманітні розмови так звані «побрехеньки» без будь-яких робіт. На вечорниці різних типів збирались, як правило, ввечері у вільний від звичайної роботи час, але було правилом, що молодь не мала права затримуватись допізна, особливо дівчата, за цим ретельно слідкували батьки.

В дитинстві авторові довелося побачити дійство вечорниць у Варуші (Михальнюк Варвари): не дуже велика однокімнатна хата, освітлювалась єдиною гасовою лампою, діти господарки на печі, на лаві під стінами багато хлопців і дівчат, хлопці по черзі розповідають різні казки і бувальщини, майже усі лузають соняшникове насіння. Основне їхнє заняття: потреба спілкування, і вони гуртувались; лузали насіння; хлопці, найбільш кмітливі, розповідали казки, смішинки, страхи про домовиків, різноманітні історії, про історію села, про окремі епізоди з життя селян в далекому і не так далекому минулому з почутих переказів старших людей, особлива увага приділялась розучуванню колядок та старовинних пісень. В говірках на вечорницях молоді надзвичайно були розвинуті легенди і забобони. Коли надходили легенди і казки, розпочинались

пісні, тоді вже верх брали дівчата, кожна з яких намагалась показати свій голос, щоб почув, можливо, той, хто їй до вподоби. Пісні лунали далеко за північ, і саме в цей час Варуша встигала сходити до лісу, добути білої глини і возиком на двох колесах привезти під хату, щоб вранці відвези товар в інше село і щось заробити. Вечорниці здебільшого були тихими і не шкідливими, сусіди не нарікали за подібні збіговиська, але були й прикрощі. За якісь неподобства парубки, можливо й дівчата, не всіх допускали до свого гурту, де панувало порозуміння і злагода.

Якось не допускали на вечорниці одного сільського хлопця, здається Пальчувка Олександра (Сянька), який жив на Бондарівській вулиці, але чомусь не подобався іншим парубкам. Він жорстоко помстився, але не парубкам, які його не сприймали, а зневажив бідну господарку Варушу: зловив велику птицю Лелеку (в селі – боцюна), яких було в селі тільки дві сім'ї, і їх шанували селяни, серед темної ночі забрався на хату і напередодні Великодня вкинув нещасну пташку у димар. Пташка вилізла з димаря уся в сажі і своїми крилами забруднила невеличку кімнату, тобто вранці селяни до церкви з пасками, а у Варуші кімната в сажі. Це стало відомо сусідським дівчатам і парубкам, які миттєво прийшли на допомогу, до ранку кімната хати були побілена, очищена від сажі, а нещасну птицю відпущено на волю. За давніми переказами вважалось, що коли у селі живуть лелеки, то село щасливе, бо його люблять лелеки, але тепер ці птиці покинули наше село, що змушує думати і запросити дивовижних птиць повернутись, щоб село стало більш щасливим.

На Поділлі існували різноманітні звичаєві та обрядові дії: південно-східні волості (теперішні райони) тяжіють до наддніпрянського типу; північно-західні – до волинсько-подільського; західні – до карпатського; південні – до молдавських етнічних традицій і звичаїв. Якщо дотримуватись подібного поділу, то у наших волостях (Пиківська і Острожецька), які відносяться до північно-західного регіону Поділля, переважають волинсько-подільські звичаєві відносини, які за багатовікову

залежність від поляків і москалів, зазнали чимало змін, але чимало ще залишилось продовжують діяти. Древні звичаї та обряди: віра у злих духів, що формувало певну систему оберегів, особливо – для дітей; вірування в таємничий зв'язок між поведінкою вагітної жінки та ще не народженою дитиною; майбутня мати не могла шити у неділю і свята, щоб «не зашити дитині очі»; вона не сміла переступати через мотузку волового воза (війю), щоб «пуповина не обмоталася навколо шиї дитини»; вагітність і самі роди намагалися тримати в таємниці; баба-повитуха, яка, як правило, приймала у селі роди від усіх вагітних жінок була поважною особою серед односельців. В Лозні у довоєнні і післявоєнні роки (1939-1945 рр.) такою поважною особою була Войташева Марта, яка приймала роди в усіх сільських жінок, на неї навіть аж у районні організації скаржилась відома сільська фельдшерка Петрівська, що, мовляв, повитуха не так приймає роди, але селяни довіряли саме Марті.

Народні обереги були такими: силу відлякування злих духів мали вироби з заліза – сокира, ніж з кістяною ручкою, ножиці, які породілям клали у постіль; магичною силою наділялись деякі рослини – часник, калина, барвінок; щоб полегшити роди, чоловік лягав на долівку, а породілля переступала через нього; перед родами розв'язували всі вузли, розплітали породіллі косу і водили по всьому подвір'ю, щоб вона наступила на «щасливе» місце; баба-повитуха зобов'язана заварювати трави, які піднімають тонус породіллі; пупа новонародженого перев'язували прядивом з коноплі «матірки», щоб забезпечити плідність наступних поколінь, промовляючи «нехай бог дає тобі щастя, здоров'я і многії літа»; практикувалось відрізування пупа здійснювати – дівчині на гребні, щоб була доброю пряхою, хлопцеві – на сокирі, щоб був добрим господарем, пізніше навіть на книжці, щоб був грамотним; відтятку пуповину підсушували, зав'язували для зберігання, щоб дитина, коли підросе, сама її розв'язала. Добрі і злі духи у житті Подолян: вірили, що душу новонародженого прилітають охороняти ангели і на їх честь у вікнах горіла три доби свічка; вважалось небезпечним колихати пусту колиску, бо дитина може померти,

подібне вірування існує й у турків. Автор добре пам'ятає оберег про колиску, – Боже борони, гойдати її пустою, колихаючи у ній сестру.

Особисто автором перевірено, що написане в літературі, існувало і у нашомк селі. Скажімо, відвідування породіллі не раніше ніж через три дні і воно носить назву «родини»: йдуть на «родини» виключно жінки; була «на родинах»; коли заходять до хати, то промовляють «нівроку»; на родини приносять подарунки для матері і дитини – полотно, пиріжки, крупу, калачі; гостей частують стравами та горілкою; «родини» не відзначалися пишністю і тривалістю, щоб не стомлювати дитяtko і матір. Обряд хрещення дитини: спершу вибирають хрещених батьків-кумів; запрошувала кумів баба-повитуха з хлібом чи калачом, тепер трохи інше; на хрестини йшли з подарунком – кум з хлібом, а кума шматком полотна (крижма) на якому дитину тримають в церкві; перед відправкою до церкви маля кладуть на кожух і присутні кидали на кожух гроші; нерідко перед виходом до церкви, за язичницькими віруваннями, на поріг клали ніж з жаринками. Стосовно здоров'я дітей існувало чимало заборон і оберегів: до народження дитини не заготовляти пелюшок та сорочок; коли в хаті мала дитина, то не гоже заглядати у віно з вулиці, заборонено щось позичати з хати, не рекомендувалось залишати на дворі в нічний час мокрі пелюшки; не можна виливати на стежку купель. Про купель дитини дбали: в купіль клали любисток, м'яту, інші трави, які мали заспокійливу і протизапальну дію; в купель дівчини кидали пелюстки з першої квітки півонії. Після хрещення в домі новонародженого влаштовували гостину; накривали святковий стіл; баба-повитуха для кожного гостя давала калач; стелили кожух, на нього клали дитину і туди покладали полотно, рушники, продукти, гроші, дитячий одяг, іграшки, книги; дарували бабу-повитуху, кумів і гостей; далі звучала пісня. В подальшому звичаєві дійства продовжувались: на перші різдв'яні свята батьки новонародженого посилають вечерю до кумів (калачі, кутя, цукерки, яблука), а куми посилають вечерю похресникові; коли дитина підростала, то сама носила

вечерю до хрещених батьків. Невпинно пропливають століття, багато чого із звичаєвого і обертів змінилося, але інститут кумівства залишається, навіть відроджується: зберігається калач, квіточка, крижма для немовляти; роль баби-повитухи тепер виконує рідна бабуся; залишаються такі форми звернення до хрещених батьків – «кум», «кума». На Поділлі діють ті ж весільні звичаї і обряди, які схожі на загальнослов'янські та загальноукраїнські компоненти, але відзначаються регіональною різновидністю, що відповідає особливій природі краю, світоглядним уявленням народу, особливостями характеру подолян.

Сватання: воно мало на Вінниччині декілька локальних назв («старости», «сватання», «могорич», «договір»); сватати дівчину йшли переважно два старости з хлібом і пляшкою горілки, хліб загортали в рушник чи хустину; якщо дівчина не давала згоди на одруження, то цілувала хдїб і віддавала старості, промовляючи «Спасибі за честь, нехай вам бог дає з інших рук» і це означало «вхопити гарбуза»; коли дівчина давала згоду, то вона сором'язливо колупала комин; обмін хлібом, пов'язування старостів рушниками та частування було виявом згоди на шлюб. Через деякий час після сватання батьки молодого кликали родину дівчини на оглядини, влаштовували вечерю під час якої подавали: холодець із свинини, борщ, «бігус» (капуста з салом і ковбасками), голубці, молочну кашу, після вечері дарувались калачі. Звичайно, подібне уже зникає, але є надія, що відродиться. Скріплення згоди обох сторін на шлюб були заручини («сватання», «слово», «заручини»): обрядове з'єднання рук, що набувало юридичної сили договору; старший староста брав рушник і накривав ним хліб, на нього лягала рука нареченої, на неї рука нареченого, зверху руки усіх присутніх родичів та близьких; усі покладені руки на рушник староста зв'язував тим же рушником і виголошував «Не в'яжеться вузол, а в'яжеться слово. Хто цей вузол розв'яже, то дасть сто рублів на церкву»¹⁶⁶; на заручинах молодих заводять на посад; заручини, на відміну від сватання та оглядин, супроводжувались обрядовими піснями.

---

¹⁶⁶ Поділля. Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.217-219

Поділля – чи не єдиний регіон, де у весільному обряді зберігається культ померлих предків: молода ходила на цвинтар з калачем запрошувати померлих родичів на весілля; роблять поминальний обід – парастас на якому усім присутнім дають поминальну страву – коливо (варена пшениця чи рис з цукром); після поминального обіду розплітають косу молодій; парастас і розплітання коси молодої на Вінниччині відбувається ввечері в суботу. На весілля свою родину запрошували: молода з друзками, а молодий з боярами; головним обрядовим хлібом на весіллі був коровай, який замішували і випікали тільки ті жінки, які виходили заміж лише один раз і жили у злагоді зі своїм чоловіком; після відправлення короваю в піч, жінки мили руки і діжку, а воду з діжкою несли в садок і виливали під яблуню чи вишню. Коли замішували коровай, то співали весільні пісні.

У післявоєнні роки авторові доводилося декілька разів бачити як розплітали косу молодій у нашому селі, не рідко усе відбувалось й класично: танці та запрошення молодої сісти на стілець, вона трохи пручається; починає розплітати косу брат, коли ж його немає, то – ближній родич, а після цього друзки, свахи ж співають; після розплітання коси мати одягає дочці на голову вінок, а молодий підводить дівчину з стільця; після танців молодь вечеряла за столом. Весільний одяг наречених: святкова обгортка; вишита сорочка; вінок із квітів, з якого спускаються на плечі багато стрічок. В українсько-польських селах, таким як і наше село Лозна, широко використовувався «вельон», білий, зроблений з парафіну вінок, накладений нареченій на голову. Весільна обрядність на рубежі XIX-XX ст. зазнала значних змін, особливо у містах, які передалися й в села, скоротились обрядові дійства, змінилась їхня модифікація, але традиційні елементи, з чіткою регіональною подільською ознакою, зберігаються. У минулому українці не практикували вживати горілчаних виробів, лише коли більшовики після 1921 р. повернули Україну до Московії, стали появлятися міцні, особливо після другої світової війни, була принесена звичка обовязкового атрибуту на святкових столах – пляшка чи більше горілки, вина, іншого напою.

Поховальні обряди проявляють відгомін давніх уявлень про загробне життя, коли люди вірили і зрідка продовжують вірити, що смерть є переходом з одного світу в інший, навіть забезпечують покійнику речі для життя в іншому світі. На Поділлі померлого провадили на цвинтар на третій день після смерті: труна відкрита; дорогою траурну процесію переймали з хлібом, чим шанованіша особа тим більше переймали; попереду процесії йшли діти з кошиком квітів і встеляли дорогу квітами чи зеленню; тим, хто ніс труну, кришку та вінки, пов'язували руку рушником чи хусткою; на кришці домовини хліб, який віддають копачам могили; коли домовину спускають в яму туди кидають кілька грудочок землі, гроші. З цвинтаря усі повертаються до хати померлого, обов'язково миють руки і сідають за поминальний стіл; на столі коливо; варений горох; капуста; гречана каша; не подавали часник; на покутті чи вікні ставиться стакан води, і накритий цілушкою хліба, що має стояти дев'ять днів в хаті. На другий день родичі йдуть на цвинтар, несуть з собою наїдки і поминають покійного біля могили. Через дев'ять днів, сорок днів і через рік (роковини): влаштовують поминальний обід; до церкви несуть поминальну їжу (калачі, яблука, цукерки), де правився парастас за покійником; на зелені свята родичі померлих несуть на цвинтар крашанки і наїдки, де поминали. Як і інші звичаєві обряди на Поділлі поховальні обряди також зазнали і зазнають змін, але традиційні основи, хоча і значно модифіковані, міцно зберігаються, відіграючи одну із важливих факторів збереження нації як етносу.

Світ дивується, нація, яка більше семи з половиною століть перебувала у полоні і залежності від багатьох народів, змогла вижити як етнічна нація. Впродовж віків її територію вздовж і впоперек скородили татарські орди і турецькі яничари, польські і московські князі та графи тримали українців за бидло, руйнуючи їхню історію, культуру і генетику. – Чому вижила нація багатовікове гноблення? – на таке запитання мабуть ніхто не наважується дати однозначної відповіді, бо мабуть тут існує щось утаємничене. Одначе, пояснення цьому закладені

у сутності самого народу, важливим елементом якого є звичаєві основи народу, які освячені самою природою. Скажімо, звичаєві правила поведінки молоді були під жорстоким контролем громади, що значно допомагало зменшити або пом'якшити генетичну руйнацію нації. Історія засвідчує, що у північній зоні Поділля, а це місце розташування села Лозна, в кінці XIX – на початку XX ст. до дівчини, яка народжувала позашлюбну дитину, застосовували досить суворі методи осуду із-за чого вона змушена була залишати село¹⁶⁷. В деяких волостях вона не залишала село, але вийти заміж не могла, її взяти за дружину мав право або розведений, або каліка, таких дівчат осуджували усі, зокрема церква, у проповідях вони ганьбилися і називались «волочугами», батькам гулящої дівчини робили збитки – забруднювали паркан чи ворота.

На Вінниччині до покриток відносились не дуже суворо і про це відомо кожному із села Лозна. Справа в тому, що в українських селах полюбляли з давнини обговорювати всі новини, які стосуються як всього селянського життя, особливо конкретної сім'ї. Що вже стосується кожного селянина, то про нього з дитинства відомо все: кожен має вуличне прізвисько, що мов реп'ях супроводить його все життя; відомі особливості поведінки в сім'ї, серед товаришів і в громадських місцях; знають більшість потаємних рис і проступків, про які іноді й мовчать, а згадують лише при нагоді та спілкуванні. Арсенал утаємничених рис і відомих всьому селу традицій використовується в процесі вияснення якихось неприємних відносин, коли все це озвучується на все село. Особливо ці методи використовуються серед селянок, коли вони між собою вияснюють відносини, а тоді уже видається різноманітна інформація від діда і прадіда до сьогодення. Чи може селянка допустити, щоб її сусідка, навіть в даний час найкраща подруга, бачила її без будь-якого одягу? Ні, бо це інформація, яка буде передаватися з покоління в покоління: особливості тіла, товстухка чи занадто худенька, особливо передаються окремі риси тіла.

---

¹⁶⁷ ІМФЕ АН України, -Ф.14-5, -од. зб. 397, арт.61

Давні звичаї українців доволі жорстокі, скажімо, вони не дають ніяких надій на те, що в селах лазні будуть використані селянами. Ті, хто намагався щось зробити в селі не враховував сільських традицій, не розумів, що лазні – це атрибут все таки міст, навіть невеликих. Десь у 80-х роках ХХ ст. неподалік ставка, над річечкою, з'явилась двоповерхова будівля, збудована місцевим колгоспом. Це була лазня, вона трохи працювала, але здебільшого для колгоспного активу чоловічої статті, а тепер будівля без вікон і дверей, як не сприйнята річ у селянському житті. Тому, в селі тільки річка, ставок, озеро – для дітей, старші, здебільшого чоловіки, купаються окремо від багатьох очей, а селяни середнього і похилого віку круглий рік користуються балями і ночвами.

На Поділлі яскраво проглядається житло і його етнічна виразність, зокрема, адаптація до своєрідних природно-кліматичних умов, особливості господарської та побутової сфер життєдіяльності. Особливо проявляється етнічна виразність: «мова» архітектурного фольклору – етнічно виразна сторона подолян; форми і риси житла – прояв психічного складу нації; житло – локальний різновид національного типу. Отже, житло наших лознян дає поняття про них і особливості їхнього краю: будівельні матеріали; художні традиції; природно-економічні умови; психічний склад народу і його смаки. Загальна етнічна виразність житла (українська хата) українців Поділля від середини ХVІІІ до середини ХХ століття, що було характерним переважної більшості хатів у селі Лозна: побілені внутрішні і зовнішні стіни; солом'яний чотирихилий дах; вхідні двері по центру та симетричне, відносно них, розташування підсобного приміщення; комора та, власне, хата з двома вікнами на довгому чільному фасаді; одне наріжне вікно на причілку. Житлова частина хати: ліворуч (рідко – праворуч) від вхідних дверей, в кутку – піч; по діагоналі від неї – чистий «святий», «червоний» куток з образами, під ними – стіл, вздовж стіни – лави; між піччю та причільною стіною – спальне місце – піл; справа вхідних дверей, у протилежному кутку від печі, – мисник. У 30-х роках ХХ століття у мого дідуся

Наконежного Харитона уже була хата, де довелося й мені жити, з трьома кімнатами та двома виходами, у післявоєнний період (1945 р.) у нових хатах села уже була не одна кімната для проживання, а дві, рідко три. Суто подільські ознаки хати: поліхромний настінний розпис; пластичне викладання солом'яних дахів зв'язаними стінками («вишивання», викладання «пошиття» розвинутого гребня даху); в хаті – форма «підвісного», над причілкою печі, комина; декоративне оздоблення житла (декор стін, кахлі печей та інше).

Найважливіший обряд, зв'язаний з будівництвом сільсько-го житла – вибір місця для нового будинку¹⁶⁸: віддаленість від вулиці; рельєф садиби; орієнтація щодо сонця; місце, де не росте калина, бузина, терн, бо там волога місцина; уникали місцин, де проходила межа, дорога, роздоріжжя, вигони, пустирі і мочарі; не будували хат у місцях, де були ями, на кам'яних і болотистих місцях, де стояв хлів, стайня, був смітник, на місці, куди стікала вода; не ставили хату, де раніше була церква та інші святі місця, в «грішних» місцях (когось вбили, могли бути поховання) та поганих місцях, де жили неблагонадійні родини (п'яниці, злодії, бандити); не ставили хату на місці, де росла груша, яка здатна жорстоко за це помститися. Для утримання худоби споруджували спеціальні приміщення: хлів, стайня, повітка, куча, хлівець. У господарстві хата композиційно підпорядкована основному комплексу господарських споруд, серед яких домінуюча роль належала клуні-стодолі. Важливо відмітити, що у минулому престижність господарства саме господарська частина двору, а не житлова.

Початок будівництва: майстри розпочинають роботу зранку, сусіди і рідні приходили на закладини, обідають; у центрі майбутнього житла ставили стілець, застелений рушником на якому клали хрест, квіти, хліб і сіль, чашку з водою чи вином; майстер, промовивши «Господи, допоможи», починав роботу; під усі кутки житла кидали зерно і гроші; перед початком будівництва майстер робив хрест, який в кінці будівництва

¹⁶⁸ Поділля. Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.243

прибивався на горищі, де він перебував постійно, іноді хрест вирізували на сволоці. Традиційна форма взаємодопомоги при будівництві житла – це толока, яка пов'язана з латинським терміном «colloso»: на толоку приходили і приносили відра, заступи, вила, носилки, інші засоби для роботи; господарі давали снідати вранці, а після роботи – обідати. Поселяючись у нову хату, першими впускали kota, курку, теля чи навіть коня; за ними входив священик; далі заходили батьки з іконою, хлібом і сіллю на рушнику. У Лозні збереглися прабатьківські побутові традиції, зокрема вшанування новозбудованої садиби та чимало іншого¹⁶⁹.

Десь у 1993 році в селі Лозна в одній із будівель влаштували музей села, селяни принесли усе необхідне для такої споруди, у ній збудував піч Михальнюк Дмитро, який жив зі своєю дружиною Ніною на пагорбі Кирилюків, Коли громада села збиралась на відкриття музею, то муляр, перерізавши блакитну биндочку, з хлібом і пирогами став навколішки перед порогом, поцілував долівку. Трохи здивованим селянам, яких більшовики відучили від стародавніх традицій, муляр передав найдки і пояснив, що у давнину в Лозні було заведено присягати новій хаті на колінах і заходити до господи з хлібом та сіллю. Присутнім селянам майстер Дмитро Михальнюк пояснив, що в печі, яку він збудував у музеї, ніколи не будуть пекти пироги, але він сподівається, що сюди приходитиме молодь, і я навчатиму печі класти, щоб таке мистецтво не вивелося з нашого села в подальшому. Майстерність класти печі має залишитись, адже якщо в сучасних сільських хатах печі відсутні, то вони кладуться у так званих літніх кухнях, які працюють і взимку. Подоляни, а це притаманне й нашим селянам Лозни, завжди вміло використовували рельєф місцевості для будівництва не тільки хат, але й храмів, фортець; культові та оборонні споруди будувались на підвищенні. Ось і у Лозні хати мовби розкидані і на підвищеннях, і в низинах, церква була збудована у центрі села на самому

---

¹⁶⁹ Газ. Життєві обрії. 15 травня 1993

підвищеному місці, яке з усіх сторін оточене низиною, щоб церкву можна бачити з усіх сторін. Тепер церква відбудовується, на тому ж підвищеному місці, але чомусь позаду будинку культури, що, можливо, не буде належно оцінено майбутніми поколіннями.

Одяг пордолян в цілому має загальнослов'янську основу, але зберігає окремі риси матеріальної культури (колерит, мотиви, техніка, орнамент, манера носити одяг) тих народів, які володіли землями Поділля і народом: грецькі колоністи північного Причорномор'я; візантійці; турки; кримчаки; литовці, поляки, москалі. У культурному середовищі Русі були запозичені елементи одягу, що стали традиційними: тунікоподібні жіночі і чоловічі сорочки; поясний одяг у вигляді прямокутного шматка тканини або вузької орнаментованої запаски; вузькі полотняні чоловічі штани або широкі шаровари у населення південно-східних волостей; давнослов'янський верхній одяг – типу гуні, манти, апачі та головних уборів – дівочі вінки, особливі жіночі убори, домоткані пояси, на шиї жінки носили скляні пацьорки. Чомусь широко поширювались ромби з гачками, що символізувало землю, родючість, жінку. Хочеться висловити свою думку, що шаровари червоного кольору є не український одяг, а запозичений у турецьких ханів, якого згодом позбудемося. Ті країни, які тримали в рабстві українців, тобто їхнє населення, що прибувало на постійне життя на нашу землю, навіть диктували свої звичаї та інше. Носіння того чи іншого одягу на Поділлі регламентувалось спеціальним законом польського уряду: ясновельможне панство могло вдягати яскравочервоні кунтуші та жупани; дрібна шляхта – одяг тільки сірого кольору; міщанству заборонялось вдягатись в кунтуші і дорогий одяг, дозволялись жупани, але сірого кольору. Деталізація була глибокою: «Чтобы никакой мещанин, ни плебей не дерзнул употреблять шелкового платья и шелкового подбоя, также драгоценных мехов, кроме лисьих и других низших; также чтобы никто не ходил в сафьяне»¹⁷⁰.

---

¹⁷⁰ Головацкий Я. Ф. О народной одежде и убранстве русинов или русских в Галичине и севере восточной Венгрии». – Спб, 1877, -С277-479

Специфіка одягу на Поділлі, в його північно-західній зоні, де розташована Лозна, здебільшого була такою: комплекти чоловічого вбрання – сорочка, вузькі полотняні, іноді шерстяні штани; сорочка сягала до колін або нижче, підперезувалась тканим поясом або ремінцем; на голову одягали солом'яний капелюх. Верхній одяг виготовлявся переважно із сукна – сукняний сірак, свитина, сукман, гуцька. Сіряк шили з темного коричневого сукна із стоячим коміром, взимку носили білі некриті кожухи, відрізнi в талії, з коміром, в негоду поверх нього носили ще й сіряк. Селянська родина особливо шанобливо ставилась до одягу, яке виготовлялось з полотна, виробленого власними руками, що практикувалось у нашому селі Лозна.

З далеких часів одяг селян Лозни характеризувався не вибагливістю: переважно грубий, домотканий на верстатах, сировина – конопля, зрідка льон; рідко хто мав одяг вишуканий, як це в інших частинах України; Технологія виробництва полотна з коноплі досить об'ємна. Технологія виробництва волокна включає багато складних і мистецьких процесів, які виконувались виключно власними руками, їх повністю дотримувались у нашому селі Лозна. Розпочинаючи з вирощування рослини коноплі, вона вимочується чимало днів у воді; висушені стебла коноплі подрібнювались на бительні, а після цього – на терниці; на дергальній щітці вибивається вся костриця, а гребінцями вичісуються конопляні волокна, що допомагає відділяти чисте м'яке волокно від клоччя; чисте м'яке волокно замотується на кужелі і веретенами на прядках прядуться нитки; нитки намотуються на мотовила; на снівницях (це прямокутна рамка з ветушками-кілочками) снували основу: далі на ткацькому верстаті, користуючись човником з цівкою, ткали полотно; виготовлене полотно розстеляли на траві, щоб під дією сонця воно набуло білого кольору (вібiлилось). Селяни самі шили для себе і сім'ї одяг, прикрашаючи і оздоблюючи його різними вишивками та мережками. У деяких із цих технологічних процесів виробництва полотна (збирання коноплі, її вимочування у воді та висушування

на сонці готового полотна) авторові доводилось брати участь, а також бачити роботу моєї мами на бительні, а також свого сусіда Федора, який жив на нашій вулиці, тепер вулиця Б. Панасюка, через чотири хати від мене, дивуватися його мистецтву працювати на верстаті, адже селянське ткацтво – складна і важка робота.

Як тільки більшовики не намагалися відвернути людей від селянського ремесла, але воно залишилось, адже це прояв духовності людини, людського мистецтва, яке не може зникнути до того часу доки існує людство. Ось чому, наперекір всім невгодам, після здобуття незалежності залишились люди, які мали верстати, на яких у недалекому минулому виробляли різні тканини, килими, зокрема, Зберегла свій верстат Явдоха Михальнюк, на ньому вона в молоді роки займалась ткацтвом, виробляла рапцуни та інші тканини. Інші лозняни також мають верстати і користуються одним на дві сім'ї, а колишній колгоспний механізатор Олександр Наконечний передав до музею плетені кошики з лози, які є проявом мистецтва.

Живою історією є колиска із лози (люлька), яку передали до музею мати Михальнюка Сергія, в ній вона його виколисала. Відома конструкція коліски, що використовувалась в селі Лозна, має овальний виріб з лози, вона з чотирьох кутів кріпиться мотузками (вервечками), зєднаними у єдиний кінець, і коліска кріпиться до сволюка посеред хати, а тому коліска завжди у центрі житлового приміщення. Автору довелося колисати у такій колісці свою сестру, дуже вдалий виріб для немовлят, адже в сучасних промислових люльках тіло дитини перевертається з боку на бік, а в колісці з лози постійно перебувало у спокої.

Лозенські жінки ткали й вишивали рушники, чоловічі і жіночі сорочки, а найпоширенішими були два кольори – червоний і чорний, як і в усій Україна, що означало основну філософію нашого народу, який століттями перебував одночасно і в радощах, і в смутку, і в любові, і в печалі – червоне і чорне віками йшло поряд. На рушниках Ганни Омельчук

вишиті і вершники на конях, і півні, і пави серед квітів, навіть дракончик, що заховався, тобто проглядається філософія українського життя. А ось Параска Яремчук вишила весільний рушник з цікавинками: перша, використані вовняні нитки; друга, подається народна мудрість «Мать кормит до венца, а муж до конца, июнь 1925года». Тут знову історія Лозни, українська селянка вишиває слова мовою москалів, саме у ці роки (1923-1927 рр.) в Лозні посилено поширювалась московська мова, особливо – у Лознянській школі, про це подаються спогади тодішніх учнів. Для мене моя мама, Наконечна (Панасюк) Зінаїда Харитонівна, вишила сорочку червоними і чорними ниткам, її я одягав, переважно, для сцени, коли брав участь у шкільному хорі, або танцювальному гуртку. Сорочка якісна і зберігається дотепер, вона, можливо, буде передана до Лознянського сільського музею.

Обов'язкові компоненти одягу: чоботи – взимку, личаки – влітку, різноманітні пояси. У кожному селі Вінницької і Хмельницької областей (повітів) виготовляли полотно, сукно, пояси, запаски, ткали килими, вишивали, оздоблювали вишивками свити, кожухи, спідниці і сорочки. Вишивки, гаптування, мережива – усе це в селі було і квітувало як своєрідні обриси відображення довколишнього світу, людського буття, вшановуючи ознаки тих далеких часів, коли людина розпочала себе одягати, промовиста символіка періоду духовного вивіщення людини у зовнішньому світі. Литовці ставилися до українського одягу позитивно, як й усього іншого, а ось коли Поділля зайняли поляки, то у змішаних селах, де їх була лєвова частина, а таким селом були Лозна, Скаржинці та інші, то відбувалися зміни. Скажімо, поляки не любили білих кожухів, поясів, вишиванок, бо то «русинська ноша», покриваючи свої кожухи чорним полотном, або ж фарбували у червоний колір настоєм дубової кори¹⁷¹. Тепер у селі вишиванками майже не займаються, це уже стало сферою промисловості.

---

¹⁷¹ Поділля. Історико-етнографічне дослідження. – К., Доля, 1994, – С.276

Їжа та харчування на Поділлі і у нашому селі мають деяку особливість, бо все таки, коли молодь вилітає зі свого гнізда, то зустрічає багато іншого, але те, що зустрічалось у своєму селі ніколи не забувається. Автор пам'ятає, що у дитинстві, звичайно, у сприятливі роки, основною їжею жителів Лозни у будні дні були чорний хліб, випечений на тиждень, коржі, пшоняна і гречана каші, картопля, без будь-яких жирів, з солоними квашеними огірками, або капустою. Молочні і м'ясні продукти, окрім молока, вживалися, як правило у свята. Їжу готували зранку на весь день, до обіду тримали її в печі. Посуду було недостатньо, миски, глечики і макітри були череп'яними, виготовлені з глини.

Страви переважали із зернових: хліб і вироби вважалися основними харчами; готували, переважно, з житнього борошна, додаючи борошно з ячменю та вівса, а також картоплю, лободу, жолудді та інші добавки, звичайно, це здебільшого у голодовку і важкі роки, які були майже постійним явищем для подолян. У нашій сім'ї, як і у багатьох інших, жолуді в тісто не добавляли, а ось картоплю та лободу – постійно. Пшеничне борошно використовували на тісто тільки для Великодня, на кутю та проскури для церкви, пшеничний хліб, паляниці, калачі пекли тільки на Різдво, Новий рік, Великдень. Старші люди пам'ятають, що в селі сіяли багато кукурудзи, борошно з неї добавляли до хліба, варили мамалигу та інші страви. Кожен старший житель також пам'ятає, що хліб пекли на тиждень, він не псувався, така була якість випічки, а коли не вистачало хліба, то пекли ще й коржі (відомі підпалки, палянички, перепічки). У недільні і святкові дні готували: печені пироги; пампушки; балабухи; книші. Як страва для сніданку чи обіду цінувались вироби з прісного тіста – смажені коржі, коржі випікали також із залишків кукурудзяної мамалиги, з гречаної лемішки та вареного гороху. З рідкого прісного та вчиненого тіста готували й інші страви з борошна: смажені млинці, оладки, налисники. Круті пшоняні, гречані і кукурудзяні каші готувалися щоденно, варили їх на молоці, сироватці чи маслянці, або на воді, заправляючи смаженим салом, молоком чи олією.

З рідких круп'яних страв широко вживаним був і є куліш з пшоняних круп, іноді кукурудзяних, а також юшка з гречаної і ячмінної крупи.

Популярними були такі страви: мамалига з кукурудзяного борошна; вівсяний кисіль; галушки, локшини, затірка та вареники із вареного тіста. Основним білковим продуктом був горох та страви з нього, квасоля використовувалась для борщу, боби вживались рідко. Технологія одержання борошна у часи, коли не було механізмів, типу вітряків чи млинів, викликає зацікавленість: зібравши урожай пшениці чи жита, чоловіки молотили снопи ціпами; обмолочене зерно очищали від полови і сміття, використовуючи лопати-віялки та різні решета; очищене розмелювали на борошно за допомогою кам'яних жорна, які у 1932-1933 рр. більшовики категорично забороняли використовувати, щоб не дати селянам виготовляти борошно – знищували селян голодом.

Серед овочевих страв найбільшого поширення здобув борщ, приготовлений з квасу – висівкового чи бурякового, виготовленого із житніх висівок, залитих гарячою водою і відстояних, або ж червоних буряків, очищених і залитих водою. Для споживання беруть квас, додають воду, картоплю, заправляють ячними крупами, квасолями, буряком, пшоном, капустою, додається сіль для смаку, після кип'ятіння та настоювання в печі, подається на стіл. Якщо борщ з квасолею, то крупи не додають. Борщ також готують без буряків і капусти, а з щавелем, кропом, лободою, молодою гичкою, петрушкою. У борщ ще добавляють: у пісні дні, хто має таку можливість, кидає суху рибу; у скоромні дні – шматок свинячого м'яса чи сала, рідко – й курку; коли борщ подають на стіл, то заправляють сметаною або вареним яйцем. Борщ із свининою чи куркою був великою рідкістю, а тому пісний борщ був дуже не смачним, як згадує автор про своє дитинство, ми привчилися їсти борщ з часником, здавалося, що він так смачніший, бо в голодні роки (1947 р. і інші) харчів дуже бракувало.

Другою за популярністю стравою на Поділлі і в нашому селі був капустак («капуста варена», «капуста засипана»),

до капусти додають пшеничні чи кукурудзяні крупи. До картопляної юшки додаються крупи: пшенична, гречана, кукурудзяна, ячна, а також горох, квасоля, боби, тісто. Особливе місце у вирощуванні і харчуванні наших селян займає картопля в різних видах: гарнір для м'ясних і молочних блюд; смажена картопля; деруни з картоплі тертої; картопля печена та варена очищена і не очищена. У післявоєнні роки усі лозняни тільки й виживали на дерунах (бараболяники). З гарбузів, що масово вирощують на кожному огороді селян, виготовляють: кашу з пшоном на молоці; печений гарбуз з коров'ячим, конопляним чи маковим молоком. Голубці – загорнуте у капустяне чи бурякове листя пшоно. Гречка, кукурудзяна крупа – були й залишаються важливими харчовими продуктами. Велике шанування має тушкована і смажена капуста. Сади на Поділлі дають такі основні фрукти: сливи, яблука, груші, вишні, але треба визнати, що в Лозні вишневі садочки були у багатьох, а ось яблуневі і грушеві – здебільшого, у поляків. Практикувалось збирання й сушіння дикоростучих плодів: яблука, груші, калину, бузину, чорниці, терен, малину, паслін, горіхи, гриби. Про Подільський край і його рослинне харчування можна сказати словами І. Котляревського:

*Там лагоминки різні їли,
Буханчики пшеничні білі,
Кислиці, ягоди, коржі
І всякі різні витребеньки.*

В далекому і ближньому минулому в селі Лозна м'ясних страв, як і рибних, було мало. перевагу віддавали свинині, на другому місці була баранина та яловичина, птиця чомусь цінувалась значно менше і її споживали рідко. Дивно, але курячі яйця також були рідкістю у щоденному життєвому, їх лише додавали до тіста, начинки у пироги чи круто зварені для зеленого борщу. Звичайно, як і в усій Україні і Подолії, в Лозні найбільш поширеним продуктом було сало: його солили у діжках, в солом'яних чи лозових скринях і дуже берегли. Бувало, просто зберігали у мішковині на горищі, воно жовтіло і висихало, але його ми споживали, бо це були жири.

На різдво і Пасху кололи свиней, заготовляли м'ясо про запас: туша йшла в їжу; робили ковбаси і кров'янки; із шлунка готували сальтисон; робили фляки (хляки); з ніг і голови варили, найпоширенішу страву на урочистостях, холодець («драглі», «холодне», «холодець», «гишку», «драглі»). З нутряного свинячого жиру витоплювали смалець, що використовувався для різноманітної засмажки. Овечий і яловичий жир, лій використовувався для освітлення каганцями, рідко його й споживали. Овечий і козячий жир мали ще й лікувальні властивості: ним розтирали хворих, пили з гарячим молоком при легневих хворобах. Досить поширеною святковою стравою була печення: м'ясо, обсмажене з цибулею, заливали окропом і тушкували до готовності, заправляли підсмаженим борошном і спеціями.

Щоденними харчами в Лозні були молочні страви: каші; галушки; локшина; свіже і кисле молоко до картоплі; з молока витоплювали сир; з сиром вареники і пироги; сметана для забілювання борщу та до вареників; сметанна використовувалась здебільшого для виготовлення масла, що йшло на продаж. У XIX-XX століттях Поділля було багате на рибу, її вживали свіжою, смаженою і вареною: судак, щука, плотва, карась, лини, раки, в'юни. Традиційні напої: квас-буряковий; квас фруктовий (кислиці і груші); березовий сік; фруктовий узвар; наливки (вишнівки, слив'янки, тернівки) для яких потребується багато цукру та меду. Чай був рідкістю майже до кінця XIX століття, він був дорогим і не приживався, заварювали чай з рослин і гілок дерев (вишні, малини, м'яти, інших), какао також було рідкістю до кінця XX століття. Горілка: у минулому її у домашніх умовах не виготовляли зовсім; лише після світової війни (1939-1945 рр.) у багатьох дворах селян варили горілку з цукрових буряків («бурячиху», «самогонку»). Самогонку вживали усі і у великих кількостях, мов би лікувались від перенесених страхіть далекого минулого –(голодівок, репресій і німецької окупації): якщо до XIX століття у господарів середнього достатку за 3-4 дні весілля витрачалося 3-4 літри горілки (купленої), то у другій

половині ХХ століття, особливо після війни (1945 р.) витрачалось більше 50-60 літрів горілки («самогон», «бурячиха»).

Режим харчування на Поділлі: обід (гобід) о восьмій-дев'ятій годині – взимку і п'ята-восьма година – влітку; полудень – опівдні; вечеря – після закінчення всіх робіт. На обід готують: борщ або куліш; кашу, лемішку з молоком, галушки, кашу з молоком, на молоці; капусту з горохом чи квасолею; вареники. На вечерю готують: варену картоплю, з кислим молоком, нерідко зі шкварками; загірку чи галушки. Режим харчування дітей був таким же, як і дорослих. Дітей привчали дотримуватися застільного етикету на рівні з дорослими: не сідати першими за стіл; їсти статечно, не поспіхом, зберігати повагу до сімейної ієрархії; не галасувати під час їжі; не стукасти ложками або посудом. Широко практикувались й харчові заборони, хоча їх дотримувались не так багато селян: пости (Великий піст перед Пасхою – сім тижнів; петрівський – тришість тижнів; спасівський-два тижні; пилипівський – шість тижнів) продовжуються 27-28 тижнів, більше половини календарного року.

Піст був і подекуди залишається важливим у повсякденному житті подільського селянства, звичайно, й нашого села. Перед постом навіть випарювали горшки, «щоб не лишилось на стінках нічого скоромного, у передпісну неділю збиралися родиною «полоскати зуби» від скоромної їжі, готували пісню закуску і пили трохи горілки. Існували й інші заборони та традиції. Подоляни мали особливе ставлення до свиней: м'ясо і сало люблять, а ось свиню вважають символом чогось недоброго, вважалось, що свині не можна віддавати хліб, зашений після весілля чи поминок, помий з посуду, що використовувалась на Різдво чи Ордань. Усе це давали курям, хоча м'ясо їх не дуже цінувалось на Поділлі. Стійка заборона користуватися виделкою на поминках збереглася на Поділлі й донині.

В минулому на Поділлі люди жили бідно, вони працювали важко, майже задаром на тих, хто у той чи інший час був над ними господарем (турок, татарин, литовець,

поляк, москаль), а тому, щоб виживати доводилось мудрувати. На весілля чи інші трапези готували харчі з винахідливістю, вмінням і ощадливістю, чого тільки не було: кололи кабана чи теля і готували ковбаси, шинку, сальтисон, кров'янку, варили холодець, відтоплювали сир, ставили квас, варили сливи і груші, тушкували капусту, робили голубці, готували печеню, борщ, ряжанку, кашу чи картоплю, запікали бабку.

Що стосується транспортних засобів і шляхів сполучення, то навіть у недалекому минулому жителі Поділля й нашого села значну частину вантажів переносили вручну, використовуючи для цього різноманітні вироби і пристосування: воду – у дерев'яних коновках; їжу та напої в поле – в глиняних горнятах – близнятах та окремих посудинах; ягоди, овочі і фрукти – у невеликих плоских виробих («коб'ялки»), а для картоплі, буряків, моркви, кукурудзи використовували великі плетені кошики з лози чи верби; дрібні побутові і дорожні речі, їжу носили в полотняних і шкіряних торбинах та кошиках з рогози чи лепехи; для транспортування зерна на далеку відстань використовувались плахти і верети. Водного транспорту у нашому селі не було ніякого, річка, що текла через село, була придатна для плавання гусей і качок, вимочування конопель, тепер вона майже висохла. Дороги у Лозні були непрохідними у весняну, особливо – осінню пору, чорнозем розкисав і прилипав до будь-якого взуття, навіть вози важко рухалися, весною і восени доїхати до Уланова було неможливо. З давнини дороги на Поділлі були ґрунтовими і тільки у другій половині ХХ століття поволі з'являлось тверде покриття доріг: якщо у 1940 р. у Вінницькій області шляхи з твердим покриттям становили 13,4%, то у 1983 р. уже 86,3%. У другій половині ХХ столітті у Лозні була прокладена лише одна дорога з твердим покриттям – через центр села, з Уланова до Рогинець і далі – до Калинівки, на Вінницю, але на початку ХХІ століття (2018 р.) ця дорога майже зруйнована і потребує не ремонту, а відновлення.

Духовна культура, як і матеріальна, села Лозна формувалась в органічному взаємозв'язку із загальнослов'янськими, загальноукраїнськими і подільськими пластами традиційної народної свідомості. Складовими духовної культури є: народна медицина і ветеринарія; природний, народний і метеорологічний календар; народна астрономія і метрологія; народні професійно-виробничі знання щодо традиційних промислів та ремесл. Наприклад фітотерапія Поділля доволі різноманітна: водяні відвари та настої; горілчані настої; порошки з висушеної трави або коріння рослин; відвари на вині і горілці; відвари на молоці чи сметані. Побутова медицина на Поділлі виокремлюється широким використанням городніх культур – часнику, цибулі, хрону, редьки, червоних буряків, картоплі, маку, капусти, моркви, зернових і технічних культур-ячменю, вівса, гречки, льону, конопель.

Широко застосовувалась народна метеорологія, адже успішне проведення сільськогосподарських робіт, а відтак добробут і благополуччя селянина залежить від погоди, природно-кліматичних умов. Що ж стосується погоди, то у минулому подоляни навчилися читати її зміни за зовнішніми ознаками, як узагальнили історики¹⁷²: ввечері сонце за хмари заходить – очікуй дощу»; «чистий захід сонця-на добру годину»; «сонце при заході яскраво-червоне – на вітер»; «місяць обгородився хмарами – на дощ»; «стовпи біля місяця – на дощ»; «місяць – молодик сходить ріжками вниз – на дощ»; «молодик появляється у дощову погоду – місяць буде дощовим»; «ясне зоряне небо – на погоду»; «червоно-багряні зорі ввечері – на негоду». Тепер же, як показують дослідження, настали часи значних кліматичних змін¹⁷³, які наносять значні корективи у народні багаторічні спостереження минулого.

Впродовж віків у селі відбувались зміни не тільки у соціальному і матеріальному житті селян, майже зникла древня духовна аура, оспівана в піснях і описана в літературі,

¹⁷² Поділля: Історико-етнографічне дослідження. К., «Доля», 1994, -С.345

¹⁷³ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Ніжин, 2015, 355с.

про неї тільки згадують літні люди. Відбулися значні зміни у сільському лексиконі, з вживання зникло чимало слів, зокрема: «ниньки, їден, штири, турма (тюрма), гондо-го, труміґа, добридень», багато інших. Зникли з раціону такі харчі, як кваша, колотуха, мамалиґа, коцюруби (галушки з гречаної муки, прокатані на решеті), ... Зовсім забуті дитячі ігрища, зокрема, пекар, квочка, свинка, інші, в них ще теперішні літні люди грали у дитинстві. У не таку далеку давнину, навіть у післявоєнні важкі роки (1945 р.), майже щовечора на вулицях села лунали пісні, а тепер їх не чути, бо молоді замало, а літні сидять біля телевізорів. Проходячи увечері сучасним селом, коли, здавалося б, краще стало жити, повсюди тиша, ніде й шороху, не чути пісень і дівочого сміху, зовсім зникли пісні на вулицях, немає веселих розмов на колодах біля домівок. Тепер немає не тільки пісень, але не зігріває спека усмішок ні сусідів, ні громади, вони зменшуються і розпорошуються. Пояснення цьому єдине: телевізор, радіо, занурення у власні інтереси, роздуми про незрозуміле і тривожне майбуття.

СОЦІАЛЬНА І ДУХОВНА СФЕРА

4.1. Лознянська середня школа

*Якби ви вчилися так як треба,
То й мудрість би була своя.*

Т. Шевченко

Освічення наших селян розпочалось у 1860 році, коли у центрі села була збудована і відкрита священиком Миколою Владишевським церковно-приходська школа¹⁷⁴, за радянських часів в ній містилася сільська рада, після війни навчалися учні першого класу, зокрема, й автор цієї праці. У тому ж 1860 році церковно – приходські школи були відкриті також у навколишніх селах – Воронівцях, Кривошиях, Кривошиїнських Хуторах, Подорожні, Соломірці, а у 1861 р. в Качанівці, Чернятинцях та Чеснівці.

В перші роки це була однокласна церковно-приходська школа з трьома класами, де навчалось біля 25-30 учнів, в ній працював один учитель, завідував школою батюшка, який її збудував і навчав Закону Божому. Навчання провадилось на московській мові, так як церква перебувала у віданні Московського патріархату. Розпочиналось навчання пізньої осені,

¹⁷⁴ ДАВО фонд 3564 – I в.д. (I) ст. 18.); (архівні документи Подільського єпархіального історико-статистичного комітету).

коли закінчувалось пасовисько худоби в полі, і діти ставали вільними від роботи. Закінчувалось ранньою весною, коли діти знову розпочинали працювати, виганяли худобу на пасовисько та виконувати інші роботи. У першому класі вивчали Буквар, у другому – книгу для читання, у третьому – книгу «Сеятель», батюшка викладав предмети: історію Старого та Нового завіту; часослов та євангліє. На екзамени скликали учнів тоді, коли на це був дозвіл батюшки, який завідував школою. Учні повинні були обов'язково відвідувати церкву кожної неділі та на релігійні свята, дотримуватись релігійних постів. Чисельність дітей зростала, а школа була малесенька, а тому дітей навчали у найнятих хатах дядьків.

У 1911 році земство розпочало будівництво нової школи, будинок споруджено з каменю, товщина стін сягала 1 метра, критий черепицею, як бачимо на фото. Будівництво було закінчено у 1913 році, в ній було дві класні кімнати і дві квартири для учителів. Для проживання учнів з віддалених сіл силами учнів, звичайно, за допомогою батьків, при школі був збудований гуртожиток-інтернат де була і їдальня.

Старше покоління лознянців називають цю школу міністерською, тобто дуже вишуканою. Це вже була 4-х класна школа, у якій навчалось грамоти близько 40-45 дітей. У цьому приміщенні школи навчався і автор цієї праці (1944-1954 рр.), навіть брав участь у внутрішніх будівельних роботах прибудови з лівого боку приміщення.

Впродовж півторастолітнього періоду (1860-2010 рр.) школа і навчальний процес зазнавали суттєвих змін, перетворень, удосконалень, навіть занепаду. Українських дітей, як нащадків рабів Московської імперії, особливо в період більшовицького панування москалів, навчали однозначних відповідей впродовж життя, що, мовляв, в імперії є «молодший брат» – українці і є «старший брат» – москалі, яким треба в усьому служити. Для людей, які з дитинства навчені однозначним відповідям, не треба було давати читати книги, що наводять на роздуми, а тому декретом відомої Н. Крупської з бібліотек викинули книги Платона, Декарта, Канта, Спенсера, Шопенгауера, Олексія Толстого (нащадка українців), навіть деякі книги Льва Толстого. Молодь, яка закінчувала середню школу та інститут, про таких авторів навіть не чула від своїх учителів, бо й вони про них також не відали. Учні навчали на літературі і підручниках, перекладених чи написаних українськими плебеями під наглядом царських і більшовицьких інквізиторів, де окреслювались виключно однозначні відповіді на усі питання, перефарбованих на московський лад: в мові, історії, традиціях, культурі, літературі, поезії. Не дивина, що колишнє наше виховання і навчання призвело нас до жалюгідного теперішнього стану на початку XXI століття. Московське навчання знижувало рівень знань і освіти в цілому усього населення, що реально тепер проявляється в роки незалежності України, коли нащадки учнів московської епохи стали управляти своєю державою – скрізь проколи та плазування з протягнутою рукою, випрошуючи допомоги у близьких і далеких сусідів. Погляньмо, німці і японці, після військових і природних катастроф, ні у кого нічого не просили, вони вміють самотійно вирішувати власні проблеми.

Наприкінці XIX століття в селі збільшувалось населення, народжувалось більше дітей, виникла потреба розширювати шкільне приміщення, а тому для навчального процесу довелося наймати селянські хати. З 1921 року за ініціативою місцевого селянина, прихильника русифікації селян, Грицика Панаса (Афанасія) Юхимовича (Єфімовича) розпочала діяти початкова 4-річна школа, а у 1923 році на її базі організовано так звану прогресивну семирічну трудову школу, яка діяла до 1926 року. Директор школи самостійно укомплектував школу учителями, уже до кінця 1921 навчального року в школі працювало сім учителів, серед яких були Прищепя Хома, Комарницький, інші. У тому ж таки 1921 році структура учнів за віком була такою: у п'ятому класі спочатку навчалось лише 4 учні, з яких 2 – віком 11 років; 2 віком сягали 21 року; до кінця навчального року кількість учнів збільшилась до 8, серед яких були й переростки – Березюк Іван Васильович, Дорош Афанасій, Рабійчук Арсеній та інші.

Навчання успішно проводились: до 1926 року, в школі було два випуски семикласників, кожен з них – 20 учнів щоразу; майже всі випускники пішли працювати вчителями інших шкіл; директором школи був П. Ю. Грицик. Так формувалися учительські колективи і їхній рівень з семирічною освітою, а тому можемо уявити рівень освіти, коли семикласники ставали учителями, а тому не може бути дивиною, коли випускники з Лознянської школи у ті часи нікуди не поступали для подальшого навчання. У 1924 р. в школі були організовані столярна і швейна майстерні, а також кузня, де навчались і паралельно з цим виконували замовлення місцевого сільського населення. Зароблені гроші використовували на потреби школи, у тому числі на добавку до зарплати вчителям та допомогу бідним дітям, щоб вони мали змогу навчатися в школі. Силами учнів, мабуть, і батьків, у школі була збудована сцена, на ній досить часто проходили вистави та концерти. Із-за відсутності підручників навчалися за конспектами, написаними за розповідями учителів, карти з історії малював сам Грицик на стінах у класах.

У школі вивчали українську і російську мову та літературу, історію, політграмоту, арифметику, алгебру, геометрію, німецьку і французьку мови, навіть розпочинали навчатись латинської мови. У сьомому класі учні уже починали вивчати тригонометрію, логарифми, прогресії.

До 1917 року, крім священика та учителів школи, в селі ніхто не випишував газет та журналів, жодна дитина Лознянської школи не продовжувала навчання за межами села і не навчалась в подальшому будь-якої спеціальності. Своє дозвілля молодь проводила на вечорницях, а дорослі чоловіки йшли до корчми. В селі був тільки один чоловік, який мав якусь пристойну освіту – Сухін Кирило, він вважався спеціалістом з написання листів і «Прошеній» для селян. Реальність з навчанням у селі Лозна була складною, хоча семирічна школа знаходилась в Лозні, але лозняни не поспішали віддавати дітей до школи, а тому більшість учнів була з інших навколишніх сіл, навіть сусідніх районів – Калинівського, Комсомольського, Хмільницького та Любарського. Через те, що лозенських учнів було мало, а переважна більшість учнів були із сусідніх сіл, то у 1927 році семирічну школу перевели в село Великий Острожок.

Щоб мати уяву про ті часи у нашому селі Лозна та навчання в Лознянській семирічній школі у 1923-1926 рр. подаються спогади учениці школи тих років Рожинської Зої в рукописі, здебільшого – російською мовою, про однокласників та деяких учителів, а також відомі тодішні радянські пісні, рідко – народні¹⁷⁵. Учениця розповідає, що вона з батьками проживала в різних місцях України і Радянського Союзу, але через хвороби її батьки, сестра і брат вмерли, і вона, залишившись круглою сиротою, потрапила до свого рідного дядька в село Петриківці, неподалік Уланова. Дізнавшись, що в Лозні, відстань 12 кілометрів, відкрилась семирічна школа, дядько відвіз Зою до школи, найняв житло і не в селян, а у самого завідувача школою

---

¹⁷⁵ Рожинська Зоя. Рукопис – зошит (228 с.) розшукала, (за допомогою інтернету), зберегла і повідомила в Лозну Оксана Володимирівна Мазур з с. Котів, Рівненського району. Рукопис зберігається в музеї села Лозна.

Грицика Панаса Юхимовича, який мав житло у самій школі. У завідувача було троє дітей – Борис, Ліда і найменша дворічна Оленка, за якою Зоя й доглядала.

У післявоєнні роки (1945 р.) дівчинка Оленка навчала автора цієї праці і багато інших учнів Лознянської середньої школи української мови, але так навчала, що ми її знали набагато гірше, ніж російську, адже вона цю мову вивчала з дитинства. Учениця Зоя згадує учителя Аркадія Леонтійовича та його дружину Зінаїду Сергіївну, у яких було троє дітей, вони також проживали у шкільному приміщенні, де мали дві житлових кімнати і кухню.

Ще у ті далекі роки 30-річний місцевий житель Панас Юхимович Грицик формував свій педагогічний характер, який у нього проявлявся усе життя, – він був вимогливо-жорстокий до учнів, це видно з розповіді Зої Рожанської, підтверджує таку особливість цього учителя й автор. Учениця згадує пережите на одному з уроків Панаса Юхимовича, коли треба було щось читати, а між учнями виникла невеличка суперечка про те, що саме читати і «Вдруг над нами раздається страшный, громкий на всю школу, крик Афанасия Ефимовича, – вон из клас-са!, – вон мерзавцы!, – крикнул душераздирающим голосом, – и все в одну минуту, как пули из ружья, вылетели из класса»; «на двор, на двор, твари!, – крикнул убегающим разъяренный заведующий А. Е.», хоча на вулиці була зима і морозно.

Учні уже були не малолітки, а дорослі і тому не сприймали такого ставлення категорично, учениця Таня живо коментувала «Он не имел права нас выгонять, особенно меня, из-за уважения к Аркадию Леонтьевичу, а кроме того, мне 20 лет. Ему стыдно так поступать! Я не буду ходить на его уроки». Так розпочинав вчителювати довголітній завуч Лознянської середньої школи, виходець з бідної лознянської сім'ї городників чи наймитів, який сам так і не здобув ні середньої, ні вищої освіти, хоча мав хист до малювання.

А ось як відгукувались учні про нащадка думаючого і працьовитого нашого лозенського селянина Сухіна Кирила Малишевського Івана Сергійовича, який закінчив школу в Лозні,

здобув вищу освіту у Вінниці, працював учителем у Києві і у 1997 року письмово одержав теплі слова від учнів випускного класу: «От 11-А класса с/ш № 158 любимому учителю на память – Н. Коваль»; «Счастья и больших свершений в жизни. Крепкого здоровья. – Л. Гавриленко»; «Наш самый любимый учитель! Пусть все ваши школьные дети любят и боготворят Вас, как мы! – Юлия Я.»; «Вы самый лучший, добрый, умный, музыкальный учитель в нашей школе № 158».

Учні й учителі Лознянської семирічної школи 1926 року.

Навчалась Зоя Рожанська в Лознянській семирічній школі з січня 1923 року до 19.06.1926 року, коли і відбувся шкільний випуск, це бачимо на фото. В школі був інтернат, де проживали учні з навколишній сіл, куди згодом перейшла й Зоя,

деякі учні навіть привозили свої ліжка, щоб краще влаштувати своє житло. В інтернаті постійно –холод і голод: годують погано – горох і квасоллю; іноді тільки хліб, але й він не кожен день бував; додому учням далеко та й там немає грошей, щоб заплатити за інтернат. В школі на той час було дві особливості: перша, це вік учнів, адже ніде було навчатись у молодшому віці і коли з'явилась навіть семирічка, то бажаючі у дорослі йшли навчатись; друга, в сільській школі проповідувалось і практикувалось навчання російською мовою. Скажімо, завідувач школою, місцевий житель, своє прізвище та ім'я писав московською мовою: він уже не Панас Юхимович, а Афанасий Ефимович, вимагаючи тільки так звертатися до нього, учні і місцеві селяни до цього звикли. Після перевороту у Москві (1917 р.) в Україні відбувалась революція і була встановлена українська влада (1917-1921 рр.), якраз за часів Симона Петлюри в Лозні була організована (1921 р.) початкова 4-річна школа. Однак більшовики захопили владу й в Україні і уже з 1922 року розпочали масове насадження російської мови не тільки у містах, але й у селах, дітей в школах привчали розмовляти, писати і співати винятково московською мовою, що бачимо на прикладі учнів Лознянської школи із спогадів учениці тих часів.

Учні виконували завдання учителів, а вимоги були жорсткими, як уже наведено, тому у спілкуванні і листуванні використовували не українську, а московську мову. Крім того, в розмовах і діях учнів семирічної школи простежується, що вони далеко не діти, а дорослі люди, які знають життєві труднощі. Про це довідуємось із рукопису учениці Зої, зокрема із привітання з нагоди 8 березня 1926 року, московською мовою. учня Лознянської семирічної школи своїй однокласниці «на долгую память моей близкой соученице Рожанской Зое»:

*Пережил свои желанья,
Я разлюбил свои мечты!
Остались мне одни страданья,
Плоды сердечной пустоты.*

*Под бурями судьбы жестокой,
Увял цветущий мой венец!
Живу несчастный, одинокий
И уж: придет ли мой конец?*

Досить жорстока філософія життя у тодішніх учнів та учителів Лознянської школи, де виховувалось молоде покоління до майбутніх потрясінь, а їх в історії Поділля було чимало в минулому. Учениця Зоя Рожанська втратила усіх своїх рідних у 20-х роках ХХ ст. і постійно сумувала і проливала сльози за сімейним затишком, її не покидав невимовний біль, залишившись на білому світі сиротою. Це відчував її дядько (Е. М.) з невеличкого села Петриківець, біля Уланова, і намагався дати хоча б якусь пораду, звичайно, й навчав. Мабуть, був освіченим, спілкувався московською мовою, що повсюди проповідувалась царизмом і більшовизмом, це бачимо із повчально-заспокійливих слів, написаних 21 серпня 1926 року «//Зачем скорбишь ты о родных?, //О них лишь надобно молиться».

Якщо вести мову про тодішній вік учнів семирічки, то він був досить різноманітний і відповідав духу тієї нестабільної епохи, коли навчатись ніде було і важко. Вік учнів семикласників був, переважно, у межах 14-19 років, але були й 22 річного віку, декого з учнів вона згадує: Віра – 18 років, Ядвіга – 17 років, Іван Мариник і Жорж Тарановський – 19 років, Петро Лепетуша та Іван Васильович Березнюк – 22 роки, переростками були Дорош Панас (Афанасій) Дорофейович і Рабійчук Арсентій, навчались у школі також Фелікс Куровський, Михайло Червінський, Станіслав Машковський, Василь і Роман. Більшість учнів мали й колоритні «прізвиська», які характеризували їхню особистість: Ядвіга – художниця; Маринич – філософ; Жорж – клоун, він артист; Петро – професор; Березнюк – поет.

В той буремний час Лознянська школа зазнавала чималих змін: після переведення семирічки в Острожок (1927 р.) у Лозні залишилась початкова школа, директором якої було призначено Прищепу Хому М., який закінчував Лознянську семирічну школу; окремо від початкової школи була відкрита (1929 р.) ще й «Школа колгоспної молоді»; згодом ці дві школи були

об'єднані (1934 р.) знову у семирічну школу. В селі навіть було три платних лікнепи, про них повідомлялось у районній газеті «За перебудову» (09.02.1932 р.) і кожен із них мало відвідувати 50 учнів, але кількість учнів становила лише: лікнеп, де навчав Довгалюк Р. – 3 учні; учителька Терлецька Т. – 12 учнів; учителька Михальчевська З. – 18 учнів.

У 1932 році в селі діяла 4-х річна школа, але її стан був вкрай важким: відвідування учнями школи – лише 20 відсотків; прогали учителів – звичне явище, зокрема, викладачів Бойко, Грінберг, Митхальчевська; навчальний рік закінчився значно раніше, тобто був зірваний; настав вересень 1932 року, а в школі немає завідувача; учнів також майже немає; село вимирало.

Проте, треба відзначити, що до цього часу учні, які закінчували на той час Лознянську школу, вважалися спеціалістами сільського господарства, їх направляли працювати агротехніками і зоотехніками, частина з них працювала учителями. Під час німецької окупації в школі завойовники спочатку організували церкву, де на релігійні свята правилась служба Божа, а в буденні дні навчались грамоти селянські діти. Автор праці декілька днів також приходив до першого класу, де найперше проповідувався Закон Божий, навчали німецької і української мов, арифметики, писання і читання. Таке навчання було не довгим, раптово заняття припинились, мені, а, можливо, й усім учням, така справа не дуже сподобалась. Коли до села наблизився фронт в школі були знищені усі меблі, парти, обладнання, школа стала пустою, але хто подібне робив чомусь замовчувалось, натомість поширювалась чутка, що освітній центр перетворився на конюшню.

Для уяви динаміки навчального процесу в Лозні наводимо етапи формування Лознянської сільської школи до початку війни (1939-1945 рр.): церковно-приходська школа; початкова школа; семирічна школа; втрата семирічної школи; знову початкова школа; після звільнення села від німецької окупації (березень 1944 р.) школа в Лозні розпочала працювати як середня; після 1991 року школа зовсім занепадає. Зразу ж після війни, а це березень 1944 року, школа розпочала відновлюватись, уже

з 1 вересня 1944 року, відкрилась єдина в Уланівському районі Вінницької області Лознянська середня школа, де навчалися діти з 16 сіл декількох районів. В ці роки невеличке шкільне кам'яне приміщення разом із добудованими будиночками було перетворено на середню школу, в якій навчалися сільські діти з декількох районів у переповнених класах. Умови навчання були неймовірно важкими: невеличкі класні кімнати, повна відсутність навчального обладнання, не вистачало кабінетів для лабораторій, бібліотеки, навіть для проведення занять. В таких умовах навчався й автор та його ровесники у 1944-1954 рр., що неодмінно дало свої не дуже задовільні результати у майбутньому, адже чимало учнів першого класу не тільки не знали букв, цифр, не вміли читати й додавати, а навіть ні на чому було їм писати.

У 1951-52 роках до головного будинку добудовують ще два класи. Автор сам влітку брав участь у виконанні внутрішніх робіт, зокрема, підбивав стелю, що її старші жінки підмащували глиною. Працював як робітник повний робочий день і одержував невеличку платню. Пізніше збудували додатково невеличке примітивне приміщення, де були класи і зал для шкільних культурних заходів, тобто такий собі мініатюрний шкільний клуб зі сценою і закулісним кімнатним приготування перед виходом на сцену. В цьому будинку були невеличкі класні кімнати, куди затрамбовувалось тридцять учнів, світла не було. Коли розпочинали заняття взимку зранку, то зазвичай гасову лампу, але тільки одну, на столі біля учителя, а в усьому класі було темно. Деякі хлопці, а більшість з нас були переростками, уже курили і вживали алкоголь, іноді приносили з собою пляшку самогону і на останній парті, під час уроку хімії, випивали, заїдаючи салом. Нерідко цього не помічали навіть учні, не кажучи уже про учителя, бо в класі стояла суцільна темрява, а учителька хімії була досить поважного віку. Про навчання у Лознянській середній школі післявоєнного періоду (1944-1954 р), учителів і учнів матеріал викладено в окремих спогадах¹⁷⁶.

---

¹⁷⁶ Панасюк Б. Я. Я-Економіст. К., «Аграрна наука», 2005, -С. 41-69

За великим рахунком кожен читач зможе дати належну оцінку ефективності навчального процесу і рівня досягнень випускників школи на життєвій ниві. Як і чого навчали у Лознянській школі – подаємо декілька розповідей та про учителів, їхні особливості і мистецтво навчання, що допоможе читачам пізнати істину. У школі мені чомусь не привили любові до педагогічної роботи, своїм однокласникам я, може трохи зухвало, заявляв, що не погодився б навчатися у Вінницькому чи іншому педагогічному вузі, якби мене приймали туди навіть без іспитів. Як і в багатьох сільських дітей, шкільні роки були важкими, а тому я далеко не був відмінником, або таким собі вундеркіндом, у якого батьки були учителями чи високими начальниками, щоб розраховувати на сприятливі умови, тобто одержати медаль, поступивши до вузу без екзаменів, як тоді практикувалось. Не подобалась мені педагогічна робота, але на практиці я чимало нею займався (викладач технікуму-5 років, професор свого університету-20 років, навіть завідувач кафедрою Вінницького аграрного університету-3 роки), така доля.

Залежність віками від Польщі і Московії давалася українцям взнаки завжди, ми стали забувати якого ми роду, чиї ми онуки, не знали ні власної історії, ні своєї мови. Якщо мої однокласники згадають, як дочка Грицика П. Ю. Олена навчала нас української мови, то зрозуміють, чому переважна більшість учнів наших двох класів майже нікуди не поступили, багато взагалі навіть не поступали кудись вчитись далі. Сам Грицик викладав біологію, ботаніку, але чомусь інтересу до цієї дисципліни нікому з учнів не привив, усі були у так званих «юнаках», але це було не те навчання, а колгоспний бригадно-ланковий метод обробітку ґрунту та садження рослин, він селян не привчав до якісної роботи у колгоспі, а їхніх дітей на шкільних ділянках – до творчості. Слідуючи адміністративним вказівкам Трохима Лисенка учитель Грицик П. Ю. заставляв учнів робити щеплення картоплі на пасльонові і – навпаки, що ніколи не приживались, але робили це з року в рік, що вбивало довіру учнів до цієї справи.

Як навчали українських сільських дітей можемо побачити з полеміки, що подається нижче, учителя історії Миколи Васильовича Петренка та його учня – автора книги, який розпочав навчатися у першому класі 1944 року відразу ж після звільнення села Лозна від німців. У своїй автобіографічній праці мені довелося висловити свою думку про якість викладання одного із шкільних предметів: «На уроках історії українців зовсім не навчали їхньої історії. Поза класами залишалися такі питання як: хто вони, українці, чііх прабатьків діти, чужа історія викладалась за солдафонським звичаєм – подавалась хронологія народження російських царів, цариць, дати їхнього царювання, смерті. Зупинялись на битвах, в яких перемагали московські війська; завоювання-приєднання, земель до московської імперії. Про Русь у контексті української держави, про українських гетьманів, українську націю майже ні слова. Наче не існувало самобутньої і незалежної української нації впродовж тисячоліття (VI-XVIIст.), про неї не згадувалось»¹⁷⁷. Прочитавши подібну скаргу колишнього свого учня, тодішній директор (1948-1955 рр.) і викладач історії Лознянської середньої школи, мабуть, трохи подумав і вирішив відповісти: «Автор науково-автобіографічної праці справедливо дорікає, що в підручниках історії та на уроках занадто мало згадувалася, або ж і взагалі замовчувалась історія України\ . ...Не є секретом, що виношувалась ідея формування «великого радянський народу» на базі великого російського народу, всі ж інші народи повинні були асимілюватися або зникнути. Тому програма не передбачала вивчення історії України, крім Переяславської Ради, яка уособлювала так зване вільне приєднання України до Росії. Видатні українські історики, зокрема, Михайло Грушевський, Микола Костомаров, Дмитро Яворницький і багато інших були не в пошані, їх вважали «буржуазними націоналістами», а твори «перекручували» в національному питанні, особливо ставленні до російського народу»¹⁷⁸. Про більшість істориків, вчених, політиків, письменників навіть не згадувалось, а коли щось і писали, то тільки

---

¹⁷⁷ Панасюк Б. Я. Я-економіст. К., «Аграрна наука», 2005, -с.60-61

¹⁷⁸ Петренко М. В. Епоха нашого покоління. // Вісник аграрної науки. № 7, 2006.

критика, називаючи їх ворогами. Тут доречно згадати слова відомого українського письменника Павла Загребельного, який досліджував ще за радянських часів міфічну Переяславську угоду «Хто не почував себе обкраденим, провчившись десять років у школі і п'ять років у вузі і одного прекрасного дня довідуючись про великі імена і великі події, про які вчені дядьки «забули» написати в підручниках»¹⁷⁹. Така полеміка відбулася між колишнім учителем історії і його учнем Лознянської середньої школи.

В школі насаджувалось чимало більшовицького: за рішенням районної партійної організації в Лознянській середній школі у 1967 році була створена первинна партійна організація; під наглядом цієї комуністичної організації працювали інші організації – профспілкова, комсомольська, піонерська, організація ДОСААФ, предметні гуртки та гуртки художньої самодіяльності, батьківський комітет. Під дією цих організацій виховувались учні в Лознянській середній школі, для цього у 1987 році були введені нові предмети – «Етика сімейного виховання» та «Основи комуністичної моралі», які робили свою більшовицьку справу. Звичайно, приділялась увага вихованню в учнів любові до праці, але – у її комуністичному дусі: у 1956 році учні і вчителі викопали в колгоспі ім. Куйбишева (голова колгоспу Лащевський В. М.) 36 га картоплі; 4 га цукрових буряків; на 16 га зібрали урожай кукурудзи; за виконані роботи учням і вчителям записано 3350 труднощів.

Десь у 1980 році розпочалась нова хвиля навчання до праці, починаючи з четвертого класу, учні зобов'язані були щотижня працювати у післяурочний час, встановлену кількість годин: 4-5 клас – 3 год., 5-6 клас – 4 год., 7-8 клас – 5 год., 9-10 клас – 6 год. Виконували різноманітну роботу і в школі, і в колгоспі: доїли корів апаратами і вручну; ремонтували солянки для корів; збивали ящики для посилок; заготовляли віники з берези; робили клітки для телят. Це надзвичайно добра справа, але вона провадилась у більшовицькому дусі і тривала не так довго, уже 1989 році була відмінена.

---

¹⁷⁹ Загребельний Павло. Я, Богдан. Харків, «Фоліо», 2008, -С.668

Про навчання у Лознянській середній школі свідчить багато чого, але найперше – поступлення для подальшого навчання в інших навчальних закладах. Багато учнів нашого села взагалі не бажали далі навчатись і таке було в минулі роки (1922-1926 рр.), як уже відмічалось. Учні, які пішли у перший клас після війни, закінчили школу у 1954 році, було тоді два десятіх класи – «А» і «Б», нас налічувалось десь біля 44 випускників. У перший рік поступило навчатися до вищих навчальних закладів аж 5 випускників, серед них-3 срібні медалісти, діти учителів, – Царук Анатолій, Матіяш Світлана і Сидорук Олена, на той час їх приймали до інституту без екзаменів, на загальних умовах поступили Баранюк Варвара – у Вінницький педагогічний інститут, її учні школи, здається й учителі, вважали дійсним претендентом на золоту медаль та Панасюк Броніслав – у Київський фінансово-економічний інститут, який не претендував на будь-які медалі. На схилі літ Баранюк Варвара зізналась, що вона не отримала належну їй золоту медаль, адже в усі роки навчання вона була єдиною у наших двох класах відмінницею і однокласники були здивовані, що Баранюк не одержала медалі. Вона ж не бажала пояснити причину, хоча згодом зрозуміла причину підозрілих розмов з нею деяких учителів та особисто директора школи М. В. Петренка. Навчались в інститутах і постійно одержували стипендії Баранюк, Сидорук і Панасюк, найчастіше був без стипендії Царук, а Матіяш, чомусь взагалі залишила Київський технологічний інститут, куди її прийняли як медалістку, і перейшла навчатись у Бердичівський учительський інститут. Висновок єдиний, переконавшись, що Баранюк і без медалі поступить до Вінницького педінституту, належну їй золоту медаль обміняли на три срібних для дітей учителів, яким, мабуть. Було проблематично поступити до інституту.

Дійсно, навчатись у школі мені було важко, адже я був основним помічником мами у господарстві: корова і для неї корми; паливо на зиму; свині і харчування їх; праця в колгоспі – їздовий щоліта; різні щоденні гуртки у школі (танцювальний, драматичний, співів). Ні один із тих учнів, які поступили у перший рік навчатись до вишів, такого навантаження не мали.

Для продовження навчання в інституті надія була тільки на себе. Після здачі документів для вступу до інституту, я, приїхавши додому, зразу ж приступив до повторення (скоріше вивчення) п'яти предметів, включених до вступних екзаменів: математики, історії, географії, російської мови, російської літератури. Ніхто із моїх домашніх не втручався у мою підготовку, а лише при потребі допомагали, – не давали будь-якої роботи. Для мене була виділена окрема кімната, її я обвішав картами з історії та географії, у мене були всі навчальні посібники. Спав я мало, нічого не робив у господарстві, майже не гуляв на вулиці, ні з ким не зустрічався – навчався, мов би повторно.

Важкими були умови не тільки для навчання, але й проживання в селі прибулих учителів. Житлові умови учителів, – згадує директор школи Микола Васильович Петренко, – були неймовірно важкими. На квартирах у бідних селян довелося тулитися усім приїзжим учителям. Власне житло мали лише місцеві учителі, але в педагогічному колективі їх було меншість, а всі приїжджі були змушені наймати житло в селян, які й самі жили в складних умовах. Мені, – пише директор школи, – довелося квартирувати у родині Струтинських, оселя яких складалась з кухні і кімнати, де проживали мати й дочка. В окремій кімнаті дали й мені затишний притулок, де я проживав майже три роки, аж доки збудували шкільне житлове приміщення. Мати і дочка, – з теплотою згадує тодішній квартирант, – завжди старалися, в нелегких умовах життя, створити мені добрі умови для роботи і відпочинку. Продукти харчування доводилося купувати на ринках Уланова, що супроводжувалось багатьма труднощами, бо йти – далеко, а транспорту ніякого.

Важкі були умови для навчання майбутніх будівників комунізму, бо діти зразу ставали дорослими, переймаючи негативні риси навчального більшовицького процесу, а полягав він у тому, що ми учні не знали свого роду, історії своєї країни, нам не розповідали учителі про голодомор і як він відбувався, як гинули ровесники тих, хто тоді навчався, а деякі учителі були безпосередніми учасниками тих подій, замовчуючи

недалеке минуле, розповідаючи якісь історичні нісенітниці. Наведені явні і скриті умови виховання тих часів в школах вбивали в дітях будь-які паростки, що виникають в процесі дитячих пустощів. Коли ж немає пустунів, навіть шибеників, то ніколи не буде мудреців, навіть мудрих громадян у своїй батьківщині. Проте все таки було багато славних справ, коли достойні вихователі сільської молоді в Лознянській середній школі докладали чимало зусиль, щоб у тих важких умовах не загубити дитинство, а тому їхня педагогічна діяльність заслуговує, щоб про неї довідувались прийдешні покоління.

Учителі й учні Лознянської середньої школи випуску 1954 року

В історії Лознянської школи існують відомості, що педагогічні колективи в різні роки працювали під керівництвом багатьох директорів школи, якими були: ієрей Владиславський (Владишевський) Микола – з 1861 року; Грицик Панас (Афанасій) Юхимович (Єфімовіч) – 1921-1926 рр.;

Моримпольська – роки невідомі; Грищенко – роки невідомі; Лагунін-роки невідомі; Грицик П.(А.) Ю.–1945-1946 рр.; Власюк П. Ф.– з 1946-1948 рр.; Петренко Микола Васильович – 1948-1954 рр.; Гулько Марина Демидівна – 1954-1955 рр.; Паливода М. В.– 1955-1956 рр.; Потапенко – 1956 р.; Сторожук П. І.– 1957-1959 рр.; Гирич С. М.– 1959-1964 рр.; Фурса. В. О.– 1964-1989 рр.; Гуренко Т. І.– 1989-1991 рр.; Якушевська С. П.– 1991-1995 рр.; Крученюк Я. О.– 1995-1996 рр.; Колодій В. В. з 1996 року.

Дивовижно, але факт – не тільки з давнини, але навіть за часів більшовицького режиму, історія не зберегла нам імен багатьох директорів школи, як відлуння жорстокої реальності перебування в рабській залежності від завойовників, це був період більшовицьких репресій і прізвиська багатьох знищувались назавжди.. Лише відомі дані за післявоєнний період, що в Лознянській школі працювали і працюють місцеві досвідчені учителі як старшого, так і нового покоління – П. І. Комарницький, П. Ю. Грицик, Р. А. Страшевський, Д. І. Кучерук, Карабін, Недорода, П. О. Тимошенко, Микола В. і Ніна Ф. Царуки, В. О. Ісаченко, Михальнюк, Н. П. Дейничук, М. Ф. Малишевська, З. М. Шевчук, Т. І. Губенко, Г. К. Біжук, В. О. Фурса, А. О. Фурса, Т. Я. Сашко. Чимало учителів Лознянської школи були відомими в районі і області, зокрема, Т. Я. Сашко в послідуючому займала посаду керівника районного відділу освіти, а В. О. Ісаченко став відомим директором Сальницької середньої школи.

Все, з чим людина іде життєвою дорогою, одержується від батьків і чимало учителів, особливостей виховання та настанов, а тому про учителів також треба дещо знати.. Учні Лозенської школи тих далеких часів пам'ятають, що крім Грицика П. Ю. і його жорстоких методів виховання, в школі працювали досвідчені і толерантні педагоги: подружжя Микола Васильович, учитель російської мови і літератури та Ніна Федорівна, вчителька перших класів, Царуки; Роман Августович та його дружина, учителька перших класів, Ганна Савічна Страшевська; викладач математики Степан Степанович Матвійчик;

фізпідготовкою керував Дмитро Іванович Кучерук, а його дружина Надія організувала роботу учнівських самодіяльних гуртків.

Педагогічний колектив Лознянської середньої школи 1953 року
Злів направо: стоять – верхній ряд: Царук М. В.,
Страшевський Р. А., Матвійчук С. С., Непоменко Ф. І.,
Мацюк П. Г., ..., ..;
стоять – другий ряд зверху: .....
сидять – третій ряд зверху: Царук Н. Ф., .., .., Грицик П. Ю.,
Петренко М. В., Кузьменко Є. М., Ельштейн Ц. М., ...;
сидять – перший ряд: .., .., .., ..

Проте, у кожного з них була своя складна доля, яка була сформована не природою, а рабськими обставинами, а тому у деяких місцевих учителів поряд з добрими справами, були й не дуже добрі. Дехто з не дуже з гарної сторони проявив себе у роки колективізації і голодомору, мав велику прихильність до більшовицької ідеології, яка була шкідливою для людини

у своїй основі. Те, що відомо з документів і розповідей очевидців, свідчить про складні їхні життєві дороги. Вони ж навчали сільських дітей, а шкільне виховання, з доброї чи поганої сторони, впливало на їхні справи не тільки в особистому житті, але й громадському, коли діти ставали дорослими громадянами України і вирішували важливі справи країни, особливо в роки незалежності України.

На мою думку, коли я закінчував середню школу (і чимало років після мене), був один із найкращих періодів Лознянської середньої школи, тоді прийшли молоді учителі і вносили багато нового. Ось як згадує молода учителька Євгенія Кузьменко про добрі справи старших учителів: прекрасним педагогом була Ніна Федорівна Царук, яка одноразово навчала другий і четвертий класи; треба було бачити, як вона майстерно вела урок, мов би диригент з оркестром; на уроці учителя Романа Августовича Страшевського, коли він подавав новий матеріал, бувало, як в театрі; учитель фізики Комарницький П. І. наставляв мене правилам поведження з учнями, дирекцією та колегами. Такі старші учителі, стверджувала Євгенія Михайлівна, мене виховали педагогом, я у них взяла дуже багато для майбутньої педагогічної роботи.

У післявоєнному селі Лозна, як і більшості українських сіл, майже не було чоловіків, вони загинули у боях і катівнях власної та чужої країн, особливо це відчували двадцятилітні дівчата, які за природою вже потребували сімейного життя, народжувати дітей, продовжувати людський рід. Середня школа поповнилась молодими учительками, серед них, крім подружжя Володимира і Наталі Беземських, були учителі початкових класів Ніна і Марія Будяк. Пізніше до них приєдналися учителька фізики Марина Демидівна Гулько, математики і тригонометрії Євгенія Михайлівна Кузьменко, хімії Поліна Михайлівна Костенко, російської мови і літератури Федір Іванович Непоменко, та інші. Всі вони були ініціаторами розширення учнівських самодіяльних гуртків, а натхненником роботи був молодий директор Микола Васильович Петренко.

Переважна більшість молодих учительок були не заміжні, а не одруженими учителями були тільки два учителі – директор школи Петренко і учитель російської літератури Непоменко. Учитель російської літератури обрав собі ученицю Марію з місцевих жителів, а директор школи Петренко потрапив під пильний погляд двох учительок – Марини Гулько і Євгени Кузьменко. Сам Петренко віддавав перевагу двадцятичотирирічній Євгенії Михайлівні, возив її на мотоциклі в історичні місця району, але згодом Марина Демидівна заявила своїй подрузі прямо і твердо, поглядаючи на Петренка «Віддай його мені!». Після страхітливої війни і між державами йшла боротьба, і між окремими особами за право продовжувати свій рід, людську цивілізацію. Марина перемогла, вони створили сім'ю, виростили двох синів, мають онуків і правнуків. Розчарована Євгенія Михайлівна виїхала на Далекий Схід імперії, де бачила багато українців, висланих більшовиками для покарання, що вони українці, а після років повернулася на мов би свою Луганщину, куди були також вислані її батьки, і оселилась у Сєверодонецьку, там створила сім'ю і виховала двоє дочок, має онуків. Я добре знав обох учительок, і на схилі літ мені особисто М. В. Петренко скаржився, що він зробив помилку, одружившись з Мариною. Хоча він, мабуть, не знав, що автобіографія Євгенії Михайлівни надзвичайно складна, її духовні і політичні уподобання, здається, йшли в розріз з його глибокими внутрішніми поглядами.

В 60-х роках ХХ століття яскравими особистостями у Лознянській середній школі були учителі, які гартувались під пресом важких рис тоталітарної радянської системи: місцеві жителі – завідувач учбовою частиною школи Грицик Панас Юхимович; учитель російської мови Царук Микола Васильович; виходець із одного із сіл Вінницького району – молодий директор школи, історик з студентської лави, Петренко Микола Васильович. Довгий час незмінним завідувачем навчальною частиною Лознянської середньої школи був місцевий житель Грицик Панас Юхимович /22.09.1891-21.08.1976/. Він так і не здобув належної вищої освіти, завжди йому чомусь щось

перешкоджало продовжувати навчання, але все життя навчав молодь різним предметам. Крім посади завідувача навчальною частиною Лознянської середньої школи він навчав малювати, викладав ботаніку, керував шкільним гуртком юних натуралістів, які віддавали багато часу вивченню теорії Т. Лисенка і впровадження її в практику, яровизації та щеплення картоплі на пасльоні і навпаки. Відзначався занадто крутим норовом до учнів, до цього часу згадується як жорстокий керівник учнівської молоді, нерідко при найменшій провині тикав пальцем у лоба чи груди учневі, вигукуючи московською мовою: «шельмец», «подлец», «мерзавец», було чимало й іншого. В кіно учнів у вечірні години не допускали. Грицик особисто приходив до клубу під час кінофільму і розганяв учнів, його прикладу наслідували деякі інші вчителі, зокрема, С. С. Матвійчук. Відкрите спілкування дівчаток і хлопчаків заборонялось, але природа брала своє, а тому вони йшли у підпілля, щоб бути подалі від очей учителів. Автобіографія¹⁸⁰, що її на 65 році життя власноручно написав Грицик Панас Юхимович, має свої особливості як за стилем викладу, так і змістом, а тому подається дослівно в авторській редакції, що дає багато цікавого про учителя та епоху, коли він жив, навчався, навчав, працював в освітній сфері, про селян і тодішні звичаї, їхні методи здобування освіти. Такі автобіографії писались у минулому, яких тепер немає, в ній учитель навіть дав коротку історію свого життя. Авторський текст, слова і граматику повністю збережені.

“Я, Грицик Афанасій Єфімович, народився 22 серпня 1891 р. в селі Лозні Уланівського району, Вінницької області в сім’ї селянина. До революції батьки займалися землеробством. З організацією колгоспів, у 1929 р. батько вступив у колгосп. В 11 років я закінчив сільську церковно-приходську школу в с. Лозні, після чого батько думав віддати мене вчитись будь-якому ремеслу. В 13 років я добре малював і любив читати книжки. Влітку 1904 року в сусідньому селі Великому Остріжку маляр-підрядник

---

¹⁸⁰

Оригінал знаходиться в музеї Лознянської школи на Вінниччині.

Чорнобровкін В. І. розмальовував церкву, йому потрібні були помічники-учні. Батько домовився з ним, що маляр повинен мене вчити 3 роки малярському ремеслу, за що наступних 2 роки я повинен йому відробляти. В літній час я допомагав Чорнобровкіну терти фарби, фарбувати будинки і т.д., а в зимовий час виконував чорну господарську роботу, бавив дітей. Користуючись підручниками сина хазяїна, який вчився в 4-класному городському училищі, у вільний час я став сам вчитись, інколи допомагав мені син хазяїна. Весною на роботу до Чорнобровкіна прибули студенти Київського художнього училища. Один з них, Кравченко, порадив мені готуватись до вступу в Художнє училище. У вільний час протягом весни він допомагав мені готуватись по загально освітніх предметах та по малюванню. За літо і зиму я підготувався з загальноосвітніх предметів за 2 класи середньої школи. В 1905 році з дозволу інспектора Путивльського 4-класного училища я склав екзамени в III клас училища, а з Чорнобровкіним погодилися, що три дні буду відвідувати школу, а три дні буду виконувати домашні господарські роботи. Інспектор, довідавшись про умови мого життя, згодився прийняти мене в училище, і на такій умові 10 червня 1907 року я закінчив повний курс Путивльського городського училища. Бажаючи далі продовжувати навчання, 15 червня 1907 року я залишив хазяїна і поїхав у Київ. Знайомий студент Київського художнього училища Кравченко влаштував мене на пошті листоношею, після чого я поступив у приватну живописну майстерню Чухнова (Дмитрівська вул. № 22) як учень. Хазяїн був жорстокий, бив учнів, тому 1-VI-1908 року я перейшов в приватну майстерню Маленко (Андріївський спуск № 17) як підмайстер. Тут же, у Маленко, я зустрівся з художником Ардатовим Р. Ф., який прибув сюди з бувшого Петербурга. Побачивши мої картини, портрети, художник запропонував мені перейти до нього в студію, де я пробув з 1. VII-1908 р. до 12. IX – 1910 р. У нього у вільний час я мав дозвіл займатись вивченням загально освітніх предметів. Ардатов допомагав мені в малюванні картин і портретів. В 1910 р. Ардатов визначив мене у Київське художнє училище. Під час літніх канікул я малював картини,

портрети, заробляючи гроші на зиму. Від військової служби був звільнений до закінчення училища. В 1916 р. я женився на дочці робітника (годинникового майстра). Через важкі матеріальні умови, через упадок фізичних сил я не зміг скласти останнього екзамену з історії мистецтв. З художнього училища я одержав свідоцтво про закінчення училища з зобов'язанням скласти історію мистецтв через рік, в 1918 році. В кінці вересня 1917 р. від Київського навчального округу одержав призначення на посаду учителя. З 1 жовтня 1917 року приступив до роботи викладача російської мови, креслення і малювання в III і У класах в Олександрівській змішаній гімназії Кіровоградської (колишньої Київської) області. В кінці липня 1918 року я склав екзамен з історії мистецтв і 16 серпня 1918 року одержав свідоцтво з званням учителя малювання і креслення в середніх навчальних закладах. З 1 жовтня 1917 р. до 1/І – 1919 року працював в Олександрійській змішаній гімназії, а з 1/І-1919 по 1 червня 1921 р. працював у Олександрівській єдиній трудовій школі. В зв'язку з важким захворюванням на основі заключення медичної комісії по проханню власному я був переведений з Олександрівки у рідне село Лозну Уланівського району Вінницької області і з 1 червня 1921 року був призначений завідуючим початковою школою в с. Лозні. За літо мною була організована прогресивна 7-річна трудова школа і працював завідуючим даної школи. В листопаді 1922 р. був обраний членом волосного виконкому і призначений завідуючим Велико-Острожецьким волосним відділом народної освіти, де пропрацював до січня 1923 року. З січня 1923 року по вересень 1925 рік був обраний членом Уланівського райвиконкому і призначений інспектором Уланівського РВНО. Одноразово працював завідуючим 7-річною школою і викладачем природознавства в У-VII кл. до 1 вересня 1926 року. З 1 вересня 1926 рік по 1 вересня 1928 рік працював завідуючим В.-Острожецької 7-річної школи і викладачем природознавства і хімії. З 1 квітня 1928 року по 1/IV – 1932 р. знову працював зав. 7-річною школою в с. Лозні. З 1 квітня 1932 року по 1 вересня 1936 рік працював директором райколгоспшколи в с. Сальниці Уланівського району, викладаючи природознавство

і хімію. З 1 вересня 1936 року по 8 липня 1941 рік працював завучем, потім – директором і знову завучем Сальницької середньої школи Уланівського району і викладачем природознавства і хімії в VI-IX класів. В 1938 році вступив на II курс Київського педінституту (біологічний факультет). В 1940 році закінчив третій курс даного інституту (заочний сектор). Заочне навчання перерване тимчасовою окупацією нашої країни фашистами і більше не продовжувалось. В липня 1941 року, щоб не потрапити в руки німецьким окупантам, я евакуювався в тил країни і зупинився на Кавказі (Краснодарський край, Кошехабльський район) і з 1 вересня 1941 року був призначений завучем і викладачем природознавства і хімії Угнатєвської 7-річної школи Кошехабльського р-ну Краснодарського краю, де працював до 1 серпня 1942 року. В серпні 1942 р. знову евакуювався в тил Кавказу. По дорозі добровільно вступив в одну з військових частин, доводилось проситись, бо по старості років мене не приймали. Це був окремий батальйон охорони штабу 12 армії Північно-Кавказького фронту. На фронті був всього 9 днів. Будучи ранений, я попав в госпіталь цього ж самого батальйона охорони штаба армії, тільки уже переіменованої на 18-у армію. Видужавши, став працювати завідуючим ділами комендатури штабу армії. Працюючи у комендатурі, я захворів і 30 жовтня 1942 р. був демобілізований і направлений в Киргизьку РСР, м. Фрунзе, а звідти – в посьолок Кант Фрунзенської області. З 25 листопада 1942 р. по 12 жовтня 1943 р. працював викладачем природознавства і хімії в Кантській середній школі № 2 в VI-IX класах. З 12 жовтня 1943 року по 9 березня 1944 р. до часу повернення на Україну, працював інспектором шкіл Кантського РВНО. Коли Вінницька область і рідне село було звільнене від окупантів, я став готуватись до від'їзду. 19 березня 1944 р. я звільнився від роботи інспектора шкіл, одержав відкріплення і 15 березня 1944 р. виїхав з посьолка Кант. 30 квітня 1944 р. прибув у с. Лозну Уланівського району Вінницької області. Приїхавши, 25 днів налагоджував домашні обставини і 25 травня 1944 р. був призначений завучем Лознянської середньої школи і викладачем природознавства в У-IX класах. В 1945 році я вступив

кандидатом в члени КППРС, а в червні 1946 р. був прийнятий в члени КППРС. В 1929 році Лознянська 7-річна школа, якою я керував, за добре налагоджену роботу була премійована стаціонарним кіноапаратом, динамомашиною і двома навчально-дослідними мікроскопами. Маючи динамомашину, школа при допомозі колгоспу електрифікувала все село. В 1935 році після обслідування Сальницької райколгоспшколи комісією, за добре поставлену практичну роботу школа була премійована 5000 крб., а мене як керівника школи премійовано 1000 крб. В 1946 році мене було відмічено значком “відмінник народної освіти”. В цьому ж році був нагороджений медаллю «За доблестный труд». В 1948 році нагороджений орденом «Знак пошани». В 1954 році був нагороджений орденом Леніна. В цьому ж 1954 р. за керівництво роботою гуртка юннатів нагороджений медаллю учасника ВСХВ. В 1955 р. нагороджений великою срібною медаллю. В цьому ж році нагороджений медаллю учасника ВСХВ. Зараз на моєму утриманні лише дружина. Діти – син і три дочки закінчили педінститути і працюють учителями в середніх школах”. 15/VI-1956 р. (підпис – Грицик)/

Учитель навчався і вмів малювати, але нас навчав, (автор якраз навчався у ті часи в школі), біології – ботаніка, щеплення рослин, намагався пояснити шкідливе мічурінське і лисенківське вчення, виховуючи на ньому юних натуралістів, а що з того вийшло згодом ми з сумом довідались. Ні одному учневі лозенської школи не привив він нахилу до природи, біології, окрім одному, Ціснецькому, – малювання.

Сільський учитель, місцевий житель нашого села, Царук Микола Васильович (1912-1995 рр.). Його дід, Царук Овсій, народився десь на початку ХІХ ст., дожив до 1914-1915 рр. і разом з дружиною Дарією (Даркою, як називали в селі) народили двох синів – Василя і Сака. Другий його дід, Зарудний Пилип, ровесник першого діда, одружений на Наталці, був старостою нашого села, вмів шити шуби та інший теплий одяг, в цій сім’ї народилося три дочки – Харитина, Марія і Лекера. В 1904 чи 1905 роках 17-ти річний син Царука Овсія Василь одружився на шітнадцятилітній дочці Пилипа Харитині. Батьки Василя

виділили молодим землю під садибу. Молоді збудували житло, клуню й інші будівлі, але напередодні 1917 р. хтось підпалив обійстя – і все згоріло. Після революції їм виділили нову ділянку землі, знову збудували будинок, клуню, навіси для зберігання техніки, будівлі для худоби.

В 1930 році під час колективізації, місцеві активісти всі будівлі розібрали і вивезли до колгоспу, забрали і сільськогосподарський реманент. Із трьох їхніх дітей – Тодоськи, Павла та Миколи, який якраз і є учителем школи Царуком Миколою Васильовичем, народженим 24 грудня 1912 року. В 1931 році закінчив Лознянську школу колгоспної молоді, в шкільні роки його дід Пилип розповідав Миколі про Кармалюка, який побував у нашому селі. У 1931-1934 рр. працював завідувачим початкової школи в с. Соломірки Хмільницького району, у 1932-1938 рр. служив у рядах Радянської Армії, у 1938-1940 рр. навчався у Вінницькому педагогічному інституті, після закінчення, з січня 1940 р. – червень 1941 р., працював директором Лознянської семирічної школи, червень 1941-жовтень 1945 рр. служив у Радянській Армії, у 1945 р. був важко поранений і став інвалідом війни, у 1945-1977 рр. працював у Лознянській середній школі учителем російської мови та літератури, і завучем, з 1977 р. – на пенсії.

Це тільки загальні обриси життєвого шляху учителя, який навчав учнів ідеології більшовиків, у яку він не вірив, бо життєвий шлях його дідів, батьків і його особисто був нечувано складним. Коли Микола Царук закінчив середню школу у своєму селі Лозна, то поступив до Харківського військового училища, або школу червоних командирів. Під час навчання, у самий страшний 1937 рік із села надіслали донос начальнику училища, що, мовляв, Царук Микола син кулака, хоча ті, хто писав, достименно знали, що у його батька уже навіть коня не було, все забрали. Начальник училища показав своєму учневі донос, де фігурувало декілька прізвищ, серед яких і прізвище однокласника Лащевського Володимира, вислухав пояснення і запропонував поїхати у село за протоколом зборів, де було б сказано, що він – не син куркуля. Слухач Царук відмовився від

такого приниження, попрохав звільнити його з училища і його прохання задовольнили.

Повернувшись додому, поступив на робфак у Хмільнику, а після його закінчення навчався в учительському інституті, у Вінниці. Після закінчення інституту призначили у 1940 р. директором Лознянської семирічної школи, але невдовзі розпочалась війна, його призвали до війська і розпочалась важка дорога до життя. Під Києвом потрапив у німецьке оточення, вдалося якось вирватися і в нічний час полями та перелісками направлявся додому, але під Бердичевом втікача зловили і кинули у концтабір. На щастя призначений німцями місцевий голова міста приїхав до концтабору і голосив, що жителі Бердичева будуть звільнені. Микола записався племінником відомого в місті чоловіка-однофамільця, який при перевірці не відмовився від «родича», а тому його випустили, видали «аусвайс» і він повернувся в село. Працював у колгоспі, який німці не розвалили, а в 1944 р., після звільнення села від німців і перевірки у репресивних органах, як людина, що була в німецькому оточенні та концтаборі, був відправлений в штрафбат. Постійно на передовій, атаки і штурми, важке поранення і госпіталь у Ростові – на – Дону, де зустрів день перемоги. Знову учителювання у своєму селі, лікування від поранень. Був кваліфікованим і приємним педагогом російської мови, багато приємних спогадів про нього, але перебування його в оточенні і концтаборі стало перепорою для призначення на посаду директора чи завуча школи. Був одружений на учительці Стаднік Ніні Федорівні, яка після закінчення семи класів у довоєнні роки прибула до школи із села Скаржницьі і все життя навчала учнів 1-4 класів. У них було чотири сини: Анатолій, Георгій, Віктор і Леонід. Анатолій закінчив лісотехнічний факультет Української сільськогосподарської академії, направлений у Братськ і там працював все життя в лісовому господарстві, прийняв громадянство Росії і там залишився назавжди.

Недавній студент Вінницького педагогічного інституту, якого зразу ж призначили керівником педагогічного колективу в глухому селі, відірваному від великих цивілізаційних центрів,

Микола Петренко формувався як педагог і керівник. Своїми особливими вимогливими, але поряд з цим тактовними підходами, учитель запам'ятовувався тодішнім учням і багатьом селянам. Він був таким же селянином, як учні та більшість вчителів школи, що він очолював, а тому пристосовуватися не доводилося, хоча наше село було настільки забите, що навіть вражало сільського жителя з іншого місця проживання. Народився Петренко Микола Васильович 20 травня 1923 року в мальовничому селі Лука-Мелешківська, Вінницького району з чудовими яблуневими садами, дубовими гаями та левадами за 5 кілометрів від Вінниці. Про своє село Микола Васильович розповідає і пише з гордістю, що трохи затьмарюється деякими реаліями на які він не може вплинути.

В давнину село належало землевласнику Раллі, за даними 1888 р. в ньому налічувалось 337 дворів і 1697 жителів, православна церква, міністерське однокласне сільське училище. Через село протікає невеличка притока Південного Бугу – річка Чапля, вщент захаращена осокою, верболозом та вільхою. Збудовані впродовж річки греблі, утворюють широкі плеса ставків, над якими влітку і взимку дрімають рибалки. Південно-східну околицю села оперізує Південна-Західна залізниця, що веде із Вінниці до Жмеринки, майже паралельно залізниці, кривуляючи між пагорбів, пролягла автомобільна траса з Вінниці через село на південь країни аж до Молдови й Одеси. До неї, мов павутиння, збігаються сільські дороги, вулиці і провулки всього села. На видному місці серед паркової зелені виділяється гарної архітектури церква, що розмістилася на краю колишнього парку графа Гейдена, з джерельним озером та цікавими насадженнями, який раніше називали «Мала Софіївка», але тепер занедбаний. У тривожний 1941 рік Микола Петренко закінчив 10 класів Луко – Мелешківської школи і це був випуск, учні якого зразу ж опинилися в горнилі нечуваних військових подій, де вбивали і ламали судби молодих людей. В 1942-1944 рр. недавній учень зразу ж став захисником свого краю, перебуваючи в партизанському загоні ім. Чапаєва, що діяв у Подільських лісах, яким керував Михайло Никифорович Свічколап.

Через свого товариша і друга Станкова В. І., якому вдалося влаштуватись на роботу у Вінницьку міську управу, випускник школи Микола Петренко доставляв партизанам перепустки і документи, розповсюджував газети, листівки, організовував схованки для зв'язківців.

Коли командира партизанського загону Свічкалопа було важко поранено, – згадує Петренко, – допомагав переховувати його на різних квартирах у м. Вінниці, приводив довірених лікарів для лікування. Свідченням про участь у партизанському русі є бойові нагороди: Орден «За Мужність» III ступеня і медаль «Захисник Вітчизни». До речі треба сказати, що в школі, де молодий студент розпочинав свою педагогічну діяльність, ніхто і не догадувався про його громадянську і військову мужність, а шкода, бо це мало б велике виховне значення. В ті далекі часи не було прийнято розповідати про власні вчинки без дозволу партійної влади. Після визволення рідного села від німецьких окупантів недавній партизан уже працював заступником голови сільської ради. В той складний час не було учителів і в травні 1944 р. він був призначений директором Луко-Мелешківської семирічної школи, де працював до листопада 1945 року. Під час військових подій в школі поперемінно жили солдати воюючих сторін, а тому всі приміщення були занедбані, парти спалені, майно і обладнання розтаскано. Молодий директор, а йому було двадцять один рік, організував ремонт приміщень, роздобув парти в інших школах району, здійснив багато інших підготовчих робіт, що дозволило відновити з 1 вересня 1944 року навчання в усіх класах і це була чимала перемога. Звичайно, потрібна була самому вища освіта, і він попросив відпустити його на стаціонарне навчання до Вінницького педінституту, де здобував освіту у 1945-1948 роках, а після закінчення з відзнакою, у 1948 році був призначений директором Лознянської середньої школи Уланівського району, де і працював до травня 1955 року.

Коли новий директор школи побачив Лозну, умови в селі та приміщення школи, то йому, згадував Петренко, стало сумно і непривітно, спочатку навіть трохи розгубився. Наяву постала прикра картина, але в мене вселяло віру те, – згадує Микола

Петренко, – що разом зі мною прибули на роботу в це глухе і занедбане село мої друзі, з якими навчався у вузі, подружжя – Володимир і Наталя Беземські. Молодий красивий чоловік Володимир, з пишною зачіскою, пройшов війну, був поранений, навчав у школі математики і креслення, а його дружина Наталя Іванівна, невисокого зросту, але досить красива, що все село на неї задивлялося, навчала учнів російської мови і літератури. Молоді й завзяті, вони багато допомагали такому ж молодому директорові в налагодженні навчальної і виховної роботи.

Сам Петренко про наше село розповідає таке: «Пройшло майже 60 років, як доля мене закинула в далеке село Лозну, я чітко пам'ятаю десятки людей, з якими працював, які допомагали мені в роботі й житті. З педагогічного колективу, насамперед, хочу згадати Грицика Панаса Юхимовича, який був старший на багато років від мене, зустрів, без перебільшення, з батьківською турботою й допомагав у роботі своїм досвідом і практичними порадами. Його родина, всі вчителі, крім дружини, теж мали досвід педагогічної роботи, надавали всіляку допомогу. Добрим словом згадує Микола Васильович Петренко жителів Лозни, так чи інакше причетних до навчальної та виховної роботи у школі, про них пам'ятають і тодішні учні. Багато років працювали прибиральницями в школі і надзвичайно сумлінно ставились до своїх обов'язків Ганна Фомівна Михайльнюк та Марія Тумель. В закріплених за ними класних кімнатах завжди було прибрано, помито, груби напалені торфом. Щоб у класах було тепло треба було розпалювати ще о четвертій ранку, бо торф погано горів і не давав достатнього тепла. Стараним працівником, людиною доброї вдачі і господарської кмітливості був їздовий Колодій Панас. З травня 1955 року мене було переведено із школи на посаду завідуючого районним відділом народної освіти. Директором Лознянської середньої школи було призначено вчительку математики і фізики Гулько Марину Демидівну, яка користувалась авторитетом і пошаною серед учнів і їхніх батьків. Згодом Марина Демидівна стала моєю дружиною, в мирі і злагоді ми прожили 32 роки, виховали двох синів, нажаль у 1988 р. Марину Демидівну важка хвороба

забрала від сім'ї. На мої плечі лягла турбота за 46 шкіл району, а це – до тисячі вчителів і майже 15 тисяч учнів, а тому усі зусилля довелося спрямовувати на підбір кадрів керівників шкіл і зміцнення матеріальної бази.

Проведена велика робота поступового перетворення ряду восьмирічних шкіл у середні навчальні заклади, де існували для цього умови, а початкові – у восьмирічні. В результаті за 1955-1959 рр. у районі було створено ще 8 середніх шкіл: у селах Вишенці, Ступнику, Кустівцях, Мар'янівці, Маркушах, Зозуленцях та інших. В 1959 році за відбудову шкіл та зміцнення їх матеріальної бази був нагороджений орденом «Знак пошани», а в 1955 році знаком «Відмінник Народної Освіти» та грошовими преміями Міністерства освіти України. В роки перебування на посаді завідуючого районним відділом освіти до мене зверталися багато колишніх учнів Лознянської середньої школи, і я старався допомагати їм працевлаштуванням, зокрема Баранюк Ганна та Варвара Савівни, Іваницька Зося, Мишківські С. і Ю., Шиманський Б. та багато інших. Я радий, що вони виправдовували мої надії і в роботі показували себе хорошими спеціалістами, керівниками шкіл, підприємств, районів. У 1960 році мене було обрано другим секретарем Уланівського райкому партії, відповідальним за роботу шкіл, бібліотек, клубів та інших закладів, але хвороба першого секретаря райкому партії Г. А. Кухарука привела до того, що на мене зразу ж були покладені обов'язки першого секретаря райкому».

Згодом Петренко перевели на роботу до апарату обласного комітету партії, де так само відповідав за роботу клубів, бібліотек, театру, музеїв і інших культурних закладів. Коли ж відбулось об'єднання сільських і промислових обкомів КПУ, його перевели у відділ шкіл і наукових закладів, де він відповідав за роботу профтехучилищ та шкіл-інтернатів області. В 1971 році він зайняв посаду директора технікуму м'ясо-молочної промисловості, а через деякий час його обрали головою ради директорів середніх учбових закладів. Уже в 1973 році в технікумі було розпочато навчання іноземних студентів з 21 країни світу: Алжиру, Ефіопії, Мадагаскару, Монголії, Афганістану, В'єтнаму,

Куби, Чилі та інших. За роботу в технікумі неодноразово нагороджувався грамотами і грошовими преміями, а також значком «Відмінник середніх спеціальних учбових закладів». З часу виходу на пенсію в 1984 р., продовжував працювати методистом курсів з підвищення професійної кваліфікації, майстрів м'ясної і молочної промисловості при технікумі. В 1991 р. залишив роботу в зв'язку з важким станом свого батька – інваліда війни 1939-1945 рр. – Петренка Василя Івановича, який на той час залишився один. З 1991 р. він переїхав на проживання в с. Лука – Мелешківська Вінницького району Вінницької області, де проживав у батьківській хаті.

Не пориває зв'язків з колишніми учнями, вони або ж листуються, або ж відвідують його і навіть допомагають у домашніх, навіть городніх роботах. Не забуває свого колишнього директора і автор, якому колись Микола Васильович у скрутні хвилину позичав навіть власні чоботи, щоб було в чому виступати на сцені у шкільній самодіяльності. Навідуються до свого директора колишні викладачі технікуму і підтримують тісними зв'язками з ним. Своїм онукам він заповідає: «Працюйте й ставтеся до людей так, щоб вони вас не цурались, а завжди були поряд». Минуло чимало десятиліть, але учні Лознянської середньої школи, тепер уже поважні пенсіонери, у 2008 році прибули на день народження свого доброго учителя в Луку – Мелешківську, що на околиці Вінниці. Серед присутніх колишніх учнів, однокласники: з Вінниці – Шинкарук Микола Іванович, Мазур Анатолій Іванович, Каганюк Іван Петрович; з Києва – Панасюк Броніслав Якович з сином Панасюком Олегом; з Московії – Сухин Василь Олексійович і його дружина.

Поважної згадки заслуговує викладач англійської мови Надія Павлівна Дейничук, яка прийшла в Лознянську середню школу у 1972 році і з перших днів своєю безмежною енергією полонила і учнів, і учителів. Ще у ті часи навчала лознянських учнів англійської мови, яка тепер займає важливе місце у культурі нашої країни, сприяє їй стати реальним членом європейської спільноти. Свою енергію Надія Павлівна спрямувала ще й на збереження для майбутніх поколінь історії села Лозни, селян

їхні справи: обладнано кімнату для музею відомих людей села; створено експозицію «Гордість нашої школи»; започаткувала і веде літопис школи; разом з С. П. Якушевською створила краєзнавчий музей.

Народилась Надія Павлівна 3 травня 1941 році в селі Морозівка Уланівського (тепер – Хмільницького) району на Вінниччині. Початкову освіту здобула в Морозівській початковій школі, а середню – в сусідній середній школі, Працювала учителем англійської мови у Морозівській восьмирічній школі, а після закінчення інституту була направлена працювати у Лознянську середню школу, де 40 років навчала дітей англійської мови і добру, там провела своє творче життя разом з чоловіком Іваном Лук'яновичем. Впродовж життя, особливо в нашому селі, у Надії Павлівни вирувала життєва культурологічна позиція: організація клубу інтернаціональної дружби; проведення заочних подорожей країнами світу; ярмарки солідарності; мітинги протесту; акції милосердя «Ще не пізно», «Костик повинен жити», багато часу і хисту приділено організації музею відомих людей села. За сумлінну роботу одержала нагороди: грамота відділу освіти району (2009 р.); грамота обласної державної адміністрації (2007 р.); її прізвище занесено до Книги Пошани працівників освіти Хмільницького району (2010 р.), а тепер усі думи линуть до її знаменитої дочки та двох онуків. З 2015 р. Надія Павлівна уже на відпочинку, живе своїми справами в роздумах про багатьох і минулу працю.

На закінчення про школу треба згадати Ніну Федорівну Царук, яка хоча і мала семирічну освіту, але добре навчала нас, першокласників, і чимало учнів школи називають її першою вчителькою. Спогади і фото зберіг Сидорук Олександр Петрович (Саша – третій зліва у першому ряду). Народився 19 квітня 1963 року в сім'ї колгоспників, у 1970 році пішов у перший клас Лознянської середньої школи, закінчивши 8 класів, навчався у сільськогосподарському технікумі, а після працював агрономом у сусідньому селі Рогинці. У 1982 році забрали хлопця у москалі, і там, після закінчення Харківського військового командно – інженерного училища ракетних військ, пройшов

шлях від солдата до полковника, служив на керівних посадах. Під час служби ще й заочно навчався в економічному інституті і здобув спеціальність економіста. Одружений, дружина Люба та діти – Петро і Ганна.

Перша вчителька: Царук Ніна Федорівна зі своїми першокласниками (1970 р.).

Таких першокласників у Ніни Федорівни було доволі багато, серед них – і автор цієї праці, який зустрічався з своєю першою учителькою, уже будучи професором університету. З роками нерідко відвідує думка, що, мабуть, ми першокласники. недостатню шану віддавали своїм першим учителям, що спонукало учительку з сумом згадувати свою колишню малечу, які ставали полковниками, учителями і вченими, забуваючи

свого першого вчителя. Чи не такий сум сприяв появі, через майже два десятиліття після 1970 році, поетичного звернення першої учительки до своїх учнів:

*Мої маленькі школярі,
Як вас тут багато,
Ви всі забули за ті дні,
Як була друга мати
Я всіх любила як своїх,
Учила, навчала!
Як жити, бути на землі,
Щоб серце не скучало!*

*Навчила грамоти я вас,
Читати і писати,
А даліше легше вже було
Науку вам долати.*

*Ви вирости, пішли в життя
Но мало хто в науку,
Але зробили своє життя
Як добре вам, на руку.*

*А того, хто вас вчив читати
Давно ви вже забули,
Куди там вам, ви молодці,
Здорові і щасливі.*

*А я прощаю вас усіх
І бачу як маленькі
Ідуть до класу школярі,
Як до своєї неньки.*

1998 р. 22/V.

Н. Ф. (Лозна)

Прочитаймо вірш першої вчительки і подумаймо, – що її тривожило, хто щось недопрацював і не вшанував? Усі ми, хто пішов у перший клас у 1954 р. мають усвідомити, що ці слова спрямовані кожному із нас, до речі, справедливо. Звичайно, з роками колишні учні самостійно додумовуються якось згадати про своїх учителів, але це уже їхня особиста справа. На превеликий жаль, у ті більшовицькі часи у школі нас добру

ніхто не навчав, уроків етики, духовності не було, не дуже навчали як треба відноситися до старших, до тих, хто навчає тебе добру і до тих, хто чинить тобі зло. Нас навчали бути, як Павлик Морозов, навіть проти своїх батьків зло творити, якщо вони не з москалями. Не навчали поважно ставитися до відомих людей, навпаки, заставляли перекреслювати фото знаменитих письменників і державних діячів, бо вони не сподобались комусь із Москви. Пригадую, що десь у III-IV класах нам учням пропонували перекреслювати у підручниках фото Тичини, Рильського, Бажана, інших митців.

Школа не дуже і в минулому, і тепер навчає своїх учнів шанувувати колишніх випускників. Наведу приклад про себе: закінчив школу давно, багато чому навчився, мабуть єдиний із випускників нашої школи став академіком, письменником і журналістом, мабуть не так багато випускників, які працювали у вищих органах влади (район, область, міністерство, Держплан, Кабінет Міністрів України), маю більше 27 особистих наукових, художніх та історичних літературних творів, але теперішнє керівництво школи жодного разу не запросило мене, щоб я зустрівся з учнями і розповів про те, чого шкільний учитель не може розповісти. Неуважне відношення між учителями і їхніми учнями віддзеркалює нашу реальну сутність, яку ми самі творимо, а тому ці мої слова прирівнюються до того поетичного звернення першої вчительки, що вище наведено. Ось реальність: до свого села я приїхав з Києва, а Толя, мій однокласник, син учительки – Ніни Федорівни, з Байкалу і ми зустрілись у домі мого однокласника. Розмовляли впродовж усієї ночі, Ніна Федорівна подавала нам всіляку їду, але щось запитати у своїх колишніх першокласників, мене, як професора університету, а свого сина, як інженера великого підприємства, наша перша учителька чомусь не скористалася, ми також, на превеликий жаль, нічого не запропонували, мабуть нас так привчили чи ми самі маємо провину, вважаючи, що спілкування двох її учнів, яке відбувається у присутності першої учительки, але без її участі, вірним, не інакше. Щось тут додати можуть тільки читачі, враховуючи, що ми вийшли

з рабсько-тоталітарної системи. Посилаючись на слова В. Коротича «Люди больше любят постанывать, вспоминая, как их обижали, чем говорить о собственных недобрых поступках», як автор праці, вчений і письменник, з себе провини не знімаю, треба було все таки додуматись і якось вшанувати свою першу учительку, але ми, разом з її сином і учнем, згадуємо ще й правило «що посієш, те й пожнеш».

В селі Лозна були місцеві жителі, учителі, які мали мистецькі таланти, вони проявлялись не тільки на уроках і сцені, а ще й у житті. В селі проживала сім'я учителів Страшевських – Роман Августович (1910-1971 рр.) із місцевої польської сім'ї і Анна Савівна (1914-1987 рр.), із української сім'ї Житомирщини. Учитель Роман Августович був колоритною особистістю, він мав талант комедійного актора, зокрема, у виставі “Сватання на Гончарівці” роль Стецька постійно виконував саме він, а не хтось інший, і коли він брав участь у спектаклі, то сільський клуб постійно був переповнений. Образ настільки ввійшов у свідомість місцевих селян, що в селі учителя Романа Августовича називали не інакше, як “Стецько”, але не з намішкою, а – з повагою. Скажімо, це було його друге ім'я, і про це знали всі жителі села. Народився Роман Августович 2 серпня 1910 року в селі Лозна, в сім'ї поляків, у нього була сестра Броніслава (в селі – Бронька), яка багато в чому допомагала братові, вона була захистом для тридцятидвохрічного Романа, якому вдалося уникнути відправки до Німеччини, коли він перебував в Лозні під час німецької окупації. Чоловік Броньки, Дмитро Швець, під час німецької окупації був лісником, насаджував молодий дубовий ліс неподалік села, наглядав за дубовим лісом біля Дубини та біля села, їздив на бричці, мав добрих коней. У німців, мабуть, був у пошані, бо вони дозволили йому збудувати гарну хату на хуторі Дубина (хутір Лузна), хата була добра, бо після війни її забрали для школи, в ній навчалися учні початкових класів, які жили на хуторі Дубина. У своїй автобіографії Роман навіть написав, що перебуваючи на окупованій території, у своєму селі брав участь у діяльності підпільної організації, хоча в селі про таку організацію ніхто

не чув, але можливо вона існувала, бо то було таємницею, але мабуть щось було, бо до нього чомусь не мали претензій радянські органи.

Після закінчення місцевої школи навчався, лише один рік, в учительському інституті міста Бердичева, куди ходив пішки за 40 кілометрів, а далі Роман Страшевський учителював у селах Уланівського району – Ступник, Маркуші, Воробіївка. В той же час і в тих же селах працювала вчителькою 1-4 класів Анна Савівна Ковальова, яка стала його дружиною. З вищою освітою в деяких місцевих учителів Лознянської школи були і залишались проблеми. Як і у Грицика П. Ю., Страшевський Роман після закінчення Лознянської семирічки поступив у Київську механічну профшколу, але із-за матеріального становища, закінчив тільки перший курс, далі, у 1928 р. поступив до Бердичівського педагогічного технікуму, де також закінчив тільки перший курс. Щоб підвищити педагогічний рівень, навчався заочно у Вінницькому педагогічному інституті, але закінчити його йому так і не вдалося. На заваді стали домашні клопоти: розпочав будувати власну хату, підросли дочки і їх треба було навчати.

Як самоук Роман мав хист майстра слова і журналіста, брав активну участь в житті села та сільськогосподарському виробництві. Крім цього він до останніх своїх днів редагував колгоспну газету, але ніхто не бачив його редакторського підпису, а причиною було те, що він не був членом тодішньої комуністичної партії, яку він залишив із-за її жорстокості. В той же час невеличкі замітки про тодішнє життя, звичайно, позитивні, надсилав до центральних газет, і вони друкувались, він вивчав історію свого села, любив його навколишню природну красу. Перед війною деякий час працював у обласній молодіжній газеті міста Вінниці з листами молодих авторів. В роки колективізації молодий учитель був активним комсомольцем, агітатором, (пропагував ідеї комуністів) і був членом їхньої партії, у 1932 р. – редактором районної газети «За більшовицькі темпи», що друкувалась в Уланові і Сальниці. Молодий Страшевський, як місцевий активіст під час колективізації, брав активну участь у «розкуркулені», виганяв селян з власних домівок, допомагав забирати

корови, інше селянське майно, харчі. Він так завзято робив шкоду селянам, що це навіть не сподобалось більшовицькій місцевій владі, за що його разом з іншими активістами районне начальство виключило з членів сільради і справу, звичайно, для годиться, передало до слідства. За скоєне настала Божа кара, довелося розплачуватися, що змінило погляди молодого сільського активіста: у 1937 році арештували його батька Августа, який невдовзі був розстріляний у Вінниці; його брат, арештований тоді ж, відсидів у таборах десять років. Після того, як батька Августа розстріляли, Роман здав партійний квиток і більше політикою не займався. Коли звільнили село від німецької окупації, Роман у 1944 році відправився на фронт, де одержав важке поранення і довго лікувався в госпіталях, а повернувшись після лікування в село, працював у редакції районної газети “Шляхом Сталіна”. Це були важкі роки, треба було долати щоденно до райцентру Уланів і назад біля чотирнадцять кілометрів, але в той же час шліфувалась творчість, здобувались знання для продовження учительської роботи. В подальшому перейшов працювати у Лознянській середній школі, де основними дисциплінами його педагогічної роботи, незважаючи на польське походження, було викладання української мови і літератури, він не тільки викладав цей предмет, але любив його, співав українські пісні. Звичайно, знав польську мову, нею користувався, але в домашній обстановці, у повсякденному житті і педагогічній діяльності у нього панувала лише українська мова, слідкував за тим, щоб учні навчались розмовляти українською літературною мовою, а не “суржиком”, що повсюдно було і в селах, і в містах.

Учителька Анна Савівна добре була знайома учням середньої школи, її пам’ятають дотепер не тільки ті кого вона навчала, але й усі сільські учні. Народилася 28 липня 1914 року в селі Мотовилівка Любарського району Житомирської області, в заможній сім’ї. В той тяжкий для українців час доля не дуже була доброзичливою до дівчини, вона не змінилася і в подальшому, навіть коли залишила свою малу батьківщину, знайшла порядного чоловіка і народила двоє дітей. Немало труднощів

переживала вся її батьківська сім'я, яка вважалась заможною в Любарському районі на Житомирщині. В 1919 році її батько переховував хворого на тиф червоноармійця, заразився і помер, мати залишилась з трьома малолітніми дітьми. В подальшому сім'ю зруйнували, тобто розкуркулили, конфіскували хату і все майно, мати з дітьми поневірялись серед чужих людей, активісти намагались вислати до Сибіру, але врятувало те, що вдова залишилась з малолітніми дітьми. Майбутня вчителька була найменшою в сім'ї і уже в п'ять років пасла гусей. Коли підросла і навчалася в школі, виникло бажання стати учителькою, маючи непогані математичні здібності. Проте, важка доля супроводжувала дівчину своїми неймовірними перепонами. Як дочку куркуля її не приймали до навчальних закладів, бо згідно тодішньої ідеології діти працьовитих селян, як і інших жителів країни, хоча і здібні, не мали права навчатися. Щоб поступити до Бердичівського учительського інституту Анна найнялася доглядати дітей у сім'ї викладача, щоб здобути спочатку статус "наймички", а таких більшовики сприймали. Окрім того, вчитись також не було їй за що, а тому харчі, житло і деяка плата наймички були не абияким спасінням та допомогою. Навчання і початок трудової діяльності припадали на голодні роки в українській державі, їй все життя зі страхом згадувався голодомор 1932-1933 рр., але про це, у ті роки, не можна було відкрито говорити, окрім самих близьких, хоча і не все те, що було найстрашніше, треба було мовчати.

Після закінчення інституту Анна вчителювала в Уланівському районі, що неподалік від Бердичева, в глухих селах Ступнику і Воробіївці, навчала учнів 1-4 класів, де і зустріла свого майбутнього чоловіка Романа. Зразу ж після війни, з 1944 року працювала в Лознянській середній школі, навчаючи учнів 1-4 класів. Це був важкий час як для учителів, так і учнів, адже учителів не вистачало, а тому приходилось працювати у дві зміни, у класах налічувалось 35-40 учнів, зошитів, а тим більше книжок не було зовсім. Виходили з такої скрути хто як, деякі учні взагалі приходили до класу без паперу і книжок, сиділи і слухали, бо і писати нічим було, і ні на чому. Писали на папері

з паперових мішків з-під добрив, привезених з Німеччини після її поразки. Роман Августович для своїх дітей і сусідів приносив з редакції районної газети старі видання за якими вчилися читати, а між рядками писали. Роман Августович і Анна Савіна виростили двоє дівчат Людмилу і Леоніду. Людмила народилася в селі Ворбіївка Уланівського району 1939 року, а Леоніда – уже у селі Лозна 1940 року. Обидві навчалися у місцевій середній школі та закінчили факультет економіки сільського господарства Київського національного економічного університету (тодішній Київський інститут народного господарства), працювали економістами в різних організаціях, одружилися, мають дітей і проживають у місті Києві.

З часу заснування школи, будівництва її приміщень в Лозні минуло 150 років (1860-2010 рр.) і вже нове покоління селян підводить підсумки досягнень шкільної освіти. У новому приміщенні школи зібралось чимало гостей перед якими директор школи В. В. Колодій оприлюднив деякі результати навчального процесу за попередні роки, підкресливши участь колишніх вихованців школи у життєдіяльності країни. Як і більшість українських сіл, в яких працювали середні школи, наше село було багате на людей, які в ньому народилися, навчалися в школі, а згодом працювали в різних сферах нашої країни, стали відомими, здобувши освіту в Лознянській середній школі на Вінниччині, серед них:

- Дижурнюк Федір Тарасович (1944-1947 рр.), відомий лікар невропатолог, начальник поліклініки Міністерства внутрішніх справ України; журналіст районної газети Уланівського району на Вінниччині;
- Панасюк Броніслав Якович (1944-1954 рр.), академік, професор, доктор економічних наук, заслужений економіст України, письменник, журналіст, працював у банківській системі, Міністерстві сільського господарства України, Держплані України, Кабінеті Міністрів України, а також в університеті КНЕУ, який закінчував, Вінницькому аграрному університеті та науково-дослідних інститутах України;

- Баранюк Варвара Савівна (1944-1954 рр.), учитель середньої школи на Вінниччині, журналіст;
- Сидорук Олена Василівна (1944-1954 рр.), головний агроном місцевого господарства (колгоспу), викладач сільськогосподарського технікуму;
- Станіславчук Микола Адамович (у 1969 р. закінчив 8 класів), професор Вінницького медичного університету;
- Ціснецький Олександр Антонович (1944-1954 рр.), відомий художник у м. Вінниця, член спілки художників України;
- Станіславчук Валерій Антонович (1960-1968 рр.), головний лікар Попельнянського р-н, кандидат медичних наук;
- Наконечний Володимир Васильович (1956-1966 рр.), скульптор, автор пам'ятника Д. Яворницькому в місті Дніпро;
- Меть Михайло Іванович, колишній глава райдержадміністрації і голова райради Хмельницького р-ну на Вінниччині;
- Крапля Олександр Іванович (1983-1985 рр.), заступник начальника обласного управління УМВС у Хмельницькій обл.;
- Сидорук Світлана Іванівна (1976-1986 рр.) чемпіонка світу з фітнесу;
- Дорош Микола Никифорович (1958-1968 рр.), відомий історик, краєзнавець, директор школи в селі Воронівці на Вінниччині;
- Сашко Тамара Яківна (1965-1975 рр.), завідувач райвідділу освіти, історик;
- Сидорук Сергій Федорович (початкові класи) начальник газового господарства Хмельницького району;
- Сидорук Володимир Степанович (1970-1980 рр.) директор Калинівського експериментального заводу деревних матеріалів;
- Сидорук Іван Іванович (1972-1980 рр.) підприємець в місті Одеса.

Лознянська середня школа пишається своїми випускниками, які стали лікарями, найбагатороднішою із професій людства, серед них: Царенко Анатолій Миколайович; Царенко Микола Дмитрович; Бойко Дмитро Макарович; Данилко Василь і Володимир Павловичі; Недорізанюк Михайло; Фурса Наталія Вікторівна; Поліщук Олексій Оксентович; Наконечна Валентина Миколаївна; Сікорський Ярослав Анатолійович; Войцюцька Ірина Василівна.

Тільки через 30 років, у 1988 році, була побудована нова школа, коли головою колгоспу був Гуренко Федір Іванович, а директором школи – Фурса Віктор Олександрович. Це сучасне приміщення з просторими класами, розрахованими для навчання 200 дітей, майстернею, спортзалом, їдальнею. Уже за часів незалежності України навколо школи на площа 1,5 га висаджено біля 250 різноманітних видів дерев, кущів, лікарських трав, серед них рідкісні рослини у нашому краї – ялівець, туя, інші рослини. Основну увагу цій роботі приділяли з залученням учнів керівництво школи, учителі біології та місцевий лісник О.Я. Андрощук. Лісник Олександр Якович Андрощук докладав багато зусиль, щоб через лісницькі організації закупити необхідні рослини, допомагав консультацією про якість рослин, які можуть висаджуватися і рости у нашому краї.

У 1957 році в школі навчалось 450 дітей у дві зміни, навчання провадили 32 учителі. Школа має чималу бібліотеку: у 1957 році в ній було 15600 екземплярів книг, художньої та наукової літератури; у 2010 році кількість такої літератури значно збільшилась і становить понад 60 тисяч примірників. Тепер усі здобутки мов би зайві: у 2012 році було випущено 7 учнів з 11-го класу і 12 учнів з 9-го класу; до 1-го класу прийшло навчатись 5 учнів, у 10-му класі навчалось 11 учнів; загальна кількість дітей, які навчалися в школі у 2012-2013 навчальному році становила лише 72 учні, тобто на 10 учнів менше ніж в 2011-12 навчальному році. Для школи настали важкі часи, прикро й те, що таке сталося в епоху, коли Україна, вперше за 750 років, здобула незалежність. На жаль, усе змінюється в гірший бік, кількість учнів зменшується, навчальний процес занепадає,

у 2017 році у першому класі лише два учні і один учень з Рогинець. Основна причина полягає в тому, що ні держава, ні місцева влада, у тому числі й сільська, за усі роки незалежності не подбали, щоб створити робочі місця для сільської молоді, а тому вона залишає село. Ніхто ж ще не наважувався пропонувати виключати світло на ніч, щоб більше народжувалося дітей, бо тільки виробництво, робочі місця, охорона здоров'я і освіта, а ще зниження баснословних цін на догляд та виховання дітей спроможні цьому сприяти. Для освіти школа в селі є, залишається сворити решту умов.

Будинок Лознянської середньої школи, збудований у 1988 році

Закінчуючи про освіту в селі, про своїх однолітків можемо сказати лише одне, що нас формувала одна система-більшовицька, а опинилися ми зовсім в іншій-українській національній, яка

забруднена минулим віковим рабством. Про себе і моє покоління так і хочеться сказати словами поета С. Єсеніна, що ми «Для времени навозом обречены».

4. 2. Культура

Якщо вести мову про давню культуру, то її елементами були сільські традиції, а пізніше, з середини IX століття, скажімо, окрім священика та учителів, ніхто на селі не випишував ні газет, ні журналів. Із листівок, що були завезені солдатами, які повернулись з фронту, селяни лише довідались про революційні події 1905 року і вони досить сильно сколихнули односельців. Були жваві обговорення, але якихось повстанських дій, що б увійшли в історію села, як в інших сусідніх селах, не відбулося, усе сприймалось відносно покірливо. Звістку про переворот у Петербурзі і Москві більшовиків принесли лозеннці, які брали участь у тих жовтневих подіях 1917 року.

Якщо школа була відкрита ще у 1860 році, то хата – читальня в селі з'явилась тільки у 1928 році, якою керував Бойко Кузьма Іванович. Тоді ж Бердичівський повітовий культосвітній відділ виділив для села радіоприймач, це стало нечуваною дивиною, – слухати радіо приходило півсела. Десь після 1926 році в селі був відкритий медпункт, керувати ним призначено фельдшера Семена Даниловича Протор'єва (селяни звали – Проторей), який хоча і мав, здавалося б, дивне прізвище, але родом був із сусіднього села Воронівці, із тієї частини села, яка називається Мар'янівка, поблизу лознянського лісу. Одначе, за знанням медицини це був не фельдшер, а знаючий і знаменитий лікар, до нього йшли люди з усіх навколишніх сіл. Хочу згадати про цього чудового лікаря таке: він оглядав і мене під час німецької окупації, на прохання мого дідуся Харитона Гордійовича Наконечного, з яким вони приятилювали, його лікарські висновки про мою хворобу і вказівки щодо лікування були найвірнішими, про що я пам'ятаю все життя, керуюсь його рекомендаціями. Я до теперішніх днів пам'ятаю його

м'які, хоча великі, але лагідні руки, його зрозумілі запитання до дитини, що дозволили йому поставити справедливий діагноз недуги. Багато добра для селян Лозни зробив фельдшер із Воронівцевь, а тому заслуговує належної уваги потомків. Народився Семен Данилович Протор'єв на Мар'янівці, села Воронівці Літинського повіту Уланівської волості наприкінці 90-х років XIX ст., його знав і шанував кожен селянин в селі Лозна, називали його тільки Проторей. Рід Протор'євих походив від священиків, недарма й прізвище походило від назви слова «протоіерей». Його батько Данило звів свою хату на місці колишньої панської цегельні, нині «урочище цегельня» неподалік Сниводи. Рід був освіченим, доброзичливим і користувався авторитетом на усе село. У бібліотеці Семена Даниловича була велика кількість старовинних книг, серед них «Подільські єпархіальні відомості» 80-90-х років XIX століття та такі ж книги початку XX століття. Здобувши медичну освіту і обійнявши посаду сільського «лікаря», у той час так називали фельдшера, Семен Данилович працював разом зі своєю дружиною Єлизаветою та донькою Павлиною. Вони разом на лугах і полях, в лісах збирали і сушили трави, приготували різні трав'яні препарати та настоянки для лікування селян. До Проторея їхали люди звідусіль, не тільки з Уланівського району, а з багатьох інших районів Поділля, навіть інших країн, особливо – з Польщі, адже поляки поважали знання живої природи українцями.. Сільський фельдшер Семен Данилович усім давав медичну пораду і допомогу у лікуванні, за що з бідних не брав жодної платні. Місцем його роботи був власний будинок, де він прикріпив вивіску «Амбулаторія – село Воронівці». В цій же будівлі він жив з сім'єю: дружина Єлизавета; донька Павлина; сини – Харитін, Євген, Валерій. Різною склалася доля дітей: Харитін не повернувся з війни 1939-1945 рр.; Євген став відомим художником у Білій Церкві; Валерій працював кореспондентом Уланівської районної газети, пізніше став художником-майоліком у Василькові; донька Павлина працювала при батькові у Воронівцях та медсестрою в Уланівській райлікарні. Після смерті батька Семена Даниловича його

син Євген повернувся з Білої Церкви до Воронівця, побудував новий дім і в ньому жив. Духовно багата сільська родина Протор'євих добре зарекомендувала себе серед народу, вона відома на Поділлі і в Україні. Тепер, коли перших представників славної родини уже не стало, справедливо лунає доволі тихий людський поголос, щоб на їхню згадку вулиця, де жила родина, яка ніколи не змінювала своєї адреси, носила назву «вулиця Протор'євих».

Пізніше, в середині ХХ століття особливою увагою у селян довгі роки користувалася лікар Єлизавета Антонівна Барабаш (Ліза), яка була взірцем і фактично виконувала роль сімейного лікаря, про якого зараз так багато, але безпредметно промовляють і пишуть політики й управлінці від медицини. Вона, як і Протор'єв, мала фельдшерську освіту, але це був висококваліфікований спеціаліст, доброї душі людина. Ліза Антонівна, як її називали в селі, з відзнакою закінчила Вінницький медичний технікум, лікувала всі хвороби, що з ними зверталися до неї селяни, була і окулістом, і терапевтом, і гінекологом, і хірургом. Як згадує учителька математики Євгенія Михайлівна Кузьменко, яка частенько ходила з нею на запрошення до селян, виконуючи роль асистента, що діагноз хвороби пацієнтові вона ставила напрочуд завжди вірний, тобто лікар – від природи. Селяни Лозни і майбутні покоління будуть її згадувати завжди.

В 1957 р. правління колгоспу і партійна організація ім. Куйбишева почали видавати багатотиражну газету «За високий урожай», всього було випущено 323 екземпляри, де висвітлювалися здобутки і проблеми колгоспу і села. Скажімо, у 1966 році в селі було збудовано і відкрито дільничу лікарню, що розміщувалась у затишному місці – в лісі. Лікарями працювали Мшлицький Г., Ярош, Мазур Б., Бойко, у цій лікарні працювала санітаркою моя мама Панасюк Зіновія Хариитонівна. В 1968 році село було повністю електрифіковано, прокладено 11 кілометрів електроліній, вкручено 1200 електролампочок у хатах колгоспників. Довго бідували лозняни, аж десь у 70-х роках справи покращились, уже 1969 року вкладниками ощадкаси було 225 селян, сума на рахунках яких становила

38761 крб., а в 1973 році вкладниками ощадкаси були 604 селянина, сума вкладу яких становила вже 226947 крб.. Держава розпочала виплачувати, хоча і мізерну, але все –таки, як в містах, пенсію їй одержували 340 селян розміром у 12 крб. на місяць. Впродовж 1950-1980 рр. село повільно розбудовувалось: чимало збудовано хат з водяним опаленням; деякі господарі підвели навіть у будинки воду. Одначе, хоча колгосп в селі Лозна був високодохідним господарством і на рахунках мав постійно великі суми грошей, але село, на відміну від інших сіл, довго не було газифіковано, не були упорядковані сільські вулиці, що відгалужувались від головної вулиці, їх трактори і автомобілі розбили вщент, де ранньою весною чи пізньою осінню не пройти, не проїхати. Ще у минулі часи автор допомагав у газифікації, особливо треба було у Вінниці виготовити проект, і коли така домовленість двічі була здійснена, все –таки чомусь справа не просувалась, а пізніше виявилось, що правління колгоспу не бажало витратити занадто великі суми грошей. В селі працювала швейна майстерня, і селяни мали змогу хоча б щось пошити та відремонтувати. В 1974-1975 рр. через село проклали єдину шосейну дорогу і розпочали курсувати автобуси до Хмільника, а будівництво її було розпочато, коли головою колгоспу був Я. Ю. Сашко. В часи, коли колгосп очолювали Сашко Я. Ю. і Гуренко Ф. І., автор тоді працював у Міністерстві сільського господарства України і допоміг видіти для цього будівництва скрепер та вантажні машини для доставки асфальту і завезення щебня з кар'єру. В ті роки (1972 р.) у колгоспники уже мали 102 велосипеди, 325 газових плит, 171 телевізор, 3 легкових автомобілі, соціальна сфера покращувалась й надалі. В колгоспі збудували нову контору, у 1987 р. завершили будівництво нової красивої школи, курсували автобуси – три рейси на Хутори – Кривошиїнські і три рейси на Кустівці, було забезпечено добрий зв'язок селян з районним центром Хмільником.

Розвивалась і культура. Довго-довго (1950-1964 рр.) будували у селі будинок культури, майже три роки проводили його облаштування, але коли його відкривали у березні 1967 р.,

то на сцені силами драматичного гуртка було поставлено п'єсу І. Карпенка – Карого «Безталанна». Мабуть Вищі сили сприяли постановці на таку тематику, бо й селяни, починаючи з 1917 р. були без талану, перебуваючи в жахливих умовах, та й невеличка будова була безталанна, тривала неймовірно довго та ще й поблизу місця, де розміщалась в минулому церква і хата батюшки. В новому будинку культури учні Лознянської середньої школи давали концерти і вистави, в ньому була постійна кіноустановка, демонстрували кінофільми, звичайно патріотичні, на більшовицьку тему, типу про Павлика Морозова. В роки незалежності відбулося багато змін у гіршу сторону: не стало в лісі лікарні; зникли інші лікарські центри; з'явилися різноманітні святкування, зустрічі та «Світлиці», а про створення робочих місць ніхто не згадує; селяни повністю відірвані від своєї землі, навіть від своїх паїв; селяни стали більше приділяти уваги телевізору і мобільним телефонам. Одначе, настали інші уподобання місцевої культури: у 2011 році селяни стали переможцями обласного конкурсу «Лиш там, де є культура, здоровий спосіб життя, Людина може стати Людиною»; того ж року перемогли у конкурсі

«Бібліоміст», що дозволило капітально відремонтувати Будинок культури. Навкруги появляється багато нового, привнесеного настанням ХХІ століття, але лозняни не забувають свої звичаї та обряди. У 2010 році 14 жовтня вперше було відзначено День села, на святі були присутні не тільки односельці, але й багато уродженців Лозни, які тепер проживають в інших селах та містах України, Білорусії та Московії. З усього можемо побачити, що в Лозні не забувають прабатьківську історію, деякі свої традиції, мову, культуру свого роду, які впродовж семи з половиною століть пригнічувались, але вистояли. Прикро, що паростки культури відроджуються на зруйнованому сільському виробництві, знищені охорони здоров'я, відсутності робочих місць для молоді, яка полишає село, а тому зникає народжуваність, учнів у школі все менше і менше, відсутні повністю кошти. Отже, поряд з культурою треба розвивати і виробництво, бо навіть на світліни кошти випрошуються з протягнутою рукою. – Чи уявляють, що сказали б про господаря наші селяни?, – якби він намірився влаштувати бал на честь іменин чи хрестин за рахунок позичених у сусіда коштів, а наша держава в роки незалежності живе на позичені кошти.

4.3. Духовність села – церква

Перейшовши місточок у центрі села, перед вами з правої руки підвищена місцина, тут, трохи більше половини століття назад (до 1933 р.), стояла церква, обнесена красивим цегляним парканом, повсюди фруктові дерева: вишні, яблуні, груші, сливи, бузина. Це було духовне місце сільського населення. Тепер на цьому пагорбку вмостилися інші атрибути прожитого лихоліття і місцевої влади: пам'ятник сільським жителям, яких забрали у москалі і вони загинули у війні з німцями (1939-1945 рр); адміністративний будинок сільської ради; будинок культури, спочатку названий чомусь колбудом; фруктовий сад повністю

знищено, залишилось лише декілька декоративних дерев і штахетник від дороги.

Церква і прихожани села Лозни пройшли важкий шлях відстоювання своєї православної віри. Перебування Лозни і її жителів, як і всієї України, під володінням польського князівства і московського царства наносило багато шкоди православної українській церкві. Спершу поляки у селі провадили політику покатоличення місцевих прихожан, польська шляхта всіляко переслідувала вживання української мови, примушували святкувати католицькі свята та працювати в найбільші православні свята, але католицька віра і церква не прижилися в Лозні. Коли ж прийшли москалі, то церква стала Московського патріархату, батюшки правили тільки московською мовою, хоча селяни її майже не розуміли. Церкви в селі довгий час не було (з 1933 р.), але усі віруючі вважалися прихожанами Московського патріархату, правив службу не місцевий батюшка, він навідувався для служби, але був від Московського патріархату. Поневіряння православних Лознян продовжувалось аж до 2015 року, коли більшість лознян перейшли до Київського патріархату і розпочали будувати церкву.

– Чому «більшість лознян», а не всі?, – а тому, що частина їх все таки залишились вірними Московському патріархату, прямуючи на богослужіння до Уланова. На превеликий жаль, ці селяни, мабуть, не відають: перше, коли Володимир запроваджував християнство на Русі, то на той час навіть міста «Москва» не існувало, там було болото; друге, керівництво Московського патріархату всеціло підтримує війну Московії проти України, а тому, ті хто ходить до Уланова у московську церкву підтримує сучасну війну москалів проти своєї батьківщини; третє, йдучи до московської церкви, лозняни підтримують дії московської влади, яка тільки за один 1932 р. вбила голодом більше 850 дітей і дорослих своїх односельців. Подібне є причиною продовження наших бід з давнини із-за того, що лозняни, як і населення всієї України, духовно розшарпані переважно на три частини: прихильники української культури і церкви; прихидьники польської культури і церкви

(католицька віра); московська культура і церква (московський патріархат). Подібний стан є результатом минулої 750-річної колонізації української території і перевиховання народу, а тому вихід з такого становища вимагає не одне десятиліття.

Деякі історичні повідомлення засвідчують, що у далекі часи (XVII-XVIII ст.) в селі Лозна уже існувала церква. Перша церква, збудована нашими предками у давнину (1735 р.) на честь Покрови Пресвятої Богородиці, була дерев'яна, але її, з невідомих причин, продали в інше село на Поділлі: «Храмъ в честь Покрова Пресвятой Богороджицы в с. Глезневъ, расположенного на южном склоне берега р. Буга, въ 5 верстахъ отъ г. Проскурова, построень въ 1762 г. По рассказам старожиловъ, этот храмъ куплень въ селе Лузне Винницкаго уезда»¹⁸¹. Новий храм лозняни збудували десь у першій половині XVIII століття із деревини місцевого лісу, на честь Покрови Пресвятої Богородиці. Древні документи свідчать, що «Існуючий до 1933 р. в селі дерев'яний храм був збудований ще у 1759 р. на кошти поміщика і прихожан церкви в честь Покрови Пресвятої Богородиці. За деякими відомостями у парафії служили священники: ієрей Крискент Акаловський, ієрей Стефан Владишевський, ієрей Михаїл Доброшинський, ієрей Саватій – (до 30-х років ХХ ст.). Православна церква розміщувалась в центрі поселення на підвищеному місці, навкруги був розведений великий фруктовий сад, храм був обнесений високим цегляним парканом. Ось свідчення відомостей про церкву в селі Лузна «Святопокровська церква 1759 р. Прихожан 88 будинків, 399 осіб чоловічої статі: власник земель гр. Потоцький, посесор Гульвич, священник Стефан Владишевський, рукопокладений в 1787 р., з 1794 р. в православ'ї»¹⁸².

Десь у 1872 р. у церкві були здійснені бокові прибудови у 6 аршин довжиною і 7 аршин шириною. Про це свідчать історичні документи із доповіді у 1890 році Генерал-Губернаторові Київської, Подільської і Волинської губерній про

¹⁸¹ Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. Под ред. Е. Сецинского. Вып. IX, Кам.-Подольск. Типогр. Крижацкого, 1901,-С. 860

¹⁸² ДАХД, ф.315, оп.1, спр. 6781. Клірові відомості церков за 1801 р.

будівництво, ремонт і відновлення церков впродовж 1868-1890 рр. у згаданих губерніях¹⁸³. Церква була дерев'яна, і належала до церков, що існували з давнини, тобто до 1872 року, вона потребувала виправлення і ремонту. В ці роки за кошти казни і прихожан будували, ремонтували і виправляли церкви, у тому числі у Вінницькому повіті ремонту потребували 36 церков, з яких 30 були дерев'яними, які існували з давнини, серед них позначені дерев'яні церкви в селах Лузна, Шипілка, Колибабинці, Голяки, а ось в Люлинцях, Уладівці, Рогинцях та Жигалівці церкви були кам'яними. У 1860 році в Лузні при церкві була відкрита церковно-парафіяльну школу священником Владишевським Миколою, з 1888 року вона уже розташовувалась в окремому будинку, що зберігся до цього часу, збудована з граніту, добутого в місцевому кар'єрі. Церква і її землі характеризувалися наступними даними: «деревянный храмъ построень въ 1785 г. на средства помещика и прихожанъ, в честь Покрова Божіей Матери. В 1872 г. пристроены къ церкви боковые пределы въ 6 аршинъ длиною и въ 7 аршинъ шириною. Церковные земли: подъ церковнымъ погостомъ 256с., усадьба 2д. 2178с., пахотные земли 44д. 925с., сенокосы съ дубовымъ лесомъ 19д. 896 сажен»¹⁸⁴.

У 1898 році населення парафії налічувало 1370 осіб. На початку ХХ століття церква, як і село Лозна належали до 6 округу Вінницького повіту і у 1913 році стан церкви характеризувався так: «с. Лозна, почта в Уланове. Покровская-деревянная. Церковно-приходская школа. Православных прихожан 1785, евреев 30, католиков 65. Церковной земли: пахотной 47д. 602с. и сенокосной с лесом 19д. 896с. Причтовые постройки с 1888 года. Священник Крискентъ Лукичъ Акаловскій 72 лет, окончил духовную семинарию, в приходе с 889 года – 300 руб. жалованье. Псаломщик Сергей Макарьевичъ Михалевичъ, 49 лет, из 1-го класса духовной семинарии, в приходе

---

¹⁸³ Центральний державний історичний архів України, ф.442, оп.575, од. зб.8

¹⁸⁴ Труды Подольского Епархиального историко-статистического комитета. Под ред. Е. Сецинского. Вып. IX, Кам.-Подольск. Типогр. Крижацкого, 1901, -С.239

с 1898 года-50 руб. жалованье»¹⁸⁵. Священниками, які служили у парафії с. Лозна, були ієреями: Стефан Владішевський (1800-1815 рр.); Михайл Желіховський (1805 р.); Дем'ян Степанович (1841 р.); Дем'ян Владішевський (185 р.); Микола Владішевський 1863-1872 рр.); Михайл Доброшинський; Крискент Акаловський (1895-1912 рр.); Іосиф Яришевський (у 1915 р. звільнений); Іоан Ступніцький (1915-1917 р., переведений у с. Кустівці); Савватій-1917-1930 рр.), останній ієрей в Лозні, якого у 1933 році арештували більшовики і вбили, а церкву зруйнували. За неповними даними, в Лозні священником був також Ілля Ревецький, церква була Київського патріархату, протистояла Московії, Савватій був родом з села Фридрів, деє біля Бердичева, до нього в Лозну приїздила сестра Настя, де і залишилась, знайшовши тут собі судженого Петра Баранюка.

Думи і далі накочувалися потужними хвилями про минуле, спотворений духовний центр села, далекого від великих доріг, звичайно, вплинув на стан селян. На початку війни моя сім'я переїхала на батьківщину мами Наконечної Зіновії, в Лозну, там народився і я, де жили мій дід Харитін і його дружина Ярина. Дідова хата, збудована родиною моєї бабусі Ярини, як придане молодій сім'ї, була однією з кращих на селі і стояла через дорогу напроти церкви та великого, навколо неї, саду. Приїхали ми в село вночі, на підводі, але, виспавшись, вранці зразу ж зі своїм братом та сусідськими дітьми, хлопцем і дівчиною, пішли розглядати церковний сад, який ще був у повній своїй красі. Були тут яблуні, груші, вишні, сливи і багато інших дерев, навкруги – декоративні прикраси. Усе це багатство природи було вирізано і спалено під час окупації села німцями (1939-1945 рр.). Автор пам'ятає, що навколишні селяни, тільки жінки з дітьми, серед ночі йшли до саду, спилювали яблуню чи сливу і переносили до свого обійстя для палива, адже палити нічим було, а німецька влада, тобто місцеві поліцаї, забороняла йти до лісу.

Тепер немає церкви, немає саду навколо нього, на підвищеному місці збудовано сільський будинок культури який

¹⁸⁵ Справочная книжка Подольской Епархии на 1913-1914 гг. Кам.-Подольск, 1913, -С.110

носив різні колоритні назви – колбуд, сільбуд. Через сад ми піднялися вище до зруйнованого муру, ним була обнесена сама церква, так потрапили до напівзруйнованого цегляного фундаменту, де стояла церква. Скрізь виднілися сліди руйнування духовного храму, на фундаменті і біля нього високими стосами лежали чотиригранні та ще й добряче просмолені дубові бруски, вони були дбайливо складені, їх було багато з усієї церкви. Поряд були добротні складені й інші будівельні матеріали, рештки знівченої будівлі. Матеріалу було багато, його вистачило б на будівництво кількох сільських хат, але люди були пригнічені варварством і москалів, і німців, а тому на перших порах ніхто не наважувався взяти щось для власного будівництва чи навіть палива, що його вкрай не вистачало, адже це було великим гріхом.

Коли ми прийшли у сад, було ще досить рано, але на наш подив помітили, що неподалік на траві стояла на колінах старенька і низько кланялася, хрестилася і біла поклони в сторону зруйнованого храму. Ми були вражені і з дитячою цікавістю та безсоромністю дивилися на неї. Вона закінчила молитися, підвелася, на нас не звернула будь-якої уваги, похапцем ухочаючи, промовила «Ух, іроди, святе місце зруйнували!». Ні молитва, ні прокльони, послані невідомим іродам, не справило на нас такого враження як поняття «іроди», це нам було відоме з колядок, але ми ще не розуміли яке відношення це слово мало до села і селян. Через таку злість старенька нам чомусь не сподобалась, нам здалося, що слова ці адресувались нам, бо ми знали, що ірод до малих дітей ставився жахливо, стало навіть страшно перебувати у цьому зруйнованому куточку, і ми швиденько попрямували додому. Дитячі душі ще не були підготовлені до сприйняття реального життя, де добро і зло одночасно були поруч, а це ранило душу і залишало свої рубці назавжди. Дома я розповів побачене і почуте, але мені пояснили, що це не до нас зверталася жінка, а до якихось дорослих злих людей, які зробили велику шкоду, зруйнували храм, – «ніби вона їсти у кого-небудь просила ця церква», – сказала мама. Далі вона продовжувала, – якби не той Юлько, то ніхто

і не торкнув би її, адже в інших селах церкви стоять донині, ніхто їх не руйнував, хоча в них на той час і не відправлялися духовні служби, – зробила висновок мама, пораючись в печі. – Хай би старші мали змогу, де помолитися, – не вгамовувалась вона, – особливо в цей страшний для нас час. – Він же зруйнував церкву, і сам пішов на фронт, – продовжувала свій монолог мама, – сім'ю відправив у евакуацію, а ми тут – хоч пропадай. Ми ще не усвідомлювали, що розпочалась війна, яка принесла ще більше зла, а тому пізніше почуті слова ми сприймали більш стримано, бо від дорослих людей уже чули значно гірші. Не довго лежало дерево зруйнованого храму посеред села, в подальшому селяни використали його на господарські потреби, з того часу храму в селі не існувало.

У нашому глухому селі почулися досить цікаві слова про історичні реалії стосовно церкви і все що про це думали селяни. Якийсь кульгавий односельчанин розповідав про зруйновану церкву, що мовляв це така доля храмів, адже Софія Київська стоїть уже біля тисячі літ, але до цього часу не відомо хто та як її збудував, взагалі нічого не відомо про неї, бо прийшли загарбники, мов ті варвари і всі записники, книги та літописи знищили під час пожарів, мов би у вогні все згоріло, але мабуть багато чого хтось вивіз до надійної схованки. Цей односелець не сказав, що таке звірство вчинили москалі, щоб на свій лад переписати першоджерела будівництва на Русі, а московські історики таке варварство приписали так званому «монгольському нашествю», хоча ні монголів, ні нашествия в природі не існувало, а були татари з Волги, там їхня столиця Сарай, поводити себе відносно тихо. – Ми побачили зруйновану одну церкву, – продовжував він далі, – а це дрібниці, такі церкви є майже у кожному селі і на жаль їх очікує така ж доля, – якимось твердо завершив він.

Ти тезка завжди знайдеш пояснення всякому дурному поступку і своєму також, – відповів йому інший присутній. Щось не сподобалось співбесідникові в інтонації кульгавого і він випалив на подив іншим, – ти – це збір всіх людських пороків.

Від такого чую, – сказав, як завжди, спокійно кульгавий, але продовжив, – у мене, як і в кожного з нас вони є, але їх небагато, – сказав розважливо. Він подивився на присутніх своїми великими круглими очима, і промовив до свого опонента, – замість того, щоб тут задавати колючі запитання і давати оцінку комусь, не в міру базікати про добро і зло, краще було б утримати Юлька, якщо не словом, то силою, – уважно подивився на присутніх, але слова послав до одного, – а ти цього не зробив, а тепер єхидствуєш.

Ти ж такий бідний як і всі тут присутні, – продовжував він, – а тому нічого не сталося б як би і не дозволили руйнувати. – Глянув вгору, – хочу розбагатіти, – відповів опонент. Ах, дурень ти, дурень, адже люди не зберігши минулого не мають майбутнього, вони бідні тілом і душею, будуть бідними і матеріально – сказав, як відрубав кульгавий.

Ніхто не подав голосу, не протистояв, – не вгамовувався кульгавий, – тому руйнування будуть і далі, все кане в літу, все буде новим, нащадки творитимуть нову чужинську культуру. – Що, ви не бачите?, – заспокійливо продовжуючи свій монолог, – ось уже тепер з'явилися навіть нові поняття, незвичні слова: “колбуд”, “сільбуд”, п'ятирічка, магнітка і інше, а церкви немає.

Місцевий житель польського походження Юліан Сошинський визначався різкими рисами характеру, вирішував все зразу, без врахування наслідків у майбутньому. Виходець із польської сім'ї він і одружився на дочці знаменитого в окрузі коваля Олександра Ціснецького також польського коріння, будинок якого був єдиним в селі, покритий оцинкованим залізом. Юлько, як його називали місцеві, працював на різних роботах у селі ще з 20-тих років, розповідають, що мов би здобув якусь освіту, у передвоєнні роки працював головою сільради, мобілізував місцевих активістів для виконання багатьох абсурдних і злочинних планів більшовиків. Коли розпочалась війна, то зразу ж пішов на фронт, вивчився на танкіста, але ще при відступі радянських військ загинув десь під Харковом. Щоб оправдати високу довіру більшовиків до простого селянина, він на повну силу розпочав шалену діяльність, особливо

віддавався викоріненню старих традицій, не дуже примирливо ставився і до заможних, та й до бідних. селян. Заможних, яких в селі не так багато, було чого позбавляти: у них були виїзди, дома, фільварки, вітряні і парові млини, продуктивна і робоча худоба, вони торгували і мали деяку освіту. Як на той час у них була передова культура, вони вчилися музики, танців, вдягалися гарно.

Прийшли більшовики і власників усіх трьох вітряків та механічного млина без галасу кудись виселили, все їхнє добро розікрали, будівлі зруйнували, механізми назавжди зупинилися. У середняків, бідних і голоти села нічого цього не було, у них залишилась тільки віра. В минулому вони мали цілу неділю виснажливої праці на чужому полі, а згодом – на колгоспному полі чи фермі, вони лише у неділю мали змогу відпочити, а найперше, як привчені з давнини, відвідати духовний храм – церкву, яка є символом віри у добро, щоб звертати свої помисли до Бога. Здавалося, що у таких селян нічого й забирати та виселяти, але нова влада посягнула навіть на духовність.

Слухаючи лекції і вказівки влади, під час поїздок спочатку до волості у Великий Острожок, а після 1933 року до Уланова, де був уже район за сім верств, Юлько, як малоосвічена людина, засвоїв хибну ідею, нав'язану йому більшовиками – негативно впливу церкви на населення. Крім того, у кожного сільського голови, які були із бідноти і малоосвічені, на столі лежав декрет про відокремлення церкви від держави. Доказувати односельчанам та переконувати їх у шкідливості релігії, як цього вимагала влада, було важко і практично неможливо. Та йому не терпілося, бо їх, мовляв, очікувала якась химера світової революції. Не довго думаючи, Юлько, який був ще й іншої віри-католицької, розпочав вести розмови про руйнування християнської церкви, щоб єдиним махом все вирішити з віруванням селян. Актив сільради, який усе виконував без роздумів, підтримав рішення знести церкву, але ніхто першим не наважився підняти руку на храм Божий, на творіння зодчих, на святиню і працю селянських пращурів. Переконавшись, що ніхто не хоче почати руйнування церкви, Юлько вирішив сам подати приклад.

Церкву оголосили закритою і в один із літніх сонячних днів 1933 року декілька мужиків, в основному комсомольців, появилися біля храму. В середині десь самого високого купола почувалися удари сокири, вони чулися до тих пір, доки під вечір хрест над церквою, як підкошений, впав донизу, а через деякий час і менші хрести полетіли на землю. Все затихло, село мов би вимерло, ніхто не засвічував світла в хатах. В цей вечір Юлька прийшов додому, як звичайно, пізно, але біля воріт його зустрів старий коваль Ціснецький і твердо промовив: ти своїми руками хрест скинув з церкви, вони – не чисті, не заходь до мого дому. Переночував голова на дивані у сільраді, а вранці, коли село тільки прокидалось, пішов до Галі, комсомольської активістки і заявив, що з першою дружиною він порвав і просить її вийти за нього. Комсомольській душі Галі подобалась рішучість натури Юлька і вона погодилася, а згодом він забрав до себе й сина Станіслава, бо не бажав, щоб мовляв той виховувався у відсталій, за своїми переконаннями, сім'ї.

Вранці Юлька викликали до району, де уже знали про те, що він власними руками скидав хрести з церкви. Районне начальство різко вимагало відповіді, а чи не перегнув він палицю, адже будуть нарікати всі інші селяни, як ті, що терміново повідомили про безчинства Юлька. Дії влади до конкретної особи були вдаваними, бо досконало відомо, що то була генеральна партійна лінія і вище начальство тільки вдавало перед селянами свою лояльність, а в дійсності воно не було зацікавлене у збереженні церкви. Це наша історія суцільного руйнування древньої духовності, адже навіть пізніше, у так звані застійні часи, церкви відкрито зносили за вказівкою партійного начальства, але у той час потрібно було показати населенню видимість турботи і себе захистити від ще вищого начальства, якби у нього змінилась думка.

Малоосвіченому і недостатньо навіть політично грамотному голові сільради пояснювали “тонкощі” більшовицької ідеології, вона полягала в тому, що таке треба робити руками тих же віруючих, їхніх родин, щоб на владу не падала чорна тінь. А тут новий голова, щоб виправдати довіру і заслужити

ще більшої, не довго думаючи, взяв сокиру і рубав хрести на церкві. Освіченні ж комуністи розуміли, що церква, як духовний оберіг людей, бентежить їх сильніше, ніж матеріальна сфера – вітряки, млини та інше. Якби не було бездумного ентузіазму сільських комсомольців та активістів у Лозні, щоб вислужитися перед вищим начальством, а більше прислухалися до своїх односельців, то, мабуть, залишилася б церква, млини, вітряки, сади, річка і багато інших багатств, а головне не вмирили б дорослі і діти від голоду у роки геноциду. Юлько потирав змокрілі скроні і чоло, але второпати так нічого і не зміг. Він тільки вперто, щоб уже вигородити себе, запевнив голову райвиконкому, що основна маса селян за те, щоб знести церкву, а ті, які повідомили про знесення хрестів, якраз і є буржуазні елементи, вони були розкуркулені, одначе, були й бідняки, які також проти місцевої більшовицької влади. Сам Юлько вийшов з польської бідноти, але свого прошарку селян не захищає, а зневажає, бо то були українці і православні, а він поляк – католик, а це велика різниця. Так чи інакше, а чорна справа зроблена, і Юлько переконав вище начальство, одержавши дозвіл продовжувати зносити церкву.

Через неділю церкву зносили повним ходом. Що було більш цінного із церковних речей, забрали віруючі, а дерев'яні бруси склали у стоси, рядом поклали вікна і двері, все було добротне, оброблене спеціальним розчином від псування і придатне до вжитку на сотні років наперед. Щоб показати заміну однієї духовної культури іншою, як вважалося більш прогресивною, у довгому приміщенні, де жила церковна прислуга, з'явилася апаратура для прокручування кіноплівок німого кіно. Селяни між собою говорили, що тепер ніхто і не довідається, що тут колись була церква, а в ній зберігались церковні книги із записами про історію села та й сусідніх сіл, про будівельників цього зодчого творіння та й багатьох відомих людей села, їх родові гілки, роки народження і хрещення, багато цікавого з історії краю. Все спалено, знищено, саме тому тепер селяни Лозни, як і усі українці, не знають якого вони роду, якого племені, записи зникли і довідатися про це нема в кого.

В селі здавна казали, що Юлько не сам рубав хрести на церкві, йому допомагали інші місцеві селяни, серед них – комсомолец-активіст Сухін Олекса, який був передовиком серед сільських активістів. Селяни переказують, що він і його родина за це зазнали великого Божого покарання: сам він дуже довго і з великими муками хворів перед кончиною; у його дочки багато проблем з дітьми; син залишив Україну і прийняв громадянство Московії. Про цього відомого селянина, який зробив багато зла односельцям, навіть своїм родичам, розповідає Олена Іванівна Кузьменко (Лащук), яка довгі роки розносила пенсію тим, хто не здужав приходити самостійно до пошти. Коли вона приносила Олексі пенсію, то важко було дивитись на його страждання від чисельних хвороб, а сусіди, ті лише промовляли без жалю, – так йому й треба, він цього заслужив за церкву та побиття селян! Відома з давнини народна мудрість: «Яке коріння таке й насіння», воно відноситься й до конкретних людей. Наш односелець Василь Сухін, мій однокласник, він став військовим, полковником Радянської армії, на кінець оселився у Львові, але син, який жив десь поблизу Москви, запропонував йому переїхати до нього і прийняти московське громадянство. Тепер для цього Василя в Україні усі – «бандерівці», а коли я завітав весною 2016 р. до хати цих Сухінів у селі Лозна, куди прибув з Московії на побивку Василь з дружиною Бондаренко Людмилою (народилася у Великому Острожку), також нашою однокласницею, вона несамовито вихваляла Путіна, який вбиває українських людей, а до мене, однокласника, поставилась вороже. Отже, батько Василя, відомий у селі Олекса Сухін, заганяв до колгоспу наших селян, бив їх, руйнував українську церкву, забирав у селян харчі і останню корову, а його син Василь взагалі зрадив село, націю і державу. Його не слід осуджувати, він не винен, ним керують рабські гени, а рабам всеєдино кому служити, доставляючи ближнім горе. З усього видно, що діти з молодих літ вимушено навчались не добрим справам, можливо стежкою своїх батьків вони пішли у світ широкий.

Біля зруйнованої церкви сільські діти, зі своєю одвічною цікавістю, цілими днями бавилися, їх можна було щоденно бачити на руїнах колишньої церкви, мов та комашня повзали на купках складених балок, вікон і дверей. Діти Максима Колодія, Іван і Віра, тільки щось поїсти навідувались до хати, яка була через дорогу від церкви, а решту світлого дня провадили на розвалинах, шукаючи різні цікаві речі. Якось Віра вилізла на саму високу купу складених балок, і декілька не закріплених дерев'яних конструкцій покотилися вниз, підім'явши під себе семирічну дівчину. Загибель дівчини потрясла село, було багато пересудів, особливо трагедії, зв'язаної з подіями навколо руйнації церкви, хоча її рідня до цього не мали відношення. Довгий час батьки забороняли дітям з'являтися на розвалинах чи у церковному саду, дорослі й самі обхопили те місце стороною.

Багато літ у селі не було православної церкви українського патріархату, навіть у ХХІ столітті гальмувався початок будівництва нової церкви. Справа у тому, що в селі була церква Московського патріархату, московське духовенство правило в селі службу ще й у перші десятиліття незалежності, навіть хтось започаткував збирати гроші для нового будівництва церкви, але московського патріархату. Продовжувалась невидима боротьба духовності і все таки селяни вибороли своє право збудувати українську православну церкву Київського Патріархату, яка увінчалась успіхом аж у ХХІ столітті. Неоціненний вклад у перемогу української церкви над московською вніс виходець із села професор медицини Микола Адамович Станіславчук, нащадок Михася (Михайла) Андрощука. Він особисто приїздив з Вінниці, де працює в медичних закладах, збирав людей, займався лікуванням їхньої духовності, пояснюючи потребу віддати перевагу українській церкві. Процес переходу громади села Лозна до церкви Київського патріархату однозначно підтримував і я, про це знали селяни. Врешті-решт громада села одногосно прийняла рішення бути прихожанами Української Православної Церкви Київського патріархату і розпочався процес підготовки до будівництва нового святого храму.

Тут нагадаємо, що далекий прапрадід відомого в селі Степана Махтейовича, Михась (Михайло) Андрощук, який був заможним, тобто роботящим, за власний кошт добував камінний притвор, за селянським поняттям – сіни в оселі, до Лозенської автокефальної церкви. Як розповідають, під цією добудовою Михася Андрощука й поховали, коли він відійшов до інших світів, а коли церкву зруйнували місцеві активісти, то поховання сільського мецената залишилось на відкритому місці. В подальшому, коли будували будинок

культури, то, прочищаючи бульдозером місце для пам'ятника загиблим у війні 1939-1945 років та шлях до центральної дороги, розповідали селяни, що поряд живуть, вигрібали і людські останки, вони, мабуть, належали меценату Михасю Андрощуку, що є великим гріхом перед нашими пращурами і вищими силами. Звичайно, треба було б і церкву будувати на тому ж місці, де вона була ще у 1825 році, адже будинок культури невдовзі зникне, а місце закладення фундаменту стародавньої церкви залишиться. Одначе, як пояснив професор М. А. Станіславчук, зруйнована церква належала московському патріархату, будівництво ж храму Київського патріархату на тому ж місці, могло бути оскаржене москалями в суді, це змусило знайти інше місце, неподалік.

Належне освячення Хреста під будівництво Храму Покрови Пресвятої Богородиці сталося 19 серпня 2015 року.

Святкова літургія відбулася 14 жовтня 2015 року, це була перша літургія в селі Лозні за останні більше як 86 років (1929-2015 рр.), а можливо, й більший період. Освячення Хреста проводив Владика Михаїл, архієпископ Вінницької і Брацлавської Єпархії Київського патріархату. У той же день під час молитви Владика оголосив призначення отця Олександра священником Української Православної Церкви Київського патріархату в Лозні, якого можна вважати першим отцем Української Церкви у селі Лозна. Прибув отець з Луганщини, де зазнавав утисків від московських загарбників, які продовжують насильно утримувати в Донецькому краї московську церкву. На літургії були присутні селяни села Лозни та Хуторів-Кривошійнських, депутати сільської ради і сільський голова С. П. Якушевська.

*Храм Покрови Пресвятої Богородиці в селі Лозна
(початок будівництва 2016 р.)*

Дійсно, 14 жовтня знаменна дата в Національному календарі для України, адже це день Святої Покрови Пречистої Богородиці – заступниці Запорізької Січі та українського козацтва, день створення Української повстанської армії, день захисника України. Тому є досить справедливим, що на Покрову

14 жовтня відбувається Свято села Лозна, на якому збираються і сільські жителі, і звідусіль гості, вихідці з села. Важливу увагу духовній сфері було відведено 17.02.2016 року на зібранні громади села Лозна, де було повідомлено, що в селі розпочато будівництво храму Святої Покрови Пречистої Богородиці – закладено фундамент. Згодом, вже у 2017 році, настоятелем церкви у нашому селі став отець Петро і у тому ж році (липень 2017 р.) продовжено будівництво храму.

*Владика Михайл при закритті капсули
Перший зліва – академік Панасюк Б. Я.*

На зборах з промовою виступив настоятель релігійної громади отець Олександр і закликав присутніх підписати звернення парафіян села Лозна до Вселенського Константинопольського Патріарха Варфоломія про визнання і благословення автокефальної і помісної Української Православної Церкви Київського патріархату, що було з повагою вчинено.

Селяни мають пишатися, що їхнє звернення, як багатьох українців, дало позитивні результати, уже під час святкування 1030 – річчя хрещення Русі-України у липні 2018 р. Патріарх Варфоломій надіслав послання, яке зачитав Єпископ Едмонтонський Української православної церкви в Канаді Іларіон, в якому йдеться «Визнаючи високу відповідальність першопристойної Константинопольської Церкви, яка ніколи не мирилася з неканонічними ситуаціями, які потрясли природний розвиток православної церкви у відповідальні часи, вона взяла на себе ініціативу відновити єдність православних віруючих України з кінцевою метою дарувати українській церкві автокефалію».

В день великого православного свята Казанської Ікони Божої матері (21 липня 2017 р.) в Лозні відбулася надзвичайна подія: закладено капсулу на будівництво храму на честь Покрови Пресвятої Богородиці Української православної церкви Київського патріархату; в капсулі зазначено початок будівництва храму та вказані імена п'яти меценатів, серед них – Станіславчук Микола Адамович, Панасюк Броніслав Якович. Чин освячення наріжного каменю здійснив Високопреосвященніший Архієпископ Вінницький і Брацлавський Української православної церкви Київського патріархату владика Михаїл¹⁸⁶.

На освяченні також були присутні: заступник голови Вінницької облдержадміністрації О. Крученюк, начальник управління у справах релігії облдержадміністрації І. Салецький, голова Хмільницької райдержадміністрації Є. Буткевич, голова Хмільницької райради З. Бонсевич, сільський голова Лозни С. Якушевська, духовенство, жителі села Лозна.

---

¹⁸⁶ Газ. Життєві обрії. м. Хмільник, Вінницької обл., 28 липня 2017.

ЖИТТЄДІЯЛЬНІСТЬ ЛОЗНЯН

---

*Ой горе тій чайці, чаєчці-небози,
Що вивела чаєнята при битій дорозі ...*

Іван Мазепа

5.1. Господарювання перед колективізацією

Трудове життя селян Поділля зв'язане з давнини з землеробством і скотарством. До середньовіччя тут панувала система вирубно-вогневого землеробства, коли значні зусилля людини спрямовувались на вирубку значних лісових масивів, а тому є усі підстави стверджувати, що територія, де розташована Лузна була вкрита лісовими масивами, які вирубувались навколишнім населенням для підготовки площ вирощування певних культур, можливо й проживання. В послідуєчому Поділля стало краєм високо розвинутої аграрної культури: зернові, овочі, фрукти і технічні культури (льон, конопля, тютюн, пізніше цукрові буряки). У виробництві використовувались знаряддя: традиційний український плуг, однозубове і багатозубове рало, яке є найбільш стародавнім знаряддям обробітку ґрунту.

У плуг впрягали дві-три пари волів, біля кожної пари волів погонщик, один плугатар. Використовувались котки, різних видів, сапи для прополювання, сапання та обгортання рослин, шарування міжрядь, інших робіт. Для збирання зернових використовувались: серп, коса, граблі, вила і лопати (дерев'яні), розпашники, у кінці XIX – початку XXст. почали з'являтися жатки і лобогрійки.

Система ведення сільського господарства на Поділлі розпочиналась в середині першої тисячі років н.е.: спочатку панувало двопілля (рослина – пар); згодом трипілля (рослина-пар-пасовисько); далі сівозміни чотирипілля і так далі. Як свідчать дані XIV-XVI ст. у селян до пару було особливе ставлення, його переорювали і зберігали не один рік. Впродовж віків селяни самостійно підбирав методи підготовки ґрунту, методи та строки посіву, обробітку посівів і збирання вирощеного, щоб одержати найвищий урожай. Про методи ведення виробництва існували навіть приказки – «густе жито сходить – веселить, а рідке – дітей годує», вони підказували селянам, як треба сіяти, щоб посів був не густим, бо під дією дощів, граду і вітрів рослини можуть полягти і згинуть. Наші пращери приглядались до кліматичних і погодних умов, вологи і посухи, вимерзання чи висихання, особливо з метою вчасного посіву та збирання: пора посіву ячменю-коли на смереці шишки червоніли; не можна сіяти пшеницю до появи на дубі листя; сіяти овес до того, як розпуститься осика. Були детально визначені строки початку збирання урожаїв тих чи інших культур, дотримувались різних ритуалів початку збирання хлібів, але більшовицька колективізація усе це знищила, віковічні традиції пішли у забуття. Тваринництво у нашій краї почало розвиватись ще у добу неоліту (У-IV ст. до н.е.), з'явилися свійські тварини: корови, свині, кози, вівці, коні, воли. Ще у ті часи, збираючись у дорогу, селянин брав з собою корм для худоби (коні, воли), використовуючи для цього ємкості, що мали різну назву: опалка, рептух, сапельня, саква.

З давнини, аж до більшовицьких часів, у нашому селі існувало тонкорунне вівчарство, вироблялось чимало тонкорунної вовни, вона реалізувалась навіть за кордон. Про розвиток тонкорунного вівчарства і виробництво вовни в селі Лозна свідчать дані, що за часів польських князів і графів, які володіли селом, у їхніх маєтках розвивалось тонкорунне вівчарство, вовну поставляли на внутрішній ринок (Київ і Бердичів), а також зовнішній ринок (Броди і Бельськ – Австрія). Чисельність тонкорунного вівчарства і обсяги вовни у нашому краї 1887 року характеризуються такими даними¹⁸⁷:

<i>Назви сіл</i>	<i>Кількість голів овець</i>	<i>Отримано ягнят</i>	<i>Настриг шерсті, пудів</i>
Колибабинці	1043	198	90
Кривошійнські хутори	200	160	60
Лузна	1300	300	90

Природа Подільського краю багата, а ось люди чомусь не дуже заможні. За даними 1906 року «Лишь около 1/3 крестьянских дворов может считаться достаточно богатой, чтобы жить от дохода своей земли, а 2/3 дворов нуждаются въ посторонних заработках. Средней семье въ 5 душъ необходимъ для безбедного существования участок въ 4 десятины¹⁸⁸»¹⁸⁹. У 1925 році у нашому селі проживало 2090 чоловік, на одну душу населення припадало 1,3 десятина землі, а тому на сім'ю із 5 душ припадало 6,5 десятини землі. Здавалося б, населення села Лозна мало змогу, в середньому існувати безбідно, про це свідчать і дані волостей,

¹⁸⁷ Гульдман В. К. Подольська губернія. Кам'янецьк- Подільський. 1889, -С136

¹⁸⁸ одна десятина становила 1,09га

¹⁸⁹ Гейцен Д. Ф. Статистико-экономический очеркъ Винницкого уезда и обзоръ деятельности упрощенного земского управления. За 1905-1910 гг., К., 1910, -С.8.

зокрема Острожецької, куди входила Лознянська громада, у порівнянні з Пиківською про кількість землі, що приходилась на сім'ю у волості: Пиківська – 2,7 десятин; Острожецька – 3,6 десятин. Одначе, ці середні показники не відтворюють реального стану, а він був надзвичайно складним. За даними аналізу більша половина населення Вінницького повіту не мала робочого реманенту (волів чи коней), а тому користувалась сусідським живим тяглом. Отже, саме та «більша половина» селян землі не мала, бо її нічим було обробляти, а основна причина у тому, що у Вінницькому повіті не знайшли розвитку ні конярство, ні волівство. Мабуть, саме тому, поміщики у Вінницькому повіті широко використовували парові молотарки та інші механізми, селяни ж залишались і без землі, і без робочої худоби, наймаючись на роботу до сусідів чи поміщиків. Подібне ми спостерігаємо й тепер (початок ХХІ ст.), коли землею володіють агрохолдинги, новітні господарі землі.

Впродовж 1917-1921 років Української революції українська влада під проводом П. Скоропадського та С. Петлюри багатьом селянам одержати землю від крупних землевласників, але після захоплення влади більшовиками, особливо впродовж 1921-1926 рр. село Лозна понесло багато втрат матеріальних, духовних, навіть людських, що можемо побачити на деяких показниках того часу, а картина така¹⁹⁰.

<i>Жінок – всього 971 з них:</i>		<i>Чоловіків – всього 882 з них:</i>	
до 8 р.	170	до 8 р.	170
з 8 р. до 15 р.	212	з 8 р. до 15 р.	212
з 16 р. до 49 р.	409	з 16 р. до 49 р.	391
з 50 р.	180	з 50 р.	109

¹⁹⁰ ДАВО: фонд 200, опись 5, ст. 48.

Про наявність у селі різної худоби і птиці свідчать наступні дані¹⁹¹: коней робочих – 447 голів; стригунів – 52; лошат – 33; волів робочих – 7; корів – 357; овець і баранів – 168; свиней – 76; птиці – 1782; вуликів – 80 штук. У 1925 році кількість населення в Лозні становила 2090 чоловік: на душу населення припадало 1,3 десятини землі, нараховувалось 494 селянських господарства, з них тільки трохи більше половини (54%) мали коней, 147 возів, в цих господарствах було 308 плугів, 374 борін, 7 культиваторів, 1 зернова сіялка¹⁹². У ті роки важко було жити і працювати у селі, а тому чимало селян покидали село, а ті бідняки і наймити, які не виїхали з села, а залишились і об'єднувались у комітети незаможних селян (КНС), вони були основним активом, що допомагав більшовикам у проведенні колективізації, виконання нереальних хлібо – і м'ясозавдань, продажу селянського майна – корів, свиней, робочої худоби і руйнуванні хат.

Ось характеристика наявності незаможних селян і їхня структура в Уланівському районі за 1930 р.¹⁹³: всього членів КНС – 4892, з них жінок – 1601, членів і кандидатів КП(Б) У – 111, комсомольців – 192. Серед членів КНС левову частину займають українці – 4342 (89%), поляки – 453 (9,3%), євреї – 80 (1,6%).

Кого виключили із членів сільської ради за мародерство і побиття лознян? – Лащевського (поляк), Страшевського (поляк), Довгалюка (українець), Ганебну справу колективізації і репресій було доручено черні, наймитам і бобілям, яким великий француз дав таку оцінку «Неисправимая чернь»¹⁹⁴ повсюду обнаруживает все тот же дух безрассудства»¹⁹⁵. Якщо врахувати, що за даними статистики, у 1920 р. в Лозні

---

¹⁹¹ ДАВО: фонд 200, опись 5, ст. 76

¹⁹² ДАВО: ф –137, опись1, справа 1444.

¹⁹³ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.257, оп.1, спр. 1068

¹⁹⁴ Чернь-голова, чернь (голить ба), сірома, простолюд, бобілі, наймити,

¹⁹⁵ Наполеон Бонапарт. Максими и мысли узника Святой Елены. С.-Петербург, 2007, -С.87

налічувалось 494 дворів, то більше 160 (третина) господарств жили заможнo, решта користувалися заробітками у цих заможних і на стороні. Саме господарства заможних селян більшовики називали куркульськими, а тому у 1932 році половина селян Лозни загинули від голоду, тобто вмерли ті селяни, які були господарями, у них цілеспрямовано забирали харчі.

Соціально-виробнича структура сучасного села (початок ХХІ ст.) викликає занепокоєння: дороги розбиті вщент; медицина занедбана повністю; навчальні школи для дітей зникають; громадське сполучення руйнується. Заслугують уваги приклади вирішення проблеми доріг у минулому на Поділлі, зокрема на Вінниччині, що слід врахувати сучасним місцевим керівникам, можливо, й державним органам країни. В минулому влада мала намір передати ремонт і утримання доріг переважно на селян: «земські дороги чинились с допомогою натуральної повинности крестьянъ,... крестьяне къ работе этой относились очень индифферентно, так как по этой дороге они очень редко сами двигались, работа эта делалась очень непроизводительно, лишь бы сбыть съ рукъ. ... Помещики участвовали въ починке земскихъ дорогъ лишь поставкой материаловъ для мостовъ и плотынъ»¹⁹⁶. Тепер це не селяни, а ті хто користується їхньою землею. Щоб виправити становище було прийнято кардинальне рішення, що заслуговує на увагу й тепер – «все земские дороги были приравнены къ проселочнымъ и каждый владелецъ, через земли которого проходит дорога, будь-то помещик или крестьянское общество, обязаны строить и исправлять дорогу»¹⁹⁷. Земство брало участь у будівництві і ремонті доріг, але у межах свого бюджету, він у 1910 році розподілявся таким чином: на дороги – 18%, медицину – 27%, школи – 20%, ветеринарію – 2%, біднякам – 1%, агрономічна допомога – 4%, стипендії і допомоги – 0,5%, на управління та інші цілі – 27%.

---

¹⁹⁶ Гейцен Д.Ф. Статистико-экономический очеркъ Винницкого уезда и обзоръ деятельности упрощенного земского управления. За 1905-1910 гг., К., 1910,-С.22

¹⁹⁷ Там же, -С.23

5.2. Страдницька дорога селян – колективізація

І знову шкуру дерете

З братів незрячих, гречкосіїв

Т. Шевченко

Прийдешні біди колективізації розпочалися задовго до її проявів в реальних жертвах, коли аграрна селянська реформа 1861 р. започаткувала кардинальні зміни в житті та свідомості селян України і кожного села зокрема. На перших порах людській радості не було меж (1861 р.), що нагадує через 140 років радість народу під час Помаранчевої революції (2004 р.). В літературі описуються радощі зустрічі реформи 1861 року, мабуть, не проминула й наше село Лозну: «Три дні по всіх селах дзвонили дзвони, люди по полю водили батюшку, землю святою водою кропили, святили криниці та хати, ворота і двері в хатах відкривали. Коло воріт ставили столи з хлібом, печенею та медом. Господар запрошував усіх розділити з ним радість, наливаючи з оковитої пляшки горілку. В церкві «святі врата» цілий рік не закривали, біля церкви варили громадські обіди. Це було свято з усіх свят, бо підсвідомо люди святкували не аграрну реформу, а кінець рабства. На radoщах люди навіть свою худобу повипускали на волю і ходила вона, де їй заманеться. Ніхто не закривав ні дверей в хатах, хлівах, ні воріт в дворах, щоб волю не закривати»¹⁹⁸. Одначе, тоді не було достатньо ні газет, ні радіо, не всі вміли читати і писати, а тому вірили, що настала воля, яка, мабуть, дає усім все, що хто забажає. Реальність була іншою, а тому недавня радість швидко закінчилась, адже бобилі стали ще біднішими, а огородники не могли прохарчуватися зі своїх невеличких клаптиків присадибних ділянок, а тому змушені були брати землю в оренду на важких умовах, або

---

¹⁹⁸ Ратушний А. Зустріч селянської реформи 1861 р. в селі Війтівці (Жданівка).

йти у кабалу до тих же поміщиків чи заможних селян. Більшовики взяли курс на заклик бідняків і бобилів на свою сторону, тоді як у світі поважають дбайливого, працьовитого, сильного, мудрого господаря на своїй землі, здатного її захистити.

Після 1240 року вільні селяни Поділля призвичаювались з покоління в покоління жити в рабстві; селяни не мали землі, а працювали на панщині; кожен селянин, його діти й онуки були власністю того чи іншого поміщика, князя чи воеводи; усі працювали, жили і веселились під наглядом власників; в таких умовах формувався не зовнішній, а внутрішній світ (зміст) кожного селянина, що відповідав тому стану, який закладений природою кожної особистості. Отже, зовні майже усі були однакові-раби, власністю якогось пана, але внутрішньо, кожен мав свою особливість: одні вмiли гарно працювати, хоча і на чужого; дехто мав мистецькі здібності до будівництва, ковальства, малярства та іншого; чимало було таких, які не вмiли і не бажали працювати, виконуючи визначену роботу під нагаєм.

Коли ж царизм Московії змушений був зобов'язати поміщиків відпустити селян на волю, то структуризація селянства, сформована у рабстві, проявилась в усій своїй красі. Ось примірна структура жителів у нашому селі, за соціальним станом на 1930 рік, об'єднаних у комітети незаможних селян (КНС): наймитів-46, бідняків – 425, робітників – 23, середняків – 362 службовців-116, кустарів – 20, решта селян – неповнолітні і діти. Отже. У нашому селі бідняків і наймитів було більше (471) ніж середняків і кустарів (382), тобто господарів, більшість з яких більшовики вирішили знищити голодом і репресіями. Якщо врахувати, що у нашому селі у 1932 році вмерло від голоду більше 700 чоловік, то це переважно ті 382 середняки і кустарі та стільки ж їхніх дітей, що свідчить про наперед задумане знищення заможних українських селян.

До стану, який відбувся в часи колективізації йшли з часів аграрної реформи в середині XIX століття, коли розпочалась підготовка до селянської реформи 1861 року, формувалось

структурне її наповнення. Задовго до реформи були прийняті її інвентарні правила (1839 р.), які визначали, що основною формою селянської організації має стати селянське кріпацьке господарство¹⁹⁹, яке набувало різноманітної назви: господарство, родина, двір, тягло, півтягло. Здебільшого за господарів у таких селянських господарствах були колишні кріпаки, яким дідичі (пани-Б. Л.) зобов'язані були виділити хату з господарськими будівлями і ґрунт для вирощування сільсько-господарських культур²⁰⁰.

Серед усієї маси кріпаків було чимало працелюбних селян, які навіть в епоху панщини зуміли мати якусь робочу худобу, трохи грошей та іншого скарбу, що їм знадобилося, коли настала свобода, бо даремно пани нічого не віддавали. Про це досконало знали ті, хто розробляв правові документи, а тому в грамоті кріпацькі родини поділялись на чотири категорії: тяглові (ті, що мають не тільки садибу і землю, а головне робочу худобу – волів, коней) для обробітку землі; піші (ті, що мають садибу і землю, але не мають робочої худоби); городники (вони володіли лише садибою і городами); безземельні (бобилі, голота) (нічого не мали і працювали у селян, наймити, або були у дворовій челяді). Землю, яку поміщик мав передати колишнім своїм кріпакам, треба було викупити, або відпрацювати значну кількість днів на панщині, але у бобилів, голоти та городників грошей ніколи не було, а працювати вони не вміли, щоб заробити, та й не бажали. Як результат, ті ж селяни, які мали тягло і одержали землю, зобов'язані були обробляти ще й поміщицьку землю, а це була для них також кабала, бо кабальні умови заставляли селян позбуватися землі, а тому статистика підтверджує, що після реформи 1861 р. кількість малоземельних і безземельних селян навіть збільшилась.

Мабуть, більшовики вивчили філософію царизму ставлення до селян і взяли її для практики колективізації, залучаючи

---

¹⁹⁹ Положення о люстраціи государственных имуществъ в западныхъ губернияхъ, 1839. Полное собрание законовъ, ст. 13036.

²⁰⁰ Див. Інвентар маєтку Гетьмановки Балтського повіту на Поділлі № 477 в Києв. Центр. Архіви Давніх Актів.

бобилів, наймитів, голоту і городників до колгоспів, а також формуючи з них активістів для боротьби з селянами, які вміли працювати та мали землю і робочу худобу. В документах селянської реформи 1861 року пропонувалось у великих маєтках створювати робітничі батальйони: «В больших имениях есть безлошадные и бедные крестьяне. Им не должно давать земли въ полях, а давать на одежду и месячное содержание»²⁰¹, їм також давали: землю для городу, для вирощування капусти, буряків, картоплі; дозволялось мати 1 корову, 1 теличку чи бичка, 2 вівці. Маючи таке не хитре господарство селяни зобов'язані були працювати круглий рік на поміщика, пристосувавши роботу так, щоб жоден з цих людей не гуляв, тільки взимку та осінню пору давати селянам один чи два дні на неділю «для себе». Для теперішніх лознян, а це стосується усіх селян України, бажано згадати, що в період більшовиків (1917-1991 рр.) розмір господарства і участь у роботі колгоспу були запроваджені на рівні колишніх городників, які володіли лише садибою, городом, коровою, свинею, курями, основний час мали віддавати колгоспові, яким фактично володіла держава. Наші діди і батьки, навіть дехто й особисто, як автор цієї праці, працювали на роботі в колгоспі: тільки пізно ввечері чи дуже рано, до сходу сонця влітку, можна щось було зробити на своєму городі біля хати, обслуговуючи невеличке господарство (корову, телицю чи бичка, свиню чи вівцю), влітку ними опікувалися здебільшого селяни дуже похилого віку і малолітні діти, дорослим треба було весь світлий день працювати в ланці чи на фермі.

Не менша радість була і в 2004 році, коли під час Помаранчевої революції більшість українців вийшли на захист незалежності України після 750-річної кабали від сусідніх держав. Як і у 1861 році всі селяни, так і у 2004-2005 роках більшість українців мирно висловлювали свою рішучу радість незалежністю від Московії: «Щовечора після роботи кияни, щодня різноманітними видами транспорту

---

²⁰¹ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3, -С. 247-248

з усієї країни українці добиралися на київський Майдан, щоб хоч трохи вдихнути того благословенного повітря і нести його в свої оселі, регіони, міста і села знедаланої України. ...щоб очиститися від внутрішнього і зовнішнього бруду та скинути столітні кайдани. ...у людях проснувся дух вольності святої старовини, груди переповнювало відчуття ганьби за нікчемну бідність а постійне перебування в чужому ярмі.»²⁰². Радість була недовгою, основні провідники Помаранчевої революції Ю. Тимошенко і В. Ющенко, яких народ привів за руку до влади, на державному Олімпі перегризлились, як собаки, в результаті В. Ющенко й промосковські менеджери, за мільярд доларів від Московії²⁰³, допомогли прийти до влади В. Януковичу, який усе багатство нації розкрав, а Україну передав Московським загарбникам. Отже, і в 1861 році радість закінчилась плачем, і у 2004 році також великим сумом і соромом.

Поряд з політичними проблемами існувала стародавня технологія сільськогосподарського виробництва, що розвивалась з сивої давнини, коли люди відвойовували землі у лісних масивів і застосовували спочатку двопільну, а пізніше трипільну сівозміну, коли: одна частина ґрунту використовувалась під озимину; друга – під ярі культури; третя – під пар, відпочинок. Треба було вирощувати, переробляти і продавати, щоб вижити та ще й сплачувати податки. Для оплати різноманітних повинностей, зокрема, волосні, станові, земські та для власних потреб селяни змушені були продавати вирощене і перероблене у власних господарствах (птицю, худобу, молоко, мед, жито, пшеницю, овес, гречку та інше). Щоб виконати повинності, як розповідали жінки, потрібно було за тиждень зібрати для продажу домашнього масла, сиру, м'яса, сала, спекти хліба, живих поросят, курей і курчат, овець і ягнят. Щоб все це приготувати треба було мати справні маслобійки і печі, де випікався хліб, а щоб продати

---

²⁰² Панасюк Б. Я. Помаранчева революція в променях національної ідеї. КНЕУ, К., 2006, -С.62-63

²⁰³ Бульвар Гордона. Геннадій Москаль, квітень, 2017, № 15, -С.2

все виготовлене потрібно було встати вдосвіта і пішки, адже 90% селян були бідними і не мали коней, долати відстань до Пикова, Уланова, Сальниці чи Бердичева. Автор в дитинстві (1944-1946 рр.) з мамою возив на візку продавати поросят до Пикова, бо у нас була свиноматка, а також масло приготівлене власноруч маслобійкою. В цих містечках мешкало багато крамарів, купців і ремісників, які, щоб вижити, намагались чим дешевше купити у селян їхню продукцію, а при нагоді ще й обманути.

Не дивлячись на спустошливі військові протистояння в роки громадянської війни, особливо розбійних і марнотратних більшовицьких загонів, перед колективізацією селяни Лозни вели добротне господарювання і про це свідчить як наявність у багатьох селян землі, так і значної кількості тваринництва. У 1925 році в селі було 494 селянських господарств, з яких 70 мали коней, тобто більше 6 робочих коней на господарство, у них було чимало корів, в середньому на душу населення припадало 1,3 десятини землі. За даними статистики, у 1924-1925 роках у наших селян налічувалось чимало різноманітної худоби: коней робочих – 447, стригунів – 52, лошат – 35; волів робочих – 7; корів – 357; овець і баранів – 168; свиней – 76; гусей – 296; курей – 1455; качок – 31. селяни мали можливість виробляти чимало продукції, щоб забезпечити себе харчами і продавати державі та на ринку. У 1925 році в селі були й середняки, були й заможні, хоча були і бідняки, які здатні виконувати будь – які роботи та ще й будь-кому. Більшовикам з Московії заможне селянство не подобалось, вони називали українських селян «сытое крестьянство»²⁰⁴, розробляючи засоби, щоб український селянин став не ситим, а голодним. Отже, в Лозні перед колективізацією існувало 70 господарств, які мали коней, а це за визначенням реформи 1861 р. були заможні селяни і саме їх більшовики знищували, що буде показано поіменно.

---

²⁰⁴ Панасюк Б. Я. Збувається надія (Прощай, немытая Россия). Чорнобай, Чорнобаївське КПП, 2015, -С.48

Після зашпарів татарського, литовського та польського володарювання, селяни Поділля, у тому числі і лозняни, були придатним матеріалом для більшовицьких маніпуляцій. Татарські хани своєю азійською жорстокістю і невіглаством витягували з селян усі соки, знищуючи моральні і фізичні сили, а зразу ж після них впродовж століть насильно впроваджувалось правління польської шляхти з її доволі брутальним гоном та зверхнім ставленням до підкореної нації, яку поляки за націю не визнавали. Тому не слід дивуватися, що селяни звикали ухилятися від роботи на татарів, поляків чи москалів, звичайно, із-за цього й бідніли, чимало ухитрялись відокремлено виживати, формуючи відому українську традицію «моя хата з краю», яка формувалась віками у неволі, а це призвело до відсутності в українців колективізму, як у німців чи інших народів. Усе розпочиналось з бідняків, які мали дуже мало землі або її зовсім не мали, вони не підтримували сівозміни, якими тоді було трипільля, до інших технологій сільського господарства ставилися зневажливо. Одначе, управляти в селах, навіть у волостях, більшовики доручили наймитам та біднякам, а це, як свідчить світова практика, до добра не призводить, адже і в Україні, у кожному селі ми побачили, як вони управляли – били і виганяли з власних осель своїх же односельців, які були трохи заможнішими. Мабуть, не даремно великий француз Наполеон визнавав, що «Правление черни никогда не привлекало меня»²⁰⁵.

Задовго до суцільної колективізації і голодомору незаможні селяни збиралися, вірніше їх збирали, а вони тільки голосували, щоб об'єднатися у більшовицькі групування. Незаможних селян колишньої Пиківської волості зібрали 17 жовтня 1923 р. і у прийнятій «Резолюції Пиківського районного з'їзду комітетів незаможних селян (КНС) про об'єднання незаможників в сільськогосподарські колективи» записали «Заслушав доклад о коллективизации, кооперации и организации сельскохозяйственных кредитов нашли форму коллективного

---

²⁰⁵ Наполеон Бонапарт. Максими и мысли узника Святой Елены. С. Петербург, 2007, -С.123

пользования при нашей скудной землеобеспеченности самой удобной и выгодной для нашего сельского хозяйства. Постановили. Объявить смерть трехполью, как форме, не дающей ничего сельскому хозяйству перейти на платформу коллективного землепользования; в особенности незаможного селянства должно раз и навсегда покончить с устаревшей формой и учесть невыгоду, которую давал ему трехпольный севооборот. Коллектив – это сущность незаможного селянства в его борьбе с нищетой, а потому каждый член НКС должен стать членом коллектива, кооперации и сельскохозяйственного кредитного банка как единственного пособника нашему сельскому хозяйству, – а посему вменить (в обязанность) каждому председателю НКС и честному селянину развить широкую агитацию между незаможным селянством о вступлении в коллектив и ставить такие вопросы на каждом заседании незаможного селянства»²⁰⁶.

Об'єднання бідняків у нашому краї провадилось під контролем і рекомендаціями більшовиків. Циркуляр Подільського губернського революційного комітету від 10 липня 1021 р. уже проголошував «Сейчас на Подолии, как и по всей Украине, происходят перевыборы органов кооперации. Кооперация сможет привлечь к себе действительное внимание, когда во главе ее будут стоять люди, преданные ее интересам – рабочие и беднейшие крестьяне». Політичні та організаційні основи для об'єднання бідних селян, а вони здебільшого були не дуже охочі до праці, розробляли переважно не українці, навіть не вихідці з селян, а представники інших націй і народів, що бачимо з наради працівників Подільської ради народного господарства і повітових відділів, де доповідачами були особи з прізвищами не Подільського генофону: Наумович, Березін, Шпайхер, Мільман, Койфман, Вайсман, Штейнбергський, Месяць, лише два українських прізвища – Лютий і Любарський²⁰⁷, які повністю перейшли на сторону більшовиків.

---

²⁰⁶ Державний архів Вінницької області (ДАВО), ф.906, оп.1, спр.3, арк.137

²⁰⁷ Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). Вінниця, 1957, -С. 86, 124-132

Ось хто і як розпочинав колективізацію, починаючи з кооперації, у нашому селі Лозна²⁰⁸. Була створена ініціативна група, яка 12 листопада 1924 року зібрала 50 громадян села Лозни на збори, де головував тов. Омельчук Максим Онуфрієвич, а секретарем був Біжук Гриць Димидович. Доповідь про організацію кооперативу зробив завідувач школою Грицик (П. Ю.-Б. Л), який доказував про цілковиту громадську і державну користь такої організації, хоча спеціаліст він був з малювання. На зборах цієї ініціативної групи було ухвалено рішення приєднати ще більше членів і уже на 15 листопада було призначено зібрання усіх «бажаючих» та скласти список членів Сільськогосподарського товариства, яке для села найбільш придатне і вигідне, затвердити його статут і обрати правління. Господарі, які вміли гарно працювати, у таке товариство не спішили, а у бідняків і колишніх наймитів не було чим обробляти землю, яку вони одержали від української влади (УНР) у 1917-1921 роках. Мабуть, тоді був обраний і голова товариства, що бачимо із документа (посвідки) виданого йому 26.06.1925 року районним товариством «Сільський Господар» для збирання пожитків з селян: «Посвідчується, що товарищ Струтинський Іван дійсно є голова Ради Лознянського товариства і що йому доручається закупка хліба для товариства»²⁰⁹. Ніхто нічого не купував у селян, просто забирали під різними маніпуляціями, називаючи таке купівлею.

Обстановка перед колективізацією була небезпечною для кожного селянина, кожної сім'ї, з апогеєм у 1928 р. «Новое повышение продовольственного налога при неурожаеище больше волнует население. Вместе с тем, все боятся высказываться, боясь сыска. Все движения подавляя быстро и сурово: из деревень высылают всех лиц, замеченных как выделяющихся из среднего уровня»²¹⁰. І це давало свої результати, більшість колективних господарств на селі у ті часи були досить примітивними, складалися, переважно, з батраків і бідняків, тобто

---

²⁰⁸ Фонд № Р 137, Справа № 1207 Вінницького архіву на 29 листах.

²⁰⁹ Фонд № Р 137, Справа № 1207 Вінницького архіву на 29 листах.

²¹⁰ Вибрані наукові праці академіка В.І. Вернадського. К., 2011, – Т 2, кн.1. -С.523

голоти, які надіялись на чийсь допомогу, тоді як працюючий люд – тільки на свої руки, свою працю, а тому в колективні групи бідняків не поспішали. Ось подивімося на об'єднання, до яких закликали усіх селян: в Уланівському районі, було організовано так званий комітет незаможних селян «КНС»; у 1930 р. цей комітет налічував 4892 особи, серед яких бідняки становили 4325 осіб (88,4%), батраки і середняки – 69 осіб (1,5%), решта (10,1%) робітники, службовці і кустарі. Тобто, московську владу добровільно підтримували ті, хто не вмів, не хотів і не намагався щось робити, звичайно, це більшовиків не влаштувало, бо вони були також голодні і надіялись на харчі. Треба було щось робити і розпочалось насильницьке приєднання усіх селян, здебільшого працюючих і заможних, до об'єднань бідняків, що називалось колективізацією, а управляли цим дійством ті ж бідняки і бобилі.

На цьому та багатьох інших прикладах хочеться наголосити, що століттями управляли українцями, подолянами, селянами нашого села, здебільшого, чужинці, бідні та батраки, які з усіма завжди погоджувались, надіючись на подачку, тільки заможні селяни працювали, хоча самостійно в управлінні нічого не вирішували, лише трохи протестували. Про супротив селян різним формам об'єднання відзначено у доповіді губернського виконавчого комітету про стан і перспективи колективізації сільського господарства губернії на нараді 1 січня 1925 року «Коллективизация сельского хозяйства началась на Подолии в конце 1921 г. Поздняя организация сельскохозяйственных коллективов на Подолии в сравнении с другими губерниями Украины объясняется существованием здесь бандитизмов и частой сменой властей. Коллективное движение охватило, главным образом, незаможное крестьянство и батрачество»²¹¹. Українці Поділля не віддавали влади москалям і бились, середняки і заможні селяни не бажали об'єднуватися з бідняками. Подоляни, господарі родючих чорноземів, знали, що такі колективні об'єднання потрібні

---

²¹¹ Поділля в період відбудови народного господарства (1921-1925 рр.). Вінниця, 1957, -С. 419

москалям, щоб легше забирати хліб, молоко, яйця й м'ясо для Москви. У Вінницькому повіті уже було створено 10 комун та 130 сільськогосподарських артільей, які уже тоді називались колгоспами, але вони як стихійно створювались, так і стихійно розпадались через відсутність злагоди у колективі, де переважали тільки безземельні і батраки, середняки і заможні категорично відмовлялись від участі, навіть рятувались втечею в інші губернії.

Такий стан не влаштував москалів, у 1929 році розпочалась масова колективізація, вона чорним крилом нависла над нашим селом, була створена організація, названа «колгоспом» (так зване колективне господарство). Щоб організувати колгосп, держава, а це величезна Московська імперія більшовиків, силувала ставати колгоспниками, передавати туди усе майно та землю, селяни знову ставали рабами, але не поміщиків, а держави. Для колективізації застосовувались різні методи, а найстрашнішим було – позбавлення харчів противників колективізації, їх називали одноосібниками, куркулями, кулаками. Всі ці так звані одноосібники і їхні діти були позбавлені харчів і насильно приречені більшовиками на голодну смерть, прізвища лише небагатьох з них вдалося розшукати, а тому не всі у цій праці названі.

Поняття «куркуль» «кулак» більшовики застосовували до тих селян, які після селянської реформи (19 лютого 1861 р.) придбали землю (більше 4 десятин), а також одержали землю від української влади (УНР) у 1917-1921 роках, придбали робочу худобу, реманент та все інше необхідне, вміли якісно працювати і займали добрий соціальний статус, були відносно заможними. «Середняк» – той, хто мав землю (більше 4 десятин), але не мав робочої худоби, наймав її, вмів добре працювати та заможно жити, але й таких більшовики репресували. Решта селян, з яких формувались місцеві активісти, поплічники більшовиків: одних називали городниками, які мали хату і біля неї город; інших – бобілями, які не мали ні землі, здебільшого й житла, ні городу, ні тварин, вони були у наймах, постійно на когось працювали.

Ось як розпочиналась організація колгоспів, через які викачувалось до Московії з України усе вироблене селянами упродовж 60 років. В перший рік організації колгоспу в ньому налічувалось 18 осіб, що для двотисячного населення села було замало і свідчило про небажання працювати в такій організації. Першими до колгоспу пішла сільська голота, яка володіла тільки своєю робочою силою та ще й була лінива; заможні ж селяни, трударі, які мали добротне власне господарство, не добровільно і з великої неохотою, а здебільшого примусово йшли до колгоспу. Щоб не віддавати свою худобу в колгосп, багато її було зарізано самими селянами. Колгоспники тільки вчилися колективно працювати, а тому районне начальство, прислані голови колгоспу, давали вказівки селянам, коли сіяти, орати, молотити, хоча особисто не могли відрізнити однієї рослинної культури від іншої. Усе це призвело до того, що значна кількість землі не оброблялась, заростала бур'янами, а із-за того, що велика кількість худоби була вирізана, не було гною, і земля не удобрювалась. Звичайно, проведення сівозмін, що засуджувалось, та застосування будь-якої агротехніки тоді ніхто й не згадував.

Щоб заохотити селян вступати до колгоспу, влада навіть намагалась щось показати позитивне, і у 1930 році в селі уже з'явилися трактори з Уланівської МТС (машино-тракторна станція) для виконання переважно таких робіт як оранка. Першими трактористами в селі були Михальнюк Панас і Яремчук Андрій, але ті машини були недосконалі, пально-го, мастил, запчастин не вистачало, кваліфікація механізаторів була низькою, а тому трактори більше простоювали ніж працювали у полі. Звичайно, провину за низьку ефективність техніки було покладено на людей, що на ній працювали. Селяни це бачили, і ніяка техніка та залякування не допомагало активізувати вступ до колгоспу та покращувати роботу тих, хто уже став колгоспником. Одначе, селяни, незважаючи на репресії, працювали у колгоспі абияк, адже їхня праця практично не оплачувалась, їм лише записували трудовні, їх селяни називали «паличками». за важку фізичну

працю зранку до пізнього вечора записувалося 0,75 або один трудовень, який оцінювався у 150 грамів зерна. Отже, за місяць колгоспник мав змогу заробити біля 4 кг зерна і нічого більше, але й його не завжди видавали. Подібне призводило до втрати врожаю, захворювання та гибелі худоби, коней, поламок реманенту. У більшовиків за це повинен був хтось відповісти і каральні органи держави чітко виконували рознарядки зверху про пошук ворогів.

Про те, як люди неохоче йшли у «колгоспи» в Уланівському районі свідчать дані за 1931 р²¹²: «В районі було 40 колгоспів: із 12004 селянських господарств ввійшли до колгоспу 4520 господарств (37,7%); із 47,1 тис. га орної землі селян усупільнено 17,2 тис. га (36,5%); із 2239 голів робочої худоби забрано у селян все поголів'я. Надзвичайно важко і морально, і фізично нашим землякам було задарма віддавати коней, волів, корів, всілякий реманент, нажитий важкою працею, недоїданням, недосипанням, працею не тільки дорослих, але й малолітніх членів сімей. Із-за цього більшість господарів не захотіли стати колгоспниками, що зовсім не входило в задуми московських більшовиків, особливо місцевого начальства, які були зобов'язані виконати і відрапортувати про поголовну колективізацію. Тому усі непокірні, але працьовиті селяни, були названі ворогами-куркулями, які нібито намагалися задушити Радянську владу, а тому розпочало діяти жорстоке правило, – якщо тебе назвали ворогом, – ти поза законом. А таких нещасних будь-хто мав право вбивати, забирати харчі, виселяти, знущатись, і всього цього зазнали лозенські хлібороби – так звані односібники. Якраз у 1932-1933 роках, роках голодомору, ті наївні і обдурені селяни, які й пішли до колгоспу, стали з нього рятуватися втечею, бо тоді місцеві активісти-більшовики допомагали московським більшовикам нещадно вимітати засіки і сховища селян. На Вінничинні розпадалось десятки тисяч різноманітних кооперативних утворень,

---

²¹² Сводка НКЗ УССР «Коллективизация на Украине», 10.02. 1932г

особливо так званих колгоспів, а щоб цей процес зупинити розпочались репресії: розкуркулення; конфіскація майна, арешти, ув'язнення, розстріли непокірних, під такі жорна потрапляли не тільки так звані заможних, а й середняки, навіть бідняки. За вихід з колгоспу під репресивну машину потрапили селяни Лозни: Баранюк Григорій Іванович, арештований 05.04.1933 р. і засуджений на десять років концтаборів; Відерський Тарас Степанович, арештований рівно через місяць – 04.05. 1933 р., засуджений на п'ять років концтаборів.

При допомозі місцевих активістів, комуністів і комсомольців облави, обшуки, реквізиція зерна та інших припасів стали звичайним явищем. Не дивлячись на репресії місцевих активістів, втягнути людей в колгоспи добровільно не вдалось, а тому в пресі з'явилося гасло: «Хто не йде в колгосп, той ворог Радянської влади» і на місцях його силою впроваджували в життя. Голови сільських рад, уповноважені з району до тих, хто відмовлявся подавати заяви в колгосп, застосовували різні форми впливу: забороняли купувати і продавати товари; руйнували млини; штрафували; проводили арешти і закривали на декілька днів у льоху чи інших місцях. Ось розповідь Сухін Анни Вакулівни, 1915 року народження, про ті страшні події, які більшовики впродовж 1932-1991 років змушували селян мовчати, навіть своїм дітям не розповідали про власні поневіряння: «Пам'ятаю, прийшли до хати і забрали усе: корову, пару коней, воза, плуга, борони, розібрали хліва і клуню. Мого дядька, Дорохтея Кириловича Сухіна, його дітей взимку вигнали з хати. Майже усі діти повмирали від простуди, а господаря засудили за те, що не бажав йти в колгосп».

Ось як покарали більшовики непокірного селянина, кременезного сільського богатиря Сухіна Дорохтея Кириловича, який не бажав поступати у колгосп: «Сухін Дорофій Кирилович, 1883 р. народження, село Лозна, проживав у селі Кривошії Хмільницького району, українець, із селян, письменний, одноосібник, одружений, мав 5 дітей. Арештований 06.09.1937 р., звинувачений за участь у проведенні

контрреволюційної діяльності, за постановою Трійки УНКВС Вінницької області від 25.09.1937 р. ув'язнений на 10 років. Реабілітований 14.11.1989 року»; він десь загнув у таборах і до села ніколи не повернувся. Сім'ю з хати вигнали, як тоді практикували, майно і худобу розграбували, його дружина Варвара Євментьєвна (сестра Грицика Гната) не витримала такої наруги – втратила розум і невдовзі померла, шестеро дітей залишилось без батьків і засобів існування, розбрелися, «мов мишенята», по світу. Існують деякі вагомі пояснення щодо причини не повернення Сухіна Д. К. та усіх інших, кого засуджували на десять років ув'язнення, пояснюються тим, що більшовики їх зразу ж розстрілювали, а у довідках та повідомленнях сповіщалося про висилку десь до Сибіру. Отож, селян Лозни, які не бажали йти до колгоспу, влада намагалась масово їх знищувати, розпочавши так зване розкуркулення, назвавши селян, які володіли невеличкими клаптиками землі і на ній важко працювали, куркулями, кулаками і інше. Збереглися не повні відомості про наших односельців за 1929-1932 рр., які були названі «куркулями» чи «кулаками» і позбавлені усього майна, а в наступному – й життя²¹³:

1	Андрощук Євдокія (Явдоха) Захарівна	25	Сидорук Марія Яремівна (Освенцім)
2	Андрощук Петро Якович	26	Сидорук Адам Максимович
3	Архипчук Василь Тодонович	27	Станіславчук Антін Кирилович
4	Андрощук Семен Іванович	28	Наконечний Дмитро Харитонович
5	Андрощук Анна Євметівна	29	Омельчук Іван Дем'янович
6	Бойчук Іван Мифодійович	30	Омельчук Максим Онуфрійович
7	Бур Яким Федорович	31	Оцалюк Онуфрій Антонович

---

²¹³ Спогади односельців та деякі літературні джерела

8	Відерська Марія Трифонівна	32	Осадчук Ганна
9	Грицик Іван Захарович	33	Омельчук Давид Іванович
10	Грицик Василь Омелянович	34	Українець Махтей Петрович
11	Грицик Марія Омелянівна	35	Трискевич Микола Трифонович
12	Грицик Марія Онуфрїївна	36	Поліщук Петро Хтомович
13	Грицик Степан Омелянович	37	Поліщук Теодосія Іванівна
14	Мацюк Петро Гаврилович	38	Зарудна Ялина Парфенівна, приїхала з дитиною
15	Мадай Ніна Григорівна Залишилась в Польщі	39	Колодїй Степан Михайлович
16	Лепетуха Андрій Матвійович	40	Колодїй Василь Максимович
17	Потїйчук Василь Іванович	41	Колодїй Михайло
18	Станіславчук Марія Дем'янівна	42	Колодїй (Станіславчук) Марія Данилівна
19	Струсь Петро Маркович	43	Колодїй Ганна Михайлівна
20	Струтинський Петро Васильович	44	Коренівський Роман Людвігович
21	Слободянюк Степан Іванович	45	Царенко Дмитро Никифорович
22	Сухін Софія Савівна Залишилась в Польщі	46	Царук Настя Василівна
23	Сухін Іван Дорофійович	47	Филимончук Текля Миколаївна
24	Сорочинська Анна Онуфрїївна	48	Жилай Іван Данилович

Стало правилом, що багато розкуркулених людей було ув'язнено, і вони здебільшого уже ніколи не поверталися в село, їх знищували. Зокрема, Відерський Тарас Степанович, 1910 р. народження, безпартійний, звинувачений за статею 54-11-кк УРСР ДПУ УРСР 05.04.1935 р., ув'язнений в концтаборі строком на 5 років, подальша його доля невідома, тільки 25.10.1989 р. він був реабілітований.

Схожа доля спіткала Баранюка Григорія Івановича 1894 р. народження, засудженого на 10 років та Сухіна Семена Григоровича, 1911 р. народження, засудженого на 5 років. Таке нечуване знущання над хліборобами викликало гнів і обурення серед розкуркулених, недарма навіть у період нечуваних більшовицьких репресій місцеві активісти одержали супротив: в 1930 р. був убитий Мельник Маркіян; Довгалюка Родіона в сільраді поранили в руку; спалили хату Гусака Івана Олексійовича, Баранюка Степана та Омельчука Максима Онуфрійовича. Одначе, хоча це був не масовий виступ селян, а поодинокі дії, які не вплинули будь-як на пом'якшення репресій, їх лише посилювали, але вони: перше, мали повчальне значення для історії і майбутніх поколінь нашого села; друге, через вбивства, спалення житла, поранення засвідчено для історії ганебну і не виправдану злочинність конкретних місцевих активістів; третє, застало владу здійснити виїздне засідання в селі і заслухати селян про злочини деяких місцевих активістів та їх покарання, звичайно, — для годиться. Ті сміливці, хто таємно вчиняв самосуд над активістами більшовицької влади, підтвердили для історії і майбутніх поколінь прізвища тих нерозумних і жорстоких односельців, які допомагали загарбникам знищувати працьовитих хліборобів, своїх сусідів, нерідко й родичів, вони, на рівні з більшовицькою владою, несуть ганебну провину за голодну смерть дітей і їхніх батьків. До місцевих активістів, чимало з яких не українського походження, зокрема, Лащевський, Страшевський, здорово причіплюється думка: «Слуги, как известно, ведут себя хуже господ»²¹⁴. На муках своїх односельців кожен із активістів дерся на невеличкий призовий стовп місцевої влади.

З осені 1929 р. до весни 1930 р. була проведена насильницька колективізація, в колгосп залучено 466 дворів з 476, кількоість членів цієї організації становила 2050 осіб. Було усуспільнено до 300 коней, 100 возів, 100 плугів. 200 борін,

---

²¹⁴ Наполеон Бонапарт. Максими и мысли узника Святой Елены. С.-Петербург, 1007, -С.98

із розібраних селянських хат, клунь, хлівів господарів були побудовані господарські приміщення на території сучасного двору колишнього колгоспу. Після виходу статті Сталіна в газеті «Правда», де критикували перегини у колективізації, в березні у нашому селі, переважно, жінки, більше 400 осіб, озброївшись сапами, вилами, дрючками, прийшли до місцевої влади відбирати своє майно, добряче попало місцевим активістам, особливо Р. Довгалюку, його поранили в руку. Селяни не здогадувались, що Сталін писав тільки для відводу очей, а гайки колективізації ще міцніше загвинтили. Свідчення селян та безліч інших доказів, на превеликий жаль, підтверджують, усе так зване розкуркулення робили не москалі, вони використали сільських комуністів, комсомольців й активістів, але про них людська злість мовчить, можливо, так і треба, – хоча чи це вірно?, – уже настали часи, щоб думати про це. Коли думати над проблемою і запитанням, – чому українці самі себе знищували?, – то слід врахувати, на моє переконання, що та молодь села не мала провини як особистість, її привчили так діяти, як навчають будь-якого ремесла: перше, молодь шукає чогось нового і пропонує для цього свої непомірні сили; друге, московсько-більшовицька пропаганда завжди давала щось нове, нацьковуючи українців один на одного, щоб тримати Україну на прив'язі до Москви; третє, прадіди, діди і батьки століттями перебували у неволі, привчали своїх дітей слухатися понукань своїх кріпосників.

Дехто уникав жорстокої участі під час колективізації, швиденько позбувшись нажитого важкою працею добра, рятуючись втечею за межі села, або переходячи на іншу роботу також за межами села. Мій дідусь Наконечний Харитін Гордійович також мав декілька десятин землі, вирощував зернові і тримав худобу, були коні і реманент, була у нього добротна хата, у якій авторові довелося жити до часу, коли залишив село назавжди. Як розповідала мама, її батько, а мій дідусь, не дуже пручався віддавати землю і реманент до колгоспу, а ще коли сказали, що заберуть хату під контору колгоспу, то він, не довго думаючи, поклав на віз плуга, борони, застріг

коней і відвіз усе до колгоспу, собі залишив тільки батога, землю також віддав до колгоспу. Сам же дідусь і його дочка Зіна, моя мама, пішли працювати до Рогинецького радгоспу, поряд з Лозною, який був відділенням Уладово-Люлинецької станції, там мама зустріла мого батька Панасюка Якова Тарасовича. Тільки такі дії порятували хату, сім'ю, корову, а мого дідуся – від репресій, він згодом повернувся до свого села і працював у колгоспі бригадиром рільничої бригади. Подібне відбувалось і у моїй іншій гілці родовету – Заруднього Якіма Івановича, як розповідає його дочка Фросина, батько якого Іван і дід Ілько мали землю на «Пересадьках» і біля вітряка, у «Коловороті», володіли засобами обробітку землі, розводили тваринництво.

Коли Зарудні, Іван та Яким, на початку відмовились записуватись до колгоспу, то у них забрали усе, продуктивну і робочу худобу, навіть картоплю, бо зерно забирали найперше, але хати не розібрали, бо господарі подумали і пішли до колгоспу. Найбільше сил приклали до вишування усіх статків Заруднього Івана і Якіма докладали Довгалюк Родіон, Марко та Захарко, а так, як їсти ні чого було, то у 1931-1932 рр. сім'я була приречена до вимирання. Виручив Наконечний Харитін, що був одружений на сестрі Якіма Заруднього Ярині, який раніше здав майно до колгоспу, а сам пішов працювати до відділку Уладово-Люлинецького радгоспу, що поряд з Лозною і Рогинцями. Він забрав на роботу до радгоспу двох дочок Якіма Заруднього, Марію і Явдоху, які одержували там пайки і приносили додому, це спасло сім'ю Якіма Заруднього від вимирання.

Тут слід відмітити, що у сім'ї дідуся Харитона та бабусі Ярини були особливості відношення до колгоспу. Батько моєї мами Наконечний Харитін Гордійович, у панів пас свиней і іншу живність, був солдатом першої світової війни 1914 р, а після війни, одружившись, за часів Української Народної Республіки (1917-1921 рр.) одержав декілька десятин землі, а також пару коней, як придане своєї дружини Зарудної Ярини від заможних її батьків. Обробляти землю і вирощувати

продукцію було важкою працею, складно було наймати робітників під час жнив, адже селяни, які не мали ніякої землі, а працювали у тих, які її мали, не дуже охоче старалися. Вони ставили свої умови, їх треба було добре просити, особливо в сезонні періоди, крім договірної платні для них ще треба було готувати добрий харч, коли ж не всі приходять, які погоджувались, то все пропадало, що було не раз. Мабуть саме важка праця на дрібному клаптику землі, хоча і власної, а також складнощі в організації виробництва і величезні клопоти, спонукала діда Харитона до того, як розповідала мама, що як тільки почали організовувати колгосп він один із перших без нагадування добровільно віддав коней, воза, плуга, культиватора, борони та інший сільськогосподарський реманент. Не треба забувати, що дід з дитинства, як і більшість селян, були безземельні і батракували, не були привчені до землі, не мали приватних засобів виробництва, що і спонукало його відмовитися від землі, коли трапилася така нагода. Дідова дружина, моя бабуся Ярина, була із сім'ї, яка мала з діда прадіда власну землю, а тому вона була категорично проти здачі всього нажитого майна в колгосп, а також передачі житла під контору колгоспу, як вимагала влада більшовиків. Житло, збудоване батьками бабусі Ярини, відстояли, а майно ні. Проте, діда Харитона намагалися все таки у чомусь запідозрити, були арешти, але гірка доля його минула, не репресували, мабуть із-за належності до бідняків в минулому, він ще працював в радгоспі і колгоспі рільником та бригадиром.

Одначе, не всім вдавалося уникнути страдницької участі і велику провину в цьому мають сільська біднота та городники, перетворившись у місцевих активістів. Ось яка доля спіткала працелюбного Царука Василя Петровича, якого зрадили односельці, малоосвічені бідняки. Справа звинувачень Царука Василя Петровича²¹⁵ підтверджує жорстоку битву між працелюбними господарями і бобілями-лінивцями нашого села Лозна. Селянин Царук Василь Петрович, 1884 р. народження,

---

²¹⁵ Державний Галузевий архів СБУ. Ф.6, уголовна справа № 75459 за 1933 рік (село Лозна)

до 1917 р. був господарником і за станом на 1930-1931 рр., мав 7,25 га землі і 8 га орендував, 6 голів великої худоби, був навіть один наймит; користувався спільною молотаркою з двигуном; володів віялкою. Під тиском влади і місцевих активістів значну частину майна позбувся і у 1931 р. пішов до колгоспу, де працював старшим конюхом, за тодішніми нормами став бідняком, у нього уже залишилась тільки хата, клуня, хлів і корова. У квітні 1933 року старшого конюха арештували, звинувативши його у систематичній антирадянській агітації щодо зриву підготовки колгоспу до весняного посіву. Немає сумніву, що саме таких людей арештовували, безпідставно звинувачували з єдиною метою – виконували план боротьби з противниками більшовиків. На момент арешту у нього була чимала сім'я: дружина – Марія; дочки – Явдоха, Варвара, Анна і Настя; син – Степан, якому виповнилось лише 6 років. Звинувачували селянина за ст. 54-10 УК УРСР, але в суд справу так і не передавали, відправивши арештованого під нагляд прокуратури в Янушпіль

За даними прокуратури Вінницької області від 17 квітня 1999 р. з того часу відомостей про долю Царука В. П. довго не було, справа про його звинувачення ще у 1955 р. була знята з оперативного обліку. Отже, селянин не винен, але його, здавалося б, не стало і ніяких слідів про нього. Одначе, доля віднеслась до Царука В. П. доброзичливо, він повернувся до своєї сім'ї, працював в колгоспі сторожем, годував кабанів і, як згадують селяни, пригощав своїх родичів та сусідів. Щоб арештувати Царука В. П., потрібні були звинувачення, а вони з'явилися у дописах своїх же односельців. Місцеві активісти розкуркулили й Сухіна Вакулу Кириловича, сина грамотного і відомого митця Кирилла Сухіна, остригли й відправили етапом до якоїсь в'язниці. Коли він зупинився у Житомирі, то слідчий, якому передали справу Вакули, розпитавши його про його куркульство, мовчки виписав якийсь папірець, дав його арештованому в руки і промовив «Ідіть додому». Ось усі ці понад 90 км., змучений, голодний, обстрижений, погано одягнений Сухін Вакула пройшов пішки до Лозни. Немає сумніву, що його відправили на муки ті ж місцеві активісти,

які кинули в пекло й Царука Василя Петровича, який також був виправданий іншими людьми і повернувся додому.

Колективізація призвела до знищення національної еліти на селі, а село, у післявоєнні роки, поповнювало кадрами всі міста України, де формувалась державні і місцеві органи влади. Втрата особистої власності на землю та прав на товарну продукцію рослинництва і тваринництва стала основою змін у свідомості селянина щодо статусу господаря на землі, формувалась своєрідна форма його побуту, економічної і культурної збалансованості його повсякденного життя, взагалі кардинально змінилась організація середовища його життєдіяльності. Давайте визнаємо, що залишались не репресованими здебільшого ті, хто вмів фізично працювати, але не господарювати, як це вміли так звані «куркулі», яких знищували фізично і морально. В такому середовищі виростали, навчалися і здобували вищу освіту усі президенти України, урядовці і народні депутати часів незалежності. Тому не слід кивати на владу, бо то ми їх обирали, інших у нас практично немає, а вони втратили в собі за більшовизму не тільки моральне, але й генетичне почуття відповідальності за те, що відбувається в країні, в області, районі і селі.

5.3. Колгосп, його організація і діяльність

Дані за часів Української революції (1917-1921 рр.) майже відсутні. Захопивши владу, більшовики у 1921 році в Лозні створили кооперативне товариство «Праця», воно видавало кредити селянам на закупівлю насіння та реманенту, головою був Недорізанюк Михайло. Найбідніші селяни у 1924 році створили Товариство спільного обробітку землі (ТСОЗ), головою призначили Ковальчука Максима. Товариство мало за мету обробити землі бідняків, кооперуючи свої зусилля в об'єднані коней, реманенту і будівель, допомагаючи під час

посіву та збору врожаю. Саме в цей рік була відкрита столярня та кузня, де працювали досвідчені майстри та навчалися учні виконувати замовлення для населення. У 1928 році ТСОЗ було реорганізовано в колективне господарство «Праця» головою якого призначили Омельчука Максима Онуфрійовича (1885 р. народження). Бухгалтером став Яремчук Йосип, а комірником Г. В. Малюк. Невдовзі це господарство стало основою створення у 1929 р. колгоспу «Праця», і саме з цього часу розпочались негаразди – колективізація, голодомори і репресії, бо селяни, особливо ті, хто мав трохи землі, дуже обережно і з підозрою поглядали на таку нову організацію. На той час членами господарства було лише 18 селян, а чисельність населення в Лозні становило більше 2 тисяч громадян, що, звичайно, не подобалось владі і принесло репресивні наслідки.

З часу створення колгоспу розпочалась деструктивна тенденція на селі в епоху більшовиків (1917-1991 рр.) щодо ведення сільського господарства і життєдіяльності селян, це катастрофічно впливало не тільки на матеріальну, але й на духовну культуру селян. Працювати у колгоспах не вміли, ще й районні керівники були безграмотні, колишні бідняки і наймити, тому не тільки людям було важко, тварини також відчували більшовицьку дурість. Що можна сказати про дикунське ведення сільського господарства? Мені особисто у післявоєнний період приходилось своєю коровою ходити в поле боронувати і як зараз згадую, то це важке видовисько, дивитись як тварина, яка дає молоко ще й виконує тяглову роботу, а такого робити вона не здужала, бо була голодна, нічого було давати їй їсти – голодні і селяни, і тварини. І це була офіційна політика більшовиків, бо в документах проглядається багато дикунства, зокрема «У Сандраках злочинно не використовують корів\». ...на 15 травня 1933 р. сандрацький колгосп «Більшовик» виконав план весняної сівби зернових на 52%. На 20 травня колгосп засіяв тільки 56,9%. Відстає колгосп і в сівбі городини. Яка причина таких волячих темпів у сівбі? У колгоспі вперто не привчали

корів до роботи, тепер ними не працюють. Ігнорують постанови обласних і районних організацій про мобілізацію тягла на сівбу»²¹⁶.

Після війни (1939-1945 рр.) в кожній селянській сім'ї були переважно одні жінки, вони працювали вручну зранку до пізнього вечора, їм нараховували трудовні, на які здебільшого нічого не видавали, а в сім'ях були маленькі діти і батьки похилого віку, яким треба щось їсти. Знову, як і до війни, колгоспникам довелося майже задарма працювати, заробляючи трудовні, на них видавали у кінці року, після виконання державних поставок, декілька грамів зерна на трудовень. За один трудовий день колгоспнику нараховували 0,75-1,0 трудовень, на нього видавали 150 грамів зерна. Отже, якщо колгоспник на постійній роботі і йому записували один трудовень, то заробіток становив за рік 54 кг зерна, а коли він працював сезонно, десь половину року, а таким нараховували переважно 0,75 трудовня, то за весь час роботи одержували тільки біля 10 кг. Ось для всієї сім'ї, скажімо з трьох осіб, треба було розподілити на весь рік не більше як 54 кг або 10 кг зерна, заробленого одним працездатним, для харчування сім'ї на весь рік. Крім того, треба було годувати зерном ще й курей, свиней і інших тварин, без яких селянське життя неможливе, бо ні яєць курячих, ні молока, ні м'яса купити не було де і нізащо. Недостаток борошна для випікання хліба вирішувався винахідливістю селян, жителі Лозни старшого віку пам'ятають, добавляючи у тісто, коли випікали хліб, чимало картоплі, щоб замісу було більше. З усього виходить, що життя заставляло, вкрадаючись, збирати колоски, а коли випаде така нагода, то й вимушено красти зерно на колгоспному полі, а коли такого не вдавалось, то голодне існування.

Треба було добувати харчі не тільки собі, але й тваринам, яких вдавалось утримувати. За більшовицьких часів Вінниччина називалась цукровим Донбасом, але ця назва була важкою ношею для усіх селян, особливо жінок.

---

²¹⁶ Дорош М. Запланований Мор. Вінниця. «О. Власюк», 2008, -С.93.

Не знали сільські буряківниці ні ранку, ні обіду, ні вечері впродовж всього періоду від посіву, збирання та вивезення буряків на завод, безліч робіт вручну та ще й босоніж (сапання, проріджування, формування міжрядь, збір довгоносиків, удобрення та носіння води у посуху, викопування кожного корення вручну, а згодом, виривання коренів слідом за трьохрядковим підкопувачем, перенесення і складання до кучі, очистка коренів від землі і гички у дощову погоду, окопування землею для зберігання до вивезення, навантаження мішками на підводи, згодом на автомобілі, вдень і вночі, для доставки на цукровий завод). Праця на бурякових плантаціях для кожної трудівниці села, щоб одержати понад 300 центнерів цукрових буряків на площі не менше п'ятдесяті соток, а треба було досягати 500 і більше центнерів, які одержала Марія Демченко із Черкащини, дотримуючись обіцянки даної Сталіну. Характерним є те, що важка праця на бурякових плантаціях не принижувала селянок, вони нерідко після важкої праці йшли з поля ввечері й співали, молоді дівчата відправлялись на вечорниці, на схилі літ ніхто із них не скаржився про нечувану важку працю.

Плата за каторжну працю була мізерною, кожен селянин і його сім'я харчувались, одягались, обігрівались за рахунок власного городу та власної худоби, навіть цукру не було, чай з цукром пили дуже рідко, що може підтвердити автор, який у дитинстві так і не коштував достатньо солодошів, а на бурякових плантаціях працював. Вироблений цукор весь з України вивозився на величезні простори Московської імперії, де ніколи нічого не родило, особливо цукрові буряки. Проте, якщо українці вирощували цукрові буряки і виробляли цукор, то його якість була занадто низькою, виготовляти якісний, хоча б очищати від меляси, величезна Московщина так і не спромоглася навчитися аж до розпаду імперії 1991 року.

Всю «красу» тогочасного життя-буття українського селянства я відчув на власному досвіді, коли після сьомого класу мої шкільні канікули щорічно переходили на роботи

колгоспного їздового, мені постійно виділяли двоє коней і воза. Бувало цілу ніч підвозиш до молотарки снопи пшениці з поля, а вранці обліковець записує заробіток – 0,75 трудодня та ще за день стільки ж можна заробити. За два з половиною місяці щоденної роботи, бо у їздових вихідних практично не було, я заробляв трохи більше двадцяти кілограмів зерна. Звичайна річ, щоб вижити треба було збирати колоски, що категорично заборонялось, їх охороняли дужі хлопці на конях, яких чомусь називали “ястрибки”. Всі вони були місцевими селянами, але не давали виживати своїм односельцям, люди з цим звикались, адже нікому було скаржитись на важке життя, на своїх же «ястрибків».

Не треба думати, що пройшовши другу світову війну, більшовики відмовилися від контролю за селянами, їхніми статками, вирощеними врожаями та вигодуваними тваринами. Ні, тоталітарний контроль посилювався, але іноді непомітно, скажімо, контроль за зерном держава здійснювала так: через МТС призначався у кожному колгоспі «вагар», який все змолочене зерно зразу ж біля молотарки зважував і записував; у подальшому зерно колгосп зберігав, сушив і чистив, але те, що записав «вагар» було державним; «вагар» особисто відвозив дані до МТС; одержував там зарплату; відповідав за усі об'єми зважування зерна. Це основна причина мізерної платні для колгоспників, яку автор одержував, працюючи їздовим у колгоспі і пояснення тут зайві – це була московсько-більшовицька епоха. Звичайно, в таких умовах існували доноси чи скарги політичного характеру один на іншого сприймалися і піднімалися на щит каральними органами, а ось про жебрацьку платню та рабську працю не сприймали. Думаю, що мої сільські ровесники відчували і переносили все те, а може й більше, про що я тут розповідаю.

Даремна праця ще не все відбирала у селянина. Величезні, езуїтські податки буквально душили селянина – морально, його господарство – матеріально. адже необхідно було сплачувати податок: за голову худоби; за кожне фруктове дерево; деяку птицю. Як результат – в селі не стало фруктових дерев,

зменшилась кількість худоби, сільська малеча, а це мої ровесники, смакували тільки дикі груші та яблука, бо культурні дерева, що за них треба було платити податок, вирізали вщент. Вишні не оподатковувались, але їх селяни також знищували, тільки в небагатьох людей залишилися яблуневі та грушеві садочки: один з них на вулиці Незалежності – у Людварка; ще один чи два – біля посадки (це молодий ліс); усі два чи три господарі, що мали садочки були не українцями, а за походженням – поляками.

Зразу після звільнення від німців в господарстві зовсім не було техніки і робочої худоби, ні матеріалів, ні коштів, а у керівника, який вчився воювати, але зовсім не мав досвіду керувати господарством. У післявоєнні роки на полях, скажімо, “барановому”, неподалік посадки, обробляли землю майже вручну: орали, боронували і культивували коровами та кіньми; вручну засівали зернові і висаджували картоплю; в перші роки після війни майже все вирощене збирали вручну. Було тільки бажання і обов’язок працювати під жорстким контролем влади, яка вимагала виорати, засіяти, зібрати і зразу ж все здати державі, хоча виконувати роботи було нічим. Зразу після війни голова колгоспу Михальнюк Мусій старався: орали селяни власними коровами; всі працювали від світання до смеркання; до молотарки носили снопи ряднами на плечах; працювали босими і голодними. Тоді голова колгоспу подавав власний приклад, можливо, намагався бути першим: він використав корову з власного господарства для доставки зерна на елеватор у Крижанівку. Ніхто не насмілювався не брати прикладу з голови у ті тоталітарні часи, а тому коровами і возили, і орали, і вимагали від них ще й молока. Навіть у таких неймовірних умовах у колгоспі народжувались, з великими потугами, паростки господарювання: з’явилися перші передові ланкові з вирощування цукрових буряків – Мадай Софія, Зарудня Фросина; будували корівники і свинарники; розпочали перші спроби відбудувати зруйновану «Гребельку» та відновити електромережу, хоча тільки на території колгоспного двору.

Про важку долю селян українського Поділля свідчить те, що в період моєї юності селяни села Лозни позбавлялися можливості за власним бажанням десь поїхати чи змінити місце проживання. Вони були позбавлені паспортів, їх душили різноманітними податками, у тому числі – «на дим», «на дерево». Після дозволу видавати паспорти чи довідки про можливість виїхати з села, навіть при введенні грошової оплати в колгоспі, більшість молоді скористалась такою можливістю і скоріше попрямувала, якщо не сказати, втікала до міста, у пошуках кращої долі.

В рік, коли я закінчував середню школу, у нас було два десятих класи, а це десь трохи менше п'ятидесяти учнів. З них у перший рік до вищих учбових закладів поступило п'ять учнів, серед них був і я, але, крім мене і ще однієї учениці, інші одержали срібні медалі, що дозволяло їм поступати до вузу без екзаменів, їм легше було одержати паспорт. Багато випускників залишилось в селі без паспортів і права виїзду з села. Якщо хтось захоче дійсно довідатися, як мені вдалося, не маючи ніякої медалі зі школи, без паспорта і грошей, поступити до інституту, то я поділюся своїм потаємним секретом – це було неймовірне бажання втекти з села, яке більшовики перетворили на небачену резервацією ХХ століття, що перевершувало Середньовіччя. Але чому треба було саме втікати, а не їхати вільно куди бажаєш з місць солов'їних гаїв, оспіваних у народних піснях, від тих джерел, що дають етнічне, духовне і матеріальне життя для України. У мене було дві прости, як правда причини: перша, перед моїми очима постійно стояла картина 1941 року, де німець стягнув мішок сухарів з нашої печі і намагався дістати з нього ще свіжу паляницю, недавно спеченого хліба, а біля нього стояла моя мама, вона тремтіла як осиковий листочок, і тихо плакала; друге, картина уже 1947 року, коли радянський податківець, як його тоді називали “фінагент”, місцевий житель Данилевич, перевіряв у старовинній скрині білизну й інші речі, щось шукаючи для сплати податку, а мама стояла і гірко плакала. Саме ці картини формували і зміцнювали в мене, як і в кожній живій

істоти, підсвідомий інстинкт самозбереження. Я був старшим із дітей, і мені випадала доля невдовзі стояти отак перед схожим служителем податкової системи і тремтіти. Внутрішньо я такого не бажав і спасався втечею.

За організацією виробництва в колгоспі ім. Куйбишева село Лозна було поділене на шість рільничих бригад, одна огорожня бригада, з іронією селяни ще й називали її, сьому бригаду – сільським кладовищем. Основний успіх в господарських роботах, а відтак і всієї діяльності колгоспу, залежав від бригадирів, завідувачів фермами і ланкових, які були рушійною силою між правлінням і його рішеннями та безпосередніми виконавцями конкретних робіт. Якось так склалося, що в радянські часи всі успіхи приписували дояркам, свинаркам, ланковим, їх нагороджували і про них говорили, але у більшості випадків не справедливо забували про бригадирів рільничих бригад та завідувачів фермами. Саме вони працювали безпосередньо з селянами, знали їхні домашні турботи, складнощі, видавали наряди, приймали виконання робіт і давали оцінку, від якої залежала платня. В 1959 р. колгоспи сіл Лозна і Хутори – Кривошиїнські об'єдналися в один колгосп, але як показала практика, нічого доброго те не принесло, і через недовгий час вони знову стали самостійними.

Після багаторічних страждань життя в селі і колгоспі не призупинялось, воно навіть трохи покращувалось: в 1969 році в колгоспі налічувалось 1955 га ріллі, 95 га сіножатей, урожайність же була мізерною – 23 центнери зернових з гектара; в господарстві налічувалось 900 голів великої рогатої худоби (ВРХ), у тому числі-361 корова, 1024 свиней, 910 голів овець, 5,5 тис курей; в господарстві працювало 15 тракторів та 11 вантажних автомобілів. Ефективність господарювання бажала бути кращою: низька продуктивність праці; низька урожайність усіх сільськогосподарських культур; низькі виходи продукції тваринництва – від корови надій молока на рік становив 2563 кг, 146 яєць від курки, 16,4 поросяти від свиноматки. Загалом же, колгосп села Лозна, на відміну від колгоспу сусіднього села Воронівці, не був збитковим, він у 1969 р.

одержав 755506 крб. доходу, з яких на оплату праці було використано 364557 крб., що становило 3 крб. 33 коп. на один людино-день. Вважалось, це була непогана оплата праці: за проривку 7 соток цукрових буряків працівник одержував понад 3 крб.; доглядач свиноферми – 70-80 крб. за місяць. Як було жити при таких заробітках – видно з наступних цін роздрібної торгівлі, особливо на промислові товари, деякі з них для селян були недосяжні. Ціни на харчові продукти і промислові товари виглядали у ті часи таким чином: 1 кг хліба з житнього борошна коштував 16 коп., 1 кг хліба з пшеничного борошна – 20 коп.; за 0.5 літра горілки платили до 1983 р. 3 крб. 40 коп., за 1 кг вареної ковбаси – 2 крб.; телевізор чорно-білий коштував 200 крб., кольоровий – 600 крб.; черевики – 15 крб. і цей список можна було б продовжувати.

Дещо поліпшували умови праці колгоспникам, в 1972-1973 роках. була побудована тракторна ремонтна майстерня на спорудженні якої працювали студенти Ладижинського технікуму механізації. Це покращувало роботу з обслуговування і ремонту усіх видів сільськогосподарської техніки. Впродовж 1964-1977 років в колгоспі ім. Куйбишева, коли головою колгоспу був Я. Ю. Сашко, зроблено багато добрих справ: прокладено чимало доріг, споруджено багато ферм, придбано десяток тракторів, вантажних автомобілів і комбайнів, одержували відносно достойні урожаї і, звичайно, в господарстві зросли доходи, ними був відомий колгосп.

Проте москалі продовжували забирати в українців вироблену продукцію, а тому працювати було неймовірно важко, бо українські колгоспи виробляли продукцію здебільшого для москалів та інших народів Московської імперії. Особисто тодішній голова колгоспу Я. Ю. Сашко в кінці свого життя розповідав дивовижні речі щодо висмоктування з українського села результатів селянської праці. Якось обідньої пори із райкому партії поступило термінове, хоча дивовижно складне, завдання – відправити до Казахстану 60 племінних телиць. Умови були складними як для тварин, так і людей: тварин разом з фуражем і водою на 10 діб, слід було

доставити на залізничну станцію «Хмільник» і о третій годині ночі все мало бути завантажено у вагони. Часу було мало, роботи – занадто багато, а крім того, постійно випадав дощ, він лив, як з відра. Всім – і керівникові господарства, і працівникам ферми, і селянам шкода було віддавати випещених тварин невідомо кому та ще й безкоштовно, але у тоталітарній країні неможливо було не виконати наказу.

Для виконання вказівок прийшлося залучити майже усе працездатне населення села: тваринників, фуражирів, шоферів, трактористів; суцільна метушня; ревіли телички; плакали селяни. За короткий час підготовки, ще й під зливою дощу, 10 вантажівок у нічну темряву з телицями, запасом їжі і води для них, виїхали з села. О третій годині ночі перелякані телички були у вагонах, вони не ревіли, а в стресовому стані очікували відправки до потомків хана Батия, який в далекому минулому також брав данину з селян українського Поділля, виявилось, що бере й тепер, адже москалі це ті ж татари з Волги. Повертаючись додому з Хмільника, о 5-й годині ранку, вся команда не вірила своїм очам, дивлячись, що село гуло, як мурашник, люди не спали, очікували їх, турбувались, – чи все гаразд з теличками? Не було слів, щоб висловити своє почуття скорботи, згадував Яків Юхимович, у мене щеміла душа і за теличками, і через несправедливість до селян, і їхню благородну турботу про громадські справи, а тому у мене не було сил щось сказати, окрім «спасибі» усім.

За часів, коли головою колгоспу перебував Сашко Я. Ю., господарство розвивалось, як на ті часи, досить непогано. Перш за все від села Лозни до села Воронівці та Хуторі Кривошиїнські прокладено дорогу з твердим покриттям, а до села Рогинці насипано добротну ґрунтову. Для цього колгосп мав потужний скрепер та іншу спеціальну техніку, її допоміг придбати виходець з села Б. Я. Панасюк, працюючи в Міністерстві сільського господарства України, а безпосередньо на будівництві доріг сумлінно працювали лозняни – Недорізанюк Степан, Михальнюк Василь та інші.

В господарстві налічувалось 17 тракторів, 16 вантажних автомашин, 8 зернових комбайнів, 3 бурякозбиральних комбайни, комбайн для збирання картоплі, тобто була уся техніка, відповідно до тодішньої технології аграрного виробництва. Вантажні автомобілі також допомагав придбати Б. Я. Панасюк, колишній колгоспний їздовий часів навчання у середній школі. Власні кошти дозволяли вести великий об'єм будівництва та вводити їх у дію: зерносклад, корівник, телятник, конюшню, птахоферму, капітальний ремонт усіх наявних тваринницьких приміщень. Достатня кількість техніки дозволяла своєчасно прибирати і вивозити гній від тваринницьких приміщень на гноярку, а звідтіль – на поля.

Добротно розвивалось тваринництво, стадо корів налічувало 380 голів, були й нетелі, поголів'я свиней перевищувало 1200 голів. На фермах великої рогатої худоби працювали порядні і працювиті доярки Струсь Текля, Шурман Марія та інші, такі ж трударі працювали й на свинофермі – завідувач фермою Рабійчук Микола та свинарки Скура Ніна, Ковальчук Федір, Рабійчук Олена, Мадай Олена, Сорочинська Тетяна. За сумлінну працю свинарка Сорочинська Тетяна Онуфріївна у 19 літ одержала звання Героя Соціалістичної праці. Транспорт колгоспу працював відміно, а найкращими шоферами були: Рабійчук Іван; Козубський Йосип; Мадай Дмитро; Відерський Василь; Андрощук Іван; Омельчук Степан; Поліщук Іван та інші. Не відставали від шоферів й комбайнери, вони призвичаїлись збирати зернові, а далі міняли зернові комбайни на бурякові і працювали: Грищук Дмитро; Колодій Панас; Сидорук Петро; Наконечний Дмитро; Андрощук Василь; Михальнюк Василь; Наконечний Олександр. Поважний і знаючий тракторист Іван Фотійович Рабійчук одним із перших в селі працював на тракторі У-2, який пізніше був поставлений на п'єдестал «Агромаша» в селі Уланів. Добрим словом подяки згадував Яків Юхимович ланкових бурякових плантацій, які виконували і перевиконували завдання, добиваючись урожайності буряків

понад 300 центнерів з гектара: Мадай Єлизавета; Рабійчук Марія; Бойчук Ніна; Наконечна Тетяна; Косівська Леоніда; Козубська Марія.

За період керівництва колгоспом Гуренка Ф. І. збільшувалося поголів'я тварин, були збудовані: чотирьохрядний будинок для утримання ВРХ з кімнатою відпочинку тваринників, душовими кабінами, холодильною установкою; худобу стали доїти апаратами, молоко молокопроводом поступало в холодильник; збудували два будинки для відгодівлі молодняка ВРХ. В цей період замінили застарілі комбайни СК-4 на нові СК – 5 «Нива» і СК-6 «Колос», придбали нові трактори МТЗ-80, Т-150. Починаючи з 80-х років ХХ-го століття, господарство розпочало добре платити колгоспникам за їхню працю, особливо – працівникам тваринницьких ферм і механізаторам. В цей час добре працювали, звичайно, й заробляли, механізатори, зокрема, на обробітку цукрових буряків, серед них варто згадати таких механізаторів як Петро М. Струсь, Іван Ф. Бовкун, І. П. Андрощук, Я. Зарудний. В цей час мені, коли я працював у Міністерстві сільського господарства України, вдалося допомогти колгоспові придбати деякі види техніки та вантажні автомобілі для перевезення худоби та будівельних матеріалів.

В 1979-1982 роках було проведено меліорацію на колгоспних полях, були вкладено значні кошти, що дозволило ввести в обробіток більше 500 гектарів орної землі. Однак, згодом стало зрозуміло, що такою новацією нанесено великий збиток оточуючому середовищу села: річка, що починалася біля Дубини, після меліорації та кліматичних змін вже майже висохла; в криницях села зникла вода або її стало набагато менше; в полях, де провадилась меліорація, раніше існували холодні джерельця, з яких ми – пастухи і косарі завжди пили цілющу воду, тепер їх нема. Звичайно, усі ці природні зміни відбуваються із-за різких змін клімату, але бездумна меліорація значно прискорила негативні процеси.

5.3.1. Керівники колгоспу

Матеріали про керівництво селом в роки Польщі і московського царизму, а також за роки Української революції 1917-1921 рр. (УНР) відсутні, їх, звичайно, знищили суцільно. За часів більшовиків керівниками різних товариств і головами колгоспу були: Недорізанюк М. – керівник Товариства спільного обробітку землі (1921 р.); Омельчук Максим Онуфрійович – керівник колгоспу «Праця» (1928-1930 рр.); в роки колективізації – Гаврилов (весна 1930 р.), Коржан Василь (1930-1931 рр.); Мазур – голова колгоспу (1931-1932 рр.); перед війною – Вітенко і Колодько (до 1941 р.); після війни: Михальнюк М. С. (1945-1948 рр.); Г Колодій, В. І. Гаврилюк (родом з Малого Острожка) (1948-1953 рр.); Лащевський В. М. (1953-1964 рр.); Сашко Я. Ю. (1964-1977 рр.); Гуренко Ф. І. (1977-1992 рр.); Колодій, В. І. (1992-1993 рр.); Бондар В. М. (1993-1994 рр.); далі – аграрна реформа: Опалюк М. М. – керівник КСП «ЛОЗНЯНСЬКЕ» (1994-1996 рр.) і Дощич А. І. – керівник Товариства з обмеженою відповідальністю «ЛОЗНЯНСЬКЕ» (1996-2005 рр.). Далі селянські земельні паї перейшли майже всі до крупного агрохолдингу «Миронівський зерно продукт», ніякого господарства в селі уже не існує, немає й керівництва, робочих місць немає, усе виробництво мертве, тобто приїхали.

Першим головою колгоспу був призначений Максим Онуфрійович Омельчук (1885 р. народження), а бухгалтером – Йосип Яремчук (1928-1930 рр.). У 1930 році головою колгоспу призначили Коржана Василя, який деякий час одночасно обіймав посаду ще й голови сільської ради, що практикувалось в період колективізації, але до 1941 р. керівництво колгоспом змінювалось доволі часто, що показано вище. У 1934 році господарство було перейменовано в колгосп ім. Куйбишева, під цією назвою він проіснував до 1995 року, у 1935 році колгоспу було видано акт на право володіння землею. Керівників колгоспу ім. Куйбишева з часу його організації було чимало, були й такі, які одночасно

очолювали і колгосп, і сільраду, час перебування їх на цих посадах, особливо в період 1930-1941 рр., був короткий, а тому не про усіх збереглися відомості ні в селян, ні в документах, деякі відомості про керівників колгоспу залишились лише у післявоєнний (1945 р.) період.

Зразу ж після війни головою колгоспу ім. Куйбишева в нашому селі був, мабуть, другий після Омельчука Максима, із місцевих жителів за всю історію колгоспного ладу, Михальнюк Мусій Сергійович (1900-1973 рр.). Під час його головування селяни здебільшого помовчували про його методи керування, а після закінчення його головування, згадували чимало цікавих моментів управління господарством, відносини з сільськими працівниками та спеціалістами господарства. Іноді добрим словом, порадою та допомогою, а нерідко – дотепним висловом про якості того чи іншого селянина, щоб заставити його працювати, старався різними методами мобілізувати селян на важку роботу за мізерну платню. Так вимагала тодішня жорстока влада тоталітарного режиму, а колгоспний голова був безправним виконавцем будь-яких, навіть безглузвих, рішень. Він пройшов жорстокості громадянської бійки і війни 1939-1945 рр., його головування припадало саме на перші післявоєнні роки, голодний 1947 р., а головне – це був період методів сталінського управління рабським населенням, заляканим одночасно більшовицькими і німецькими окупантами.

Автобіографічна довідка вихідця з бідняцької сім'ї, відтворена його сином Володимиром, який відповідно до більшовицької ідеології став керівником колгоспу, має цікаві моменти. Народився Михальнюк М. С. на початку 1900 р. у бідній селянській сім'ї з роду Кирилюків, в якій було восьмеро дітей: батько – Михальнюк Сергій (1868-1920 рр.) і мати Михальнюк (Сидорук) Василина (1870-1939 рр.). Як розповідав про Мусія його двоюрідний брат Михальнюк Дмитро Гордійович, “Мусій до весілля та для вінчання ходив у волость до Великого Острожка взутий: на одній нозі чобіт, на іншій – валянок”, отож походив з незаможних селян.

Чомусь Михальнюк Мусій не дуже полюбляв тих розкуркулених ним же працюючих селян, які повернулися з репресій і навіть брали участь у війні проти німців, їх місцеві активісти намагалися принизити і їм нашкодити.

Працюючий Баранюк Максим Тодосович не захотів йти до колгоспу і був розкуркулений, ледве вижив, дружина померла, жив зі своєю донькою, яка до колгоспу все таки пішла, як і діти інших так званих розкуркулених. Мав Максим Баранюк невеличку хатину і 30 соток городу, це було єдиним джерелом для його прожиття. Його куркульство в минулому і зневага до колгоспу на схилі літ не подобалась колишнім місцевим активістам, а тепер керівникам села і колгоспу. Якось на зелені свята, коли усе на городі цвіло, голова колгоспу, а тоді ним був Михальнюк Мусій, можливо, за якусь провину прислав на подвір'я автомобіль, що мав поїздити городом і витолочити усе живе. Першим шофером вантажного автомобіля після війни був Яремчук Андрій, а селяни переказують, що він категорично відмовився виконувати нелюдські завдання нерозумних начальників, одначе, хтось все таки толочив городину. Свідком цього був учень Андрощук Олександр (Сашко Теклі Махтеєвої), який йшов зі школи і, побачивши неподобство, прокричав «Що ви робите? Я Сталіну напишу».

Взагалі Михальнюк Мусій, перебуваючи на керівних посадах села досить вишукано карав селян, які десь, на його думку, провинились, або застосовував різні методи для буквально вигнання кожного до роботи в колгоспі: надзвичайно негативно ставився до тих членів колгоспу, які погано працювали, ухилялися від роботи; якщо люди багато уваги приділяли, наприклад, догляду за коноплями з яких виготовляли тканину і пізніше йшли у поле, то він старався їх їм зіпсувати; у нічний час голова конем, якого звали «Дереш», верхи толочив коноплі, бувало, на нашій вулиці, від Василя Тодонового до Колодія Василя (шкідники), коноплі були витолочені і непридатні для використання. В селі довго згадували багато випадків, як Мусій «виховував», на його

думку, ледарів чи окремих господинь. Як – то голова їхав на коні уже з поля вулицею Незалежності, така вулиця є в селі, неподалік від колишнього колгоспу, а в хаті Наконечної Олександри ще тільки йшов дим з димаря, палили піч, варили обід. Голову охопила злість, мовляв, він працює, всі колгоспники – в полі, на фермах, а в цієї господині тільки готується обід: він змусив жінку припинити варити страви і відправив на роботу; голова колгоспу гасив вогонь у печі сам і робив це просто, виливши відро води у піч.

Що проглядається у цьому поступку більшовицького керівника?. Не було приготовлено обід, сім'я залишилась голодною; зруйнована піч, бо розпечена мулярка, залита холодною водою, потребує капітального ремонту; у колишнього активіста 1930-1933 рр. проявилась зухвалість жорстокого ставлення до своїх селян, приречених на голодну смерть. Цікаві спогади про окремих сільських керівників, з якими йому приходилося постійно спілкуватися, залишив тодішній директор школи Микола Васильович Петренко. Зовнішній вигляд Михальнюка Мусія, згадує директор школи, був мало схожий на голову колгоспу, якими такі керівники уявлялись в ті складні часи: він підтягнутий, на голові збита «на бекрень» чорна смушкова шапка; постійно їздив верхи на своєму коні, селяни називали коня “Дереш”, на ньому господар приїхав у село з війни; верхи на коні практикував об’їжджати поля колгоспу. В його методах керівництва практикувалось проведення довгих і нудних засідань правління, вони розпочиналися після 22-ї години вечора і закінчувалися біля 3-ї години ночі. Подібне не була видумкою місцевого голови колгоспу, а це було свідомою радянською практикою, коли керівник країни Й. Сталін вдень спав, ніччю працював, давав вказівки, а тому від села аж до Кремля всі не дрімали, очікуючи невідомого. В такі нічні засідання члени правління колгоспу сиділи на довгих ослонах і щоб не заснути після важкої денної роботи, безперервно курили, звичайно, в кімнаті нічим було дихати, гасова лампа ледь-ледь освітлювала присутніх, які умудрялись

дрімати на засіданні. Як правило йшли безкінечні звіти керівників галузей, вони повторювались, їх ніхто не слухав і не сприймав.

Одіозним²¹⁷ головою колгоспу був Лащевський Володимир, але він за всі роки перебування і головою колгоспу, і сільської ради доброго слова від селян Лозни не заслужив. Навпаки, скаржились, що міг бити кожного навіть за те, що дитина селянина мовби й робила добро – виривала бур'ян в кукурудзі, на плечах несла додому, щоб висушити для утеплення хати на зиму, чи згодувати худобі.

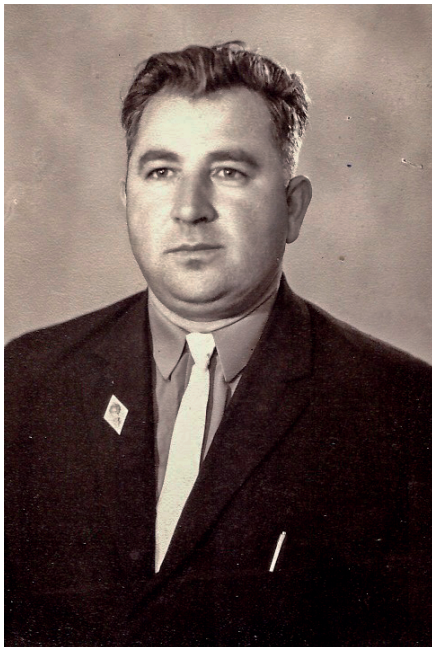
Довголітнім і помітним керівником колгоспу в селі Лозна був Сашко Яків Юхимович (1964-1977 рр.). Довгий час селяни згадували свого шумливого, але справедливого і доброго керівника, навіть коли він переїхав працювати і жити до Хмільника, його запрошували приїздити на іменини чи хрестини, весілля та інші свята, радо приймали як дорогого гостя. Народився Яків Юхимович Сашко 1 серпня 1930 р. в селі Сміла Уланівського (тепер – Хмільницького) району на Вінниччині. Батько Сашко Юхим Лукич 1905 р. народження службовець, був призваний до військ 08.03. 1944 р., тобто коли німці залишили село, і уже через три місяці (16.07.1944 р.) загинув, бо в бій кидали усіх новобранців без навчання, іноді й без зброї. Так за короткий час, два – три місяці, загинула переважна більшість забраних у березні 1944 р. до війська молодих хлопчаків з Уланівського і Хмільницького районів. Мати Якова Юхимовича, Ганна Ісаківна, 1906 року народження, працювала в колгоспі.

У 1938 році пішов у перший клас, у 1947-1950 рр. навчався у неповній середній школі села Петриківці, а після її закінчення – у Бердичівській школі бухгалтерів. У 1951-1953 роках служив у військово-морському флоті, а після звільнення працював завідувачем сільським клубом та бібліотекою в селі Сміла. У 1953-1956 рр. навчався у Вінницькій середній школі з підготовки спеціалістів сільського господарства, а після

---

²¹⁷ Одіозний-ненависний, неприємний, небажаний, той, хто викликає негативне ставлення

закінчення її – до 1964 р. агрономом колгоспу ім. Т. Шевченка у своєму селі Сміла. Впродовж 1962-1967 рр. заочно навчався у Житомирському сільськогосподарському інституті, де отримав спеціальність вченого агронома. Під час навчання в інституті 2 липня 1964 р. був обраний головою колгоспу ім. Куйбишева в селі Лозна, де працював до березня 1977 року, у 1971 році одержав орден Трудового Червоного Прапора. За час перебування на посаді керівника колгоспу ім. Куйбишева він прагнув зробити все більше і краще, був радий, що багато чого вдалося досягти. Перш за все господарство було відоме тим, що за часів керівництва Якова Юхимовича воно ніколи не було збитковим, як багато інших господарства району, було господарством мільйонером, майже не користувалося кредитами, маючи власні кошти для купівлі техніки, будівництва та виплати зарплати усім працівникам. Здійснено було чимало добрих справ завдяки злагожденій і вмілій

Сашко Я. Ю.

праці усіх працівників, що давало чималі прибутки, які щорічно перевищували 1 млн 500 тис. карбованців, а на той час за обмінним світовим курсом валют один карбованець ціною перевищував один долар США.

Це був єдиний голова колгоспу в Лозні який до кінця своїх днів жив нашим селом, пам'ятав імена і прізвища усіх людей з якими працював, переймався проблемами села, нерідко телефонував до голови колгоспу чи сільради і запитати про посіви, урожаї, що дали людям, а у розмовах з селянами згадував «Оце ходив

подумками селом, а там ...». Коли прийшла незалежність і зруйнували колективні господарства, то сильно боліла його душа за порожні корівники, свинарники, вівчарії і конюшні, не орані поля, спустошений польовий тракторний парк, який мав ремонтну майстерню з найкращими верстатами, які вдалося одержати завдяки односельцям, зокрема, Б. Я. Панасюка, якому вдалося виділити для Лозни один із двох верстатів, що прибули в Україну десь із-за кордону. Так могла переживати тільки людина, яка своєю працею багато чого зробила, за це поважали свого керівника селяни, він пишався цим, але дуже переживав, коли бачив руїну своєї праці та усіх селян Лозни. А було за чим сумувати, переконаючись у несправедливій долі усіх селян, її принесли у село недолугі аграрні реформи консультантів президента Леоніда Кучми. В подальшому робота Якова Юхимовича впродовж багатьох років (1977-2005 рр.) зв'язана з підприємствами Хмільника на Вінниччині: директор Хмільницького рибгоспу (1977-1978 рр.); директор районного птахо-об'єднання (1978-1983 рр.); заступник головного лікаря з господарських питань санаторію «Поділля» (1983-1990 рр.); заступник головного лікаря з будівництва санаторію «Березовий гай» (1990-1999 рр.). Пішов в інші світи Яків Юхимович 9 лютого 2005 року, хворіючи цукровим діабетом, що його придбав важко працюючи.

У 1977 році головою колгоспу ім. Куйбишива призначили Гуценка Федора Івановича, родом із с. Багринівець Літинського району, його дружина викладала географію в школі, але більше відомостей немає, хоча в селі проживав доволі довго.

5.4. Місцева влада

З давнини в українських селах, у тому числі й Лозні, діяла громада зі своїми звичаєвими правилами і нормами у сфері управління і громадського порядку. Історичні джерела дозволяють зробити висновок, що в литовську і польську епохи

незалежно від панського управління і законів держави у кріпацьких селах правила також сільська селянська громада, провідниками якої були заможні селяни, так звані тяглові. Перш за все громади чинили на селі громадський суд, що мав статус хатнього суду, у нього був особливий характер: селянство прощало провини тим, у кого вони були незначні; селянство корилося своїй громадській юрисдикції; розправу в родинних селянських конфліктах провадили панські суди або державної влади з участю покривджених селянських родин, іноді й всієї громади. Ось приклад карної практики, яка записана у Мирошильській штрафній книзі Новоград-Волинського повіту за 1848-1853 рр.: невиконання панщини-10-15 різок; крадіжка дідичевого (панського) майна –13-40; крадіжки у сторонніх осіб –30-40; крадіжка у селян – 9-40; шкода у дідичевому хлібі – 12-16; волоцюгство-25; самоправність – 15; побиття зятя –12; побиття матері і вигнання її з дому – 40; невиконання дорученої роботи- і замість цього пияцтво-25 різок. Окремою статтею рішення громади було гоління бороди і стрижка голови за вище названі проступки. У ту давнину найсуворішим у селянській карній системі було рішення громади про виселення з села або віддача в рекрути за такі проступки, як крадіжки і вкрай погану поведінку.

Тут ми пояснимо, що громада призначала карати, як бачимо, фізично, різками, навіть віддачею у рекрути, але не застосовувала грошові штрафи, бо тут селянин шанувався у своїй основі. Натомість державні органи і панські суди застосовували здебільшого грошові штрафи, що для селянина були найбільш болючими. Ще за часів поляків і москалів було встановлено, що «Все наказання мужиковъ должны органичится одними денежными штрафами за все проступки, за пянство особенно. Деньги для мужика жальче спины»²¹⁸, а тому більше все- таки селян били, бо вони копійки ховали. Самоуправління громади захищало селянство, можливо, саме дії громади кожного села Поділля і України

---

²¹⁸ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН. К., 1930, Т. 3, -С. 251

стали одним із важливих факторів збереження української нації у складні епохи татарщини, литовців та поляків, коли рабство (кріпацтво) було важким, але воно не задушило народного самовизнання. Цілком залежні від панського двору селянський двір і громада зуміли зберегти свою особливу звичаєву правосвідомість і устрій.

Більшовики не давали пояснень в історії, що в Україні 1917-1921 рр. відбувалась Українська революція, а тому урядувати лозняни розпочали намагатися ще до більшовиків, відстоюючи свою свободу. На початку 1918 р. в селі був обраний перший революційний комітет, але не більшовицького, а українського революційного руху, головою якого став Колодій Ярема. Було поділено поміщицьке майно і землі поміж селян. В подальшому влада і в Лозні, і на Поділлі, і в Україні часто змінювалась: наприкінці грудня 1919 р. більшовицькі загони зайняли Лозну: зразу було створено так званий ревком, який найперше організував лікнеп і культурний гурток; в лютому 1920 р. головою більшовицького ревкому в Лозні було обрано Відерського Трохима; в березні 1920 р. більшовики втратили владу в Лозні і головою ревкому було обрано Сидорука Андрія. Лише з небагатьох відомостей видно, що в селі, як і в Україні, точилася боротьба проти більшовиків, селяни хоча і тихо, але бунтували, мовчазно висловлювали протест, і лише наприкінці 1920 р. в Лозні почала утверджуватись більшовицька влада. Для її закріплення було створено комітет незаможних селян, відомий під назвою – «Комнезам», головою якого було обрано місцевого селянина Поліщука Геріона (Гарійона).

Коли в часи Української революції 1917-1921 років все-таки владу захопили більшовики, то головною управлінською структурою у кожному селі були сільські Ради, які виконували всі закони центральної влади щодо селянства і сільськогосподарського життя. Матеріали підтверджують, що тільки у 1921 р. в Лозні була створена уже суто більшовицька сільська Рада з 18 чоловік, серед яких – 12 незаможників та 6 середняків, чисельність жителів села

на той час становила 1800 чоловік. Першим головою сільської Ради було обрано безземельного батрака Мадая Ульяна, а головою комітету незаможних селян став Царук Олександр²¹⁹. – Чим «прославилась» найбільше новостворена більшовицька місцева влада?: перше, допомагала державі викачувати з селян усі харчі і сприяти цим настанню голоду та чисельних смертей; друге, стягненням величезних непомірних податків, за їх несплату на селян чекали штрафи; третє, прийняття рішень про конфіскацію майна, арешти селян і відправка в руки репресивним органам. Усе це виконували представники сільської влади, так звані місцеві активісти та фінагенти.

Після 1921 року, в період приходу на Поділля білополяків, німців, більшовиків та поразки Визвольної війни українців, сільська Рада майже не діяла і тільки у 1923 р. знову була утверджена в селі більшовицька сільська Рада, наступним головою її обрали (призначили) Сухіна Гаврила. До складу сільради обрали 18 чоловіків незаможних і 16 середняків. Загалом за період з 1917 року до теперішнього часу керівниками місцевої влади в селі Лозна були:

- Колодій Ярема – голова Ревкому (у жовтні 1917 р.) – не більшовицький
- Відерський Трохим – гол. Ревкому (лютий 1920 р.) – більшовицький
- Сидорук Андрій – гол. Ревкому (березень 1920 р.) – не більшовицький
- Грицик Роман (роки не відомі) – період завершення Визвольної війни
- Мадай Ульян (Голіян) – гол. сільради (1921-1922 р.) – більшовицька
- Омельчук Максим Онуфрієвич – голова сільради (1923-1924 р.) – далі теж
- Сухін Гаврило Пилипович – голова сільради (1925-1929 р.) – далі теж

---

²¹⁹ ДАВО: фонд 200, опис 5, ст. 48.

- Гаврилов (1930 р.)
- Коржан Василь – голова сільради (1930-1931 рр.)
- Маримпольський (кінець 1932 р.)
- 1932 Встановити прізвища голів сільради не вдається (1933-1935 рр.)
- Сошинський Юліан Іванович – голова с/р (1936-1941 рр.)
- Ковальчук Петро Федорович – голова с/р (роки не відомі)
- Сухін Євгенія – голова сільради (роки не відомі)
- Колодій Іван Арсентійович – голова сільради (1944-1945 рр.)
- Гусак Данило Олександрович – голова сільради (1946 р.)
- Сафонюк Петро Леонтійович – голова сільради (1947-1948 рр.)
- Недорізанюк Микола Федорович-голова сільради (1949-1950 рр.)
- Лашевський Володимир Миколайович – (1951-1952 рр.)
- Войташ Трохим Кирилович – голова сільради (1953 р.)
- Довгалюк Родіон Арсентійович – голова сільради (1954-1956 рр.)
- Михальнюк Мусій Сергійович – голова сільради (1957-1959 рр.)
- Кучерук Надія Адамівна – голова сільради (1960-1963 рр.)
- Карабін (Янюк) Настя Петрівна – голова с/р (1963-1964 рр.)
- Лашевський Володимир Миколайович – (1965-1969 рр.)
- Карабін (Янюк) Настя Петрівна – (1969-1979 рр.)
- Шкорба Ганна Миронівна – голова сільради (1980-1988 рр.)
- Колодій Віра Іванівна – голова сільради (1988-1991 рр.)
- Гуренко Федір Іванович – голова сільради (1992-1997 рр.) – українська
- Андрощук Віктор Григорович – сільський голова (1998-2002 рр.) – українська
- Якушевська Світлана Петрівна – сільський голова (з 2002 р.) – українська

Відносно більшості голів сільської ради будь-які автобіографічні дані відсутні, лише деякі можемо навести. Вони часто змінювались, їх тихо присилали і раптово забирали без відома селян, скажімо весною 1930 р. райком партії раптово прислав на посаду голови колгоспу Гаврилова і ніхто про нього нічого не знав, звідки він появився, звичайно, ніхто не знав, де він також і раптово зник. Невідома доля очікувала кожного голову сільради чи колгоспу, їхні автобіографії розшукати важко, мабуть, їх не існувало зовсім, а якщо існували, то завчасно знищували, замітаючи сліди. Для дослідників повідомляємо, що ніяких документів про голів сільради у селі Лозна та їхні діяння у 1932-1935 рр. немає ні в районі, ні у Вінницькому архіві. Лише дещо, скупі дані їхніх автобіографій, про окремих голів сільської ради нашого села вдалося вишукати.

Голова сільради Сухін Гаврило Пилипович (1887-1975 рр.), місцевий селянин, обіймав посаду у 1925-1929 рр., коли більшовики готувались знищувати українське селянство. Він мав дружину Ганну Семенівну, п'ятеро дітей – Петра (1912-1977 рр.), Івана (1915-1991 рр.), Марію (1918-2011 рр.), Ганну (1925-2008 рр.), Євдокію (1928-2004 рр.). Як розповідають онуки (Євгенія Іванівна Семененко) цього голови колгоспу, він залишив сім'ю, коли діти були ще малими, вони не одержали навіть сільської освіти, працювали на роботах в інших людей, жили бідно. Звичайно, Сухін Г. П. був комсомольцем і комуністом, як місцевий активіст займався колективізацією, боровся з трударями, їх називали «куркулями», «кулаками» і зухвало забирали у них нажитий важкою працею скарб. Звичайно, селяни Лозни не могли терпіти наруги і йому погрожували, він ледве не загинув, а тому у 1936 р. він рятувався втечею з села, щоб не вбили. Спочатку втік до Челябінська, де прожив війну, а у 1946 р. переселився в Адлер, де прожив до кінця свого життя. Здебільшого так жили й інші місцеві активісти, які займали у ті роки посади у селі Лозна.

Андрощук Віктор Григорович перебував на посаді сільського голови в 1998-2002 роках, тобто роки невизначеності державних і аграрних реформ. Народився В. Г. Андрощук

03.01.1949 р. в сім'ї колгоспників в селі Лозна Уланівського району Вінницької області. Після закінчення Лознянської середньої школи з 1967 р. до 2009 р. працював на різних роботах, переважно, у своєму селі: на різних роботах в колгоспі ім. Куйбишева (1967-1968 рр.); служив в армії (1968-1970 рр.); бухгалтер колгоспу (1971-1973 рр.); завідувач будинком культури у с. Лозна (1973-1975 рр.); секретар комсомольської організації у селі Порик (1975-1977 рр.); знову завідувач будинком культури в с. Лозна (1977-1985 рр.); завідував зерноскладом в колгоспі с. Лозна (1986-1998 рр.); сільський голова Лознянської сільської ради (1998-2002 рр.); завідувач зерноскладом у ТОВ «Зернопродукт» с Воронівці (2002-2008 рр.); з 2009 року на пенсії. Його батько Андрощук Григорій Якович (1912-1959 рр.) родом із села Лозна, постійно працював їздовим, за часів існування колгоспу возив голів колгоспу. Мати Андрощук Марія Йосипівна (1912-1988 рр.) місцева селянка і працювала все життя на різних роботах.

Окрім голів ревкомів чи сільрад, у цих управлінських органах працювали й інші люди. Деякий час секретарем сільської ради працював Струтинській Яцько (Ясько), а після цього довго виконував роль партійного секретаря комуністів. Він був невисокого зросту, худорлявий і хворобливий, скаржився на серце. У своїх діях завжди проявляв стриманість і доброзичливість, а на протигагу голові колгоспу В. Лащевському, умів доброзичливо домовлятися з селянами, допомагав їм. В сільській Раді села гарне враження справляв її голова Недорізанюк Михайло, він був кремезним дядьком, завжди з добрим українським гумором і тактом у ставленні до людей. Завжди на сесіях сільської Ради або інших засіданнях він був стриманим і тактовним, від нього ніколи не чули брутальних слів або нецензурних висловів, хоча в період колективізації приймав участь у деяких несправедливих діях, нерідко, протестуючи проти них. Душею сільської Ради, її багаторічним беззмінним секретарем був Струтинській Петро, який добре знав людей села й вмів знайти порозуміння з його мешканцями, давав чимало добрих порад селянам, коли вони були

безправними, мов раби не мали паспортів і права виїхати з села без дозволу влади, хоча б на короткий строк. Добрим організатором сільських механізаторів був Бобик Антін, який мало говорив на щоденних зібраннях, але роботи механізатори виконували, і він відстоював їхню працю. Розумним і ініціативним депутатом сільради був Гусак Данило.

З 2002 року сільським головою сіл Лозни і Хуторів Кривошійнських працює Світлана Петрівна Якушевська (дівооче прізвище Фурдига). Сільський голова народилася 04.02.1960 р. в селянській сім'ї села Ліщинці Погребищенського району, на Вінниччині. У 1967-1975 рр. навчалась у восьмирічній школі села Ліщинці, а у 1975-1977 рр. навчалась і закінчила Погребищенську середню школу-інтернат. У 198 році закінчила факультет філології за спеціальністю українська мова і література Вінницького педагогічного інституту. Навчаючись в інституті, брала активну участь у громадсько – політичній роботі: впродовж трьох років обиралась комсомольським організатором групи; призначалась старостою студентського гуртожитку; у студентському будівельному загоні працювала мулярем-штукатуром. Зразу ж після інституту була призначена учителем української мови і літератури Лознянської середньої школи, де працювала до 2002 року. Після обрання сільським головою Лознянської сільради, а це був складний період української незалежності, увага керівника сільради була зосереджена на соціально-культурних проблемах села.

Однак, вирішувати соціальні проблеми стало неможливим із-за відсутності будь-якого виробництва, фінансів і робочих місць, то основна увага зосереджувалась на деяких проблемах культури. Із-за ситуації, що складається в країні, в селі не створюються робочі місця, молодь покидає село, діти не народжуються, до першого класу приходять лише двоє дітей (2017 р.), старожили вимирають. Є велика проблема у тому, що, можливо, невдовзі навіть цими невеликими культурними і духовними цінностями в селі Лозна нікому буде користуватися.

Якушевська С.П. біля будинку культури

Варто відмітити гарну роботу теперішнього секретаря сільської ради Носарівську Валентину Іванівну, яка, на мою думку, добре справляється з роботою і шанобливо відноситься до селян та їхніх потреб.

5.4.1. Поплічники місцевої влади

*Славних прадідів великих
Правнуки погані!*

Т. Шевченко

За часів більшовицької години в селі зруйновані майже усі талановиті і працьовиті сім'ї, фізично знищено багато людей-трударів у в'язницях, неймовірно багато вмерло селян від штучного голоду, зруйновані господарства, розібрані

житлові і виробничі будівлі, знищено робочу і продуктивну худобу. В цьому бачимо злочинність не тільки московських більшовиків, а саме страшне те, що більшовики сприяли появі величезних зграй місцевих активістів-поплічників, найлютіших ворогів своїх односельців, свого народу. Їхньої провину, як людини, замало, загарбники знищили у них духовність, бо навіть тварини видаються благороднішими, які не вдаються до знищення собі подібних та ще й масово.

Задokumentовані вишукані злодіяння в селі Лозна перед голодомором 1932 р., які, свідчать, що «зграя місцевих активістів», тобто майбутніх комсомольців і комуністів, була досить активною проти свого народу, сусідів, навіть рідних, щоб заслужити довіру більшовиків. Саме активісти і комсомольці нашого села: перше, особисто сприяли тому, що в селі Лозна найраніше розпочалася голодовка (1932 р.), в Україні цей процес поширився у 1933 р., коли за один рік вимерло більше 800 дітей і дорослих; друге, схожі «зграї активістів» у минулому, мабуть, і предки сучасних активістів, допомагали литовцям, полякам і москалям тримати у ярмі українців, подолян і лознян; не хто інший, а шалена «зграя активістів» готувала собі помічників з пелюшок, які, підрісши, старались також боротись проти «куркулів».

Нащадкам лознян треба пам'ятати, що місцеві активісти були жорстокі неймовірно, бо навіть у той тоталітарний період стався рідкісний випадок, коли самі більшовики відкрито засудили місцевих активістів в Лозні, які переступили межу людяності до своїх односельців. Так, місцеві активісти принесли чимало зла своїм односельцям, але, – чому вони стали такими безжалісними і злими?, – адже кожна людина народжується доброю, справедливою, яка здатна проявляти людяність. На це питання має відповісти кожен читач і ніхто інший, враховуючи вплив на таку ганебну справу багато факторів серед яких: деякі природні риси самої людини; багатівікове рабське минуле нашого селянства; диктаторські умови більшовиків, які заставляли навіть добру людину творити зло; а найголовніше – ідеологічне виховання, якому більшовики, як і тепер (початок ХХІ ст.) москалі, надавали першочергового значення.

За часів більшовизму найбільшу допомогу місцевій і державній більшовицькій владі надавали комсомольці. У 1926 р. в селі була створена комсомольська організація, що складалась з молодих людей до 28 років, обов'язком яких стало: бути передовим загonom Комуністичної партії; шаленно підтримувати більшовицький задум, щоб за будь-яку ціну підкорити Україну. У ті часи комсомольцями стали лознянські селяни: Мельничук Марко – секретар цієї організації; Сухін Василь Дорохтейович, Біжук Кіндрат Маркович, Архипчук Іван Миронович, Лащевська Галина Миколаївна, Янюк Василь. Проте, тоді це ще була тимчасова або разова комсомольська організація, постійною вона стала 1930 року, вона завдала багато шкоди сільським трудівникам.

Про високу активність комсомольців Лозни треба співа-ти сумні пісні, бо вони у 1932 р. були прикладом найкращого вимітання хліба з горняток селян, роботу їхню відзначили на пленумі Р. К. ЛКСМ, де створили «ударні буксирні бригади» з комсомольців Лозни і Сальниці²²⁰. Ці бригади направили у найвідсталіші села з виконанням хлібозаготівлі: лозенських комсомольців направили у Кустівці, а сальницьких – у Маркуші. Їхня «діяльність» не записувалась, хоча деякі відомості збереглися, і ми їх назвемо, а тому немає сумніву, що саме вище названі та інші місцеві комсомольці «розкуркулювали» лозенських селян, забирали у них і їхніх дітей останню хлібину, які вмирали від голоду, руйнували чи продавали хату. Дехто з них був і при державній владі, де приймались нечувані жорстокості проти селян, зокрема, Лащевська Галина, яка на XI Районному з'їзді робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Уланівщини 5-8 лютого 1931 року була обрана членом Уланівського райвиконкому. Вона як член цього органу бачила, що творилося у нашому селі 1932 року, як вмирали діти від голоду і як наші ж сільські активісти вишукували останні зернятка в кожній родині. У 1972 р. існувала партійна (32члени)

---

²²⁰ Районна газ. «За перебудову», 6 січня 1932 р., Уланівський р-н на Вінниччині, у б-ці ім. Вернадського

і комсомольська (138членів) організації, засновані у 1930 р., виходила багатотиражна комуністична газета «За високий урожай», і їхні методи були такими, як у недалекі 30-ті роки, але більш вишуканими.

За свідченням жителів села Лозни, зокрема, спогадів Грицика Дмитра, розкуркулюванням, вишукуванням залишків продовольства, навіть зерен в горшечках, крім тих, хто був на посаді в сільраді чи колгоспі, впродовж років перед трагічними 1932-1933 рр., займались також місцеві активісти: Сошинський Юлій, Сидорук Максим, Наконечний Володимир, Наконечний М. С., Недорізанюк Михалко Ф., Кучерук Дмитро Іванович, Михальнюк Мусій Сергійович, Михальнюк Дмитро, Войташ Марко, Яремчук Йосип, Лащевський Володимир Миколайович, Довгалюк Родіон, Мишківський Володимир, Сухін Олекса Сергійович, Омельчук Максим (Максим Ціпів), Гусак І. О. та Гусак П. О. та інші. Звичайно, до них належать й вище названі сільські комуністи й комсомольці. Дуже активно забирав корови у селян Довгалюк Родіон, якого за це прозвали «корова», не краще поступав з коровами Омельчук Максим, який забрав корову у Сухина Вакули, що жив неподалік сільради, але, як розповів онук Вакули Іван Малишевський, не віддав її до колгоспу, а заволік до себе у хлів. Активісти забрали у Сухина Вакули не тільки корову, але й вимели усі харчі, і коли настав 1932 р., то в цій сім'ї вмерло троє дітей. Нелюдські справи свідчать, що у місцевих активістів отруєний розум та інтелект формували жорстоке серце.

Занадто звинувачувати сільських активістів не доводиться, бо у них був тваринний острах, адже коли вони не підуть забирати харчі, то їх самих «розкуркулять», залишать без їди і вони вмруть, або відправлять до Сибіру. Довго в селі не було організованої партійної організації і тільки у 1931 р була створена партгрупа на два села – Воронівці і Лозну: її секретарем був Тимчук Григорій М.; членами партгрупи стали Баранюк Антін М., Сивак П. Г., Юшко С. М., Яремчук П. Т., Яремчук М. С., Недорізанюк М. Ф., Гусак П. О.; згодом її членами стали Гаврилюк Р. П., Коржан Василь, Сошинський Юліан Іванович,

які пройшли комсомольську організацію; у 1932 р. партійний та комсомольський осередок налічував 50 членів, які натворили багато зла; у 1934-1935 рр. в селі уже з'явилась партійна організація, вона існувала до розвалу більшовицької імперії (1991 р). З цих комсомольців головою сільської ради (1936-1941 рр.), коли село захопили німці, був Сошинський Ю. він пішов на більшовицький фронт не повернувся, загинув, але до цього він травмував лознян, заганяв до колгоспу та моров голодом, особливо заможних селян.

Для прикладу наведемо звинувачення схожі до усіх репресованих заможних лознян, зокрема, Василя Петровича Царука, влаштовувані сільською радою, партійцями, комсомольцями і місцевими активістами. Перш за все, довідку, як підстава для репресування того чи іншого селянина, видана сільською радою, для прикладу, на Царука В. П., видана репресивним органам 24.03.1933 р., була такого змісту «Характеристика дана ця Лознянською сільською радою Уланівського району в тому, що громадянин с. Лозна Царук Василь Петрович до революції і до часу вступу його до колгоспу являвся куркулем, який систематично визискував наймитну працю та сів землю бідняків на кабальних умовах, який мав у своєму господарстві одну п'яту частину молотарки з двигуном і під час колективізації 1929 р. ставився негативно, в загальному ставився вороже до влади, маючи тісний зв'язок з окремими куркулями і попом»²²¹. Підписи голови сільради і секретаря є, але прізвища відсутні, тому встановити, хто тоді був головою сільради ще не вдалося. За такою довідкою слідували наклепами своїх же односельців, які «свідчили» про небувале, на підставі яких селянина арештовували. Так звані свідки (наклепники) усі народились і жили в селі Лозна, вважалися бідняками, були малограмотними, мали лише хату, корову і город, або не мали нічого.

Далі розпочалися допити так званих свідків (донощиків). Наклепник Михальнюк Мусій Сергійович, 1900 р. народження,

---

²²¹ Державний Галузевий архів СБУ. Ф.6, уголовна справа № 75459 за 1933 рік (село Лозна)

бідняк-колгоспник, мав хату, хліва, корову, грамотний (закінчив три класи цековно-приходської школи), працював завгоспом колгоспу, двічі був засуджений (у 1930 р. і 1932 р.) за ст. 98 КК і відбував один рік примусових робіт. Цей відомий в Лозні селянин написав у своєму доносі на старшого конюха колгоспу ось таку нісенітницю (мова оригіналу), і про це свідчить протокол його допиту 20 квітня 1933 р. «Царука Василя Петровича знаю хорошо як односельчанина с 1914 года. Хозяйство его в то время было кулацкого типа. Имел одного постоянного работника вплоть до революции, а также пользовался наемным трудом во время сезонных работ. Имел он своей собственной земли 5 десятин и ежегодно арендовал 10 десятин. Имел 6 штук лошадей, 3 коровы, 20 овец, часть молотарки с двигателем. После революции у него земли прибавилось на 8 га и хозяйство укрепилось. Во время коллективизации т.е. до 1929 г. Царук постепенно свое имущество ликвидировал, а в 1930 г., когда кулацкое имущество превратилось в середняцкое он вступил в колхоз, но с большим трудом он обобществил своих лошадей и инвентарь. Царук враждебно относится к соввласти, все время был связан с кулачеством, а именно: Сухин Дорофей – раскулачен, сослан на север 1930г; Михальнюк Гавриил – кулак, сослан; Бижук Григорий – кулак, осужден; Бижук Марко – раскулачен, в бегах; Царук Владимир – раскулачен, в бегах; Грыцьк Захарий – раскулачен, в бегах; Мацюк Гавриил – раскулачен, сослан. Неоднократно в беседе со мной об обобществлении хозяйственных построек Царук высказывал свое недовольство колхозной системой, что колхозы не жизнены, что они рано или поздно должны провалиться, что об этом подсказывает хозяйская практика и т.д. Особенно эти настроения выявлял он в 1931 и 1932 годах. Он также высказывал свое недовольство политической соввластью, что соввласть не дает развиваться единоличникам, а наоборот их прижимает. К колхозной работе в поле он относился недобросовестно. Во время пребывания его старшим конюхом он проводил разлагательскую работу среди конюхов, настраивал чтобы они бросали работу в результате чего происходила

большая текучесть работников – конюхов. Протокол записан и прочитан мне с моих слов верно, в чем и расписываюсь». Чітко зазначене прізвище і підпис.

Наклепник Сидорук Максим Дем'янович 1898 р. народження, бідняк, із майна мав тільки хату. Ось що він розповів репресивним органам про Царука Василя Петровича (мова оригіналу) «проводил подпольную работу в организации восстания, с другими куркулями Царуком Никитой и Царуком Владимиром ходили по квартирам, производили пьянки и организовывали людей на восстание. ... все время пребывания в колхозе он все всегда отвиливал от работы, кроме колхоза имел посевную площадь земли, захватив ее добровольно, сеял один гектар без усадебной земли с которой заготовку не сдавал, а когда был старшим конюхом, то у него позаболели лошади курдюком потому, что он их кормил плохими кормами. Когда вступал в колхоз имел два дома из коих один дом сам запалил и он сгорел. К колхозникам он относился враждебно, были случаи, когда колхозники обращались к нему за лошадьми, он всегда отказывал. К хозяйству в колхозе относился недобросовестно, а подчас и преступно». 29.03.1933 р. Підпис: *Сидорук*. Наклепник однофамілець, Царук Йосип Кіндратович, 1895 р. народження, бідняк-колгоспник, мав хату і хліва, працював у майстерні колгоспу. Про старшого конюха колгоспу Царука Василя Петровича він розповів 20.04.1933 р. таке ж, як і попередники, а тому повторяться не будемо.

Допит арештованого Царука В. П. «Я Царук Василий Петрович родился в семье батрака. Когда я женился и стал хозяйничать с отцом, то хозяйство стало середняцким. После революции аж до вступления в колхоз мое хозяйство было середняцким. В 1930 г. осенью я вступил в колхоз и работал до арешта. С куркулями я совсем не был связан, а когда был конюхом на протяжении 3-х лет, то ни одна лошадь не пала. Никакой агитацией среди конюхов я не занимался и не знаю значения этого слова. Больше ничего не могу сказать. Протокол записан с моих слов и прочитан мне верно в чем и расписываюсь» 22 апреля 1933 г. – підпис *В. Царук*

Багато лиха натворили місцеві активісти, вихідці із бобилів і наймитів, тобто лінивих і бідних сімей, для своїх працелюбних односельців. Селяни вважають, а це давні традиції віри, що Божим судом місцевих активістів жорстоко покарано: одних – особисто; інших – дітьми та онуками; їхня доля має стати пересторогою для майбутніх поколінь. На підставі документів можемо зробити висновок, що основними організаторами і виконавцями підготовки голоду 1932 р. в селі Лозна були: Коржан Василь (голова сільради 1930-1931 рр.); Довгалюк Р., Лащевський В., Страшевський Р. (члени сільради); Мадай (голова СКЕС); Наконечний (голова виробничого товариства); Недорізанюк (керівник СТВ). До них приєднуються також: Сухін Олекса (комсомолец); Кучерук Дмитро (учитель); Мельничук Марко (секретар комсомолу); Сухін Василь Дорохтейович (комсомолец); Біжук Кіндрат Маркович (комсомолец); Архипчук Іван Миронович (комсомолец); Лащевська Галина Миколаївна (комсомолка і член райради); Михальнюк Мусій Сергійович (комсомолец, керівник колгоспу у післявоєнні роки). До цих «відомих» місцевих активістів треба долучити ще й менш відомих, які творили зло, і за це селяни дали їм оцінку – спалили їхні хати: Гусак Іван Олексійович, Баранюк Степан та Омельчук Максим Онуфрійович.

Про сільських секретарів комуністичної партії відомостей мало, а ось про останнього, вже у більш менш спокійний час, деякі дані існують. Останній із сільських провідників комуністичної партії був місцевий селянин Колодій Василь Романович (1933-2016 рр.), який нічого поганого в селі не робив, він тільки виконував більшовицькі вказівки щодо пропаганди їхньої шкідливої ідеології. Його батько Колодій Роман Дем'янович (1903-1937), працював конюхом, мати Омельчук Ганна Вівсеївна (1908-1975), працювала в ланці. Дитинство було важким: перші штани отримав у вересні 1940 р., коли йшов у перший клас; роки були голодні, холодні і тривожні. Не краще було й за німців, голодували, як і за більшовиків. Завжди Василь потрапляв у халепу:

в одній із сільських хат, біля ставка «Гребельки», німці влаштували продовольчий склад, де Василь, разом з Царенком Василем і Омельчуком Степаном вкрали там кожен хлібину, товариші втекли, а Василь попався і його сильно відлупцювали; у батьківській хаті Василь злазив з печі і впав на пораненого німця, за це його знову побили; коли німці залишали село, то виносили з хати стола, за якого Василь тримався руками й ногами і за це також отримав стусанів; коли німці відступили, то хлопці пішли в окопи, де проходила лінія фронту між Лозною та Великим Острожком, Василь роздобув там суконну ковдру, але уже у своєму селі одна з жінок обманула його і забрала цю цінну річ. Якщо вірити, що існує доля, то дитина, яка народилась в епіцентрі жахливих років українського народу (1933 р.), заподіяних ідеологією більшовиків щодо знищення української нації, зазнавала в наступному негараздів, а ще й, у нашому випадку, наперекір глузду, їй випала доля проповідувати ці ідеї у своєму гнізді-селі, аж до того часу, коли комуністи і їхня шкідлива ідеологія зникли, мабуть, така їх доля! Всмоктані з пелюшок ідеологічні основи більшовиків, здебільшого передаються наступним поколінням, які згодом можуть зникнути, при певних сприятливих умовах через покоління, а тому комуністичні ідеї Василя Романовича можуть вивітритися тільки у його правнуків, не раніше.

Після війни закінчив чотири класи і залишив школу: з 1947 р. працював у колгоспі посильним; згодом йому довірили пару волів і він звозив снопи до скирти; з 1952 р. його забрали у москалі, а після демобілізації працював робітником на Харківському тракторному заводі; у 1958 р. повернувся в село і працював обліковцем колгоспу; згодом його направляють до Кіровоградської радянської партійної школи, її він закінчив у 1966 р., з кваліфікацією молодшого -агронома організатора. Надалі Василь, як і усі його попередники на партійній більшовицькій ниві, що не мали ні середньої, ні вищої освіти, але впроваджували комуністичну ідеологію у нашому селі: 1968-1976 рр. він секретар партійної організації колгоспу

і одночасно заступник голови колгоспу; 1976-1981 рр. – звільнений голова профкому радгоспу імені ХХІ з'їзду КПРС у Кривошиях; у 1981-1991 рр. знову секретар парторганізації в с. Лозна; не стало комуністів і Василь Романович – заступник голови, завгосп, сторож колгоспу. Сімейство Василя Романовича чимале: дружина Ірина (Яруска) Никонівна Руденко; син Володимир (1965 р.) і дочка Світлана (1967 р.); двоє онуків – Богдан і Роман, дві онучки – Ірина та Юля; дві правнучки – Ніка і Діана.

Як допомагали місцеві активісти більшовицькій владі є чимало прикладів у спогадах більшості селян старшого покоління. Після війни більшовики продовжували гнобити українських селян, застосовуючи вишукані методи. Скажімо, в колгоспах за важку працю селянам нічого не платили ні продукцією, ні грішми, але більшовики надумали збирати з селян гроші за допомогою так званої позики, якої ніхто ніколи не повертав. Найбільшим прицілом відбирання грошей були вдови загиблих воїнів та інваліди, а спокуса в тому, що вони одержували мізерну пенсію за членів сім'ї, які загинули у війні.. Ось як згадує І. С. Малишевський про стягування позики з його рідні, батько якого, Сергій Петрович та батька брат Дмитро Петрович Малишевські, не повернулись з війни. Прибула комісія у складі трьох місцевих активістів: Струтинський Петро – секретар сільраді; Станіславчук Антін; Кучерук Дмитро – учитель фізкультури школи. Перші два поводитись, як люди, були поміркованими, а ось учитель Кучерук, одягнений у штанці-галіфе і чоботи, почувши, що мама не може підписати позику, бо немає грошей, заверещав: «–Що не підписуєте?, – будемо розбирати хату!». Він згадав, що так робив у роки колективізації та голодомору 1932-1933 рр., вистрибнув на пліт, а з нього – на хату і оскаженіло виривав сніпки з покрівлі.

Була весна, соломи ще не було, щоб залатати покрівлю, і коли пішли дощі, то значна частина стелі в хаті стала відпадати, мій дід Вакула шукав підпори, щоб утримати руйнацію, а ми усі, мама, бабуся і нас троє дітей, тулилися

у куточку, просячи Бога, щоб не розвалилась хата. Схоже та минуле варварство Кучерук Дмитро практикував і на учнях школи, зокрема на тому ж І. С. Малишевському, який не вступав до комсомолу, а коли військомат заставив його це зробити, і він подав у школі заяву до комсомолу, то учитель Кучерук заявив на шкільному зібранні «Йому не місце не тільки у комсомолі, але й у школі. Я знаю його добре. Я розкуркулював його діда». Хоча до комсомолу й зарахували тоді, але ці ядовиті слова окутали учня здивуванням і переляком, бо тоталітарна система ще мала міцні зуби. І знову невмолима доля міцно зв'язала завзятого активіста з працелюбним великим сімейством, адже вони мешкали майже поруч. Минули роки, десь у 80-х роках ХХ ст. цей більшовицький місцевий активіст взимку йшов п'яний і впав на городі Малишевських, випадково його знайшов там племінник Івана Малишевського, відвіз на санях додому, а далі – в лікарню, де йому відтяли обидві кисті відморожених рук. Немає сумніву, що то Божа кара за розвалені хати працелюбних селян у 30-х роках, руйнування покрівлі хати загиблих фронтників після війни та знущання над учнями Лознянської сільської школи.

Нашим селянам, незалежно від того де вони тепер проживають, треба пам'ятати, що місцеві активісти розпочинали свою ганебну діяльність у молодому віці, але як написав Павло Загребельний, «коли молоді падлюки стають старими, то вони стають падлюками ще більшими»²²², що вимагає виховувати потомство змалку. В роки голодоморів (1922-1923 рр., 1932-1933 рр, 1947 р.) у нашому селі, як і в селах Поділля й України, усіх селян гриз голод, а невеличку жменьку місцевих активістів мабуть гризла совість за відібрані харчі у дітей. Совість сидить у кожного з нас, вона дається людині від Вищих сил, від Бога, вона для кожної людини є судею і наглядачем за скоєні ті чи інші вчинки, утримуючи її від нелюдських, протиправних дій і страждань.

---

²²² Загребельний Павло. Я, Богдан.(Сповідь у славі). Харків, «Фоліо», 2008, -С.600

Чимало людей свою жорстокість, одержану з минулого рабського становища, долали совістливістю, але не усім це вдавалося. Кожному з нас відомо, що коли творимо зло, крадемо, як тепер роблять можновладці, обманюємо, брешемо, доносимо, то чогось боїмося, відчуваючи, що хтось дізнається, мовляв, погано поступив. Більшовики ж створили умови, які сприяли невеличкій горстці селян стати виконавцями їхніх злодійських вчинків щодо знищення української нації, вони відмовились від Бога, зруйнували церкву, а тому совість їх покинула і вони знущалися з односельців. Місцевими активістами ставали, як правило, вихідці з бідняків, голота, але в Україні є чимало прикладів, коли вихідці з низів, наймитів і кріпакіа, наприклад представники сімейств Самиренко та Яхненко, ніколи не проявляли будь-якої неповаги до простого працездатного народу. Отже, існує причина появи жорстоких місцевих активістів, а тому зайвий раз наголосимо, що жорстокість і втрата сорому теперішніх наших урядовців і бізнесменів, що вийшли з селян, є не що інше, як данина багатівіковому рабству та появи феномену XIX віку – більшовиків, адже, як писав Ніцше «Довгі і великі страждання виховують в людині тирана»²²³.

---

²²³ Ф. Ніцше. Зла мудрість, М., Тріада-Файн, 1993, с. 24;

БАГАТОВІКОВА ПОПОНА РАБСТВА НАРОДУ ПОДІЛЛЯ

Застиг і час.

Насурмлені століття,

Віктор Баранов

Шановним землякам намагаюсь пояснити, що наші пращури, діди і батьки жили у темряві, яку утворювали ті, хто володів нашими землями і селянами, як рабами. Історично сталось так, що український народ впродовж 7,5 століть (1240-1991 рр.) перебував під владою багатьох колонізаторів. Усі 750 літ українці втрачали свою історію, знищувалась їхня культура, традиції і побут, приходилось прилаштовуватись до тих чи інших загарбників, а тому не важко зробити справедливий висновок, що українська нація занадто сильно в усьому уражена багатьма колонізаторами (татарськими, литовськими, польськими, московськими) впливами. Найменше втрат, іноді чимало позитиву, принесла литовська колонізація, зокрема, зокрема, розпочалось формування козаччини, яка для українців стала важливим фактором визволення від колонізаторів.

Життя народу Поділля впродовж віків було знівечене обов'язками перед ким-то, потребами для виживання та докорами сумління. Наші селяни з тугою згадують древню свою культуру, мову й побут, але шанують і навіть захищають чужинське:

історію, мову й культуру, особливо московську. У нащадків мурашками пробіжать на шкірі спогади про епохи, коли подолляни перебували під владою чужинців. Вдумайтесь, багатовікове отрутне прищеплення рабського почуття стало для українців постійним звичаєм, що особливо проявилось у більшовицьку годину – у корупції, крадіжках, доносах і багато іншого паскудства, але усе це результат середовища, у якому приходилося виживати. Тільки таке минуле може породити нечуване злодійство й тепер, коли українці присилають з Франції зібрані там ліки і механізми для лікування воїнів, що протистоять москалям на Сході, а українські «підприємливі» керівники перепродують всю допомогу, наживаються, а пораненим воїнам нічого не дістається. Основна причина такого дикунства у тому, що Україна довгий час не була країною вільних людей, в генах яких, залишились внутрішні симптоми суцільної зради, коли брат на брата йшов у битвах і доносах.

В незалежній країні українців міцно продовжує тримати в обіймах рабської менталітет – очікування, що скажуть робити, куди йти, навіть як думати. Ми українці віками погоджувалися з будь-якою чужинською владою, звикли, що нами можуть управляти будь-хто із пришельців. – Чому українці не визнають своїх видатних державних і військових діячів, вчених, письменників, митців? – В моєму селі Лозна управляли господарством, очолювали школу також, здебільшого, прийшли люди! Своїм спеціалістам і провідникам не довіряли, завжди підказували за кого голосувати, як жити, зовсім відучились самостійно думати і приймати рішення стосовно розвитку села, громади. Мов би про наше село написав Т. Г. Шевченко:

*До стебла все погоріло,
І діти згоріли,
А сусіди, і багаті
І вбогі, раділи.
Багатії, бач, раділи,
Що багатше стали,
А вбогі тому раді,
Що з ними зрівнялись!*

Ми такі тому, що в ті далекі часи українську землю, особливо Поділля розбирали усі, хто тільки бажав, звичайно, крім українських селян, бо вони разом з землею ставали власністю чужинців. Землю й народ привласнювали різними не справедливими і розбійницькими методами,. Наприклад «В 1564 г. некто Христофор Лясовский представил грамоты Ягайла и королевы Ядвигы на право потомственного владения на всю землю Подольскую»²²⁴. Тому те, що твориться тепер (XXIст.), тобто у незалежній Україні, не повинно дивувати селян, бо таке уже бувало на Вінницькому Поділлі. Основна причина роздачі земель Поділля на кордоні між Литвою і Польщею полягала в тому, що ці країни намагались захиститись одна від іншої, а також від нападу татар, які не зупиняли свої спустошливі набіги. Скажімо за період 1447-1492 рр. були роздані землі лише для небагатьох, зокрема з'явилися поселення Уланів, Березна та деякі інші «в Хмельницком повете м.. Уланов было пожаловано Македончикам (выходцы с Македонии) с целью населить пустыню Улановъ на шляху татарском, надъ потокомъ Синеволою». Історія засвідчує, що ніякого захисту від кримських татар та й від Литви і Польщі Уланів не здійснив і його поляки відібрали у Македончиків і передали іншим власникам. У пізніші часи не було краще, відносини між Подільськими повітами Литви і Польщі були ворожими і про це довідуємося із скарги поляків 1565 р.: «успешному заселению тамтешних мест препятствуют набеги казаков из пограничных поветов Литвы, т.е. Винницкого и Брацлавского; так земли м. Уланова примыкающие к Винницкому повету оставались пустынею потому, что их часто навещали татары и литовские казаки»²²⁵. Звичайно, у литовців ніяких козаків не було, це були українці і їхні загоони, яких визнавали литовці. Одначе, була й інша, не менш шкідлива і болюча проблема, яка продовжує проявлятися дотепер, а саме віддача вітчизняних багатств завойовникам, а селяни, як і весь народ, прозябає.

---

²²⁴ Архив Юго-Западной России. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С.138

²²⁵ Архив Юго-Западной России. Т. II, ч. 7, К., 1890, -С. 163

Документи з Диканського Архіву Кочубеїв засвідчують, що українців ця проблема турбувала давно «Не средствами къ удовлетворению роскоши богата Малороссія, но необходимыми потребностями въ жизни, которыми снабжаетъ другіе народы» і таке даром їм не проходить, бо «...и со всемъ темъ край сей годъ от году беднеетъ. ...сами, как мать, истощаемая питаніемъ птенцовъ, время от времени иссыхаетъ, и горе если не обратится вскоре къ средствамъ подкрепляющимъ»²²⁶. Не дивина, а історична правда, що тепер Україна бідна із-за того, що з неї висмоктували і матеріальні, і духовні багатства декілька країн і народів.

Тепер поглянемо в яких умовах у ті складні часи жили предки сучасних наших лознян і як це вплинуло на стан, у якому ми тепер живемо. Адже багатство нашого древнього краю поїдене ерозією часу і чужинцями – головними ворогами національної мови, історії, звичаїв, духовності. Народ Поділля, як і всієї України, стійко переносив прикрі знуцання завойовників, а тому постає запитання, – чи це неминуча участь нашого народу, чи можливо якась забута провина? Таке запитання потребує відповіді, адже «уметь переносить то, что неизбежно, – в этом заключается важнейший человеческий закон»²²⁷. Наші прадавні предки розпочали жити на благодатній землі, але ця територія ставала плацдармом протистояння багатьох інших народів, бо це були ласі землі – родючі і багаті. На мою думку, розташування нашої країни і її природне багатство треба врахувати, адже це доля нашого народу і її змінити неможливо, бо зазіхання під різноманітним виглядом буде продовжуватися й надалі під новітніми технологіями, а щоб протистояти всьому треба міцніти духовно, фізично і матеріально, любити свободу. Людина народжується вільною, а рабство, у якому перебували довгий час українці, є протиприродним явищем, тому воно не може

---

²²⁶ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3, -С.255

²²⁷ Наполеон Бонапарт. Максимумы и мысли узника Святой Елены.. С. Петербург, 2007, -С. 92

бути неминучим для будь-якого народу. Отже, треба знаходити щось інше, тут може бути чимало думок, якщо поглянути на історію нашої нації, у тому числі подолян.

Споконвічно на українське Поділля постійно дихала війна, сюди навідувались завойовники, несучи з собою розруху і смерть. У ці краї війнами йшли турецькі султани, кримські хани, литовські феодали, польська шляхта, російські царі, з якими боролися, хоча дуже мляво, прадіди, діди і батьки подолян. Кожен завойовник, крім литовців, був жорстокий до аборигенів²²⁸, а тому наш народ-богатыр в минулому, коли побачив і почув зневагу та погрози, то кожен раз думав, що мовляв рано проснувся і знову «Лет на двести еще засыпает»²²⁹, написав О. К. Толстой, правнук останнього гетьмана України Кирила Розумовського. Так наші предки проспали свободу, перебуваючи 750 років (1240-1991 рр.) під суцільним рабським гнітом багатьох народів, що закінчилось найважчим московським поневоленням, переносячи духовну і матеріальну зневагу. Ось до чого доведені українці на Подолії, про це пишуть люди, які з ними зустрічалися, зокрема в Кам'янці-Подільському «Это преобладающее по численности племя русиновъ не знает даже, что оно за племя, вообще, что оно такое. Кто ты? – холопъ, человекъ. Отчизна? – то хата после отцов доставшаяся! Полякъ для него – панъ, москаль – солдатъ, рускій – кацапъ»²³⁰. Це результат вікового перебування в рабстві багатьох народів. І тепер, коли Україна стала незалежною, вишуканими способами і махінаціями у неї продовжують забирати, викрадати матеріальні, фінансові й людські ресурси, нащадки колишніх наймитів і бобилів їм допомагають. Українцям слід усвідомити, що усі сусідні країни (Туреччина, Польща, Московія, Угорщина...), які захоплювали українські землі і століттями ними володіли, ще довго будуть відкрито та утаємничено висувати свої безпідставні претензії

²²⁸ Аборигени – корінні жителі місцевості

²²⁹ Толстой А. К. Поток-Богатырь. . Собр. Соч. в четырех томах, М., Правда, 1980, Т. 1, -С. 197

²³⁰ Подоль. Записки проезжего. Киев, 1865, -С.95

до українців, колишніх своїх рабів. Це зрозумів Б. Хмельницький та І. Мазепа, хоча й пізно, уклавши договір з Шведами, це має реалізувати українська влада у ХХІ ст., укладаючи довгостроковий договір з США, Німеччиною та Францією, що є єдиним шляхом визволення з пут багатівікового рабства.

Як і коли відбувалось рабство (кріпацтво) подаємо матеріали столітніх епох: татарських, литовських, польських і московських, про що не забувають теперішні уряди цих країн. Погляньмо у товщу віків, де побачимо і відчуємо тяжку, жорстоку, бурхливу, багату на криваві катастрофи добу української історії. У цій добі ми ще й побачимо найголовніше, про що написали Ю. Колесніченко і С. Плачинда «У нас є гордість, є гідність, що виховувалася віками. Справді, погляньте на нашу історію, на наші книги. Кіммерійці ... Скіфи ... Анти ...Поляни... Ні, ми не бидло, не раби без роду й племені, ми – прадавня могутня слов'янська гілка»²³¹.

6.1. Татарська колонізація (1240-1362 рр.)

Історія Московії навчала українців, що найбільш страшного і важкого лиха зазнало Поділля в період татарської колонізації 1240-1362 років²³², а після татар їхні залишки, які осіли в Криму, перетворившись у кримських татар, століттями довершували розпочате своїми прародичами, завдаючи великої шкоди, особливо економічної і етнічної, українському народу. З української історії та переказів достеменно відомо про численні різноманітні події часів татарських і кримських ханів. Як усе це відбувалось у дійсності погляньмо на відповідні першоджерела, які ще можна відновити,

---

²³¹ Так! Наша Помаранчева. Укладач Карпо Вернидуб (В. Буркат), Київ, 2005, -С.41

²³² Колонізація – перетворення незалежної країни на колонію шляхом військового, економічного й політичного поневолення.

проаналізувати та зробити висновки. Найперше зауважимо, що московська історія, яка навчала й українців, що Україну колонізували не татари, а чомусь так звані монголо-татари, хоча концентрувались вони не в Монголії, де про них дотепер нічого не відають, а центр їхнього царства розміщувався на понизі ріки Волга у місті Сарай, тобто у Московії. На річці Волга споконвіків жили тільки татари, існували їхні окремі держави, вони існують й тепер, а тому ніякі монголи нашими краями не мандрували, це були не монголо-татари, а татари і формувались вони на берегах Волги. Більше того, нам тільки подавали різноманітні жорстокості воїнів Батия, але історичні документи свідчать, що були й не погані справи. Реальні події свідчили про те, що «Центр українських земель – Київщина і Переяславщина, – утративши своїх князів, більше їх не заводили. Здавалося, що татари й податків брали менше, і не тягали так на безперестанні війни, як князі, – отож, під татарами народу з деякого погляду навіть легше стало жити»²³³.

Якихось речових доказів немає про те, як поводитись в далекому минулому татари, а в подальшому і їхні нащадки – Кримські татари, які бували у нашому селі, куди вони часто навідувались і довгенько гостювали. Одначе, існують історичні свідчення про поведінку турків з Туреччини у південних районах біля Чорного моря (місцевість Херсонщини, Миколаївщини, Одещини, інших), коли під час набігів вони хлопчаків до десяти літ забирали з собою і виховували з них яничарів, старших чоловіків фізично знищували, а усіх дівчат і жінок запліднювали, а у ті часи українкам нічого не випадало, як народжувати дітей від чужинців. Що робили татари у моєму селі Лузна – документально невідомо, але: перше, село розташоване на землях поряд з річкою Снивода, де відбувалась битва русько – литовських військ з татарами; друге, існує чимало доказів, що в селі, або на цій території, довгий час перебували татари. Кримські татари набігали не тільки тоді, коли вільно

---

²³³ Хоткевич Гнат. «Історія України. К., 1993, -С111

рухались своїми «татарськими шляхами», але й у часи, коли тут господарювали литовці і поляки. Немає сумніву, що татарські гени тут залишилися назавжди, бо коли придивитись уважно до зовнішності окремих сімей, навіть їхніх прізвищ, то побачимо багато татарського: тут і прізвища татарські; навіть зовнішній вигляд як чоловіків, так і жінок; поведінка; стосунки між собою і сусідами.

На схилі років мені якось випало зустрітися у центральній київській поліклініці з батьком-поетом, однієї працівниці урядової структури, з якою я працював, майже моїм ровесником. Після короткої розмови ми розпрощались, а через декілька днів моя співробітниця з радістю повідомила, що її батько після нашої зустрічі сказав, що я схожий на людину їхньої національності. Вона і її батько належать до кримсько-татарського народу, а тому він побачив в мені якісь невловимі риси кримського татарина. Я, звичайно, не надав цим словам якогось значення, але до певного часу.

Вивчаючи історію свого села та навколишніх поселень, зокрема селища Уланів, я прийшов до висновку, що треба дещо з іншого боку подивитися на слова кримського татарина про невловимі риси, які він помітив в мене. Старий татарин, поет і дослідник, щоб писати твори, привчений тонко помічати суттєві особливості навколишнього світу, живої природи, тварин і людей. Крихти історичних фактів, які хоча б трохи пролили світло: хто ми і яких батьків ми діти? Історія засвідчує, що на Поділлі татар було чимало, і вони жили, як і інші селяни та міщани. Це підтверджується змістом листа 22 березня 1566 р. великого князя Сігізмунда Августа, направленого у Браславський і Вінницький повіти про збір податків «на оборону и тежь служебнымъ новопринятымъ и старымъ жолнерамъ на зарплату зволили се на податокъ головный з мешчан и зъ сельскихъ людей, съ татаръ и зъ жидов»²³⁴. Отже, є усі підстави вважати, що і в Лузні були татари, якщо не ординські, то кримські.

---

²³⁴ Русская историческая библиотека. Т. 30, Юрьев, 1914, (Литовская метрика Т. 1) -С.838-839

Мабуть саме тому поселення Лузна-Лозна не було повністю спалене, як це сталося з іншими поселеннями на берегах Сниводи, наприклад з Воронівцями, що поряд. На свої, в деякій мірі протатарські поселення, ординці майже не нападали, а що це недалеко до істини, то нагадаємо, що в Лозні з давнини залишилось немало прізвищ татарського походження –Мадай (Медей) та інші. Скажімо, у сусідньому селі Воронівці таких прізвищ з давнини немає, хоча там є інші прізвища, поява яких зв'язана з подіями в Європі. Після революційних процесів 1848-1850 рр. в Німеччині значну частину німців було відправлено до України, і саме тому у Воронівцях і Чернятинцях, навіть після 1917 р., існували цілі вулиці сімей з прізвищами – Шнайдер, Штимберг, Шикер²³⁵, а уже з Воронівць прізвище Штимберг перейшло й до Лозни, ці люди мешкали біля Ціснецьких, при виході із Лозни до села Острожок.

З усього можемо робити висновок, що глобальні події світової історії не обминули глухих сіл, зокрема й таких як наша Лузна. Під товщею віків наглухо скриті особливості нашого роду, нашої культури, нашої поведінки, які своєю часточкою вливаються в загальну характеристику українського народу, його складну долю на життєвій ниві. Історія свідчить, що селище Уланів декілька разів завойовували кримські татари і перебували в ньому та навколишніх селах десятиліттями, якщо не століттями. На завойованих територіях поводитися татари, як і турки, жорстоко. На моє переконання не може бути такого, щоб кримсько-татарське військо, перебуваючи довгий час на території Уланівщини, не залишили особливих рис національних традицій в життєдіяльності та не внесли деяких змін в генофонд місцевого населення. Про подібне треба говорити, філософськи осмислювати, шукати історичні факти і здійснювати наукові дослідження, щоб знати про себе якщо не все, то хоча б визначальні особливості, задля врахування і корегування їх хоча б

---

²³⁵ Дорощ М. Воронівці – моє рідне село. Вінниця, 2008, -С.45

якось в життєдіяльності. Про те, що на території села Лузна перебували кримські татари та ще й чималий відрізок часу, свідчить ряд прикладів. Перш за все гориста місцевість, яка давала можливість захищатися від нападів місцевих загонів і навколишніх жителів, та й зовнішніх ворогів, особливо поляків. Далі, немаловажним була чиста, джерельна вода в річечці, що поповнювалась із гірських джерел, якою напували коней і її могли пити татарські вояки.

Про те, що в навколишніх селах побували татари існують прикмети, зокрема, зарослі татарського зілля – айру на берегах річок, або рогоди, його татари висаджували, щоб переконалися у чистоті води в річках. Можна тільки уявляти про події тих часів, коли татарські війська, нащадки колишніх кочуючих ординців, місяцями і роками рухались шляхами на цій благоденній землі і практично були повноправними господарями. Якщо згадати про горе та безліч негараздів, які коїлися на цій родючій і квітучій землі, то у свідомості з'являється уїдлива думка, що можливо татари залишили на згадку про себе велике зло, яке не дає спокою моему народові й понині, моїм землякам, а поради ні у кого спитати. Кочуючі татари, щоб здобувати собі харчі і худобі, робили постійні набіги на навколишні поселення, проживали там, робили усе, що бажали. Набіги були дуже часті і спустошливі, ніхто цей край не захищав, бо територія була на самому краю Русі, а крім того, татарські набіги не припинялись ні при литовцях, ні при поляках, вони очікувались постійно, люди не могли ні жити, ні працювати, а тому вони спасались втечею в ліси чи інші краї. Впродовж століть кримські татари багато разів побували в нашій місцевості, як практикували турки на південних українських землях, залишали свою кров: «До 1450 року було 4 татарських навали, а з 1450 року – 26 разів татари нападали на наші землі. Вони вважали Поділля своєю вотчиною. ...Особливо сильні спустошення були в 1474, 1475, 1476, 1478, 1498 роках»²³⁶. Важкий податковий тягар татар для жителів Поділля спонукав їх легко

---

²³⁶ М. Дорош. Хмельницька земля в переклику століть. Вінниця, О. Власюк, 2006, Ч. I, -С.23

сприймати захист західних правителів, зокрема у литовських, про це М. Аркас пише «Українські землі з охотою йшли під Литовську руку, бо через те визволялися з-під Татар»²³⁷. Це є свідченням того, що українці допомагали литовцям бити татар на річці Снівода біля Уланова, Лузни, Воронівець. Заможний і квітучий край був спустошений і обезлюднений, з тих часів майже століття стояв пусткою. Недаремно у польській інформації знаходимо повідомлення, що характеризує тогочасну нашу територію «пустиня Уланів при шляху Татарським», мабуть і навколишні села були пустелями.

З часу так званого «Батиєвого погрому» 1237-1241 рр. землі Русі, звичайно й Поділля перебували під колонізацією татар, які хоча і не завойовували українську землю, але користувалися нею для власних цілей. Який був погром і завоювання, коли князь Галицько-Волинського князівства Данило Галицький у 1245 р. домовився з Батием і їздив до столиці Орди Сарая (гирло Волги), щоб уберегти свою землю від татарських намісників, сплачуючи Орді постійну данину²³⁸. Отже, не тільки татари обкладали даниною селян Русі, князі самі пропонували данину аби тільки їх не чіпали татарські намісники. Одначе, постійна данина не влаштувала колонізаторів і вони робили набіги, які були спустошливими, з людськими жертвами, тому населення, почувши про можливий набіг, ховалося в лісах, чагарниках і болотах. Не завойовували татари Україну, а тільки проходили своїми шляхами до Європи, у них була там власна ціль, вони постійно туди ходили впродовж 260 років (1223-1480 рр.). В період своїх походів татари вели себе мирно, домовлялись з князями руськими та литовцями, коли їм ставились якісь перепони, особливо у добуванні харчів чи збору податків, привласнення земель, то вони бились і таких битв було чимало: Колка (1223); Вороніж (1237); Рязань (1237); Коломна (1238); Москва(1238); Володимир (1238); Козельськ (1239);

²³⁷ Аркас М. М. Історія України-Русі. К., Вища школа, 1990, -С.98

²³⁸ Котляр М. Ф. Історія України в особах. Давньоруська держава. К., «Україна, 1996, -С.212

Чернігів (1239); Київ (1240); Невруєва Рать (1252); Куремсина рать (1252-1255); Тугдова гора (1257); Дюденева рать (1293); Бертенево (1317); Твер (1327); Сині Води (1362); Тишевський ліс (1365); П'яна (1367); Булгарія (1376); Пяна (1377); Вожа (1375); Куликове поле (1389); Москва (1382); Ворскла (1399); Москва (1408); Київ (1416); Бельов (1437); Суздаль (1445); Бітьог (1450); Москва (1451); Олексип (1472); Угра (1480). Усе це битви локальні і не завойовували татари українську територію, а колонізували економічним поневоленням, вимагаючи харчів для себе і тварин, а також проживанням.

Стосовно Поділля, то нас цікавлять події, які відбувалися у цьому краї в період 1240-1362 рр., коли через його територію проходили татарські війська Чингіс-хана (хан Батий, ...), особливо цікавить битва 1362 р. на Синій Воді (на Сниводі). Проте, що татари Україну і наш край – Поділля, не завойовували, і це підтверджує відомий історик В. Білінський²³⁹, вони проходили своїми шляхами як і через інші країни, зокрема Польщу, Сілезію, Моравію, Угорщину, Хорватію, хоча й були битви, бо не всі погоджувалися з їхньою присутністю. – Куди ж рухались ці далекі воїни шляхами через Поділля? – в Угорщину до угрів, що і засвідчується словами командувача татарським військом, які подає Іван Франко «–Слухай же, що велить далі сказати вам Бурунда-бегадир моїми устами. Ціль його походу – край угорський, дідицтво Арпада, що був підданий великого Чингіс-хана, а тепер не хоче признати його зверхності. Щоб укарати непокірного, вислав великий Чингісхан свою силу на захід сонця. Чи ж ваша річ спиняти ту силу в її поході? Бурунда-бегадир, начальник одної часті тої сили, бажає по добру розстатися з вами. ...Опір ваш даремний, – чи сяк, чи так, а татари розвалють ваші засіки і підуть своєю дорогою. ...»²⁴⁰. Отже, так звані «монголи» хана Батия були татарами з Волги, вони рухались тими шляхами, про які відомо на Поділлі: Татарський шлях, Чорний шлях, Кучманський шлях.

---

²³⁹ Газ. Дітературна Україна. 25 серпня 2016, № 32

²⁴⁰ Видатні українські твори. Історія в романах та повістях. Почуємо славу, козацькою славу! // Іван Франко. Захар Беркут. – Донецьк: ТОВ «ВКФ БАО», 2010, -С.107

Територія українського Поділля була вкрита вздовж і поперек торговими та військовими шляхами татар, адже через Хмільник на північ пролягав Татарський шлях, ним рухались війська татар і не тільки в Західну Європу, ним вони тримали зв'язок з Кримським ханством, Османською імперією, нападали на інші землі. Територія, де посилено збирали данину і постійно перебували татари пролягала від містечка Хмільник до Уланова з відгалуженнями, зокрема до села Сальниця, Уладівка та Іванів, містечок Калинівка, Турбів і Погребище, а далі з однієї сторони межа Київщини, з іншої – Житомирщина, з продовженням на Волинь. Було чимало й інших татарських шляхів, зокрема “Чорний шлях”, одно із його відгалужень пролягало через село Сальницю, що неподалік від Уланова, далі ця вітка пролягала за 6 км від Хмільника у сторону Уланова чи Пикова, яким рухались Кримські і Буджакські татари ще й турецькі орди, здійснюючи свої набіги на Поділля і Волинь. Наші діди і батьки із села Лузна своїм дітям, у ту сторону, на Хмільник, показували, що там проходив «Татарський шлях». Саме тут на татаро-турецьких шляхах пролягав кордон на українських землях, якими володіли литовці і поляки. Мабуть, на території подільських земель та навколишніх сіл татари мали центр, з якого робили набіги на західні землі. Неподалік пролягав поживлений шлях торгівлі у дві сторони: Вінниця – Літин – Хмільник – Уланів – Бердичів – Житомир – Київ. Навіть після поразки на Сніводі 1362 р. татари, коли Поділлям володіли литовці, а після них поляки, кримські татари постійно приходили у ці місця, а тому села Лузна і Воронівці потерпали від жорстоких знищень. Муки наших давніх предків підтверджуються матеріалами спогадів сивої давнини, зокрема, коли у 1551 р. хан Девліт-Гірей осадив Брацлав (Браславль), а наше село входило у Брацлавське воеводство, «В субботу хан прибыл к замку, забрал орудия и порох, побрал в плен людей, а в воскресенье, запалив замок и город, ушел. Те люди, которые во время осады были вне города, также были переловлены по лесам. ...многие

житомирские земляне сгибли от татар, не оставивши потомства»²⁴¹. Якраз не у такі скрутні часи і не під час битви 1632 року, а значно пізніше, з'являлись поселення на озерах і річечці, яка стала притокою Сниводи, де відбувалася знаменита битва.

Століттями українці, литовці і поляки жили мирно з татарами, сутички були, нерідко криваві, бо численному війську татар треба було їсти і пити, мати пристанище. І при литовцях і при поляках татари жили добряче на рівні з іншими народами, скажімо у 1488 р. дається дозвіл толмачу татарському на землю у Віленському повіті «Биль намъ челомъ толмачъ нашъ татарский Тимурчинъ сынъ Обраимъ и просиль въ насъ земли ...И мы ему тую землю дали ...». Татари поселялись, працювали і були князями, як і інші народи «Жаловила намъ внука князя Исупова, на имя Бактыша, об имении ...И мы тое имение присудили есмъ внуце Исуповой и той Бактышей»²⁴². Межа між татарами і литовцями, які панували на Поділлі, проходила в наших краях, де татари просувались Чорним шляхом, через Староконстянтинів, на північ від Хмільника та Кучманським шляхом біля Брацлава аж до Тернополя і там ці два шляхи з'єднувалися. Кучманський шлях, одна із відгалужень Чорного шляху, який відомий з XIV ст., пролягав між Південним Бугом і Дністром: Тульчин – Бар – Чорний острів – Гримайлів – Теребовля – Зборів – Золочів – Львів, тобто на захід до утрів. Під таким кутом зору ми маємо розглядати ряд важливих подій на Поділлі: життя подолян в період 1240-1362 рр.; битву литовського Ольгерда на річці Снивода 1362 р.; спустошливі набіги на Поділля кримських татар; господарювання литовців на Поділлі; панування поляків на Поділлі.

Кримські татари, як одна із південних гілок походу Чінгісхана, також не намагались завоювати Русь, але постійно нападали, щоб одержати матеріальні вигоди і рабську силу.

---

²⁴¹ Архив Юго-Западной России. Т. 2, ч. 7, К., 1890, -С.16-17

²⁴² Акты Литовской Метрики. Т. 1, (1413-1498 г.). О. Н. Леонтович Императорский Варшавский университет. Варшава, 1896, -С.27,105

Уже у XVст. вони розпочали системне вторгнення на Поділля, саме на межі з Литовською державою, де розташоване село Лузна, що не зупинялось багато років: 1438 р., 1442 р., 1448 р., 1450 р., 1453 р.; через деякі тихих років у 1469 р. татарські напади відновились; у 1474 р. знову розпочались спустошливі набіги на Поділля і всю державу Русь: «Около 1480 г. начинаются опустошительные набеги крымского хана Менгли Гирея. ... В 1489 г. татары несколько раз набегали на Подолье, но потерпели поражение около Копыстрина (на Буге), были набеги 1494 г., описание замков свидетельствует о жестоком опустошении Подолья»...«замок этот (Камянец) почти весь разорен и разрушен, продовольствия никакого, все здания разрушены»²⁴³. Якщо такі замки були знищені вщент, то можна уявити які спустошення вони залишали після себе, мандруючи через невеличкі поселення. Набіги Кримських татар відмічалися у 1500 р., 1502 р., 1503 р., але коли у 1528 р. кримчаки потерпіли поразку, то до 1540 р. вони свої набіг трохи призупинили, якогось відчутного опору своїм набігам на Поділлі, яким згодом володіли литовці, татари не відчували, почували себе вільно, як колись стародавні половецькі зағони. Більше того, у литовців з давнини головним ворогом були москалі, які чинили військові набіги. У 1538 р. князь Сігізмунд звернувся до усіх панів литовських та депутатів ради Великого князівства Литовського з листом «объ опасности отъ Москвы въ виду близости окончанія перемирія и отсутствия постановленія о средствах защиты Княжества; необходимость усиленія средствъ господарского скарба въ виду близости войны; предложение раде обдумать средства для борьбы съ Москвою; о действиях Крымскаго хана и отношеніи к нему; объ опасности отъ Турецкаго султана; необходимость укрепленія и обеспечения пограничных замков и меры для этого»²⁴⁴. З документів видно, що литовці

---

²⁴³ Архив Юго-Западной России. К., 1893, Т. 1. ч. 8, -С. 64-65, 67

²⁴⁴ Русская историческая библиотека, Т. 30. Литовская Метрика Т. 1., ч. III, Корчев, 1914, книга вторая, -С.1.

нерідко домовлялися з кримчаками, які рухались землями Поділля, для боротьби проти Москви і одержували допомогу що бачимо із такого повідомлення «1540 г., январа 10. Листь от великаго князя Сигизмунда къ Крымскому хану Сагапъ Гирею: изъявление благодарности за посылку ханомъ своего сына Еминъ Гирея съ войскомъ на московскую землю, желаніе сохраненія приязни»²⁴⁵.

Політика татар, як до речі й наступних володарів Поділля литовців, не передбачала втручання в релігійні стосунки та побут населення. З часом чимало татар оселялось на завоєваній території, одружувалися на тутешніх дівчатах, займалися господарством, переймали мову, традиції та звичаї. і такі сім'ї, як пише М. Дорош «...часто називали «липняками». По Чорному шляху під селом Маркуші, де зараз росте ліс, там було ціле селище, з назвою «Липкані», де жили асимільовані татари»²⁴⁶. Уже за часів Вітовта і Казимира (1418-1448 рр.) асимільоване населення використовувалось для захисту від Кримських татар «З метою стримання постійних татарських нападів на свої території він (Вітовт) масово селив на прикордонні татарських бранців – (уланів) – багато чисельних потомків татарських ханів від різних жінок»²⁴⁷. Та й видно, що крім цього, деяких рослин, татари залишили чимало рис побуту в нашій місцевості, мабуть дещо перейняли і в наших селян, особливо у веденні рільництва і тваринництва. В життєдіяльності кримських татар визначальним видом трудової діяльності було скотарство, землеробство, садівництво, городництво, виноградарство, бджільництво. Обмін в цих видах діяльності двох народів був мабуть суттєвим і рівновеликим.

Цікавим є порівняння інших видів діяльності татарського народу і населення нашого села. Історичні факти свідчать, що

---

²⁴⁵ Русская историческая библиотека, Т. 30. Литовская Метрика Т. 1, ч. III, Корчев, 1914, книга вторая, -С.58

²⁴⁶ М. Дорош. Хмельницька земля в переक्лику століть. Вінниця, О. Власюк, 2006, Ч. I, -С. 18.

²⁴⁷ М. Дорош. Хмельницька земля в переक्лику століть. Вінниця, О. Власюк, 2006, Ч. I, -С.22

в кримсько-татарського народу широко було розповсюджено кустарне виробництво: пекарі, поварі, ковалі, теслярі, ткачі, штукатури, шкіряники і інші. Придивимося в нашому селі і побачимо, що подібними ремеслами володіли наші селяни досить мистецьки. Ми не можемо сказати хто в кого що перейняв, мабуть татари у наших селян, але ідентичність в ремеслах наяву, що свідчить про перебування татарських полчищ в нашій місцевості, яке неподалік від селища Уланів, як головного пункту, який постійно перебував у полоні татар. Серед кримських татар були і освічені люди – учителі, лікарі, письменники, художники, вчені, музиканти, політичні і релігійні діячі, військові. В той же час дослідники, представники самого татарського народу, відмічають, що загальна кількість таких людей в цілому була занадто мізерна, переважали все таки ремісники.

Погляньмо тепер на себе, населення нашого села виключно займається сільськогосподарським виробництвом, широко розвивались ремесла, як і в татар, хоча це практикувалось в минулому. В той же час представників нашого села дуже обмаль, особливо відомих в країні, лікарів, письменників, художників, музикантів, політичних, державних, військових і релігійних діячів – їх одиниці. Подібні мистецькі риси або не закладені природою, або якимось не виховувались у наших молодих селян, що дуже схоже на традиції татарського населення. Немає устремлінь місцевих жителів нашого села самостійно управляти своїм господарством, своєю громадою. А ось бажання працювати фізично, обробляючи землю та вирощуючи тварин, у наших селян надзвичайно високе, воно неперевершене, усі люблять працювати фізично.

Існують й інші риси, які ми запозичили чи то практично, чи генетично у кримських татар. Цікавим є відносно в середовищі кримськотатарського народу, його національні традиції. В цілому весь татарський народ, якщо він не в походах за грабунками, займався виробництвом продуктів рослинництва і тваринництва та різноманітним дрібним ремеслом. В той же час діловий кримсько-татарський

народ був замкнений в тісних рамках національних традицій, а особливістю було те, що все, що нове напрацьовувалось, не набувало широкого розповсюдження і застосування, здебільшого залишалось сімейними традиціями²⁴⁸. Ось чому всі були зайняті тією чи іншою діяльністю, але все виконувалось вручну, ніхто нічим не ділився, ніякими новинами в технології, а тому продуктивність праці була надзвичайно низькою. Сталося так, що немає ні серед татар, ні серед наших лознян знаменитих винахідників і філософів, які б рухали техніку і громаду дорогою прогресу. – Хто у кого навчався, хто передавав свої традиції?, – ще вичатиме історія, але реалії свідчать про їхню схожість. Ох, як ми схожі на татар! Майбутні дослідники можливо знайдуть докази, а чи не залишились подібні риси в селян нашої місцевості від татар. Колись в селі Лозна над річкою жив Іван Сергійович Недорізанюк, мій сусід, якимось розповів йому, як, на мою думку, щоб полегшити життя наших селян у виробництві продукції тваринництва, зокрема, молока. Справа полягала в тому, що селяни одержують молоко від корів, витрачають на це багато кормів, часу і фізичної сили, а в них купують це молоко за безцінь і ніякого доходу корова не приносить. Подібне є і тепер, коли майже 30 сімей доглядають 5-7 молочних корів, одержуючи за це мізерну ціну. Моя думка полягала у тому, а це був ще радянський період, щоб допомогти селянам організуватися і збудувати завод з переробки молока на місці і продукцію, а саме масло, сир, сметану, йогурти, морозиво і багато іншого продавати і одержувати високі прибутки. Слухач сприймав добре, але коли я сказав, що завод найкраще збудувати в Уланові, де найкраще сполучення з іншими селами, селяни яких постачатимуть молоко на завод, то мій співбесідник різко відповів, цього ніхто не допустить, щоб в Уланові будувати завод, хай вони самі, а ми – самі. Ця розмова завжди не давала мені спокою, я її згадав уже в роки незалежності, коли

---

²⁴⁸ Гульнара Муртазаєва. Проблеми повернення і адаптації кримських татар. Вид-во "Таврія", 1997, -С. 16

уже держава розпочала організовувати громади, а тому вимушений висловити своїм землякам побажання, щоб вони завжди ділились з іншими, особливо сусідами, думками, матеріальними здобутками, технологіями виробництва, спільною організацією праці проти зовнішніх негаздів і досягненнями успіхів.

У середині XVII ст. (1650 р.) Поділля було ще й Туреччиною колонізовано, посилювався тиск магометанської культури і релігії із-за чого активізувався міграційний процес, населення переселялось в інші регіони Русі: на схід – за Дніпро; на захід і північ – на Полісся. Мабуть довго збиралися турки панувати на Поділлі, бо між замком, мечеттю, а ще й сторожовими постами понад берегом Бугу були прориті підземні ходи. Однак, в історичних джерелах зберігся цікавий факт, що, залишивши Хмільник, «турки все майно здали по акту місцевій владі». Вчинок досить гуманний, як на ті часи.

За Карловицьким мирним договором 1699 року Брацлавщина, Вінниччина, як і решта Поділля знову дісталися Польщі. Цікавий факт, що коли турки залишили Поділля, то розпочався зворотній рух населення з Брацлавщини і Поділля на захід, відбулися інтенсивні міграційні процеси, які призвели до значного обезлюднення Подільського краю, руйнувались і матеріальні, і духовні цінності. Яка причина міграції? Звичка працювати на когось, адже з декретів історії видно, що чимало селян Поділля працювали в господарствах татар: косили сіно; жали пшеницю; були випадки прийняття християнами магометанства. Про татарську епоху мало історичних джерел, але вони свідчать: татари нічим не відрізнялися від місцевих жителів у виконанні державних обов'язків; існує все більше і більше доказів, які свідчать, що у ті часи Поділля було мало заселене; доказано, що татари не загарбували наших земель, вони колонізували країну економічно і поселенням, здебільшого рухалися своїми «татарськими шляхами» на Поділлі; вони поселялись, осідали і жили, як і місцеві жителі, про що існують свідчення.

6.2. Литовська колонізація (1362-1569 рр.)

Як свідчить історія древнього періоду, особливо реальні першоджерела, литовці з'явилися на Поділлі у 1362 р., коли їхній князь Ольгерд бився з татарами і переміг їх на річці Снивода, в інших краях Русі значно раніше. – Що принесли на Поділля Ольгерд і його родичі-князі, яких він залишив на Поділлі після себе?, – адже після битви великий князь більше ніколи не бував у цих краях, його інтересом були інші землі. Сутність Литовської епохи, діяльність їхніх князів на території Поділля в українській історії не висвітлювалась, цього не допускали москалі. Період (200 р.) литовської колонізації та господарювання наших селян в ті часи майже не вивчений, про нього москалі заборонили українським та й литовським історикам щось писати, а московські історики події того періоду уже переписали на московський аршин навіть у першоджерелах і поклали їх до схрону. Москалі у переробленій історії на свій лад трактували Литву і її діяльність, споганюючи все, бо саме Литва володіла великими просторами Русі, якими пізніше володіли москалі.

В історичній літературі нерідко чиняться закиди на те, що литовська присутність на Поділлі була фактором «європейської культури», засновництва поселень. Одначе, подільська археологія та топоніміка не дають юному литовському князівству жодних шансів вважатися засновником будь-чого на Поділлі, вони багато чого використовували українського. Литовці доклали чимало зусиль для залучення українських вояків, щоб зупинити, розбити і витіснити з Поділля татарських ординців. Більше того, самі ж литовці не старались нічого власного нав'язувати українцям, навпаки, вони сприймали для власного користування руську культуру, закони і традиції, українська історія і мова не руйнувались, як це робили москалі. Коли московські історики переглядали історію загарбаних країн, то про Литву

тракували якусь нісенітницю, мовляв «Русь подбита Литве, хотя политично слаба, стояла однакъ дотычно образования выше одъ Литвы. .... Заведена политичной и судовою организации, панъствовый ладь, плоды письменности, и штуки, промышленность и торговля и все таке инше показува-ли Гедиминови, що Русь щодо духовной жизни выше стоитъ от поганской дикой Литвы»²⁴⁹. Однозначно треба відміти-ти, що московські твердження не відповідають дійсності.

Всі роки, коли Ольгерд очолював велике Литовське князівство, він особисто визначав політику в усій державі, у тому числі й на Поділлі, яка полягала у тому, щоб²⁵⁰: а/ посилювати свій вплив на Новгород, Псков, Смоленськ; б/ підтримувати Тверських князів у сутичках за території з Московськими князями; в/ намагатися приєднати до Литовського князівства землі князівств Чернігівщини і Київщини, а також Подільські землі, ведучи при цьому боротьбу з Москвою; г/ вести боротьбу з Польщею. Історія засвідчує, що володіючи українською землею литовці потерпали і від татар «сторожа на око ихъ видела войско великое Татаръ зъ делы и зъ гаковеницами», і від поляків «а пошла бы замужъ до чужое земли – до Польски», і від москалів «от Московского оное панство не до конца покою безпечно»²⁵¹. Скажімо, володіючи Брянськими, Новгородськими, Київськими і Подільськими землями, литовські князі тримали постійну оборону проти військ Ординців, які довгий час снували багатьма шляхами чималих просторів Русі на захід Європи. Одначе, історія підтверджує, що з часом литовці найменше потерпали від татар, які, рухаючись своїми шляхами, вони поселялись на усій території Русі і були її постійними жителями, які несли державні повинності. Більше того, у литовців з Ордою та Кримом були навіть доволі дружні стосунки, хоча її війська снували українськими землями, що бачимо

²⁴⁹ Перегляд Южно-Руской истории 1337-1450 pp. Написал Подолянин. Львов, 1875, -С.5-6

²⁵⁰ Очерки истории Великого княжества Литовскагодо половині XVст. В. В. Антонович., Віпуск I, К., 1878, -С.127

²⁵¹ Русская историческая библиотека. Т. 30, Литовская метрика Т. 1, Юрьев, 1914,-С.20

з багатьох грамот²⁵² «Казымиру, королю брату, отъ Бактыяра съ челомъбытьемъ поклонъ. ...Ино межи нами братство будетъ». Були грамоти й від Ординського князя Теміра про збереження братства «От Темира поклон ...Наше пакъ братство то есть: царемъ коли посла пошлете, а насъ коли братомъ себе наречешъ». З Кримом були також досить дружні відносини, особливо коли литовські князі були і великими князями Литовськими, і великими королями Польськими: князь Казимір одержав слово від Менглі-Гірея, що не буде підтримувати Московських князів «как может Московский князь мне такое слово сказать? ... сее слово изъ мысли себе выложите. .. съ королемъ, съ братомъ своимъ въ братствеи въ приязни хочу быть, на то стою»; інший документ підтверджує такі відносини «Присяга Азбаты, посла Крымского хана Менгли-Гирея и князей и улановъ, въ дружбе и союзе съ великимъ княземъ Казимиром», що відбулося у 1479-1480 роках. Отже, литовсько-польська держава жила в мирі і дружбі з Ордою та Кримським ханством, а з турками бились, з москалями гризлись. Скажімо, у 1486 р. князь Казимір направив великому князеві Московському Івану Васильовичу (Грозному) листа, щоб зібратися і обговорити нанесення кривд і грабувань на кордоні з Московським царством, а також повернути збитки, нанесені розбоями і грабунками²⁵³.

Мабуть найлегше було позбутися на Русі татар, забравши під своє володіння великі землі, і у 1362 р. маловідомий Литовський князь Ольгерд побив татар, вигнавши їх з Поділля. Землі Волині та Білорусі, як і всієї Русі прибрали до рук інші добре відомі литовські князі, приєднавши ці землі до Великого Литовського Князівства і Русь стала Литовською: «Тымъ чиномъ Литва под Гедиминомъ и Ольгердомъ лучить больше часть Южной Руси (Володимир, Подолье и Оукраину) съ свою въ одинъ политичный организмъ и стаеся великою державою»²⁵⁴.

---

²⁵² Русская историческая библиотека. Т. 27, с.-Петербург, 1910, (Литовская метрика Т. 1) –С.329, 354, 356, 361

²⁵³ Там же, -С.443

²⁵⁴ Перегляд Южно-Русской истории 1337-1450 pp. Написавъ Подолянинъ. Львов, 1875, -С.5-6

В історичних документах збереглося мало інформації про битву на Сниводі, не так багато відомостей про самого князя, а тому існує багато плутанини, випадковостей і «проізволія»: коли відбувалась битва; де вона відбувалась; заради чого Ольгерд бився з татарами; де бралось військо у маленької держави Литва, щоб зайняти величезні простори Русі.

Що стосується сил русько-литовського війська, то відзначимо наступне: йшли у бій русини (українці), а ними командували литовці і так було в усі часи. Реєстр війська литовського свідчить, що на усій території Русі, яку займали литовці жили татари і вони також допомагали литовцям: платили податки; поставляли коней і зброю у військо, самостійно приймаючи участь у війську. Ось свідчення про те як озброювалась Литовська армія і хто у ній воював «Реєстръ князей и улановъ Татарских. ...каждый съ нихъ менованъ есть на кольку конехъ служити: князь Иваеъ хоружий Татарских самъ шесть. ...князь Магметъ самъ пять, князь Кульдышъ самъ семь, князь Яхъя самъ шість, ...Янибек самъ треть, Речинъ самъ вторъ»²⁵⁵. Були татари на усіх землях Русі, навіть у Новгородському повіті, які поставляли коней і самі йшли до війська «Абрагимъ Морьдасовичъ конь зъ сагай., з шаблею. Такташъ Петеневичъ конь з сагайдакомъ з шаблею. Панъдей Аразовичъ з дьму на клячы з сагай, з шаблею»²⁵⁶. Відповідно до матеріалів Литовської Метрики (Т. 27,-С.30,33)²⁵⁷ литовцями здійснено чимало перепису тих, хто повинен давати коней, зброю і сам йти у військо, але про землі Поділля дуже мало, лише згадується, що Смоленські бояри мали маєтки у Браславлі (Поділля) і звідтіть поставляти коней. Про це свідчить вказівка Браславському воєводі «Князь Романъ Санкгушковичъ, воевода Браславский, гетьманъ дворний, староста Житомирский ...з ымений своих – зъ Звенигорода, съ Полоного ставить

²⁵⁵ Русская историческая библиотека. Т. 33.. Литовская метрика. Перепись войска литовского. Петроград, 1915,–С.120

²⁵⁶ Русская историческая библиотека. Т. 33.. Литовская метрика. Перепись войска литовского. Петроград, 1915,–С. 426

²⁵⁷ Після поділу Речі Посполитої близько шістьсот томів потрапило до Росії, де зберігається у древніх архівах.

коней сто по козацку збройно-панцири, пр., сагай., сабли, рогати., а драбовъ при томъ почте ставить в пятьдесятъ въ барве з рушницами»²⁵⁸. Ось так завойовували наш край і всю Русь литовці, давали коней і українці, і татари, кожне село, але про наш край повідомлень у переписі війська литовського у ті далекі часи (1362 р.) немає, лише існують дані, що брали коней у Київському повіті, Браславському, Новгородському, Смоленському, Ковенському, Городенківському, Пінському, Вітеському, Полоцькому, Волинському та інших землях. Отже, литовці, як ні одна держава, завойовували території за допомогою місцевих жителів (аборигенів), не вмішуючись в їхнє культурне і громадське життя.

– Чому з'явилась Литва на Поділлі? – таке сталося не випадково, адже після смерті великого князя Гедиміна ця країна мала чимало неприємностей: його сини стали удільними князями і не підтримували один одного; за Волинь і Галицьку Русь з литовцями билися поляки; німецькі хрестоносці виступали проти Литви, одержавши за це від Польщі землі. В таких умовах сини Гедиміна об'єдналися навколо наймудрішого Ольгерда, про якого в літописах написано: «Сей-же Ольгердъ премудръ бе зело, многими язики глаголаше, и превзыде саном и властью паче всехъ суетныхъ отвращашеся, потехи, игранія и протчихъ таковыхъ не внимаше, но прилежаше о державе своей всегда день и ночь; и п'янства отвращашеся: вина, и пива, и меда, и всякаго питія п'янственнаго не пияше, отнюдь – бо ненавидяще п'янства, и велико воздержаніе пияше во всемъ; и от сего великъ разумъ и смыслъ приобрете, и крепку думу стяжа, и таковым коварствомъ многи земли и страны повоева, и грады и княженья поималъ за себя, и удержа власть велію, и умножись княженіе его паче всехъ, ниже отець его, ниже дедъ его таковъ бысть. Бе бо обычай Ольгерда таковъ, никто-же не ведаше его, куды смысляше ратью ити, или на что збираетъ воинства много, пониже и сами тіи воинственніи чинове и рать вся, неведяще куды идяше: ни свои, ни чужіи, ни гости пришельцы: въ таинстве все

---

²⁵⁸ Русская историческая библиотека. Т. 33. Литовская метрика. Пенепись войска литовского. Петроград, 1915, –С. 452

творяше любомудро, да неизыдетъ вестъ въ землю, на невже хочеть ити ратью; и таковою хитростью покрадываша многи земли, поималъ многи грады и страны поиленилъ; не стально силою великомудростью воеваше. И бысть отъ него страхъ на всехъ, и превзыде княжением и богатствомъ»²⁵⁹. Крім того, Ольгерд, на відміну від інших литовських князів, був найбільше прихильний до українського (руського) народу «Большая часть жизни Ольгерда протекала на Руси, среди русского населения и подъ влияниемъ русской культуры»²⁶⁰. Завдяки Ольгерду в литовсько-руській державі було надано пріоритет руському народному началу, руська (українська) культура мала перевагу й на Поділлі. Одначе, Ольгерд на Поділлі не довго перебував, коли він переміг татар, то Поділля передав племінникам, які приймали участь у битві, синам Коріата – Олександрю, Константину і Федорові. Саме вони і їхні нащадки створювали умови для проживання на малонаселеному Поділлі, адже, як свідчить історія, в період перебування всього Поділля, під владою Литовської держави жителів одержали трохи відносного спокою, окрім татарських нападів, які і при литовцях, і поляках не давали спокою жителям краю.

Родичі Ольгерда, які управляли Поділлям, дотримувались його політики як Великого князя Литовського князівства. – У чому сутність політики князя Ольгерда на приєднаних землях України, зокрема народу Поділля?, – «По вере, по бытовымъ привычкамъ, по семейнымъ связямъ и возрениямъ Ольгерд всецело принадлежалъ этой народности и служилъ ея представителемъ»²⁶¹. В литовську епоху розвивалась українська культура: руська мова була урядовою мовою Великого Литовського Князівства; руською мовою складено основну

---

²⁵⁹ Никоновская летопись, Т. III, -С.174, Т. IV, -С.20= -21; летописи: Софійская 1-я, -С.236; Новгородская 4-я, -С.72; Супрасльская, -С. 95; летопись изд. Даниловичемъ, -С.190. /В книге Антоновича В. Б. Монографии по истории Западной и Юго-Западной России. К., 1885, Т. 1, -С.83-84/

²⁶⁰ Антонович В. Б. Монографии по истории западной и Юго-западной Росии, К., 1885, -С. 84.

²⁶¹ Очерки истории Великого княжества Литовскагодо половині XVст. В. В. Антонович., Випуск I, К., 1878, -С.96

кодифікацію права Великого князівства (три Литовські статути – 1529,1566,1588 рр.); у тексті III Литовського статуту, що діяв до кінця XVIII ст. написано «не чужою якоюсь мовою, але своєю власною (тобто руською) права списані маємо»²⁶². Причина такої політики полягає ось у чому: Ольгерд народився в Литві, одначе він не сприймав народного вибору, як джерело влади, як це з давнини практикувалось у литовських племенах, а дотримувався ідеї, що верховна влада має бути у руках княжого роду, як це робив Володимир-хреститель на Русі, роздаючи владу управління своїм синам; Великий князь Литовський Ольгерд (1345-1377 рр.) був одружений на руській князівні, а тому мав прихильність до усього українського, любив український народ²⁶³ і про це існує чимало історичних свідчень. Найголовніше, в Литві верховну владу обирали литовські племена, в Русі ж влада належала княжим родам, що було основною розбіжністю Ольгерда зі своїм литовським народом, а можливо з поляками. В діяльності Ольгерда, його синів, онуків і племінників така розбіжність визначала політику Литовської держави на Поділлі і в Україні. Саме Ольгерд в період свого князівства, як і Володимир на Русі у давнину, віддавав владу управління приєднаними землями: своїм синам – найкращі території; ближчим родичам-середні та віддалені території; племінникам – найменш цінні і найбільш віддалені території. Нагадаємо, що саме Поділля, після битви з татарами, було передано племінникам, тобто наша територія вважалась литовцями «найменш цінною і найбільш віддаленою». Тут ми лише зауважимо, що величезна і сильна держава Русь, за часів синів Володимира, втратила свою могутність із-за розбрату між синами²⁶⁴, так і велике Литовське князівство, до якої входили землі колишньої Русі, також втратило свою єдність із-за розбіжності інтересів нащадків Ольгерда. Висновок єдиний – народ і його вибір влади є основою міцності держави.

---

²⁶² Польща-нарис історії. Варшава, 2015, -С.97

²⁶³ Аркас М. М. Історія України-Русі. К., Вища школа, 1990, -С.97

²⁶⁴ Панасюк Б. Я. Русь: нація і держава. Т. 1, Помилки Великих Київських князів. КНЕУ, К., 2009.

Саме в особливостях політики Ольгерда і його нащадків була основна причина того, що за часів Литовського князівства на Поділлі не нав'язувалось щось чужинське: вся увага і симпатії зосереджувались на можливостях руського (українського) населення; історики мають знати, що за часів Литви наша держава носила назву Русь, а населення русини, ніякої «України» не існувало. Таке твердження йде в розріз того, як пишуть московські і промосковські історики, які звикли хаяти усе не московське, що мовляв Литва була відсталою державою з низькою культурою. Дослідження підтверджують, що на той час Литва була відомою країною, вона змагалась з багатьма країнами за сфери впливу в Європі, але на Русі литовці були толерантними, вони не запроваджували своїх порядків на захоплених українських землях, хоча усе майно контролювали, збирали податки, тримаючи економіку під пильним поглядом. Ось що писав 12 серпня 1563 р. великий князь Сігізмунд Август до старости в Луцьку, Браสลавлі і Винниці князю Богушу Феодоровичу Корецькому та охоронцеві Андрею Братковському «приказуемъ вамъ ажъ бы есто вжо жита и всякого збожъя і тежъ быдла и иныхъ вшелякихъ живностей зъ здешнего панства нашего нигде за границу пропускати не смели ись пыльностью того стерегли. ...ничемъ не смеючи ослуhati сего расказанья нашего»²⁶⁵. Одночасно подільське населення, а серед них і лозняни, село Лозна уже у цей період існувало, перебували під сильним податковим тиском, тобто литовці не займали мови, культури, звичаїв, історії, але платіть податки, а вони були великі і постійні. Таке підтверджується листом князя Сігізмунда Августа, який направлено 29 квітня 1566 р. до Браславського і «Веницкаго» (Вінницького) повіту «о сборе «третьего гроша поголовщины» въ виду недостаточности средствъ, собранных поголовщиною»²⁶⁶. Отож, землі Русі були базою здобуття харчів, військової сили, зброї, коштів і багато

---

²⁶⁵ Русская историческая библиотека, Т. 30. Литовская метрика Т. 1, Юрьев, 1914, -С.716

²⁶⁶ Русская историческая библиотека, Т. 30. Литовская метрика Т. 1, Юрьев, 1914, -С.858

іншого для життєдіяльності Великого князівства Литовського, як це було у минулому для татар. Литовська колонізація Русі була не військовою і не політичною, а суто економічною, а тому супротиву з боку українців було мало, вони здебільшого погоджувались і тихо служили прийшлим колонізаторам.

Сказати, що в литовську епоху нічого не запроваджувалось нового, як це намагалися проповідувати московські історики, буде не справедливим. На Поділлі литовці перебували більше двох століть (1362-1569 рр.), але тільки до 1434 р. вони збудували чимало міст, серед яких Кам'янець, Скала, Чермний Городок, Брянськ, Соколиць, Веница (Вінниця)²⁶⁷. Перебуваючи під владою великого Литовського князівства в складі Вінницького повіту селяни села Лузни-Лозни відчували існуючий на той час поділ землеробів²⁶⁸: челядь – зовсім безправні селяни; отчині – їм виділяли землю, за яку несли службу, виконували роботу і платили податки; данники – вільні землероби, володіли переважно власною землею; слободичі, вольники – не мали власної землі, а брали в оренду за контрактом у поміщиків, за що виконували роботи, платили визначені кошти. Мабуть з тих минулих часів формувались бідняки, середняки, заможні і багаті, тобто хто як працював так і мав. Крім того, тоді ж у Литовській державі були так звані бояри, які одержували землю, яку заселяли різним народом: «Во время Литовского владычества все роды принадлежали к сословию дружинному т.е. к боярам – все дипломы, выданные околичным шляхтичамъ великими князьями литовскими на право владения землями и на разныя преимущества, упоминают о том, что они даются за военные заслуги»²⁶⁹.

При литовських князях древнє українське боярство поділялось на: земляни «земляне», слуги ординські «слуги ордынские», і слуги замкові «слуги замковые», тобто, усі були слуги. Земляни – це члени військових дружин литовських князів,

---

²⁶⁷ Молчановский Н. Очеркъ известий о Подольской земле до 1434 года. 1885, -С.170-173 (Існує препринт видан. у Москві, 2011)

²⁶⁸ Архив Юго-Западной Руси. Т. II (1700-1799), ч. 6, К., 1890, -С. 11-17

²⁶⁹ Архив Юго-Западной России. К., 1867, Т. 1, ч. 4, -С.4

вони відносились до особливої категорії околичної шляхти-сільської, які одержали великі наділи землі (маєтки), за що були зобов'язані давати князеві: встановлену плату; людей на війну; самому йти на війну; виділяти коней для війська; постачати продукцію князеві і для війська. Слуги ординські – частина боярства, яка також одержала землю (маєтки), але за це вони несли повну сторожу на кордоні з татарами, наприклад біля «татарського шляху», попереджувати про можливі набіги і захищатись від них, а коли війна, то приймати участь у війні. Слуги замкові – володіли невеликими ділянками землі і зобов'язані були обслуговувати потреби замку князя, також платили різні повинності. Коли прийшли поляки, то лише земляни, тобто околична шляхта, були визнані поляками шляхтою, а ординці і замкові слуги стали простими селянами і хоча й мали невеличкі наділи землі – їм довелося шукати кращої долі. Примірно так формувались селяни в селах, можливо й у Лозні. Руська околична (сільська) шляхта відрізнялась від шляхти польського походження, вона використовувала українську (руську) мову, віру, звичаї, культуру, у неї було все так як у сільського народу, під час козацьких битв українська шляхта була з козаками. Князів українських майже не було, на українській території господарювали у той час литовські князі, пізніше польські. Отже, ще за часів Литви українці привчались служити іншим державами, тримати у ярмі свій же український народ, що знадобилося у майбутньому для поляків і москалів, особливо у період більшовиків під час колективізації.

Мабуть литовські князі добряче себе почували, володіючи величезними землями Русі, а від добра недалеко й до біди, бо добро й зло йдуть поряд. Розпочались сімейні чвари та інтриги на самому високому державному рівні серед великих литовських князів, як це сталося в далекому минулому серед великих Київської князів, Українські землі приваблювали не тільки литовців, але й поляків, а після них москалів, вони чинили погроми на українських землях. Тобто, литовці, перебуваючи на землях України, особливо на Поділлі,

постійно готувалися до боротьби проти поляків, москалів, турків і кримчаків, організовуючи військо, збираючи кошти з населення для будівництва нових замків, мостів, підвід та організації сторожі на усіх прикордонних пунктах. Одначе, вищі чини Литви і Польщі вели між собою перемови про інші справи і невдовзі поляки, домовившись з литовцями, розпочали самовільно займати частину Поділля, зокрема до межі річки Снивода: з лівої сторони були землі литовців, а з правої, у сторону Камянця, поляків.

Спочатку між литовцями й поляками відбувалася проста торгівля українським Поділлям, впродовж значного періоду у литовців виникали постійні сутички з поляками за подільські землі, вони і бились, і торгувались: спочатку поляки виторгували у литовців за 20.000 грошей половину Поділля (права сторона річки Снивода) з містами Камянець, Смотрич, Бакота, Скала, Чермний Городок, Межибож, Божськ, інші; друга частина Поділля (ліва сторона річки Сниводи) з містами Брацлав, Сокоlecь, Вінниця, Кременець та інші; десь у 1413 р. литовці знову повернули собі усі подільські землі; через деякий час поляки заплатили литовцям уже 40.000 грошей і повернули праву частину Поділля знову до Польщі. В подальшому сталося так, що литовці через своїх князів сімейно зближались з поляками і перейшли на їхню сторону, а «Сполучение Литвы с Польщею черезъ женитьбу Ягайла зъ Ядвигою, мало свои наследки для Руси»²⁷⁰, що призвело до втрати литовцями не тільки Поділля, але й власної держави, у тому числі Брацлавщини, де знаходяться й землі села Лузни-Лозни. Відмітимо, що село Лозна усі 200 років перебувало під володінням литовців, аж доки у 1569 р. не відбулося об'єднання Литви і Польщі, коли у нашому селі стали поселятись поляки. Треба відзначити таку особливість у селі Лозна: перебування понад 200 років під впливом литовців у селі нічого не змінилось, бо литовці не нав'язували ні свою культуру, ні свою історію, ні мову, ні традиції, усе залишалось

---

²⁷⁰ Перегляд Южно-Русской истории 1337-1450 pp. Написал Подолянин. Львов, 1875, -С.40

місцеве, а ось поляки нав'язували все своє, а тому в селі простежується багато польського.

В чому суть справи? Уся українська історія заплутана в історіях сусідніх держав, які розтягували землі Русі, застосовуючи різноманітні, іноді дивовижні національні інтереси. Століттями землями нашого Поділля, які і іншими великими просторами Русі, володіли литовці, але полякам це не подобалось і вони вишукували методи, щоб прибрати собі ці землі. Для однієї із доньок польського короля Людовіка династії Анжу Ядвіґи обрали чоловіка і не кого-небудь, а великого князя Литви Ягайла, якого не вона обирала, а ухвалили польські можновладці, що стало багатівіковим союзом Польщі і Литви (1382-1569 рр.). Хоча польські можновладці вважали, що в Литві «Панівна династія і її оточення були поганями»²⁷¹, але їх цікавило не особисте життя Ядвіґи, а щось набагато більше, адже Литва володіла величезними просторами Русі, які не давали спокою поляками, а тому «Причини цього важливого кроку слід шукати ...у планах польської панівної еліти продовжувати експансію на схід, розпочату приєднанням Галицької Русі». Поляки у своєму стилі усе прибрали до рук, навіть культуру, пояснюючи у своїй історії, що «Хрещення в католицькому обряді поганських до того часу жителів Великого Литовського Князівства, котрі, зрештою, були меншиною в цій величезній державі, увів їх до сфери латинської культури»²⁷². Тактика польської влади спрямовувалась на знищення православної церкви, православних єпископів схиляли до прийняття католицької віри, але цього не відбувалось, а до поляків ставлення народу було в усьому зневажливим. Якщо при литовцях усе залишалось українське і литовці його сприймали, то при поляках усе було відокремлене: релігія, культура, відокремлені сім'ї, навіть кладовище були відокремлені. Тактика польської влади спрямовувалась на знищення православної церкви, православних єпископів схиляли до прийняття католицької віри, але цього не відбувалось, а до поляків ставлення народу

---

²⁷¹ Польща-нарис історії. Варшава, 2015, -С.43

²⁷² Польща – нарис історії. Варшава 2015, -С.43

було в усьому зневажливим. Якщо при литовцях усе залишалось українське і литовці його сприймали, то при поляках усе було відокремлене: релігія, культура, відокремлені сім'ї, навіть кладовище були відокремлені. Ось так дивилися поляки на литовців, а ще гірше на українців, навіть тоді, коли здавалося б литовці володіли землями Русі. Згодом увесь простір Великого Литовського Князівства і Русі охопили структури католицької церкви, що свідчило про перемогу поляків над литовцями.

Тому не може бути дивиною, що до 1569 р. на Поділлі точилася боротьба між корінним місцевим населенням Поділля (руськими, русинами), литовцями і поляками. Хоча литовці і поляки об'єдналися в єдину державу, що носила назву Річ Посполита, але литовці відстоювали багато чого власного²⁷³: зберігались окремі системи литовських центральних сановників, війська і скарбу; Литва охороняла свою політичну ідентичність; зберігались окремі привілеї і власна система судочинства на основі II Литовського статусу, який діяв також на українських землях; Руській еліті вдалося добитися багатьох поступок, зокрема, збереження правної окремішності і застереження, що на ці землі не поширяться екекуція маєтків; проголошено рівноправність православних русинів у привілеях польської шляхти. Підготовка і підписання Люблінської унії про об'єднання двох держав йшла під гаслом: литовці відстоювали форму рівноправних держав «Литвини хочуть бути, як два тіла, поєднані в одне»; польська ж сторона вперто тягнула до засади інкорпорації – «полякиж хочуть, щоб провінції були змішані і з них створене одне тіло». Унікальність державного об'єднання в Європі, якого важко знайти у світовій історії, полягає у тому, що «Гедиминъ загадавъ за-для того вводити в Литву плоды цивилизації руской, и споити Литву и Русь въ одно тело теснейшою звязею». Одначе, саме головне для українців те, що «Гедиминъ не заберавъ земского майна, не боронивъ придерживатся своей веры и обычая руским племенам, котори собе подбивъ, а сыны

---

²⁷³ -С.57-67

его и сродники женилися съ княгинями рускими и принимали радо греческую веру, а зъ нею руску беседу, звычай и обычай»²⁷⁴. Подібного не допускали ні поляки, ні москалі, а тому українцям треба звернути особливу увагу на відносини у майбутньому з литовцями.

Протиріччя залишились, що на практиці призводило до протистоянь українців з поляками, але не з литовцями, коли між русинами і поляками точилася бійка, литовці, які за своєю ідеологією були прихильні до українців (руських), завжди ставали на сторону українців-русинів (руських). Не даремно документи засвідчують, що «Литовские князья действительно защищали южные пределы руських земель и подвинули не литовскую, а руськую колонизацию, сами усвоив весьма быстро руськую национальность. Литовцы, поставившие своею задачею объединить всю Русь подъ своею властью, съ одной стороны сами подчинились сильному влиянію Руси и продолжали прежніе ея порядки гражданскіе и церковные»²⁷⁵. Кримські набіги на Поділля створювали багато клопоту не тільки литовцям, а й полякам, які різними підступними хитроцями займали наші землі, але після жорстокого спустошення 1494 р. поляки навіть припинили колонізацію українського Поділля на 100-150 років. Цьому сприяло ще й те, що полякам було не солодко на Поділлі не тільки від кримчаків, їх вороже зустрічали подільські поміщики та селяни, а тому вони тримались Західних земель Русі, особливо Волині та Львівщини.

В литовський період розвивалось українське козацтво, яке досить потужно охороняло не тільки землі Поділля, але й усїєї Русі. Коли ж козацтво пішло на службу і до литовців, і до поляків, і до кримчаків, то на правій стороні Дніпра, де розташовані землі Поділля, розпочалось розтягування земель сусідніми державами. Особливо на українські землі претендували поляки, а тому у 1386 р. польська шляхта уклали унію з литовською шляхтою, намагаючись як-то прижитися на величезній

---

²⁷⁴ Перегляд Южно-Русской истории 1337-1450 pp. Написавъ Подолянинъ. Львов, 1875, -С.5-6

²⁷⁵ Подолия. Историческое описание. С. Петербург, 1891,-С.51, 58

території, щоб багатіти. Таке приєднання продовжувалось аж до 1569 р., але в цей період двох століть більшими господарями були литовці, діяли їхні закони, армія, правопорядок, чимало різних прав і традицій залишалось українськими, до яких литовці були прихильними.

На прикінці XVI століття (Люблінська Унія 1569 р.) південно-західна частина Поділля перейшла у повне володіння польського уряду, стала невід'ємною частиною власності польської шляхти²⁷⁶. Поступово все Поділля переходило до поляків, а після Люблінської унії утворилась федеральна держава, яка складалася з Великого Литовського князівства і Польського Королівства, яка одержала назву Річ Посполита, що об'єднувала теперішню Литву, Польщу, Русь, Білорусь, частково Латвію, Естонію, Молдовію і Словаччину. У такій державі у 1772 р. уже проживало 14 млн людей проти 6,5 млн у 1569 р., тобто до Люблінської унії²⁷⁷. На підставі сімейних домовленостей двох держав Брацлавщина, куди входив Вінницький повіт, який впродовж двох століть (1362-1569 рр.) знаходилась під владою Литви, уже потрапила в рабство Польщі.

Так, литовці прийшли на землі Поділля, господарювали, але про битву, яка дозволила захопити наш край століттями точиться полеміка. Щодо часу і місця битви русько-литовського війська з татарами, то вивченням битви на Сниводі зацікавились місцеві дослідники, краєзнавці та в цілому українські історики, досягнувши певних успіхів. Дата битва якось встановлена, але в якому місці, то довгий час було невідомо, усе перекручено: відносно часу битви, то Стрийковський відносив битву на Сниводі до 1331 р., інші, як вказує В.Б. Антонович, вважають, що битва відбувалась в межах 1357-1361 рр., а тому 1362 р. також відносний час битви, хоча за твердженням М. Грушевського ця дата найбільш ймовірна «Когда у Ольгерда в 1360-х годах произошел разрыв с татарами, его племянники, сыновья Кориата

---

²⁷⁶ Архив Юго-Западной России. К., 1867, Т. 1. ч. 4, -С.1

²⁷⁷ Польша-еарис історії. Варшава, 2015, -С.52

Гедиминовича, засели в подольських городах»²⁷⁸. Отже, і рік 1362 достовірний, і справедливо, що до битви литовці мали добрі стосунки з татарами, а ось поляки стали на заваді, і відбулася битва. Враховуючи плутанину московські політики, їхні та українські промосковські історики ніяк не дозволяли визнати, що битва між Ольгердом і татарами відбулася у 1362 р. та ще й на річці Сниводі (Синя Вода), притоці Бугу, неподалік від Уланова. Стародавні архіви і сучасні історичні дослідження підтверджують, що битва відбулася 24 вересня-25 грудня 1362 р. неподалік Уланова на річці Сниводі, у яку впадає невеличка річечка-Батіжок, на березі якої розташоване село Лузна-Лозна. Битва Ольгерда відбулася з трьома татарськими князями: «Кутлуг-Бей (Кутлубей), Хаджі-Бей (Хачебей) і Дмитр (Дмитро)»; залишки розбитих татар частково подались до Криму, а решта перейшла під владу Литви, стали її громадянами. З повідомлень В. Антоновича за 1878 р. також підтверджується, що після битви частина татар попрямувала до Криму, а частина у Добруджу, з цього часу Поділля перейшло під владу Литви. Про те, що битва відбувалась неподалік Кучманського (Татарського) і Чорного шляхів та ще й на річці Снивода (Синя Вода) пише М. Грушевський «При Ольгерде же приведены были в зависимость от великого князя литовского и земли старого Черниговского княжества, а также край по среднему течению Днестра и Южного Буга, который тепер получает имя Подолья»²⁷⁹, а відомо, що на Поділлі у Південний буг впадає річка Снивода. Про битву на Сниводі (Синя Вода) написано й в інших джерелах «Коли прийшли до Синьої Води, указалася їм в полі велика орда з трьома царками – Котлубугом, Кочибеєм і Дмитром – солтаном, то Ольгерд, побачивши, що татари готові до війни, розшикував своє військо на шість гуфів, закритих з боків, аби їх татари стрілами шкодить не могли. ...Там же царків їх Котлубуга, Кочибея забито, при них теж і Дмитра Солтана. Мурзів і уланів побито вельми много, трупів тих татарських повні поля і ріки були стад кількадесят»²⁸⁰.

²⁷⁸ Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа К., «Льбидь», 1991, -С.97

²⁷⁹ Грушевський М. С. Очерк истории украинского народа К., «Льбидь», 1991, -С.96

²⁸⁰ Хроніка польська, литовська, жмудська і всієї Русі.

Що ж стосується питання заради чого відбулася битва, то тут також є чимало видумок, але реальність, досліджена на першоджерелах, полягає ось у чому²⁸¹: татари, які перебували на Поділлі, уже відмежувались від Золотої Орди і самостійно вживались на українських землях, створивши Подільський Улус; литовці ще до битви на Сниводі були прихильні до татар на Поділлі і Волині; у боротьбі з Польщею за Волинь Ольгерд користувався підтримкою татар; у 1351 р. Ольгерд заключив союз з татарами для боротьби з поляками за Люблінську, Львівську і Холмську землі. Усе складалось мовби добре, одначе у 1356 р. польський король Казимір просив татар не допомагати Великому князеві Литовському Ольгерду і сім татарських князів погодились допомогти Польщі у битвах проти Литви. Така зрада татар спонукала князя литовського Ольгерда до війни з ними (1362 р.), що завершилось приєднанням Поділля, Київщини, Волині і Білорусі до великого князівства Литовського. З історії відомо, що на той час (середина XIVст.) під рукою Литовського князівства уже перебували землі: Новгородська, Смоленська, Сіверська, Клиньська, Чернігівська, Переяславська, Київська, Подольська, і Волинська. Питання, – чому бився Ольгерд з далекої Литви з татарськими воєначальниками на Сниводі, використовуючи здебільшого українських вояків?, – має важливе значення. Відбувалася битва не заради визволення Поділля від татар, бо вони його не завойовували, а через погіршення відносин литовців з поляками, яких розпочали підтримувати татари «Вследствие того, что эти (татари) перешли в 1356 г. на сторону Казимира, и начались между ними и Ольгердом неприязные отношения, которые и привели к битве 1362г»²⁸².

В роки незалежності України, після 1991 р., точиться дискусія між дослідниками з приводу місця битви між литовськими військами на чолі з Ольгердом і татарами: це була

---

²⁸¹ Очерк истории Великого князвства Литовского до половины XV столетия. Выпуск 1, К., 1878, -С148-149

²⁸² Молчановский Н. «Очерк известий о Подольской земле до 1434 г.». Камянець-Подольський, 1905, -С.7

річка Снивода, яку називали Синя Вода, на українському Поділлі чи це річка Синюха, що на Кіровоградщині. І тут з давнини до сьогодення іде полеміка, яка, на мою думку, спровокована двома основними причинами: перша, це невірно складені карти на початку XVII ст. про наявність та розташування тих чи інших річок; друга, це знищення української історії українськими ж істориками на догоду викривленого формування історії Московії. В даному випадку твердження, щодо битви русько-литовського війська з татарами 1362 р. є цілеспрямованими домислами, спрямованими на захист сфабрикованої московської історії. Військо Ольгерда складалось не тільки з литовців, адже це була невеличка і мало чисельна держава, військо формувалось здебільшого з русів, тобто українців, командирами ж були переважно литовці.

Щодо першої причини, то вона полягає в тому²⁸³, що на карті Вацлава Гродецького та Андрія Погребка, яка видана в Антверпені 1602 р., Брацлав (Bracziaw) і Вінниця (Wynicza) розташовані на Південному Бугу (Bog fluvms), Хмільник (Chmyelnck) же розташований на річці Случ (Shluck flu/), річки ж Сниводи, яка впадає в Південний Буг взагалі ніде немає, а ось річка Синюха, як Синя Вода, значиться на усіх картах цього видання. В той же час на карті Великого князівства Литовського Томаша Міковського і Віллема Янсона 1643 р видання в Амстердамі, Хмільник (Chmyelnck) уже розташований на річці Південний Буг, чітко виділяється річка Снивода, на якій розташовані фортеці Пиків (Pukow), Уланів (Vlanow) та Івано́піль (Januspol). Крім того, якщо поглянути на документи, до яких не дотягнулася рука москаля, щоб виправити на свою користь, то люстрація 1565 р. свідчить, що Уланів знаходиться над потоком Синьоводським (nad potokiem Sinowoda), а на берегах самої Сниводи розміщені фортеці Іванів (Ianiow), Пиків (Pukow) і Острожок (Ostrwte) «...дано їм право осадити пустиш Уланів, на шляху татарським, над потоком Синьовода. Той Уланів лежав при кордоні литовському,

²⁸³ Україна на стародавніх картах. К., 2006, -С.1-187; Маринич В. М. Історія рідного краю. Хмільницький район. М. Вінниця, а/с, 1883, -С.81-84

впираючись межею своєю в Чуднівську Волость, що до Острога належала, на шляху, котрим татари ходили; котре місце лежало пустим перед цим немало років, як проте передавали жителі тих країн. ...Ставоків два на потоці Синьоводським, але заболочені, говорять люди, що їх ніколи не спускали»²⁸⁴. Це найважливіші докази де і коли відбувалась битва, адже й тепер історикам з Інституту історії України можна побачити ці два ставки, Синьоводський потік та шлях і на Бердичів, і на Хмільник.

Друга причина породжена першою. Довгий час в попередні століття історики користувалися цими картами, а тому називали різні місця битви, під час якої над річкою Синіми Водами в 1362 році Великий князь Литовський Ольгерд розбив татарські сили і примусив їх відступити: «В історичній літературі довгий час вважалося, що Сині Води – це річка Синюха, доплив до р. Бога. М. Грушевський вважав, що то не Синюха, а сучасна Снивода, яку називали «Синя Вода», на пограниччі Київщини, Волині та Поділля»²⁸⁵. За радянських часів переможна битва на Поділлі 1362 р. взагалі замовчувалась, щоб не принизити міфічну Куликовську битву 1380 р., під час якої мов би московський князь Д. Донський розбив «монголо-татарське» військо Мамаєва, а щоб прив'язати до цієї битви й українські землі, то написали, в битві мовляв приймали участь, крім москалів, також українські і білоруські загоны. Отже, визволення Українських земель, стверджує московська історія, відбулася не у 1362 р. на річці Снивода, а далеко за межами України, десь на Тульській землі. Усі хибні твердження московської історії підтримуються українськими дослідниками²⁸⁶, особливо з проросійського Інституту історії України, щоб не йти в розріз з московськими істориками, яким більше подобається річка

---

²⁸⁴ «Люстрація староства Хмельницького 1565 р.» в перекладі В. М. Маринича (Маринич М. В. Історія рідного краю. Хмельницький район. Вінниця, 2009-С.166, 168).

²⁸⁵ Полонська-Василенко Н. Історія України. У двох томах. Т. 1, К., «Либідь», 1992, -С.310

²⁸⁶ Шабунько Ф. М. Земли Юго-Западной России в составе Великого княжества Литовского. К.1987; Синьоводська проблема: можливий спосіб її розв'язання. К., 1998; Синьоводська проблема у новітніх дослідженнях. К., 2005.

Синюха на Кіровоградщині (тепер Новоархангельський район). Такі промосковські дослідники не спромоглися прибути в села на правій стороні річки Снивода, яка знаходиться за 225 км від Києва і ознайомитися із знайденими там доказами битви Ольгерда з татарами. Про те, що переможна битва литовсько-руського війська Ольгерда з татарами відбулася на річці Снивода (Синя Вода) свідчить чимало доказів²⁸⁷: дослідникові М. Дорошу вдалося розшукати військові спорядження (залізні «белти», наверх рогатини, поржавілий наконечник чотирьохгранного списа, наверх піки, уламок меча, залізні наконечники стріли); в селах Зозулинці, Воронівці, Білий Рукав виявлені татарські могили (кешени); існують інші докази. На річці Синюха, що на Кіровоградщині, будь-яких подібних споряджень ніхто не виявив. Здавалося б, що для москалів ця битва не дає якихось втрат, але час проведення і реальність такої битви московським історикам не подобається з двох причин: перша, якщо визнати, що русько-литовське військо розбило татар і заставило їх залишити межі України, а це ще й значна частина Московії, яку вона загарбала в українців, то яка була роль Куликовської битви, доказів про яку так і немає; друге, як могли москалі розбити татар на Куликовому полі, коли Ольгерд після битви на Сниводі (Синій Воді) дійшов до Москви, якої не здобув лише випадково. У дійсності справи ось які, після того як Ольгерд своєю битвою над Сниводою розбив татар, то вони почали або зникати з більшої частини Європейського Сходу, або перетворюватись у мирне населення Литовського князівства, а тому можливо й відбулася якась битва москалів з невеличкою частиною татар, що блукала після битви на Сниводі, яку, мабуть, московські історики назвали Куликовою. Однак, коли цар Московський доручив М. Карамзину і його команді написати історію Московії, то їм, мабуть, битва Ольгерда з татарами та її результати, не сподобались і розпочалось фальшування, яка тягнеться до цього часу. Не могли москалі допустити, щоб українці звільняли свою

²⁸⁷ Перша Хмільницька наукова історико-краєзнавча конференція. Вінниця, 2015, -С.81

територію, поєднавшись з литовцями, а тому придумали Куликовську битву і записали, територію звільняли від татар москалі з українцями та білорусами, що мовляв вони звільняли територію від татар. Як пояснюють Куликовську битву москалі? Куликовська битва відбувалась між ріками Дон і Непрядова 1380 р. «во главе с великим князем московским и владимирским Дмитрием Донским и монголо-татарским войском под началом Мамая. ...участвовали воины многих русских княжеств, украинские и белорусские отряды. ...Начало освобождения русского и других народов от монголо-татарского ига»²⁸⁸. Отже, була річка, але не Снивида, а Дон, а тому московським історикам треба було усе робити, щоб відтіснити битву від української Сниводи до Дону, а головне не підтверджувати реального місця битви, бо Куликовська битва, яка відбулася на два десятиліття пізніше (1380) – це головне. Як це фабрикувалося і як це підтримується тепер, показують українські дослідники і краєзнавці на прикладі промосковських істориків.

Московські історики уже попрацювали над першоджерелами, називаючи в них «руські міста» уже «руськими городами», і що ж ми бачимо, проросійські історики України, які діяли під проводом П. Толочка в Інституті Історії України НАНУ, доказують, як це робить історик Шабульдо Ф. М., що треба знайти місце, де відбувалась битва, адже «Якщо ми знайдемо Коршів, то ми визнаємо, де була битва з татарами 1362 року». І цей історик знаходить та ще й не де-небудь, а на Дону, який до Поділля зовсім не відноситься, тобто там, де відбувалась Куликовська битва «Звістки Рогозького літописця підтверджують і доповнюють дані «Списку руських міст» далеких і близьких, який дає змогу локалізувати завойований «Литвою» перед Синьводською битвою Коршев на Тихій Сосні, правій притоці Дону в його середній течії, а не у верхів'ї Дону, як це досі вважалося»²⁸⁹. Тобто відкидаються усі стародавні рукописи, бо те, що «досі вважалося» вірним уже тепер таким не є.

---

²⁸⁸ Советский энциклопедический словарь. М., 1989, -С.677

²⁸⁹ Шабульдо Ф. М. «Центральна Україна за доби класичного середньовіччя» //студії з історії України, К., 2003, -С.14.

Про те, що над Рогозьким літописцем уже попрацювали московські історики і там зробили усе, щоб дати уже промосковським українським історикам написати так як написав вище названий історик, видно з повідомлення повного зібрання Руських літописів «В лето 6870 (1362)...того же лета бысть мор на люди в Орде, так по ряду и пошел и по русским городам в Новосиле и в Коршеве»²⁹⁰. Отже, Коршев уже знаходиться на Дону і це уже не «руське місто», тобто українське, а «руським городам», тобто «русский город», московський, великоросійський. Московські історики проповідують, звичайно хитро – мудро, що Ольгерд взагалі розбив не татар, а місцевих феодалів, рік битви також змінюють «В 1363 г. объединенная армия местных феодалов была разгромлена литовским князем Ольгердом в битве у речки Синяя Вода (ныне Синюха)»²⁹¹. Цілеспрямовано все перекручено і в першоджерелах, і в трактуванні, а тому враховуючи вище наведене, а це крапля в морі перекручення української історії, історикам і красзнавцям не слід категорично вести дискусії з промосковськими істориками, а вивчати і творити власну оновлену історію сіл, міст, регіонів, країни і нації. Подібне повторюється і пізніше, адже літописець в кінцевій редакції рогожського літопису про події на Поділлі у 1396 р. повідомляє «В лето 6871 (1362-Б. Л.)... Того же лета Литва взяла Коршевъ и сотворишас(я) мятежи и тягота людемъ по всеи земли. Тое же осени Олгерд Синю воду и Белобережье повоевалъ»²⁹². Подібне ж повідомлення, хоча трохи у скороченому вигляді, міститься і в Нікопольському літописі кінця 1520 років²⁹³. Отже, постійно повторяється одне і те ж місто, яким московські історики маніпулюють у перевиданих літописах, але треба мати на увазі, що тодішній «Коршів», це теперішній Корець і знаходиться він у Рівненській області, тобто на Волині, які привласнював Ольгерд і рухався до Сниводи, яка

²⁹⁰ «Рогожский Летописец» //ПСРЛ, 1965, Т. 15, Вып..1, С. 73

²⁹¹ Егоров В.Л. «Историческая география Золотой Орды». –М., 1985, -С.5

²⁹² Рогожский летописец. //Полное собрание руських Летописей. –Т.15. –Вып. 1. – М.,1965. –Стб. 75

²⁹³ Летописный сборник, именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. //Полное собрание руських летописей. –Т.11. –СПб., 1879 (Переиздано: М., 1965.-С.2.

протікає біля Уланова і тече до Бугу, неподалік Лозни, звідкіль князь Литовського князівства Ольгерд управляв битвою. Розбивши татар у 1362 р. Поділля уже у другій половині XIV віку визволилася з-під татарської руки²⁹⁴.

Вивчення древніх документів, досліджень відомих істориків минулого, зокрема Грушевського М., Полонська-Василенко Н., сучасних дослідників-істориків Поділля, зокрема, М. Дороша, С. Литвина, В. Маринича та інших, а також проведених власних досліджень автора дає підстави однозначно стверджувати – **битва 1362 р. русько-литовських військ з татарами відбулася на берегах річки Снивода (Синя Вода) на українському Поділлі**. Саме ця битва, а не вигадана Куликовська (1380 р.), стала поворотним пунктом розгрому татарських військ, їхньої втечі з української території та поступової втрати як усіх зайнятих територій, так і своєї могутності. Такий поворот подій підтверджується стародавнім Іпатіївським літописом «В сие лето (1362) Олгерд победи трех царков татарских и с ордами их, си есть Котлубаха, Казчея, Дмитра; и отоля от Подоля изгна власть татарскую. Сей Олгерд и инья державиво свою власть приять»²⁹⁵. Треба накінець визнати, що битва на Сниводі – це чимала подія, яка має ввійти в новітню відновлену історію України та шкільні підручники, а тому остаточне визначення місця битви, тобто річка Снивода (Синя Вода), має велике значення для України, її Подільського краю, оточуючих міст і сіл, у тому числі мого села Лозна, де існують деякі важливі ознаки битви, що потребують пояснення. Наших селян цікавить легенда про велику і розумну особистість, продовжуються перекази, що на горбистих берегах річечки Батіжок Ольгерд, мабуть, все таки побував, але не сидів він, звичайно, на якомусь камінні, у нього був належний намет, а тому місцина, де, мовляв, знаходиться його кам'яне крісло – вигадка. В історії битви на Сниводі село Лузна-Лозна займає певне місце, визначене хоча і давніми, мов би

---

²⁹⁴ Аркас М. М. Історія України-Русі. К., Вища школа, 1990, -С.98

²⁹⁵ Іпатьевская летопись. Полное собрание русских летописей. – СПб., 1843, Т. 2, -С.350

легендами, фактами, але такими, які вдається обґрунтувати, доказуючи їхню можливу реальність. Існуючий серед наших селян легенда про «крісло-долоню князя Ольгерда» не є випадковим, адже це була не ординарна особистість, яка з'явилась у складні часи для Литви. Саме Ольгерд приєднав до Литви наше Поділля, де господарювали його нащадки 200 років (1362-1569 рр.), багато тут було зроблено доброго і нічого злого, як це зробили москалі, коли вони тільки за 70 років натворили безліч нечуваного лиха.

Одначе, подібна легенда, що передається з покоління у покоління, зберігши основну ідею до теперішнього часу, не може бути випадковою і свідчить: перше, в цих краях таки побувала видатна особистість того часу – князь Литовський Ольгерд, який хоча і зайняв Поділля, але зробив багато добрих справ, не нав'язував своїх законів, правил і мови, не викрадав історії; друге, підтверджуються докази істориків, що битва з татарами відбулася саме у цих краях, тобто на річці Снивода (Синюха). Саме в такому ключі найбільш обґрунтовано бажано розглядати місцевість, де тепер розташоване село Лузна-Лозна: неподалік була битва русько (українсько)-литовського війська з татарами; битвою керував Литовський князь Ольгерд, який побував у цій місцевості, тобто на «княжій горі»; мабуть у цій місцевості, на підвищенні, вірогідно перебував Ольгерд і його особиста охорона в селі Лузна-Лозна, бо перша особа, яка керувала битвою, мабуть, не могла бути там, де відбувалася січа, як це було у стародавні часи, а на деякій відстані.

Як видно із досліджень істориків, битва відбувалася на території, що розташована з лівої сторони річки Синя Вода (Снивода)²⁹⁶, але Ольгерд, його палатка та охорона були на гранітному підвищенні в Лузні-Лозні, що також розташоване на лівій стороні цієї річки, неподалік Уланова, Воронівець та інших місць, де можливо відбувалася сама битва. Найбільш вірогідно, що битва відбувалася трохи

---

²⁹⁶ Дорощ М. Битва на Синій Воді 1362 року: історична реальність. Вінниця, 2012, -С.285-290

дальше кам'яних пагорбів села Лузна, якого ще й на той час не існувало, а на рівнині, де «численне військо Ольгерда рухалось з боку нинішніх сіл Сальниці, Лип'ятина, Сміли, Подорожної, тут дуже добре проглядається навколишня місцевість»²⁹⁷, до цієї території належать села Мар'янівка, Кропивна, Лип'ятин та інші. Про можливу битву на деякому віддалені від місцини, де згодом виникло село Лузна, свідчить той факт, що у багатьох навколишніх селах знайдено предмети битви, а ось навколо села Лузна дотепер не знайдено нічого. Крім того, посилаючись на розташування військ (план-схема № 5 битви 1362 р.)²⁹⁸ бачимо, що основна маса військ і сама битва були зосереджені на правому березі Сниводи, на лівому ж, тобто за 2-3 км. від села Лузна, серед пагорбів місцевості, знаходилась охорона князя Ольгерда і воїни його сина Володимира, а шатро князя було розташоване на самому захищеному місці серед усіх лознянських пагорбів. Можливо, саме тому серед лознян із покоління в покоління передається легенда про княже місце, «Княжу гору». Про те, що битва на лівій стороні Сниводи відбувалась, здебільшого на берегах ріки, свідчать факти розкопок у селах Кривошиї та Хутори Кривошиїнські. Тому саме там, на «Княжій горі» в Лозні, можливо, бажано встановити пам'ятний знак з двох важливих причин: перша, звідси князь Ольгерд керував русько-литовським військом у битві проти татар на річці Сниводі; друга, у знак подяки чужинцеві і його послідовникам, які, після звільнення руських від татар, хоча і окупували всю територію, але не наносили ні матеріальної, ні моральної, ні історичної шкоди народу руському (українцям), навіть чимало запозичали від нього для себе. Литва й тепер дружньо ставляться до України, а теперішній посол Литовської республіки в Україні Марюс Януконіс розмовляє з українцями чистою українською мовою.

---

²⁹⁷ Ткачук П. І. «Битва з татарами сталася над Сниводою». Газ. «Життєві обрії», 14 вересня 1996.

²⁹⁸ Дорош Микола. Битва на Синій Воді 1362 р: історична реальність. Вінниця, 2012, – С.289

6.3. Польська колонізація (1569-1795 рр.)

*Бо гнітила нас і Польща, і Росія,
І ділили наші землі і серця,
Кожен з них лиш ворожнечу сіяв,
Щоб впрягти у ярма до кінця ..
Ніна Кравчук (Овчарук)*

Держава Русь уже була великою і знаменитою тоді, коли «У IX-X ст.. малозаселені й у значній частині вкриті лісами терени пізніших польських земель були заселені кількома слов'янськими племенами»²⁹⁹, з яких й утворилась Польща. Невдовзі невеличка польська держава, об'єднавшись з Великим Литовським Князівством, одержавши назву Річ Посполита, згодом різними методами захопила величезну країну Русь, і гонорово панувала над древнім народом Європи впродовж двох століть. Коли Польща зміцніла, вона намагалась розширювати свою територію, на своїх сеймах поляки уже вели мову про сусідню Русь ось так «ми й досі не здолаємо залюднити такого близького і плодючого краю і знаємо сей край менше, ніж знають нідерляндяни Індію». Захоплюючи територію Русі, польський король роздавав не зайняті землі і села з селянами іншими магнатами, під гаслом «надано, надано, надано», а тому повсюди з'явилися польські вельможні роди: Потоцькі, Острозькі, Збараські, Заславські, Вишневецькі, Конецпольські, Каленовські, Роженські, Замойські, Любомирські, Даниловичі, інші.

А колонізували на нашу землю поляки зухвало і жорстко «Польские войска переходили мостомъ через Бугъ. Перед ними ишовъ страхъ и переполохъ. Горожане и селяне опускали свои хаты и дворища, заберали жинки, дети, челядь, товарь и все що могли съ собою нести и уходили въ недоступнии

²⁹⁹ Польща-нарис історії. Варшава, 2015, -С.13-14

мєся, в лєсы, мєжи бaгнa и мочары, бo поляки лютилися дужє»³⁰⁰. Можливо так виникло й наше село Лузна (Лужная), бo кругом був ліс, а посередині болота, озера, мочари і туди могли втікати навколишні поселенці від перших польських ватаг, чимало з них там і залишились проживати, вже у першій половині XVI ст., до них приєднались польські переселенці і зайняли найкращі місця проживання. На відміну від литовської, польська колонізація характерна військовим, економічним і політичним поневоленням Русі, саме в епоху польської колонізації древня країна Русь стала набувати назви Україна

На відміну від литовців поляки впроваджували панування своєї народності, яка масово переселялась на родючі землі Брацлавщини, тобто частини Поділля, що прилягала до Київщини, землі Кам'янця уже давно знаходились під владою Польщі. Для сучасного відродження державності і національної культури важливі тодішні слова московських істориків щодо польського пригнічення українців (руських): «Они забывают, что всякое насилие в существе дела противно истинному просвещению и культуре, и что каждая народность имеющая свою историю и культуру, а следовательно и западно-русская, имеет право и должна развиваться только из своих собственных начал, а не изъ чуждыхъ и враждебныхъ, хотя бы даже и высшихъ сравнительно»³⁰¹. Навіть москалі були стурбовані польським гнітом українців, хоча у майбутньому московський рівень гноблення українців перевершив усіх попередніх завойовників.

З приходом поляків на Поділля кріпацтво посилилось, елементи якого в Європі зникли ще у XVI ст., а поляки на Поділлі та Волині їх посилили. Коли точилася боротьба між поляками і москалями за Лівобережжя України, то українців у Московії теж чекало кріпацтво, яке там було оформлено ще 1495 р. «Судебником», а у 1649 р., якраз у роки Визвольної

---

³⁰⁰ Перегляд Южно-Русской истории 1337-1450 pp. Написавъ Подолянинъ. Львов, 1875, -С.64

³⁰¹ Подоля. Историческое описание. С. Петербург, 1891,-С.53

війни під проводом Б. Хмельницького, у Московії відбулося прикінцеве утвердження кріпацтва «Соборным уложением», відповідно з яким «все несвободное население сливалось в крепостное крестьянство»³⁰², а це уже очікувало українців після так званої Переяславської угоди (1654 р.).. Отож, кожен завойовник робив українського селянина кріпаком (рабом), позбавляючи наших предків усіх людських прав, у той же час ні поляки, ні москалі кріпацтва не відчували, кріпаками були тільки українці. З кріпацтва могли відкупитися, але у ті роки (початок ХІХст.) викуп однієї людини коштував біля 200 рублів асигнаціями³⁰³. Це були великі кошти і цим користувалися одиниці, а рабство продовжувалось, бо навіть після відміни кріпацтва (рабства) умови праці селян були рабськими, що бачимо із обов'язків тих, хто наймався на сільськогосподарські роботи³⁰⁴ «Рабочие обязаны повиноватся нанимателю и исполнять беспрекословно и усердно его требования, согласно условию; рабочие должны охранять хозяина и его домашних при угрожающей кому либо изъ них опасности; рабочие должны вести себя благопристойно, трезво и почтительно к хозяину, его домашним и лицам отъ него представленнымъ для надзирания за работами и рабочими; рабочие не вправе отлучаться без дозволения хозяина и принимать на себя без его соглашения чужую работу; рабочие обязаны обходится бережно съ хозяйским скотом и орудиями и не причинять по нерадивости или небрежности, а также умышленно, вреда хозяйскому имуществу».

Звідси робимо висновок, що селяни Поділля, у тому числі й нашого села, мали підстави боротися за свою національну незалежність ще у ті далекі часи панування поляків на Поділлі, але чомусь мовчали. Можливо це тому, що в литовську епоху боротьба практично призупинилась і якраз у цей тихий час поляки різними методами прибирали

---

³⁰² Советский энциклопедический словарь. М., 1989, -С. 659

³⁰³ ГАЧО, ф. Р-504, оп.1, д.9

³⁰⁴ Гульдман В. Справочная книжка Подольской губернии. Кам.-Подольск, 1888, -С.156

землі Русі до своєї держави. Спочатку прибрали Подільське воєводство (права частина Сниводи) з адміністративним центром Кам'янець – Подільський, а згодом прибрали землі Східного Поділля (Брацлавщина), що зліва берегів Сниводи. В послідуєчому це було закріплено Люблінською унією (1569 р.) і з тих часів Подільський край зобов'язаний був жити і розвиватись під культурним і правовим польським впливом³⁰⁵. Тут слід мати на увазі, що на Волинь і Східне Поділля (Брацлавщина), де знаходиться село Лозна, поляки завжди посягали, до цих земель польська шляхта мала претензії навіть до литовців, хоча й були в одній державі Литви та Польщі – Речі Посполитій. Трималися поляки за наші землі міцно, бо навіть коли москалі заволоділи усією територією нашої країни (60-ті роки ХІХст.) усі бачили, що «будто на правому березу Дняпра нет Руси, а только суцая Польша»³⁰⁶.

В польську епоху протистояли різна релігії – католицизм і православ'я, що формували внутрішній стан кожного народу: в православній церкві відсутні лавки чи стільці для сидіння, а тому спілкування з Богом відбувається або стоячи, або на колінах; в католицьких же костелах є лавки і прихожани розмовляють з Богом сидячи. Навіть такі особливості формують протилежні світоглядні характери кожної особистості: православні миряни, спілкуючись з Богом, підносять руки і погляд до недосяжної висоти; католики ведуть розмову з Богом на рівних без колінопреклоніння чи підняття рук до небес. У кожного із прихожан цих двох релігій формується принципова риса, яка потужно впливає на характер взаємовідносин між різними людьми, скажімо українцями і поляками, у нашому прикладі між завойовниками і підкореними, а також в суспільстві, між конкретними людьми, між суспільством і владою в цілому. Віруючі, які спілкуються з Богом на рівні, наприклад католики, будуть розмовляти з чужинцями, зі своєю владою на рівних з надією на себе,

---

³⁰⁵ Архив Юго-Западной России. Т. 1, ч. 8, К., 1893, -С4

³⁰⁶ ГАЧО, ф.692, оп.1, д. 16

а ось православні християни, які спілкуються з Богом стоячи чи на колінах, благаючи допомоги у Вищій сили, так же відносяться й до загарбників, до влади, яка б вона не була корумпована чи олігархічна, до сильніших – на колінах і з мольбою про допомогу. Погляньмо: українці принизливо поставили себе до польської влади в цілому, до кожного поляка в усіх селах, зокрема, а ось поляки поставили себе до кожного українця зверхньо. Щось вдіяти тут важко, бо в українця свій внутрішній світ, а в поляка свій, кожен народ, будуючи свою державу, має надіятись на власні сили і свій менталітет. Українцям бажано було б пам'ятати, що християнська релігія дуже добра релігія, адже якби ми зуміли власними силами досягти того, що в ній проповідується, то це було б найкращим подарунком небес для віруючих, але за свої права треба боротися, а не стояти віками на колінах.

Усе це формувало обставини, при яких досягнути українцям якогось незалежного державного чи господарського існування було марною справою, свобода зникала. а тому українська шляхта втратила будь-яку здатність боронити місцеві інтереси, стала прислугою чужинців, а народ боронив себе самостійно, що продовжується й дотепер XXI ст.). Скажімо, після 1569 р., коли поляки стали запроваджувати свої порядки, то народ Брацлавщини розпочав довгу боротьбу з їхнім гнітом, відстоюючи все власне – українську мову, свій побут, звичаї і устрій. У той же час, українське панство й інші привілейовані верстви населення, заради особистих інтересів та вигод, зреклися своєї національності, польщилися, а пізніше переходили до польської, пізніше московської нації, і ставали антиукраїнцями, селяни ж були пригноблені й ставали кріпаками. Все це призвело до того, що з кінця XV – до половини XVII ст. було багато повстань проти польського володіння: народний рух 1490 р. в Галичині під проводом Мухи; в кінці XVI ст. повстання Косинського і Наливайка; у 1648 р. Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького і Брацлавщина, звичайно й Лозна (береги Сниводи зліва), ввійшла до української держави. яка згодом перейшла під Московію.

Подільське воєводство (права частина Сниводи), залишилось й надалі під Польщею, центром якого став Кам'янець – Подільський.

Польські магнати одержали від своєї влади величезні латифундії³⁰⁷ на Правобережжі України у тому числі на Поділлі і, на відміну від литовців, користувались правом переселяти селян як поодинці, так і сім'ями. Потоцькі переселили в Лозну ремісників різних спеціальностей з Польщі, Чехії, Австрії та інших країн. Так серед українців православних в нашому селі з'явилися поляки, євреї, станом на 1898 р. селі було 86 осіб католиків. На Поділлі великими майновими і земельними власниками були Потоцькі³⁰⁸: «Потоцькіе, шляхетный, графскій родъ на Украине – владельцы некогда Богополя, Ладыжина, Гусятина, Ступинеца (Макова), Савинець, Умани, Паневець, Сальницы, Смотрича, Ямполя, Збаража, Тульчина, Немирова и многих других украинских поместий, сель и деревень».

Серед багатьох інших сіл була і наша Лозна, яка впродовж двох століть (206 років) належала, по-черзі, польським магнатам (князям та графам): Друцьким-Горським, Острозьким, Любомирським, Потоцьким. Жили усі польські князі і графи в Україні мабуть заможніше ніж царі і королі інших країн, а наші селяни гнули на них спину, були рабами. Про таке можемо переконатися на прикладі Потоцького, який володів нашим селом «В Тульчине былъ просто королевский дворъ, а не дом партикулярного чаловека\.. ...Громадные, трехэтажные флигеля, окружающие главный дворець и вмещавшие по сто комнатъ»; ...свідки підтверджують, що на щоденному обіді графа, навіть коли ні його, ні сім'ї не було, неодмінно «около ста особъ сидело за столомъ, – это былъ дворъ, постоянно окружавший Потоцкого»³⁰⁹.

Є підстави стверджувати, що за часів Ксаверія Любомирського (десь до 1800 р.) нашим селянам жилося вільно,

---

³⁰⁷ Лат. *Jatifundium* від *Jatus* – широкий і *fundus* – земля, маєток (велике земельне володіння).

³⁰⁸ Гульдман В. К. Памятники старины в Подоліи. Кам.-Подольскій, 1901, -С. XXXVIII..

³⁰⁹ Охотский Я. Д. Рассказы о польской старине. С. Петербургъ, 1874, -С.85, 87

їх не гнітили податками, хто вмів працювати, той був заможним. Далі пішли Потоцькі: Фелікс-Казимір започаткував одну із відгалужень цього роду, який володів Тульчином, Немировом та багатьма іншими поселеннями; далі був Ярослав, Фелікс, Франтішек та інші Потоцькі; коли Москва перемогла Польщу, то Потоцькі стали служити у царському війську. До 1861 р. Потоцькі мали право розпоряджатись землею і селянами (кріпаками) як худобою, в лексиконі панів та й селян-поляків, які проживали в селі, постійно звучало слово «бидло», яким поляки нагороджували своїх же селян, навіть сусідів, про це пам'ятають жителі села Лозна. Графи Потоцькі використовували своїх селян на багатьох роботах і в різних місцевостях своїх володінь: можливо, що це силами кріпаків села Лозна, звичайно, й інших сіл, були побудовані маєтки в Тульчині та знаменитий дендропарк «Софіївка» в Умані, які належали родині Потоцьких.

Свої маєтності на Поділлі поляки захищали від турків, татар і інших нападників силами самих же подолян, характеризуючи це як захист українського краю, що постійно піддавався ворожим нападам. Ворогами були і поляки, і турки, і татари, українські князі уклали з ними угоди, щоб виживати, а український народ усе переносив на своїх плечах. Як свідчать польські документи за 1753-1754 роки³¹⁰, воєводи і генерали земель Руських разом з польськими князями і графами, володарями маєтків на Поділлі, серед них був і Францишек Потоцький, який володів Лузною і іншими селами, уклали між собою угоду і ухвалу для оборони Дубинської фортеці, щоб організувати «шістсот людей із маєтностей в оборону краю Українського». Відповідно до цієї угоди між польськими військовими і власниками маєтків кожен ключ Поділля (ключ-група фільварків під загальним адмініструванням) зобов'язаний надати піших і кінних вояків. Ключ Пиківський, який, згідно з угодою, мав вирудити 20 кінних вояків включав такі села: Пиків, Кривошії,

---

³¹⁰ Транзакція щодо людей у відання Речі Посполитій в оборону її з маєтностей Острозькій Ординації, 1753 р.

Хуторі Кривошійнські, Лузна, Рогинці, Острожок Великий, Острожок Малий, Вишенька, Уладівка, Глинське, Хомутинци, Ступник, Клітенка, Колибабинці, Люлинці та інші села. Звичайно, хтось із наших селян був серед цих вояків і це ще раз підтверджує, що в усі віки чомусь українці боронили свій край своїми силами і життями, але під орудою чужинців: литовців, поляків, москалів.

Нам тепер здається дикунством, що усі села, містечка, а також їхня людність належали конкретним польським магнатам: наше село Лузна постійно віками було власністю польських князів і графів; містечко Пиків – поміщика Степана Сафонова; містечко Янів – графів Холоневських, так усе належало багатіям, власникам українських рабів. Коли Б. Хмельницький розпочав визвольну війну українців від поляків, то він написав про наше становище та незадоволення ним за польських часів «Не могли ми волочити тяжкі кайдани неволі в соромі й невільництві, та ще й на власній землі. Єдину тепер журу маємо, щоб не були раби неколючими і скотом неосмисленим. Не злякають нас ні рани, ні кров, ні смерть. Найбільше – бо з усіх лих не біль, а ганьба. Біль минає, а ганьба довічна»³¹¹. І були битви під проводом Богдана, і перемогали українці, але перемогу використали москалі своєю хитрістю і обманом, а коли приборкали українців, то визвольну війну від поляків замовчували, мов би її й не було.

Так сталося, що поляки постійно билися з іншими державами, щоб володіти землями і народом Волині, Львівщини, Поділля – з литовцями билися і домовлялись, з москалями також билися і домовлялись. Навіть тепер поляки не можуть втихомиритись, що українці визволяються з московського рабства, нагадуючи нам своїми амбіціями, що колись чинили супротив проти польського поневолення, не згадуючи про свої безчинства на Волині ще за часів литовської епохи. Ось як катували і зраджували поляки українців впродовж багатьох років, як розповідає Іван Буртик (США)³¹²: «кріпаків карали мов

---

³¹¹ Загребельний Павло. Я, Богдан. Харків, «Фоліо», 2008, -С.24

³¹² Літературна Україна, № 45, 24 листопада, 2016.

у середньовіччя – саджали на палі, колесували на колесі або у гарячій бочці; в часи австрійської окупації України і Польщі, поляки узурпували адміністративну владу й безжалюбно знущались над українцями; у 1918 р. Польща, через неповні два роки після одержання своєї незалежності, агресивно напала 2-го листопада на Львів, щоб умертвити проголошену 1-го листопада українцями незалежність; ганебно закінчився польсько-український союз для боротьби з комуністичною Москвою, коли Ю. Пілсудський таємно домовився з Москвою, зрадивши Україну, за московське зречення від Західної України на польську користь; як результат того союзу Польща інтернувала українську армію у старих бараках Домбня, Тухоля та інших місцях, де через голод, холод і тиф більше половини людей померло і їхні тіла викинули щурам на поталу; чи можна забути про повішення Василя Біласа і Дмитра Данилишина в сам український Святвечір». Тепер (XXIст.) польський уряд дорікає українцям, що вони під час другої світової війни наносили шкоду полякам, які жили в українських селах, але не згадують про польські погроми у селах Волині ще з часів литовського князівства (XIVст.) про що селяни Волині писали великому Литовському князеві Сігізмунду Августу, який доручив литовським урядовцям справу «о разборе дель по насильямъ, учиненнымъ поляками, и объ обеспечении ихъ прекращенія»³¹³.

Після другої світової війни наші народи вдруге під одним окупантом, але поляки сильно почервоніли і добре служили Москві, вона їм дозволила провести ганебну «Акцію «Вісла», яка спонукала сотні тисяч людей під плач і прокльони покинути свої землі, а українське духовенство, інтелігенцію та патріотів відправили до концтабору у Явожно». У важкі часи боротьби українців за незалежність чимало поляків розпалювали до нас ненависть і за щось помсту, знаючи, що, як і в минулому, знайдуть підтримку у москалів, які також ласі до українських земель. Якесь дикунство, адже поляки не можуть згадати за всю історію хоча б один випадок,

---

³¹³ Русская историческая библиотека, Т. 30. Литовская метрика Т. 1, ч. III, Корчев, 1914, книга вторая, -С.207

щоб українці перейшли на польські землі, або поневолили населення їхньої країни. Ні, такого не було, а вони, близькі сусіди, подібне з українцями робили, забирали землі і уярмлювали селян.

Польські князі і графи, зокрема Потоцькі, не самі управляли своїми маєтками, вони довіряли ці функції різним управителям³¹⁴, де українці були повністю залежні від панських прислужників. Челядь польська розросталась і згодом у багатьох селах третина, а можливо й половина сільських жителів були поляки. Місцеві селяни, звичайно з гумором, називали поляків “гоноровими”, а поляки українців, без гумору і нашішливо, величали “бидлом”, іноді трохи лагідніше “мужиками”, такими словами обзивали сусіди – полячки, сусідів – українок, їхніх дітей та онуків. Кладовище було розділене, навіть хоронити українців, якщо вони і були у родинних відносинах, не дозволялось польською громадою. Скрізь пояснювалось, що подібне відбувається із-за різної релігійної віри – католицької і християнської. але не це було головним. В глибинній основі подібне розмежування мало на меті збереження чистоти польської нації в усьому, змішування не допускалось навіть в потойбічному світі.

Чомусь поляки забувають, допомагаючи москалям боротися проти українців, що під час короткої німецько-московської агресії у 1939 р., ці дві країни поділили загарбану і власну територію Польщі; Москва окупувала Західну Україну; Німеччина – землі Польщі та частину України. Краще було б, щоб поляки не забували, що звільняючи Польщу від німців загинуло 600-770 тис. українців, а ось за звільнення своєї батьківщини загинуло всього 20 тис. поляків, а такі приклади є дорогою до примирення між двома народами, тобто українцями, які були більше двох століть у польському рабстві. Це було важке минуле, яке принижувало українців, робило їх інертними, не дієвими, в радянські часи село перетворювалось в закрите середовище, коли не давали ні паспортів,

---

³¹⁴ Центральний державний історичний архів України, Ф.486, оп.5, од. зб.571, арк..56-57

ні інших документів, щоб хоч рідко виїздити з села. Поляки мають пам'ятати: перше, українці уже будуть захищатись; друге, москалі ніколи не жичили добра полякам; третє, як показала війна Москви проти України 2014-2018 рр. на землях Донбасу українські добровольчі батальйони можуть дати відсіч поганим сусідам.

Коли в процесі Визвольної війни (1648-1657 рр. москалям вдалося навязати українцям міфічну Переяславську угоду і розпочати захоплення України під зверхність Московщини, що не сподобалось Польщі і між ними розпочалась війна. Як результат, за Андрусівською згодою (1667 р.), вони поділили Україну: Правобережна Україна, Поділля, у тому числі й Брацлавщина, до якої входить і Лозна, знову відійшла до Польщі; Лівобережну Україну привласнила Москва. А далі для подолян настали ще гірші часи: через п'ять років, Туреччина, мовби допомагаючи гетьману Петру Дорошенку, окупувала (1672 р.) усе Поділля, господарюючи на цій благодатній землі 27 років (1672-1699 рр.). За умовою між Польщею і Туреччиною (1699 р.) частина українського Поділля, Брацлавське і Подільське воєводства, знову відійшло до Польщі. Народ уже не стерпів і повставав проти польського гноблення (1702 р., 1734 р., 1750 р., 1768 р.), але поляки жорстоко придушували повстанців. Видатними провідниками боротьби українського народу у ці роки були Самусь, Іскра і Палій, але їхні імена замовчувались, а коли згадувались, то тільки з негативної сторони, як тепер про С. Бандеру та інших провідників Української Повстанської Армії.

. Існують наукові дослідження про селянський рух в Україні 1826-1849 рр. та 1856-1867 рр., але ніде не згадано про будь-які заворушення в нашій Лузні, не згадуються й навколишні села, здавалося жили мирно під владою Польщі. Але ж, як засвідчують документи і реальне становище, в Україні і на Поділлі було багато лиха, відносини поляків до українців були зверхніми і зневажливими, польські пани створювали важкі умови для селян, які спасались втечею сім'ями, але через суди поляки повертали їх до своїх маєтків, тобто квітувало реальне рабство.

Рішення, які дійшли до нас, свідчать, що вони дотримувались сторони польських панів, крім того, переконливо доводиться про паплюження мови, яка використовувалась в Україні. Для доказу, наводимо ряд документів: I. (Оригінал тексту). 1605 р. грудня 15. Вінниця. – Декрет Вінницького городського суду в справі про втечу підданих Яна Висоцького з с. Курян Руського воєводства до маєтку Лавріна Пісочинського м. Жорнища Вінницького повіту Брацлавського воєводства, опір слугам при спробі їх повернути й повторну втечу до Жорнища. Лета божого народження тисеча шістсот п'ятого м-ца декабрия пятогонадцят дня. На рочках кгородских виницких, которыев року теперещнем мца декабра третегонадцат дня припали и сужоны были, перед нами ...кгда се приточила справа за позвом межи урожоным паном Яном Висоцким с. Курян поводом в одное, а урожоным его мл. пном Лаврином Песочинским ...»³¹⁵; «II. 1645 р. травня 9. Вінниця. – витяг з апеляції Вінницького городського суду в справі Василя Ободенського з Чернігівським воєводою Марціном Каліновським про неповернення його підданих із с. Ободного, що втекли до с. Мочулок Вінницького повіту Брацлавського воєводства³¹⁶. З наведених документів, а таких безліч, навіть за невеликий (40 р.) проміжок часу (1605-1645 рр.) видно, що поляки, які заволоділи руським народом і його землею, на відміну від литовців, не вивчивши руської мови застосовували суміш польської, московської і руської мов, що негативно впливало на усі сторони життєдіяльності місцевого населення, бо зрозуміти рішення важко, а паплюження мови руйнувало коріння руського народу.

Поляки постійно бились з багатьма сусідніми народами і переважно за володіння землями Русі, аж доки самі не потрапили під владу москалів «Участь в експансії на руські землі втягнула Польщу уже в XVI ст.. у конфлікт з Московським князівством, суперником Литви на терені Русі, і з татарами,

---

³¹⁵ Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.. Збірник документів і матеріалів. К.,» «Наукова думка», 1993, -С. 134

³¹⁶ Селянський рух на Україні 1569-1647 рр.. Збірник документів і матеріалів. К.,» «Наукова думка», 1993, -С.318

позбавленими зверхності над черговими руськими землями»³¹⁷. Воювали в минулому з литовцями за землі Волині і Галичини, а коли Литовське князівство і Польське королівство помирились і об'єднались (Люблінська унія 1569 р., де створена Річ Посполита – Б. Л.), то значна частина українських земель залишилась в межах Польщі під назвою «давні східні воєводства», які насправді є споконвічними українськими етнічними землями Волині та Галичини, це землі Лемківщини і Холмщини, залишились ці землі в межах Польщі навіть тоді, коли Б. Хмельницький вивів Україну з-під гніту польських магнатів. Поляки завжди агресивно відносились до сусідів, особливо українців: у минулому загарбували Волинь, Галичину і Поділля в Литовців, які тоді володіли землями України; під час Мюнхенської змови, коли Німеччина анексувала Судети, то Польща анексувала в Чехії Заолжя, Північний Спимш і північну Ораву. Так поляки формували свої «нові воєводства», які на даний час складають майже 1/3 сучасної території Польщі³¹⁸. На зайнятих територіях поляки робили терор, виселяли і переселяли, вбивали і зневажали українців на їхній прабатьківській землі, що було реальним геноцидом мирного українського народу. Звичайно, українці хоча віками терпіли польське лихо, але й повставали в період визвольної війни під проводом Б. Хмельницького та в 40-50 роки ХХ ст. боротьби Української повстанської армії (УПА) під ідейним проводом С. Бандери та інших командирів. Документи і свідчення людей підтверджують, що воїни повстанської армії свідомо віддавали життя за Україну, борючись проти поляків і москалів. Польські ж вояки чинили терор на українській території, що був геноцидом. Заради недопущення нищення українців чужинцями воїни Української Повстанської Армії на прабатьківській землі захищали свою свободу, а нижня палата Сейму Польщі прийняла Резолюцію (у ХХІ ст.) про визнання Волинської трагедії геноцидом стосовно громадян Другої Речі Посполитої у 1943-1945 роках.

³¹⁷ Польща. Нарис історії. Варшава, 2015, -С. 45

³¹⁸ Літературна Україна. № 41, 27 жовтня 20016, -С.5

Не завадило б, і було б справедливим, щоб Сейм одночасно ще й пояснив, – чому на Волині з'явилися поляки, що їм потрібно на українській землі?

Крім того, бажано було б пояснити, – чи це геноцид зі сторони Польщі, чи щось інше? Як це проявилось в житті видно з поведінки поляків на Волині, яку описав проф. В. Сергійчука у праці «Трагедія Волині»: «Особливо великого розмаху набрали напади польських роївок навесні 1944 року. Так, 13-14 березня організовані банди спалили 14 українських сіл, розстріляли або замордували до 1500 українців, серед яких 70 відсотків були діти і жінки. У селі Сагринь спалено 260 господарств, убито 700 українців, у Турковичах – відповідно 150 і 80 господарства, у Модрині – 36 і 75, М'ягкому – 160 і 105, Ласкові – 95 і 250, Шаховичах – 150 і 140, Березному – 23 і 17, села Терebinь, Маличів і Стиженець спалені зовсім. В селі Сагринь розп'яли у церкві двоє малих дітей, на хори принесли соломи та підпалили храм. Дитині священика викрутили руки, а жінку четвертовано. В тому ж селі одну маму та двоє дівчаток роздерли навіл. В селі Терebinь вкинули кільканадцять дітей до криниці. А протидій з німецького боку не було жадній»³¹⁹.

Поляки постійно, навіть тепер, звинувачують УПА у жорстокості до польського населення на Волині, але ми рекомендуємо повірити вищим керівникам більшовиків, що після війни між поляками і УПА була досягнута згода боротися проти радянської влади. В інформації М. Хрущова Й. Сталіну 15 листопада 1944 р. про посилення репресій проти національно-визвольного руху українців повідомлялось «в последнее время между руководителями ОУН и польскими националистами происходили переговоры о прекращении борьбы между ОУН и поляками с тем, чтобы все усилия тех и других направит на борьбу против советской власти»³²⁰. З історії відомо, що подібного єднання москалі не забували в минулому і не забудуть і в майбутньому, бо вони такого бояться.

---

³¹⁹ Літературна Україна. № 45, 24 листопада 2016, -С.7

³²⁰ ЦДАГОУ. Ф.1, оп.23, спр.1060, арк.6-18.

Одержавши величезні земельні наділи і поселення польські можновладці переселяли з Польщі величезні маси людей, а тому у багатьох селах з часом чисельність поляків становила від третини до половини. Хто ж в Україну прибув із Польщі на постійне проживання? З давнини у Польщі розпочиналось так званого особливого стану народу, колт ще перший король Польщі Казимир Великий зобов'язував усіх підданих приймати участь в ополченні (рушенні), надаючи їм за це більшу правну охорону і саме це «зафіксувало формування шляхетського стану», який стосувався лицарських родин і їхніх нащадків, що фіксувалося гербом «Герб був відзнакою, сформованого у XIV ст., шляхетського стану... Польська шляхта високо цінувала право користуватися гербом. ...Звичай використання гербів культивувався в шляхетських родинях до XX ст.»³²¹. Кількість населення шляхетського стану, яке було панівним класом і мало високу привілеюваність, у тодішній Польщі – Річ Посполита, становило 8-10% (лише чоловіки) суспільства. Підставою панівної позиції шляхти було володіння землею, найбільше в Україні, станові права й привілеї, юрисдикція над підданими, переважно українцями, особиста недоторканість, податкові і митні свободи, свобода слова, участь у владі (сеймі), а головним обов'язком при цьому – військова служба. У свою чергу шляхта поділялась так: магнати, які володіли великими маєтками і займали високі посади; середньо заможна шляхта; дрібна шляхта, яка не відрізнялася від решти польського суспільства, так званої голоти; інші верстви суспільства.

Немає сумніву, що польські магнати, тобто дійсна шляхта, привезла до Лозни «так звану голоту», яка називала українських селян «бидлом», проявляючи свій гонор і зверхність. У нашому селі, як і в багатьох селах на Поділлі, кладовище розділено навпіл –українці і поляки; пів села людності з польськими прізвищами – Страшевський,

---

³²¹ Польща. Нарис історії. Варшава, 2015, -С. 39-40, 54

Мошківський, Ціснецький, Сошинський, Лащевський, Струтинський, Коренівський, Зелінський, Скура, Герко та інші. Це була проста польська людність, бо графи привозили з Польщі голоту, якої там було чимало, саме ця польська голота, разом з місцевою українською голотою, ставши місцевими активістами, натворила багато лиха в селі, особливо в період колективізації та роки репресій.

У нашому селі Лозна переселення польських наймитів і батраків, тобто голоти, для проживання, формувало поганий моральний клімат, це проявлялось не дуже добрими відносинами між поляками і українцями. Після приїзду до Лозни, розповідала учителька Кузьменко Євгенія Михайлівна, мене поселили для проживання в Струтинських, сім'ї поляків, яких в цьому селі половина всіх жителів. У моїх господарів було дві кімнати і кухня, в одній із кімнат поселили мене. Струтинській Ясько, господар, досить спокійний, добрий чоловік, працював завгоспом у колгоспі, тобто в господарстві до якого мій дідусь ніяк не хотів поступати, за що його вислали на Соловки і там вбили. Був Струтинській ще й парторгом, тобто головним комуністом колгоспу. Коли проживала у Струтинських, то не тільки зустрівся з поляками, але й відчула їхнє ставлення до односельців. У сусідстві жила стара полька Людвічка, яка щоденно навідувалась до Струтинських. В колі поляків вона все розповідала байки про те, які ловкі і розумні ляхи, і які тупі та дурні мужлани, тобто українці. Мені тоді не приходила думка і не виникало запитання про те, – чому керівник сільських комуністів, який сповідував братерство народів, не робив зауважень своїй сусідці? Відповідь зрозуміла, адже він поляк і думав про українців не краще.

Неприязнь серед українців і поляків простежувалась навіть в середині сімей, це бачимо на прикладі сім'ї відомого в селі Романа Августовича Страшевського. Учитель Роман Августович Страшевський народився в селі Лозна, в сім'ї поляків, предки яких у давнину прибули з Польщі разом з челяддю графів Потоцьких, власників села, всіх земель

і ресурсів. Все це вони, у свою чергу надавали польським переселенцям, які обрали Україну своєю новою батьківщиною, бо усі, хто не мав у Польщі ні кола, ні двора прямували в Україну, де їм надавалась земля і робота. Так батьки Романа стали заможними, мали землю і пасіку, вони ще й були працелюбними, а тому жили не бідно, за що і поплатилися, бо більшовики таких не любили.

Коли Роман одружився з українкою Анною, то жила молода сім'я в одному будинку з матір'ю Романа Анни Андріївни, яку селяни називали Ягустинка і його сестрою Броніславою, яку в селі ласкаво називали Бронька. Це була невеликого зросту досить красива полька, але тільки одна із трьох дочок була схожа на неї. Ні мати, ні його сестра не визнавали невістки українки, називали її мужичкою, а коли Роман пішов на фронт у 1939-1945 рр., то Анна Савівна з дітьми мешкала у свекрухи, де її фізично били і виганяли з хати. Анна виховувала двох дочок, але польська родина за чоловіком і батьком двох дітей не визнавала ні дітей, ні їхньої матері – українки. Життя у польській родині чоловіка було неймовірно важким, але й про нього треба було тоді мовчати, бо влада не допускала на поверхню міжнаціональних конфліктів, та й польська громада в селі була великою і сильною, вона займала всю місцеву владу.

Повернувся Роман з війни, захистивши дружину, дітей та сільських поляків, але ненависть його польської родини та всіх польських родичів до української дружини і дітей так і залишилась. Таке ставлення невдовзі проявилось, бо коли не стало Романа і Анни, то неприязнь польських близьких родичів так і збереглася, вона була перенесена на дітей від українки, які боляче це відчували. Національна різниця проявилась навіть після їхньої смерті. Поховані вони у різних місцях: Роман Августович в селі Лозна на польській частині кладовища, Анна Савівна, як українка, не сприймалась сільськими поляками, її не дозволили поховати поряд з чоловіком, а тому дочки забрали маму до Києва, де вона і похована. Саме з цього погляду

не практикувалось створення сімей з представників двох цих націй, що були найбільшими за чисельністю націями у нашому селі. Причини існували вагомі: українці боялись недоброзичливого, навіть зверхнього ставлення з боку поляків, а поляки, у свою чергу, відверто зневажали українців і не допускали змішування крові, оберігають коріння польської нації. Вони не хотіли створювати такий етнічний коктейль, як в українській нації, де яких тільки народів і вірувань не змішано.

Скажімо, в Лозні третину населення складала поляки, інших національностей майже не було, жили лише одиниці євреїв. Серед непольського населення, яке володіло землею, українців було дуже мало, адже за даними 1888 р. тільки у губерньському місті Кам'янець – Подільському із 36144 жителів 48,2% були євреї, у Яневі – із 5053 жителів – 2220 євреї, у Пикові із 2309 жителів – 705 євреї³²². Виходить, що поляки і євреї володіли лівовою частиною багатства українського Поділля – землею, адже за даними 1877 р. в Подільській губернії 56% всіх земель належало полякам і тільки 44% землевласникам не польського походження. Про такі умови, в яких жили і працювали наші предки, не слід забувати наступним поколінням, бо історія має властивість повторятися.

Проминули століття, сталися територіальні, політичні та історичні зміни як в Україні, так і в Польщі, але прояв зверхності поляків над українцями на теренах України так і залишається на генетичному рівні. Поляки не визнають геноцидом українського народу на Волині в роки війни (1939-1945 рр.), бо самі його творили, подібно до того як Ізраїль, не став на бік України в Генеральній Асамблеї ООН, не визнаючи геноцид українського народу голодомор 1932-1933 років, відмовився продати необхідну зброю Україні для захисту від Москви, а основна причина у тому, що представники єврейського народу безпосередньо приймали участь

---

³²² Справочная книжка Подольской губернии. /сост. В. К. Гульдман/. Кам-подольск, типогр. Губ. о Правления, 1888, -С.183

у ганебній справі голодомору та репресій не то що активну, а провідну участь – перевірте прізвища у архівних документах і переконаєтесь, адже із 478 вищих керівників СРСР 404 (85%) були євреї³²³. В Україні було ще гірше, адже дослідниками встановлено, що в 1930-1939 рр. «Штат енкеведистів в Україні більш як на 90 відсотків складався з єврейських діячів. Це були люди переважно з незакінченою початковою освітою або самоуки, що зумовлювало особливу жорстокість і українофобську нетерпимість»³²⁴. За скоєне представниками євреїв згодом треба буде нести відповідальність, хоча б моральну, бо як їхні дії служили прикладом для німців, то підкаже історія.

Поляки чомусь не бажають знати, що визволяючи Польщу, тільки за один рік (1944-1945 рр.), загинуло 700 тис. українців, тоді як за усі роки війни, на усіх фронтах поляків загинуло тільки 24 тис., тобто у багато разів менше³²⁵, з них 20 чоловіків з Лозни, люди якої більше двох століть були рабами графів Потоцьких. Невже українці заслужили, щоб колишні їхні рабовласники продовжували зверхньо дивитись на них, вважаючи, як в минулому, бидлом. Коли українці стали захищати свою землю від москалів (з 2014 р.), то поляки розгнівались і прийняли на Сеймі рішення, що 11 липня день національної пам'яті «граждан Второй Речи Посполитой, зверски убитих украинскими националистами», а окремі політики у Варшаві заявляють, що Путін – це зло менше, ніж «українські бандерівці». Цим гоноровим ляхам так і хочеться нагадати про настання ХХІ ст., коли володіти українськими землями уже не прийдеться, а також сказати, що українці ніколи не будуть чинити зла полякам, якщо вони не лізтимуть на їхню територію, а ось москалі і раніше двічі знищували Польщу як державу, і тепер не зупиняться, щоб втягнути поляків в «русский мир». Нагадаємо, що

---

³²³ «Национальный состав руководства СССРв 1930-1939гг» на основі праці Дикого А. «Євреї в Росії і ССРСР», Нью-Йорк, 1967.

³²⁴ Шестопап Матвій. Євреї на Україні. (Історична довідка). К., 2003, -С.179

³²⁵ Бульвар Гордона, ноябрь, 2016, № 48, -С.4-5

у 1792-1793 рр. поляки двічі були розбиті москалями і їм дістались майже усі землі Правобережжя України: Поділля, Брацлавщина, Київщина і частина Волині.

Теперішнім полякам не слід забувати, що вони, як і українці в минулому, не мали держави впродовж ХІХ ст., коли москалі, німці і австріяки тричі ділили Польщу (1772 р., 1794 р. і 1795 р.), забравши у поляків більше 733,5 тис. кв. км. чужих територій. Настала реальність, Річ Посполита перестала існувати як незалежна держава, а утворені Варшавське королівство (1807 р.) та Польське королівство (1815 р.), зазнавали русифікації і німецького впливу³²⁶. Далі відбувся четвертий найжорстокіший поділ Польщі: 28 вересня 1939 р. СРСР і Німеччина у Москві поділили землі Польщі, встановивши контроль над усією територією, колись великої Речі Посполитої. Подібне зазнавали українці і від поляків, і від москалів, а тому вчіться на помилках ваших предків і будьте дружніми з сусідами. Якщо хтось скаже, що немає Вищих сил і їхнього покарання за плюндрування українських селян польськими магнатами, то буде вкрай несправедливий.

Для цього слід не забувати історію, що однією з найбільших трагедій Польщі (Речі Посполитої) було те, що шляхта не бажала вважати українців третьою силою, після поляків і литовців, у Речі Посполитій, ігнорували українців, яких називали тільки козаками. Коли козаки 1632 р. прибули до Варшави на сейм і просили надати їм таких прав, які має шляхта, то магнати поставилися до цього негативно «звали себе членами речі Посполитої (хіба що такими, як волосся і нігті для тіла, бо хоча й потрібні, але коли надто виростуть, один клопіт голові, а по-друге прикро ранять, обох треба частіше обрізати)³²⁷ і так, на жаль, з українцями й поступали. Поляки дотепер люблять тільки свою історію, української вони не знають і знати не бажують, якої мовби й не було, що можемо прочитати у новітній книзі про історію Польщі, де є згадування про усі сусідні країни, а ось України-Русі та українців, територія і чисельність

---

³²⁶ Польща-нарис історії. Варшава, 2015, -С. 138, 143, 147

³²⁷ Польща-нарис історії. Варшава. 2015, -С. 123-124

населення були найбільшими в Речі Посполитій, де поляки панували два століття, мов би й не було³²⁸. Наприклад, пишучи про Петра Конашевича-Сагайдачного, то він характеризується не як український патріот, військовий діяч і керівник Запорізької Січі, а тільки як керівник козацьких частин, що приймали участь у війнах речі Посполитої з Туреччиною і Росією.

Важко про це казати, але подібну методичку обрізання в Україні провадили й більшовики, які, щоб зменшити число українців, влаштовували голодовки (1932-1933 рр, 1947 р.), виселяли українців сім'ями до Сибіру і багато іншого, а вільні місця заселялись москалями, як колись поляками. Селяни багато працювали на поляків, козаки захищали кордони великої Речі Посполитої, а шляхта трактувала їх як збунтованих селян, що призвело до Визвольної війни українців під проводом Б. Хмельницького (1648-1857 рр.). Причин Визвольної війни було чимало і їх визнають польські історики³²⁹: козацькі повстання 1648 р.; втрата великих просторів етнічних руських земель; колонізація великої частини шляхти руського походження; посилений вплив уніатської церкви на міське населення. Рабське неподобство закінчилось великою трагедією для усіх: послаблення міжнародного становища Речі Посполитої; сприяло перемозі Москви над польсько-литовською державою; Русь-Україна була спустошена і потрапила до рук москалів; коли Москва зміцніла, прибравши від поляків до своїх рук усі українські землі, то поклала край існуванню самої Речі Посполитої. Польські історики визнають нарешті, що землі, які у них відбирали, були українські (руські) «Росія захопила все Велике Литовське Князівство та майже всі руські землі Речі Посполитої; її кордон сягав Бугу»³³⁰.

Не дивлячись на такі реалії поляки однаково відносяться – негативно, як до москалів так і до українців. Про польську політику до Московії бачимо із доповіді Міністерства

³²⁸ Польща-нарис історії. Варшава, 2015, 365с.

³²⁹ Польща-нарис історії. Варшава. 2015, -С.99

³³⁰ Польща-нарис історії. Варшава. 2015, -С.196

закордонних справ Польщі за 2008 р³³¹. «ведение какой угодной политики с Россией не имеет смысла, так как грозит Польше мошенничеством и жульничеством со стороны РФ, шантажем и угрозами с ее стороны, и в результате – поражением польской политики». Не кращі висновки про свою політику подають поляки у тому ж документі відносно України «необходимо вести работу по развенчанию «патриотично правильного» взаимодействия с Украиной ... который бы реально отображал возможности и шансы государства в части усиления интеграции с институтами западного мира. Следует считаться с вероятностью того, что в длительной перспективе Украина может оставаться вне этих институтов, в частности не получить членство в ЕС». Таку думку про українську політику та можливість входження України в структури країн Європи бачимо на практиці через десятиліття початку проповідування вище згаданих політичних заяв сусідньої держави – нас не приймають ні в ЄС, ні НАТО і ми залишаємось наодинці проти агресивної північної сусіди із ядерною зброєю.

Полякам нагадаємо, що вони були також не раз наодинці з москалями і завжди втрачали незалежність, а таке може повторитись. З викладеного матеріалу польським і українським політикам, окремим особам націоналістичного екстремізму слід мати на увазі, що Московія буде робити усе, навіть більше, щоб посварити українців і поляків з єдиною метою – не допустити Україну до Європейського Союзу і НАТО, повернувши її в ярмо Московії. За українцями настане трагедія для поляків, яких москалі також не бажають відпустити далеко від себе, як це практикувалось у минулому. Теперішні конфлікти між українцями і поляками створюють москалі за допомогою численних промосковських сил як в Польщі, так і в Україні.

---

³³¹ Газ. «Бульвар Гордона», февраль, 1017, № 6, -С.14-15

6.4. Московська колонізація (1654 (1795- Поділля)-1991 рр.)

*Не пора, не пора, не пора
Москалеві й ляхові служить!
Нам пора для України жити.
Іван Франко*

Подільський край притягував і людей із західних земель України, де їм було важко жити, бо тільки у XVIII ст. на територію Подільського, Брацлавського та Київського воєводств мігрувало населення із Волині, Галіції, Полісся і інших областей, спасаючись від «важких умов побуту»³³². Після приєднання Московією Лівобережної України до своєї території відповідно до так званої Переяславської угоди (8 січня 1654 р.) на Поділля хлинули біженці з загарбаної території від поміщиків, зокрема у Хмільницькому старостві вони утворили цілі села. Біженці думали, що спасуться від кріпацтва і поміщиків, але коли москалі, знищивши державу Польщу (1772 р.) Москва в односторонньому порядку колонізувала ще й Правобережну Україну, то уже усі українці опинились у кріпацтві. Поміщики Лівобережжя України стали вимагати тих, хто втікав від них і уже у 1735 р. з Хмільницького староства вислали до Московії 10662 селян-втікачів і повернули їх поміщикам, від яких вони спасались³³³. Московська колонізація, на відміну від татарської, литовської, навіть польської, була суцільною – військовою, економічною, політичною, територіальною, національною і духовною.

Царі, згодом більшовики та їхні українські прихильники, стверджували, що колонізація сталася відповідно з рішеннями надуманої москалями так званої Переяславської

---

³³² Антонович В. Б. Предисловие. Архив Юго-Западной России, часть VI, т. II, К., 1870, стр. 32-33.

³³³ . Алефиренко П. К. Крестьянское движение и крестьянский вопрос в России в 30-50-х гг. XVIII в., М., 1958, -С.107.

угоди у січні 1654 р., коли відбулося «собрание представителей украинского народа, созванное гетманом Б. Хмельницким, принявшее решение о воссоединении Левобережной Украины с Россией»³³⁴. Мабуть ніхто не знайде іншого прикладу у світовій історії, щоб якась одна країна самостійно проголосувала за повну віддачу земельних, людських, матеріальних і культурно-духовних цінностей іншій країні без всілякої вимоги другої сторони, тобто Московії, якої тут не проглядається, бо свої дієства москалі замовчують. Лівобережну Україну віддали москалям не «собрание представителей украинского народа», а знову ж таки москалі одноосібно, створивши міф про Переяславську раду 1654 р., яка стала підтасованою основою претензій москалів до древнього великого українського народу, безпідставно вимагаючи називати їх «старшим братом» і віддавати матеріальні і духовні цінності, підживляючись ними впродовж століть. Щоб розвіяти міф про так звану Переяславську раду спочатку варто поглянути на те, як у 1653-1654 рр. відбувалось примусове «воссоединение» чи завчасно задумане, обдурене і насильницьке протиправне приєднання українського народу до Московії. Адже дотепер вперто замовчується реальність так званої Переяславської угоди, яка віртуозно підтримувалась московською владою, українськими промосковськими істориками і письменниками. Скажімо, український поет Б. Олійник, герой України, в часи Радянського союзу, посилаючись на відомого першого більшовика Московії, затято твердив перед ветеранами та ідеологічними працівниками комуністичної партії, що мовляв боротьба українського народу у 1649-1654 рр. на чолі Б. Хмельницького відбувалася не заради виходу з-під влади Польщі, а зразу ж «за возз'єднання України з Росією»³³⁵. Таким обманом українці перейшли в рабство до москалів, терплячи важкі поневіряння впродовж 330 років (1654-1991 рр.), особливо у більшовицький період (1917-1991 рр.). Чимало наших селян дотепер не бажають визнати, що їхні батьки, діди

---

³³⁴ Советский энциклопедический словарь. М., 1989, -С.1000

³³⁵ Олійник Б. Вступна стаття. //Наука і культура. Україна. 1979.

і прадіди були рабами у москалів, але це правда, були невільниками і про це наведено чимало прикладів у нашому селі. Одночасно треба визнати, що ошуканими стали не тільки прості селяни і міщани, але й поверхові історики та письменники, які вихваляли перед народом реальність так званої Переяславської ради, якої не було, адже ніякого документа про неї не існує, усе фальсифікація у вигляді записок від руки царських посланців, які вовтузились біля гетьмана.

Вчені України, відстоюючи свої права у першості початкових наукових основ колишньої Московської імперії, вважають, що влада незалежної України вправі ставити основне питання, – а чи відбувалася взагалі Переяславська рада і чи існують її угоди про «воссоєдинение» України з Московією?, – за яку москалі в даний час розпочали таку ж гібридну війну, як і у 1654 році. Світова спільнота, яка щось намагається нам допомогти, має усвідомити, що ніколи, ніякими документами і діями не підтверджено, що відбувалася міфічна Переяславська рада, де були підписані угоди про якесь братерство чи ще багато чого. Українці і їхній гетьман нічого не робили, щоб приєднатися до москалів і називати їх «старшим братом». Москалі це нав'язали українцям, які, перебуваючи віками у рабстві, не зуміли протистояти такому зухвальству. Тому, Москва не має не тільки юридичного, але й історичного права забирати український Крим, а тим більше претендувати на «дружбу» з Україною, схвалену в далекому минулому українським гетьманом, бо такого не було.

В Московії українцям стало жити ще важче, але боротися силою після Б. Хмельницького не було змоги, лише одиниці протестували: письменницький протест Тараса Шевченка; боровся силою «останній гайдамака» Юстин Кармалюк; написав твір про кривди кріпацтва Семен Олійничук, якого навіть не опублікували, але за нього він потрапив до Шлісельбурзької в'язниці, де й помер (1798-1852 рр.); боротьба української повстанської армії (УПА) в роки другої світової війни; небагато відбувалось й інших протестів. Український народ був позбавлений розвивати свою національну культуру,

мову, побут, звичаї так як усе вважалось «мужицьким», «хлопським», а «рештки українського панства, інтелігенції ... вдруте зрадили український трудовий народ: визнавши себе росіянами, вони передалися до табору гнобителів»³³⁶. Московський період українського Поділля жахливіший від татарського, навіть польського, бо москалі до власних татарських рис додали ще й нові риси більшовиків, начинені новітньою теорією загарбництва Московського царства. Саме в московську епоху: було введено рабство; відбулися перша (1914-1915 рр.) і друга (1939-1945 рр.) світові війни; переворот 1917 р. в Петербурзі; Українська революція (1917-1921 рр.); голодомори 1932-1933 рр. і 1947 р.; репресії 1937-1939 рр.; неймовірно важкі роки відновлення усього життя після війн. Люди українського Поділля були зобов'язані годувати москалів, коли й самі вмирили від голоду, канали і великі міста, зокрема Петербург, збудовані на кістках українців; служити у військах царизму і більшовизму з метою захисту імперії та загарбання чужих територій, наприклад в Афганістані. Тут так і хочеться сказати словами письменника Миколи Невидайла, який пройшов дорогами голоду 1932-1933 рр., фронту радянського, полону німецького, воїна Української Повстанської Армії, радянських концтаборів та Норільського повстання «Вклонімося могилам предків наших, що волю нашу розгубили»³³⁷.

Найжахливішою московського періоду є руйнація української духовності. Коли у 1956 р. я направлявся на заробітки до Казахстану, то побачив занедбані російські простори, бідні села та міста і у мене з'явилися особисті гіркі враження про «старшого брата», який викачує з України усе, що тільки може, а у них – занедбані простори. Мої гнітючі враження, українця за етнічним походженням, не сподобалися багатьом, навіть тим, хто також вважав себе українцем. Постає запитання, чому українець не може мати негативного враження про Московію, яке не відрізняється від написаного знаменитими корінними росіянами: «Веками русская литература

---

³³⁶ Євтим Сіцінський. Нариси з історії Поділля. Ч. 1, Вінниця, 1927, –С.16

³³⁷ Літературна Україна. № 2, 21 січня 2016.

и живопись говорили о скучном небе, тощих полях, кособоких избах»; «Россия, нищая Россия, мне избы серые твои, твои мне песни ветровые – как слезы первые любви!»³³⁸. Непривабливість Московії так і залишилась, що побачив один журналіст біля Петербурга у 2009 р. «В Санкт-Петербурге все замечательно, но стоит отъехать от КПП, как видишь деревни с покосившимися избами, запустение, множество пьяных людей и понимаешь; что-то не так...уже 65 лет нет войны, а разруха попрежнему продолжается?»³³⁹.

В Україні такі думки нерідко викликають осуд самих же українців, бо навіть за чверть століття (1991-2017 рр.) у нас більше третини населення підтримують Московію, якщо не силою і фінасами, то думками. Скажімо, коли провели опитування українців у 2017 р., – хто збив літак Боїнг на Донеччині, де загинуло сотні людей?, – то 30% відповіли, що не москалі, а українці, що зайвий раз засвідчує про те, що третина українців – це «п'ята колона», яка складається переважно з колишніх москалів і їхніх нащадків.

До нелюбові своєї батьківщини і свого народу привчали наших прадідів і дідів в часи царизму, таке прививали більшовики нашим батькам і їхнім дітям. Основна характерна риса московської епохи полягає в тому, що українців призводили до стану, коли «каждый должен быть для каждого врагом», змушуючи жити в країні, де виростають «только палачи и стукачи». Зв'язок нашого села і його людей в історії з Московською імперією тільки негативний. Наші односельці жили життям тих країн, які над ними володарювали, треба було брати участь у їхніх війнах, бути рекрутами і неодмінно йти у військо. У першій світовій війні (1914-1915 рр.) одержали поранення Сухін Роман і Руденко Никін, воював на фронті мій дід Наконечний Харитін Гордійович. Коли більшовики вчинили заколот і захопили владу в Петербурзі, то вони й не подумали дати волю українському народу, а тому й селяни нашого села терпіли лихоліття подій і перевороту в Петербурзі 1917 року,

³³⁸ Паустовский К. Собр. Соч. в 9-ти томах, М., Худ. лит., 1982, Т. 3, -С.537-538

³³⁹ // Бульвар Гордона. август 2017, № 33, -С.10

і поразки Української революції 1917-1921 років. В цей період був розгромлений і пограбований поміщицький маєток – фільварок, який розміщувався біля Дубини, неподалік дубового лісу, а під час Української народної республіки (1917-1921 рр.) землі графів Потоцьких перейшли до рук селян. Тепер немає того лісового масиву із столітніми дубами, невідоме й місце фільварку, все знищено і відійшло в небуття.

В усі часи після 1654 р. Московія і її главарі (Петро, Катерина, Ленін, Сталін, Троцький, Пугін) робили усе, щоб утримати Україну у своєму ярмі, бо чітко усвідомлювали, що «без України немає Росії»: руйнували основи української державу з середини та ще й руками її жителів; поширювали і поглиблювали озлоблення, невдоволення, незгоди й ненависть, використовуючи для цього підкупи, агітацію та інші зусилля; переписували історію, руйнували національні традиції та релігію; засилали війська для забруднення крові серед українців; робили усе, щоб знизити силу українського війська, аж до повного його розвалу в часи президентства злодія, як це сталося перед 2014 роком.

6.4.1. Більшовицька льодовикова година (1921-1991 рр.)

*Кохайтеся, чорнобриві
Та не з москалями,
Бо москалі-чужі люде,
Роблять лихо з вами.*

Т. Шевченко

В усі епохи рабства українцям було важко, але більшовицька година Московської епохи була неперевершеною за своїм холодом і голодом, коли реально нація зникала в жахливу льодовикову годину. Саме із-за втрати орієнтирів добра і зла селяни Лозни не завжди чітко усвідомлюють, що і як вшановувати, кого і як згадувати, усе переплутано багатовіковою зруйнованою духовністю та історією. Ось конкретний приклад, селяни

і влада віддають велику увагу вшануванню воїнів села, що загинули у другій світовій війні (1939-1945 рр.), забуваючи, що були загиблі і у роки Української революції (1917-1921 рр.). період якої більшовики нарекли «громадянською війною». Лише окремо, мовби для годиться, згадуються загиблі селяни під час голодоморів 1922-1923 рр., 1932-1933 рр., 1947 р., під час репресій 1937-1939 рр., хоча усі ці загиблі селяни стали жертвою злочинної політики більшовиків, які воювали з усіма прогресивними силами і тримали міцно в руках українську націю.

Найнеприємніше криється у тому, що усе це робилося за допомогою місцевих активістів, прізвища яких відомі і про них мають знати наступні покоління. Тому, треба згадувати: першими, хто загинув часи Української революції (1917-1921 рр.), відстоюючи національні інтереси України; тих, кого умертвили голодом, більшість з них відомі поіменно; тих, кого репресували, про них також є відомості; воїнів Української Повстанської Армії (УПА) під час другої світової війни; далі тих, кого направили у 1939-1945 рр. до війська без зброї і навчання на війну більшовиків з фашистами. Це буде справедливо, бо всі вони загинули не в результаті «визволення» своєї землі чи захисту свого народу, бо він як був так і залишався у рабстві москалів, а використані більшовиками для власних загарбницьких цілей, які спрямовані на все більше привласнення чужого.

Щоб заборонити згадувати про загиблих українців у ті жорстокі часи держава надавала їм офіційності, все це робилось за законами, постановами, розпорядженнями, які надходили з Москви та Києва, назвемо лише деякі: закон про «Про п'ять колосків», що передбачав розстріл і конфіскацію майна, а при пом'якшуючих обставинах 10 років позбавлення волі, що означало також розстріл; постанова РНК УСРР 1932 р. про позбавлення одноосібників рухомого майна, посівів. присадибних ділянок і будівель; застосування до «розкуркулених» депортацією у віддалені місцевості СРСР або концтабори Сибіру, що збільшувало чисельність росіян на великих просторах, а в Україну завозили велику чисельність етнічних москалів.

Вивчення існуючих секретних матеріалів сіл, районів і областей періоду більшовиків (1921-1991 рр.) про їхні діяння в Україні дає підстави стверджувати основну лінію їхньої діяльності – москалі завойовували, а після цього заселяли величезну територію, використовуючи голодомори, репресії, виселення сім'ями, щоб зменшити кількість аборигенів, заселивши звільнені місця москалями з Півночі. Погляньмо, репресували і вбивали голодом не тільки одноосібників, але й уже колгоспників, пояснюючи, що вони мало виробляли трудоднів, не виходили на роботу. Ось приклади: застосовуючи репресії до українців західних областей, звинувачуючи їх за зв'язок з воїнами УПА, виселяли їх сім'ями, а на звільнені місця посилали лояльних українців та москалів; виселили кримських татар, звинувативши їх за недоліки під час війни 1939-1945 рр., а до Криму переселились усі москалі; голодомор 1932-1933 рр. забрав багато селян в Україні, а на звільнені місця заселяли москалів.

Депортації і голодомори більшовики цілеспрямовано використовували для власного заселення звільнених українських просторів москалями, нащадки яких навіть тепер, у XXI столітті, боляче травмують українську націю. У 1932-1933 рр. українці вмирили з голоду, а у ці ріки з Горьковської області в Одеську було переселено 2110 московських господарств, з Іванівської області в Донецьку привезено 35 27 селянських господарств, з Центральної Чорноземної області в Харківську – 4800 селянських господарств. Всього у той страшний рік в Україну прибуло 329 ешелонів, якими привезено 21856 селянських господарств, а це 117149 москалів³⁴⁰. Більшість із їхніх нащадків, а також тих, які переселені пізніше, складають так званий «русский мир» на теренах України, що був і залишається дотепер основною опорою у війні (з 2013 р.) Путіна у Донецькій і Луганській областях та захоплення Криму.

Століттями українців використовували татари, литовці, поляки, а згодом москалі, натравлюючи представників нашого народу одного на другого, а тому треба згадати і тих, хто

---

³⁴⁰ Смертю смерть подолали: голодомор в Україні 1932-1933. /Авт. Колектив: П. П. Панченко –кер/. –К.: Україна, 2003, -С.340

допомагав, адже про Сталіна, Берію, Постишева, інших згадуємо, про місцевих же активістів, не кращих за жорстокістю від більшовиків, соромливо замовчуємо. Селяни вірили байкам більшовицької пропаганди і про кількість загиблих під час голодоморів, під час репресій та у війні 1939-1945 рр., взагалі за усі роки більшовиків (1921-1991 рр.), усе замовчувалось, перекручувалось, повсюди панувала брехня. Ось скажімо дані про померлих в голодні роки: за статистичними офіційними даними в Уланівському районі померло від голоду у 1932 р. – 1378 осіб; у 1933 р. – 5919 осіб. Це не статистична помилка, а офіційна брехня, бо тільки в селі Лозна у 1932 р померло більше 800 селян (дітей і дорослих), у Воронівцях більше 850 селян, в інших селах цього району померло тільки у цей рік в десятки разів більше, що підтверджують місцеві історики. Тих селян і їхніх дітей, які виживали в голодовку, згодом повсюди привчали до рабського служіння більшовикам і багато чого їм вдалося.

В ті часи панували особливі умови, які певним чином формували особистість, кожна з яких намагалась проявляти себе у здатності до великої живучості. Це потребувало своєрідної поведінки в людському середовищі, коли на практиці у поведінці селян відбувалось те, що схоже на слова із Касія Діона з «Історії Риму»:

*Щоб і собі не пропасти,
Він став удавать дурного,
Знавши, що тиранській власти
Найстрашніше від усього,
Коли в кого ума много³⁴¹.*

Подібне пристосування було в усіх, але у кожного за власною схемою, яка визначалась з дитинства в ту складну епоху, проте основа у неї була єдина – виживати за будь-яку ціну. Це була епоха мінного поля: невірний крок вліво чи вправо, назад чи зайвий крок вперед і кінець – виключення з партії з усіма наслідками, висилка, ґрати і каземати, критика і зневага влади

---

³⁴¹ І. Франко. Зібрання творів у п'ятдесяти томах, «Наукова думка», К., 1976, Т. 6, -С.193

та всього суспільства. Саме тоді, у важких умовах формувались особи з низькими духовно-культурними цінностями, переважно дилетанти-споживачі, крутії-приспосованці, які прийшли до керма державою у 1991 рр., коли Україна стала незалежно. І щось тут вдіяти практично неможливо, потрібен час і не короткий, не менше столітній, тобто як уже відзначалось, чотири покоління українців. Прикладом поневолення можуть бути діти мого покоління, адже ми, з часу виходу з дитинства, були пригноблені спочатку німецькою окупацією, яка панувала в Україні з червня 1941 р. по березень 1944 р., все населення, від малого до старого, знаходилося у рабському становищі.

Я, як і мої однолітки, приймали подібне становище як реальну данину, підкорилися своєму підневільному рабству, ми не знали іншого становища людини, бо тільки вийшли з літ немовлят і дошкільнят, раптово відчули окрик німця і його важкого чобота на тілі. Наша свідомість, як і багатьох наших попередників, впродовж століть формувалась залежною від чужої волі, дресирувались як тварини в цирку. Звикнувши підкорятись німцям, ми підкорялись радянській владі, мов би так і треба, іншого не знали та й різниці не відчували. Після війни, тобто після звільнення від німецької влади, настала радянська влада зі своїми законами, своєю ідеологією, мабуть ще більш невблаганними вимогами як і у німців. Нам радили навчатись, якщо не бажав, то заставляли, якщо допускав помилки, наказували, викликали батьків і їх соромили. Вимагали вступати в організації жовтенят, піонерів, комсомольців та комуністів, нас масово туди вели і ми були членами цих формувань, де виховували підпорядковуватись більшовикам. До жовтенят і піонерів записали й мене, але не пам'ятаю чи взагалі був до них залучений, а ось про комсомол я не думав, бо мама була категорично проти нього, заявивши «ти завжди вступиш в якесь г.. но» і я його викинув з голови, мене ніхто до цієї організації більше не залучав. Все мовби йшло своєю чергою, ми вважали, що знаходилися в нормальному людському середовищі і кращого не бажали, бо про інше не відали. Треба було приймати участь у творчих гуртках – співу, танців, драми і той, хто мав хоча б якийсь хист,

був туди записаний, приймав посильну участь. Якщо про себе, то я недоїдав, важко працював дома і в колгоспі, але й одночасно навчався у школі, співав у хорі, приймав участь у шкільних танцювальному і драматичному гуртках. .

Селян обманювали стосовно історії Поділля і України в цілому, а вони, навіть в роки незалежності, продовжували відзначати свята: 9 травня – день перемоги; 1-го травня – солідарність з трудящими; 7 листопада – день більшовицького перевороту 1917 року. Звичайно, ці святкування згодом трансформуються, але вони продовжували залишатися такими як нас навчили, що мовляв це найзнаменитіші дні колишнього Радянського Союзу і їх треба згадувати теплим словом. На день перемоги ганьблять німців, особливо Гітлера, що напав на СРСР, вихваляють ветеранів війни, які билися з німцями. Одначе, замовчується багато основного: що ветерани війни вбивали і воїнів УПА (Української Повстанської Армії), які боролися проти німців, москалів і поляків за вільну Україну, яку ми тепер маємо; справедливо проклинаються німці і їхній фюрер, але не згадується, що він разом з московським вождем, розпочали війну, щоб поділити Польщу; замовчується роль москалів і їхній вождь Сталін, який для українців був більшим катом від Гітлера, знищуючи українців як націю. Відповідаючи на запитання, – хто більший ворог українцям, фашисти і Гітлер чи москалі і Сталін?, – підкреслимо наступне. За усі роки війни (1939-1945 рр.) на фронтах загинуло наших селян 136 чоловік, а ось у так званий мирний час, коли Україна перебувала у складі СРСР, тільки за один 1932 р. загинуло (вмерло від голоду) більше 800 лознян, серед них половина дітей, у 1937-1938 рр. репресовано 50 лознян і більше 70 селян вислано і перебували в тюрмах, що у 6,8 рази більше, ніж загинуло у війні. Якщо врахувати, що у загибелі наших селян на фронтах війни провина і Гітлера, і Сталіна рівна, так як вони удвох домовились розпочати війну, щоб розподілити між собою усю Європу, то провина москалів і Сталіна набагато більша ніж німців та Гітлера. Отже, святкувати 9 травня, як перемогу – аморально, теж саме стосується і так званої жовтневої революції (переворот більшовиків), що принесло незліченні втрати

і невиміряного жаху українському народу. Якщо події, які відбулися у ті скорботні дні, будуть в історії згадуватися, то вони мають бути під знаком трагедії, а не святкування.

Отож, нас виховали царі і більшовики так, що Українці не довіряють один одному, а тому до сліз доводить ситуація кривди, коли не можу переконати навіть своїх шкільних однокласників, які в епохальний час одержання Україною незалежності, прийняли громадянство Росії, що на їхній колишній батьківщині не вбивають російськомовне населення, яких Путін прийшов захищати, а Євромайдан підтримувався українським народом і його ідея – повернути Україну в лоно Європи, чого зовсім не бажає Москва та деякі українські інтелектуали. Для прикладу, що доброго може сказати наш односелець про свою колишню батьківщину, коли мій однокласник А. Царук, з яким я сидів за однією шкільною партою, закінчив український вуз, поїхав працювати на Байкал, а вийшовши на пенсію залишився у селі Ставропольського краю, прийняв московське громадянство і в одному із своїх віршів уже пише «//Горжусь своєю я страной! //Она дала мне душу русскую». Отак, Є цілий ряд прикладів, що обміняв українську душу на «русскую» не тільки А. Царук, теж здійснила Людмила Сухін (Бондаренко – народилася у Малому Острожку), прибувши з Московії до мого села Лозна, відкрито і завзято вихваляє Путіна, який вбиває українських чоловіків на Донбасі. Отож, психологія багатьох наших людей зруйнована, вона хвороблива і піддається агітації щодо кепкування над своїм народом, колишньою своєю батьківщиною. Подібні приклади, а їх на жаль безліч в усій країні, приводять до сумного висновку – надіятися на українську діаспору в Московії, одержати хоча б моральну допомогу у боротьбі за свободу, немає сенсу.

Московська епоха безповоротно пішла у вічність. Недалекий час, коли Московська імперія перетвориться у невеличке Володимиро-Суздальське князівство, а загарбана Сибір стане пустелею зі зниклими лісами, на якій господарюватимуть татари і китайці, а серед них блукатимуть нащадки колишніх московсько – татарських завойовників у пошуках похмілля.

Імперія руйнується, але вона залишає після себе зруйновану духовність народів і націй, в Україні викорінила розумних і працьовитих людей, залишивши потомків лінових ідеалістів, чимало з яких продовжують вірити так званому «старшому братові», перетворившись у циніків, зневажають свою націю, державу, культуру, історію. Московська імперія (1654-1991 рр.) та її більшовицький період (1921-1991 рр.) в якій жили багато поколінь українців, а їм, як ні в одних попередніх епохах рабства, занадто здрібнили свідомість, не залишивши уяви не тільки про незалежність держави і власного мислення, але й незалежного суду, влади та депутатів. Не даремно Верховна Рада в незалежній Україні перетворилась у національну школу брехунів і корупціонерів, які, після чотирирічного депутатського вишколу, йшли управляти державою, її адміністративними структурами, освітою, наукою і культурою. Такими є потомки селян, у тому числі Поділля і села Лозни, які впродовж століть звикли виконувати накази управителів князів Друцьких-Горських і Острозьких, графів Потоцьких та директиви більшовиків московських, що відучило їх від самостійного мислення і прийняття рішень, надіятись тільки на свої сили, виглядаючи тих, хто буде давати команди і якісь подачки.

6.4.1.1. Моторошний експеримент над селянами

*В підручниках до нас вже замусолених
Товкмачили нам так про рабський труд
Щоб ми любили негрів поневолених,
Аби не власний, не колгоспний люд.*

Джон Рід

Якщо розглядати як окремих факт голодоморів в Україні, то проглядається ряд причин штучного голоду в окремі періоди: 1922-1923 рр. – треба було нагодувати Москву, Пітер, велику армію та всю Московію після придушення Української

революції (1917-1921 рр.) і захоплення влади більшовиками; 1932-1933 рр. – це, крім годівлі «великоросів», ще й стійке протистояння працелюбного селянства проти насильницької колективізації, розпочатої 1929 року; 1946-1947 рр., – треба годувати народ Московії, завойовані народи Європи, а також відновлювати промисловість та зруйновані міста в усій Московській імперії; кінчна мета москалів – ліквідувати навіть згадку про українців як націю, вважаючи їх тільки етносом; голодомори в усі ці роки стали геноцидом українського народу, що визнали багато країн світу та штатів США.

Основна причина нечуваних голодоморів на селі впродовж ряду років закладається в ідеології Троцького і Леніна, яку реалізував Сталін «Коммуну, чрезвычайку, продовольственные отряды, комиссаров-евреев возненавидел украинский крестьянин до глубины своей души. В нем проснулся спавший сотни лет вольный дух запорожского казачества и гайдамаков. Это страшный дух...»³⁴². Москалі знали, що саме із-за цього українське селянство гинуло від голоду і репресій, розпоршувалось на території Московії, а в селах створювались резервації. Москалі дотримуються думки, що навіть коли українець спасає життя москалеві, коли це товариші за спільною роботою, всерівно українця вважають людиною другого сорту і зневажають його. Під час землетрусу в Ташкенті футболісти Київського «Динамо» Віталій Хмільницький і Віктор Серебряников миттєво перескочили через паркан, їхній тренер Маслов не встиг за ними, чого вони не помітили, але вслід почули «Хохлы проклятые, б...ди, меня бросили»³⁴³ і його прийшлося переносити майже на руках через огорожу. Достименно відомо, що єдиною метою голодоморів, особливо 1932-1933 рр., було фізичне знищення української нації, як єдиного носія генетики, культури, традицій, історії древньої великої держави Русь. Метод був вишуканий: доводились нереальні і непосильницькі

---

³⁴² Панасюк Б. Я. Ренесанс Русі –України. Чорнобай, 2016, вибрані твори, Т. 10, -С.154

³⁴³ , Бульвар Гордона», январь, 2017, № 2, -С.12

завдання хлібо – і м'ясозаготівель; їх не виконували, а за це насильницьким методом вилучали до останку харчі, а села і цілі райони оточували кільцями військ москалів, щоб ніхто не виходив і не заходив до сіл України. Найбільша несправедливість щодо голоду в Україні полягає у тому, що про країну, де у 1932-1933 рр. був урожайним, а біля хат, навіть на дорогах лежали мертві люди, серед яких більшість діти, їх збирали на підводи їздові і відвозили до єдиної ями, світ не знав про це і не знає дотепер.

Про ті страшні роки наведу хоча б один wspomин моєї сусіди, яка жила через річку, наші города були майже поруч, я завжди бачив їхнє подвір'я, але трагедії не було видно, хоча вона була моторошною. Це видно із записаного (03.12.2007 р.) Дощич (Українець) Галиною Семенівною свідчення своєї родички такого змісту «Я Українець Марія Петрівна, 1922 року народження, проживаючи в селі Лозна, стала свідком важких років лихоліття – голодомору. Тодішні представники влади забирали все, що було в хатах: одержу, їжу, ламали і руйнували все, що було у них на перешкоді знуцання над селянами. З погребів забирали усе, висипали на землю квашені огірки, капусту, а бочечки забирали собі, зерно (пашня), яке було сховане в горщечках, розшукали і повисипали. Знімали двері, висаджували вікна, з хлівів позабирали худобу, спочатку забрали корови й телята, згодом й робочу худобу, а коли з середини хлинула звіряча жадоба, то забирали свиней й курей. Усі ми залишилися без нічого: харчів не стало; батька, Українця Петра Семеновича, забрали в тюрму, бо не йшов до колгоспу; спочатку його тримали в Уланові, а згодом перевезли до Бердичева.

Ми ж виживали, рвали бур'ян, варили його в печі на триніжці і їли. Не витримали такої біди мої рідні: померла з голоду моя бабуся Українець Килина Келеніновна; вмерли дві моїх сестрички – Явдоха Петрівна і Настя Петрівна; мама, Українець Марта Гаврилівна, також вже злягли, спухли і не могли встати; брат, Українець Махтей Петрович, вже не мав змоги увійти з двору, я його майже вволокла до хати.

Далі приїхав хурою чоловік, позабирав тіла померлих і закопував їх, але ніхто не знає, де це відбувалось. Врешті нас залишилось троє, хоча ми також були б повмирали, але батька випустили з тюрми: він пішов на роботу, десь заробив 400 грамів муки та пляшку мелясу, і ми спаслися. Далі дочекалися жнив, ми пішли збирати колоски, зерно мололи в жорнах і пекли хліб, варили куліш, це спасло нас і ми вижили.

У 1937 році батька знову забрали, і більше ми його не бачили: в тюрмі він був у Вінниці; мама хотіла довідатись до нього, була біля тюрми, але її туди не пустили. Жили ми тут, де й я зараз живу, в центрі села, землі в батька було десь біля одного гектара. Ось такі важкі роки випали на мою долю». Для такого жахливого дійства була задіяна ціла система: позбавлення селян паспортів, щоб не залишали село у пошуках харчів; ретельний контроль на усіх околицях сіл і районів, щоб не завозили харчі у голодуючі райони і села; мобілізація до місцевих активістів наймитів і бідняків, які за природою ненавиділи заможних людей; системне відбирання, знищення та вивіз продуктів; заборона видавати селянам зерно зі складів, де воно зберігається; арешти і розстріли селян за колоски; масове виселення селян зі своїх осель і їх руйнування та розпродаж селянського майна за невиконання хлібозаготівель; відмова влади видавати селянам хлібні пайки, які практикувалися для міських жителів і сільської інтелігенції; безконтрольне свавілля і насильство над селянами місцевих активістів, судово-слідчих органів, «буксирних» та інших спеціальних бригад з металевими щупами; занесення сіл і колгоспів на так звану «чорну дошку» з послідувачими жорстокими санкціями; посилення контролю за місцевими партійцями і активістами, яких арештовували за прояв лояльності до селян. Подібного історія не відмічає навіть в епоху середньовіччя.

Найбільше кривди зазнали селяни, особливо працелюбні, під час так званої колективізації, яку називали ще кооперацією, тобто створення колгоспів і радгоспів. Уже у 1932 р.,

коли в Лозні масово вмирали селяни, на Поділлі було колективізовано 61,4% селянських господарств і, здавалося б, можна було знизити жорстокість до селян, які вміють працювати, але утримуються подалі від колгоспу. Більшовики ж виконували свою основну задачу – зникнення українців як нації. Справжні господарі землі Подільської були знищені – одні фізично, інші духовно, господарювали ж колишні бобилі, наймити і так звані «огородники», що дало свої результати: в колгоспах худоба недоглянута; земля заросла бур'янами; врожаї культурних рослин були мізерними. Про врожайність за 1931-1933 рр. у Вінницькій області свідчать такі дані³⁴⁴:

	Урожайність, ц/га		
	1931 р.	1932 р.	1933 р.
Пшениця озима	9,9	6,9	13,5
Жито	8,0	6,9	12,6
Овес	5,9	6,9	11,8
Ячмінь	9,0	7,4	12,3
Боби	7,3	6,6	—
Цукрові буряки	104,7	90,0	113,8
Картопля	42,9	67,0	94,7

Ось така врожайність, коли господарі відмовлялися працювати в колгоспі або їх уже відправили на простори Московії чи вбили, а наймити і бобилі не вмiли, та й лінилися, належним чином працювати, ще й вести господарство. Звичайно, колективізація викликала масовий опір, в деяких районах Поділля селяни повстали, але їхні виступи були придушені збройною силою. На перекір цьому селяни палили хати активістів, які заганяли їх до колгоспів, а також тим, хто займався хлібозаготівлею, вишкрябуючи усі харчі у селян, декого з активістів й вбивали.

³⁴⁴ Статистичні відомості про динаміку розвитку тваринництва, польоводства та інших галузей сільського господарства Вінницької області в 1931-1933 рр.

Більшовики добре розуміли, що господарі, хазяї, тобто весь середній клас селянства, не дадуть їм все вивозити до Московії, щоб годувати лінивих москалів, а тому вони затаврували середняка «куркулем», знищуючи його як клас. Для цього вони знайшли й покірливих виконавців-місцевих активістів, які були з ледарів і наймитів, яким нічого було втрачати, вони лише здобували владу над господарями, хто чесною працею добував свій добробут.

Після Української революції (1917-1921 рр.), коли більшовикам вдалося знищити великі українські повстанські загони, то на Поділлі залишились нечисленні групи (5-9 повстанців, які поступово деградували і зникали, а тому на селах у колишніх повстанців зберігалась, захована під стріхами, зброя. Подібний стан справ турбував більшовиків, бо наявність зброї у селян зберігала небезпеку відродження повстанського руху. Щоб розшукати рештки зброї, а головне, міцно взяти українців у ярмо Московії, каральні органи застосовували жорстокі дії, зокрема, видано циркуляр Подільської губернської військової наради, що дає вказівки: «...Крупные войсковые части, расположенные на территории наиболее бандитских уездов Подолии, не дают возможности свободно оперировать, группироваться и проявлять свою активность. ... бандитизм³⁴⁵ постепенно уходит в подполье. ...Основным моментом нашей работы сейчас должно быть усиление агентурно-разведывательной работы, для чего всячески усилить аппараты УЧК, ... вербовкой почти в каждом селе, но не меньше, чем в каждой волости надежных и толковых информаторов из комнезамов, распространением сети осведомителей на весь уезд»³⁴⁶. Мабуть та зброя, яка помічалась в окремих лознян чи навіть схована у стрісі, була зброєю повстанців Української революції, яку вистежувала місцева агентура і доносила каральним органам. Ніхто із селян не зізнавався, що це його зброя, бо це означало приналежність до повстанців і призводило до вірної

---

³⁴⁵ Насправді – це повстанці Української революції (1917-1921 рр.); термін більшовиків – політичний бандитизм.

³⁴⁶ Вітковський В., Ковальчук Г. Таємниця схованих могил. Вінниця, 2016, -С. 151

смерті, а коли відмовляєшся, то була надія потрапити тільки до Сибіру. Немає сумніву, що у нашому селі були агенти каральних органів, вони і доносили таємно і в пресі на своїх односельців, допомагали місцевим активістам.

Місцеві активісти нашого села так розійшлися, що влада вимушена була трохи їх втихомирити. Ну, скажімо, ось приклад діянь місцевих активістів. Якось під час колективізації для виконання доведеного плану «розкуркулення» місцеві активісти призначили розкуркулити Герасимчука Никифора, який був не дуже бідний, але й зовсім не багатий. Місцеві активісти доставили його до місця, де очікував районний представник для контролю за виконанням вказівок, посадили Никифора в кімнаті збору, де він очікував своєї участі разом з іншими. Якраз в цей час його дочка Марія прибігла босоніж, а була зима, до приміщення, де сидів батько, і стала його просити, щоб він ішов додому, бо всі дома хочуть їсти. – О, це такий ваш куркуль? – запитав районний контролер. Мабуть, був поміркований наглядчак, Никифора він відпустив, сільських активістів пожурих, але, здається, когось все таки знайшли в якості куркуля, бо план треба було виконати у визначеній кількості, доведений до села. Така була реальна ситуація тих сумних часів в українських селах.

Саме на такій системній основі перед голодними роками на Поділлі проявилась жахлива агресивність людини, що призвело до нечуваного геноциду селян, а крім того придумали дикунство – руйнувати чи продавати хати. На засіданні Президії Уланівського райвиконкому заслуховували величезну кількість скарг з усіх сіл району, серед них були скарги лознянських селян, особливо, щоб не руйнували оселі. Зокрема, «слухали заяву громадянина села Лозна Царука Микити про перегляд постанови Президії РВК від 21.03.1931 р. у справі «затвердження опису майна за невиконання твердого завдання хлібозаготівель» на що була прийнята ухвала «попередню постанову Президії РВК про опис майна залишити в силі, одноразово вважати за можливе залишити в користуванні Царука Микити його власну хату».

Крім того, 7 червня 1931 р. «клопотання громадянина с. Лозна Коринівського Петра, який просив залишити в його користуванні хату, яка продається з торгів», що одержало позитивну ухвалу «залишити хату у користуванні Коринівського Петра»³⁴⁷. Місцева влада старалась з усіх сил, бо на засіданні Президії Уланівського РВК 09.04.1931 р. були без правок затверджені «висновки райкомісії, яка обстежила діяльність Лознянської сільради», схвалена діяльність без будь-яких застережень, що на той час було дивним, але підтверджує, що місцева влада робила більше, ніж від неї очікували більшовики. Таким чином, у ті часи були сумніви у людяності більшості членів лознянської сільради, бо усе виконувалось і перевищувалось, – але якими засобами? Погляньмо, що творили у нашому селі Лозна з нашими працелюбними селянами.

Навіть більшовицька Уланівська районна рада побачила: мовляв, щось не дуже добре творять місцеві активісти у селі Лозна, занадто висока їхня завзятість. Щоб якось, звичайно, як у нас кажуть «для чужого ока», реагувати на важкі події в селі, що готували селян до голоду 1932 р., 21.03.1931 р. відбулося виїздне засідання Президії Уланівського Райвиконкому, безпосередньо, у селі Лозна, проводилось воно у приміщенні сільської школи, а заключне засідання Райвиконкому з проблем нашого села – 22.03.1931 року вже в Уланові. На засіданні Президії Райвиконкому були запрошені: члени сільради села Лозна; члени колгоспного активу (актив села – ті, хто допомагав коїти зло селянам); виборці (прості селяни); всього 167 осіб, серед них 59 жінок. Розглядалось питання «Про роботу Лознянської сільради», доповідав її голова Коржан Василь³⁴⁸. З обговореного питання виступили з місця – члени Райвиконкому і місцеві селяни:

– Русанов (член РВК), відмітив виявлені неприпустимі явища в с. Лозна, а саме – невірне доведення твердих завдань

---

³⁴⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1, оп.7, спра.1480.

³⁴⁸ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1, оп.7, од. зб. 1480

середняцьким господарствам, бійки селян, у яких приймали участь члени сільради, що є великим злочином, такі дії прирівнюються до контрреволюційних вчинків. Звертаюсь до присутніх, заявив промовець, щоб засудити такі ганебні вчинки і суворо покарати винних;

– Михальнюк, здав корову у м'ясозаготівлю, вдруге доведене тверде завдання м'ясозаготівлі, якого я не виконав, за це продали все майно і сім'я викидана з хати;

– Ковальчук, родина складається з 8 душ, злодії обікрали господарство, вступив до колгоспу, але через хворість працювати не зміг, син має 23 трудодні і за це правління колгоспу дало 2 пуди хліба, кілька в'язок соломи, надалі допомоги ніякої не дають;

– Царук Микита, добровільно здав корову, контрактацію хлібозаготівель виконав повністю, але вдруге довели тверде завдання, його не виконано і за це вигнали з хати і спрдали все господарство;

– Філонюк податки сплатив 12 карбованців, а Довгальок Родіон вийняв двері у хліві і силою забрав корову. Доречно тут сказати, усі селяни Лозни, які розповідали про утиски на засіданні районної влади, були, щонайменше, не бідними, саме вони намагалися чинити опір і місцевим активістам;

– Недорізанюк (голова СТІ), в сільраді зажим, селян гнобили, били мого хлопця й хлопця Кунійчука Гаврила, що хочуть те й роблять. При доведенні твердого завдання селянам несправедливо пришивають якусь спілку, оренду. Мене голова колгоспу звинувачував, що я возив у Бердичів пшеницю, а це неправдиво, сам же Гаврилов розібрав клуню і перевіз у Бердичів, мабуть добре спекульнув на цьому;

– Сидорук (жінка), взяли корову, під ярину землі не дали, вимагали зерно для насіння. В Уланові дали розпорядження повернути корову, а в селі її не віддали, грошей за корову також не повернули;

– Слободянюк, при суцільній колективізації з колгоспу вийшов, корову забрали, врожай забрали, зараз залишився без хліба;

– Недорізанюк Степан, маю 5 душ сім'ї, члени родини не працюватимуть, хлібозаготівлю перший раз виконав повністю, вдруге виконати здачу хліба не зміг, бо немає хліба, але за це забрали корову;

– Ткачук Яків, з'ясовую свій соцстан і запитую Президію РВК: чи правдиво довели до мого двору тверде завдання?;

– Пашенко Семен, маю 4 десятини землі, доведено тверде завдання хлібозаготівлі, його виконав, довели завдання вдруге, його виконати не зміг і за це забрали останні 46 снопів жита, забрали свиню вагою 6 пудів, здав корову, хочуть забрати сирітську землю, а крім того, пришивають мені дяківство і за це описали для продажу майно;

– Царенко Савка, з осені обклали твердим завданням, в господарстві маю одну конячину, корову забрали для м'ясозаготівлі, тепер у хаті немає хліба, ніякої їди;

– Гордієнко (голова Уланівського РВК), Лознянська сільська рада має великі недоліки, актив досі складався з 3-х осіб, внаслідок чого маємо викривлення класової лінії. При перевірці виявлено, що середняки, яким доведено тверді завдання, такими не були, продовжується слабкий вступ нових членів до колгоспу, навіть бідняки й наймити ухилиються, що сталося із-за недостатньої роз'яснювальної роботи, що частково відбилося на поширення секти у селі.

З виступів і протоколів видно, що тільки заможні люди чинили опір місцевим активістам (палили хати і вбивали) і владі (на словах), щоб захистити результати своєї важкої праці. Ті ж, хто нічого не мав, або мав тільки хату й город, мовчали, їх в протоколах не відмічено, їм нічого обороняти.

Історія засвідчує, що і в литовську та польську епохи з усіх чотирьох груп членів громади (тяглові, піші, городники і безземельні) опір дідичам (панам) найголовніше чинили заможні (тяглі) господарі³⁴⁹. З виступів також видно жахливу картину підготовки владою, за допомогою місцевих активістів, голодовки у 1932 році в селі Лозна, коли тільки за один

---

³⁴⁹ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3.-С. 305

рік вмерло від голоду більше 800 селян. Подібне творилось і в інших селах Вінниччини, де провадилися виїзні засідання райвиконкомів, але їхня мета була єдиною – справу прикрити. Для порівняння існують свідчення самої ж влади в інших селах Вінниччини, де відбувались такі ж виїзні засідання райвиконкомів, як у Лозні, а методи дії місцевих опричників схожі. У селі Кашлани Іллінецького району 31 березня 1932 р. відбулася виїздна сесія облпрокуратури, де було вирішено віддати до суду місцевих активістів, а партійні органи розпустили кандидатську групу села за свавілля місцевих активістів і уповноважених з району. З усього видно, що голодовка 1932 р. і її підготовка у селі Лозна на совісті місцевої влади і активістів, що відповідало ідеї більшовиків – знищити українців. Виїздна Президія Уланівського райвиконкому ухвалила таке рішення, хоча воно, як уже наголошувалось, було тільки для годиться, можливо, для зовнішнього світу, бо нечувані справи робились у нашому селі і їх треба було трохи затуманити:

- роботу Лознянської сільради визнати як незадовільну;
- за допущення цілого ряду викривлень класової лінії голові сільради Коржану винести сувору догану, а членів сільради Довгалоюка, Лащевського і Страшевського, що брутально поводитись з селянством та помічені в бійках, тобто сильно били своїх же селян, виключити зі складу членів сільради, а крім того, просити слідчі органи провести розслідування і винних притягнути до відповідальності;
- доручити РКНС перевірити можливість перебування надалі у складі Президії СКНС голови СКЕС Мадая (Голяна) та негайно обрати на його місце іншого, більш витриманого робітника на цій посаді;
- голову виробничого товариства гр. Наконечного за недбайливе ставлення до роботи, зокрема, підготовки до весняної посівної компанії, а також за перекручування, звільнити з посади та передати справу до суду;
- відзначаючи неприпустимий кволий темп роботи СТВ, невиконання агрокультурних заходів, не очищення насіння

та його недостача гр. Недорізанюка негайно звільнити і на його місце призначити людину, спроможну покращити роботу.

З документів видно, що за результатами засідання райради лозенські тяглові селяни (ті, що мали землю і робочу худобу) дечого досягли, хоча це було тільки на папері для годиться та для історії, про що ми тепер дізнаємося, бо більшовицька влада підтримувала бездарність проти обдарувань, ліннощі проти працелюбства. Рішенням було покарати розбійників, але нікого з них не посадили, ті ж місцеві активісти продовжували свою чорну справу: били, катували і оббирати лознян, займали в наступному керівні посади; ті, кого виключили з членів сільради й пропонували передати слідчим органам, згодом керували селом, колгоспом і навчали дітей у школі. Прикро, що безчинства творили свої ж селяни над іншими своїми селянами, але важко зрозуміти й те, що ніхто не написав і не розповів своїм дітям та онукам, як відбувалось катування, бо страх вітає над кожним нашим селянином ще дотепер.

Автор особисто знав і спілкувався з тими активістами, яких виключили з членів сільради: Страшевський Роман – учитель, навчав мене і багатьох учнів Лознянської школи української мови; Довгалюк Родіон – голова сільради у післявоєнні роки, із-за якого мене мали виключити зі школи, а мого товариша Шовкалюка Колю все таки виключили; Лащевський Володимир голова колгоспу у післявоєнні роки, був жорстоким і намагався мене засудити за колоски. На тому ж виїзному засіданні Президії Уланівського райвиконкому, що проходило в Лозні (21.03.1931 р.), були розглянуті скарги багатьох місцевих селян про нелюдські дії місцевих активістів, які були настільки жорстокими, що влада осуджувала їх, хоча, звичайно, тільки показувала вигляд. Про це свідчать рішення, що приймалися, вони лише підтверджували правильність дій місцевих гицлів, скарги селян здебільшого не задовольняли, бо більшовики вимагали хліба і м'яса для москалів.

Якщо уже й влада визнавала, що в Лозні активісти били й катували селян, то, мабуть, були нечувані жорстокості, і про

них ми розповімо. В рішеннях влади йшлося не тільки про суцільне грабування лозенських жителів, але й позитивне відношення до зловживань, бо відмовляли у клопотаннях, лояльне ставлення влади до катувань, а для підтвердження цього свідчать наведені скарги, в додаток до вище наведених, їх розглядали, але здебільшого не задовольняли, що бачимо з прийнятих рішень стосовно жорстоких подій:³⁵⁰

– гр.-н Михальнюк Дмитро, має 6,5 дес. землі, 5 душ сім'ї, господарство заможне. Рішення: визнати дії комісії щодо встановлення твердого завдання хлібо та м'ясозаготівлі правдивими, доведене тверде завдання затвердити;

– гр.-н Коренівський Людвіг, має 3,82 десь землі, сім'я становить дві душі, володіє 2/5 вартості вітряка, господарство куркульське. Рішення: в клопотанні про зняття твердого завдання відмовити;

– гр.-н Царук Микита, володіє 4,8 дес. землі, сім'я складається із 3-х душ, має 2-є коней, один стригун, корова, кабан переховав, сплачує с.г. податок 17 руб. 78 коп., використовував бідняцьку землю. Рішення: відмовити у клопотанні;

– гр.-н Музика Юхим, володіє 4,08 дес. землі, сім'я – 4 душі, 2-є коней, корова, сплачує 24 крб. с.-г. податку, використовував найману працю. Рішення: опис майна, крім хати, затвердити;

– гр.-н Колодій Юхрем: володіє 5,27 дес. землі; має 6 душ сім'ї; в господарстві 3-є коней і корова, яку переховав; сплачує 17 крб.50 коп. с.-г. податку; засівав 9 дес. землі у бідняків. Рішення: опис майна, крім хати, затвердити;

– гр.-н Царенко Леон: у володінні 4,77 дес. землі; сім'я із 4-х душ; корова; 2-є свиней; перехоує кабана; 6 років засівав землю у бідноти; сплачує 22 крб. 05 коп. податку. Рішення: опис майна, за винятком хати, затвердити.

– Сидорук Дорохтей: володів 4,56 дес. землі; сім'я із 2-х душ; коні, корова, свині; мав наймита, сплачував 25 крб. 95 коп. податку. Рішення: опис майна затвердити;

³⁵⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1, оп.7, спр.1480, -л.44

– Рабійчук Микита: володіє 3,45 дес. землі; сім'я із 2-х душ; коні, корова; сплачує 20 крб. 35 коп. податку. Рішення: доведене тверде завдання затвердити;

– Поліщук Хтома: володіє 7,27 дес. землі; сім'я із 10-ти душ; 3-є коней, 2 корови, свиня; сплачує 14 крб.с.г. податку. Рішення: доведене тверде завдання затвердити;

– Баранюк Максим: володіє 6,1 дес. землі; сім'я із 6-ти душ; 3-є коней, корова, теля, 2-є свиней, 4 вівці; сплачує 26 крб. 74коп. податку. Рішення: довести тверде завдання м'ясозаготівлі;

– Андрощук Кіндрат: володіє 4,37 дес. землі; сім'я із 4-х душ; 2-є коней, корова, 2-є свиней. Рішення: довести тверде завдання м'ясозаготівлі;

– Баранюк Савка: володіє 5,2 дес. землі; сім'я із 6-ти душ; коні, корова, 2-є свиней. Рішення: довести тверде завдання м'ясозаготівлі;

– Ткачук Яків: володіє 4,47 дес. землі; сім'я із 4-х душ; коні, корова, кабан; сплачує 27 крб. 75 коп. податку; з 1926 р. засівав у лісництві 3 дес. землі. Рішення: опис майна скасувати;

– Коренівський Петро: володіє 3,54дес. землі; сім'я із 4-х душ; коні, корова, свиня. Рішення: продаж майна скасувати, майно повернути;

– Філімончук Микола: володіє 6,5 дес. землі; сім'я складається із 9 душ; коні корова; сплачує 22 крб.с.г. податку. Рішення: забрану корову повернути, накладений штраф скасувати;

– Бойко Максим: володіє 4,9 дес. землі; 3 душі сім'я; коні, корова, свиня; господарство середняцьке. Рішення: тверде завдання з м'ясозаготівлі затвердити, решту стягнень, визначених постановою сільської ради, скасувати;

– Омельчук Олекса: характеристика господарства селянина відсутня. Рішення наступне: запропонувати сільській раді виплатити Омельчуку вартість забраного м'яса і сала;

– Войцюцький Сава: характеристика господарства селянина відсутня. Прийнято рішення: доведене тверде завдання м'ясозаготівлі затвердити.

Це була тільки частина господарів села Лозна, у яких забирали усе, що вони мали, називаючи їх куркулями чи

одноосібниками, їх катували, а тому вони не дуже впиралися, а лише просили, хоча б дещо залишити. Ті, хто категорично не бажав йти до колгоспу, не віддавав майно, то їх арештовували, і вони потрапляли до в'язниці, про декого з них розповідаємо. Не терпіли, знищували своїх заможних і працьовитих селян, а залишилися наймити, городники і «бобили», тепер, в роки незалежності, маємо їхніх нащадків, які керують державою та усіма її сферами, адже «родинний і генетичний зв'язок» поколінь ніхто не здатен відмінити. Тепер їхні нащадки створили потужну частину українського суспільства, у якої, на жаль, цінності низької проби – не працювати, але добре жити, коли ж не виходить, то втікати за кордон. Є підстави стверджувати, що активна, мабуть, меншість нашого суспільства здійснила Помаранчеву революцію і Революцію гідності, впродовж усіх років незалежності (1991-2018 рр.) зберігає Україну від повернення до минулого рабства і протистоїть гібридній війні Московії.

Районне начальство лише визнало, що місцеві активісти були «помічені в бійках», назвавши їхні прізвища, а як це відбувалось розповідають самі селяни та їхні діти. В ті роки (1930-1933 рр.) місцевий активіст-комсомолец Сухін Олекса так побив Лащук Христю Юхремівну, що вона дві неділі не могла ходити, а у неї уже було двоє маленьких дітей. Про побиття своєї мами розповіла її дочка, мати багатьох дітей, Олена Кузьменко (Лащук), яка через роки носила цьому розбійнику пенсію, коли він лежав смертельно хворий.

Такий же активіст тодішніх часів Мадай Ульян (Голіян), будучи старостою села під час війни, уже прислужуючи не більшовикам, а німцям, бив мого дідуся Наконечного Харитона нагайкою по голові, таке я особисто бачив і пам'ятаю. Про те, як знущались над лознянами, коли вони не хотіли йти у колгосп, розпочавши масове так зване розкуркулення, з острахом розповідають селяни. Зі спогадів Ганни Вакулівни Сухін (1915 р.н.): «Пам'ятаю, прийшли до хати, забрали усе: корову, пару коней, воза, плуга, розібрали хліва і клуню. Мого дядька Дорохтея Кириловича Сухіна, разом з дітьми взимку

вигнали з хати. Діти хворіли від простуди, а його засудили за те, що не хотів йти в колгосп. Таку долю переніс не тільки Сухін Дорохтей, а багато односельців».

Подібне варварство було суцільним, але Районний з'їзд Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Уланівщини³⁵¹, що проходив 5-8 лютого 1931 р., характеризує ситуацію в усіх селах району, у тому числі й Лозні, досить високо і похвально. Справа подавалась так, що село підтримувало дії більшовиків і місцевої влади: вітати з'їзд прибула делегація з Лозни: від Лознянської ш.к.м. (*школа колгоспної молоді*), рапортував Кучарук (мабуть Кучерук Д. І.); від колективу вчителів вітання проголосив Філанець. На з'їзді особливо підкреслювалось «про посилення наступу на куркуля», «появу негативного явища в усіх села – ворожнеча між бідняками і середняками», «підкуркульники подають заяви вступу до колгоспу, а середняки і бідняки чогось очікують», «є факти засилля куркуля на керівних посадах в колгоспах».

У доповіді зазначалось, що «По нашому району ми зібрали дуже мало насіння, потрібно пошукати насіння у того, хто його має», а такі заклики місцеві активісти старанно виконували. На цьому з'їзді говорили про безгосподарність і невміння організувати справу, адже корів у селян забирали до колгоспу, а кормів для них немає, а тому «тепер худоба у поганому стані», тобто голодують усі і люди, і тварини. Довідково відзначимо, що вітали районний з'їзд робітничих, селянських і червоноармійських депутатів Уланівщини 5-8 лютого 1931 р. представники від Рогинецького радгоспу³⁵². Тепер майже ніхто не відає, що поряд з землями села Лозни на землях села Рогинці існував радгосп, який був відділенням Уладово-Люлинецької селекційної станції, про існування якого свідчили будівлі неподалік від Дубини, біля дороги з Лозни на Малий Острожок, що використовувались як районні зернові склади.

---

³⁵¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Ф.1, оп.7, спр.1738, 1931 р.

³⁵² Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, Ф.1, оп.7, спр.1738

Одночасно на з'їзді наголошувалось про досягнення і плани на «другу більшовицьку весну» 1931 року: «Площу пшениці передбачено збільшити на 60%, площі ярих культур (біб, горох і ячмінь) зростуть на 27%»; «колгоспи уже дають зерновій продукції 50%, решта селяни»; «насіння для посіву готується в усіх селах». Тобто, у 1931 р., який передував рокам голодомору (1932-1933 рр.), усе складалось у сільському господарстві добре, було насіння, були люди, щоб посіяти й зібрати, і про це звітували на зібраннях активісти усіх сіл Уланівського району, у тому числі й Лозни. Викликає тільки занепокоєння, що були рішення влади, які свідчать, що вона завчасно готувала пояснення зникнення одержаного урожаю і нестачі харчів для селян. Наприклад, – як могли знати на початку року, що влітку буде посуха в країні? Але уряд України прийняв постанову про боротьбу з посухою: «Забезпечити цілковите виконання заходів затверджених постановою уряду 27 січня 1932 р. про оперативний план боротьби з посухою». З історії відомо, що більшовики, після штучно влаштованих голодних років, пояснювали, що таке сталося із-за посухи і неврожаю, мовляв, ми ж передбачали посуху, боролись проти її недопущення. Таким чином, на прикладі тільки нашого села і сіл Уланівського району бачимо, що більшовики завчасно готували голод в українських селах, передбачаючи пояснення неврожаю, який насправді був високим, при суцільному вивезенні всієї вирощеної продукції в Московію і за кордон.

Те, що селяни одержували на власних городах забирали силою і також вивозили, або забирали активісти. Таких жорстоких умовах москалів жорстоко відносилися один до одного ще й односельці і сусіди, позбавляючи господарів харчів та притулку, найбільше проявляли себе активісти, які підтримували усі жорстокі рішення тодішньої влади проти селян. Подібне не є новиною для подолян, це об'єктивна реальність, адже наші давні і недавні предки з 1240 р. впродовж 750 років були рабами у татар, литовців, поляків і москалів, а «народ, що виплекав у себе деспотів, поводитиметься деспотично з кожним, хто мав нещастя упасти під його черевик.

Раб, що одержав владу, неухильно стає деспотом»³⁵³, що і проявлялося у нашому багатостраждальному селі, як і в усьому Поділлі, у ті важкі часи.

Кожному району на Поділлі доводились невиконані плани здачі хліба, були різноманітні погрози до відстаючих, але Уланівський район, до якого входила Лозна, ніде не критикувався, бо там усе перевиконувалось, звичайно Лозна не відставала, навіть голодовка в селі розпочалась раніше, вимерли селяни у 1932 р, а не у 1933 р., як це сталося в інших районах Поділля й України. Йшов страшний для лознян 1932 р., селяни вмирали з голоду, а завдання хлібозаготівлі в Уланівському районі перевиконувались, а найбільше – в Лозні. Станом на 20 грудня 1932 р. план хлібозаготівель у Вінницькій області виконано за місяць – грудень на 78,8%, а річний – на 96,9%, в Уланівському ж райогні цей план перевиконано відповідно на 101,4% і 102,0%. Ось через такі старання, місцевих органів район ніде не критикувався, на відміну від інших районів, навіть влада стримувала місцевих активістів у жорстокості до селян, які забирали у них усе і зерно, і худобу, і все майно, на решті й життя. Для виконання непосильних планів здачі зерна більшовики задіяли тотальну навалу на селян, щоб забрати у них усе до кришечки, аби українці вмерли, і їхнє місце зайняли москалі. Ось тодішнє рішення Вінницького облвиконкому³⁵⁴: «Оскільки в окремих районах, селах, колгоспах області продовжується саботаж хлібозаготівель і досі не виконано плянів хлібозаготівель, зобов'язати всі сільські ради районів організувати здачу розкраденого й захованого хліба».

Тобто, влада давала дозвіл місцевим активістам шукати повсюди, мов би хтось щось вкрав, щоб забрати все до кришки і залишити селян на голодну смерть. Для цього були задіяні: пленими сільрад, де господарювали місцеві активісти і комсомольці; наради колгоспного активу, де верховодили ті ж активісти;

---

³⁵³ Штепа П. Московство.— Дрогобич: Відродження, 2000.— С. 127.

³⁵⁴ Постанова Вінницького облвиконкому 11 січня 1933 р. «Про виконання хлібозаготівельного пляну по мірчуку та вивозка хліба з глибинок»

збори членів колгоспу, де були бідняки, наймити й бобилі, які зобов'язані були пояснити роботящим селянам, щоб вони добровільно здали «розкрадене» і заховане зерно. Більшовики і їхні прислужники пропонували, щоб активісти попередили середняків, заможних, тобто трудолюбивих селян, про найсуворіші стягнення до тих, хто вперто продовжуватиме затаювати «розкрадений» та захований хліб. Саме таке рішення давало місцевим активістам робити все можливе і неможливе, щоб вислужитися перед більшовиками.

Щоб майбутні покоління знали про той скрутний час для селян Лозни, які споконвічно вирощували цукрові буряки, наведемо приклад, що більшовики не давали ніякої можливості вижити, жорстко обмежували доступ до будь-яких харчів, навіть до тих, які вони вирощували. Йшов 1933 рік, лозняни й далі вмирили з голоду, кожен вишукував хоча б дещо з'їсти, щоб вижити, а більшовики приймають обов'язкову постанову, щоб повністю обмежити для селянина скористатись будь-якими харчами, зокрема, при збиранні цукрових буряків, їх можна було спекти і з'їсти³⁵⁵. Вінниччина вважалась Донбасом бурякосіяння, але селянам не дозволили скористатись навіть гичкою, вони мають вмирати, бо так вирішили у Кремлі, а тому прийнято рішення «заборонити вихід на бурякові плантації з серпами та гачками», щоб не зрізали гички чи витягнули буряк. Якщо ж хтось наслідиться взяти серп чи гачок, то «винні в порушенні цієї постанови притягуються: службовці – як службовий злочин; інші – за статтю 130 кримінального кодексу», а це – Колима чи Сибір.

Перед страшним 1932 роком на засіданні Президії Уланівського райвиконкому 30 серпня 1931 р. розглядались завдання: збирання хлібів; хлібозаготівля; мобілізація коштів. Про виконання цих завдань у селі Лозна доповідав голова колгоспу, він же голова сільської ради, Василь Коржан, який виклав реальні справи³⁵⁶: збиральна компанія пройшла успішно, усе

³⁵⁵ Постанова Вінницького облвиконкому від 13 жовтня 1933 р. № 38/50 «Про заборону копання й очистки цукро-буряку гачками і серпами» (підписи – Трилінський, Торчинський, Лірвов, Веренштейн).

³⁵⁶ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1, оп.7, спр.1480,

збіжжя заскирдовано, молотарка працює цілодобово. Сільська рада Лозни і місцеві активісти докладали усі сили, щоб ще більше стягнути з селян, одначе, завдання хлібозаготівлі були непомірними, їх практично неможливо виконати, зокрема, план тільки для колгоспу: жита 233 центнери, виконано – 55 (23%); пшениці 532 центнери, виконано – 434 (81%); гороху 123 центнери, не виконано зовсім. Для індивідуального сектора встановлені непомірні завдання, особливо у порівнянні з колгоспом та реальними можливостями: здати жита 1086 центнерів, виконано – 104 (9%); пшениці 545 центнерів, виконано – 67 (12%). Окремо встановлено завдання для так званих куркульських господарств: жита – 218 центнерів, виконано – 79 (36%); пшениці 109 центнерів, виконано – 60 (55%). Щодо мобілізації коштів, то доводилась так звана позика: уся позика для села становила 9650 крб., стягнуто тільки 2040 крб., але колгосп сплатив 300 крб., а решту коштів (86%) стягнуто з селян. Звичайно, після такої доповіді роботу, щодо виконання непомірних завдань у селі Лозна районне керівництво визнало незадовільною. Мабуть, не стало й голови колгоспу, але місцеві активісти залишились живими і продовжували допомагати назначеним наступним керівникам, пізніше дехто займав ці посади особисто.

Аналіз статистичних показників свідчать, що доведені завдання хлібозаготівлі і м'ясозаготівлі були не реальними, бо навіть колгосп не зміг виконати «плян», адже в ньому нічого не приховувалось. Районне начальство визнало роботу з виконання нечуваних завдань незадовільною, що стимулювало місцевих активістів до вишуканих репресивних дій. Однак, це було у серпні місяці 1931 р., коли, застосовуючи нелюдські методи насильства, доведені плани одноосібникам, мабуть, були добре виконані, тобто вигребли усе, особливо відзначились місцеві активісти, підготувавши лознян до нечуваного голоду у наступному 1932 році. Такий висновок робимо тому, що у кінці 1931 року, при підсумках виконання завдань у Чернятинцях, Подорожні, Зозулинцях та Лозні, то усіх голів сільських рад, крім лозенського, звільнили.

Отже, лозенський голова сільради Коржан і його помічники – місцеві активісти, працювали добряче, вимітаючи до зернини усе збіжжя у кожного селянина. З історії відомо, що у вище названих селах голод був, але він не був таким страшним, як в Лозні, і, мабуть, тому, що там місцеві активісти були помірковані, не всі харчі вишкрібали, а тому там менше людей загинуло і більше врятувалося від голодної смерті.

Керівники і місцеві активісти села Лозна для виконання непосильних завдань більшовиків розгортали роботу для мобілізації колгоспно-бідняцьких мас (КБМ) з метою здійснення хлібозаготівель, вишкрібати зерно і харчі у лознян їм вдавалось, вони вели село у перших рядах. В документах засідань Уланівського райвиконкому відзначалось, що у Ступнику, Кустівцях, Крижанівці, Вишенці, Пагурцях, Кропивні, проявлявся опортунізм, справи заготівлі пускались на самоплив, а ось про Лозну нічого не сказано, бо в ній бідняки побороли «куркулів». В селах, де були «опортуністи» до більшовиків, людей спаслося від голодної смерті значно більше, ніж в селі Лозна, що відзначають і краєзнавці.

Місцеві активісти у Лозні знайшли найболючіше місце селянина, щоб заставити його виконувати усі більшовицькі завдання, залишившись без харчів, – виселити сім'ю з хати і її продати чи розібрати. Існують реальні докази, що саме ці методи і їхнє жорстоке застосування стало причиною двох катастроф у селі Лозна: перша, суцільне викачування із селянських господарств зернових, м'ясних та інших продуктів і різних речей, позбавлення селян житла у 1931 р.; друге, Лозна стала одним із небагатьох сіл, де вмерло від голоду найбільше людей тільки за один 1932 р. (більше 800), хоча в районі, на Поділлі і в Україні голодовка косила селян у 1933 році. Керівництво села Лозна навіть пропонувало іншим селам власні вишукані методи і їх застосування для виконання завдань хлібозаготівель, що видно з виступу голови Лознянського колгоспу Мазура на Пленумі Уланівського райвиконкому XI скликання 21-23 грудня 1931 р. при обговоренні невиконання хлібозаготівлі

і м'ясозаготівлі в деяких селах: «той хліб, що його не ви-
конали, лежить в соломі, погнив у полі. З куркулем пань-
кались, майно продавали, а ось хати залишали, треба ви-
ганяти з хати»³⁵⁷. Цей лознянський голова колгоспу навіть
докоряв районній владі, яка, розглядаючи скарги лознян-
ських селян, приймала рішення не виселяти селян з їхніх
домівок, здебільшого мазанок. Вишуканість місцевої вла-
ди і «зграї активістів» була ще й у тому, що вони під вигля-
дом м'ясозаготівлі забирали собі для закуски і м'ясо, і сало,
а також інші припаси та ще й речі.

За рішенням Лознянської сільської ради від 23.07.1930 р.
у селянина Лащука Юхима забрали речі і продали, поси-
лаючись на те, що вони належали куркулеві Руденку, а Ла-
щук Юхим їх переховував. Селянин Лащук поскаржився
у район, але Уланівський райвиконком підтвердив правоту
продажу майна, що вчинили сільські активісти. Більшість
з того, що забирали силою у селян більшовики і їхні місце-
ві активісти, передавали: зерно – до великої Московської
держави, яка використовувала його у власних імперських
цілях; кошти пересилали до бюджету, а харчі відправляли
лінивим москалям. Як це виглядало у конкретних цифрах,
видно із даних за ті далекі роки, зокрема, 1923/1924 р.: по-
даток одержаний від промисловості становив 65 млн руб.,
а податок із селян, бо тоді ще не було ні колгоспів, ні рад-
госпів, – 322 млн руб., або у 5 разів більше³⁵⁸ від промисло-
вості, усе спрямовувалось до держави. Ось для забезпечен-
ня таких доходів більшовиків старались місцеві активісти
села Лозни. До речі, сучасна держава чомусь не відає, що
саме агрохолдинги одержують більше ніж промисловість,
але до бюджету це не потрапляє.

В рапортах другому секретареві ЦК КП(б) Постишеву,
піонерські патрулі писали, як їх навчали в дусі Павлика

---

³⁵⁷ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України.
Ф.1, оп.7, спр. 1481

³⁵⁸ Дзержинский Ф.Э. Избранные произведения. в двух томах. М., 1967, Т. 2,
-С.237, 239

Морозова: «Матір спіймаєш, батька – не жалій їх, провадь, тягни в штаб, якщо не зможеш цього зробити – заяви в міліцію, в контору, бо то найбільший ворог»³⁵⁹. Учитель історії Лознянської середньої школи П. О. Тимошенко розповідав своїм учням, що в ті голодні роки у школах, звичайно це було й в Лозні, дітей навчали тих принципів, які проповідувала партія більшовиків, навіть вивчали пісеньку на слова: «//Видно нам із вишки, //Як крадеться нишком//Ворог до пшениці, //Держачи мішок». Результат цієї пісеньки, що її навчали дітей, – епоха голодоморів в Україні, коли більша половина померлих від голоду були діти, бачимо на багатьох прикладах. Адже це була не тільки пісенька, вона перетворювалась у реальні жакливі дії конкретних людей, певної території, села..

Про те, як у селі Лозна пропагувалась і виконувалась ідея цієї пісеньки, бачимо із звіту учителя Лознянської школи Р. А. Страшевського (він був членом сільради, якого виключили за побиття селян) від піонерів делегатам XI Районного з'їзду Рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Уланівщини 5-8 лютого 1931 р³⁶⁰. «ми учні згрупуємо всі сили з тим, щоб допомогти виконати повністю план посівної компанії, куркульня, що намагається гальмувати здійснення завдань посівної компанії, одержує рішучу відсіч. Ми напружимо всі сили, щоб знищити куркуля як клясу (гучні оплески, оркестр грає інтернаціонал». Так перетворювали пісню у жорстоку реальність учні Лознянської школи під проводом учителя Страшевського, звітуючи про жорстокість проти працелюбних односельців перед районним начальством. Звіт відбувся у лютому 1931 р., а в наступному році в селі Лозна вже вмерло від голоду більше 800 людей, майже половина з них – діти. Майбутні покоління лозенців, – думайте над такими діями односельців.

³⁵⁹ Дорош М. Запланований мор. Вінниця, 2008, -С.51.

³⁶⁰ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України. Ф.1, оп. 7, спр. 1738, л.27.

*Погляд до майбутніх поколінь
Київ. Музей Голодомору в Україні.*

З усього фактичного матеріалу нащадки скривджених селян села Лозна мають повне моральне і юридичне право засудити навічно усіх місцевих активістів, згадувати їх тільки з прокльонами, бо вони лишень цього варті. На них дивиться з вічності ось ця дитина, яка була позбавлена куска хліба місцевими активістами, з пагорбів скорботи міста Києва. У світовій практиці, зокрема, у Франції 1793 р., коли вбивали селян і міщан,

то у більшості випадків невдовзі летіли голови у тих, хто складав списки жертв і вбивав. У нас же такого не сталося, боягузи та негідники, які забирали майно і харчі, писали доноси на селян, яких знищували, не підлягали будь-якій небезпеці, більшовицький режим залишав їм життя, якщо їх лаяли, як було у нашому селі під час засідання Президії Уланівського райвиконкому!930 р., то тільки для вигляду, подібне робили тільки більшовики у Московії і фашисти в Німеччині. Поглядаючи у минуле на діяння місцевих активістів, треба сказати наступне. Так, то були важкі часи, але є чимало прикладів у нашому селі, в сусідніх селах, зокрема, в Чернятинцях та інших селах, а також у державі, де були люди, які доводили, що як би страшно не було, завжди можна залишатися особисто чесним і порядним, щоб ніколи ні в кого не кинути камінь. Згадані лозенські особистості, які кидали каміння у своїх односельців, офіційно названі ще не всі, вони катували своїх же селян у молодості, у наступному були на високих місцевих посадах після війни і продовжували брутально ставитися до односельців: Довгалюк – голова сільради, займав інші посади; Лащевський – після війни займав посади голови сільради і голови колгоспу; Страшевський – вчителював, навчав дітей селян як не любити своє село і українську державу; Мадай – був старостою села, коли село окупували німці; Недорізанюк – постійно займався торгівлею в селі, інші рятувалися втечею з села, або безбідно жили при «советах».

В ім'я примарливого світлого майбутнього всього людства місцеві прислужники більшовиків грабували своїх односельців: виселяють з хати, вишкрібають пшеницю і картоплю, молотом розбивають жорна, забирають корову, налігачем її підганяє сільський активіст – молодець. Вишуканий цинізм і нелюдська жорстокість полягає в тому, що розбиваючи жорна, активісти знали, що навіть якщо роздобудеш жменю зерна, назбиравши колосків, то скористатись ним не зможеш, бо нічим виготовити з нього борошно. Так раптово, мовляв, якоеь ненароком, комсомольці-активісти перетворювалися на антилюдей, які виступали проти своїх же сусідів, селян, з якими мали б жити в злагоді, залишаючи тільки зло для

своїх нащадків, щоб вони дивились у вічі дітям батьків, яких активісти позбавляли харчів, забирали не тільки корову, але й шкуринку хліба, зернину, картоплину і все інше. І це була гірка правда, адже тодішній секретар Вінницького обкому партії більшовиків, виступаючи 18 червня 1933 р. на Пленумі ЦК, попереджав партійців: «Практика минулого року показала, що як тільки хліб дозріє, до нього протягається рука ледаря, дармоїда ...». Отож, більшовики спочатку батраків і незаможних, яких здебільшого силою об'єднали з середняками і заможними, а коли стали забирати усе вирощене, то уже усіх називали «ледарями й дармоїдами». Під репресивний каток уже потрапляли усі і працюючі, і заможні, і бідні, і жєбраки. У записці від 12 червня 1932 р. Вінницького обласного відділу ГПУ за підписом В. Левицького секретареві Вінницького обкому КП(б)У М. Алексєєву пишеться «Хмільницький район. Всього в районі 17162 господарства, з яких дійсно кулацьких 270. Розкулачено і розпродано 2387 господарств, з яких 17 бідняцько-середняцьких. ...Викривлення у цій сфері мали місце в селах Кривошії, Порубинці, Кожухів, Широка Гребля, Соломірка, Колибабинці та інші. В деяких села при ліквідації майна руйнувались хати і повернути їх біднякам уже неможливо». Тут село Лозна не позначене, але фактичний стан такий, що усе це, відповідно до державної політики, здійснювали у нашому селі активісти: виселяли селян з хат; руйнували хати, клуні та інші господарські будівлі; вигрібали харчі – сало і м'ясо, хліб і овочі; силою забирали корів, коней, волів, реманент. Отже, жорстоко було і в сусідніх селах, зокрема у Воронівцях, де селяни протестували, навіть вбивали голів сільрад, При відкритті засідання XI Районного з'їзду робітничих, селянських та червоноармійських депутатів Уланівщини 5-8 лютого 1931 р. головууючий запропонував «вшанувати пам'ять вбитого кулаками голову Воронівської сільради тов. Голубчика «всі встають, оркестр виконує жалібний марш»³⁶¹.

---

³⁶¹ Центральний державний архів вищих органів влади та управління України, ф.1, оп.7, спр.1738, -лл.14-34

Усі жахи пропонувались і узаконювались у Москві, але для зовнішнього світу утаємничено. Вождь усіх народів посилав в Україну найжорсткіших своїх поплічників (Кагановича, Молотова, Постишева, Хрущова), які викачували з засіків селян продовольчі, насіневі і фуражні ресурси усіх зернових. Селяни були приречені на смерть, їх позбавляли харчів, ув'язнювали і вбивали, били й виганяли з домівок і руйнували їх, штрафували, принижували, навіть бідняків і тих «розкуркулювали». Якогось полегшення, а тим більше виправдання, ніхто й не очікував так як існував закон: «Ніякої амністії найзлішим контрреволюціонерам, саботажникам відсталих сіл і районів»³⁶². За межами України мало що знали про нечуване селянське лихо, але дещо вдавалось роздобути і повідомити світ, зокрема, про село Зозулинц Хмільницького району на Вінничинні «...Зозулинецький колектив вимер майже до ноги, там з 120 членів живих осталося 20 осіб. Найбільше вмирало дітей до 14 років, до 80% гинули чоловіки, найбільш витривалі жінки. Адміністрація містечок і світських господарств майже не українська, на 50% – жида. Все це здебільшого молоді люди 18-20 літ, вони матеріально забезпечені тому, що купують харчі у т. зв. закритих розподільчих складах, де ціни дуже низькі...»³⁶³. Не дарма історія засвідчує, що ідеологами звірячих методів придушення селян прославлялись москалі і євреї, а виконавцями були місцеві активісти. Звичайно, усе відбувалося не хаотично, а планомірно диктувалось з Москви більшовиками за допомогою українських можновладців, які пропонували жорстокі методи Сталіну, адже за документами складається враження, що не Сталін придумав «трійки», а їх йому запропонували і він погоджувався.

Ось що пропонував Сталіну секретар ЦК КП(б) України, відомий борець з культом особистості, М. Хрущов, який, до речі, більше українець з Курської області: «Считаю необхідним ввести воєнно-полевые суды при войсках НКВД. Для устрашения бандитов по приговорам этих судов осужденных

---

³⁶² Газ. Вінницька обласна газета «Більшовицька правда», 12 січня 1933 р.

³⁶³ Галицький часопис «Діло», 23 серпня 1933

к уничтожению не расстреливать, а вешать. Суды необходимо проводить открыто с привлечением местного населения. ... Вношу предложение временно учредить при областных управлениях НКВД западных областей УССР специальные тройки в составе: секретаря обкома партии, начальника областного управления НКВД и областного прокурора. Этим тройкам предоставить право рассмотрения дел украинско-немецких националистов и применять к виновным высшую меру наказания – расстрел с приведением приговора в исполнение немедленно»³⁶⁴. Працювали ці «трійки», що були несудовими органами, запропоновані майбутнім борцем з «культу личности», системно і надзвичайно жорстоко. Ці «несудебные органы» – відомі трійки діяли так: перше, після 2-3 тижневого допиту складався звинувачувальний висновок, який підписували три особи – оперуповноважений, що вів допит, начальник відділу і голова районного чи обласного управління ДПУ-НКВС; друге, далі діють наступні трійки при колегії ДПУ-НКВС, де розглядаються звинувачувальні висновки низових трійок і виносяться остаточні рішення із трьох можливих – заслання, ув'язнення, розстріл. Здебільшого розглядалися звинувачення групами документів і нерідко приймалися рішення «всіх розстріляти, майно конфіскувати, справу здати в архів»³⁶⁵.

Задуми більшовиків – знищити українських селян, а виконавці їхніх злочинних задумів знали тонкощі селянського життя і вишукано діяли, що видно із протоколу засідання бюро Вінницького обкому КП(б)У від 01.08.1932 р. «Про вилучення жорен у селян», де прийнято рішення, підписане секретарем обкому КП (б)У Алексєєвим «Константувати, що наявність жорновів сприяє розбазарюванню та спекуляції хлібом, вважати за потрібне запропонувати МПК та РПК негайно перевести виявлення та вилучення жерновів». Місцеві партійні і комсомольські активісти оперативно вилучали не тільки жорна, розбиваючи їх молотами вщент,

---

³⁶⁴ ЦДАГОУ. Ф.1, оп. 23, спр. 1060, арк. 6-18. Лытоллис нескореноў Украйни. (документи, матерыяли, спогади), Львув, 1997, Книга ЫІ, –С158-159

³⁶⁵ ДАВО ф. Р-6023, оп. 4, спр. 23838, арку. 407-408

а ще й ступи та інші примітивні засоби приготування харчів, викидаючи їх у воду чи на смітник. Більшовики, захопивши владу, керували усіма її структурами для виконання своїх злочинних дій, як видно з постанови Хмільницького РПК, підписаної секретарем цієї організації Михальчуком, «...доручити прокуророві та суддям негайно виїхати з судово-слідчими бригадами в найвідсталіші села, провести там роботу і забезпечити виконання плану хлібозаготівель (Кривошії, Колибабинці, Педоси, Зофіполь, Журавне, Соломірка та інші)»³⁶⁶.

Автор жив зі своїми батьками у селі Журавне, що було відділком Уладово-Люлинецької станції, перед війною (1941 р) там уже жили тільки молоді сім'ї, мабуть усі жителі села вимерли, бо ніде й згадки немає про становище у цьому селі за 1932-1933 роки. Неподалік цього села розташований Уладівський цукровий завод, на якому робітники вимагали від адміністрації допомоги у харчуванні, а один з керівників Вінницького облвідділу ГПУ Рахліс повідомив 10 червня 1932 року, що слюсар Хелік заявив: «Ніхто не винен, що ми голодуємо, ми самі винні, треба кинути роботу, об'явити забастовку», звичайно, цього робітника очікувало катування.

Про місцевих активістів, особливо їхні імена, ще не сказано в історії селянського геноциду, потерпілі і їхні нащадки ухляються від будь-яких повідомлень про конкретних виконавців злочинів. Дії місцевих активістів вражали, адже коли вони не знаходили збіжжя, то це вважалось невиконання ними партійно-комсомольських доручень, що їх, мов звірів, лютувало, коли бачили кров, а тому їхні дії ставали вишуканими і жорстокішими. У ті два страшні роки (1932-1933 рр.) для українського селянства, активісти постійно збирались, переважно ввечері, визначали, до кого йти у нічний час, щоб залякуванням витрусити будь-які рештки харчів. Активісти цілою групою, нерідко у нетверезому стані, вривались до селянських хат, а це однокімнатне житло для усієї сім'ї, сідали на лавку,

---

³⁶⁶ Газ. Хмільницького району «За колективізацію», 10 грудня 1932 р.

палили цигарки, матюкались, вимагали вечерю і виконання заготівлі. Місцеві активісти кожного села були під постійним контролем партії більшовиків, погрожуючи їм різними репресіями через своїх кореспондентів, які погрозливо писали, наприклад у «Куркульській практиці – найрішучішу відсіч»³⁶⁷: куркульська практика Колибабинських керівників, які загубили класову свідомість, пішли на послуги до куркулів, повинна зазнати найрішучішої відсічі. Нещадно виганяти геть з комсомолу куркульську скверну, піднести боєспроможність сільради, комсомольського осередку в боротьбі за виконання завдань партії на селі, зокрема у виконанні плану хлібозаготівлі». Били не лише тих, кого морили голодом, погрожували і підганяли й тих, хто виконував злочинні дії, але саме прикро за наших батьків, дідів і прадідів, що вони покірливо несли це ярмо, прямуючи до реальної загибелі.

Результати були жахливими: вдумайтесь, нащадки, за один тільки 1932 рік у моєму селі Лозна вмерло дітей і дорослих більше 800 осіб, а в окремих селах Уланівського району тільки за перші три місяці 1933 р. померла чи розбрелась у пошуках милостині третина населення. Не десятки, а до десяти сотень селян вимерло в Уланові, Лозні, Великому Острожку, Воронівцях, Кривошиях та інших селах Уланівського району. Людність українського села стала рятувались в пошуках харчів за межами України або втечею назавжди з батьківських місць. Селяни з Лозни їздили за харчами у райони Західної України, які ще не були під москалями, чи в Молдову, добирались до обласних міст України, а також намагались проникнути у ситні міста Калугу, Ленінград, Москву, де продавали хліб, вивезений з України. Наші лозняни їздили купувати харчі до Молдови не тільки у 1932-1933 рр., але й у 1947 р. серед них була і моя мама Панасюк (Наконечна) Зіна Харитонівна, яка розповідала, що приходилось їхати на даху вагонів. Людність розпочала рятуватись втечею в інші місця, щоб вижити, що видно з доносу Вінницького облвідділу ГПУ Вінницькому обкому КП(б)У:

---

³⁶⁷ Газ. Хмільницького району «За колективізацію», 14 грудня 1932 р.

тільки за листопад-грудень 1932 р. і січень 1933 р. із 24 районів виїхало 5579 селян, з яких 511 з сім'ями; з сіл Уланівського району втекли 120, а Хмільницького – 56 селян.

Не краще було й в інших областях і районах України, а тому влада раптово затурбувалась, приймаючи погрозливі постанови за підписом голови Раднаркому УСРР В. Чубаря³⁶⁸ «Негайно прийняти в кожному районі рішучі заходи до недопущення масового виїзду одноосібників і колгоспників, виходячи з розісланої за лінією ГПУ директиви Галицького. Перевірити роботу всілякого роду вербувальників робочої сили на вивіз за межі України, взяти під суворий контроль з усуненням від цієї роботи та вилученням всіх підозрілих контрреволюційних елементів. Розгорнути широку роз'яснювальну роботу серед колгоспників та одноосібників проти самовільних виїздів з залишенням господарства та попередити їх, що у випадку виїзду в інші райони, вони будуть там заарештовані. Застосуйте заходи по припиненню продажу квитків за межі України селянам, що не мають посвідчень РВК щодо права виїзду або промислових та будівельних державних організацій, що вони завербовані на ті або інші роботи за межами України. Відповідні вказівки дати за лінією уповноваженого НКШС та транспортно ГПУ. Повідомте не пізніше 6 годин вечора 24 січня (1933 р.) коротко фактичний стан справ з масовим виїздом селян по вашій області». Заборона виїзду селян з села залишалась після 1932-1933 рр. надовго, ні у кого із селян не було паспортів, вони про них не знали і автор зазнав особисто дію такої рабовласницької політики більшовиків навіть через 20 років. Мої однолітки і я з ними не мав паспорта, не мав права виїздити з села без документу з сільради про дозвіл.

Більшовики знали, що найкраще руйнує свідомість людини, робить її слухняною і покірною – це голод. Людина ламається духовно і фізично, у неї зникає бажання брати участь в громадському і політичному житті, руйнувались основи селянської громади, традиції та культура.

³⁶⁸ Дорощ М. Запланований Мор. Вінниця. «О. Власюк», 2008, -С.87

Історія та конкретні факти в села Лозна, як і усіх сіл та селищ, свідчить, що в Україні був геноцид³⁶⁹, один з найтяжчих злочинів проти людства, який органічно пов'язаний з більшовизмом і фашизмом. В Україні геноцид проявлявся через «Людомор» – найстрашніший, найжахливіший голод в історії людства, бо він своєю косою вбивав більше людей ніж татарська та московсько-німецька війни, потоп, хвороби, що є одним з найтяжчих злочинів московських більшовиків і їхніх місцевих прибічників проти українського селянства, у тому числі проти жителів села Лозна. Ми не повинні забувати невинно замучених голодом лознян, що стало частиною геноциду українського народу. Як можна не вірити в український геноцид, коли у кожній працелюбній сім'ї забирали корову, яка давала молоко для дітей і дорослих, руйнували жорна, за допомогою яких виробляли борошно зі жмені зерна, огородину та овочі просто викидали на вулицю. Адже це є вбивчим доказом того, що більшовики Москви проводили в Україні не прикритий геноцид і про це мають знати майбутні покоління українців. Щоб заохотити місцевих активістів, недавніх батраків, допомагати проведенню геноциду у своїх же селах, більшовики дозволили їм збагатитися, забираючи багатство у своїх сусідів, вони забирали для власних потреб сало, м'ясо, борошно, корів і телят.

Українці за роки незалежності ще не зуміли доказати і підняти на світовий рівень проведений сталінськими більшовиками геноцид в Україні, не усі країни у світі визнали голодомор як геноцид, зокрема Ізраїль. – Але чому? Так ніхто і не бажає відповісти. Треба досліджувати, адже вивчення архівних матеріалів за роки голодоморів і репресій (1922-1941 рр.) свідчить, що на кожному, або двох третинах документів про арешт, ув'язнення та розстріл українців стояв підпис представника єврейської національності, бо їх було більшість в НКВД³⁷⁰.

---

³⁶⁹ геноцид-випищення родів, окремих груп населення за національними і расовими мотивами.

³⁷⁰ Шестопал Матвій. Євреї на Україні. (Історична довідка). К., 2003

Якщо Ізраїль визнає, що у ті трагічні роки в Україні був геноцид, то буде визнано, що євреї брали у ньому безпосередню участь, як і більшовики та фашисти у голокості. Про це в Ізраїлі ні один український політик не скаже, а ось ізраїльський політик про українських повстанців дозволяє собі говорити уск що йому заманеться. Не визнаючи геноциду в Україні урядовці Ізраїлю ще й звинувачують українців у тому, що «багато було українців, серед них найбільше сумнозвісні члени ОУН, які проводили погроми і масові вбивства проти євреїв», кинув у вічі народним депутатам неввічливий гість президент Ізраїлю Реувен Ріалін³⁷¹. Ніхто з українців не виступив проти, урядовці і політики закрили очі, журналісти і митці промовчали, народ проковтнув чергову гіркоту. В інших країнах такої Зневаги до національних героїв не дозволили б, у нас мовчать. Лише із-за кордону (США) Аскольд С. Лозинський однозначно заявив «Рівлін заслуговує презирства», а українці навпаки до цього віднеслись мовчки, як раби «Спікер парламенту України зберігає мовчання. Президент України не став коментувати, а потім вирушив в Ізраїль»³⁷². Такі ми, забуваємо, що нам потрібно детально вивчити, – хто і як розпочинав проведення голодоморів у 1922-1923 рр., 1932-1933 рр. та 1947 р. на Поділлі та у кожному селі, зокрема Лозні.

6.4.1.2. Голодомор 1922-1923 рр.

*Так невже це історія вмерла
Й на могилах твоїх полягла?*

Є. Маланюк

Перша світова війна, громадянська війна, політика «воєнного комунізму», поразка від більшовиків Української народної республіки (УНР) після 1917-1920 рр., плутанина у земельних відносинах уже на початку 1921 р. вкрай розорили селян Поділля. Ось який стан селян був на Поділлі у 1921 р., в краю,

---

³⁷¹ Літературна Україна, № 38, 6 жовтня 2016, -С.2

³⁷² Там же

де одні з найкращих земель: налічувалось господарств, які мали до 1 дес. землі 19,5%; від 3-х до 4-х десятин – 10,2%; решта були безземельні. Із 756480 усіх господарств майже половина (335298) були незаможними, лише 209 господарств вважались багатими. У 1922 р. – 49%, а у 1923 р. – 60% селянських дворів не мали ні коней, ні волів, 56% селянських господарств не мали навіть корів і будь-якого сільськогосподарського реманенту, 19,4% селянських господарств обробляли землю власною худобою. Усе це позначалось на виробництві, з року в рік падало виробництво зерна: у 1913 р. в Україні було намолочено 1145 млн пудів зерна, з яких експортували за кордон 418 млн пудів, а решта для власного споживання; у 1922 р. зерна одержано 444 млн пудів з яких треба було відправити і за кордон, і віддати москалям, для власних потреб уже нічого не залишалось.

Саме у цей час (кінець 921 р.) більшовики, використовуючи агітацію і підступні дії, які тепер називають гібридною війною захопили владу в Україні і перше, що вони розпочали так це вигрібання харчів для голодних москалів. Ось приклад, другий Подільський губернський з'їзд Рад (грудень 1921 р.) ухвалив рішення про відправку тільки у травні 1922 р. у Поволжжя Московії 5,9 млн пудів зерна, 4,4 млн пудів фуражного зерна, 2,0 млн пудів крупи, 1,0 млн пудів картоплі. 8,4 тис пудів овочів, 1,3 тис. пудів фруктів, 1,6 пудів м'яса, 10,4 тис. шт. птиці, 563,6 тис. пудів сала, 188,3 тис. голів худоби, 286 пудів меду. Далі й інші міста й території голодної Московії вимагали харчів: уже 22 червня 1921 р. Подільський губком одержав із Харкова (тодішня столиця України) нагадування ЦК КП(б)У «...заготовка продовольствия и вывоз для Москвы, Питера с Украины является боевой задачей власти партии. ... Доведите до сведения губкома о том, что т. Раковский получил выговор от ЦК РКП за несвоевременное выполнение нарядов»³⁷³. Якщо відповідати на запитання, – хто довів українських селян до голоду у 1922-1923 рр., – то відповідь з вище

---

³⁷³ Шульга І. Т. Голод на Поділлі. Вінниця, 1993, -С.14-17

наведених даних однозначна – москалі. Це була не менша голодовка ніж у 1932-1933 рр., але про неї чомусь ніде і нічого не досліджено, особливо в конкретних селах, зокрема Лозні.

У нашому села місцеві керівники і активісти мабуть добряче старались до знищення селян голодом, щоб вислужитись перед більшовиками. У ті роки сільраду очолювали місцеві керівники: Мадай Ульянов (Голіян) (1921-1922 р.), Омельчук Максим Онуфрієвич (1923-1924 р.) та Сухін Гаврило Пилипович (1925-1929 р.). Саме ці три місцеві керівники сільради, – Мадай, Омельчук і Сухін, – зробили найбільше для голодовки 1922-1923 рр. в селі Лозна. Мадай перебував у селі, а під час німецької окупації був старостою села, служив німцям. Це утаємничена особистість, але його життя і смерть у німецькому концтаборі, а також дослідження його сина Михайла дають підстави стверджувати: перше, Мадай Ульянов (Голіян) повністю служив більшовикам, бо він був першим головою сільради в Лозні; друге, він багато зробив, щоб вивезти з села більшу частину харчів з Лозни у 1921-1922 рр., що спричинило голодовку в селі; третє, перебуваючи на посаді старости села під час німецької окупації, він був агентом більшовиків і за це німці його вбили. Документальні дані про голодовку у ці роки у селах району повністю знищені. Ще у дитинстві і шкільні роки автор чув в селі про Омельчука Максима стримані відгуки, здавалося, що селяни щось не бажають говорити, а тому про нього дуже мало відомостей. Що стосується Сухіна Гаврила, то він у 1921-1922 рр. був активістом, а з 1925 р. очолював сільраду і багато вніс зла у голодомор у ці роки. Він натворив багато біди у період керівництва сільрадою та перші роки більшовицької окупації і громадянської війни, мабуть колективізації, бо селяни Лозни не могли терпіти наруги і йому погрожували, він ледве не загинув, а лозенці задарма не погрожували. Тому у 1936 р. він буквально спасався втечею з села, щоб не вбили, спочатку втік до Челябінська, пізніше в Адлер, де прожив до кінця свого життя. Здебільшого з оглядкою жили й інші місцеві активісти, які займали у ті роки посади в селі Лозна.

6.4.1.3. Голодомор 1932-1933 рр.

*Могил героїв наших не знайти—
Заховані, зарівняні могили*

Іван Гайворон

Про голодний геноцид в Україні маловідомо в Європі і світі, дуже мало про це звірство знаємо самі ж ми, українці, що потребує нового погляду на масові вбивства голодом. В архівах Вінниччини майже відсутня картотека про голодні роки 1930-1933 рр., щоб замести сліди своїх злодіянь, матеріали більшовики просто знищили. Тому, хоча б крихи, які вдається роздобути зі спогадів, деяких матеріалів та іншого мають велику історичну цінність. Відсутність документів призвели до того, що більшість подій голодомору і у 1922-1923 рр., 1932-1933 рр. і 1946-1947 рр. висвітлювалось перекручено, з вигодою для більшовицької політики. Сталося так, що незаслужено обійдено дослідниками і публіцистами 1932 голодний рік, мов би його й не було, хоча саме він був підготовкою і початком 1933 р. і послідуєчих голодних років в Україні. Якраз для селян Лозни випала доля бути одними із перших на Поділлі, які зазнали смертельної наруги більшовиків. Саме на них комуністи та їхні місцеві активісти випробовували найлютіші методи знищення українського селянства – геноцид.

Якщо в майбутньому будуть перелічуватися жорстокі методи штучних голодоморів, вчинених московськими більшовиками, то серед них знайдеться місце і для таких, що застосовувались до селян Вінниччини. Про вишуканість злочинності і втрату людяності засвідчує ганебний факт, коли державні органи і їхні місцеві «//Помощники, поборники, //Кастрати німії!»³⁷⁴ робили усе до дрібниць, щоб принизити селянина і заставити його вмерти від голоду. Мабуть у світовій історії не знайдеться аналогів рішення, яке прийняло партійне керівництво Вінницької області, звичайно, «цілком таємно» 01.09, 1932 рр, якраз в рік,

---

³⁷⁴ Шевченко Тарас. Кобзар. Неофіти. К., 1971, -С. 426

коли в Лозні вмерло від голоду більше 800 селян «Констатувати, що наявність жерновів сприяє розбазарюванню та спекуляції хлібом, вважати за потрібне МПК та РПК негайно провести виявлення та вилучення жорновів». Жорна вилучили, розбили вщент молотами, проте селяни, щоб вижити, придумували інші методи добування їди, але «поборники» старались навіть цього не допустити. Скажімо прокурор Вінницької області Чернін написав секретареві Вінницького обкому В. Чернявському про побачене у Крижопільському районі, вносячи при цьому власні пропозиції «в одном селе (Мястковка) единоличница Гончар скосила на огороде свое жито, которое тут же на мясорубке перемолола, спекла хлеб, пироги и тому подобное и продавала на базаре, заявляя, что государству пусть другие сдают. Я подчеркнул мясорубку, – новый способ заменивший жернова, – для того, чтобы не прозевать нам нового метода классового врага в борьбе с нашими мероприятиями»³⁷⁵. В моєму селі жорна все таки збереглися, бо зразу ж після звільнення села (1944 р.) на моїй вулиці у сусіди тітки Горпини були жорна і ми з мамою займали чергу, щоб змолоти зерно, це була радість, яку мені прийшлося відчувати, з'явилась змога випікати коржі, які були найсмачніші від усього, що я вживав впродовж життя. Не вдалося в'яснити, як тітка змогла приховати від місцевих «гицлів» жорна, їх на селі було дуже мало, щоб можна було ними користуватися, але вони нас спасали.

Так зване розкуркулення, насильницьке загнання селян до колгоспів з якого забирали усе вирощене для Московії, призвело до того, що в 1932-1933 роках в Україні, у тому числі й селі Лозна розпочався нечуваний голод. Більшовики спеціально влаштували і детально продумали голодомор – геноцид для селян, вони за допомогою сільських так званих «активістів» забирали усі харчі у визначених сім'ях, прирікаючи нещасних до голодної смерті, а сліди своїх злодіянь ретельно замітали, розміри лиха більшовики намагалися приховати. Скажімо, до цього часу не вдалося встановити

---

³⁷⁵ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, Вінниця, 2008, -С.1157

приречених більшовиками до смерті за те, що вмiли працювати і працювали, але не бажали вступати до колгоспу: усіх померлих жителів села Лозна в найжахливіші голодні 1932-1933 рр., яких було значно більше 800 осіб, але й про них вдалося встановити прізвища тільки для 165 особи. Ось так відносився «старший брат» до «молодшого», такого світ не бачив, мабуть, й дотепер не вірять подібному дикунству. Одначе, це далеко не все, адже деякі архівні дані, свідчення очевидців, підрахунки дослідників доказують, що в селі Лозна у 1932 р. вмерло від голоду більше 800 селян, а уже про 1933 р. будь-яка інформація відсутня, хоча голод продовжувався. Коли врахувати, що напередодні цих років в селі Лозна проживало десь біля 2 тис. осіб, то одержуємо страшні повідомлення, що наших селян настигло нечуване лихо, коли тільки за один 1932 рік не стало 40% жителів села, а коли врахувати й 1933 р., то їх зменшилось десь на 60%. Із 84 населених пунктів Хмільницького району, у яких загинули селяни від голоду 1932-1933 рр., найбільше загинуло у Лозні (більше 800 осіб тільки у 1932 р.), Воронівцях (850 осіб), Кривошихах (800-820 осіб) і Великому Острожку (800 осіб)³⁷⁶.

В Лозні селяни загинули у 1932 р., мабуть місцева влада дуже очікувала і старанно готувалась до приїзду найлютішого замовника «людомору» з Москви. Про голод 1932 р. в архівних документах Вінниччини майже нічого, або дуже мало написано, як це здійснено про 1933 р., що викликає чимало запитань, – а чи не використали Лозну і ще декілька сіл Уланівського району для звіту перед приїздом московського вбивцю Молотова? Коли москаль прибув восени 1932 р. до Києва і персонально очолив хлібозаготівлю в Україні, то стало зрозумілим, що хліба й інших харчів не стане, селяни голодували і голодуватимуть, вони пухли й у муках вмирили. Результати були жахливими, уся більшовицька рать виступила проти голодних людей, забороняючи їм спасатись від голодної смерті, попереджаючи і залякуючи розстрілами.

---

³⁷⁶ Дорош М. Запланований Мор. Вінниця. «О. Власюк», 2008, -С. 23-252

Мої дослідження підтверджують, що Лозна і ще декілька сіл району були спеціально підготовлені для голодування, де вимели усі харчі ще у 1931 р., щоб відчитатись перед головним людомором, мабуть відзвітували. В Уланові існувало дві дошки на яких вивішували повідомлення про ті села, де виконується і перевиконується хлібозаготівля – «червона дошка» і не виконується таке завдання – «чорна дошка». В кінці 1931 р. в районній газеті повідомлялось, що на червоній дошці була об'ява про виконання хлібозаготівель в таких селах³⁷⁷: Рибчинці-109%, Маркуші – 103%, Воронівці-112%, Торчин-102%, Воробіївка-102%, Лозна-102%. Отже, забрали усі харчі, адже, як ми повідомляли, забирали і корів, і свиней і птицю, а тому у згаданих селах вмерло від голоду найбільше людей і саме у 1932 році. У селі Лозна трагедія голодних років була ще й у тому, що селяни, яким прийшлося переносити небачений жах, коли їхні душі переповнені смертельною тугою, ніхто із них не мав змоги прийти за допомогою до Бога, на яку надіються усі нещасні люди. Такого духовного притулку селяни Лозни були позбавлені: церкву більшовики зруйнували; святих отців репресували; релігію і обряди суцільно заборонили.

Щоб створювати голодомор у селі організували більшовицьку пропаганду, готували активістів і дорослих селян, і дітей. Поширювались доноси і на селі, і на районному рівні, що бачимо на прикладі утаємничених і відкритих дописів у тодішній пресі, які подавались під такими надуманими підписами – «око», «колгоспник», «спецкор». Якийсь «колгоспник» написав у районній газеті:³⁷⁸ «Уповноважений заготзерно в с. Лозні Баранюк С. гречку для засівматеріалу розподіляв без комісії і неправильно, бо недостає 120 кг, частенько Баранюк пиячить за державні гроші, бо взяв аванс на контрактацію маку, сільрада його не виправляє, бо він «свій чоловік». Треба притягнути цього уповноваженого до відповіді».

---

³⁷⁷ Газета «За перебудову» Уланівського району на Вінниччині, 23. 12.1931 р. бібліотека ім. М. Вернадського)

³⁷⁸ Газета Уланівського району «За перебудову», 17 червня 1932 р. /б-ка ім. Вернадського/

Серед контролерів використання зерна у голодному 1932 р., щоб не повадно було спасатись від голоду, бачимо й Дмитра Кучерука, який написав у районну газету³⁷⁹, мовляв «роздали 28 пудів хліба з розрахунку прополки 50 га цукрових буряків, а прополчили тільки 20 га. Так правління розтринькало й інші продукти». У тій же районній газеті³⁸⁰ якийсь «спецкор» написав «Куркуль та його агентура намагаються шкодити соціалістичному будівництву. .. Особливо нахабно тримає себе класовий ворог в с. Лозні, де на 5. XII. куркульські господарства виконали хлібозаготівлю на 19%, контрактанти на 23%. Ось Грицик Гр. мав завдання 7 ц., а не продав державі нічого. Цей набожний куркуль-сектант свій хліб приховав. З 8,5 ц. завдання не здала нічого й Сидорчук Аниська, хоч і урожай у цієї підкуркульниці був гарний. ...Куркуль злісний в с. Лозні ще не здався, його потрібно трощити, примусити виконати борг перед державою». Звичайно, цей «спецкор» місцевий, і він бачив, що вмирають від голоду його сусіди, дорослі й діти, але закликає виконувати завдання з хліба й інших продуктів.

Закінчувався голодний 1932 р., більша половина селян Лозни вимерало, а дописувачі Гуменюк, Кулик і Наконечний в районній газеті закликали покарати злочинців, що, мовляв, згноїли державний хліб: «На 15.12.32 р. одноосібний сектор виконав плян хлібозаготівель на 28%. Клясовий ворог у цьому селі продовжує чинити опір, до таких віднесли: колишнього голову сільради Маримпольського; куркуль Колодій Єфр. мав зерно, а державі не здав; Недоснований Яків, який за довідками молон зерно, а державі не здав, Поліщук Профир закопав 2 ц. зерна, а каявся, що немає; Наконечна Марія також закопала і гноїть зерно; Сидорчук Іван, був членом комісії з хлібозаготівлі, а здав зерна тільки 170 кг; Відерський Акакій, теж член комісії, а здав зерна 47 кг із завдання 264 кг; Грицик Анна, у неї виявлено

---

³⁷⁹ Газета Уланівського району «За перебудову» за 5 липня 1932 р. /б-ка ім. Вернадського/

³⁸⁰ Газета Уланівського району «За перебудову» за 11 грудня 1932 р. /б-ка ім. Вернадського/

колгоспного хліба 132 кг пшениці, 64 кг гречки, 80 кг проса; Сухін Дорохтей не мав жодного трудодня, а колгосп йому виділив 115 кг жита»³⁸¹. Такий член комісії, тобто активіст, Гусак Іван, вишукуючи зерно в горнятках селян, сказав жартома до Грицик Анни: «чом ти досі не злізла з цього хліба», так написано у тій же газеті.

Чимало дітей, які вивчали пісеньки більшовиків, щоб боротися проти тих, хто збирав колоски, самі ж вмирили, як і їхні батьки, як і селяни у яких забрали усі харчі. Якщо хоч трохи розміркувати над запитанням, – хто ж це були за селяни, яких морили голодом?, – усі вони мали господарство, трохи землі і бажали вийти з тієї віковичної бідності в якій перебували їхні прадіди, діди і батьки. Про це свідчить ряд ознак тих кого вбили голодом: кожен із них був хлібороб-одноосібник, тобто господарював, не вступаючи до колгоспу; вік померлих так і не вдається встановити, матеріали в сільській Раді і в архівах відсутні; ніде не зазначалось про причину смерті; ті матеріали, що під час смерті, можливо, і з'являлись, були знищені; не для всіх померлих встановлено «по-батькові»; існує інформація, що всі жителі померли у 1932 році; замовчується кількість померлих у 1933 р.; найважливіше джерело інформації – спогади і підтвердження двох свідків про кожную сім'ю. Про яку інформацію і прізвища людей може йти мова, коли селяни, позбавлені харчів, були залишені напризволяще і вмирати: щоденно вранці виділений їздовий (таких в селі тоді було два) прибував до обійстя, самотійно визначав, чи вже померла людина, вкладав її на підводу і відвозив на кладовище до великої єдиної ями. На голодну смерть були приречені великі сім'ї, скажімо сім'ї хліборобів-одноосібників Баранюків, які усі загинули: батьки – Баранюк Марія Іванівна і Баранюк Василь Григорович та Баранюк Катерина, Баранюк Арсень Григорович, їхні діти – Ганна, Гапка, Параска, Сергій, Іван, Денис.

---

³⁸¹ Газета Уланівського району «За перебудову», 17 грудня 1932 р. /б-ка ім. Вернадського/

Дикунство більшовиків, які робили так, що саме працюючі люди були приречені вмирати, зазнавати неймовірних страждань. Про голодні роки є чимало розповідей жителів із села Лозна. У заможних селян, які працювали від рання до смеркання, наприклад, Баравнюка Григорія Івановича, було чимало нажитого: добротна хата, хлів, клуня, коні, реманент, а головне – власне поле. Прийшли місцеві активісти, прізвища яких дочка Ксенія не наважується назвати навіть у свої більше як 90 років, і потребували у батька Григорія віддати до колгоспу усе нажите важкою працею. Звичайно, Григорій відмовився виконати вимогу активістів, адже селянин ще не відав про нечувану жорстокість більшовиків, хоча невдовзі він побачив страшенні результати своєї відмови віддати усе майно до колгоспу.

Більшовики, готуючись до всесвітньої революції, затіяли колективізацію в Україні, щоб мобілізувати фінансові і матеріальні ресурси для цієї мети та ще й годувати москалів, велику допомогу в ганебній справі надавали місцеві активісти. Спочатку до землероба Баранюка Григорія Івановича та його дружини Марії Іванівни (Недорізанюк) навідалась молода комсомолка, вивідала сімейні особливості, а після цього прийшла з Родіоном та іншими активістами і усе нажите забрали (корову, теля, коней, воза), будівлі зруйнували, до кришки вимели харчі. Результат жахливий: два сини Баранюків – Арсен і Микола, а також їхня мати Марія вмерли від голоду; батька Григорія арештували і він більше ніколи не повернувся до села; третього сина Семена забрали до армії, де він загинув; з усього роду залишилась круглою сиротою четверта дитина сім'ї Баранюків – Ксенія³⁸². Рятуючи сиротину від голодної смерті, її дядько Сухін Іван забрав до своєї сім'ї, де вона доглядала його малолітню дочку. Круглій сироті додали холоду свої ж селяни, здавалося б, й родичі. У 1941 році Ксенію засватав Бур Тиміш Федорович, який повернувся з фінської війни, мав інвалідність, що уберегла його від червоної армії, забрав Ксенію до свого дому.

---

³⁸² Газ. Життєві обрії. № 7, 11.02.2011, Хмельницького району на Вінниччині

Недовго було щасливим життя молодих, невістка-сирота не сподобалась свекрусі Теклі, яка вигнала Ксеню з хати. Мабуть, у Теклі, з бідної сім'ї в глибинах жевріла ненависть до можливих та ще й «розкуркулених», а тут з'явилась невістка з нелюбої сім'ї, і вона її не стерпіла. Її чоловік Федір був вихідцем також з бідної родини, в колгоспі він був пастухом, його батько Вівсій в минулому кріпак Потоцьких. Дядько Іван Сухін знову забрав Ксеню до себе, згодом до неї прийшов і Тиміш, переобладнали комору у кімнату, влаштувавши місце для життя. Йшов час, трудились і невдовзі молоді збудували власну домівку, де й тепер гостинно приймає Ксеня своїх трьох дітей, шестеро онуків і одинадцять правнуків. Мабуть правнукам, коли вони стануть дорослими, важко буде згадувати рабську долю своїх прапрадідів, що їм створювали більшовики і їхні місцеві прислужники, але вони не боронились, а слухняно корились.

Про ті страшні часи геноциду та знищення працездатних людей згадує селянка Сидорук Текля Сергіївна, 1914 р. народження. Ось як «розкуркулювали» її діда Сидорука Дениса Івановича, який був талановитий до праці: розібрали хату, хліви, клуню, шопу; забрали четверо коней, дві корови, дві телиці, десятеро свиней; нарешті – діда і його онуку Теклю відправили аж у Сибір; онука до села повернулася, а дід не витримав таборів і загинув на чужині. Перед висилкою до Сибіру Сидорук Текля Сергіївна бачила голод 1932 року, згадуючи, що якимось буденно селом їздили підводами Відерський Профир та Біжук Марко, забирали мерців, везли на кладовище і кидали в одну яму. Чимало людей ще були живі, але їх везли на кладовище, бо як згадує (2017 р.) Зарудня Фросина Якимівна, яка була ще малою дитиною, а все-таки бачила, можливо, їй розповідали батьки і старші сестри, що на возі були живі люди. У більшості випадків ніхто не записував померлих, а тому згадки про них загубились.

Жив їздовий 1932 р. Відерський Профир, якого в селі величали Кириків, на вулиці Кирилюків, в дитинстві він товаришував з Мусієм Михальнюком, батьки якого також жили на цій вулиці. Саме цей товариш комсомольця Мусія в голодний 1932 рік збирав мертвих селян у своєму селі і відвозив на цвинтар,

де скидав їх в одну яму. Усі комсомольці були активними помічниками місцевої влади у підготовці голоду в Лозні, як і в усіх селах Поділля. Другим збирачем мертвих селян був Біжук Марко, якого пізніше репресували, і небіжчик загинув у концтаборах, бо він, як написали в газеті місцеві активісти, не виконав завдання здачі хліба. Про поховання мертвих лише в одній чи декількох ямах свідчить те, що за один 1932 рік від голоду вмерло більше 800 лознян, але могил у центрі цвинтаря, де вони поховані, немає, якось все вирівняно, ні хреста, ні пам'ятника, звичайно, це робилось за вказівкою жорстокої влади більшовиків.

Закінчувався 1932 р., уже вимерло половину селян у Лозні, а місцеві активісти Лащевський і якийсь Косець написали до районної газети, як вони забирали навіть крихти зерна у кожного селянина: «Підкуркульник, що проліз до складу Лознянської сільради Смолін Микита не виконав жодного кілограма належної з нього хлібозаготівлі та плакав «хліба немає». Але коли комісія змушена була пошукати в нього в хаті, то знайшли хліб захований у комині, у печі в горшках та лежанці пшеницю. Сільрада вивела зі складу своїх членів т. Смоліна. Другий підкуркульник Наконечний Олександр Самійлів, що поховав у себе куркульський хліб і цукрові буряки, а сам влаштувався на Рогинецькому радгоспі, де отримує хлібний пайок на себе та на свою сім'ю. Лознянська сільрада повинна віддати до суду зривника хлібозаготівель Смоліна, а до Наконечного робітком Рогинецького радгоспу зробити свої висновки»³⁸³. Звичайно, в комісії, що вишукувала зерно в горшечках, верховодили ті ж дописувачі – Лащевський і Косець.

Можливо, майбутні покоління якось відмітять ту місцину, де більшовики і їхні помічники варварським методом поховали більшу половину жителів села Лозна тільки за один рік і в кінці року за це звітувати. Чи може майбутнє покоління селян Лозни уявити життя у нашому селі, коли щоденно впродовж року два їздових вивозили з домівок мертвих односельців?! Нагадаю: в Лозні вмерло від голоду більше 800 селян, але вдалося

---

³⁸³ Газ. Уланівського району на Вінниччині «За більшовицьку перебудову», 11.11. 1932 р. /б-ка. В. Вернадського/

встановити прізвища та імена тільки 165 осіб з них половина – діти, і про них жителі села Лозна не можуть забувати у віках. Страждальних односельців і їхніх дітей, закатованих голодом у Голодомор, не маємо права забувати хоча б тільки із-за того, що у ті лихі роки їх не оплакували, не проводжали, не відспівували і не поминали, а мовби у концтаборі їх тіла вивозили і скидали у ями. Дещо робиться: громадою села у 2009 році було поставлено пам'ятний знак на кладовищі; кожного року на поминальні дні та останню суботу листопада відправляються релігійна служби.

Відзначимо, що ями, куди буквально скидали померлих лознян започаткували нове кладовище і вони знаходяться в його центрі, а навкруги провадяться теперішні поховання. Кладовище, яке існувало до 1932 р. знаходиться навпроти, через дорогу, але його за більшовиків занехали: усі хрести і пам'ятники були знесені, а могили майже зрівнені з землею; через нього ходили працівники на ферми, до кузні і на тракторний стан; згодом на ньому навіть випасали корів; мов би в насмішку поряд збудували ще й дитячий садочок. Можливо місцева влада, ті, хто користується селянською землею додумаються огородити старе кладовище, де зберігається прах наших предків.

Особливістю Голодомору-геноциду в селі Лозна є те, що усі селяни і їхні діти вмерли у 1932 р., тоді як голодний рік в Україні був найлютіший у 1933 р., але чомусь ніде немає про кількість померлих лознян у цей рік. Звичайно, більше 800 осіб – це тільки частина відомих смертей у 1932-1933 роках, всіх згадати і виявити хоча б деякі сліди, навіть через свідків, уже не вдається.

Список загиблих за прізвищами та іменами, що подається, складено і підтверджено головою сільської Ради Хмільницького району Вінницької області С. П. Якушевською 13.06.2008 року, а також доповнено автором на підставі опитувань і спогадів селян. На превеликий жаль, дотепер вдалося встановити імена лише небагатьох³⁸⁴:

---

³⁸⁴ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, Вінниця, 2008, -С.214-216.; свідчення Наконечного О, М., Наконечної А. О., Потійчук, В. І., а також матеріали Дороша М. Н., свідчення інших селян.

1	Андрощук Олександр	82	Поліщук Іван
2	Андрощук Христя	83	Поліщук Максим
3	Андрощук Пилип Талимо- нович	84	Поліщук Петро
4	Андрощук Фросина Гемен- тівна	85	Потійчук Варвара
	Діти Баранюків	86	Рабійчук Федір
5	Баранюк Ганна – дитина	87	Соломинська Марія
6	Баранюк Гапка – дитина	88	Сидорук Марія
7	Баранюк Параска – дитина	89	Сидорук Аріон
8	Баранюк Сергій – дитина	90	Сидорук Андрій
9	Баранюк Іван – дитина	91	Сидорук Ларіон
10	Баранюк Денис – дитина	92	Сухін Василь Вакулович
11	Баранюк Марія Іванівна	93	Сидорук Федір Васильович
12	Баранюк Василь Григорович	94	Сорочинський Степан Онуф- рійович
13	Баранюк Арсень Григорович	95	Сухін Петро Іванович
14	Баранюк Катерина	96	Сухін Семен Іванович
15	Бойко Марія Іванівна	97	Сидорук Федько Петрович
16	Бойко Палажка	98	Сидорук Степан Дем'янович
17	Біжук Петро	99	Сидорук Іван Дем'янович
	Діти Відерських	100	Филинюк Андрій
18	Відерський Марко – дитина	101	Филинюк Григорій
19	Відерська Ганна – дитина		Діти Філімончука Миколая:
20	Відерський Танас – дитина	102	Філімончук Марія Миколаїв- на – дитина
21	Відерський Давид – дитина	103	Філімончук Ніна Миколаївна – дитина
22	Відерський Іван Максимович	104	Філімончук Павло Микола- йович – дитина
23	Відерський Дем'ян Макси- мович	105	Філімончук Тетяна Микола- ївна – дитина
24	Відерська Оляна Тодорівна	106	Царенко Никифор

25	Відерський Сава Васильович		Діти Царука Саківа
26	Ворон юк Октис	107	Царук Текля Саківна – дитина
27	Габінет Настя	108	Царук Марія Саківна – дитина
28	Грицик Василь Іванович	109	Царук Іван Сакович – дитина
29	Грицик Домаха Никифорівна	110	Шакула Петро
30	Грицик Матвій Степанович	111	Шеленко Леонтій
31	Гуденко Яким	112	Шеленко Зінаїда
32	Зарудній Олексій	113	Шевчук Михайло
33	Зарудній Григорій	114	Щеленко Нихтод Лукашевич
34	Коваль Данило	115	Щеленко Настя Михтодівна
35	Колодій Марія Іванівна	116	Щеленко Варка Михтодівна
36	Колодій Кіндрат Кирилович	117	Яремчик Марина Трифонівна
37	Коваль Василь		Діти Яремчука
38	Колодій Максим Кирилович	118	Яремчик Сергій Мусійович – дитина
39	Колодчук Тарас	119	Яремчик Ганна Мусіївна – дитина
40	Колодчук Марина	120	Яремчик Варвара Мусіївна – дитина
41	Ковальчук Іван Максимович	121	Яремчик Петро Мусійович – дитина
42	Коваль Тодоська Василівна	122	Яремчик Іван Іванович
43	Коваль Іван Васильович	123	Яремчик Федот Іванович
44	Колодій Домаха Артемівна	124	Жилай Андрій Данилович
45	Ковальчук Парфен Станіславович	125	Жилай Любов Панасівна
	Діти Кукуріки		Діти Габінета
46	Кукуріка Дмитро Мартинович – дитина	126	Габінет Юхим – дитина
47	Кукуріка Мирін Мартинович – дитина	127	Габінет Дарка – дитина
48	Кукуріка Василь Мартинович – дитина	128	Габінет Палажка – дитина
49	Музика Євдокія (Явдоха)	129	Габінет Олена – дитина

50	Маланчук Марина	130	Данилко Кузьма
51	Маланчук Вакула Іванович	131	Данилко Дарка
52	Мацюк Клим Семенович		Діти Данилків
53	Михальнюк Йосип	132	Данилко Арсень Кузьмович – дитина
54	Наконечна Хаврона	133	Данилко Тодоська Кузьмівна – дитина
55	Недоснований Профир	134	Данилко Ганна Кузьмівна – дитина
	Діти Недоснованих	135	Данилко Микола Кузьмович – дитина
56	Недоснований Григорій Іванович – дитина	136	Ворон юк Палажка
57	Недоснована Явдоха Іванівна – дитина	137	Ворон юк Данило
58	Недоснована Фросина Іванівна – дитина		Діти Воронюків: Воронюк Данило Воронюк Палажка
59	Недоснований Хтома Іванович – дитина	140	Воронюк Махтей Данилович – дитина
60	Недоснована Степанида Петрівна	141	Ворон юк Давид Данилович – дитина
61	Недоснована Ганна Хтомівна	142	Недоснований Микита
62	Недоснована Ксеня Хтомівна	143	Недоснований Андрій – дитина
63	Недоснована Марія Хтомівна	144	Сухін Василь Вакулович
64	Недоснований Костянтин Іванович	145	Українець Килина Келеніновна
	Діти Недоснованих	146	Українець Настя Петрівна – дитина
65	Недоснований Лукаш – дитина	147	Українець Явдоха Петрівна – дитина
66	Недоснований Кіндрат – дитина	148	Яремчук Варвара Мусіївна
67	Олійник Андрій	149	Яремчук Ярина Трихвоновна
	Діти Олійника	150	Яремчук Петро Мусіович

68	Олійник Арсеній Савович – дитина	151	Данилко Микола
69	Олійник Микола Савович – дитина	152	Яремчук Сергій Мусійович
70	Олійник Іван Савович-дитина	153	Українець Марта Гаврилівна
71	Олійник Петро Савич-дитина	154	Українець Махтей Петрович
72	Олійник Тетяна Савівна – дитина	155	Руденко Яким
73	Омельчук Ксенія	156	Руденко Яків
74	Омельчук Григорій	157	Недоснований Григорій Іванович
75	Омельчук Тодір Іванович	158	Недоснований Микола
	Діти Омельчука:	159	Козубський Євген
76	Омельчук Ганна Тодорівна – дитина	160	Войцюцькі (троє дітей)
77	Омельчук Василь Тодорович – дитина	161	Бойко Марія Іванівна
78	Омельчук Михтод Тодорович – дитина	162	Андрошук Микита
79	Омельчук Яків – дитина	163	Андрошук Марія Юхтимівна
80	Омельчук Фотина – дитина	164	Сухін Іван Вакулович – дитина
81	Оцалюк Марія	165	Сухін Григорій Вакулович – дитина

Нащадки мають знати, що ці дорослі люди та їхні діти не відали, що більшовицька ідеологія тих часів вимагала їхньої смерті тільки через те, що вони українці, яких треба було знищити і заселити наші місця москалями. Проте, здійснювався геноцид під виглядом того, що частина селяни, а це працьовиті люди, не сприйняли колективізації і не бажали йти до колгоспу (так зване колективне господарство), та ще й не сприймали москалів, які вимагали харчів і несли комуністичну заразу. Вони вважалися одноосібниками, тобто тими, які вірили в нову економічну політику (так званий НЕП), що його до цього були запровадили комуністи,

але її відмінили, так як вона не давала змоги їм викачувати харчові продукти з села до Московії. Ті, хто проявляв супротив колективізації, вважалися одноосібниками, і комуністи прийняли рішення їх знищити через позбавлення харчування, морили голодом дорослих і дітей, щоб не було потомства у тих, хто не визнавав, здебільшого не свідомо, політики більшовиків. Всі вище названі селяни-одноосібники і їхні діти стали свідомою жертвою -геноцидом більшовиків.

Саме більшовики організовували загони з місцевих комсомольців і комуністів, витрушуючи усі харчові продукти у тих, хто не записався до колгоспу, у так званих одноосібників, але забирали продукти з єдиною метою – одноосібники і їхні діти мали вмерти від голоду. Одначе, вмирили не тільки одноосібники, але й колгоспники, а тому більшовики це приховували, усіх записували, дорослих і дітей, одноосібниками, що також є брехнею. Кінець 1932 р., вмерло від голоду більше половини людей села, але більшовики були незадоволені результатами виконання завдань щодо числа вмерлих з голоду, прикриваючись недосконалістю вишукування зерна та інших харчів, вони навіть декого жорстоко покарали, але тільки не місцевих активістів, які працювали надпотужно. Президія Уланівського РВК своєю постановою від 03. XII.1932 р. вирішила³⁸⁵: 1/ голову Лознянської сільради Маринпольського, що не організував маси на виконання хлібозаготівлі, проявив правий опортунізм, з роботи зняти і справу передати до суду; 2/ за бездіяльність та прояв опортунізму винести сувору догану президії Лознянської сільради; уповноваженому РВК по с. Лозні Бойкові винести догану; лознянський колгосп за злісне невиконання хлібозаготівлі оштрафувати у розмірі 20% п'ятнадцятимісячного плану м'ясозаготівлі. Ні татари, ні литовці, ні турки, ні поляки, які топтали землю Поділля, такого нелюдського ставлення до українців не допускали, як більшовики з Московії і їхні місцеві помічники. Коли читаєш імена дітей, у яких більшовики відібрали їжу, і вони вмерли

---

³⁸⁵ Газета «За перебудову» Уланівського району від 11 грудня 1932 р

від голоду, то у читачів має виникати перед очима картина жаху: лежать на долівці мертві діти, зігріті з портрета сталінською посмішкою, добре прикритою здоровезними вусами.

Як вимітали усі харчі у селян бачимо з «Доповідної записки завідуючого секретною частиною Вінницького обкому КП(б)У Щеткіна прокурору Вінницької області Черніну про накладання штрафів на селян» від 22 березня 1932 р., де повідомлено про методи глумлення над селянами: «В Улановском районе в селе Гатка, при проведении хлебозаготовки контрактанты избивали и помещали крестьян в холодные, где продерживали долгое время. В селе был создан штаб под руководством Предсельсовета, куда направляли контрактантов, причем бригадиры посылали записки: «Данного гражданина прошу взять в штормы». Ось як і хто брав селянина в шторми у тій же Гатці: «В селе Гатка уполномоченный РПК, заведующий почтовым отделением Ясинский, председатель Гатецкого коллектива Яремчук и работающий в бригаде кандидат КП(б)У Киричук при «штабе» отвели комнату, в которую заключали несдатчиков, причем комната эта была предварительно натоплена, как баня. После нескольких часов содержания заключенного в этой комнате его бросали в холодный и мокрый погреб, где не было даже клочка соломы. Отмечаем, что среди таких заключенных были также женщины»³⁸⁶. Не треба думати, що такі методи були лише в Гатці, вони були й в інших селах, у тому числі й в Лозні, де існувала група молодих активістів, переважно із трьох осіб – «трійка», у нашому селі їх було більше і ми називаємо їх поіменно, які допомагали більшовикам вишуканими жорстокостями. Отак, шановні земляки, усе відбувається як писав Т. Шевченко: повсюди, «В льохах і тюрмах», аж кишить невольників.

Ось як описує у доповідній записці за 1 квітня 1932 р. завідувач сектором ЦК КП(б)У Стасюк факти катування селян: «В січні та лютому 1932 р під час хлібозаготівель в с. Кашла-ни голова сільради Копайгора, уповноважені РПК Токареві,

---

³⁸⁶ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, 2008, -С.1087,1093

Дозорцев, члени партії Мазур, Явтух знущались над одноосібниками-бідняками та середняками, катували до півсмерті, виривали волосся з голови та бороди, садовили роздягненими в холодному приміщені та інше. Мурмулову Ганну били до півсмерті, після чого облили її водою та запитали – «серце ще б'ється?». Після того командували; «смірно»; «йти»; «повернись; так цілу добу. Вовку Роману насипали в рот тютюну і заливали водою. У безпритульної батрачки, старої жінки 72 років, яка збрала на ланах по колосочку 48 кг пшениці, за санкцією кандидата партії Пиндика Юхима зерно забрали і змололи. Так само забрали 16 кг останнього жита у колгоспниці Токарчук Югини. У біднячки Вовк Наталки кандидат партії Бик Никифор забив останні дві курки і дав чужим постояльцям зварити. Після того як усе поїли і позабирали з хат, в деяких селян зруйнували печі та лежанки»³⁸⁷. Після цього тодішні районні дикуни пояснювали вищим дикунам причини смерті «В Ильинецком районе в с. Тодоровка на почве голода повесилась колхозница Саблук Параска. Оставшиеся члены семьи – дочь с ребенком лежат опухшие. Голодание вызвано тем, что она имела небольшое количество трудодней»³⁸⁸.

Не краще було й у нашому селі Лозна, де місцеві активісти творили таке ж безчинство, як вище описано і прикладів цього безліч, але ніхто, на жаль, про це досі не написав і не повідомив суспільство. Сільські активісти Лозни застосовували різні методи глумлення над своїми ж селянами, матеріали про деякі з них залишились. Мабуть, випадково у 1932 р. потрапило до районної преси повідомлення щодо проведення «масової» роботи в с. Лозні³⁸⁹: «в с. Лозні група активу в складі: Гусака П. О., Михальнюка М. С., Недорізанюка М. Ф., Наконечного М. С., Гусака І. О. та голови колгоспу Мазура,

---

³⁸⁷ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, Вінниця, 2008, -С1098-1099

³⁸⁸ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, Вінниця, 2008, – С. 1208

³⁸⁹ Газ. «За перебудову», 13 червня 1932 р. (Уланівський р-н на Вінниччині, у б-ці Вернадського)

заарештувавши гр.-н цього села Омельчука Григора та Федорчука Мусія, вчинили над ними самосуд. Завівши заарештованих на квартиру т. Мазура, ці «активісти» так жорстко знущалися з них, заливали в рот горілку і били, що вони непритомніли, відливали водою і знову били. Мали намір побити на смерть і лише за порадою т. Мазура їх не вбили, щоб здати живими і не відповідати. Взагалі в с. Лозні метод бійки починає набирати узаконеної системи». Ось так завойовував довіру у більшовиків Михальнюк М. С., який у майбутньому став головою колгоспу і поведився не краще. Били селян й інші місцеві активісти, не даремно найзапеклішу бойову трійку (Лашевський, Страшевський і Довгалюк) нашого села Лозна навіть більшовицька влада змушена була виключити з членів сільради за жорстокість і побиття селян, вони діяли не менш вишукано і нечувано жорстко, як це робили партійні трійки (голова сільради, простий член партії і один комсомолец-директор семирічки) в усіх селах Поділля. Треба бути впевненими, що це тільки крихта того, що робили місцеві активісти в Лозна, саме тому дотепер старожили бояться щось говорити, бо, мовляв, хто знає, як складуться справи надалі.

Було багато прикладів геноциду в інших поселеннях Поділля: за повідомленням органів ГПУ у селі Іршіші Старокостянтинівського району. метод був вишуканим «Вся робота сводилась к репресиям и распродаже имущества, штрафам, избиениям и издевательствам крестьян. ...Изымалось имущество, а также присваивались деньги, причем во время изъятий забирались также предметы, как носильные платья, соль, куры, мелкая домашняя утварь и т.д.»³⁹⁰. До якого стану доводили своїх селян комуністи й комсомольці довідуємось із зізнання одного активіста-реквізитора: «я чув, як діти душилися, заходячись в криках від кашлю. І я бачив вигляд усіх людей, – він був переляканий, благальний, ненавидячий, тупо байдужий, затьмарений відчаєм, або палахкотів напівбожевільною зухвалістю і люттю. ...Разом з іншими я випорожнявав скрині старих людей,

³⁹⁰ Національна книга пам'яті жертв голодомору 1932-1933 рр. в Україні. Вінницька область, 2008, -С.1087

затикаючи собі вуха від плачу дітей і голосіння жінок»³⁹¹. Подібні жахи були й у нашому селі Лозна, де верховодили шалені трійки, вони вишкрібали скрині, як це бачив особисто автор, бо не у кожному селі, як у Лозні, райвиконком провадив своє виїздне засідання, щоб трохи втихомирити місцевих активістів, у нашому ж селі таке засідання відбулося 21.03. 1931 року.

Про ті страшні роки розповідала Наконечна Марія Володимирівна, 1910 року народження: «На той час мені було 23 роки. Під час цього голодомору їли все, шукали гнилу картоплю. Багато людей загинуло біля молочарні, вони пили помий від посуду, де було молоко і таке відбувалося дуже часто. Голод тривав до жнив, бо усі запаси, які були у селян, держава забирала за допомогою місцевих активістів. До наступного врожаю було ще довго, і хоча він мав бути високим, але багато людей не дожили до нового врожаю, загинули від голодної смерті, а ті хто залишився ще живим ночами викрадали з хлівів і навіть хат все, що можна було їсти, в деяких випадках їли людей. Одного разу зі мною був такий випадок, коли я пішла з своїм чоловіком на базар у Сальницю. Там одна жінка вирішила купити холодець. Коли вона стала його їсти, то скрикнула – він був приготовлений з людини (найшли людський ніготь». З моїх близьких, розповідала Марія Наконечна, в голодний рік вмерли: Недоснований Профир, Недоснований Гриць, Недоснований Андрій, Недоснований Микита, Наконечна Хаврона. Усі вони були роботящими селянами, але не сприймали колгоспу і загинули. Це були трагічні роки в історії нашого села, і ще довго вони будуть тривожити душі багатьох поколінь, щоб вони не забували про біди, принесені Московським царством.

Такий висновок підтверджується багатьма фактами, зокрема, для історії треба знати відносно голоду українців: у 1932 і 1933 роках був неврожай не в Україні, а в Московії, особливо в Поволжі, саме туди везли зерно та інші продукти. У ті роки в усьому Союзі були введені карточки, які давали право одержувати харчі, але в Україні такі карточки для

---

³⁹¹ Конквест Р. Жнива скорботи. К., Либідь, 1993, -С.262

селян взагалі не існували, вони були в містах та для інтелігенції в селах, харчами, забраними у селян, які були приречені на голодну смерть, треба було годувати інші народи Союзу. За рахунок українців виживали інші народи, переважно москалі, які ніколи не любили працювати – вони пили і воювали. Вилучені у селян харчі відправляли не тільки в Московію, але й в інші країни, зокрема Англію, Францію, Італію. У Вінницькій області лютує голод, а за I-е півріччя 1933 р. з області, під грифом «не підлягає оголошенню», вивозили за межі України: птицю, масло, рибу, яйця, мед, горіхи, раки, хрін, мак, хутро, селянське полотно»³⁹². Мабуть за кордоном не знали, або не придавали значення, що одержуючи з України харчі, якими європейці ласували, вони допомагали москалям знищувати голодом українських селян.

В той час комуністичним керівником в Україні перебував М. Хрущов, який хоч і жорстокий був, але і його серце не витримувало, дивлячись як вмирає селянин у якого забрали вирощене зерно і все інше. Як розповідав у газеті Бульвар (2013 р.) його син Сергій, М. Хрущов просив у Сталіна, щоб і в Україні ввели картки, які давали б можливість хоча б трохи спасати людей, менше вивозити усе зерно та інші харчі з України. Немилостивий вождь вирішив це прохання на свій азійський лад, звільнив М. Хрущова і направив в Україну жорстокого Л. Кагановича, який вивіз усі харчі з України, навіть зернини не залишив у кожній сім'ї, особливої наруги, зазнали працюючі хлібороби – одноосібники.

Світ не знав і не знає про наше горе тому, що тоді, як і тепер, Москва задобрювала різними методами тих, хто побував в Московії, щоб ніхто про побачене не писав і не говорив. У післявоєнний час нас знайомили з світовою літературою на прикладі творів нобелівських лауреатів Ромена Ролана, Бернарда Шоу, Анре Жида, їх приймав сам Сталін, вони бачили голодних людей, мали змогу довідатись і розповісти світові, але вони мовчали, навіть Шоу написав оповідання

---

³⁹² ДАВО (Державний архів Вінницької області). Ф.136, оп.3, спр. 99, арк.. 28,29

про «вдосталь їжі». Єдиний і перший, хто повідомив про голод в українських селах та ще й зробив публікацію в Німеччині був англійський журналіст Гарета Джоунс (Джонс) за що москалі його десь у Китаї вбили³⁹³. Європейцям не слід забувати, що це метод москалів, вони так чинили і чинять тепер, у ХХІ столітті, з тими, хто викриває їхнє злодійство.

Лозняни генетично не забували жорстокості більшовиків та їхнього головоріза, своє горе і ненависть до більшовиків вони передавали своїм дітям. Коли у березні 1953 р. оточення Сталіна допомогли йому вмерти, то у Лознянській середній школі влаштували траурні збори учнів. З учнями молодших класів збори провадив учитель Грицик Панас (Афанасій) Юхимович, він виставив на весь зріст його портрет, особисто намальований, з жалібними знаками. Після того як учитель зі сльозами проголосив, що помер товариш Сталін, то половина присутніх учнів зааплодували, інша половина опустила голови, а дехто навіть пустив сльозу. Аплодисменти для вірного сталініста Грицика були несподіванкою і шоком: з його носа злетіли окуляри на долівку, і він заплакав. Примітно те, що ніхто не доніс до кримінальних органів про випадок у школі, бо ніякої реакції репресивних органів над учнями і їхніми батьками не послідувало.

6.4.1.4. Голодомор 1947 р.

Війна забрала все, не було чим обробляти землю, а тому в колгоспі орали і боронували селяни своїми коровами, були випадки, коли селянки самі тягали борони. Трагедія в тому, що усі ці колгоспні роботи вимушені були виконувати жінки зі своїми малолітніми дітьми та ще й за дарма. Звичайно, обробіток був неякісним, не усе вдалося засіяти та обробити у 1946 р., що спричинило низький

---

³⁹³ Літературна Україна. № 45, 24 листопада 2016, -С.2,6

врожай, який був знову ж повністю забраний державою для годівлі лінивих москалів. Голодні 1946-1947 роки були результатом світової війни, але це найбільше стосувалась українського селянства, які й вирощували харчі. Після війни в селі залишились лише похилі та жінки, підлітки, які кували перемогу в селі. Потрібно було починати все спочатку: будувати, піднімаючи з руїн колективне господарство, і все робилось вручну, мов би у середньовіччя: розсівали зерно; боронували коровами; зжинали серпами та косили косами; молотили ціпами; хлібопоставку носили на плечах до Уланова чи інших пунктів у ночі, щоб в день приступити до нової роботи. Зрозуміло, що неякісний обробіток землі не міг дати добрих врожаїв, а крім того ще й посуха 1946 р., викликали голод 1946-1947 років. Правда, він зачепив не всіх селян, адже ті, у кого вродила картопля, носили її в Пиків для продажу і можна було купити пшениці. Були сім'ї, які голодували, але найважче було багатодітним, а таких було багато, наприклад, сім'я Остропільського Максима та Христі, у яких було 5 дітей, Андрощука Івана Захаровича та Тетяни Іванівни, у них було 6 дітей, Михальнюк Явдохи Йосипівни, у неї було троє дітей. Вживали і рятувались хто як міг самостійно, скажімо, Михальнюк Варка в нічний час йшла до лісу і при свічці діставала з глибини білу глину, несла її в навколишні села, продавала, а за вичурені копійки купувала дітям харчів.

У нашій сім'ї також було троє дітей, а мама, Панасюк (Наконечна) Зіновія Харитонівна була самотня, бо її чоловік, а наш батько, Панасюк Яків Тарасович, з війни до нас не повернувся, а поїхав до свого села у Павлівку Іллінецького району на Вінниччині, де влаштувався працювати у партійних органах району. Щоб врятувати від голоду своїх трьох дітей, мама відвезла нас до села Павлівка, де жила мати нашого батька, і там ми пережили зиму, ходили з братом Борисом у школу, а сестра Олена залишалась дома. Харчів трохи нам перепадало, за якими я особисто ходив в Іллінці до батька, їх він одержував у вигляді

пайків (хліб, яйця, риба, молоко, сушеня, оріхи), що видавали партійним і радянським працівникам. Мати нашого батька за своїми онуками не дуже доглядала, а тому коли Борис взимку потрапив в ополонку на річці, то він простудився, дістав запалення легенів, довго лікували його в лікарні Іллінців, навіть у Вінниці, але ліків у той час не було івилікувати його не вдалося. Так закінчився 1947 р. для нашої сім'ї, трагічно – загинув мій брат..

У післявоєнні роки, як і у довоєнні, зерно українського Поділля було під постійним контролем москалів, а тому розумні і прихильні до своїх селян керівники колгоспів вдавались до різних прийомів, щоб хоч якось дати людям трохи зерна. В селі Лозна добре працював духовий оркестр, ним керував спочатку Микита Віценко, а після нього – Петро Юхремович Михальнюк, жодне свято, весілля, похорони не відбувалися без духової музики. І ось музика була ще й використання для спасіння від вивезення зерна для москалів. Мабуть, голова колгоспу Яків Юхимович Сашко знав про намір додатково довести план здачі зерна, що у той рік вродило на славу, щоб вивезти його до Московії та в інші так звані соціалістичні країни. За роботу зерно виділили і колгоспникам, вони не відали, що його мають забрати, а тому не поспішали, через домашні та колгоспні хлопоти, одержувати, воно лежало на колгоспному току. А район вимагав зерна і виходу не було, а тому якось вранці, коли село тільки прокидалось, ще до сходу сонця, на колгоспному подвір'ї загриміла духова музика та ще так сильно, що змусила селян виходити з осель і питати, – що сталося? Деякі селяни мимоволі почали рухатись на ті звуки, а там їх зустрічав голова колгоспу Яків Юхимович Сашко зі словами: – а як же вас, дорогенькі, заставити забрати своє зерно? Його може завтра не стати. Селяни – кмітливі люди, усе миттєво зрозуміли, до кінця дня, під музику, колгоспники забрали зароблене зерно. Кожен розумів, що в тоталітарній державі, яка нещодавно морила голодом тих, хто виробляв харчі для всієї Московської імперії і не тільки,

жартувати не можна, дотримувалися правила – «спасайся, хто як може».

Спасався хто як зумів. У післявоєнні роки автор не розумів чому мама, коли викопували картоплю (бараболю) на городі, то у кожному коряї залишала одну катоплину, загортаючи її землею. Весною, коли копали город ту картоплю, звичайно перемерзлу, збирали і пекли бараболяники, що давало нам харчів впродовж двох неділь. Навіть своїм дітям батьки не розповідали про тайни, скажімо, залишаючи картоплю на зиму нагороді. Тільки через багато років я довідався, що робилося це для виживання, бо на городі не знайдуть кожну картоплину, а коли її зібрати, то місцеві шукачі можуть конфіскувати.

6.4.1.5. На межі природного виживання

*Я малороссом був впродовж століть
Повинність ніс, молодшим бувши братом
Іван Гайворон*

За даними 1925-1941 рр.³⁹⁴ довідаємось, що після колективізації, голодоморів і репресій, як результат тих страшних подій, перед війною в селі Лозна всього населення уже було 1401 чоловік, з них працездатного – тільки 702, колгосп збирав тільки 20 центнерів зернових та 200-300 центнерів цукрових буряків з гектара. Якщо взяти для порівняння динаміку чисельності населення в селі Лозна, за 1898-1941 рр., то побачимо: 1896 р.-1439 чол., 1919 р.-1917 чол., 1921 р.-1800 чол., 1925 р.-2090 чол., 1941 р.-1401 чоловік. Така динаміка населення в селі Лозна є одним з найбільших звинувачень для більшовиків, які прийшли з Московії. Як бачимо, за період 1925-1941 рр. найбільше зменшилась чисельність селян, хоча цифра «1401» викликає сумнів, бо тільки у 1932 р.

---

³⁹⁴ Державний архів обкому КІРС: 2355-2 –8 ст. 39. 2355-2-7 32

від голоду вмерло більше 800 селян, крім того не менше 300 за ці роки було репресовано, тому як мінімум загинуло не менше 1500 наших селян із тих які були у 1925 р. (2090), а тому в Лозні залишалось не 1401 чол., а всього 500-600 дорослих і дітей – це геноцид.

Важко було так існувати, але дивовижна природа українського Поділля давала сили кожній людині виживати в неймовірно складних умовах впродовж всього ХХ століття: голодомори 1921-1922 рр., 1931-1933 рр., 1947 р.; переворот і захоплення влади комуністами в Російській імперії; виснажлива громадянська бійка всіх з усіма після перевороту; захоплення влади Української народної республіки 1917-1920 рр.; колективізація в сільському господарстві, повна ліквідація приватної власності та фізичне знищення сільських господарів; знищення представників української культурної, мистецької, наукової, господарської та політичної еліти; світова війна 1939-1945 рр.; багаторічне відновлення всього зруйнованого війною босим і голодним народом. Всі тяготи, поневіряння і хвороби лягали важким тягарем на дітей. Тільки у 1926 р. в Україні налічувалось більше 26 тисяч безпритульних дітей, які гинули і потребували хоча б якоїсь уваги, важко було дітям і в селі Лозна.

Для дітей, як і дорослих, не було взуття, одягу і достатніх харчів. Під час німецької влади, – на нашій території це 1941-1944 рр., – самим важким періодом була зима, бо не було взуття і нічим обігрівати хату. Післявоєнна бідність, втрата дітьми батьків, відсутність житла, хвороби вимагали хоча б деякої уваги зі сторони сільської громади, бо держава була така ж бідна, як і народ. В селі для дітей, круглих сиріт, було влаштовано приют, що називався патронат, він розташовувався неподалік школи, у хаті Сошинського Дениса Карловича (у селі його знали як Дисько). Для мешканців інтернату колгосп постачав харчі, для них купували одяг та взуття, надавали деяку гуманітарну допомогу. Сам Дисько був також ще малолітнім, невисокого зросту, а коли підріс, то одружився з мешканкою

інтернату Ганною, і вони разом прожили життя. Як виживали діти у більшовицькі часи і до війни, і після неї (1939-1945 рр.), покажу на своєму досвіді, який стосується більшості мого покоління.

У сім'ї автора цієї праці, крім мами, ще було четверо дітей – я, брат і двоє сестер. Сестри взагалі нікуди не виходили взимку, вони були малими і не мали ніякого взуття. У нас з братом була одна пара валянок та одні гумові калоші, ми з ним мінялися, якщо один іде на вулицю, то інший сидить дома. Якось за ніч навіяло багато снігу, що й з ранку продовжував падати, лапаті сніжинки поволі плавно спускалися з висоти, чого тепер важко побачити. Вранці брат забрав одяг, взуття та й пішов з мамою десь щось добувати, а в цей час виникла цікава ситуація. Я залишився вдома з малими сестрами, сидів на теплій лежанці і дивився у вікно на пухнастий неймовірно білий чистий сніг, пухнасті сніжинки продовжували встеляти дорогу, город і дерева. На дорозі показала валка підвід з сіном, а у нас корова була така ж голодна, як і ми. Роздумувати ніколи було, не було взуття, про носки ми ще тоді й не знали, що вони є в природі, а онучі ніяк не можна використати для захисту ніг без взуття. Я з гарячої лежанки, босими ногами в м'який, але дуже холодний сніг, хоча не відчував ні тепла, ні холоду, бо мене манило сіно, його я смикав з першої підводи, а коли вона минула нашу хату, то – з наступної, а далі – ще з наступної і так чотири підводи. Їздові везли сіно до колгоспу, але вони побачили, що я босий і до колін у снігу, то мовчали, навіть не дивилися у мій бік.

Коли підводи від'їхали далі, то я побачив чимало сіна на дорозі, але зразу відчув холод у ногах, що змусило мене швиденько бігти до хати та зігрівати ноги. Поглядав на дорогу, чи ніхто не зазіхає на моє багатство, прийшла мама з братом, я надів валянки з калошами і ми з мамою згорнули сіно, перенесли його до хліва, зразу ж дали запашної їжі у ясла корові. Все мов би закінчилося не так уже й погано, але не зовсім, бо ступні і пальці на другий день розпухли,

я кашляв, боліло горло, голова і все тіло, мабуть, була висока температура, але ніхто її не виміряв, бо про термометр в селі тоді навіть не чули. Молодий організм витримав, але на все життя залишились два симптоми: довгі роки взимку запухали пальці, а на все життя осталась вразливість до простуди всього організму від незначного прохолодження ніг. Простуда підірвала організм і уже після війни, в шкільні роки, коли довелося ночами ходити до лісу за паливом, десь не додивився та не застерігся, так застудився, що довго прийшлося хворіти, без будь яких ліків, але знову організм витримав. Проте, коли призивали до військкомату, то виявити на легенях багато шрамів, про них мені завжди нагадували лікарі, коли перевіряли їх рентгеновськими променями. Прийшла старість, і ніяк не можу пояснити як боровся організм з багатьма хворобами без ліків, в холоді і голоді. Подібне переживали більшість селянських дітей, адже подібне становище селян можна порівняти до первісних людей, які перебували один на один з силами природи, але ще й погіршувалось пригніченням войовничими групами інших людей.

Як виживали селяни і їхні діти існує чимало прикладів у нашому селі, наведу лише один, на власному досвіді. У центрі села, біля річки, колись працював паровий млин, збудований ще до початку ХХ століття німецьким підприємцем, він перед війною, як і вітряки, був зупинений, будинок і механізми залишилися мертвими, там проводили своє дозвілля дітлахи. Неподалік була садиба моїх батьків, і в дитинстві під час війни ми цілими днями там придивлялися до небачених цікавих механізмів, але не наважувалися щось чіпати. Уже по війні були дорослішими і сміливішими, крутили масивні колеса, дехто навіть вмощувався в середину колеса, мов у центрифугу, щоб покрутитися разом з ним, ніби на теперішньому атракціоні. Не відбулося це без прикрощів, коли одному із нас, а це був Толя Бондарів, він крутився у колесі, і залізо стягнуло частину шкіри на голові, біля вуха, а мені те величезне колесо впало

на ногу і лише дивом не розтрощило кісток ступні. Травму одержав увечері і цілу ніч без будь-яких уколів чи інших препаратів дочекався ранку. Перші два дні я ходив до сільської фельдшерки Петрівської, яка жила неподалік, вона, мабуть, була медсестрою на фронті і знала тонкощі лікування поранень без ліків. Вранці доплентався до фельдшерки, і вона розпочала мене лікувати фронтовими методами, лише на самовиживанні організму. Без будь-якої обробки рани, бо нічим було, на живу рану завдовжки більше десяти сантиметрів фельдшерка наклала бинт, а на нього вату, і все це туго прив'язала на ступні. На другий день, знову ж вранці, я прийшов на лікування, і вона мене всадила на ослін біля хати, взяла залізний інструмент, схожий на плоскогубці, і засохлу на рані тканину рвонула ним на всій десяти сантиметровій довжині. Я не знав і не відав, що сталося, але коли розплющив очі, то лежав під ослоном, на землі, а фельдшерка поливала мене водою. Вона допомогла мені знову всістися на ослін, з рани сочилася кров, і фельдшерка на цю ж рану наклала знову бинт, а на нього вату і зав'язала якоюсь ганчіркою, бо бинта більше не було.

На другий день, вранці, я знову на ослоні, фельдшерка ще не підійшла, а у мене на шкірі з'явилися якісь мурашки, але я мужньо очікував, побачив залізний інструмент, цупко придивляючись до того, як він захватив засохлу тверду тканину на моїй великій рані. Далі нічого не пам'ятаю, коли розплющив очі, то зрозумів, що знову лежу під ослоном, политий водою, самостійно повернувся на місце тортури і далі знову – бинт, вата, туго притиснута до ноги ганчіркою. Я мовчки підвівся і з палицею пошкандибав додому, тоді мені було одинадцять років. Не пам'ятаю, як я спав, після другого відвідування лікаря, але вранці, прокинувшись, прийняв тверде рішення і його я висловив мамі, яка збиралася на поле сапати буряки, що я більше не піду до фельдшерки, навіть якщо мені відріжуть ногу. Я мамі навіть не розповідав, що двічі непритомнів і лежав під ослоном,

але їй розповіли селяни, бо в селі все розноситься миттєво. Місяців три проходив з костиллями, вся нога загноїлася, ніяких ліків, тільки молодий організм дивом справився, гнійні рани вилікувались лише узваром з дубової кори, без ніяких інших ліків чи уколів. Щоденно тричі ногу з раною випарював в узварі, і через деякий час з невеличкої частини величезна рана поступово розпочала заживати.

Так виживали усі селяни і їхні діти, тільки набагато пізніше я зрозумів, які муки переносили бійці у період війни 1939-1945 р., коли їх подібним чином «лікували», адже від таких методів можна було здуріти. Для солдат, про яких не краще дбали, ніж про селянських дітей, також не вистачало ліків, особливо на передовій, а тому лікували відриванням тканин, присохших до рани, що викликало значний вилив крові і сприяло, мабуть, заживленню рани.

Природа також уже створює умови, в яких людина має не жити, а виживати. Старше покоління селян пам'ятає чисту річечку Батіжок, навколо неї росла рогоза, а це особлива рослина, яка любить чистоту. Вода в річечці була чистою-чистою, все живе в ній проглядалась до самого дна, воду ту можна було пити, а наявність у воді в'юнів свідчить, що річечка була бистрою. Після літнього теплового дощу вода з річечки розливалася на всій зеленій долині, а разом з нею випливало з річечки багато в'юнів. Не гаючи часу, діти з навколишніх хат йшли на низину, заковували штани і ловили у воді в'юнів, які також були символом чистоти не тільки самої води, але і рослин та землі.

Тепер – початок XXI століття, усе це зникло, річечка висохла, рогози немає, в'юни давно зникли. Сумно стає за тими неповторними часами, які, мабуть, уже ніколи не повернуться. А ще коли чується, що в Лозні, як і в усіх селах України, вода навіть з криниць зникає, або непридатна для споживання, то окутує острах. І до чого людина довела своє зовнішнє середовище, забруднила воду, що сприяло знищенню рослин і тварин, які любили чистоту, а далі все це доходить до людини.

6.5. Вінок терновий селянської долі

*Криваві ваші ідеали
Колись розсіпляться за мить –
Людей ви стільки повбивали,
Що вам у спокої не жить!
Катерина Мандрик-Куйбіда*

6.5.1. Репресії перед другою світовою війною

Україна, її міста і села після багатьох століть рабської залежності від інших держав здобули незалежність, настала пора очиститися від рабської ганьби, найперше від усіх зародків, які здатні породжувати репресії. Про репресії треба говорити постійно, бо зрадники, продажники, вбиці мають пам'ятати, що їх не омине не тільки покарання та громадський осуд, їх не омене споконвічна жорстока кара совісті. Особливість більшовицького періоду Московської епохи у тому, що тоді ще більше розвинули стеження не тільки за кожним українцем, але й за їхніми думками. Це основний метод утримання в покорі захоплені москалями народи і території, що засуджували московські прогресивні інтелектуали, на жаль таких в сучасній Московії уже немає, зокрема М. Лермонтов, який спасався втечею «от их всевидящего глаза. //от их всеслышащих ушей», адже за українськими рабами москалі придивлялись досить прискіпливо. Перша чверть століття незалежності дає дуже сумні результати, бо світова громадськість не спроможна второпати, що після століть дикого кріпацтва, особливо жорстокого московського поневіряння, голодоморів, гулагів, соловків, масових розстрілів і тюремних заточень, ті ж самі люди міст і сіл, уже незалежної країни, гуртом скандують на вулицях Сходу і Півдня України; «Росія, Москва, Росія, Путін». Це та частина населення, яка у минулому доносила на інших, хоча кожен з таких може сказати, – я ж нікого не вбивав, – я тільки повідомляв органам чи

владі, що той чи інший балакав. Проте, кожен має знати, що прощення не буде, бо Юда, каючись, за зраду, кинув срібняки замовникам під ноги, але вже дві тисячі років минуло, а прощення йому немає. Из-за подібних проросійських українців кожне село України понесло величезні втрати, історія ще багато чого не вивчила, бо палачі усе приховували і знищували.

З нашого села ще на початку ХХ ст. також були представники в органах державного управління, які зазнали багато біди, і їхня доля скорботна, це найперше стосується Андрощука Сергія Філімоновича. Народився Андрощук С. Ф. в с. Лозна Уланівського району Вінницької області, походив із селян – бідняків, закінчив Київський сільськогосподарський інститут (в Голосієво), одержав вищу освіту агронома, працював на Донбасі в органах сільського господарства, а згодом у Києві, де обіймав посади у Наркомрадгоспів УРСР, проживав на Михайлівському провулку, буд. 4 кв. 18, мав дружину Крутяник Тетяну Миколаївну та семирічну дочку. Його сестра Христя Остропільська працювала в колгоспі с. Лозна Уланівського району на Вінниччині. Про Христю Остропільську в селі знали всі, знав її й автор, а ось про її брата не було відомо нічого й нікому, мабуть і його сестрі. Доля розпорядилась так, що лозенський селянин Андрощук С. Ф. потрапив під жорнище репресій 1937 р., навколо якого було втягнуто багато інших людей впродовж 1937-1956 рр., що в кінцевому підсумку закінчувалось абсурдом і гіркою несправедливістю³⁹⁵.

Працюючи у Донецькій області, після закінчення інституту, уже у 1931 р. одержав догану, потім виключили з партії та передали до суду за «невиконання планів хлібозаготівель», а також за подання занижених звітів щодо врожайності зернових в радгоспах тресту, коли він працював заступником директора Донецького зернотресту, як результат – до 1933 року був безробітним. Отже, в його рідному селі Лозна місцеві активісти вишукували тих, хто занижував врожайність і приховував зерно, щоб вижити, а селянин

---

³⁹⁵ Державний Галузевий архів СБУ. Ф.6, уголовна справа № 45855 за 1933 рік (село Лозна)

з Лозни допомагав вижити жителям на Донеччині, за що й поплатився. Проте, вищі партійні органи не виключили його тоді з партії, а обмежились суворою доганою, що врятувало його від суду і невдовзі він уже працював у Києві, спочатку начальником відділу Наркомату землеробства, а пізніше – начальником управління овочівництва Наркомрадгоспів УРСР.

Пішла хвиля репресій, яка масово і у короткий строк, без захисту і свідків поглинала українців, для кожного випадку було тільки єдине рішення: «Дело заслушать в закрытом судебном заседании без участия обвинения и защиты и без вызова свидетелей». Нашого земляка Андрощука С. Ф. арештували 01.08.1937 року, звинувативши його у тому, що він «являється активним учасником контрреволюційної націоналістичної організації і по її завданню проводив підривно діяльність», яка, наприклад, полягала в тому, що він «заявся вредительством в овцесовхозах, предложил вредительскую работу направленную по линии неправильной метизации овец, срыв кормовой базы и обеспечения поголовья помещением на зиму». До галузі тваринництва він не мав жодного відношення, бо займався овочівництвом, але його в цьому звинуватили, і «Выездная Сессия Военной коллегии Верховного суда СССР 14 октября приговорила Андрощука Сергея Филимоновича к высшей мере уголовного наказания расстрелу с конфискацией всего личного имущества. Приговор окончательный, обжалованию не подлежит и подлежит немедленному исполнению». Уже на другий день вирок було виконано.

Одночасно арештовували багато й інших спеціалістів, зокрема в ніч на 31 серпня 1937 року забрали до в'язниці Романенка Іллю Никаноровича, його звинуватили, що Андрощук завербував його до своєї діяльності. На щастя вдалося доказати брехню, бо якраз в цей період Романенко був у відрядженні за кордоном у Фінляндії, де виконував державне завдання і його відпустили. У 1956 р. репресивні органи розпочали переглядати справи того жахливого періоду, допитуючи тих, хто знав закатованих. Викликали багатьох у цій справі, зокрема, професора, доктора

економічних наук Романенка Іллю Никаноровича, який працював разом з Андрощуком С. Ф. в Наркомземі землеробства і він сказав допитувачам про своїх співробітників, кого тоді репресували «они були хорошими спеціалістами, честними советськими громадянами, .. они были арестованы в 1937 г., но уверен, что они как и Андрощук, были арестованы, а возможно и осуждены – необоснованно». Не знали рідні, не відали й співробітники, що їхні колеги були несправедливо і жорстоко знищені майже два десятиліття назад. Професор Романенко І. Н був великим українцем у ті роки, любив Україну³⁹⁶, на його кафедрі в Українській сільськогосподарській академії я навчався в аспірантурі, де і захистив дисертацію, але про його митарства в роки репресій ніхто навіть не здогадувався.

Ті, хто вивчатиме злочиння більшовиків, у майбутньому відкриватиме все нові і нові, небачені більшовицькі репресії, довідуючись, що то було пекло на Землі, були випадки, коли окремі люди втрачали розум від жахів. У справах про злочиння, як правило, існувало п'ять документиків: донос; перший допит, коли нещасний не визнає звинувачень; другий допит, напівжива людина визнає звинувачення і називає «тих, хто її втягнув» до «антидержавної організації», чого й не було, і тих, хто там ще перебував; вирок «трійки» (суду) – розстріляти, посадити чи вислати; довідочка про виконання вироку – розстріл, тюрма, вислання. На превеликий жаль, у цьому жахливому сценарії безпосередню участь брав і народ – чимало городян і селян. Найпоширеніша участь декого з народу в ганебних справах – доноси. Кожен, хто це робив, або мав намір подати таємний донос на когось, мабуть, не усвідомлював, що це прояв хвороби рабства багатьох століть, що проявляється низьким інтелектуальним і глибинним духовним рівнем конкретної особистості. Про злочини, що чорним крилом накривали й жителів села Лозна, свідчить чимало прикладів. Аналіз даних про репресії у Вінницькій області³⁹⁷, свідчить, що

---

³⁹⁶ Панасюк Б. Я. Вибрані твори. Українець-Ілля Романенко. К., 2014. Т. 7, с.397-404

³⁹⁷ Реабілітовані історією. Вінницька область. книга 3, 4, Вінниця, 2010

в Україні простежується наступна картина: якщо репресували єврея, то дуже рідко його наказували, особливо, щодо розстрілу, здебільшого справа припинялась, зрідка виселяли на 2-3 роки до Казахстану; москалів майже не репресували, вразі появи рідкісних випадків, то справу призупиняли; якщо ж українець чи поляк, а це була основна маса репресованих, то їх очікував здебільшого розстріл, зрідка десять і більше років таборів, дуже рідкісні випадки припинення справи. Українців знищували, щоб зайняти територію для москалів та примусити ще більше для них харчів, а поляків вбивали за їхню зухвалість до москалів в минулому і тепер. Факти і їхній аналіз дають підстави стверджувати однозначний висновок, що примирення українців та поляків з москалями ніколи не було і не буде, бо жажіття 1921-1953 років не забуваються.

Взимку 1943 року до німецького командування у Вінниці, а там же біля міста відома «ставка Гітлера», надійшло повідомлення жителів міста про таємні місця поховання громадян України, розстріляних більшовиками. У період найжорстокіших репресій (5 серпня 1937-17 листопада 1938 рр), щоб приховати масштаби злочину для поховання розстріляних виділялись не місця не на цвинтарях, як раніше, а викопувались траншеї у фруктових садах, парках, приміських лісах. Коли стало відомо, що це правда, то подією зацікавились вищі чини Німеччини, навіть Кальтенбрунер, який доповів Гітлерові, німецька пропаганда, різні міністерства і відомства, що займалися справами Східних земель, особливо судово – медичні; кримінально-поліцейські та юридичні, щоб показати світові про більшовиків, які, мовляв, не кращі, а гірші гітлерівців. Як свідчать дослідники, «У розпорядженні вінницького «Меморіалу» є офіційні відомості, що всього у Вінниці у 1937-1940 роках було розстріляно понад 14 тисяч осіб. Наступні покоління мають пам'ятати про жажіття тих часів, адже відбувалось масове вбивство, тільки «в листопаді 1937 р. та січні – лютому 1938 р. було репресовано 1135 чоловік у Вінницькій області»³⁹⁸.

---

³⁹⁸ Вітковський В., Ковальчук Г. Таємниці схованих могил. Вінниця. «Едельвейс і К», 2016, -С.5

Влітку-восени 1943 року виявлено 9432 трупи і природно постає питання – «Де заховані ще більше 5000 розстріляних?»³⁹⁹. У червні-вересні 1943 р. були виявлені могили, в яких поховано 9432 трупи, з яких – 149 жінок, були й дитячі трупи, дотепер опізнано тільки 679 осіб. З усіх вбитих і захованих у 1937-1940 рр. встановлено на ділянках: «фруктовий сад», за 1,8 км від центру Вінниці, з північного боку дороги на Літин, – 38 масових поховань, де заховано 5644 трупи, з яких 33 жінок різного віку; «Цвинтар», за 600 м від центру Вінниці, – 40 масових могил, де заховано 2405 трупи, з яких 85 жінок; «парк культури та відпочинку» – 35 масових могил, в них заховано 1383 трупи, з яких 31 жінка⁴⁰⁰.

Усіх жертв німці перепоховали в іншому місці, а розриті траншеї так і залишились у великому міському парку для пропагандистської мети сталінських репресій, із-за чого через рік більшовики шаленіли від злоби. Стільки вбито лише у Вінниці, але як це відбувалось, то сліди замітались, хоча й деякі відомості залишились, наприклад, як таке коштство відбувалось в інших місцях нашої стражденної країни. Мабуть так, можливо й більше, «працювали» кегебісти й у Вінниці, як це було у ті страшні роки «Большого террора» 1937-1938 рр. у Житомирі, про що розповів безпосередній виконавець вбивств⁴⁰¹: «...когда началась массовая операция, я все время работал на исполнении приговоров. Я не могу говорить цифры, но я сам перестрелял тысячи людей. Это стало отражаться на здоровье. Дошло до того, что два раза я пытался стрелять в себя. Ходишь по улице и вдруг начинаешь бежать – кажется, за тобою гонятся расстрелянные. Приходишь на работу и работать не можешь, пойдешь убьешь птичку или кошку и потом работаешь... При массовых операциях я около полутора лет спал здесь, не раздеваясь.

---

³⁹⁹ Вітковський В., Ковальчук Г. Таємниці схованих могил. Вінниця. «Едельвейс і К», 2016, -С.23

⁴⁰⁰ Народовбивство в Україні. Офіційні матеріали про масовий терор у Вінниці. Львів, 1995, -С.29-31, 63

⁴⁰¹ Из протокола допроса начальника внутренней тюрьмы УНКВД Житомирской обл. Ф. Г. Игнатенко. Газ. «Бульвар Гордона», май 2017, № 18.

Проспишть пару часов и опять сразу за работу берешься...». А таких катів з українськими прізвищами було чимало, які подібно до наших сільських активістів, виконували свою чорну справу, яку їм доручали більшовики.

Коли німці дозволили прибути на місце трагедії і побачити діяння більшовиків, то не всі рідні з Вінничини мали змогу приїхати й впізнати своїх загиблих родичів чи знайомих, з усіх розпізнано тільки 679 тіл (7,2%). Серед закатованих у Вінниці свою гірку долю пізнали й лозняни, але жителів села Лозна були опізнані лише четверо із закатованих:

Бобик Давид Федорович, українець, 18 років, кравець, уродженець села Лозна, Уланівського району, заарештований 25 грудня 1937 року. Його торбу для харчів упізнала сестра дружини Килина.

Бобик Федір Трохимович, українець, 62 роки, колгоспник із села Лозна Уланівського району. Його невістка Килина впізнала сорочку й Біблію.

Лук'янович Іван, 55 років, сторож з села Лозна, Уланівського району, заарештований у лютому 1938 року. Син його брата Сергій Малишевський пізнав його торбину для харчів.

Сидорук Михайло, українець, 33 роки, колгоспник села Лозна Уланівського району, заарештований у грудні 1939 року. Члени родини пізнали його одяг, що був на ньому.

Коли німці розпочали визначати кількість вбитих і місця їхнього поховання, то уся Європа вивчала не тільки більшовицькі злодіяння, а біологічні процеси над людиною, про які важко було й думати, щоб вивчити в нормальних людських відносинах. Європейські вчені, мобілізовані німцями, на прикладі українських жертв більшовиків встановили⁴⁰²: переважна більшість закатованих були селянами, середній вік чоловіків становив 20-50 років; перед розстрілом у потилицю у кожного руки були міцно зав'язані мотузкою жертви були присипані в траншеях-могилах чотири-п'ять років тому;

⁴⁰² Вітковський В., Ковальчук Г. Таємниці схованих могил. Вінниця. «Едельвейс і К», 2016, -С. 45-46, 46048

вбивства проводились у дворі будинку НКВД; під час виконання виroteків нещасних вбивали один за одним під шум працюючих двигунів, заглушаючи постріли з рушниць і пістолетів; крім пострілів у голову, вбивали нещасних важкими предметами по голові (395 в'язнів); багатьох удушували мотузками, а щоб не кричали, то закладали кляпи глибоко у горло, що завдавало нечувані страждання; вбитих зразу ж вантажили в криті автомобілі і відвозили до траншей; коли усі в'язні були знищені і відвезені у траншеї, то вбивали й тих, хто допомагав возити і кидати в ті ж ями; поверху трупи встелялись речами, які були з нещасними; після цього самі енкеведисти засипали траншею.

Свої жахливі сліди більшовики замітали не менш жорстокими методами, бо це була система і вона не припинялась про що свідчить продовження жахливих подій під наглядом комуністів, яких не бачило Поділля навіть в епоху турецьких чи татарських війн XIV-XVII століть. Про знайдені німцями більшовицькі вбивства у Вінницькі Сталін мовчав довго і ось «спростування»: Берлинские провокаторы ныне объявляют о якобы «случайных» находках массовых могил, пытаются приписать свои чудовищные злодеяния советским властям. Гитлеровцы разыгрывают в Виннице над трупами своих жертв густную и наглую комедию. Убийцы, чьи руки обагрены невинной кровью, откапывают трупы людей, которых они безжалостно уничтожили, устраивают балаганные инсценировки на их могилах. Такой мерзости и такого лицемерия мир еще не видел»⁴⁰³. Дійсно, москалі-більшовики самі про свій вчинок відповіли: «світ такої «мерзости» ще не бачив». Маючи таку директиву, що мовляв не більшовики вчинили злочин, після звільнення Вінниці від німецьких військ (20.03.1944) комуністи наказали чекістам розшукати тих, хто впізнавав своїх рідних, коли німці розкопали траншеї, тобто тих, які були свідками нечуваної жорстокості. Дослідники розповідають⁴⁰⁴: «23 березня (1944 р.) оголошено, що

---

⁴⁰³ Газ. «Правда» та «Известия», офіційне повідомлення «Совинформбюро», 12 серпня 1943.

⁴⁰⁴ Драган Антін. Памятаймо про Вінницю. Вінниця. Континент, 1992.

усі мешканці Вінниці мають обов'язково пройти спеціальну перевірку і покликані у парк ім. Горького. Для цього необхідно прийти до міського парку. Дійсно, зібралось кілька тисяч людей. Перелякані, заплакані жінки всім серцем і душею відчували якесь нове страшне лихо. Аж ось із машини вийшло кілька високопосадових чекістів. Комісар Рапопорт, вказуючи на порожні ями, залишені після перенесення трупів в інше місце у 1943 році, запитав: «Що тут сталося?». Народ мовчав. Комісар запитав удруге: «Мовчите, зрадники батьківщини! Розповідайте прислужники німецької пропаганди, хто з вас находив тут своїх родичів?».

Та сміливців, які б зразу наразилися б на смертельну небезпеку, не знайшлося, тоді комісар наказав війську оточити натовп вінничан, а сам від'їхав кудись до міста. В молитвах, напрузі і страшному очікуванні непередбачуваного, люди провели цілий день. Майже ввечері комісар нарешті повернувся з довгим списком за яким він називав прізвища, здебільшого жінок, і біля ста душ вийшли на той виклик. Ці нещасні, що колись відшукували тут в цих ямах своїх рідних і близьких, котрі плакати за своїми нещасними, тепер самі стали на краю тієї ж могили. Комісар вміло подав знак присутньому загону автоматників і прогавкав команду: «По ворогам революції і зрадниках батьківщини – вогонь!». Люди, обливаючись кров'ю, падали в страшенні ями, що стали вдруге могилами нещасних українських жертв нового більшовицького народовбивства. Решта тих, що залишились, під вартою і багнетами, погнали проти ночі Літинським шляхом: «Маєте на фронті спокутувати свою провину перед батьківщиною» – промовив комісар. Більшість тих вінничан загинули майже без зброї під німецьким винищуючим вогнем біля Деражні, Летичева, Меджибожа, Кам'янець-Подільського». Усі ці вбивства, що нагадують Бабин Яр у Києві, відбувалися ще до війни більшовиків з німцями. Міркуючи над такими реаліями мої земляки наступних поколінь мають дати собі відповідь на запитання, – хто ж у кого навчався жорстокості до людини? Щоб відповісти на це питання, треба офіційно

визнати, що перший Бабин Яр в центрі Вінниці утворили більшовики-комуністи ще у 1937-1940 та 1944 роках, але про це чомусь ніхто з перших осіб української незалежної держави ще не наважився заявити.

Репресії накрили усю Україну, Поділля, кожен район, село і більшість родин задовго до світової війни 1939-1945 років. За матеріалами Вінницького обласного державного архіву у нашому селі Лузна були репресовані такі селяни⁴⁰⁵:

1. Архипчук Федір Гнатович, 1889 р.н., одноосібник. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою Трійки УНК ВС Вінницької обл. 09.12. 1937 р. ув'язнений на 10 р. ВТТ (виправно-трудовах таборів-автор). Реабілітовано 27. 04.1989 р.

Баранюк Григорій Іванович, 1894 р.н., одноосібник звинувачений за ст. 54-11 КК УРСР. За постановою Трійки ДПУ УРСР 05.04. 1933 р ув'язнений на 10 р. таборів Реабілітовано 20. 11.1989 р.

3. Баранюк Микита Сергійович, 1894 р.н., малописьменний, без певного місця роботи, одружений. Звинувачений за ст. 54-2 КК УРСР. За постановою Трійки УНКВС Вінницької обл. 14.04. 1933 р. розстріляний 15.05. 1938 р. Реабілітовано 27. 09.1956 р.

4. Бобик Давид Федорович, 1921 р. н., малописьменний, одноосібник не одружений. Арештований 26. 12. 1939 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР. За ухвалою Верховного суду УРСР 25 03 1945 р. засуджено на 3 р. ВТБ. Реабілітовано 08.04. 1993 р.

5. Бобик Степан Федорович, 1906 р.н., закінчена освіта початкова, одноосібник. Арештований 26. 12. 1939 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою ОН ДПУ УРСР 28.08.1932 р. заслано на 10 р. до таборів Сибіру. Реабілітовано 22.09.1989 року.

6. Бобик Федір Трохимович, 1882 р.н., неписьменний, одноосібник одружений, арештований 01. 03. 1931 р. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР, за постановою ОН ДПУ УРСР 13.11.1931 р. заслано н 3 роки до Сибіру, реабілітовано 22.07.1994 року.

---

⁴⁰⁵ Дорош М. Червоний терор. Вінниця. «О. Власюк», 2008, –С.173-174

Вдруге арештовано 20.11.1940 р., звинувачено за ст. 54-10ч 2,11 КК УРСР, за вироком Вінницького обласного суду 30. 01.1941 р. засуджено на 8 років ВТТ, реабілітовано 28. 04. 1995 р.

7. Бухольський Альберт Августович, 1884 р.н., неписьменний, колгоспник, одружений, звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР. За рішенням Наркома В. (Внутрішніх) С. (справ) і прокурора СРСР розстріляний. Реабілітовано 22.12. 1989 року.

8. Відерський Пантелеймон Трифонович, 1905 р.н., малописьменний, без певного місця роботи. Арештований 08. 09. 1937 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР і за постановою Трійки УНКВС області ув'язнений на 10 років ВТТ Реабілітовано 01. 12. 1989 року.

9. Відерський Тарас Степанович, 1910 р. н., одноосібник. Звинувачений за ст. 54-11 КК УРСР і за постановою Трійки ДПУ УРСР 25.04.1933 р. ув'язнений на 5 р. концтаборів. Реабілітовано 25.10. 1989 року.

10. Відерський Іван Порфірович, 1929 р.н. із селян, військовослужбовець, неодружений. Арештований 06. 11. 1950 р., звинувачений за ст. 58-10 КК РРФСР і за постановою ОН (Особливої наради-автор) МДБ СРСР 21. 04. 1951 р. ув'язнений на 5 років ВТТ. Реабілітовано 06. 06.1996 року.

11. Грицек Онуфрій Андрійович 1899 р., одноосібник, одружений. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР, за постановою Вінницького облвідділу ДПУ УРСР справа припинена.

12. Грицик Григорій Юхимович 1897 р.н., одноосібник. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР і за постановою Трійки ДПУ УРСР 05.10.1937 р. ув'язнений на 10 років ВТТ. Реабілітований 06.06. 1989 року.

13. Грицик Тодон Ісакович 1898 р.н., одноосібник, одружений. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР. За постановою Трійки ДПУ УРСР 20.10.1937 р. ув'язнено на 10 років ВТТ. Реабілітовано 22.04.1964 року.

14. Зелінський Йосип Олександрович 1893 р.н., поляк, малописьменний, одружений. Звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР і за рішенням Наркома В. (внутрішніх) С.(справ) і прокурора СРСР розстріляний 23. 01.1938 року. Реабілітовано 21.07.1989 р.

15. Землянівський Іполіт Андрійович 1890 р. н, поляк, малописьменний, одружений, колгоспник. Арештований 06. 05. 1938 р., звинувачений за ст. 54-11 КК УРСР і за постановою Трійки ДПУ УРСР 27.09.1938 р. розстріляний. Реабілітований 22. 07. 1957 року.

16. Коренівський Гнат Йосипович, 1888 р.н., село Лозна Хмільницького району. Проживав у селі Сміла, поляк, із селян, письменний, колгоспник, одружений, 5 дітей. Арешт здійснено 31.10.1937 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР, за рішенням Наркому ВС і Прокуратури СРСР від 12.11.1937 р. був розстріляний 23.01.1938 року. Реабілітований 31.03.1965 року.

17. Коренівський Людвіг Йосипович, 1898 р. н, село Лозна Хмільницького району, поляк, із селян, письменний, колгоспник, одружений, 3 дітей. Арештований 31.12.1937 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР, за рішенням Наркому ВС і Прокуратури СРСР від 03.02.1938 р. був розстріляний 26.02.1938 року. Реабілітований 10.05.1989 року.

18. Коренівський (Корженівський) Петро Йосипович, 1890 р. народження, село Лозна Хмільницького району, поляк, із селян, письменний, колгоспник, одружений, 3 дітей. Арештований 31.12. 1937 р., звинувачений за ст. 54-10 КК УРСР, за рішенням трійки УН КВС Вінницької області від 09.02.1938 р. був розстріляний 01.04. 1938 року. Реабілітований 05.05.1989 року.

19. Левицький Олександр Васильович, 1892 р. народження, село Лозна Хмільницького району, проживав у селищі Бродецьке Козятинського району, поляк, із селян, малописьменний, тесля соєвого заводу, одружений, одна дитина. Арештований 01.01.1938 р., звинувачений за ст.. 54-10 КК УРСР, за рішенням наркома ВС і прокуратури СРСР від 08.02.1938 р. розстріляний 01.04.1938 року. реабілітований 02.09.1959 року.

20. Сухін Дорофій (Дорофей) Юхимович, 1892 р. народження, село Лозна Хмільницького району, проживав в колишньому селі Малі Хутори, що ввійшли до складу Віниці, українець, із селян, освіта початкова, колгоспник, вдівець, 4 дітей. Арештований 05.05. 1944 р. звинувачений

за ст.. 54-1»а»10 ч. 2 КК УРСР. За постановою УМ КВС Вінницької області від 01.08.1944 р. справа припинена.

21. Сухін Євген Сергійович, 1898 р.н., село Лозна Хмельницького району, українець, одноосібник. Арештований 24.11.1932 р., звинувачений за ст. 54-11 КК УРСР, за постановою трійки ДПУ УСРР від 05.04.1933 р. ув'язнений на 10 років концтаборів. Реабілітований 20.11.1989 року.

22. Сухін Іван Романович, 1917 р. н., село Лозна Хмельницького району, проживав у місті Краматорську Донецької області, українець, із селян, освіта середня, військовослужбовець. Арештований 06.01.1942 р., звинувачений за ст.. 58-10 ч. 2 КК РРФСР, за вироком ВТ 54 армії від 18.01.1942 р. підлягав розстрілу. Реабілітований 01.10.1996 року.

23. Сухін Максим Іванович, 1876 р. народження, село Лозна Хмельницького району, українець, із селян, малописьменний, одноосібник, одружений, 3 дітей. Арештований 22.11.1932 р., звинувачувався за ст. 54-10 КК УРСР, за постановою Уланівського РВ ДПУ від 03.02.1933 р. справу припинено.

24. Сухін Семен Григорович, 1911 р. народження, село Лозна, Хмельницького району, українець, із селян, письменний, одноосібник. Арештований 28.11.1932 р., звинувачений за ст. 54-11 КК УСРР, за постановою трійки ДПУ УСРР від 05.04. 1933 р. ув'язнений на 5 років концтаборів. Реабілітований 21.09. 1989 року.

25. Музика Євдокія Юхимівна, 4 роки таборів;

26. Недоснований Микола Порфірович, 10 р. трудових таборів;

27. Недорізанюк Євдокія Трифонівна, заслання;

28. Недорізанюк Катерина Созонівна, заслання;

29. Недорізаєюк Марія Романівна, 3 роки таборів;

30. Недорізанюк Марія Романівна, 10 р. трудових таборів;

31. Пальчук Феодосій Іванович, розстріляний;

32. Поліщук Омелян Миколайович, розстріляний;

33. Рабійчук Федора Севастьянівна, 4 р. позбавлення волі;

34. Сенік Кіндрат Маркович, справа припинена;

35. Сидорук Дорофей Аврамович, 3 роки концтаборів;
36. Сидорук Лукія Іванівна. 7 років каторги;
37. Сидорук Марія Антонівна, 5 р. позбавлення волі;
38. Сидорук Михайло Іванович, 6 р. каторжних робіт;
39. Сидорук Устина Трохимівна, 3 роки заслання;
40. Сухін Дорофій Кирилович, 10 років ув'язнення;
41. Сухін Дементій Сергійович, 10 років на копальнях, розстріляний;
42. Українець Петро Семенович, розстріляний;
43. Филимончук Микола Прокопович, розстріляний;
44. Ціснецький Петро Васильович, розстріляний;
45. Яремчук Йосип Тарасович, розстріляний.

Наведені вище дані про окремих репресованих наших селян, які зазнавали тортур від каральних органів більшовиків, підтверджують безглузді жорстокі звинувачення та позбавлення волі і життя⁴⁰⁶. Вся ця безглузда жажливість виконувалась за більшовицьким планом знищення не кого-небудь, а усіх односібників, які були працюючими і заможними, їх вбивали навіть якщо вони ставали колгоспниками, тобто знищували цвіт селянства, залишаючи господарювати бобилів і колишніх наймитів, які не вміли і не бажали працювати. Про такий задум влади свідчить чимало фактів, зокрема, коли місцеві активісти у 1931 р., забирали у селян майно і хати, серед таких були і Коренівський Людвіг, і Коренівський Петро, які скаржилися районній владі, але їхні клопотання вона не задовольнила, а репресивні органи, навіть через 7 років, за скаргу та працюючість, відібрали їхнє життя.

Сумно ще й те, що арешти більше сотні репресованих господарів, відбувалися, як правило, при наявності оформлених доносів місцевих селян, як було уже показано на прикладі доносів на Царука. Усі ці репресії були надуманими, адже про методи репресій і у повідомленнях близьким була неправда, що стало відомо після смерті Сталіна, коли репресивні органи вимушені були повідомити вищих партійних керівників

---

⁴⁰⁶ Реабілітовані історією. Вінницька область, книга 3, 4, Вінниця, 2010, -С.277, 760

про надумані злодіяння «органы госбезопасности сообщают членам семей осужденных, что их родственники были приговорены к 10 годам ИТЛ (исправительнл-трудоуые лагеря) и умерли в местах лишения свободы..., причины смерти – вымышленные. ...сообщение вымышленных данных касается в основном невинно пострадавших, которые были репрессированы по решению несудебных органов в период массовых репрессий»⁴⁰⁷. Стало зрозумілим, що ті, кому присуджували 10 років, як правило зразу ж були розстріляні, а сім'ям повідомляли про його смерть у концтаборі. Наше село Лозна лише маленька частинка населення Поділля та всього українського народу, але кожен з нас відчуває реальний зв'язок з страшними процесами, що відбувалися як при татарах так і при більшовиках – подолян знищували суцільно, методично і жорстоко, а дехто із місцевих у цьому й допомагав.

Мабуть ми й самі у цьому маємо чималу провину, адже найбільшим аргументом для арешту, а це уже загибель, був донос і не виключено, що лозняни, як і інші подоляни, загинули у траншеях під Вінницею із-за доносів, які були поширені як в селах так і в містах, про це свідчить переконливий приклад, які ми наводимо, а їх чимало. Коли німці розкопали траншеї і багатьом жителям міста дозволили поглянути, щоб пізнати своїх рідних, рядом же не було достатньо більшовицьких розвідників, щоб записати усіх, хто пізнавав своїх рідних в траншеях енкеведистів. Одначе, відомий на Поділлі комісар Рапопорт через три дні після звільнення Вінниці мав список усіх, хто був свідком злодіян більшовиків в часи виконання розстрілів і під час огляду загиблих. Наведений вище приклад є свідченням найбільшого гріха, який впродовж віків окутує Подільський край – доноси на сусіда, ближнього, товариша, навіть родича. Майбутнім поколінням треба докласти усіх сил, щоб очиститися від цього зла доносів, як хвороби минулого рабства, лише тоді вороги ним не будуть користуватися.

⁴⁰⁷ Лист Голови комітету держбезпеки В. Семичасного до ЦК КПРС № 3265-с. від 26.12.1962 р

6.5.2. Духовний геноцид

*І знайшлися підглядачі та стукачі,
Що за іншими стежили вдень і вночі.
Одена О'ЛІР*

Особливість епохи перебуванн українців у московському ярмі 1654-1991 років полягає у тому, що в цей період відбувався не тільки фізичний геноцид, але й духовний. Якщо фізичний геноцид відбувався в часи, коли при владі в Московії були більшовики-комуністи (1921-1991 роки, то духовний геноцид здійснювався ще з часів Петра I, коли розпочали офіційно забороняти вживати українську мову, культуру і традиції, наступні царі і комуністичні генеральні секретарі лише посилювали духовний геноцид.

Коли українські землі були повністю загарбані Московією, то вона, прикриваючись сфабрикованою Переяславською угодою, вела гібридну війну уже не за українську територію, вона уже була уся привласнена, а за культурою. Провадилась державницька робота, щоб духовні цінності древньої країни Русь стали власністю Московської імперії, яка створена загарбанням чужинських територій: знищували українську мову на основі царських указів та більшовицьких партійних рішень; ліквідовували українську церкву, відлучили її від Святішого Патріарха Константинопольського і повсюдно впроваджували церкву московського патріархату; повністю перекручували українську історію, починаючи з рукописів, де назва великої держави Русь переписувалась спочатку на «Русія», а далі просто «Россія»; древня українська наука, література і мистецтво ставали прислугою московської держави. Викрадення української духовності і привласнення її москалями творилось цілеспрямовано, коли Петро I проголосив, що «без України нема Росії», наказавши забрати з України до Москви усі древні літописи та історичні першоджерела, а існуючу літературу знищити. З того часу, використовуючи українські першоджерела, перекручуючи їх писалась історія Московії так

як заманеться московським історикам, де Україні і українцям відводилась незначна роль, а усі відносини описувались викривлено і не справедливо, що ми побачили на прикладі хоча б подій 1653-1654 рр. у Переяславі та навколо нього, що засвідчує Московську державу з давнини – це обман, правопорушення і фальсифікація української історії.

В період сталінських п'ятирічок передбачали не тільки розвиток виробництва, але ще й зміни духовності українців, щоб вони знали тільки московську мову, культуру, історію, особливо намагались ліквідувати релігію українського патріархату, вона практично знищувалась. Підлягали арешту не тільки представники християнської релігії, але й ті, які сповідували свою особливу віру у християнській релігії, особливо репресивні органи придивлялись до таких релігійних груп у Хмельницькому, Калинівському і Вінницькому районах. Подібні групи проявляли свою діяльність і в селах Уланівського району, зокрема в Лозні. В ті роки жителі Лозни об'єдналися в громаду під назвою «Істинно Греко-Православні Селяни Архангела Михаїла», і членів цієї громади, які носили на грудях хрест і збиралися разом читати Святе письмо, завжди переслідували. У 1937 р. біля 20 селян Лозни, з них – чотири жінки, було заарештовано, вони загинули, але тільки двох було знайдено 1943 р. в розкопаних траншеях Вінниці.

У 1923 році відбувалося так зване «Калинівське диво», де побували й представники Уланівського району, у тому числі й села Лозни, яких у 1932 р. «викрили» і багатьох заарештували, як членів контрреволюційної сектантської організації «михайлівці». У цій справі з Лозни були заарештовані такі селяни – Українець П. С., Сидорук Д. А., Недорізанюк М, Р., Відерський Ф. Т., Сухін С. Г., Филимончук Н. П., вони були засуджені на різні строки позбавлення волі, але, відбувши покарання, вони, за твердженням слідства, повернулись у 1936 р. знову об'єднались у секту «михайлівців». І почалися нові арешти і репресії, коли «слідчі» встановили, що в районі існує секта, керівником якої ніби-то був житель села Лозна Сидорук Дорохтей Аврамович, а його

помічником – Українець Петро Семенович. Багато селян постраждало за релігійні переконання, тільки у Лозні було закатовано 19 віруючих членів громади.

Після розкопок траншей із закатованими у Вінниці німці викликали для свідчень 4 липня 1943 року Марту Українець з села Лозна Уланівського району, яка там розповіла наступне⁴⁰⁸: «Мій чоловік Петро, за національністю українець, 1890 р. народження, робітник, був заарештований у 1933 році і засуджений до заслання на десять років. Через три роки його звільнили і він повернувся додому. На Великдень 1937 року його знову заарештували й забрали до Уланова. Пізніше його перемістили до Вінниці, де наші родичі відвідували його. Трохи згодом нам сказали, що його вислано. (Як і куди висилали вище сказано). Мій чоловік був заарештований, бо належав до громади «істинних греко-православних селян Архангела Михаїла». Це була спілка тих, в супереч забороні церкви лишився вірним своїй релігії. Вони часто збирались в помешканні когось із членів. Там хто-небудь письменний читав Біблію. Мій чоловік був одним із тих, хто вмів читати. Я не можу сказати, скільки членів було в громаді. Однак, вона була досить велика й охоплювала також інші села. У Лозні було заарештовано 18 чи 20 членів цієї громади, включаючи чотирьох жінок. Серед інших заарештованих також мій брат, Дорохтей Сидорук та його дружина Манька. Ми нічого не чули з того часу ні про мого чоловіка, ні про брата з дружиною. Наші родичі шукали серед речей, виявлених під час розкопок у Вінниці, проте не змогли знайти нічого, що могло їм належати. Під час обшуку й арешту в нашій хаті забрали папери мого чоловіка, а також пальто й релігійні книжки».

Друга селянка з Лозни у той же день (4 липня 1943 р.) Люся Сидорук розповідала німцям, які досліджували трагедію у Вінниці: «Мій брат Михайло, 1906 р. народження, українець за національністю, дорожний робітник, був заарештований у 1939 році за свою віру, бо він належав до громади

---

⁴⁰⁸ Дорош М. Червоний терор.. Вынница. «О. Власюк», 2008, -С.99-100

«істинно греко-православних селян». Раніше його уже двічі заарештовували на тій самій підставі, спочатку його забрали до Уланова, а звідти – до Вінниці. Я відносила йому туди одяг двічі на тиждень. Коли я хотіла зробити те саме втретє, мені сказали, що візьмуть лише частину, відтоді я вже ніколи не чула про свого брата. Пані Килина Бобик упізнала тіло мого брата, її небожа, на місці злочину за його одягом. Помилка виключена. Тіло вже поховали.». Зазнав репресій і наш селянин Бобик Давид Федорович, якого засудили спочатку на 5 років, пізніше звільнили, але 25 грудня 1937 р. його знову арештовують і уже 1943 р. сестра його дружини Килина Бобик впізнала свого родича в розритій могилі Вінниці, а прикметою стала торбинка для харчів. Там теж виявлено тіло Бобика Федора Трохимовича, що свідчить про тотальне знищення селян цілими сім'ями і не де – небудь, а у центрі Поділля – Вінниці. Під час німецької окупації в нашому селі зібралися богомольці як місцеві так і з багатьох навколишніх сіл, навіть з Житомирщини. Це були якісь сектанти, як говорили у нашому селі, носили вони на зібранні білий одяг, німці не перешкоджали їхньому зібранню. Активну участь у цих зібраннях брали сусіди нашої сім'ї Марта і Петро Українці, які жили навпроти нашого городу, через річку, і автор їх пам'ятає. Це була тиха і роботяща сім'я, але влада агітувала проти них усіх селян, що сприяло їхньому деякому усамітненню. Перед їхнім будинком, над річкою, була криниця, яку під час німецької окупації гарно прикрасили, огородили штахетами, зробили гарне покриття під залізом та ще й пофарбували. Ми, сусіди, дивились і дивувались, але не знали, для чого все це, аж доки одного дня, зранку, біля хати Українчихи, так ми її називали, зібралось чимало народу і все щось прикрашали, розповідали, що то були члени цієї релігійної громади з багатьох сіл, навіть з Бердичева. Аж ось від лісу і ставка з'явилась ціла громада яскраво одягнених у біле людей, з фореньками, а я побачив, що попереду ходи іде невеличкий товстенький хлопець, одягнений також у біле, голова острижена, мій одноліток, який жив на краю села, біля посадки, Іван Відерський

з великим образом у руках поперед себе. Після служби, що тривала довго, члени зібрання тихо розійшлися, німецька влада їм створювала сприятливі умови для служіння. Про Івана Відерського, який ходив до школи у післявоєнні роки, був моїм однокласником, мені дотепер нічого невідомо, як склалась його доля в такій м'ясорубці.

Після війни гоніння на богомольців не припинялось, але місцеві богомольці продовжували десь підпільно вечорами збиратися. Кінцеву крапку на існуванні людей іншої віри поставив тодішній місцевий голова колгоспу Мусій Михальнюк, який застосував, мабуть, якесь власне підпільне вміння. У нього була злість не тільки на попів, але й на усіх, хто сповідує іншу віру, що спонукало його сприяти розгону і припинення існування місцевих богомольців. Син голови колгоспу Володимир розповів, мовляв один із членів секти Недорізанюк Трифон десь у 1960 році навіть прийшов до Мусія з пляшкою самогонки, щоб подякувати за той розгін, що дав змогу розпочати йому нормальне життя, мабуть були вдячні й інші, але мовчали. Одначе, як розганяв Мусій своїх сусідів, а на тій вулиці, де він жив, було найбільше богомольців, того ніхто не розповідає...

6.5.3. Подих війни

Усередині ХХ століття (1939-1945 рр.) на планеті Земля робила свою чорну справу небачена за своїми руйнівними силами друга світова німецько-московська війна, розпочата двома завойовниками Сталіним і Гітлером. Між собою змагалися найжорстокіші завойовники ХХ століття, які прагнули бути володарями не тільки Європи, але й світу. У кожного були власні теорії, для перетворення яких у дійсність створювались уже схожі спеціальні репресивні організації і концтабори, які своїми зухвалими методами змушували тремтіти все живе, вони спонукали воювати один проти іншого не тільки всі європейські народи, але й багато народів інших

континентів світу. На перших порах війни гітлерівські війська з піднесенням, не зустрівши належного опору сталінських військ, долаючи величезні відстані, досягли берегів Волги. Одначе, жорстокими методами Сталін заставив своїх солдат неймовірними зусиллями та під тиском сталінських військ та допомозі другого англо-американського фронту, все таки зупинити німців. Гітлерівські вояки, обороняючись, неохоче розпочали відступати, чіпляючись за будь-які рубежі, особливо великі і малі річки, щоб утримати загарбані території та багатства.

Взагалі теоретично, навіть філософські, після нечуваних репресій москалі не взмозі були б протистояти німцям, адже майже усі прошарки населення були репресовані, вбиті, або ув'язнені, повністю знищено вищий офіцерський корпус радянської армії, мабуть, Гітлер на це й розраховував, щоб перемогти. Навіть мати велику армію, але щоб заставити її перемогати, треба було задіяти щось нечуване, бо цей феномен має бути ще вивчений, – але що було задіяно? Немає ніякого сумніву: вище керівництво більшовицької імперії усвідомлювало ще з перших днів війни, що велика частина українського населення, хоча зовні це не проявлялося, негативно ставилася як до війни, так і до більшовицької влади. Імперська державна політика, з перших днів війни, будувалась на ідеології, що без жажливих драконівських законів для армії і населення війну не виграти, а тому ще задовго до початку військових дій формувалась ідеологія репресій, пошуку так званих ворогів народу. Одначе, можемо назвати хоча б деякі методи, які широко використовувалися сталінськими ідеологами і молодими командирами (старше покоління командирів знищено): перший, жорстокі репресії 1037-1940 років, що наводили жах серед усіх верств населення за невиконання будь-яких вказівок комуністів-більшовиків; другий, це підступно-брехлива московська агітація битися за «Родину-Мать» і горілка; другий, за спинами воїнів, яким наказано йти в атаку, стояли «заградительные отряды», якщо солдат не йде в атаку, то його свої ж там же вбивали. Страх і покірність, підтримувалися безальтернативним

вибором: йди в бій і вмирай, або загинеш від куль спеціальних каральних загонів. Більшовики добре вивчили історію методів перемог відомих полководців минулого і їх вдало використали у війні з німцями, які вміли воювати: «Смелые, но неопытные солдаты – это наилучшая предпосылка для победы. Добавьте им по чарке водки перед тем, как отправит в бой, и вы можете быть уверены в успехе»⁴⁰⁹. Українських хлопців, особливо мобілізованих після звільнення, скажімо нашого села у березні 1944 р., відправляли у бій не тільки без підготовки, але навіть у власній одежі, але давали горілку і більшість з них гинули, але німців заставляли відступати. Так звану «сміливість» не підготовленим воякам надавали жорстокі накази Сталіна, які кожен знав на пам'ять. Найжорстокіші битви розгорталися в Україні, яка була однією з основних завойовницьких цілей нацистів і яку найжорстокіше «обороняли» москалі, особливо, коли гітлерівці уже залишали Київ, Житомир, Бердичів, втрачали перлину української землі – Поділля. Найкращі у світі чорноземи, теплі моря, кримська земля для вирощування цитрусових і база для відпочинку, рабська праця українців, нікопольський марганець, запорізька залізна руда, донецьке вугілля – багатство, що цікавило і москалів, і німців. Саме тому німці, відступаючи, мовби хижачи, скаженіло пручались і захищались, а москалі, такі ж хижачи, скаженіло били німців, щоб відібрати українські цінності спрямовуючи на них самих же українців. Не треба лукавити, адже ті ж самі багатства приваблювали господарів московського Кремля, що мовби визволяли українські природні, матеріальні і людські ресурси, які так до вподоби стали німцям, якими більше 300 років володіла Московія. Щоб доказати німецьке право на українські багатства їхня пропаганда стверджувала, що саме німецька принцеса Софія Фредеріка Августа Анхальт – Цербтська, яка стала московською царицею Катериною II, допомогла Московії закріпитися на південних землях, зокрема в Україні та північному Кавказі.

---

⁴⁰⁹ Наполеон Бонапарт. Максимумы и мысли узника Святой Елены. С.-Петербург, 2007, -С 65

Світова війна 1939-1945 рр. не обійшла стороною й наше село. Перед появою німців, за спогадами селян нашого села Лозна, відбувалось чимало воєнних сутичок та раптових несподіванок, що наводили страх. Палав перший місяць війни 1941 року, одного теплого дня люди побачили у повітрі підбитий літак з зірками на крилах, який стрімко спускався на невеличкий клаптик землі, майже біля крайніх хат, на п'ятачку землі, що знаходиться на значному підвищенні біля так званого озера, де недавно ще крутив своїми крилами вітряк, поряд з вулицею Бондарівською. Це був радянський транспортний літак, за ним тягнувся хвіст чорного диму, але пілот, очевидно знаючи, що територія ще не зайнята німцями, дотягнув до села, хоча деякі частини літака вже відлітали при наближенні до землі.

Як тільки літак приземлився, із нього вибрався льотчик з радистом і попрямували у поле, або, як у нас кажуть, «на озеро», що поблизу. В цей же час до літака підїхала бричка голови сільради Сошинського Юлька, він почав доганяти людей з літака, а догнавши, на ходу запитав “хто такі?”. Почувши, що радянські вояки, він спровадив їх до брички і зразу ж відвіз до волості, у Великий Острожок. Зруйнований літак так і залишився на місці для огляду селянами небаченої поблизу військової техніки. Доросліші чоловіки, які не пішли на війну, швидко розпочали демонтувати цікаву техніку, всі його запчастини розтягли до своїх хат, як недавно вітряки, млин і матеріальні цінності фільварку. Діти постійно блукали біля літака, чимало з них намагалися залізти в середину і відчути якесь особливе хвилювання і невідомі пахощі від начиння літака. Запчастини літака використовувалися для різноманітних господарських потреб, навіть виготовляли затули для печі, кінець кінцем від літака залишився лише двигун, або краще сказати його остов, бо все, що було не приварене, відгвинчувалося і зникало, у кожній селянській хаті Лозни були хоча б деякі частини від диковинної машини.

Уже в липні 1941 року, десь через 20 днів після початку війни, в село Лозну зайшли німці. Як розповідала відома в селі тітка Ксенька Бур, п'ять німців жили у мого дядька, вони були

не злюбиві, навіть допомагали і давали нам щось їсти. Коли німці заходили в українське село, вони бачили убогість житла, одягу, харчування та суцільний переляк селян, то, мабуть, із-за цього проявляли якусь лояльність. Мабуть, у практичних німців виникало запитання: – і за що ваші чоловіки і діти воюють на фронті проти нас? Перші дні війни в селі Лозна я не бачив, бо жив разом зі своєю родиною у селі Журавне, неподалік Уладівки, де був цукровий завод і залізнична станція. Там, у червні – липні 1941 р., спостерігав багато трагедій: бачив перших німців, які з'явились, мов сніг на голову влітку; вони відчували себе, мов би у туристичному поході; на підводах були мавпи, мабуть з якогось зоопарку взяли, інші тварини; відчувалось їхнє зверхнє ставлення до місцевого населення, поводили себе як завойовники; катувань та голодувань, як було при більшовиках, на початковому етапі майбутніх трагедій не відчувалось. Навіть на таких прикладах баченого, а подібне було в різних селах, кожен може запитати себе, – так хто ж був ворогом українського селянина, – німці чи більшовики?

Коли червона армія рятувалась втечею від німців на українських землях, деякі військові частини проходили через Лозну і залишили чорні спогади про той період. У Лозні ще й досі згадують історію, яка сталася під час війни, а такі приклади свідчили, що лозняни війну не визнавали, намагалися хоча б якось від неї ухилитись, бо ті жахіття, які перенесли їхні батьки і діди, призводили молодших до роздумів про доцільність захищати тих, хто морив голодом народ, вбивав і катував. Відступаючи з Лозни, німці розстріляли радянського солдата, нашого селянина, який відстав від своєї частини і на годину відвідав сім'ю. Ось як це сталося з чоловіком з Лозни, який напередодні війни був мобілізований до червоної армії, а коли вона відступала, то його частина проходила через рідне село і він дозволив собі на хвилину завітати до сім'ї, хоча можливо у нього були й інші наміри, але цього ніхто не знає, бо він лише невеличкий проміжок часу побував у сім'ї, з дітьми. Мова йде про Андрощука Олександра Івановича, чоловіка Андрощук Марти, яка жила через дорогу навпроти нашої

школи, у неї була чимала хата і у післявоєнні роки постійно проживали учителі школи.

Червона армія відступала через село Лозну, і кожна селянка вдивлялась у похмурих воїнів, сподіваючись когось упізнати, у кожній щеміло серце і жахливим гуркотом вибивало в скронях: «І мій десь отак відступає. – Куди ж вони йдуть?, – На кого нас покидають?». Видивлялась свого Ліксандра й Марта. І так сталося, що через своє село Лозну, разом з усіма солдатами, відступав Андрощук Олександр Іванович. Не був би він селянином, якби у нього не виникла думка побачити своїх рідних, які поряд, хоча б на хвилину, на мить, побачити і все – бігти за своїми. Один із солдатів, знесилений, весь у багнюці, наблизився до подвір'я Марти, і вона впізнала свого Ліксан-

Марта

дра, не так давно красивого, дужого. Здавалося Марті, що було два Ліксандра: один радів випадковій зустрічі, переживав за сім'ю, підбадьорював теплими словами, садив на коліна маленьку Марусю та Ганнусю, ловив кожну мить бажаного миру та спокою у власній хаті; в очах у другого – неспокій, страх перед невідомим, що буде далі. Сім'я втішалася короткою миттю зустрічі, Марта, як годиться, що було в хаті ставити на стіл, а він вдивлявся, ніби востаннє, хотів запам'ятати своїх рідних.

Час невмолимо минав, і Ліксандр швидко підвівся, закинув торбу з нехитрими пожитками через плече, рішуче вийшов з хати, боявся, що дружина буде плакати, діти, а ще потрібно доганяти своїх. Ось уже й Дубина, але німці, минули центр села, шукали поранених радянських воїнів, ось хата Архипова, а вороги – уже за рогом хати. – «Русиш зольдат?!» – прозвучало у вухах. Загарбники привели Андрощука Олександра до панської садиби, що поряд з Дубиною, колишній польський фільварок, поставили біля вишні, там і впав він від ворожої кулі на рідну землю, що яка його народила. Загинув Олександр як «Русиш зольдат», яким він, мабуть, не був, бо бачив, що росіяни нищили українців голодом більше ніж німці. Не відчувала Марта осіннього болота і бігла, щоб встигнути, вимолити, випросити, але запізнилась, не викричала, обнімаючи уже мертвого свого Ліксандра. Нікого і нічого не просила, сама несла Ліксандра на плечах додому в рядні, відчуваючи найстрашніше горе, що здатна пережити людина. Жінки допомагали чим могли, підходили і заспокоювали горем вбиту свою товаришку, але вона їх не чула, не відчувала втоми від важкої ноші, тільки гострий біль пронизував її серце. Не знала Марта, йдучи скорботною дорогою, несучи мертвого свого Ліксандра, що ці страждання для неї назавжди, бо вона – вдова, але невизнана радянською владою, їй не буде ні почестей від влади, ні згадки в документах, лише на все життя невимовна туга і журлива самотність. Був жахливий час: більшовики не прощали ніяких порушень, навіть коли це прояв людської потреби, поглянути на свою дитину; у червоній армії його, мабуть, вважали дезертиром, який відлучився від загону, можливо ще й без дозволу командира; німці ж сприймали його ворогом, як усіх червоноармійців.

Розповім власні, ще дитячі, спостереження прикрих подій часів страшної війни, бо всякого бувало. Наш город був біля посадки, на барановому, мама огортала картоплю, а ми малі сиділи в посадці серед пишних квітів і поїдали суніці, яких було безліч навкруги. Десь біля середини дня недалеко від нас, озираючись, пройшов невпевнено молодий хлопець у військовому

і біля першої хати підійшов до якоїсь жінки, трохи постояв, щось розмовляв і направився до інших крайніх хат. Десь через півгодин він повернувся назад до того місця, звідки й вийшов, а через наступних півгодини зі сторони села бігло декілька поліцаїв до молодій дубовій посадці, місячи військовими черевиками пахучу густу траву і серед неї безліч червоних суниць. Через мить почулися крики і я побачив, із-за підвищення, тільки підняті руки ввєрх, що викликало якусь тривогу, яка ніколи не зникла у мене, насторожило почуття, нагадуючи, що тиша зі співом коників-стрибунців у пахучій кольоровій траві з суницями, оманлива. Із-за пагробау вони показалися усі: спереду йшов тоненький молодий солдат у формі радянської армії із закрученими за спину руками, згорбившись, мовби говорячи всім своїм тілом, що я вам зробив, чого ви від мене хочете; з-заду йшли троє міцних хлопців – стид і сором всього нашого подільського села, а на краю села на межі свого огороу, недалеко від посадки, стояла жінка, моя мама, навіть назвала ім'я цієї місцевої селянки, з чїїх уст пішов донос на молодого льотчика, який приземлився на парашуті у лісовій дубовій посадці. Я більше не бачив молоденького солдата-парашутиста, не знав тих, хто його супроводжував, не знав як гірко оплакувала мати загибель свого молодого сина, яка і не здогадувалася, що її сина видала на муки інша жінка. Невдовзі все село знало, що ця жінка понесла Божу кару, її сина спіткала подібна участь, але не де-небудь, а у своєму селі на очах у рідної матері, якого німці розстріляли за те, що він не йшов копати окопи для німців, коли стояв фронт, а сховався у своїй хаті.

6.5.4. Німецька окупація в Лозні

В село прийшли чужинці, люди не знали їхніх намірів і повадок, а тому дозволяли собі деякі людські вільності, які закінчувались трагедією. Про їхню нечувану жорстокість проповідувала більшовицька преса і агітатори, Особливо це було, коли більшовики швидко відступали, а німці наступали,

зайнявши село Лозну 14 липня 1941 р., що принесло величезні жертви для його жителів: наші ж односельці, згадавши як більшовики не так давно забрали у них все до колгоспу, розграбували рухоме та нерухоме майно, залишилась лише одна конюшня (напівзруйнована); значну частину селян вивезли до Німеччини; декого вбили; окупація затягнулась на довгих 32 місяці, за цей період відбувалось багато дивних подій. Коли селяни забирали з колгоспу тварин, то за порадою свого діда Харитона восьмирічний автор цієї праці ходив до колгоспу і привів барана, якого використали для потреб сім'ї. Німці не ліквідували колгоспу, хоча його майно було розграбоване селянами: уже в 1941 р. вони за роботу видавали плату сніпками жита; у 1942 р. привезли молотарки і молотили зерно. Як склалося з давнини в українців, одні колонізатори змінили інших, а тому у селян було що згадувати і порівнювати своє життя при одних та інших. Посилаючись на «усну історію» селян і приватну пам'ять автора, нащадки репресованих мовчунів можуть порівняти, що принесли одні рабовласники замінивши інших.

Про важкі голодні роки, війну і після неї, розповідає жителька села Сидорук Галина Василівна, 1930 р. народження⁴¹⁰: «Мого батька забрали на війну 25 травня 1941 р. і скоро прийшли німці. Як зараз пам'ятаю, ми, діти, гралися на горбі, раптово побачили, що з однієї сторони їхали німці на мотоциклах, їм назустріч – радянські солдати на машині. Між ними розпочалась стрілянина, один німецький мотоцикліст втік, а решту наші побили. Невдовзі розпочалась німецька влада, її комендант, якого в селі називали «Рижий», мав резиденцію неподалік, в селі Острожок. Багато наших хлопців пішли в поліцію, дітей німці не зачіпали. Як і в голодні роки, при більшовиках, у війну теж голодували, бо німці забирали у селян корови, свиней, курей, яйця і масло. Забирали людей у Німеччину, на роботи, зокрема, Колодій Гапку та Андрощука Петра, але вони якимось чином дорогою втекли і три місяці добирались до свого села.

---

⁴¹⁰ Записала 04.11. 2012 зав. бібліотекою села Лозна Сухін О. В.

Після війни мені уже виповнилось 13 років, ми так само бідували, не було що їсти, збирали шкідників на колгоспних буряках, але за це дітям, як і дорослим, нічого не платили. Згадую, прийду з роботи, а я уже працювала в колгоспному зерноскладі, де зберігалось зерно, стану біля столу і дуже плачу, бо хотілось їсти, а кругом пустка, просила у Бога, щоб хоч кусочок хліба поклав на стіл. В засіках зерноскладу повно зерна, а працівники біля нього голодають, бо зерно вивозилося у Московію, як при німцях – у Німеччину».

Про роки німецької окупації розповідає Архипчук Марія Сергіївна, 1923 року народження «Так, я пам'ятаю, що в селі були німці. Вони палили хати, гнали на окопи і розстрілювали наших людей. Наприклад, Музику Олександра Степановича німці примусили викопати для себе могилу, потім вигнали людей босими на вулицю, щоб дивились, як нещасного застрелять. Іншого нашого селянина Баранюка Андрія застрелили на своєму городі». Дивина, але у середині ХХ століття, а українці перебували в умовах дикунства колишніх орд. З розповідей очевидців можемо довідатись і робити власні висновки про життя у ті часи наших селян, бо, як і в минулі століття рабства, рятувались наші прадіди, так і тепер рятувався кожен як вдавалось. Це можемо побачити на прикладі нашого селянина Грицика Дмитра Захаровича. З його розповіді дізнаємось, як мовчки поневірялись українці у своїй країні: колгосп німці залишили; у 1942 р. була оголошена мобілізація молоді для роботи в Німеччину; щоб не їхати на чужину, він, Грицик Д.З., а також Грицик Василь Омелянович, Баранюк Дмитро спочатку переховувались у лісі, після цього – в житі, на полі біля Шепіївки, а згодом – на горищі в родичів.

Одначе, час плинув, війна поверталась назад і взимку 1943-1944 р., коли німці відступали, вперто обороняючись, лінія фронту підійшла неподалік до нашого села (Великий Острожок), німці оголосили мобілізацію селян для риття окопів, навіть єдиного вітряка, що вцілів, німці підірвали і матеріал використали для спорудження оборонних укріплень. У прифронтових селах нестерпним для чоловіків

похилого віку стала рабська щоденна повинність копати окопи для німецьких солдатів на передовій, під вибухами радянських мін, бомб і снарядів. Кожного ранку ті чоловіки, яких мобілізували німці для виконання примусових робіт, зобов'язані були з'являтися зі своїми харчами у визначеному місці, де кожному вручали лопату і кайло, а після цього селяни вирушали на передову і працювали там до темноти. З Лозни щоденно мобілізували близько 50 чоловік, а норма довбати мерзлий ґрунт киркою на одну людину була чимала – 3 метри у довжину та на зріст людини! Тож не дивно, що чоловіки знаходили різноманітні шляхи для того, щоб ухилитися від непосильної примусової роботи, одні групами втікали у ліси, інші самостійно влаштовували схованки. Так сталося, що Дмитро Захарович Грицик змушений був вийти із сховища і йти копати окопи від с. Кузівці до с. Пагурці, Для мобілізації селян німці проводили облави, під час однієї з них було вбито Баранюка Дмитра, який також довго переховувався від німців, а також поранено Олексу Сухіна.

Перебування у прифронтовій смузі і копання окопів завдало багато горя селянам, а прикладом може стати сім'я Кузьменків. Проживала вона на вулиці Бондарівській – Данило Абрамович Кузьменко (1907-1991 рр.) і його дружина Софія (Зофія) Гаврилівна (1909-1994 рр.), а також сини і дочки: Олександр (1930-1997 рр.); Петро (1932-2013 рр.); Ганна (1934-2013 рр.); Андрій (1937-1987 рр.); Степан (1941 р.); Василь (1943 р.); Марія (1945 р.). Щоб не потрапити на окопи, Данило Абрамович, якому треба було доглядати і годувати восьмеро дітей, переховувався у своєму домі на горищі, але німці його там розшукали. Вони привели нещасного до будівлі колишньої сільської ради, від якої щоденно відправлялися робітники рити окопи. На ніч, аж до ранку, його закрили в окремії холодній кімнаті, поставили вартового. Ще не досить похилого віку чоловік змирився зі своїм нелюдським, безвихідним становищем, Сон не приходив, дошкуляв нестерпний холод. Чоловік згадав поіменно усіх своїх восьмеро дітей, попросив у кожного

прощення, а на кінець подумав про одну із дочок, яку без тьми любив і гірко заплакав.

Вранці, коли інших робітників німці повели на передову копати окопи, йому, багатодітному батькові, наказали копати для себе могилу. Увечері, коли повернуться робітники з передової, його мали розстріляти перед строем. на острах іншим. Селянин покірливо віддався примхам своєї долі і мовчки рив собі могилу, коли ж закінчив, ретельно почистив і акуратно склав робочий інструмент, самого ж приреченого німець знову зачинив у окремії кімнаті до вечора, який мав стати останнім в його житті. Дружина Софія Гаврилівна, за дівочим прізвиськом Житинчук, здавалася колись тихою і непримітною, в такій ситуації не змирилась з майже безвихідним становищем: забравши усіх восьмеро дітей (дві дівчини Марія й Анна та шість хлопців – Петро, Олександр, Андрій, Степан, Яків, Василь), вона цілу добу – день і ніч водила їх попід хатами, де квартирувались вищі німецькі військові чини, прибулі з фронту до села на відпочинок, вмовляючи їх не вбивати її чоловіка і батька стількох дітей. Своїми проханнями і сльозми, їй допомагали селянки з тих домів, де жили німецькі командири. Невідомо як, але все-таки це вплинуло на зачерствілі в боях серця вояків-загарбників, мабуть якийсь високий чин відмінив жорстокість, гітлерівці стали м'якшими: страту, призначену на вечірню годину, було відмінено; селянину призначили постійне перебування на передовій в якості копача окопів. Пізніше цього щасливця разом з іншими сільськими робітниками німці забрали з собою, і дійшов він разом з німцями аж до Німеччини, копаючи для гітлерівських солдатів окопи на лініях оборони. Через півтора роки повернувся живим та ще й з добротним дитячим німецьким візком, в якому привіз якийсь «скарб» з далекої країни.

Відмінивши страту одного селянина, в тому ж селі німці вилунали іншого, ще дуже молодого хлопця, який також переховувався, аби не працювати на ворога, 19-ти річного Музику Олександра і розстріляли. Піймали його німці в хаті під ліжком, привели до тієї ями, яку викопав помилований

попередній втікач, і він очікував свого страшного кінця, що мав статися, коли повернуться уярмлені селяни з передової. Був березень, дощило, хоча дорога ще вкрита снігом, перемішаним з землею. Мати приреченого, одягнена в стареньку маринатку, з непокритою головою, місячи босими ногами льодяну тванюку, брела дорогою села, голосила і просила не вбивати сина. Село повнилось слухами, що скоріш за все хлопця хтось видав.

Як у давнину рабів з Африки виловлювали і возили до Америки і Європи, так і тепер з України вивозили рабів в одну із країн Європи. В Німеччину на роботи з нашого села вивезено приблизно 100 молодих хлопців і дівчат, з них 20 не повернулись, окремі загинули в Освенцімі, 5 чоловік померло в неволі від виснаження. Вдалося відновити лише не повний список насильно вивезених хлопців і дівчат села Лозни до Німеччини, серед них:

1. Андрощук Євдокія (Явдоха) Захарівна
2. Андрощук Петро Якович
3. Архипчук Василь Тодонович
4. Андрощук Семен Іванович
5. Андрощук Анна Євметівна
6. Бойчук Іван Мифодійович
7. Бур Яким Федорович
8. Відерська Марія Трифонівна
9. Грицик Іван Захарович
10. Грицик Василь Омелянович
11. Грицик Марія Омелянівна
12. Грицик Марія Онуфрїївна
13. Грицик Степан Омелянович
14. Мацюк Петро Гаврилович
15. Мадай Ніна Григорівна. Залишилась у Польщі
16. Лепетуха Андрій Матвійович
17. Потійчук Василь Іванович
18. Станіславчук Марія Дем'янівна
19. Струсь Петро Маркович
20. Струтинський Петро Васильович

21. Слободянюк Степан Іванович
22. Сухін Софія Савівна Залишилась у Польщі
23. Сухін Іван Дорофійович
24. Сорочинська Анна Онуфрїївна
25. Сидорук Марія Яремівна (Освенцім)
26. Сидорук Адам Максимович
27. Станіславчук Антін Кирилович
28. Наконечний Дмитро Харитонович
20. Омельчук Іван Дем'янович
30. Омельчук Максим Онуфрїйович
31. Оцалюк Онуфрїй Антонович
32. Осадчук Ганна
33. Омельчук Давид Іванович
34. Українець Махтей Петрович
35. Трискевич Микола Трифонович
36. Поліщук Петро Хтомович
37. Поліщук Теодосія Іванівна
38. Зарудна Ялина Парфенівна, приїхала з дитиною
39. Колодїй Степан Михайлович
40. Колодїй Василь Максимович
41. Колодїй Михайло
42. Колодїй (Станіславчук) Марія Данилівна
43. Колодїй Ганна Михайлівна
44. Коренівський Роман Людвігович
45. Царенко Дмитро Никифорович
46. Царук Настя Василівна
47. Филимончук Текля Миколаївна
48. Жилай Іван Данилович

Автор бачив, як відправляли до Німеччини наших молодих селян, вони були усі босі, плакали, навіть нам, тодішнім дітям, дотепер згадуються ті жалі важкими почуттями, що мої односельці, я разом з ними також, у ХХ столітті були реальними рабами. Не одна дівчина чи хлопець згадували про своє село на чужині, і серед таких молодих людей були: Грицик Василь Станіславович, Станіславчук Антін, Станіславчук Марія, Зарудня Югіна, Омельчук Микола, Омельчук Сергій,

Андрощук Семен, Наконечний Дмитро, Бойчук Іван та інші. Я був ще дитиною, але бачив, як збирались біля сільської ради, частина молодих хлопців і дівчат гуртувалась біля нашої криниці, що біля дороги, мені навіть запам'ятались слова однієї молоденької дівчини, яка плакала, промовляючи तुжливі слова на чийсь адресу, а «бідними Кузюками усі дірки запихають!». Квітувало тепле літо 1942 р., майже усі хлопці і дівчата були босі, в очах кожного тривога перед невідомим, хлопці мовчали, а дівчата плакали.

Селяни боялись німецької неволі і було чого, бо німці ставились до усіх з нечуваною жорстокістю, хоча були й винятки, траплялась інколи й щаслива доля. З розповідей нащадків Петра Поліщука: перебуваючи у німецькій неволі, він спочатку працював у шахті, яка була така глибока, що звідтіль ніхто із невірників не повертався на поверхню, там вони вмирили і там їх загірбали. Туди подавали харчі, там відпочивали і продовжували працювати, про якісь недуги чи хвороби мова не йшла, якщо робітник повністю втрачав здатність працювати чи вмирав, то його відправляли у відпрацьовані забої і там залишали назавжди. Таке очікувало й Петра, але один охоронець довідався, що він вміє шити взуття і забрав його додому, обслуговувати свою сім'ю та інших наглядачів шахти, це і врятувало невірника. Поталанило й Теодосії, вона згодом стала дружиною Петра, працювала у німців на полі, мов би у своєму селі, допомагала в обслузі дітей, виконувала різні домашні роботи. Ставлення господарів до неї було добрим, харчувались за одним столом, хоча їждля Теодосії було малувато, адже німці використовують харчі дуже економно, але просити добавки наймичка з України не наважувалась, хоча це дозволялось. Подібні прикросці чи добрі справи переносили усі вище згадані невірники, але не усі про це розповідали, бо всілякі розмови про перебування за кордоном в часи більшовиків, а селяни у них також були рабами, категорично заборонялись.

А розповідати було про що, наприклад перипетії звільнення з німецької неволі Наконечного Дмитра Харитоновича і Бойчука Івана Мефодійовича. Звільнили їх та ще багато

невільників американці і відправили до Англії, де кожні декілька днів перевозили з одного місця в інше, замітаючи сліди від представників Радянського Союзу, які ретельно розшукували звільнених невольників, щоб повернути на батьківщину, де й надалі використовувати їхню рабську працю. Звичайно, американці намагались відправити звільнених до США, але тій величезній групі невольників не поталанило, і їх прямо з Англії на великому кораблі навколо Європи, через Середземне і Чорне моря доставили чомусь до Одеси, звідти не додому, а прямо на нафтопромисли Баку. Через деякий час, одержавши відпустку Дмитро та Іван прибули на відпочинок в Лозну, але назад не повернулись, бо там була така ж чужина, як і в Німеччині, їх судили, зобов'язавши примусово працювати у своєму колгоспі. Отже, знову підтверджується, що українці завжди були невольниками на різних роботах на чужинців і в Німеччині, і в Радянському Союзі.

Були важкі часи, люди переховувались, ухилялись від допомоги німцям, адже це були вороги, загарбники. Одначе, за свідченням селян, зокрема В. В. Колодія, знаходились такі, які співробітничали з німцями, були поліцаями: Омельчук Іван Панфілович, Царенко Гриць, Маленівський Ромко, Омельчук Савка (Мужик), всього таких було біля 10 чоловік. Якихось несправедливих дій проти своїх селян вони, мабуть, не вчиняли, мені, який жив у селі під час німецької влади, нічого поганого про них не відомо. Коли прийшли німці, то Савку Мужика зобов'язували стати поліцаєм, але він спочатку відмовлявся і його покладали на лавку, щоб «переконати» шомполом, і після трьох таких «переконань» він погодився. Ось яка думка селян про Савку Мужика, який чомусь не пішов на фронт більшовицький, а залишився в селі, зі слів Насті Заздраєвої: коли Савка був десь в управі, то помітив список дівчаток з Лозни для відправки до Німеччини, де була записана й Настя, він повідомив їй, щоб вона сказала й іншим дівчатам, що треба переховатись; вони пересиділи деякий час у скирді соломи на полі, на другий раз – також. Наступного разу Настя не заховалась і її привели до коменданта: «Я дуже плачу і прошу

не відправляти мене до Німеччини, бо у мене сестра інвалід, і без моєї допомоги вона не зможе жити. Комендант замислився і наказав знайти того, хто міг би підтвердити сказане мною. Біля управи знайшовся у цей час Савка, але коли він побачив мене, то так перелякався, що став заїкатись, мабуть, думав, що я про нього розповіла. Подивившись на мене, заспокоївся, повторив комендантові все те, що я говорила про сестру і мене відпустили»⁴¹¹. Мабуть, так поступав Савка Мужик в інших справах, будучи поліцаєм, а тому, коли прийшли поради, то його залишили у спокої, селяни не мали до нього ніяких претензій, він був нормальним селянином в умовах окупації, що має бути прикладом для багатьох. Автор знав і Савку, і його сина, бував у них в хаті.

Німці пішли далі на Схід, а для нагляду за поневоленим народом залишили своїх наглядачів. Наше село і багато навколишніх сіл були віддані для нагляду німцеві, якого більшість з місцевих жителів навіть не бачили, але знали його кличку – «рижій комендант». Своєю резиденцією він обрав село Великий Острожок і час від часу наїздив до навколишніх сіл інспектувати. Їздив на бричці з величезною німецькою вівчаркою біля ніг і білявою перекладачкою. Подібні наїзди викликали у населення в той період і будуть асоціюватися у нащадків зі дивовижними почуттями, коли у ХХ столітті з'явилися варвари, перетворивши цивілізацію у центрі Європи у дикі племена. При в'їзді процесії коменданта в село починали навіженно лаяти і завивати собаки, почувши невидиму присутність свого собачого родича, це ставало своєрідним сигналом для старих і малих мешканців села. Дорослі і діти із хат, що були розташовані ближче до дороги, якою рухалася поволі бричка з трьома пасажирами, приготувались до втечі: з того місця на якому їх застав собачий гвалт, безмовно кидалися шукати укриття подаліше від дороги; кожен обирав пристанище для укриття – город, висока трава, бур'ян, кущі, земляні заглиблення, горіща, тваринницькі стійла і інше. Це був не страх, адже прямої

---

⁴¹¹ Таке розповіла Настя мамі І. Малишевського, що він чув у молодому віці

погрози для кожного не було, а потреба виробленого з давнини умовного рефлексу самозахисту. Мати втікала не дивлячись на дитину, яка також втікала не встигаючи глянути на матір, а отже, до цивілізованої людини повертався інстинкт самозахисту під дією зовнішнього середовища. Все це відбувалося без шуму, зайвих звуків і так вздовж вулиці, якою рухалась карета. Я не досліджував як зустрічали «рижого коменданта» в інших селах, але те, що я бачив у нашому селі свідчить, що наші давні предки були втікачами від нападників з навколишніх поселень, що так дивовижно проявилось через багато століть..

В один із таких наїздів коменданта я заховався неподалік від дороги, в буряні, коли навпроти мене зупинилася бричка, біля похилого віку чоловіка з мішком на плечах, який не встиг сховатися. Про що говорив «рижий комендант» з чоловіком не чув, але в одну мить нагай німця різко впав на непокриту голову літньої людини, вонаповільно опустилася на землю, а бричка покотилася далі. Все нагадувало джунгли, де всі дрібні тварини кидалися в сторону, коли по рівнині мчав тигр чи лев та ще й ранений, бо вісті з фронтів були для німців не втішними. Бричка виїхала за село, все стихло, собаки перестали гавкати, люди взялися за свою попередню роботу. Розповідали: відповіддю на запитання, – що несеш і куди йдеш?, – «рижий» був незадоволений, бо селянин був не зайнятий роботою серед білого дня, коли усі мають працювати. Якось і ми з мамою потрапили під пильне око коменданта. У нас була корова – первістка, вона влітку отелилася в полі, і ми забрали мале телятко на візок, а невеличка корова, сама ще, мов теля, йшла біля нас, такою процесією ми прямували додому. Раптово з'явилася бричка з постійними пасажирами і зупинилася поряд з нами. Зійшли рижий вівчаркою і перекладачка. Що ви везете? Я мовчав і лише крадькома вивчав, куди зможу втекти, якщо почнуть бити, хоча шкода було телятки. Мама, також перелякана, сказала, що корова привела теля, і ми його веземо додому. Німець, почувши це, подивився на телятко, посміявся, через перекладачку схвалив наші дії і дозволив їхати далі.

З практики відомо, що як і серед своїх людей, так і серед ворогів, є добрі і злі. Селянка Ксенія Бур, про важку долю якої уже розповідали, на початку 1944 р., коли неподалік проходила лінія фронту і в селі було повно німецьких вояків, народжувала свого первістка Василя, а в хаті проживало шестеро німців. Природа неблаганна, вона не знає, що люди між собою ворогують, вбивають одне одного, нове покоління людей продовжує народжуватися. Один з німців, який спостерігав за поведінкою породіллі та присутнього біля неї чоловіка Тимоша, покликав його вийти з хати, через якийсь час вони повернулись з бабою-повитухою. На другий день також німці принесли якусь череп'яну пляшку, цукор, різні солодоші і зі словами «Гут, гут» віддали мамі новонародженого немовляти. І таке бувало!

Майбутні дослідники та історики будуть вивчати і давати оцінку двом завойовникам (Гітлер і Сталін), їхній ідеології, а також поведінці німецького і московського народів. Звичайно, усі провідники загарбницьких війн є жорстокі, але між народами існує різниця. Тут, мабуть, криється коріння намагання українців відірватися від москалів і повернутися до свого історичного місця в Європі, бо Русь-Україна не тільки географічно, але й культурно, істинно європейська держава.

6.5.5. Село Лозна в горнилі війни 1939-1945 років

Війна котилася на Захід, до кінцевої мети – Німеччини та її столиці Берліна. На цьому довгому і важкому шляху відбувалися величезні і невеликі битви, були здобутки і втрати, раціональне і безглузде, але за всім стояли долі конкретної людини, населення окремих земель, поселень і всього народу. Наприкінці грудня 1943 р. і початку січня 1944 р. українське Поділля, яке з давнини відоме своєю особливістю у військовій справі, привертало увагу ворогів. Тут, на двадцятому кілометрі між Бердичевом і Улановом, проти гітлерівців стояли солдати

першого українського фронту, який очолювали відомі в історії колишньої московської імперії вояки і політики – командувач фронтом росіянин Ватутін, представники Ставки верховного командування – росіяни Жуков і Хрущов та представники української влади – українці Кальченко і Гречуха.

Перед першим українським фронтом Ставка ставила задачу здійснити Житомирсько-Бердичівську операцію проти 4-ї танкової армії ворога і вийти до Південного Бугу. Уже наприкінці грудня 1943 р. з рук у руки переходив Бердичів, але із-за недолугої організації наступу було понесено величезні втрати людей і техніки. В результаті, не досягши ніякого успіху, перший український фронт перейшов до оборони, лінія якої пролягла десь на двадцятomu кілометрі на південь від Бердичева у напрямку до Уланова – Великий Острожок, Кустівці, Пагурці, інші села. В перші дні січня 1944 р., особливо в новорічну ніч, великі втрати понесла перша гвардійська танкова армія під командуванням відомого генерала Катукова, але що сталося з тією танковою армією та її підрозділами у ті далекі січневі дні нічого не відомо, не позначено і не згадано в штабах, а у згадках одного із воєначальників усе перекручено, мов би не про ті часи і не про ту армію йдеться. Вміють москалі приховувати реальні події, переписувати історію, як вони таке вчинили з історією древньої Русі, привласнивши навіть її назву – Русь.

А події відбувались ось як. Фронт стояв всю зиму між Бердичевом, де розташувалось командування більшовицьких військ та Улановом, де перебувала якась частина німецького командування з невеликим військовим підрозділом. Про стратегічну цінність у військових справах місцевості навколо Уланова, випробувану ще в далекі часи татарських набігів, мабуть знали гітлерівські і сталінські штаби. Сусідство з лінією фронту давалося взнаки жителям більшості навколишніх селищ та сіл, люди були шоковані баченням і почутим, а тому з рабською покорою стогнали від страху і непосильної роботи, треба було рити траншеї та окопи то для гітлерівських, то для сталінських вояків. Народ відчував близькість фронту, який не давав

спокою ні вдень, ні вночі, його турбувала постійна стрілянина зі сторони і гітлерівських, і сталінських військ, відступаючи німці нервували, вони влаштовували постійні облави, за будь яку надуману провину вбивали мирних жителів, фізичні та нервові сили дедалі більше і більше виснажувалися. З нетерпінням люди очікували на порятунок, усвідомлюючи, що впродовж всієї зими здавалося визвольна сила більшовицьких військ рядом, а руху ніякого, гітлерівці чинили відчайдушний опір. Це була гірка правда, дві великі ворожі сили стояли одна проти іншої не менше трьох важких зимових місяців і чогось очікували, але якоїсь великої битви чи наступу так і не наважилися розпочати. Історія, народ ще не знали, що командування двох ворожих армій перед тим як зупинитися і простояти цілу зиму без рішучої битви, здійснювали розвідувальні бої, щоб пересвідчитись у достовірності розвідки щодо переваг ворожих фронтів та можливого наступу з обох сторін. Уже набутий свіжий досвід показав, що кожній армії, з погляду військової доктрини, не вигідно було наступати, особливо побоювались території в трикутнику Південний Буг – Снивода – адже навкруги западня, саме там, на Сниводі Литовський князь Ольгерд у 1362 р. розбив татар, про це також мабуть знали воюючі сторони, але народ про це не здогадувався, як і не відав про трагедії, що відбувалися навкруги.

Звичайна справа, коли у битві хтось когось намагається перехитрити, але головна прикрість у цій ситуації полягала в тому, що у власній країні у цей мішок, де стояли німці, потрапило радянське танкове з'єднання. Думаю, що в наступні багатоліття історики шукатимуть ціль, яку радянське командування надумало досягти, провівши розвідувальну операцію в зимовий період новорічної ночі 1944 року. Про те, що сталося у новорічну ніч 1943-1944 рр. розповів уцілівший танкіст, якого випадково зустріли хлопці з села Чернятин, який спався і залишився живий, – у нас було сорок танків і, напевно, усі вони знищені, – здається ми потрапили мовби в мішок⁴¹².

---

⁴¹² Панасюк Б. Я. На берегах Сниводи. Вибрані твори. Аграрна наука, К., 2008, Т. 5, -С.195-217

Наші танки прорвались зі сторони Бердичева, рухаючись єдиною дорогою через німецьку лінію фронту, проскочили місточок і увірвалися в селище Уланів, де ми тепер знаходимося. Вже на карті, яку нам показували перед боєм, було видно, що вся наша бойова техніка прямує в засідку: з двох сторін вода, попереду німці і річка Снивода, що впадає у Південний Буг; позаду місточок, через який танки проскочили і опинились в западні, де на нас чатували німці, які дорогу назад миттєво і міцно заблокували. Трохи подумавши, він продовжував, мов би розмовляючи сам з собою, або скаржився матері чи батькові, – ніякого маневру ні назад, ні вперед, ні вправо, ні вліво, повсюди перепони – вода і болото. Більшість із сорока танків було розбито у центрі Уланова, а решта розбрелися в інші села, де також загинули. Таке сталося тому, що німецьке командування, одержавши повідомлення щодо наказу про наступ радянських військ, серед яких особливе завдання ставилось перед танковою армією Катюкова, яка була зобов'язана вчинити стрімкий наступ з Житомирсько-Бердичівської лінії фронту на Уланів і вони належно приготувались..

Потерпівши невдачу у танковій розвідці, радянське командування ще два місяця не наважувалося штурмувати німецьку оборону, йшло відносно тихе протистояння двох ворогуючих армій. Тільки на початку березня 1944 р. німецькі війська розпочали відступати, але радянські частини спочатку не йшли на Уланів, а трималися лівого берега Сниводи у напрямку Південного Бугу, звільняючи села, що на ньому були розташовані. Якраз на протилежному від Чернятина лівому березі Сниводи, за невеличким мальовничим дубовим ліском, розкинулось село Лозна. З лінії фронту взимку 1943-1944 рр. до Лозни прямували не тільки німецькі танки, до села долітали й снаряди з радянських гармат із-за чого мирні жителі тремтіли від страху і навіть гинули від зброї своєї ж армії. В селі стояли німецькі солдати, вони прикриваючись мирним населенням, обстрілювали позиції радянських військ, а це свідчить, що жодна з ворогуючих сторін не брала до уваги біди конкретної цивільної людини.

Серед зими посланий снаряд з радянської гармати влучив у сільську хату місцевого селянина Недорізанюка Михайла. Снаряд вибухнув на горіщі, зруйнував стелю в хаті, де мешкала велика родина із семи осіб, після цього хата стала непридатною для житла, а під сволоком, що впав, загинула семирічна дівчина. Інший радянський снаряд влучив у господарську будівлю селянина Лозни, у якого загинули корова, теля та свині, багато було смертей і в сусідніх селах, але про це дотепер мовчать, тоді боялись, а тепер нікому згадати. У селі безліч різноманітної військової техніки, під відкритим небом повсюдно, обабіч доріг величезні склади артилерійських снарядів, навіть без охорони, повно гітлерівських солдатів, які приїздять з передової. Було видно, що ворожі солдати стомлені, виснажені, не бриті і, видно, голодні, не даремно у селян вони забирали все, що можна було використати на кухні для приготування харчів зголоднілим чужинцям, німецькі фронтовики відпочивали день-два і знову на передову.

Кінець зими, фронт розпочав котився на захід, бездоріжжям рухались ворожі війська, цілодобово навкруги клекотіло і гриміло – літаки, гармати, танки, військові документи свідчать, що з початку і до кінця березня 1944 р. в центрі українського Поділля – Вінниця, Проскурів, Тернопіль відбувалась жорстока битва, небачена з часів Курської дуги, коли в оточення потрапили величезні гітлерівські війська. Проте, із-за обезкровлення армії першого українського фронту, уже під командуванням Жукова, прорахунків в організації оточення німецьких дивізій, не вдалося завершити знищення крупних ворожих сил, і німці зуміли вийти з оточення, з якого, здавалось, для них виходу уже й не було. Проти ворогів виступила навіть природа, повсюди вода і суцільне болотяне місиво, а тому, побоюючись потрапити в оточення і полон, гітлерівці прискорено залишали українське Поділля. Раптове зникнення ворогів уже відчувало населення, яке готувалось до ще гіршої своєї долі у цій страшній війні.

У березневі дні дедалі сильніше пригрівало сонце, даруючи тепло людям, доведеним до відчаю, а подільська земля перетворювалася в суцільне місиво снігу, води і землі. Той, хто не бачив березневої розквасі українського Поділля, не здатен зрозуміти, що це таке: вся територія подільського краю перетворюється в суцільне болото; дороги, мовби річечки, з чорним місивом завглибшки півметра; повсюди земляна рідина з глибокими ямами і вибоїнами. В кожному населеному пункті всі доріжки та стежечки також важко прохідні, їх можна обминути, але тільки в добротних чоботях чи в резиновому взутті. Тоді уже відкрито поширювались анекдотичні перекази, з політичним підтекстом «Спасибі Сталіну – грузину, що взув нас у резину». Все це позбавляє можливості вільно долати навіть незначні відстані не тільки людині, але й гужовому, а особливо механізованому транспорту. Українське непрохідне болото перетворилось таким чином у непередбачуваного помічника сталінським військам, так як їхні танки з успіхом долали непролазну багнуку, мабуть були пристосовані. Німці ж зі своєю технікою не були підготовлені ні морально, ні технічно до раптової появи такого непередбачуваного бар'єру на Поділлі, їх охоплювала безпорядність, вони залишали грізну зброю і втікали, нерідко пішки, безліч вантажних автомашин і танків, величезні склади снарядів і мін залишались обабіч болотяних шляхів. Подібне спостерігав автор у березні 1944 року.

Гітлерівці рятувались втечею, але для жителів прифронтових сіл випробовування далеко не закінчилися. В один із березневих днів німецька військова влада призначила строк, коли треба буде й жителям багатьох сіл, разом з ними, вирушати у невідому і важку дорогу на захід та ще й непрохідною багнукою. Жителі села Лозна очікували евакуації, що її німецьке командування мало намір здійснити з якоюсь невідомою стратегічною метою, мабуть, думали прикритись уже живим щитом. Усіх, від малого до старого, огорнула тривога, ніхто не знав, чому і для чого всіх селян з худобою окупанти наказали евакуювати у західному напрямку до Вінниці.

Усе свідчило, що це був відчайдушний маневр захисту від оточення, селяни продовжували готуватись до важкої дороги, бо знали, що за відмову німці вбивали. Наша сім'я жила в центрі села Лозна і складалась із п'яти чоловік – дід Харитін, його дочка Зінаїда та її троє дітей. В сім'ї на двох малолітніх хлопчаків була одна пара гумових калош, якими користувалися поперемінно. Найменша сестра також не мала зимового взуття, але для неї готували спеціальний «транспорт»: дід Харитін змайстрував із дощок санки, в які хотів запрягати корову; думав покласти деякі пожитки і посадити дівчинку; інші члени родини готувалися йти пішки багнукою, хоча належного взуття не було. Пекли хліб, підбирали нехитрий скарб, який був би легким і його можна було б нести в руках, бо санки були невеличкими.

На початку березня 1944 р. настала остання, перед евакуацією, тепла місячна, але повна тривоги ніч, проте селяни навіть не думали вкладатися спати, кожен займався справами, огорнутий невеселими думами. Люди очікували неймовірні труднощі, але ніхто і не подумав чинити супротив, змирились зі своєю долею, за часів окупації уже привчилися до німецьких законів і знали, що на якісь послаблення, тим більше у прифронтовій смузі, надіятись не слід, кожен підсвідомо переконувався, що треба підкоритись страшній долі. Тепла березнева ніч, тихо, світив повний місяць, видно, мов у день, але в усьому, навіть у повітрі, відчувалася якась тривога. Уже налаштовані невеличкі санчата, як важливий транспортний засіб, для цільового використання, хоча снігу вже майже не стало, возика ж робити було ніколи і ні з чого. Господар дому про це, мабуть, і не думав, він знаходився у постійному русі, щоразу виходив і заходив до хати, на його обличчі з'являлася ледве помітна усмішка, що приходувалася рудими вусами. Його ж дочка Зінаїда, навпаки, була занадто збентежена: у неї троє дітей; з складним скарбом треба було вирушати в невідому дорогу. Дочка, поглядаючи на батька, не розуміла його трохи піднесеного настрою.

– Тату, – звернулась до старого, – чому це ваше обличчя мовби сяє, якесь радісне?, На весілля збираєтесь, чи куди?

– Мені здається, – відповів батько, – що нікуди ми не будемо евакуюватися, мабуть, тому я тиняюсь з хати на вулицю і чогось очікую... В усьому селі така нині тиша, що народжує передчуття: німцям вже не до нас, вони не впевнені тепер у своєму порятунку, їх уже ніде в селі не чути.

Після цього мій дід Харитін, згадав, що у них ще є час аби сховати деякі речі на гнойовиці, де, певно, ніхто не буде чогось шукати під час відсутності господарів, а найбільшою цінністю для нього була фляга із самогонкою. Старий, як і кожен, хто готувався до виселення, твердо надіявся незабаром повернутися до свого дому і мирної праці, а тому такі речі знадобляться. Дід покликав мене, як старшого серед дітей, вийшли разом на вулицю, відчуваючи подих тепла весняної місячної ночі, розпочали готувати схованку на гнойовиці, де був давній перегній. Старому й малому здавалося, що ніщо не нагадувало якихось страждань та страшну війну, смертоносне навколишнє середовище і очікувану евакуацію. Навіть величезний склад потужного калібру артилерійських снарядів під відкритим небом, що навпроти хати, через дорогу, не викликав страху, таке зібрання смертоносної вибухівки здавалося якимись господарським майном. Ми й не довідувались, що якби хтось підірвав ті снаряди, а їх було можливо пів тисячі, то з навколишніх хат ствсь б попіл, нас також не стало б.

Раптово зі сторони частини села, розташованого біля молоді дубової лісопосадки, яку в селі за радянських часів називали четвертою бригадою, тиху нічну місячну пору сполохали собаки та ще й таким лаєм, від якого створювалося відчуття мурашиної біганини на шкірі людей. Дід перестав копати яму на гнойовиці і намагався пильно прислуховуватися до собачого шаленого хору, чим він був сильнішим, тим більше світлішало обличчя старого. Під хатою стояли санчата, вимощені сіном, у хліві відпочивала корова, якій невдовзі треба було рушати у похід запряженою в санчата, а в хаті сиділа малеча і їхня мати – усі очікували на початок мандрівки в невідомість. Дід, разом зі мною, направився до хати, сів на лаві та й каже: “Ніяк не хочеться мені ховати речі в гнойовиці, щось чує моє серце; новий місяць,

він принесе нам гарні звістки... Не сиділося старому і він в котре взяв мене за плече і показав на двері, щоб знову йти на вулицю, а коли ми вийшли і роздивлялися навколо, то помітили обабіч дороги чотирьох чоловіків у плащах, з автоматами наперевіс. Тиша, світло, ясно світить місяць, в таку пору серед ночі будь-який рух виразно порушував нічну безмовність. Ми на мить притихли, навіть затримали подих, перейшли на прицілок, бо не відомо, хто наближався, одяг їхній був непримітним. Люди зі зброєю повільно, але впевнено, трохи остерігаючись, рухалися один за одним стежиною обабіч дороги, що вкрита непрохідним болотом. Уже було зрозуміло, що це не німці, але гітлерівська окупація навчила в усьому бачити небезпеку і остерігатися її. Військові помітили діда з онуком, підійшли до нас, миттєво запитали, чи не видно німців, які без бою мали залишити село, далі солдати повідомили, що вони радянські розвідники, а невдовзі тут з'являться основні радянські війська. Розвідники попрямували обережно далі. Санки дід швиденько зтягнув до хліва, хліб та інші харчі ми забрали до хати і радісно повідомили, що евакуація відміняється.

Менше як за годину з'явилися передові військові частини радянської армії, солдати заходили до селянських хат, їх радісно вітали, пригощали. Зайшли й до нашої хати, мама виставила на стіл приготовлені в дорогу харчі: свіжий хліб, кисле молоко, сало, цибулю, навіть варену картоплю, дід з радощів виставив флягу з самогоном, що їй мав намір заховати на гнойовиці. Видно, що солдати були стомлені і не дуже ситі, бо їли все, що було на столі, з задоволенням пили самогонку. Різними словами дякували воїни за пригощання, вони відчували, що мешканці глухого подільського села, кожен окремих його житель з радістю віддали б цим молодим хлопцям усі скарби світу, адже ці жадані бійці врятували селян від неймовірних поневірянь і страждань, які їх очікували на дорогах війни. В селі, мов у бджолиній сім'ї, уже чувся тихий людський гамір, замовчали собаки, у вікнах осель засяяли вогні, ніхто не спав, до людей раптово повернулись захист і спокій, радощам не було меж.

Саме у той день Московське інформбюро повідомило, що 9 березня 1944 року «...Наші війська, перейшовши в наступ, оволоділи районним центром Вінницької області – Уланів, а також з боями зайнято 40 населених пунктів, в тому числі Пустовіти, Воронівці, Лозну, Кустівці, Рогинці і залізничну станцію Крижанівка». Через лічені дні після визволення нашого села розпочалась мобілізація до Червоної армії молодих сільських хлопчаків, декого з яких через кілька днів одягли у солдатську форму, а більшість залишили у власній одежі і разом з іншими 12-15 чоловіками села Лозна, відправили воювати в Карпати, де більшість з них загинули. Серед призваних у березні був Д. З. Грицик, якому пощастило, бо, отримавши у січні 1945 року поранення, був направлений в госпіталь до Уфи, де й зустрів закінчення війни. В листопаді був демобілізований, однак уже в грудні того ж року знову призваний на військову службу, проходив її у танкових військах Уссурійського краю і лише у травні 1950 р. повернувся до свого села. Багато наших селян, призваних зразу ж після визволення села, загинули, але про це відомості відсутні. які можливо вбили 5 солдат 09.03.1944 р.,

Автор був безпосереднім очевидцем втечі німців і визволення свого села Лозна в ніч на 9 березня. Впродовж ночі ніяких боїв, навіть вистрілів, не було чути, але виявляється вбитими солдати були, вони поховані на сільському кладовищі, а тому мабуть це були одиночні вистріли втікаючих німців неподалік від Лозни, бо в день визволення Лозни, Воронівець, Рогинець вистрілів чути не було, адже ми з дідом Харитоном у ніч на 09.03. 1944 р., готуючись до евакуації, не спали цілу ніч і все бачили і чули, що в селі ніякої битви не було.

Згідно з дослідженням історика-краєзнавця В. Маринича, учителя з В. Острожка, стали відомими імена 25 загиблих воїнів, похованих на кладовищі в селі Лозна у березні 1944 року. В московських документах, де історик одержав перелік загиблих воїнів, не сказано, що вони загинули, визволяючи село Лозну і дійсно, більшість із них загинули в інші дні і в інших місцях.

Будемо віддавати шану воїнам, які загинули у війні за визволення Поділля і захоронені на кладовищі в селі Лозна:

1. Априкян Ішхан Вартеванович 1923 р. народження, рядовий, загинув 12.01.1944
2. Гончарук Семен Макарович 1911 р. народження, рядовий, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-га стрілецька дивізія, уродженець с. В. Радзивилівка Козятинського району Вінницької області, загинув 08.03.1944 року.
3. Гончарук Роман Макарович 1909 р. народження рядовий, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-га стрілецька дивізія, уродженець с. В. Радзивилівка Козятинського району Вінницької області, загинув 08.03.1944 року.
4. Довлетбердієв Зикур Сафич 1917 р. народження, молодший сержант, командир відділення 320-го стрілецького полку 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець с. Байназар Бурзанського району Башкирської автономії, призваний Баймакським РВК (за місцем проживання – с. Твіясово Баймакського району), загинув 08.03.1944 на східній околиці села, похований на сільському кладовищі могила № 1 від південного краю 3-й в 2-му ряду.
5. Зольников Микола Іванович 1925 р. народження, молодший сержант, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-га стрілецька дивізія, уродженець с. Кузьмино Тобольського району Омської області, загинув 09.03.1944 року.
6. Когутницький Микола, рядовий, 325-й стрілецький полк 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець с. В. Развило Козятинського району Вінницької області, загинув 11.03.1944 р., похований в східній частині сільського кладовища, від південного краю могили 2-й в 1-му ряду.
7. Кусональєв Алаведи Мометнаш, рядовий, 325-й стрілецький полк 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець Нарашинського району Нахічеванської області, загинув 11.03.1944, похований в східній частині сільського кладовища, могила № 1 від південного краю 3-й в 1-му ряду.
8. Куценко Антон Іванович, 1919 р. народження, народився в Києві, призваний Ржешівським військкоматом,

- рідні проживають в м. Кагарлик на Київщині, рядовий 325-го стрілецького полку, 129-ї стрілецької дивізії, 18-ї армії, загинув 11 (08).03.1944 року.
9. Мамадов Іслан 1901 р.н., рядовий, стрілок 320-го стрілецького полку 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець Митинського району Самаркандської області, загинув 08.03.1944 р., похований в південно-східній частині сільського кладовища.
  10. Матков Іван Павлович 1899 р. народження, сержант, командир відділення 320-го стрілецького полку, 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець м. Грозний вул. Громадянська 61 Чечено-Інгушетська автономія, загинув 08.03.1944 року на східній околиці села, похований на сільському кладовищі могила № 1 від південного краю 2-й в 2-му ряду.
  11. Малащенко Яків Іванович, 1920 р. народження, рядовий, 320-й стрілецький полк, 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, військова частина 26728, уродженець с. Глибоке Бориспільського району Київської області, загинув 08.03.1944 року на східній околиці села, похований на сільському кладовищі могила № 1 1-й в 1-му ряду.
  12. Маслов Петро Федорович, рядовий, загинув 06.03.1944 р.
  13. Намазов Іслан, командир відділення 320-го стрілецького полку 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець Митановського району Самаркандської області, загинув 08.03.1944 на східній околиці села, похований на сільському кладовищі могила № 1 від південного краю 4-й в 2-му ряду.
  14. Павленко Семен Іванович 1907 р. народження, червоноармієць, 325-й гвардійський стрілецький полк 129 стрілецька дивізія уродженець с. Царьовка Коростишівського району Житомирської області, загинув 08.03.1944 року
  15. Паламарьов Денис Романович 1906 р. народження, рядовий, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-ї стрілецька дивізія, уродженець с. Хуторці Буденцовський район Воронезької області, загинув 08.03.1944 року

16. Пауков Федір Дмитрович, сержант, 325-й стрілецький полк 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець Клепиковського району Рязанської області, загинув 11.03.1944, похований в східній частині сільського кладовища, від південного краю могили 1-й в 1-му ряду.
17. Плаксін Андрій Іванович 1925 р.н., червоноармієць, номер ПТГ, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-ї стрілецька дивізія, уродженець с. Утеєвка Утеєвського району Куйбишевської області, загинув 09.03.1944 року.
18. Попов Олександр Кузьмич, 1921 р. народження, гвардії сержант 325 стрілецького полку, 129 гвардійської Житомирської дивізії, 18 армії, військова частина № 11341. загинув 09.03.1944 року
19. Персидський Микола Васильович 1899 р. народження, рядовий, 325 гвардійський стрілецький полк 129 стрілецька дивізія, уродженець м. Кіров, загинув 08.03.1944 року
20. Рассулов Алаяр 1909 р. народження, рядовий, стрілок 325 гвардійського стрілецького полку 129 стрілецької дивізії, уродженець колгоспу ім. Берія Пастаргамський район Самаркандської області, загинув 09.03.1944
21. Семенов Микола Іванович 1925 р. народження, червоноармієць, 325-й гвардійський стрілецький полк 129-ї стрілецька дивізія, уродженець с. Скупа Потудан Синелипегівського району Воронежської області, загинув 08.03.1944 року.
22. Тришин Георгій Дмитрович, 1919 р. народження, село Сталова Камського району Алтайського краю, рядовий 320-го стрілецького полку, 129-ї стрілецької дивізії, 18 армії. загинув 11.03.1944 року
23. Турукулов Іманкул, рядовий, 325-й стрілецький полк 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець с. Тулці вул. Зурська 155 Слабського району Самаркандської області, загинув 09.03.1944 року
24. Парабанов Олексій Тимофійович, 1925 р. народження, рядовий 325 стрілецького полку 129 гвардійської Житомирської дивізії, 18 армії, військова частина № 11314, загинув 08.03.1944 року.

25. Ященко Іван Єремійович, гвардії молодший лейтенант, командир відділення 320-го стрілецького полку 129-ї гвардійської стрілецької дивізії, уродженець с. Берестове Васильківського району Дніпропетровської області, загинув 08.03.1944 р., похований на сільському кладовищі в одиночній могилі № 2.

6.5.6. Лозняни героїчно бились, але...

Ще у другій половині XIX-першій половині XX століття в селі Лозна відчувалося ехо польської епохи: поляки займали ключові позиції в управлінні селом; кладовища були розділені навпіл; в селі велика кількість поляків; відношення між українцями і поляками в селі були не ворожими, але напруженими, відокремленими, підкресленими. Тепер наведені складнощі поступово зникають, бо зменшується чисельність носіїв цієї проблеми, зокрема поляків.

В години московської колонізації наші селяни продовжували битись за імперію, на фронтах другої світової війни (1939-1945 рр.) наші селяни гинули, проявляючи героїство. Наш селянин Михальнюк Панас Сергійович при наступі німців на Москву у 1942 р. зі своїм дивізіоном знищив 7 ворожих танків і загинув, йшов хлопцеві 21 рік. Сорочинський Андрій (можливо-Василь, Захар, Роман) захищав переправу через річку Сниводу, що неподалік нашого села, з ручного кулемета він знищив декілька німців, був важко поранений. На щастя його підібрали наші сусіди, селяни Кривошиїнських Хуторів, які врятували його від смерті, але після одужання він знову потрапив на фронт і загинув. Чимало свідчень є, що вихідці з нашого села воювали, не дивлячись на численні поранення, вони вірили більшовикам, які знущались і з них, і з українського народу, їхніх односельців морили голодом і піддавали нечуваним репресіям. Складна була доля наших селян, але гіркота в тому, що в кінцевому підсумку вони переносили такі поневіряння і гинули у битвах за інтереси таких же завойовників.

Головна причина того, що українці з давнини, перебуваючи під чужою владою (татари, литовці, поляки, москалі), складали основну, або допоміжну військову сили чужинців, полягає в тому, що серед українського народу, його князів в минулому, політичних провідників та бізнесменів в нові часи, аж дотепер, панують внутрішні духовні, політичні і економічні протиріччя за що українському народові приходиться розплачуватися, віддаючи життя у битвах за інтереси чужинців. Тільки тепер (XXIст.) б'ються українці виключно за свободу свого краю, народу і української держави, прикро, що загарбниками були й залишаються москалів, для яких нещодавно українці служили і за них віддавали своє життя.

Для прикладу, наведемо складнощі, що випали на долю Сухіна Івана Гавриловича (12.07.1915-02.01.1991), який народився в селі Лозна, але жив і працював у сусідньому селі В. Острожок. Чому саме про нього розповідаємо? А тому, що він – син одного із перших голів сільради нашого села. Неймовірно важкий шлях пройшов землероб, ставши солдатом, щоб захистити Московську імперію і більшовицьку ідеологію. Народився Сухін Івана Гаврилович у селі Лозна в сім'ї Сухіна Гаврила Пилиповича, який був головою сільради села Лозни у важкі для лознян 1923-1929 рр., саме він, мабуть, розпочинав так зване розкуркулення, тобто знищення працьовитих селян, формування колгоспу, залишивши напризволяще власних дітей. Так сталося, що батько відстоював радянську владу, яка знищувала українців і його ж село та селян, залишив без належного догляду дітей, але доля склалася так, що син Іван захищав радянську владу, створену його батьком. Проте справи, що тоді творились покриті туманом, бо документи знищені, свідків уже немає, навіть онука Гаврила Пилиповича, Семененко Євгенія Іванівна, шанована в Хмільницькому районі, яка проживає у Петриківцях, не так багато знає про ставлення діда до своїх дітей та дружини.

Як годиться, Сухін Івана Гаврилович у сім років пішов навчатись у Лознянську церковно – приходську школу, але сім'ї потрібні були робочі руки, бо мати була самотня, а тому після

закінчення двох класів (1924 р) хлопця відправили пасти людську худобу, виконував й інші сільські роботи. Коли в 30-ті роки ХІХ ст. в селі появилася трактор «Фордзон», то після закінчення курсів при Уланівській МТС (машино-тракторна станція) у 1934 р., він працював трактористом у сусідньому селі Великий Острожок, де й одружився на місцевій селянці Бойко Парасці Максимівній, у сім'ї народжувались діти. У цей час Московська імперія вирішувала свої стратегічні завдання захоплення чужих територій і їй потрібні були солдати, саме українські, які добре вміли воювати.

У свої 24 роки (1939 р.) воїн Сухін І. Г. бере участь у приєднанні Західних українських земель до України, а вірніше – до Московії, бо вона ж намагалася таким же чином «приєднати» й Фінляндією руками українців, а тому туди відправляє українських вояків, серед яких був Сухін І. Г., але фінів не вдалося приборкати і воїн у середині 1940 р. повернувся, здавалося, до мирної праці, хоча вже точилася (з 1939 р.) друга світова війна. На другий день війни (23 червня) він на зборах в Уланівському РВК, і впродовж п'яти років солдат бився з німцями. Важкими були дороги перших днів війни солдата, бо це була не битва, а захист під час відступу: перший бій неподалік своєї малої батьківщини, поблизу Любара; другий біля Ржищева; далі бої біля Чернігова; важке поранення у серпні 1941 р. з повною втратою свідомості та мови; довге лікування в м. Кіровобаді Азербайджану, де солдата рятували лікар Артамонова та медсестра Алієва; після піврічного лікування одужував і набирався сили в м. Челябінську у старшої сестри своєї дружини Анни, але довго не всидів, уже у травні пішов добровольцем на фронт і став червоноармійцем 942-го окремого батальйону зв'язку.

Відступ закінчився, розпочався наступ, йшло визволення України: солдат знову був важко поранений, його засипало землею і рідним прийшло повідомлення, що червоноармієць Сухін І. Г. загинув 25.02.1943 р. біля села Іллірія Успенського району на Луганщині. Одначе, у солдата виявилася інша доля: місцеві жителі випадково знайшли і відкопали його з-під землі,

і знову – госпіталь, і зову видужування, і знову битви; Ленінградський фронт, участь у звільненні Ленінграда; далі – дороги через Прибалтику, Польщу до Німеччини; поранення і зустріч перемоги у Берліні. Україна була звільнена і, здавалося б, пора додому, до сім'ї і праці, але у Московії є ще інші воєнні справи і простого солдата, ветерана війни, майже інваліда, на якого сім'ї прийшла похоронка, направляють на сопки Маньчжурії, битися з японцями, а після перемоги довелося ще служити на Далекому Сході аж до травня 1946 року.

Нечувано й негадано захисник Вітчизни (читай – Московії) з'явився до своєї сім'ї і свого краю, з відзнаками за п'ятирічну службу (орденом Вітчизняної війни II ступеня, медалями «За відвагу» і «За бойові заслуги», іншими). У своєму селі В. Острожок Сухін І. Г. працював бригадиром рільничої бригади і механізатором, лише через 40 років йому стало відомо, що в селі Іллірія на пам'ятнику загиблих за визволення цього села викарбувано його ім'я. Таких прикладів серед українців безліч, а тому прикро, соромно і ганебно чути від зухвалого московського президента, який у 2014 р. загарбав Крим і воює з Україною на Донбасі, що мовляв москалі перемогли у другій світовій війні без допомоги українців.

Як тільки більшовицькі війська, звільнили село, розпочалась мобілізація молоді на фронт і у другій половині березні 1944 р. до війська забрали багато чоловіків з Лозни, їх без зброї, одягу і навчання направляли у бій і вони гинули, ц зокрема: Яремчук Степан Якимович, 1910 р., мобілізований у березні 1944 р., а помер від ран 04.05.44 р.; Біжук Іван Маркович, 1906 р., мобілізований в березні 1944 р. загинув 01.05.44 р.; Відерський Дмитро Степанович, 1906 р., мобілізований в березні 1944 р. загинув 23.08.44 р.; Відерський Пилип Митрофанович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., помер від ран 23.08.44. і така доля була у багатьох, кого забрали у березні 1944 р. до радянського війська і це можемо простежити за списком загиблих, що нижче подається.

Тоді ж до війська забрали 18-літніх Панаса Максимовича Колодія і Дмитра Захаровича Грицика, яким судилося пройти

важкими фронтовими дорогами, а у післявоєнні роки працювати задарма в колгоспі. Ці два селянина – унікальне явище нашого села: тим, кого забирали до червоної армії після звільнення від німців, рідко вдавалось вижити, адже багато селян, яких забрали у березні, загинули через декілька місяців, а їм, слава Богу, пощастило; були й повсюди залишалися сусідами; вони – однолітки; товаришували з дитинства; разом переживали 1932-1933 роки, рятувались від голоду, їли листя в лісі; батьки виряджали їх разом на фронт; удвох впродовж декількох тижнів перебували в окопах на передовій, зразу ж після мобілізації; кожен був поранений, але Панас лікувався в Мукчево, а Дмитро – у Чкалові (Оренбург). Кожен з них мав нагороди за битви на фронті; за працю в колгоспі: Панас Максимович – орден Леніна та орден «Знак Пошани»; Дмитро Захарович – орден Трудового Червоного Прапора. На схилі літ обох оберігають їхні діти, онуки й правнуки: Дмитра Захаровича найбільше опікають донька Міла та невістка Алла; спокій Панаса Максимовича забезпечують племінники Зарудна О.М. та Колодій Р.І., а також їхні діти – Т. В. Зарудна та В. Я. Зарудна.

*Панас Максимович Колодій і Дмитро Захарович Грицик,
18-літні юнаки, забрані до війська у березні 1944 року*

Ось що розповів про свої мирні і військові звияти за інтереси москалів житель нашого села Колодій Панас Максимович (на фото) 1924 р. народження⁴³: «У 1932 році пішов до школи і після закінчення 4 класів, щоб вижити пас свою корову і деяким селянам, за що вони давали поїсти. У 1934 році пішов до колгоспу працювати їздовим, а коли звільнили наше село у березні 1944 р., то мене забрали до війська і зразу ж потрапив у 24-ту Самаро-Ульянівську, двічі Червонопрапорну Бердичівську дивізію, а далі – у запасний полк, що стояв у Летичеві, звідтіля відправили на передову біля села Шишківці Заліщанського району. У наступні дні біля Карпат мене поранило і був відправлений на лікування до Станіслава, невдовзі – знову на фронт, але воював не довго, бо знову був поранений біля Кошиці і відправили лікувати у Кисловодськ. Знаходився в армії рік, бо уже 30 березня 1945 р. був звільнений та виписаний з лікарні і 7 квітня повернувся додому інвалідом третьої групи. Дома після війни було дуже важко жити, все зруйноване, працював у школі їздовим, далі – їздовим у колгоспі, доглядав телят. У мене є багато нагород – орден Слави, орден «Знак Пошани», орден Леніна, Орден В. В. Війни, декілька ювілейних нагород». У своїй розповіді селянин не сказав, що він багато зробив добрих справ, особливо, коли захищав Московську імперію, але як був бідним і нещасливим, так і залишався. Його знівечене життя і важка робота свідчать про таку ж долю майже більшості селян нашого села у більшовицьку епоху.

За бойові заслуги у битвах проти німців в роки другої світової війни такі наші односельці, вмираючи за чужинські інтереси, отримували нагороди від командування Радянського Союзу, які виявилися іграшками, бо вони нічого не давали ні солдатіві, ні селу, ні нації, ні народу:

- Андрощук Степана Махтейович – полковник у відставці, 3 бойових ордени;
- Білань Петро Якович, 2 бойових ордени;

---

⁴³ Записала 04.11. 2012 зав. бібліотекою села Лозна Сухін О. В.

- Біжук Степан Григорович, 2 бойових ордени;
- Струтинський Іван Васильович, 2 бойових ордени;
- Царук Микола Васильович, ордени Червоної зірки та Вітчизняної війни I-го ступеня;
- Колодій Панас Максимович, орден Слави третього ступеня;
- Довгалюк Родіон Оліянович, орден Червоної зірки;
- Сухін Трохим Дементійович, орден Вітчизняної війни I-го ступеня;
- Сухін Іван Гаврилович, орден Вітчизняної війни II-го ступеня;
- Відерський Панас Порфирович, орден Червоної зірки;
- Поліщук Порфир Хтомович, два ордени Слави, орден Червоної зірки;
- Войташ Трохим Кирилович, орден Червоної зірки;
- Михальнюк Петро Юхремович, бойовий орден;
- Станіславчук Антін Кирилович, орден Червоної зірки.

У грізні роки світової війни 1939-1945 рр. на фронтах воювало 286 наших селян, майже усі чоловіки, з яких, за неповними даними, загинуло 144 вояків, але з тих, про кого вдалося дізнатися, тільки 126 загиблих занесено у Книгу пам'яті⁴¹⁴, інші, які ми встановили пізніше, будуть занесені у наступних виданнях. Найбільш вірогідною причиною відсутності інформації про загибель мобілізованих у березні 1944 р. є ось що: в червоній армії під час війни діяв закон, який дозволяв командирам частин, що звільняли село чи місто, мобілізувати будь-кого з чоловіків за власним рішенням, а не через військомати. Звичайно, що при наступі чи відступі щоденно точилися шаленні бої, а тому командири частин, які набирали поповнення, наказу про зарахування призивників до війська, тобто конкретної частини, спеціально не видавали, а тому у мобілізованих селян не було ні зброї, ні одягу, зовсім не навчені вони йшли у бій першими, без зброї і у власному одязі. Ставало не випадковістю, а правилом, що більшість новобранців масово гинули, але звіту про загибель

---

⁴¹⁴ Книги пам'яті України. К., 1995, Вінницька обл., Т. 6, -С. 801-805.

новобранців у військових частинах не складали, бо вони не були зараховані до тієї чи іншої частини. Зазвичай тільки через місяців декілька, якщо мобілізований не загинув, його зараховували до частини, видавали зброю та одяг, хоча майже не навчали. Ось чому більшість із 160 солдатів (286-126) з Лозни, яких забрали до війська у березні 1944 р. і вони воювали, але про яких відсутні відомості про загибель. Більшовики використовували у війні українців у найлютіших битвах і без зброї, а тому загинуло їх найбільше у 1939-1945 рр.: всього загинуло вояків (убитих і померлих від ран) у війську СРСР – 9 млн, з них українців – 4,1млн⁴⁵ (45%). У москалів варто запитати, – хто виграв війну, хто гинув без зброї й одягу?

Звичайно не усіх, хто загинув, вдалося встановити, через дикунські закони більшовиків, а тому тут подається неповний список жителів села Лозна (144 чоловіки), які загинули на фронтах війни 1939-1945 років:

1. Андрощук Василь Євлампійович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., рядовий, помер від ран 09. 10. 44 р., похований. с. Кальниця, Польща.
2. Андрощук Василь Миколайович, 1918 р., Українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1943 р.
3. Андрощук Олександр Іванович, 1911 р., Українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1941 р.
4. Андрощук Роман Євменович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Загинув 1944 р.
5. Андрощук Федір Матвійович, 1905 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 30.04.44 р. Похований. м. Тумач, Івано-Франківська обл.
6. Баранюк Андрій Максимович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
7. Баранюк Василь Іванович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
8. Баранюк Дмитро Максимович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.

---

⁴⁵ Ткачук О. Кожужів: події і долі. Вінниця, 2016, -С. 61

9. Баранюк Петро Прокопович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
10. Баранюк Семен Григорович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похований м. Грот кув, Польща.
11. Біжук Іван Маркович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.05.44.
12. Бобик Артем Матвійович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р. Похований. с. Аучкен. Східна Пруссія.
13. Бобик Василь Дмитрович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
14. Бобик Василь Устимович, 1913 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похований. Краківське в-во, Польща.
15. Бобик Микита Федорович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий, Загинув 00. 12. 41.
16. Бородій Антін Єліханович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий, Загинув 01. 06. 44. Похований. с. Сопів, Коломийський Район, Івано-Франківська. обл.
17. Відерський Дмитро Степанович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 23.08.44. Похований. Радомське в-во, Польща.
18. Відерський Пилип Митрофанович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Помер від ран 23.08.44. Похований. м. Хмельницький.
19. Відерський Євген Якович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Загинув 1941 р.
20. Войташ Яків Кирилович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похований, Польщі.
21. Войцюцький Микола Савович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
22. Габінет Петро Тодосович, 1917 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 07.44

23. Герасимчук Висиль Никифорович, 1909 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 07.44
24. Грицик Василь Опанасович, 1906 р., українець селянин Мобілізований в 1994 р. рядовий Загинув 1944 р.
25. Грицик Максим Онисимович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
26. Грицик Петро Григорович, 1925 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Помер від ран 26.12.45. Похов. м. Еркень, Угорщина.
27. Грицик Петро Михайлович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Сержант. Помер від ран 03.08.44. Похов. С. м.т. Вигода Долинський р-н, Івано-Франківська обл..
28. Грицик Степан Михайлович, 1920 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.08.41.
29. Гуменюк Андрій Лук'янович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий Загинув 1943 р.
30. Довгалюк Омелян Арсенійович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Загинув 1944 р. Похов. с. Ямниця, Івано-Франківська обл.
31. Жабченко Яків Микитович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
32. Житинчук Сергій Маркович, 1923 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.01.45.
33. Жупранов Федір Степанович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.01.45.
34. Заїка Олександр Карпович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
35. Зарудний Василь Якимович, 1919 р., українець, селянин. Мобілізований в 1940 р. Сержант. Загинув 1943 р.
36. Кошук Іван Никанорович, українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
37. Киричук Панас Ісакович, 1915 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1943 р.
38. Коваль Трохим Григорович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1943 р.

39. Ковальчук Павло Степанович, 1919 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 13.06.45. Похов. с. Нідер Опюльське в-во, Польща.
40. Ковальчук Хома Тарасович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 22.10.41.
41. Колибабчук Василь Карпович, 1922 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Помер від ран 10.12.44. Похов. м. Канус, Литва.
42. Колодій Окакій Єфремович, 1894 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.10.44.
43. Колодій Окакій Федорович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1943 р.
44. Колодій Андрій Маркович, 1917 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Ст. Сержант. Загинув 12.09.44. Похов. х. Бумча, Латвія.
45. Колодій Іван Максимович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.05.44.
46. Колодій Максим Іларіонович, 1911 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
47. Колодій Нестор Тодорович, 1911 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
48. Колодій Юхим Дем'нович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.03.43.
49. Косов Василь Петрович, 1915 р., Курська обл., росіянин, селянин. Мобілізований в 1941 р. Сержант. Загинув 1943 р.
50. Лашук Іван Юхимович, 1902 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Помер від ран 07.09.43. Похов. с. Успенівська, Донецька обл.
51. Лозовий Митрофан Єфремович 1894 р.. українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. Івано-Франківській обл.
52. Мадай Іван Якимович, 1898 р.. українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 26.05.44. Похов. С. Сопів, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл..
53. Маланчук Петро Тодорович, 1904 р.. українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р.

54. Мали шевський Сергій Петрович, 1902 р. Українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. Івано-Франківська обл.
55. Матвієв Павло Терентійович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. рядовий. Помер від ран 21.01.42. похов. С. волоська Балаклея. Шевченківський район. Харківська обл.
56. Миколук Арсен Іванович, 1906 р. українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. рядовий. Загинув 1944 р.
57. Михальнюк Микола Давидович, 1921 р., українець, Селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
58. Михальнюк Панас Сергійович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
59. Мишківський Броніслав Володимирович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Сержант. Загинув 09.03.44. Похов. х. Безіменний. Естонія.
60. Наконечний Василь Володимирович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
61. Наконечний Данило Харитонович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.03.44.
62. Наконечний Іван Михайлович, 1917 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
63. Недорізанюк Яків Іванович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. Польща.
64. Недоснований Іван Якович, 1920 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 10.08.44.
65. Недоснований Яків Андрійович, 1901 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1941 р.
66. Омельчук Василь Микитович, 1923 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Курсант. Загинув 18.02.45. Похов. с. Бери, Бельське в-во, Польща.
67. Омельчук Григорій Сергійович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1945 р. Рядовий. Загинув 00.03.44.

68. Омельчук Іван Каленикович, 1925 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Помер від ран 17.08.44. Похов. с. Зизлув, Краківське в-во, Польща.
69. Омельчук Іван Сергійович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.05.45.
70. Омельчук Ілля Романович, 1914 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
71. Омельчук Павло Васильович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
72. Омельчук Павло Романович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р. Похов. с. Великий Рат, Чехо-Словацчина.
73. Остропільський Степан Микитович, 1919 р., Рядовий. Загинув 1941 р.
74. Ошівський Петро Якович, 1920 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. Токмацький р-н, Запорізька обл.
75. Пальчик Андрій Іванович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1941 р.
76. Пастушенко Василь Купріянович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 29.03.44. Похов. Хмельницька обл.
77. Петросян Вані Саркісович, 1912 р., с. Шахназар, Вірменія, вірмен, службовець, Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. с. Хлібчин, Снятинський р-н, Івано-Франківська обл.
78. Поліщук Григорій Максимович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1942 р.
79. Поліщук Дмитро Опанасович, 1926., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 25.03.45. Похов. м. Найнштедт, Німеччина.
80. Рабійчук Дем'ян Дмитрович, 1924., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 24.06.44. Похов. с. Сопів, Коломийський р-н, Івано-Франківська обл.
81. Сенік Кіндрат Маркович, 1904 р., українець селянин, Мобілізований в 1914 р. Ст. сержант. Загинув 1943 р.

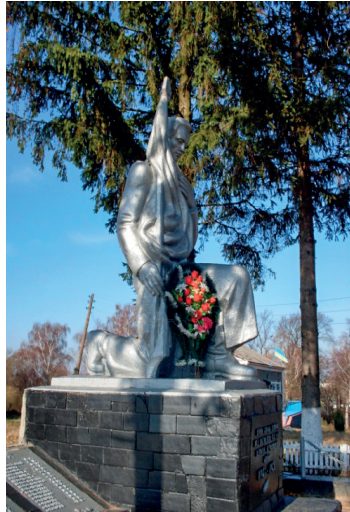
82. Сидорук Андрій Акакіович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.03.44.
83. Сидорук Арсеній Акакійович. 1915 р., українець, селянин. Кадрович. Лейтенант. Загинув 1942 р.
84. Сидорук Василь Акакійович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
85. Сидорук Василь Дем'янович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похований в м. Мендзасухе, Радомське в-во. Польща.
86. Сидорук Гнат Софронович, 1912 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув. 01.07.44. Похований с. Марківка, Коломийський р-н. Івано-Франківська обл.
87. Сидорук Давид Васильович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.06.44.
88. Сидорук Дем'ян Андрійович, 1926 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944. Мол. Сержант. Загинув 03.02.45. Похований. Східна Пруссія.
89. Сидорук Микола Кирилович, 1902 р., українець. Селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув. 1944 р.
90. Сидорук Микола Денисович, 1925 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув. 03.07.44. Похований. м Косів, Івано-Франківська обл.
91. Сидорук Мойсей Софронович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований 1944 р. Рядовий. Загинув 07.08.44.
92. Сидорук Павло Фадейович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941. Мол. сержант. Загинув 07.08.44.
93. Слободянюк Василь Іванович, 1922 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р., молодший сержант, 01.10.44 загинув.
94. Сидорук Степан Іванович, 1924 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., рядовий. 01.05.45 загинув.
95. Сорочинський Василь Андрійович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., рядовий, загинув 1945 р.

96. Сорочинський Захар Якович, 1905 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Мол. сержант. Загинув 12.02.45. Похов. с. Цірхов, Німечина.
97. Сорочинський Роман Якович, 1907 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., рядовий, загинув 1945 року.
98. Сошинський Володимир Едуардович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р., рядовий, 21.12.41 помер від ран, похований в Орловській області.
99. Сошинський Ульянов Іванович, 1904 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., старший сержант, загинув 1944 року.
100. Степчук Макар Семенович, 1906 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.03.44.
101. Страшевський Зигмунд Людвігович, 1924 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
102. Страшевський Йосип Іванович, 1926 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 18.10.44. Похов. с. Нижня Писана, Чехо – Словаччина.
103. Страшевський Томаш Людвігович, 1908 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
104. Струсь Яків Семенович, 1916 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
105. Сухін Дмитро Вакулович, 1912 р., українець. Селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1945 р. Похов. с. Ново, Угорщина.
106. Сухін Мусій Романович, 1919 р., українець, селянин. Мобілізований в 1940 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. с. Мар'янівка, Барський р-н.
107. Теплицький Микола Якович, 1914 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.05.44.
108. Ткачук Петро Якович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
109. Филенюк Овсій Панасович, 1918 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1945 р.
110. Филенюк Олексій Євтихійович, 1924 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 00.11.44.

111. Цілик Михайло Микитович, 1916 р., українець, селянин. Рядовий.
112. Цісар Йосип Йосипович, 1906., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
113. Ціснецький Антон Олексійович 1921 р. Рядовий. Загинув 00.05.44.
114. Ціснецький Олександр Олексійович, 1906., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1941.
115. Ціснецький Федір Петрович 1914 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р.
116. Шевчук Василь Іванович, 1917 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. Польща
117. Шкорба Олександр Юхимович, 1921 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Ст. Сержант. Загинув 00.07.44.
118. Шкорба Олексій Юхимович, 1924 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944. Сержант. Загинув. 23.10.44.
119. Шкорба Петро Аферямович, 1914 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув. 1942 р.
120. Шкрабалюк Іван Федорович, 1919 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 00.01.1942.
121. Щеленко Андрій Мефодійович, 1916 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув 1944 р. Похов. с. Сеня, Чехо-Словаччина.
122. Яковлєв Віталій Іванович, 1908 р., українець. селянин. Мобілізований в 1944 р. Рядовий. Помер від ран 03. 07. 44 р. Похований. с. Городок, Рівненський район, Рівненська обл.
123. Яремчук Григорій Гордійович, 1910 р., українець, селянин. мобілізований в 1941 р. Рядовий. Загинув. 00.06.44.
124. Яремчук Данило Трифонович, 1905 р., українець, селянин. Мобілізований в 1941 р., рядовий, загинув 01.07.1944 р.
125. Яремчук Степан Якимович, 1910 р., українець, селянин. Мобілізований в 1944 р., рядовий, помер від ран 04.05.1944 р., похований в с. Сестрятин, Радзилівський р-н. Рівненська обл.

126. Аволян Лазар Саркисович, 1910 р., росіянин, робітник. Мобілізований в 1941 р., мол. сержант, помер від ран 28. 01. 1945, похований в Калінінградській області.
127. Архипчук Петро Тодосович
128. Ворон юк Василь Октисович
129. Колодій Максим Дем'янович
130. Страшевський Д. Я.
131. Музика А. С.
132. Ковальчук Й. С.
133. Пальчук А. П.
134. Косарський Йосип Порфиревич
135. Слободянюк Степан Іванович
136. Федоришин Нестор Сергійович
137. Сухін Іван Романович
138. Сухін З. Р.
139. Грицик А. В.
140. Струтинський Ю. Т.
141. Поліщук І. М.
142. Михальнюк Я.
143. Яремчук С. Д.
144. Андрошук Олександр

Багато загинуло людей із села Лозна у другій світовій війні, а ті щасливчики, які залишились живими і повернулись з фронтів у рідне село уже після війни, на них лягав увесь тягар відбудови вщент зруйнованого господарства, адже селу було нанесено неймовірних збитків. Робочих рук бракувало, бо за часів знищення працелюбних селян під гаслом так званого «розкуркулення», в часи голодомору та світової війни (1939-1945 рр.) загинула значна частина жителів, їхню чисельність неможливо підрахувати.

Після березня 1944 р. настала весна, оживала природа, а з нею набиралися сил і люди, вони з надією очікували закінчення війни, незнаної до того часу людством. Одначе, до її закінчення було ще далеко, і чимало лознян ще йшли неймовірно важкими дорогами війни, про багатьох з них колись будуть писати книжки, розповідати казки дітям наступних поколінь, щоб вони не були такими, які легко піддавались московському чи німецькому уярмленню, масово гинучи за їхні інтереси.

Уже після березня 1944 року започатковувалось життя селян у мирний час: сім'ям загиблих воїнів видавали жалюгідні пенсії; біля 30 сиріт було відправлено до дитячих будинків, де вони перебували на повному державному утриманні; невеличка частина селян виходили з землянок і будували примітивні хатинки; в 1947-1948 рр. на плечі колгоспників лягло висадження лісосмуг, що мали виконувати захисні функції і в майбутньому принесли чимало користі сільському господарству. Ті, хто залишився живим після страшної війни, нерідко згадують про свою долю і задумуються над запитанням: для чого селяни мучились в окупації, інші воювали і вмирали за інтереси Москви; вони ж пам'ятають і роки голодоморів, і колективізації та знищення заможних селян, і роки репресій, і накази йти у бій проти німців без зброї і у власному одязі; згадували. Що обов'язково давали випити горілки, щоб не боявся вмирати; селянин згадує сільську владу, через яку реалізувалась політика більшовиків, перетворивши кожне село у резервацію. Скажімо, колгоспники та їхні діти ні до війни, ні після не мали права без дозволу сільського начальства виїхати з села навчатися чи працювати у місті – потрібна була довідка з сільської ради та ще й завірена круглою печаткою, а для чоловіків обов'язкове зняття з військового обліку, чого багатьом не вдавалось досягти, бо треба було йти у москалі. Така система підневільного становища селян зберігалась до 1962 р., нерідко найбільш сміливі, особливо коли ще й одержали паспорт, то тихенько висловлювали незадоволення рабським становищем, чимало колишніх воїнів також промовляли з гіркотою на мові москалів: «И за что я, братцы, воевал?».

ЕПОХА ВИХОДУ УКРАЇНЦІВ З РАБСТВА

---

*І забудеться срамотня
Давня година,
І оживе добра слава.
Слава України ...*

Тарас Шевченко

Наша країна, у тому числі українське Поділля, усі села і селища, була багатівіковою колонією багатьох країн, а як свідчить історія, перехід до свободи і волі, потребує багато часу і величезних зусиль. Тому, українцям не слід ремствувати, треба братися за виробничо-соціальну працю. Минали часи масового переходу волелюбного народу древньої Русі спочатку до малоросів, а згодом до хохлів, але в генетиці сучасних українців незалежної держави закодовані всі приниження, страждання, поразки, зради та хитрощі предків заради виживання, а їх значно більше, ніж перемог і радощів, яких вони одержали впродовж більше семи віків рабства. У 1917-1921 рр. відбувалась Українська революція виходу з московського рабства, формувалась Українська Народна Республіка в три етапи: Українська Центральна Рада (1917-1918 рр.); Гетьманат (1918 р.); Директорія (1918-1920 рр.). На тодішню українську політику впливали такі відомі особистості,

яких тепер шануємо – М. Грушевський, П. Скоропадський і В. Винниченко, але саме вони своїми особливими поглядами на відносини України і Московії не змогли допомогти українцям у ті складні часи революції, що призвело до її поразки. Основна причина цієї прикрої невдачі відродити і відстояти колишню велику державу Русь-Україну полягає у неузгодженості дій між істинними патріотами України, зокрема, Симоном Петлюрою та іншими, і прихильниками федералізації України в Московській імперії – М. Грушевським, П. Скоропадським та В. Винниченком, які своїми антиукраїнськими універсалами залишили Україну у складі Московії на 70 років.

У 1991 році Україна одержала незалежність, але більше ніж за чверть століття (1991-2018 рр.) самостійного господарювання ми втратили й те, що мали: села зруйновані; людність країни зменшується із-за втечі за кордон і високої смертності; за смертністю населення Україна знаходиться на першому місці в Європі і другому у світі; вивозимо сільськогосподарську сировину за кордон, а звідти ввозимо дороги і не якісні харчі. Відбувається це тому, що українська еліта, як уже показано вище, в усіх селах та містах, яка здатна мислити і працювати, у першій половині ХХ ст., після поразки української революції (1917-1921 рр.) була розстріляна, згноєна у тюрмах, сім'ї розпорошені на просторах Московії. Залишились раби, які на панщину ходили та обслуговували сільське і міське панство, москалів та інших загарбників, а ми, їхні нащадки, тепер господарюємо в селах, селищах, містах і в незалежній Україні.

Це якраз результат знищення думаючих і працюючих селян, залишивши господарювати нащадків тих, хто не вмів і не бажав працювати – бобилі, наймити й городники, обіцяючи їм «Кто был ничем, тот станет всем». І це не їхня провина, а результат того, що впродовж багатьох століть (7,5 століть) у нас сталася природна негативна генетична селекція населення країни Русь – більше стало так званої голоти (наймити, бобилі, городники), переважає

чисельність нащадків тих, «хто був ніким», які управляють тепер країною, наукою і мистецтвом, формують політику здебільшого заради наживи. Творчих особистостей замало, а та невеличка частина нащадків кмітливих, працелюбних і підприємливих українців, знаходиться в оточені нащадків голоти і їм не вдається щось зробити, їх голота не допускає, щоб покращити справи в незалежній країні.

Таким чином: в минулому – український народ, у тому числі й наші селяни, усі сім з половиною століть були голодними і знедоленими, обідраними і обікраними; тепер, після здобуття незалежності, – повсюди панує непослух, нерозуміння один одного, свавілля, наклепи, злоба і підлість, суцільна корупція. Не тільки новітні багатії, але й усі наші президенти незалежної України переважно вихідці з села, а ще й являються нащадками бобилів, наймитів і городників, тобто голоти. Це саме ті, які не дуже вміли думати й працювати на користь громади, у них на першому місці власні інтереси, як вижити в підневільні епохи, тобто ними керує рабська філософія. Скажімо, якби у першого чи другого президентів незалежної України діди і прадіди були заможними, яких називали куркулями, то ні один з них не був би комуністичним ідеологом країни чи парторгом крупного військового заводу, а тому на своїх посадах президентів нашої країни вони працювали з рабською ідеологією. Психологія раба не сумісна з концепцією незалежної і успішної держави, але щоб позбутися звичок малороса, хохла, маленького українця, який звик до меншовартості, корупції, поразок і зрад потребується після 1991 р., як відмічалось, щонайменше три-чотири покоління (75-100 р.)⁴¹⁶. Можливо наступні покоління, дивлячись на безладдя, викликане безсиллям в державі і краї, зададуться справедливим запитанням, – як довго ми рабство своє проводимо? Кожен українець має не забувати, що сила викликає силу, а безсилля породжує ще більше безсилля.

---

⁴¹⁶ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Ніжин, 2015, вибрані твори, Т. 9, -С.329

7.1. Довгий шлях формування Української Держави

*Ті, хто розбити кайдани
Вміє своєю рукою, –
Той тільки вільним і стане:
Воля живе боротьбою!*
Борис Грінченко

Впродовж XIV–XX ст. територію Русі займали ряд країн, які і визначали долю її народу, зокрема й Поділля, звичайно й нашого села Лузна-Лозна, багато століть⁴¹⁷: спочатку татари, а далі вражаючих успіхів досягла Велике князівство Литовське, яке впродовж двох століть (1362–1569 рр.) створювало для українців сприятливі життєві умови; впродовж століть більш потужна, чисельна і агресивна Польща поступово витісняла литовців з українських земель, що закінчилось Люблінською унією (1569 р.); з півночі на землі Русі наступало царство Московське, яке швидко міцніло; з Півдня землі Русі знаходились під постійними набігами сил Кримського ханства, яке мало зв'язок з всемогутньою Оттоманською імперією. Якраз перебування сім з половиною століть в рабстві стало шкідливою перепоною у створенні української нації, ми так і залишались етносом⁴¹⁸, який підкорявся чужинцям, а «типичним прикладом...покірливого етносу, що не усвідомлював власних інтересів, донедавна були українці. Багато з них розмовляли українською мовою, співали українські пісні, носили вишиванки, їли вареники і покійливо гинули за імперські національні амбіції сусідів»⁴¹⁹.

Народи Поділля віками віддавали завойовникам усе, що мали: матеріальні і духовні цінності; історію, науку і культуру; звичаї і свободу; нарешті фізичну працю і життя.

---

⁴¹⁷ Субтельний О. Україна. Історія. К., «Либідь», 1991, -С.77-78

⁴¹⁸ Етнос, етнічний-той, що належить до якогось народу, його культури, традицій

⁴¹⁹ Залізняк Леонід. Від склавинів до української нації. К., Вид-во «Українська бібліотека», 20-04,-С.5

Билися і гинули українці за інтереси чужинців: литовців у битві Ольгерда з татарами; українські козаки захищали польські кордони з європейськими країнами; за москалів українці билися найбільше – у війську царської армії покiрливо воювали чверть столiття, у вiйни мiж Сталiним i Гiтлером 1939-1945 рр. українців використовували без зброї і одягу, в Афганістані завойовували чужу землю для москалів, вбивали людей в Чехословаччині. Ще й тепер нашим селянам приходиться нести квіти до пам'ятників воїнам, які примусово загинули у тих загарбницьких війнах, замість того, щоб молитися за них. Тільки тепер, у роки незалежності, українці з величезними труднощами намагаються перетворюватися у націю⁴²⁰.

Про становище українців в епохи татарського, литовського, польського і московського панування можемо зробити деякі висновки, які вкрай не втішні дотепер: перше, малесенька литовська держава визволяла українську землю від татар, використовуючи для війська живу силу українців, самі ж українці чомусь не бились з татарами. Про те, що коли литовці бились з татарами на Сниводі його військо складалось переважно з українців свiдчить той факт, що коли Ольгерд був на території Білорусі, то відповідно з документом «Перепись войска Литовского»⁴²¹ національний склад його війська становив «Более 95% списка – белорусские фамилии. ...И сегодня каждый белорус может найти среди своих знакомых и родственников потомков тех литвинов, сражавшихся и умиравших за свою землю». Немає сумніву, що коли Ольгерд бився з татарами на українському Подiллі, то національний склад литовського війська формували українці (95% українців), бо українці вмiли битися «А Литва с русинами вдруг с саблями и копьями нагрянули на них и в рукопашном бою прорвали лобные части и смешали им танцы полукругом

⁴²⁰ Нація – стійка історична спільність людей з специфічними етнічними рисами, що характеризується спільністю території, мови, побуту, традицій і звичаїв, відображення їх в суспільній свідомості та психології.

⁴²¹ Перепис Войска Великаго княства Літоускага 1528 года. Метрика Великаго княства Літоускага. Мінск, 2005

...и длинными копьями сбрасывали их с седл, словно ветер снопы в бурю»⁴²². Використовуючи живу силу українців і білорусів та їхні матеріальні ресурси Литва: перше, розпочала господарювати на величезній українській території; друге, саме русько-литовське військо розгромило і вигнало із української землі татар у 1362 р., але коли помер Ольгерд і влада перейшла до молодшого сина Ягайла, що не подобалось його старшим братам, а тому він, бажаючи втримати владу, домовився з ханом Золотої Орди Мамаєм про деякі спільні дії, проти Мамає виступив Д. Донський на Куликовому полі, де билися виключно українці, але це була битва невеличка проти битви на Сніводі.

У литовсько-польські часи старостами, каштелянами, війтами, суддями, а в московські часи губернаторами і партійними секретарями призначались лише поляки, литовці та москалі. Після битви на Сніводі(1362) і вигнання татар з української землі тільки через двісті років (1563 р.) українців в їхній країні король Польщі трохи прирівняв до польської шляхти «Наказуємо і бажаємо, щоб віднині не тільки пани шляхтичі та їхні нащадки всіх країв нашої держави, ... але й інші лицарські шляхетські чини литовського і українського (руського) народів, ...щоб вони всіма тими привілеями користувалися». На фоні такої історичної картини можемо уявити, що життєдіяльність наших прадідів залежала не від власної ініціативи в умовах нагляду татар, литовців, поляків, москалів, кримчаків, а хто що підкаже чи прикаже, бо тільки чужинці визначали для українців на їхній землі – бути добру чи злу. Скажімо після Люблінської унії (1569 р.), коли українські землі майже повністю переходили від литовців до поляків, як свідчать документи і показувала практика, взагалі ставилось під сумнів саме існування українців як окремої спільності.

Українці хоча і мляво, але впродовж віків боролися за відродження колись великої і знаної держави Русь. Унікальність

---

⁴²² Очерк по истории Великого княжества Литовского до половины XV столетия. – К., 1878. – Выпуск1,-С.149.

української історії в тому, що українська нація не здійснила жодної зовнішньої війни проти іншої сусідньої держави з власної доброї чи агресивної волі. Натомість, українці зазнавали нападу сусідніх держав і народів, що навіть прикро згадувати про це. Україна як держава впродовж віків була колонією і жила чужим життям, а тому будемо ще довго перевчатися жити власним життям, відповідати за свої вчинки, здобувати перемогу, славу і свободу, не надіючись на когось. Феномен українців полягає у тому, що не дивлячись на неймовірні складності рабської залежності вони не зникли як нація і як держава, а тому є впевненість, що свобода і незалежність буде здобута, а нація відродить свою знаменитість часів древньої Русі.

Впродовж семи з половиною століть залежності від інших держав (1240-1991 рр.) варто виділити три періоди, які мали певний успіх боротьби за формування власної незалежної держави: перший (1648-1676 рр.) – Визвольна війна під проводом Б. Хмельницького та його сподвижників за відокремлення від Польщі; другий (1917-1921 рр.) – Українська революція, що передбачала будівництво незалежної держави та вихід з Московії; третій (1991-2018 рр...) – одержання незалежності в результаті розпаду більшовицького Радянського Союзу і боротьба за зміцнення незалежності. В усі три періоди московської епохи виходу з рабства українці проходили (перші два) і проходять (третій) «сквозь пелену російської пропаганды, которая оболванит кого угодно не хуже, чем в Третьем рейхе гебельсовская»⁴²³. На жаль ця пропаганда, як складова гібридної війни проти України, призвела до поразки українців у перших двох періодах визвольної війни за вихід з рабства, третій період ще не закінчився, але важко сказати, що буде далі у війні з москалями. Розуміння того, що буде надалі, дуже важливе, бо історія – це учителька, яка має навчити весь український народ не повторяти помилок рабів і будувати наше нове життя під гаслом «Прощай немытая Россия!»⁴²⁴.

---

⁴²³ «Бульвар Гордона», май 2017, № 19, -С.8.

⁴²⁴ Панасюк Б. Я. Ренесанс Русі-України. Чорнобай, 2016, Вибрані твори Т. 10,- С. 76-155

Перший період боротьби за незалежність від Польщі – Визвольна революція (1648-1657 рр.), закінчилась поразкою і закінчилась захопленням України Московією на століття. Коли Б. Хмельницький розпочав битву проти польського поневолення, то його соратник Максим Кривоніс очолив широкі верстви селянства і козацтва на боротьбу за відокремлення від Польщі. Інший же український князь Ярема (Єремій) Вишневецький очолив частину пропольського люду, здебільшого багатії і польське населення, які боролися проти національно-визвольної революції⁴²⁵. На жаль, прояви протистояння між українськими провідниками, що відбулися в часи Визвольної війни (1648-1657 рр.), нанесли багато прикростей та поразок тоді, усе повторилось під час Української революції 1917-1921 рр., продовжуються вони й дотепер у ХХІ столітті.

Загарбання України Московською імперією, історики якої століттями тлумачили, що була якась рада у Переяславі, де було вирішено приєднатися до Московії, хоча битви проти неї продовжувалися на усій території України аж до 1676 року. У цьому контексті перш за все слід відповісти на запитання: – чи мав намір Б. Хмельницький з'єднатися з Московією, чи можливо у нього був інший вибір?; – чи варто вірити, що рабські умови, за якими поневірялись українці впродовж століть, аж до 1991 р., були підписані у Переяславі? І перше, і друге запитання у нас ще покрито мороком перекручень московськими істориками, які простежуються в праці про «Переговори обь условияхъ соединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654 гг.»⁴²⁶. Вивчення цього документа та інших першоджерел показує, що все про так звану Переяславську раду сфальсифіковане тодішньою царською владою, значно посилено більшовиками, а вся неправда описувалась московськими та багатьма українськими істориками і письменниками у такий спосіб, щоб у неї наступні покоління українців повірили. На жаль вдалося чимало.

---

⁴²⁵ Газ. День. 1-2 вересня 2017, -С.21

⁴²⁶ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому). Т10. /Переговори обь условияхъсоединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654/, С. Петербург, 1878

Документи свідчать, що намітивши, наперекір всьому захопити Україну московський цар та його поплічники в Україні розпочали нечувану діяльність, щоб спонукати гетьмана погодитись на будь-які переговори, посилаючись на те, що мовляв до царя прибували посланці з українських міст, запрошуючи царя вести переговори з гетьманом. Ще тоді розпочалась гібридна війна, у якій важливе місце належало інформаційним битвам, які руйнували Українську державу з середини. Скажімо, мовби ненароком з'явилось багато посланців і до гетьмана, і до царя з питанням переговорів⁴²⁷: тут і ходаки з Путивля прибули до Москви, щоб одержати грамоту від царя до гетьмана; інші ж ринули з Чигирина до війська, де перебував Б. Хмельницький «у насъ холопей твоихъ быть от Чигирина»; дехто спішив до царя уже з Умані «пожаловаль, велель ихъ принять под свою государеву высокую руку»; ті, що мов би побували у гетьмана, трактували «мы холопи твои были у Б. Хмельницкого ...и твою грамоту гетману отдали, ...и речъ говорили ему, и жене его, и сыну, и писарю Ивану Выговскому, и полковникамъ, и писарям, и обозничему» для яких невідомий «Ильашъ нам холопомъ твоимъ сказываль тайно: гетманъ де и все войско запорожское у тебя государя милости просятъ, что бы ты государь, и ясаулам, и ближнимъ людямъ, которые біли при гетмане. ... и сказали, что ты великий государь, его гетмана Хмельницкого и все войско запорожское, пожаловаль, велель ихъ съ городами ихъ и съ землями принять под свою царского величества высокую руку». Усі ці тлумачення агітаторівбули чітко вписані у статтях, підготовлених у Москві дяками та боярами, без участі української сторони, що були надіслані гетьману і старшині.

Ось так агітацією обставляли гетьмана Б. Хмельницького з усіх сторін, пишучи йому на не українській мові, що свідчить про заготовки тексту у Москві, або посланцями від царя,

---

⁴²⁷ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому). Т10. /Переговоры объ условияхъсоединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654, С. Петербург, 1878, -С.73-138

звичайно ж готували цих посланців – московські дяки. Мабуть гетьман про все це й не знав, бо підкупи оточення гетьмана москалі робили тоді як і тепер, а коли й знав, то не надавав значення. Саме за допущення можливостей різних маніпуляцій і підкупів Т. Г. Шевченко справедливо критикує Б. Хмельницького, що він допустивши переговори з представниками царя, не впорався з ними і в результаті сам загинув, а Україна на багато століть потрапила у рабство москалів.

Московські історики та їхні українські активісти, чомусь не задумувались, що «холопи» з Чигирина, Путивля та Умані писали московсько-татарською мовою, адже це були московські писарі. Вони нав'язували гетьманові свої умови та ще й написали, звичайно московською мовою, що гетьман, почувши «благє рішення» царя був дуже раденький «...обрадовался...и тебе государю билъ челомъ. И въ разговорахъ гетман говорилъ: с твоимъ государевымъ бояриномъ Бутурлинымъ съ товарищи видится ему в Переяславе». Отже, навіть місце, де мали б бути переговори і підписані документи, визначали у Москві, а думки та ідеї про відносини України з Московією гетьманові нав'язували московські дяки. Проте, дотепер було невідомо як це відбувалось, замовчувались важкі проблеми, яких в українців у ті часи нагромадилось чимало, зокрема, треба було вирватися з обіймів поляків і не потрапити в інші, не кращі обійми, зокрема турків. Існує чимало документальних доказів, що надумана так звана Переяславська раду (угода) є не що інше як міф і фальсифікація.

Перше, коли Україна відмежовувалась від Польщі, то треба було шукати союзників, а вибору у Б. Хмельницького майже не було: у той час свої об'єднуючі послуги пропонувала Туреччина, яка довгі роки наносила кривди жителям південних земель України, крім того, це інша віра, інша культура, все інше; поляки пропонували гетьманську булаву Брацлавському полковнику Іванові Богуну при умові, що він буде боротися проти Хмельницького, а Україну залишить у складі Польщі. З історії відомо, що І. Богун не погодився на польські умови володіння булавою, у той же час він однозначно не підтримував будь-яких домовленостей, що нав'язувались москалями. Є підстави

вважати, що гетьман Б. Хмельницький також не піддавався нав'язуванню умов так як ніде немає відомостей, що будь-які умови були підписані між гетьманом і московським царем. Можливо єдина провина гетьмана, що він не зрозумів обману і вислуховував розмови Бутурліна, який від царя прибув у Переяслав і передавав царські різноманітні обіцянки.

У написаних від руки записках про події 8 січня 1654 р., мабуть тих, хто був присутній при розмові гетьмана з царським посланцем, читаємо, що у своєму виступі гетьман сказав Бутурліну про існування в даний час чотирьох країн, які пропонують українцям об'єднатися «туть которого хотите избирайте. Царь турецкий есть бусурманъ; крымский ханъ тожь басурманъ; отъ польскихъ отъ пановъ утешенія: лучше жида и пса, нежели христианина, брата нашего, почитали. А православный великий царь восточный есть с нами единого благочестія. А будетъ кто с нами не согласуетъ, теперь куды хочеть вольная дорога»⁴²⁸. Є велика вірогідність підробки текстів на листочках окремих осіб, що гетьман саме так висловлювався, адже це був великий державний діяч про що пишуть навіть польські історики «Хмельницький був добрим організатором, чудовим політиком і дипломатом, що мріяв про власну державу на Україні»⁴²⁹.

У той складний час гетьман був керівником ще вільної козацької держави і надсилав листи до московського царя про відстоювання своїх прав, вразі підписання якоїсь угоди, але на листочках московські представники, прізвища невідомі, пишуть, що великий гетьман визвольного українського руху мовляв з усім уже погоджувався та ще й з рабським приниженням «Вашего царского величества во всемъ желательные и униженные слуги, Богдан Хмельницкий, гетманъ с войскомъ вашего царского величества запорожскимъ»⁴³⁰. Виголошував подібне

---

⁴²⁸ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому). Т10. /Переговоры объ условияхъсоединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654/, С. Петербург, 1878, -С.218

⁴²⁹ Польша-нарис історії. Варшава, 2015, -С.79

⁴³⁰ Акты, относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому). Т10. /Переговоры объ условияхъсоединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654/, С. Петербург, 1878, -С.739

гетьман чи ні, ще невідомо, адже це слова із записок тих, хто був в оточені посланця від царя, одначе, це були тільки слова під час розмови з москалями, але: немає й сліду, навіть у записочках від руки, що хтось проголошував про «воссоединение», бо розмова відбувалась на приїзжому дворі; не згадується назва будь-якого документа, який був би підписаний гетьманом не тільки з царем, але й з Бутурліним. Постає справедливе запитання, – що ж то за об'єднання двох великих країн?, – звичайно, його не існувало ні юридично, ні практично, то було для українців рабство, до якого вони потрапили в процесі царської гібридної війни.

Друге, документи і їхнє дослідження свідчать, що ніякої угоди, підписаної українським гетьманом і московським царем не існувало в принципі, адже Бутурлін не та особа, щоб вирішувати долю двох народів, хоча й з ним нічого не підписував гетьман. Про події напередодні і під час зустрічі на приїзжому дворі у Переяславі з московськими посланцями існують тільки записки від руки різних осіб, які використані московськими істориками для написання різноманітних матеріалів і промосковського корегування листів Б. Хмельницького до царя Московського, які вміщені в історичній літературі. Як видно з розрізаних невеличких записок від руки декількох осіб щодо тодішніх подій у Переяславі, які уже переписані московськими істориками на свій лад, уся надумана Переяславська рада була проголошена тільки на словах і записках московських агітаторів, ніяких угод і можливих у них підписів не існувало. З документів, мабуть підготовлених для можливого підпису Переяславської угоди на московських умовах, видно, що цар кликав гетьмана Б. Хмельницького до Москви, але він не поїхав, направляв туди своїх послів, а це вкрай не подобалось цареві і посланців затримували в казематах на довгі роки.

Дослідження підтверджують саме головне, що Б. Хмельницький і московський цар не зустрічались, а тому царського підпису поряд з підписом гетьмана України на придуманому документі в Переяславі, якого, до речі, ніхто не бачив так як його не існувало, який мов би дозволяв все духовне і матеріальне древнього українського народу забрати для москалів,

реально не існувало, були лише листи гетьмана про відстоювання державних, матеріальних і духовних прав українців, які Бутурлін мав доставити цареві. Ось документи, що знаходяться в московських архівах Міністерства закордонних справ і Юстиції, які стали базою для формування думок, звичайно московських, про так звану Переяславську раду: «Тетрадь книгой, в четверку, без скрепы по листамъ, писана разными почерками. Из этой тетради въ различныхъ изданияхъ печатались отрывки, по преимуществу относящіеся къ описанию Переяславской Рады 8 января 1654 года. ...более цельный изъ этихъ отрывковъ напечатанъ въ Истории Малой Россіи Д. И. Бантышъ – Каменскаго»⁴³¹.

Для історії нагадаємо, що у вище згаданому зошиті існує перелік документів (здебільшого записочок від руки, виключно на московській мові), на базі яких приєднали Україну до Московії, запровадивши рабство: «Тетрадь, сшिताя изъ расклеенныхъ столбцовъ посольства Бутурлина ...Эта тетрадь как значитъся въ ее заглавии ...содержитъ следующее: 1654 года генварь – май, отписки бывшихъ в Переяславе посольствъ (Бутурлин, Алферьев, Лопухин), для приведения к присяге всея Малороссіи въ подданство великороссийское; описание городов малороссийскихъ и посылки в оныя дворянъ для приведения тамошнихъ жителей къ присяге; обрядъ подданства; присылка в Москву отъ гетмана Хмелницкого съ грамотою къ государю Матвеева; возвращение изъ Малоросіи, приездъ речныхъ пословъ и ихъ награждение»⁴³².

Дикунство, договору ніхто не підписував, а українців москалі приводять до присяги цареві – це є класика гібридної війни Московії проти України ще у ті далекі часи. У такій війні москалі застосовували всілякі засоби, щоб прибрати до своїх рук українців, особливо застосовувались, як бачимо тепер (XXI ст.), підкупи, адже цар, відправляючи послів до Переяслава,

---

⁴³¹ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому), /Переговоры объ условияхъ соединения Малороссіи съ великою Россіею, 1653-1654/, С. Петербург, 1878, Т. 10, -С.138

⁴³² Там же, -С 139-140

виділив їм з собою багато подарунків, щоб задобрити прихильників, а це зайвий раз свідчить, що москалі просилися до дружби, а не гетьман та українці. Подарунків привезли чимало та й ще для конкретних людей⁴³³: Київському митрополиту, єпископу Чернігівському, архимандриту Печерському, гетьману Б. Хмельницькому, синові гетьмана Тимофієві, писареві Виговському (йому чомусь таємно), боярам, полковникам; подарунки складались з різних речей: гетьманові булава, шапка, прапор, багато грошей; всім також гроші; соболі, риба, мед, різні харчі; багато іншого. Тепер, в роки незалежності, ми спостерігаємо, що москалі, як і в минулому, витрачають чимало коштів для підкупу корупціонерів і зрадників в Україні, в Європі, навіть в Америці.

Матеріали зошита, де безліч протиріч та історичних неузгоджень, дають багато ідей для роздумів: перше, в переліку не існує ніякого протоколу про якусь раду, а тому не відомо хто з ким радився, адже Хмельницький і цар московський не зустрічалися; друге, гетьман посилав до Москви своїх посланців, яких затримали надовго (Самійла Богданова, Філона Гаркушу та Переяславського полковника Павла Тетерю), а в переліку вмонтованих документів про них не згадується, а з'явилась інша єдина особа, яка мов би була послана до царя, москаль – «Матвеев»; третє, гетьманові приписали чимало висловів, але в переліку документів таких висловів та проголошень не існує, можливо українці повірять українським дослідникам, що усі версії щодо подій у Переяславі надумані і сфабриковані.

Дійсно, в часи відвідувань Переяслава Бутурліним у 1653-1654 рр. провадились перемовини щодо умови поєднання України, яку чомусь уже називали Малоросія, з так званою великою Росією. З подальшого видно, що Бутурлін виїхав без будь-яких домовленостей. Цар настирливо очікував Б. Хмельницького в Москві, мабуть виключно для підписання уже підготовлених документів, але гетьман не менш настирливо

---

⁴³³ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому), /Переговоры объ условиях соединения Малороссии съ великою Россією, 1653-1654/, С. Петербург, 1878, Т. 10, -С. 139-142

посилав своїх послів, які доставляли до Москви грамоти гетьмана в яких нагадувалось московському цареві, щоб він, мовляв, не забував інтересів малоросійського народу «помните ваша милость и сами, как Бутурлинъ словомъ его царского величества насъ утверждаль, что его царское величество не только нам права и привилыя, отъ века даные, подтвердити и при вольностях наших стародавних сохранить, но и паче еще особе свои всякого чину людемъ показовати имеет милость»⁴³⁴.

Щоб цар погодився на козацькі умови гетьман повідомив його, що мовляв турки прибули з пропозицією об'єднатися і тільки для того, щоб захищатися від нападів інших держав, а наші вольності, права і віра залишалися наші, ніякої данини вони не вимагали. У Москві на це не реагували, послів затримали і не відпускали, вимагаючи приїзду Б. Хмельницького, а військовими та іншими методами тиснули на Україну. Гетьман знову послав наступного посланця з грамотою, щоб «договорились о вольности казацкіе, шляхетцкіе, духовные и всякого чина, что бы на тот часъ и привилея взяли, как о том написано в листах, къ нимъ написаныхъ»⁴³⁵. Просила залишити свої права й церква «Чтобы наши вольности церковные и духовные, такожъ привилія, строенія, которые отъ великихъ князей руськихъ и королей польскихъ подтвердити. ...чтобы есми отъ послушенства святейшого патриарха константинопольского, ...не были отдалены»⁴³⁶.

Як бачимо, документи підтверджують, що переговори в Переяславі (1653-1654 рр.) стосовно можливого підписання договору з Московією і умов, які відстоював Б. Хмельницький, велися тільки з послами від царя і не пишеться про приєднання. Посланців від гетьмана у Москві затримували (арештовували), умови гетьмана, написані в листах посланців ігнорувались, а тому гетьман особисто, українська церква

⁴³⁴ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому), /Переговоры объ условияхъ соединения Малороссии съ великою Россіею, 1653-1654/, С. Петербург, 1878, Т. 10, -С.554

⁴³⁵ Там же, -С.560

⁴³⁶ Акты относящиеся к истории Южной и Западной России. (дополн. к III тому), С. Петербург, 1878, Т. 10, -С.742

і народ український насильницькими і злодійкуватими методами потрапили у ярмо москалів, усі стали рабами, бо Московія, як писав М. Лермонтов, це «Страна рабов, страна господ». А здійснювалось таке варварство злочинно, коли москалі, мабуть без відома гетьмана, розпочали, як значиться у переписній книзі, привласнювали усі полки до яких відносилися ті чи інші українські міста і села, які мов би передавалися у відання царя Московського. В переписній книзі значиться й Вінницький полк, який знаходиться на Поділлі: «городъ Рахни, городъ Дашевъ, городъ Линцы, городъ Немировъ, городъ Винница, ...село Лука, село Хижинцы, село Ситковцы, село Нижняя Кропивна, ...И всехъ жилыхъ городовъ и островковъ и местечек и сель и деревень и пустыхъ городовъ 62»⁴³⁷.

З наведеного перепису можемо зробити принаймні два висновки: перший, це підробка, тобто самостійне творіння москалів без участі і гетьмана, і будь-кого з українців. Адже листи гетьмана, хоча і підфарбовані, але свідчать, що він ставив питання про збереження української самостійності; другий, Вінницький полк, як відомо, знаходився на Правобережжі, але в документах значиться, що й там робили перепис і приймали присягу. Чомусь наші історики типу П. Толочка і драматурга більшовицької доби О. Корнійчука не второпали, що українське Поділля, тобто Правобережжя, ще до 1795 р. належало Польщі, а його уже описували, що воно, мовляв, підлягає умовам міфічної Переяславської ради, щоб прибрати до рук і ці землі України. Усе це історична фальсифікація української національної історії.

Гетьман зрозумів куди він потрапив і заходився відмовлятися від Москви, розшукуючи інших партнерів, а це уже протистояння не тільки Польщі, але й Московії. Здійснити такий намір йому москалі уже не дозволили, він раптово занедужав і у 1657 р. помер у повному розквіті сил, мабуть його отруїли москалі, а щоб ніхто про це не довідався, останків гетьмана

---

⁴³⁷ Акты относящиеся къ истории Южной и Западной России. Археографическая комиссия. Т. 10, С. Петербург, 1878, (Переговоры об условиях соединения Малороссии с Великою Россиею. 1653-1654).-С.302-303

ніхто не бачив, як і не бачив будь-якого підписаного документа між ним і царем. Ось інформація щодо реальних дій щодо відносин України і Московії того періоду та раптової недуги гетьмана, що були приховані від історії і українського народу, що знайдені в архівах Стокгольма відносно українських справ «Коли р. 1657 Карло Х шведський вирядив до гетьмана Хмельницького та до Кримського хана свого уповноваженого, Густава Лілієнкрона, було загадано обміркувати з гетьманом яким способом й якими доводами найкраще вмовити татар нехай-би вони відкинулися від Польщі та й вирушили проти Москви»⁴³⁸. З висловленого зрозуміло, що шведи знали антимосковські наміри гетьмана Хмельницького, які сформувались у нього менше як за два роки (1654-1656 рр.) і хотіли їх використати. Однак москалі опередили шведів, бо посли Карла Х повідомили, що «навколо гетьмана не все гаразд. Насамперед гетьман уже слабкий, а Виговський, що провадив усі пересправи, не викликає довіри. Можна гадати, що як гетьман помре, він захопить усеньку владу»⁴³⁹. Ось так, гетьмана уже отруїли, він хворий, ніякої угоди ніхто не підписував, а тому розмови, підтримані москалями, що підписана угода десь зникла чи захована, суцільна брехня.

– Чому все таки Іван Виговський не викликав довіри у шведів? Та тому, що він був налаштований не в сторону Москви і не в сторону шведів, а бажав повернути Україну знову в полон до поляків. Більшовики у своїй історії нічого не згадують про нову унію або акт, підписаний 16 вересня 1658 р. (після смерті Хмельницького), який був політичним проектом перетворення федерації Речі Посполитої з двох країн – Литви і Польщі, у федерацію з трьох країн – Литви, Польщі і Руського князівства, тобто об'єднувались литовці, поляки й українці. Щось вдіяти не вдалося, бо Москва розпочала тодішню гібридну війну і проти українців, і проти поляків у якій перемогла. Ось як трактувалась згадана унія більшовиками «Гадяцький

---

⁴³⁸ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3,-С.22

⁴³⁹ Там жн, -С.23

договір 1658 р. – зрадницька угода гетьмана І. Виговського з польсько-шляхетським урядом про перехід України під владу шляхетської Польщі. За Г. д. Україна відривалася від Рос. д-ви, позбавлялася права зовнішньополіт. зносин і під назвою «великого князівства Руського» включалося до складу шляхет. Польщі»⁴⁴⁰. Проти І. Виговського виступили І. Сірко, І. Богун, І. Безпалий зі своїми військами, та ще й, незрозуміло чому запросили допомоги у російських військ Г. Ромодановського, І. Виговський потерпів поразку.

Більшовики у своїй підробленій історії стверджують, що військова поразка Виговського ліквідувала підписаний договір. Однак, це брехня, бо І. Сірко, І. Богун та інші полковники були проти договору з Москвою, який і не був підписаний. Крім того, І. Богун не погоджувався на пропозицію Польщі ще до 1654 р. дати згоду на гетьманство і повернутися до Польщі, українські витязі бажали створити Україну самостійною державою. Навпаки, з юридичного погляду підписання Гадяцької угоди гетьманом України І. Виговським повністю анулює навіть офіційно неіснуючі перемовини Московії з Хмельницьким. Підсумовуючи висловлене зауважимо, що в сучасній зруйнованій українській історії існує чимало думок щодо дій гетьмана Б. Хмельницького, але усі вони належать москалям, які будь-які докази щодо реальних справ так званої Переяславської угоди заховали, або знищили: ніде немає оригіналу підписаної угоди 1654 р.; гетьмана, мабуть, москалі отруїли, коли він зрозумів, що вони його ошукали і не виконують умов, які перед ними він ставив; тіло гетьмана зникло, його ніколи не було поховано у церкві Суботова біля Чигирина; ніякого приєднання України до Московської імперії не підписувалось, але москалі, прикриваючись фіктивними даними, твердять про «приєднання», якого в природі не існувало. Український народ і влада незалежної країни має взяти на озброєння у своїй зовнішній і внутрішній політиці реальність першого етапу формування Української Держави – Визвольна війна (1648-1657 рр.), яка закінчилася поразкою.

---

⁴⁴⁰ Українська Радянська Енциклопедія. К., 1978, Т. 2, -С.440-441

Другий період, що розпочався на початку ХХст., коли більшовики у 1917 р. захопили владу у Петербурзі, характеризується намаганням відновити велику українську державу – Русь. Відбулася Українська революція (1917-1921 рр.), результатом якої стало: видворення непрошених москалів з українських земель, навіть Троцький стверджував «не Деникин принудил нас оставить пределы Украины, а грандиозное восстание, которое подняло против нас украинское сытое крестьянство»⁴⁴¹; створювалась українська армія; формувались державні інститути; держава набирала унормованих рис; усе не сподобалось більшовикам, які опам'ятались, прийшли до тями, згадавши, що без України їм не вижити «Помните ...так или иначе, а нам необходимо возвратить Украину России. Без Украины нет России»⁴⁴².

Москалі під личиною більшовиків не церемонились з українцями і попередили їх, що ніякої самостійності ми вам не дамо і направили «Манифест к украинскому народу с ультимативным требованием к Украинской Раде (подписано В. Лениным и Л. Троцким) от 4(17) декабря 1917. От украинского правительства требовали фактически безусловной поддержки большевиков. На ответ давалось 48 часов, а при отказе Россия сочтет УНР в состоянии открытой войны против советской власти в России. На следующий день Генеральный секретариат направил свой ответ– отрицательный»⁴⁴³ і війна, гібридна, проти України розпочалася. Москалі намагались зберегти велику царську імперію, а щоб приборкали українських державників більшовики заборонили навіть згадувати про той період, коли одночасно з більшовицьким переворотом в Петербурзі, в Україні відбувалась революція. Проте неузгодженість і протистояння між верхніми керівниками української влади на початку ХХст. призвели до поразки революції.

---

⁴⁴¹ Панасюк Б. Я. Ренесанс Русі-України. Чорнобай, 2016, Вибрані твори, Т. 10, -С.154

⁴⁴² Там же

⁴⁴³ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 2, книга 1, -С.546

Подібне протистояння ми спостерігаємо і на початку ХХІст., коли відбулися Помаранчева революція і Революція гідності, але у владі так і залишаються здебільшого промосковські керівники. Колишні жителі великої, відомої в Європі і сильної держави Русь, русини з козацьких родів, роботящі, винахідливі, які вміли шанувати традиції і правила поведінки, потрапивши у рабство інших народів, особливо в людоїдські умови більшовицької епохи, здебільшого перетворювалися у людей з ідеологією жорстокості і свавілля. В усі періоди боротьби за незалежність основною причиною поразки ставала неузгодженість дій провідників, де панують не державницькі, а особисті інтереси, що є клеймом рабства.

В таких складних умовах на початку ХХст., які склалися після більшовицького перевороту в Московії, треба було будувати українську державу, якої у нас довгий час не існувало, але, на жаль, не вдалося. Впродовж цього періоду формувались і випробовувались форми державної влади та її органів: 1917-1918 рр. діяла Українська Центральна Рада, було утворено Раду народних міністрів Української народної республіки; 1918 р. – Гетьманат П. Скоропадського, коли за короткий строк (більше семи місяців) були сформовані усі органи державного управління, у тому числі Державний сенат Української народної республіки; 1918-1919 рр. діяла Директорія Української народної республіки, було сформовано Раду народних міністрів Української народної республіки. Документи про діяльність українського уряду за ці роки написані виключно українською мовою, деякі з них випадково збереглися, наперекір намаганням більшовиків їх повністю ліквідувати. Вони свідчать, що в губерніях, повітах і волостях робилося чимало і в соціально-господарських і військових справах⁴⁴⁴. Скажімо, для проведення земельної реформи утворювались губернські, повітові, волосні та сільські Земельні управи, які були підпорядковані Народному міністерству земельних справ. Селянський контроль за роботою волосних

---

⁴⁴⁴ Україна: хроніка ХХ століття (довідкові видання): а/рік 1918; б/рік 1920; в/рік 1921, К., 2005.

і сільських Земельних управ здійснювали селянські з'їзди. Про діяльність Брацлавського повіту, куди входило наше село Лозна, свідчить чимало першоджерел за 1917-1921 рр. – наказів, розпоряджень, доповідних записок, довідок. В цей період були українські керівники, які різними способами здавали Україну Московії, а були й ті, що відстоювали її незалежність. Кожен з нас бачить, що подібне спостерігається й тепер, а тому треба хоча б коротко знати прикрі складнощі, щоб не допускати помилок минулого.

Усе розпочиналось з ідеології, яку сповідували українські провідники, проповідуючи «ідеї автономії та федералізму» в Московській імперії, яку найперше відстоював М. П. Драгоманов (1841-1895 рр.), якої дотримувались також українські державники часів Української революції 1917-1921 рр.: М. С. Грушевський – відстоював державне будівництво на принципах автономії України у складі російської держави; В. К. Винниченко – формував програму, де передбачалось надання Україні автономії в межах російської федеративної держави, зустрічався з представниками Тимчасового уряду Московії, зокрема Керенським; П. Скоропадський, що походив від знаменитих українських родів, які після поразки Визвольної війни Б. Хмельницького перейшли на бік Московії, щоб користуватися своїми привілеями, також дотримувався ідеї «федерації» України. Такі теоретичні основи визначали подальші їхні державницькі дії, які проявлялись у суцільному протистоянні у верхніх ешелонах влади та боротьбі за управлінські портфелі, відстоюючи так звану «автономію»: борючись проти гетьмана П. Скоропадського, який також відстоював автономію України у федерації з Росією, але мудро розпочав керувати Україною, Винниченко ж таємно вів переговори з більшовицькими представниками у Києві Раковським і Мануїльським з метою повалення гетьманської влади; спочатку Винниченко домовився з С. Петлюрою за спільні дії, а пізніше відбувся їхній повний розрив відносин і дій; М. Грушевський зблизився з соціал-федералістом С. Єфремовим, але пішов на розрив відносин з соціал-демократом

С. Петлюрою, загострилися відносини з главою уряду УНР Винниченком. Дійсно, це були відомі вчені, письменники, історики, навіть партійні організатори, але коли прийшли до влади під час революційних подій в Україні, то кожен із них виявився безпорадним у справах українського незалежного державного будівництва, проявах здібностей в управлінських і військових справах держави.

Ось як вирішували долю України вище згадані діячі, коли в Петербурзі діяв ще тимчасовий уряд Керенського, видно із тексту заяви у Другому Універсалі Української Центральної Ради 3 липня 1917 р. українських провідників (М. Грушевський – Голова Української Центральної ради, В. Винниченко – Голова Генерального секретаріату, Х. Барановський, М. Стасюк, О. Шульгин, В. Садовський, Б. Мартос, І. Стешенко – Генеральні секретарі, П. Христюк – Генеральний писар) «ми, Центральна рада, яка завжди стояла за те, щоб не одділяти Україну од Росії, щоб вкупі з усіма народами її прямувати до розвитку та добробуту всієї Росії і до єдності демократичних сил її, з задоволенням приймаємо заклик правительства до єднання і оповіщаємо всіх громадян України»⁴⁴⁵.

Отже, відмовлялися видатні наші провідники від повного відмежування від Московії, тобто від незалежності перед тимчасовим урядом Керенського. Не випадково, коли більшовики захопили владу у Петербурзі восени, то таке їм сподобалось і їхні загони уже гуляли в Україні: за період існування Української влади (1917-1921 рр.) москалі тричі здійснювали походи в Україну агітаторів і військових загонів. Окремі документи стверджують, що навіть у липні 1919 р. більшовики уже займали Немирів і Тульчин, а тому Брацлавський повітовий комендант видав наказ такого змісту «В зв'язку з находженням в м. Немирові і м. Тульчині більшовиків і неможливості працювати спокійно в м. Брацлаві я зі своїм штабом виїжджаю в с. Чуків»⁴⁴⁶.

---

⁴⁴⁵ ЦДАВО України. Ф. 1115. Оп. 1. Спр. 5. Арк. 10-11. Оригінал.

⁴⁴⁶ Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.852-3, оп.1, спр.1

Вище ми побачили, що навіть ті, хто брався вести народ до свободи у своїй державі, і державники, і вчені, і митці здебільшого робили погляд до москалів, що можемо довідатися з думок В. І. Вернадського у розмові з міністром культури Української народної республіки (УНР) «Российское украинство, к которому я примыкал, отмежевывалось от всякого ирредентизма (irredento – звільнення від чужого панування), верило, что украинский вопрос будет разрешен на русской почве»⁴⁴⁷. Звичайно, від такого не був позбавлений М. Грушевський, В. Виниченко та інші провідники, що і стало причиною поразки у 1920 р. України від уже радянської Росії. Міністр освіти і науки часів Української народної республіки Василенко М. П. (1917-1920 рр.) писав Вернадському «Грушевский, говорят, стал на советскую платформу и значит на платформу русской федерации. Все недоумевают... Он высказался за ориентацию на Москву в статье (Ukraina, Polsko a Rusko //Pravo Lidu – Praha, 1920 -№ 139 – S.2-3.»⁴⁴⁸. У свою чергу Вернадський звертає увагу Василенка М. П., що Грушевський М. С. у своїй праці⁴⁴⁹ непомітно для себе доказує «культурное единство и украинцев и великороссов в духовном творчестве на протяжении почти всего периода их исторической жизни»⁴⁵⁰. Кожен українець має задуматись, – чи могла перемогти українська революція за незалежність у ті часи при таких провідниках?

Більш помірковані і національні українські керівники, зокрема С. Петлюра та інші уже в четвертому Універсалі 9 січня 1918 р. заявили про волю до свободи «Петроградське правительство народних комісарів, щоб повернути під свою владу вільну Українську Народну Республіку, оповістило війну Україні і насилає на наші землі свої війська красногвардейців – большевиків, які грабують хліб у наших селян і без всякої плати вивозять його в Росію, не жалюючи

---

⁴⁴⁷ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 2, книга 1, -С.770

⁴⁴⁸ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 2, кн.1, -С.320

⁴⁴⁹ Грушевський М. С. Історія української літератури. Т. 6, 9 кн., К., Либідь, 1993.

⁴⁵⁰ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 2. кн.1, -С.377

навіть зерна, наготовленого на засів, вбивають неповинних людей і сіють скрізь безладдя, злодіяцтво, безчинство. ... Народна Українська Держава повинна бути вичищена від насланих з Петрограду найманих насильників, які топчуть права Української Республіки. ... Однині Народна Українська Республіка бере в свої руки найважливі галузі торгівлі і всі доходи з неї повертатиме на користь народу»⁴⁵¹. В руслі таких тверджень і на прикладі Браславського повіту бачимо багато здійснених справ, а таке дає підстави стверджувати, що українська влада справлялась з більшовиками, бо не такі вони були й сильні, використовуючи тих же українців за допомогою своєї агітації проти так званих «багатіів», які вміло і сильно працювали у полі.

Доказом того, що в 1917-1921 рр. українці здійснили революцію і відроджували свою державу, як самостійну і незалежну від Московської імперії, відзначав академік В. І. Вернадський «Екатерина II и Павел I, восстановив крепостное право на Украине после того, как она освободилась от него многолетним казацким и народным восстанием, этим путем чрезвычайно ослабили самостоятельные течения, которые длились ... до XIX века – до политического возрождения Украины. ... Я дожил до большего – до величайшей социальной революции, падения династии Романовых-Голштейн-Готторпов и создание Советской социалистической республики»⁴⁵².

Саме в роки незалежної української держави були створені основи наукових та освітніх закладів. У 1918 р. розпочато формування Української академії наук, а 23 липня того ж року вчєні надіслали записку Гетьману П. Скоропадському, що «...дело о создании Украинской академии наук подвинулось настолько, что в течении ближайшей недели является необходимость приступить к составлению ее статута». Таким чином була вперше створена Українська академія наук і наказом Гетьмана всієї України П. Скоропадського та міністра освіти М. Василенка від 30 листопада 1918 р. академіка В. І. Вернадського було

---

⁴⁵¹ Уряди України у ХХст. Науково-документальне видання. -К. 200L-C 69-71

⁴⁵² Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 1, книга 1, -С.545

призначено першим Головою – президентом Української академії наук і уже в грудні 1918 р. на спільному зібранні академії розглянуто і затверджено чимало питань її діяльності, зокрема, в основу побудови нової Академії покладено два принципи-науківий і національний при яких академіками можуть бути тільки її науковці чи громадяни України, що визнають самостійність української культури української мови «Академіками Украинской академии наук могут быть граждане Украины и украинские ученые Галиции, Буковины и Угорской Руси», а на підставі доповіді академіка А. Е. Кримського прийнято рішення, що «Всі видання Академії обов'язково повинні друкуватися українською мовою. За бажанням автора також одною з таких мов: французькою, німецькою, англійською, італійською та латинською»⁴⁵³.

Однак, як і під час Визвольної війни (1648-1657 рр.) так і в часи Української революції (1917-1921 рр.) так і тепер (XXI ст.), москалі провадили гібридну війну, щоб Україну все таки захопити, елементи якої можемо побачити у такому дійстві: у Києві 1919 р., коли існувала українська влада, знайшовся якийсь генерал Левашов, який доказував, що будинок, де розташована Українська академія наук, належить йому і уже «Правые-русификатры (которых в Киеве было много) ночью сняли вывеску «Украинская Академия Наук», и пришлось ее восстанавливать»; академіка Вернадського, який відновлював українську науку, буквально забрали до Москви, про що він написав: «С разрешения российского правительства Академия наук СССР прислала вагон за мной и за семьей неперменного секретаря С. Ф. Ольденбурга»⁴⁵⁴.

Поряд з розвитком науки та освіти Українська влада часів Української революції вдало боролася з більшовицькими бандами, що бачимо із записки новопризначеного коменданта Брацлавського повіту Державному інспектору групи Запорізької Січі 20 серпня 1919 р. «Згідно наказу Губернського

---

⁴⁵³ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 1, книга 1,-С. 216, 580

⁴⁵⁴ Там же, -С.563-564

коменданта від 15 червня 1919 р., я приступив в м. Браслав 18 липня 1919 р. до обов'язків Повітового коменданта. Організувавши сотні я став розганяти більшовицькі банди в повіті і ті, що займали Тульчин та Немирів. ...удалось очистити весь повіт від таких банд. Тепер в повіті спокійно. Все населення цілком визнає владу Директорії і дуже радо зустрічає регулярні українські війська, котрі зараз проходять через повіт»⁴⁵⁵. Отже, у липні більшовики займали міста Брацлавського повіту, гуляли його територією, а уже в серпні їх не стало. Важкий був час, усі бились, з'явилось багато отаманів і не було відомо хто проти кого чи за кого, але більшовиків били потужно, що бачимо на прикладі дій отаманів (Орел і Пугач) в селах навколо Літина у травні 1921 р. «Ідемо біля сіл Дяківець, Медведівки, Зиновинець, Кожухова. Вечоріє. Під Кожуховом на тракті зустрічаємо 20 большевиків з їхнім старшиною. Це відділ для стягнення продовольчого податку. Обеззброюємо большевиків, їхнього начальника розстрілюємо при дорозі, а солдатів по черзі кладемо на придорожне каміння догори «нижнім тілом» вліплюємо кожному по 50 «шомполів». Після такої церемонії пустили всіх большевиків в темряву ночі. Делікатні були, хоч москалі верещали під ударами»⁴⁵⁶. І ось такі битви з більшовиками москалі називали «громадянською війною» і покоління українців вірили в таке.

В часи битви за незалежність України від Московії до Острожецької волості у 1918 р. входили такі села: Вишенька, Клітенка, Кропивна, Кустовецька слобода, Лозна, Великий Острожок, Малий Острожок, Рогинці, Ступник, Погоріла, Хуторі Кривошиїнські. На рівні волостей українська влада, наперекір складнощам, займалася й соціально-господарськими справами, зокрема, розвитком сільського господарства, охороною здоров'я, діяли відповідні місцеві органи державної влади. Зокрема, в сільському господарстві вирішувались важливі господарські і технологічні справи. Про це свідчить таке рішення на з'їзді Сільських земельних управ Пиківської волосної земельної

---

⁴⁵⁵ Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.852-1, спр.3

⁴⁵⁶ Ткачук О.І. Кожухів: події і долі. Вінниця, 2016, -С.113

управи від 25 вересня 1919 р «Скласти списки тих селян, котрі дійсно нуждаються в насінні для обсіву бувшої поміщицької землі». Саме в цей час збиралися відомості про стан погоди та її вплив на рослинництво, зокрема, 5 липня 1918 р. у Вінницькому повіті з Острожецької волості направлено інформацію «Погода была теплая и благоприятствовала растениям».

У 1918 р. в с. Лозна, крім городів біля селянських хат, для користування селянам українська влада надавала відповідно наділені, власні та орендовані землі, яких налічувалось 1115,28 дес., у тому числі 711,20 дес., які у тому ж році засівались такими культурами: озиме жито 250 дес., озима пшениця –205, гречка-65, просо-25, горох-6, чечевиця-2, ячмінь-68, овес-170, картопля-15 десятин. З цієї землі селяни Лозни зобов'язані були виростити і здати у 1918 р. державі 600 пудів м'яса, але в середині року було здано тільки 140 пудів⁴⁵⁷. До відома наших селян, саме у 1917-1921 рр. лозенські господарі одержали земельні наділи і їх використовували, зразу ж виявились вмілі господарі і ті, що не вміли працювати, які одержану землю здавали в оренду господарям, інші зовсім не одержували землю, бо нічим було її обробляти. Як наслідок в селі були господарі, яких через декілька років більшовики назвали «куркулями» чи «кулаками» і знищили, а решта так і залишились так званими городниками, бобилями чи наймитами. Вони й ставали комсомольцями, комуністами та місцевими активістами, які допомагали більшовикам у їхніх ганебних справах.

Рішення тодішньої української влади щодо аграрних проблем цінні й тепер, вони можуть підказати народу та владі, що треба і як робити, щоб виправити проведену у 1999 р. недолугу аграрну реформу. Особливу увагу цьому питанню, називаючи його «це прокляте земельне питання», приділяв тодішній керівник України гетьман П. Скоропадський. Саме за його ініціативою 14 червня 1918 р. був прийнятий урядом закон⁴⁵⁸,

---

⁴⁵⁷ Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.3593, оп.1, спр.1

⁴⁵⁸ Державний вістник. –1918, 16 черв. «Про право продажу та купівлі землі поза міськими оселями».

затверджений гетьманом, який визначав порядок продажу землі та норму земельного наділу у власність, яким передбачалось, що кожна фізична і юридична особа могла купити у власність не більше 25 десятин землі. Ніякої продажі землі ні фірмам з іноземним капіталом, ні юридичним, ні фізичним, ні іншим іноземним суб'єктам не передбачалось. Особливістю тодішньої влади було те, що вона підтримувала ініціативу вчених, щоб розширювати наділи землі у наукових закладах для проведення селекційно-технологічних досліджень. Теперішня влада, початок ХХІст., робить усе навпаки.

Приділялась увага й охороні здоров'я українців, звичайно, у межах можливостей. У вересні 1919 р. лікар Тульчинської Земської лікарні писав коменданту м. Тульчина «Становище лікарні зараз дуже скрутне за браком ліків. ...прошу дати дозвіл одержати 8 відер спирту-ректифікату на лікарські цілі». Подібні прохання були від багатьох інших лікарень та аптек, що заставило коменданта м. Тульчина написати Браславському повітовому коменданту «Прошу Вас дати дозвіл на одержання з Тростянецької гуральні 29 відер ректифікованого спирту для медичних установ м. Тульчина»⁴⁵⁹. Отож, місцева влада фундаментально займалась соціально-господарськими справами, але їй не дали продовжувати свої ж державники високого рівня, схилившись перед більшовиками та московською федералізацією.

Поряд з виробничо-соціальними проблемами вирішувались і військові справи, що бачимо із рапортів сотників Браславському повітовому коменданту «Доношу, що козаки Браславської 1-ї пішої сотні Тудін Фаддей призначається мною бунчужним з 22 липня, Мельник Грицько та Колесник Михайло чотовими 1-ї і 2-ї сотні, ... Скоп Юрко – сотенним писарем»⁴⁶⁰. Що можемо сказати про роботу Браславського повіту часів Директорії Української народної республіки? Становище було скрутне, але дотримувався належний державний порядок, біда була тільки в тому, що в столиці України промосковські більшовики маніпулювали з Московією, яка використовувала

---

⁴⁵⁹ Центральний державний архів вищих органів влади.. ф.852-2, оп. 1, спр. 2

⁴⁶⁰ Там же. ф.852-2, оп. 1, спр. 2

таке у власних загарбницьких цілях, а це дуже шкодило на місцях, де вірили в Українську державу. Москалі писали і розповсюджували в Україні фальшиву інформацію такого змісту «Українські робітники в великій більшості вже зрозуміли ..., що Центральна Рада-буржуазна, і через те перебралась з Києва до Харкова», але інша преса повідомляла, що «київські полки проти Центральної Ради не виступали і харківський з'їзд «советов» – то тільки втікачі з Києва, де їм не пощастило»⁴⁶¹. Точилася інформаційно-ідеологічна боротьба, яка була складовою гібридної війни москалів проти українців, що видно із матеріалів української газети «Нова рада» за 1917 р., де висвітлювались проблеми «Битись чи миритись?», «Нова перемога федералізму» і багато іншого.

З усього видно, що гібридна війна і брехлива агітація більшовиків завжди давала свої негативні результати. Уже 29 серпня 1919 р. Браславський повітовий комендант ліквідує свою комендатуру, але не через поразку у битві, а мабуть за вказівкою зверху, бо все відбувалось планомірно і тихо «Для ліквідації всіх справ дорученої мені комендатури призначаю комісію в складі ...»⁴⁶². Такі результати щодо здачі української державності без бою і боротьби відбувались в Україні із-за того, що Московія провадила, як провадить й тепер, потужну гібридну війну: в 1654 р., придумавши міф Переяславської угоди (ради); 1917-1921 рр., майже без бою приєднували Україну до більшовицької Московії. Становище було пригнічене і про нього М. П. Василенко, міністр освіти і науки (1917-1920 рр.) часів Української народної республіки, на початку 1922 р. писав В. І. Вернадському «...народ, которий что-то творил, вдруг точно замер, лишился энергии и бессильно бредет, точно какое-то стадо»⁴⁶³.

Після 1991 р., коли Україна одержала незалежність, аж до теперішнього часу (2018 р.) точиться так звана гібридна війна, яка дуже схожа на часи Української революції (1917-1921 рр.)

⁴⁶¹ Єфремов С. Публіцистика революційної доби (1917-1920 рр.), К.2013, Т. 1, -С.397-398

⁴⁶² Центральний державний архів вищих органів влади. Ф.852-1, оп.1, спр.3

⁴⁶³ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. Т. 2. кн.1, -С.330

і невідомо чим усе закінчиться тепер. Тому, провину за негаразди в Україні у ХХст. (Українська революція, голодомори, репресії, знищення роботящого селянства та війна) треба покладати не тільки на більшовиків, але й українців, які не зуміли боротися з гібридною війною Московії, а багато з них навіть допомагали у цій ганебній справі. Чи не подібне ми спостерігаємо й тепер, коли народ провів дві революції (Помаранчеву революцію і Революцію гідності), а державники, що невідомо звідкіль появились, тільки наживаються, свої величезні статки відправляють в офшори та поглядають на Москву. Немає сумніву, що поразки українського народу в усі часи боротьби за незалежність пояснюються протистоянням конкретних особистостей, яких інтересує не держава Україна і її народ, а власні інтереси та амбіції. Погляньмо, – як же управляли українські провідники, яких доля винесла на урядовий олімп у найскрутніші часи української держави?

На початку своєї діяльності Грушевський Михайло Сергійович у своїх Універсалах просився до Московії на правах федерації, він навіть не допускав думки, щоб Україна була самостійною, таку його філософію вправно використали більшовики, що й став основною причиною поразки української революції 1917-1920 років. Після поразки революції М. Грушевський у 1919 р. емігрував до Австрії, але ідея його федералізму тягнула до більшовиків, у них він просив дозволу повернутися і у 1924 р. повернувся. Згодом він одержав від більшовиків подяку: у 1924 р. його обрали академіком АН УРСР, а у 1929 р. академіком АН СРСР, працював у Москві та ще й дозволили йому закінчити писати основну свою працю «Історія України – Руси» (т. 1-10 в 13 кн. 1898-1936). Історія тих часів засвідчує на переконливих фактах, що більшовики Московії даремно не дають такої свободи та ще й людині, яка очолювала владу на початку української революції (1917-1921 рр.). Отже, М. Грушевському потрібна була Україна як об'єкт історичного дослідження у складі інших держав, а не як самостійна, незалежна і велика древня держава, а тому він виступав за федералізацію в складі Московії,

даруючи їй гасла⁴⁶⁴ «Хай живе вільна Україна в федерації Росії», «Хай живе майбутня федеративна демократична Росія», що й було належно оцінено більшовиками. Не даремно слова М. С. Грушевського «Біда України в тому, що нею керують люди, яким вона не потрібна»⁴⁶⁵, як не прикро, мабуть стосуються безпосередньо й самого історика.

Після М. Грушевського український уряд очолив Скоропадський Павло Петрович (1873-1945 рр.), генерал армії, поміщик, якого в результаті перевороту було проголошено (24.04.1918 р.) гетьманом України. Він, як і М. Грушевський та В. Винниченко дотримувався ідеї федерації України з Московією, але зробив чимало добрих справ для становлення української держави. Після поразки Української революції П. Скоропадський емігрував до Німеччини і звідти боровся проти більшовиків, але не проти Росії, в останні дні війни 1945 р. був смертельно поранений. Постать П. Скоропадського в українській історії не вивчена і йому не дана справедлива оцінка: його предок Федір Скоропадський походив із західноукраїнських земель і брав участь у Визвольній війні гетьмана Б. Хмельницького, загинув під Жовтими Водами; наступні його предки вірно служили Московській імперії; особисто П. Скоропадський присвятив себе військовим справам, захищаючи імперію; він непохитно дотримувався ідеї, що Україна має бути автономією у федерації з Росією; саме москалі йому всіляко пропонували українізувати його військовий корпус і назвати 1-й Український корпус; на початку 1918 р. московські офіцери і їхні українські прибічники, залучивши крупних землевласників, допомогли здійснити переворот і обрати П. Скоропадського Гетьманом України; коли великороси побачили, що гетьман багато робить доброго для України і критикує більшовиків, то уже наприкінці 1918 р. вони сприяли його поваленню.

В уряді П. Скоропадського міністром військових справ (генеральний секретар) не дуже довго працював Симон Васильович Петлюра, який у 1918-1920 рр. очолював Український уряд

⁴⁶⁴ Панасюк Б. Я. Ренесанс Русі-України. Чорнобай, 2016, -С.94

⁴⁶⁵ //Літературна Україна. 24 серпня 2017, -С.3

(Директорію). Після поразки Української революції С. Петлюра, якого більшовики ненавиділи найбільше з українських керівників УНР, у 1920 р. емігрував за кордон і звідтіль продовжував боротися проти москалів, які захопили Україну. Боротьба за незалежну Україну С. Петлюри, на відміну від М. Грушевського, П. Скоропадського та В. Винниченка, характеризується багатьма вчинками: він та інші з його оточення не звертались до загарбницької Московії і не клялись у вірності «федералізації»; на початку 1919 р. (16.01.) українська влада (Директорія – С. Петлюра і В. С. Винниченко) оголосила війну більшовикам Московії; в кінці 1918 р. влада Української народної республіки була встановлена майже на усій території України; для захисту усієї території України українські провідники, очолюючи уряд України, підписали Варшавську угоду 1920 р.; велися переговори з командуванням англо-французьких військ для захисту української революції від більшовиків; Директорія підписала в Одесі ноту з Францією про підтримку України; останні підрозділи війська Української народної республіки, очолювані командирами С. В. Петлюри, найдовше (до кінця 1922 р.) утримувались на Поділлі, захищаючи його територію. Прийде час, життя та історія покажуть діяння кожного задля України. Мабуть і згадають українці та поляки, що у 1920 р. на залізничній станції міста Вінниці зустрілися відомі провідники своїх народів, які у ті часи боролися за волю і незалежність України, Головний отаман Симон Петлюра і маршалек Юзеф Пілсудський, який проголосив на польській мові «Хай живе вільна Україна». Саме за таку боротьбу цих двох видатних особистостей найбільше ненавиділи більшовики, а тому у незалежній Україні їм слід віддавати належну шану. *Нащадкам українців треба знати, що як і перший етап визвольного руху (1648-1657 рр.) так і другий етап боротьби за незалежність та свободу (1917-1921 рр.) закінчився поразкою.*

Третій період розпочався, коли Україна раптово здобула, краще сказати, одержала у 1991 р. незалежність. Цей період неодмінно буде названий «епохальним», бо українцям вперше прийдеться не повторити помилок минулих невдач

та вирішувати безліч найскладніших проблем впродовж не менше як чотирьох поколінь (100 р.), з яких уже одне покоління пройшло (1991-2016 рр.). Москалі зробили так, що коли Україна здобула незалежність (1991 р.), то про неї ніхто нічого не знав у світі, навіть в Європі, бо нашу країну за часів Речі Посполитій прирівнювали до Брацлавського і Подільського воєводств, а в Московії за царизму це була якась «Малоросія», а при більшовиках лише одна із багатьох республік імперії. З 1991 р. Україна розпочала боротися за свою незалежність, скрізь точилися радісні, схвильовані і вкрай незадоволені розмови про стан в якому перебувало українське суспільство у Московії. Злорадно сичали й ті, хто не вірив в можливість відірватися українцям від російської імперії, – так в принципі не може бути, – пропагували антиукраїнці. Як-то я розмовляв з моєю інститутською однокурсницею, родом із Донеччини, яка перебралась на постійне проживання до Москви, то в розмові вона сказала, – що ви там «бузіте», – мовляв тріхи потрїпаєтесь і все, бо Росія вам не дозволить великої самостійності. Стало прикро, що українці так думають, але через півтора десятиліття можна було переконалися у страшенному опоріві з боку сусідньої держави, яка була володаркою всього в колишній російській імперії, навіть дум українців.

Ось чому, коли рабство багатьох століть несподівано закінчилося свободою, про яку думали багато поколінь, все таки українці не були до неї готові, особливо селяни:

Коли ж прийшла очікувана воля,

Все сталося не так як бажалось,

Слова перетворилися в мечі, життя у смерть.

Нас остається дуже мало, невпинно нація зникає.

Саме так люди, у тому числі й селяни, гуртом ввійшли у незалежну державу Україна 1991 року, яку треба повертати у колишнє русло, що ним успішно рухалась держава Русь і її народ – це не так легко і потребуються важкі десятиліття попереду. Своїм односельцям і їхнім нащадкам повідомлю, що за власними дослідженнями мені довелося зробити висновок, що для виходу з епохи рабства (750 літ) потребується

не менше чотирьох поколінь (одне покоління-25 років)⁴⁶⁶. Результати господарювання за чверть століття незалежності вражають негативні. Отже, ще будуть битви за свободу, економіку, культуру, історію і соціальні норми, для чого знадобиться біля 75 років, це не слова, а реальність.

В роки незалежності України в селі Лозна відбувалися процеси очищення від рабського минулого, зокрема, відмова від московської церкви та засудження ідеології минулого тоталітарного режиму більшовиків. Відповідно до Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» та з метою належної реалізації Закону України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарного режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки», враховуючи пропозиції громадських слухань, проведених на території населених пунктів сільської ради, сесія сільської ради Лозни вирішила перейменувати⁴⁶⁷: село Пролетар на село **Дубина**; вулиці Гагаріна – на вулицю академіка **Б. Панасюка**; Ворошилова – на вулицю **Кармелюка**; Фрунзе – на вулицю **Т. Сорочинської**; Леніна – на вулицю **Незалежності**; 1-го Травня – на вулицю **Білоцерківську**; Кірова – на вулицю **Бондарівську**.

Однак, це тільки початок духовного очищення, бо надалі ще складніше – відновити виробництво і створити селянам робочі місця, забезпечити належні соціальні потреби, особливо у лікуванні і освіті, що б відповідали європейським стандартам вільних людей, бо вільні люди мають ще й працювати та заробляти кошти для прожиття. За роки незалежності сталося таке, яке буде ще вивчатися, адже після громадянської війни, голодоморів, репресій і світової війни 1939-1945 рр. чисельність людей в селі Лозна не зменшилось, а збільшилось, перші класи були переповнені,

---

⁴⁶⁶ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Вибрані твори, Ніжин, 2015, Т. 9, -С.329

⁴⁶⁷ Лознянська сільська рада. Хмільницький район, Вінницької області, 2-га сесія 7 скликання, «Про перейменування вулиць, населених пунктів», рішення № 18, 14.12.2015, с. Лозна. Газ. Життєві обрії 26 серпня 2016.

народжуваність зростала. – А що маємо тепер, за роки незалежності?, – в селі здебільшого люди похилого віку, у першому класі 2017 р. навчається тільки двоє учнів з села Лозна.

7.2. Подолання наслідків минулого

*Стоїть столітня туга у полях,
Та нікому її розвеселити:
Пішли у міщуки селянські діти,
Міські – полів не бачили й у снах.
Віктор Баранов*

Більшовики жорстоко катували і експлуатували наших селян, за таку високу ціну вони навіть дещо зробили, хоча, у порівнянні з світовими стандартами, це жебрацька подачка: після війни (1944 р.) розпочала діяти Лознянська середня школа, де навчались учні з багатьох навколишніх сіл, було два, іноді й три класи; відкрився Лознянський кар'єр (1964 р.), він був спочатку власністю колгоспу, пізніше став державним, тепер невідомо кому належить; за даними статистики (1965 р.) в колгоспі було 1955 га ріллі, з них 95 га сінокоосу, 165 пасовищ, щорічні грошові надходження становили в межах 750 тис. крб., (у ті часи на світовому ринку карбованець прирівнювався до американського долара); у лісі побудовано дільничну лікарню (1966 р.), яка надавала селянам велику допомогу у лікуванні недуг; діяло пологове відділення, дитячий садочок; збудована нова школа (1987 р.); прокладено 11 км. електроліній, встановлено 12000 лампочок у сільських хатах і село повністю електрифіковано (1968 р.); через село проклали асфальтну дорогу (1985 р.), селяни згадують, що через село автобуси рухались постійно на Хутори –Кривошиїнські і Кустівці; жителів в селі Лозна налічувалось більше 2 тис. чоловік (1990 р.). Звичайно, усе вище наведене було мізерним здобутком, але все-таки дещо було, хоча за все заплачено велику ціну – чисельні людські жертви і матеріальні втрати.

Мені, як вихідцеві з села, вдалося дещо допомагати у будівництві і роботах, особливо коли головою колгоспу працювали Я. Ю. Сашко та Ф. І. Гуренко: було виділено скрепер для будівництва дороги через село; допомога у закупівлі вантажних автомобілів для перевезення будівельних матеріалів, лісу; для голови колгоспу виділено легковий автомобіль, яких на той час у районі було тільки два; позачергово виділялись вантажні вагони для вивезення лісу з Сибіру для Лозни, Уланова та Воронівець; виділялись різноманітні верстати для майстерні тракторної бригади, яких в Україні було дуже мало; здійснювалась допомога у проведенні газу до села і селянських хат, ще у 1975-1977 рр. на моє клопотання у Вінниці навіть розпочали розробляти проект газифікації села, але правління колгоспу цим належним чином чомусь не скористалось.

Пройшло чимало років і тільки у 1995 р. в селі була прорита перша канава для проведення газу, прокладено частину труб, а друга частина, як стверджують селяни (вагон труб) «зникла у невідомому напрямку. А сталося це, коли в село прийшов молодий, на перший погляд, діловий, енергійний керівник. Саме за його керівництва зникли теж у невідомому напрямку потужна ферма на 900 голів, добротна техніка, а люди колись економічно міцного села залишилися біля розбитого корита»⁴⁶⁸. Автор допису в газеті не наважився назвати прізвища «енергійного керівника», не будемо й ми такого робити, але селяни Лозни, які не бажать залишатись у «розбитого корита» знають про нього і хай роблять висновки, щоб такого не було надалі.

З часу Незалежності (1991 р.) розпочалась нова сторінка у житті села, що відзначається тим, що багато чого надбаного доброго в минулому, за що заплачено за радянських часів дуже високу ціну (голодні роки і загибель дорослих та дітей, репресії, війна), уже розтягнуто. В селі залишилось 285 діючих дворів, де проживало у 2008 р. 710 селян,

---

⁴⁶⁸ Газ. Життєві обрії. 2006, 22 липня.

соціальні умови зникли, особливо охорона здоров'я, дорога вкрай зруйнована, школа напевно зникне. На жаль, крім матеріальних цінностей, втрачено й найцінніше – духовність, адже царизм і більшовизм вишкрібли усе українське з українців, про це писав ще В. І. Вернадський: «Дожив до 80-ти лет ...я вижу, что украинская струя в общественной жизни не является основной»⁴⁶⁹. Ресурси і кошти розібрали у власність чужорідних, жадібних егоїстичних олігархів, а тому хоча і дещо зроблено, але дуже мало, мов капля в океані: ремонт сільської ради, реконструкція Будинку культури (2004 р.), ремонт у сільській бібліотеці; у село провели газ (2006 р.), газифікували сільську раду та амбулаторію (2008 р.); на обласному конкурсі «Чиста криниця» отримано грант і облаштували одну криницю (2009 р.). Щодо проведення газу до села, про що велися розмови і робилися деякі дії ще у 1975-1977 рр., то варто відзначити найпершу заслугу сільського голови Світлани Якушевської, яка «підє у вогонь і воду, аби допомогти односельцям у вирішенні їхніх проблем»⁴⁷⁰. Та єдина криниця, що була непогано облаштована, де провадились різні богослужіння через відсутність церкви, знаходиться на подвір'ї дідів і батьків академіка Броніслава Панасюка, що на теперішній вулиці його імені.

---

⁴⁶⁹ Вибрані наукові праці академіка В. І. Вернадського. К., 2011, Т. 1, книга 1, -С.547

⁴⁷⁰ Газ. Життєві обрії. 2006, 22 липня

Це одна із небагатьох криниць в селі, де впродовж року ще бувала чиста джерельна вода, а ось в останні роки влітку й у ній води обмаль, природа бере своє, волога, яка наповнювала річки, криниці і джерельця на полях, зменшується, опускається вглиб, а щоб її дістати, селяни вимушені бурувати артезіанські свердловини. Згодом одержали другий грант «Чиста криниця», що дозволило очистити громадські криниці, але більшість з них уже не дають води. Прикро те, що усе це невеличке облаштування здійснюється за випрошені гроші, гранти, бо власних коштів для подібних справ ні у місцевої влади, ні у селян немає.

Саме головне, що в селі відсутні робочі місця, де молодь мала б можливість працювати, мати житло, народжувати і виховувати дітей. Причина у тому, що селяни віддали свої земельні паї прийшлим людям, у руках яких сконцентрувалась уся економіка села, селяни нічого не вирощують, не виробляють і не продають, усе за них роблять інші пришельці без будь-якої участі селян – сіють, збирають і продають, а дохід привласнюють. Усе, що вдалося здійснити цінне, але воно мізерне, зроблено на ентузіазмі небагатьох працівників культури і сільського управління та за рахунок пожертв і дрібненьких грантів.

Що ж в результаті лозняни мають тепер у XXI столітті (2016 р.)? Кожен може одержати відповідь на це запитання, поглянувши на показники сучасного села Лозна на початку 2016 р. /додаток № 3/: не здають в оренду свої земельні паї-205,28га (7,7%); решта (91,4%) знаходиться у користуванні агрохолдингу «Миронівський зернопродукт»; населення села старіє і зменшується; у школі лише 53 учні, у 2017 р. у першому класі 2 учні; молодь село залишає; дорога до села і через центр села, що колись була добротною, зруйнована вщент. Влада, яку з перших днів незалежності очолювали вихідці з селянських родин (усі президенти України селяни), не зуміла чогось путнього вдіяти, щоб село розвивалось. В результаті з'явилося безліч негативних рис, коли при наявності свободи і власної землі, настала можливість й дещо придбати,

на селі тепер суцільне безробіття, люди просто перестали працювати, бо неможливо знайти роботи, скрізь пияцтво, наркоманія, зниження народжуваності, хвороби, смертність, втеча молоді з села, апатія, навіть туга за минулим. Надія на допомогу держави – марна, можливості місцевої влади і селян ще не проявилися ні у сфері матеріального виробництва, ні у створення робочих місць, а в таких умовах майбутнє села Лозна дуже проблематичне.

Українські селяни мають зрозуміти, що теперішнє становище у наших селах з земельними паями уже було в минулому 1861 р., коли поміщики вимушені були надати селянам землю і невеликі ділянки землі одержали не тільки працюючі селяни, але й «бобилі» та наймити, які не дуже вміли та не бажали її обробляти і зразу ж віддали свої наділи в оренду працюючим селянам, яких згодом назвали «кулаками» чи «куркулями». Крім того, землю поміщики надавали за гроші, а не безплатно, як тепер, коли селяни після 1991 р. безплатно одержали земельні паї, більшість з них (91,4%) відразу віддали землю в оренду та ще й не сільським працелюбам, а прийшлим магнатам. – В такому випадку виникає прикре запитання, – невже більшість наших селян стали невмілими землеробами, як колишні «бобилі» чи наймити? Не треба надіятись на державу чи якихось пришельців, як було колись, треба розпочинати працювати з малого, а саме головне гуртом, кооперуючись, бо самостійно, навіть маючи 10 корів чи десяток гектарів землі, толку не буде. Коментувати, аналізувати і пояснювати надалі не будемо, лозняни і їхні нащадки самі зрозуміють соціально – економічну динаміку та її рівень в різні періоди життєдіяльності наших селян.

У роки незалежності України більшість селян віддали свої земельні паї у довготривалу оренду прийшлим людям; особисто залишились позбавлені лікування; доріг немає, вони зруйновані; зруйновані або неефективно використовуються безліч фундаментальних тваринницьких будівель; землі розпайовані і ними користуються крупні землевласники; чимало селян утримують дійні корови (4-8 корів на господарство),

продаючи за безцінь молоко централізованим закупівельникам; кожен селянин практично залишився сам на сам, щоб виживати; школа зникає, бо школярів майже немає.

Селяни уже зрозуміли, а коли ні, то підказуємо, що прикро, коли істинні господарі землі змушені – і в минулому, й тепер, – у своїй батьківщині, жебрати й наймитувати у обманливих орендаторів з липкими руками Чи варто так селянам господарювати?: корови в селян є, а купити молока, сметани чи масла в селі ніде; коштів навіть на дрібниці приходиться випрошувати в нових господарів; робочих місць для молоді немає. Мабуть усім відомо, що коли не буде робочих місць, то не буде в селі людей, а тому виникає запитання, – для чого розвивати культуру, адже нікому буде нею користуватися? Адже війни минають, грабіжники спасаються втечею, а народ зостається, якому потрібна мудрість і праця – вперта й щоденна, а для цього необхідно мати робочі місця, які у нас відібрали і їх треба повернути.

Існує чимало причин чому так сталося, але одна із основних полягає у тому, що лозняни ще не навчились давати собі ради гуртом. Кожен селянин одержав даремно пай землі (більше 2,6га), але держава нічого не допомогла щодо користування нею, а створила такі умови, що переважна більшість власників землі віддала у довгострокову оренду великому агрохолдингові, одержуючи за це мізерну платню. В минулому вважалось, що коли селянин мав таку кількість землі на Поділлі, як тепер (3-4 десятини), то його сім'я могла жити заможнo, а тепер від цього відмовляємося. – чому? Можливо тут зберігається виховання з минулого, від наших предків, чого треба позбутися. Згадаймо, що коли у 1861 р. царизм вимушений був віддавати селянам землю, то було враховано, що серед селян є не тільки роботящі люди – «тяглові», але й такі, що їм достатньо присадибної землі, чимало було й тих, що не любили працювати, їх називали «бобилі» та наймити.

Десь у 1851-1856 рр. у Полтавській губернії пропонувалось, а після цього розповсюджувалось на інші землі, зокрема Поділля, що при передачі землі селянам «Должно обращать

больше на то, чтобы вся данная крестьянам земля была обработана, а то многие отдають свою землю въ наемъ, а сами во-первых, привыкають къ лени, а во-вторых, беднеют. ... Если крестьянин для себя и семьи своей не хочет работать, то что из него выйдет за работник для господина?»⁴⁷¹. До цього ще додамо, що й тепер у нашому селі саме таке спостерігається, віддали землю в оренду за мізерні копійки і чогось очікуємо, мабуть не даремно в селі працює лише один фермер, хоча й він не місцевий. Автор також за копійки віддав свою землю, бо фермерів у селі немає.

Мабуть розучились ми господарювати і управляти, адже за більшовиків керувати місцевим колгоспом присилали здебільшого когось чужого, а коли колгоспи реформували після 1991 р., в селі розпочалося створення різноманітних товариств, керувати ним взяли місцеві. Останнім серед господарських формувань було «ТОВ» Лознянське, очолював його директор Дощич Анатолій Іванович, який на сході громади села Лозна (2003 р) розповів про соціально-економічне становище товариства, яке виглядало навіть у порівнянні з колишнім колгоспом (1990 р.), де були урожаї низькі, дуже невтішно: в господарстві землі в обробітку – 1579га. у тому числі під зерновими – 737га, зібрано всього – 17042 ц. зерна, або 23.1 ц/га проти 39,5 ц/га у 1989 р. або на 41,5% нижче. Справи у тваринництві товариства, здавалося б, могли бути добрими, адже чимало заготовлено кормів: 655 ц сіна, 3200 ц сінажу, 2199 ц соломи, 17629 ц силосу, 1829ц консервованих кормів, що забезпечувало майже 20 ц кормових одиниць на голову худоби в господарстві. Одначе, в господарстві, що мало потужну кормову базу, велику кількість фундаментальних тваринницьких ферм, утримувалось лише 56 свиней, 28 коней і 377 голів великої рогатої худоби. Корів чимало (150 голів), але надій на 1 корову мізерний – 2431кг, що нижче (на 12%) проти надоїв у 1990 р. (2758кг), що були також дуже низькими у порівнянні з країнами Європи, а від продажу продукції тваринництва господарство одержало тільки збиток.

---

⁴⁷¹ Український Археологічний збірник. Археологічна комісія Всеукраїнської АН, К., 1930, Т. 3, -С.251

Враховуючи, що від рослинницької галузі одержано прибуток, а від тваринництва збиток, то в цілому господарство одержало лише 61,3 тис. грн. мізерного прибутку, його не вистачає ні на які потреби.. В результаті такого господарювання новоутворене підприємство із високорентабельного господарства (колишнього колгоспу), що не користувалось кредитами і не мало ніяких заборгованостей, перетворилось майже у збиткове Отже, технологія виробництва продукції тваринництва, утримання тварин, підготовка і згодовування кормів були на самому низькому рівні. Після зникнення товариства величезні тваринницькі ферми майже не використовуються і занепадають, їх одержали у приватну власність окремі селяни, але як і землю здають в оренду, хоча й орендатори використовують виробничі приміщення недостатньо.

У рослинництві тепер господарює агрохолдинг «Миронівський зернопродукт», він взагалі припинив мати справу з пшеницею чи житом, гречкою чи просом, тут переважає монокультура: кукурудза, соняшник, соя. Кукурудза у товаристві також висівалась на 160 га, її урожайність становила 40,8 ц/га проти 30,1 ц/га 1990 р. у Хмільницькому районі Вінницької області. Цукрові буряки вирощувались на 113 га, одержуючи 163,9 ц/га проти 440,3 ц/га у колишньому колгоспі, що на 62,8% нижче.

Цікаво, що у 1989 р. в «Агропромбанку» тодішній місцевий колгосп мав власних коштів 1 млн 50 тис. крб, а у новоствореному товаристві, уже в 2003 р., з'явилися різні заборгованості. Мабуть, тут було і розкрадання коштів, і бездумне їх витрачання, можливо, з певною метою, адже тільки за один рік (2003 р.) витрачено 1605,6 тис. грн. (мінеральні добрива, пальне і мастила, запчастини, медикаменти, електроенергія, ремонтні роботи, придбання тварин), а використавши ці матеріальні ресурси, одержали виручки: 472,6 тис. грн. надійшло на рахунок банку; 102,4 тис. грн. – в касу товариства. Щоб покрити решту витрат прийшлося взяти кредит та не виконувати будь-яких зобов'язань перед державою і суспільством: взято кредиту на суму –240 тисяч грн.; виникли великі борги: податок

з оплати праці-71,4 тис. грн.; фіксований податок -10,7тис. грн.; нарахування до Пенсійного фонду-3,1 тис. грн.; внески у фонд зайнятості -26, 1 тис. грн.; не внесено 101грн. до фонду страхування. Решта збитків, майже 170 тис. грн., не було чим покрити, а тому усе майно товариства, його соціально-економічна сфера потрапила до рук інших господарників, але зовнішніх, які не мають ніякого інтересу до потреб села і селян. Догосподарювались! Дехто з наших селян, які причетні були до цього підприємства пояснюють, що мовляв великої провини керівництва ТОВ «Лознянське» тут немає, бо це напевно провина політики держави, яка не сприяла розвиткові великотоварного виробництва. І це правда, держава і окремі її керівники натворили біди селянству, одначе, в країні тепер працює до тисячі крупних господарств, які в такій складній ситуації все таки вижили і зараз вони ефективно працюють, селяни задоволені, а керівники стали Героями України. Краще було б визнати, що не знайшлося у нашому селі доброго господаря, бо їх знищили ще у 1929-1933 роках більшовики і місцеві активісти, а тому вони не залишили нащадків, здатних належним чином господарювати. Небагатьом господарям вдалося вижити, мати потомство, але ті, що залишились і їхні нащадки були і залишаються безпритульними у своїй батьківщині, вони ще довго будуть очікувати свого часу.

Мабуть залишились нащадки наймитів, бідняків і «бобилів», які і тоді не могли дати ради у колгоспі і тепер довели новостворене господарство до банкрутства. Той хто не сприймає провини за банкрутство великого підприємства пояснює, що мовляв в навколишніх селах району в цей час взагалі перестали існувати колективні господарства, а ТОВ «Лознянське» ще трималось на виробничих і фінансових резервах, які залишились у колгоспі з середини 80-х років. Так, це правда, що у сусідніх селах теж гинули крупні господарства і товариства, але не забуваймо, що у тих селах також фізично знищували усіх господарів, вони не дали потомства, здатного давати толк селянським справам. Мабуть така наша доля, яку треба сприймати як реальність, молитись та намагатися

настирливо, але доброзичливо виправляти помилки минулого, покращувати власне життя.

Україна, а з нею і селяни здобули незалежність, мов би вийшли з рабства, але до покращення становища в державі, в кожному місті і селі ще дуже далеко. Основна причина в тому, що наша держава погано управляється, бо нікому, занадто часто змінюються уряди і вся влада, порядок управління державою і всім господарством не стабільний і невмілий, а тому ми народ, який перейшов із рабського становища у безпорядне свавілля, що позначилося на кожному селі і селянинові. Впродовж більше чверті століття (1991-2018 рр.) українці і їхні керманичі тільки на словах прославляють свободу, яку здобули від москалів, але ні народ, ні влада не бажають підкорятись ні законам, ні знаючим спеціалістам. Причина в тому, що закони не стабільні і не якісні, а ті, хто береться керувати державою, злодійкувати і дбають лише про особисті інтереси, накопичують вкрадені гроші вивозять їх за кордон для власних сімей, де вони проживають і про це знає увесь світ. Дотепер в Україні ще не з'явився громадянин, достатньо мудрий, дійовий, не корисний, доброзичливий, могутній управлінець державою, здатний розробити і сприяти прийняттю законів, які б задовольнили переважну більшість населення країни, а ті, хто не сприйме закони, заставити поважати їх, а головне – не творити зла. Лише в такому випадку держава матиме право називатися незалежною, а влада стабільною і сильною, саме при таких умовах можна спасти село, дати можливість йому самостійно розвиватись. Особистості, які здатні творити подібне, у будь-якій державі з'являються дуже рідко, а тому українцям треба набратися терпіння і очікувати часу, коли країна одержить стабільні закони і правила поведінки в усіх сферах суспільної діяльності.

Порівняння минулого і сучасного, на жаль, дає підстави зробити не втішний висновок, що ніякого покращення становища селянина, у тому числі й лознян, не відбулося. Перед 1861 р. селяни Поділля, як й всієї України вважалися кріпаками, всі були ріні: вони залежали від царя і пана, були їхньою

власністю; у них не було ні землі, ні робочої худоби; кожен працював на поміщика і самостійно турбувався за свою долю. Після селянської реформи (19 лютого 1861 р) практика показала структуру селян, серед яких були: а/ті, що придбали землю і робочу худобу, вмiли якісно працювати і займати добрий соціальний статус (заможні); б/ ті, що мали землю (більше 4 десятин), але не мали робочої худоби, яку наймали для виконання робіт, вмiли добре працювати та заможно жити (середняки); в/ такі, що мали якесь житло, біля нього клаптик землі для вирощування картоплі, буряків і капусти (городники), вони постійно працювали на інших людей та пана, щоб заробити трохи грошей; г/ такі, що не мали ні землі, здебільшого й житла, ні огороду, ні тварин, вони були в наймах, постійно на когось працювали (бобилі). Лише 60 літ (1861-1921 рр.) працюваті селяни мали змогу самостійно господарювати на власній землі, звичайно, хто як зумів. Після поразки Української революції (1917-1921 рр.), впродовж 70 літ (1921-1991 рр.) усі жителі українського села були уже колгоспниками, позбавлені паспортів і не мали права виїзду за межі села без дозволу місцевої влади, у них не було ні землі, ні робочої худоби, тільки городи біля хати, тобто уже всі стали городниками.

Після 1991 р., особливо в результаті невдалої аграрної реформи і розпаювання землі (1999 р.), селяни одержали безплатно землю, відношення до якої також структурувало селян: більшість з них віддали свої земельні паї крупним і середнім орендарям; у перші роки лише невеличка частина селян в Лозні стала фермерами, але згодом вони залишили фермерство, воно зникло; селяни, які залишились в селі, віддавши землю в оренду, володіють тільки городами (городники); дехто з селян практикує утримання продуктивної молочної худоби, заробляючи мізерні кошти на молоці; таких селян, які не мають «ні двора, ні кола» немає, вони виїзять до містечок і міст, де якоесь здобувають на життя.

Українці, подоляни, жителі села Лузна-Лозна стали незалежними від інших народів – татар, литовців, поляків і москалів, здавалося б, живи і розвивайся. Ні, подібного не відбулося,

все повторюється як у калейдоскопі: селяни, хоча і одержали землю, як це сталося у 1861 р., але її забрали у довгострокову оренду крупні землевласники – агрохолдинги, сплачуючи за це, як колись у колгоспах, копійки або грами зерна; тепер вони добиваються, щоб земля продавалась, і її вони (агрохолдинги – вітчизняні та іноземні) скуплять за безцінь, а селяни залишаються, як і в минулому, без землі і засобів існування; тобто стануть батраками. Це безпосередньо стосується селян Лозни, які віддали землю за безцінь в довгострокову оренду агрохолдингу «Зернопродукт МХП», в інших сусідніх селах, як і в минулому, землі в руках вітчизняних та іноземних спритників, які усе привласнюють, експлуатують працю селян, їхні родючі чорноземи, одержують нечувані доходи, але зароблені кошти тримають за кордоном. Вирощене зерно і соняшник вивозять десь за кордон, а в селі – ні роботи для селян, ні продукції для тваринництва, ні коштів для соціально-економічного розвитку; позбувшись усього цього, село вмирає, воно, можливо, зникне – це перспектива для моїх земляків, селян села Лузна-Лозна. В селі Лозна в недалекому минулому було багато спеціалістів з будівництва, мулярі, штукатури, автор з ними працював, а деякі були митцями цегельної кладки, яких Потоцькі відправляли мурувати димарі на Уладівському цукровому заводі. –А що тепер?– тепер (2017-2018 рр.) відновлюється колись зруйнована більшовиками і місцевими активістами церква, але спеціалістів кладки цегли немає ні в селі, ні в окрузі, приходиться запрошувати будь-кого здаля.

Після невдалої аграрної реформи в незалежній Україні, структура володіння землею в Лозні свідчить, що селяни землею не користуються і нею не володіють (див. додаток № 3). Якщо за часів польського володарювання і московського царизму землі належали польським князям і графам, а за Радянської влади – колгоспу, тобто державі. Тепер же, у незалежній Україні, земля мов би знаходиться у власності селян, але вони нею користуються дуже обмежено (7,7%), лівова частина землі (91,4%) перебуває у володінні крупного землевласника (агрохолдинг), зокрема «Мирнівський Зернопродукт», який

знаходиться у конкретного приватного власника, як колись у Друцького-Горського, Острозького та Потоцького. Отже, було не дуже добре, а стало ще гірше, що буде далі ніхто не знає, а село зникає. – Чи боротимуться селяни Лозни за свою землю і права на неї, як в минулому?, – ще не відомо.

Важко було жити й працювати у минулому, але якщо порівняти з теперішнім становищем, то виходить, що тоді було краще. У Вінницькому повіті 1860 р. проживало 59724 чоловічого і 58937 жіночого полу: із усіх наявних жителів померло 3,65%, а народилось 4,1%; народжуваність перевищила смертність на 11,1%⁴⁷². Минуло півтори століття і в селі Лузна-Лозна, де проживає лише 865 жителів (2015 р.), ситуація нечувано погіршилась: смертність перевищила народжуваність у шість разів; із наявних жителів померло 1.4%, а народилось 0.3%. Тепер у моєму селі все змінилося: немає церкви, її зруйнували більшовики; з тоталітарних часів не залишилось механізмів для виробництва енергії – ні млина парового, ні одного вітряка; зникло крупне виробництво; зменшується кількість дворів, людей, особливо молоді, на окремих вулицях у більшості селянських хат забиті вікна і в них ніхто уже не проживає, не чути в селі живності, дуже мало худоби можна побачити на пасовищі. Йдеш вулицею і наяву бачиш обезлюднення села, стоять хати, зарослі кущами та бур'янами, деякі – без вікон, вони за часів мого дитинства, мов живі істоти, дихали, лагідно промовляли до дітей, створюючи нам тихі куточки про які співалось: //А там біла хата, стоїть край села, //де мати сумує, мене вигляда//. Навколо хат щебетали пташки і разом з ними – діти, а тепер навкруги – дерева і кущі, а щебету не чути, звідусіль віє смуток.

Промайнуло півтора століття (1861-2018 рр.), але проблеми сільської громади так і залишились не вирішеними. За радянських часів, після важкого періоду нечуваних страждань (голодомори, репресії, світова війна, тюрми і злидні), для тих, хто залишився живим, у нашому селі настало деяке відносне

---

⁴⁷² Центральний державний історичний архів України, Ф.442, оп. 367, од. зб.83, 1860 р.

покращення. Ось в якому стані було село у другій половині ХХ ст. (1972 р):⁴⁷³ «Лозна, село, розташоване за 30 км від райцентру та залізничної станції Хмільник. Населення-1594 особи, сільська рада включає села Дубина і Хутори Кривошиїнецькі. За колгоспом ім. Куйбишева закріплено 2947га землі, у т.ч. 1955га орної. Вирощують переважно: пшеницю, цукрові буряки. Тваринництво – м'ясо-молочне. Свинаруку колгоспу Т. О. Сорочинську удостоєно звання Героя Соціалістичної Праці. Працює середня школа, клуб, бібліотека, лікарня, медпункт із стоматологічним кабінетом, пологовий будинок». Через село проходить дорога з Уланова на Калинівку і Вінницю, яка у ті часи була добротно вимощена, асфальтована, на молочній тваринницькій фермі доїльні апарати, стеження за чистотою молока, в середній школи багато учнів як із села так і навколишніх сіл.

Працювали й деякі промислові виробництва, але користі для села було маловато. Після війни, у 1946 р. в селі почав працювати великий Лознянський кар'єр, який на перших порах був власністю колгоспу, але згодом держава прибрала його до своїх рук. В 1966 р. запроваджена потужна технологія дроблення граніту на щебінь, працювало 23 робітники, 2 екскаватори, навантажувач, бульдозер, 2 бурильних верстати, 2 автомобілі. Щебінь відправляли в усі кінці колишньої Московської імперії, але не на потреби села, де дороги в середині села непрохідні. До 1991 р. кар'єр належав Вінницькому кар'єрному управлінню, тепер невідомо який власник ним володіє, але відомо, що на потреби села щебінь так і не поступає, уже усі дороги вщент розбиті.

Через чверть століття (2016 р.) незалежності і свавілля в управлінні державою, усього, навіть вище переліченого, майже не стало, тепер наше село має не дуже привабливий соціально-виробничий вигляд (Додаток № 2,3). – На усіх рівнях справи занедбані, – але чому? Яка ж причина, що у нас, як бачимо, постійно кепські або не дуже добрі справи в державі?

---

⁴⁷³ Історія міст і сіл Української РСР. Вінницька область, Інститут історії АН УРСР, -К., 1972, -С.675.

Як уже сказано, «села з селян» витіснити неможливо, але після голодоморів, колективізації та репресій у селян залишилися такі недобрі риси, як звичка до бідності і недостатків, невміння і небажання ефективно господарювати, тобто риси, що притаманні «городникам» і «бобілям», які володіючи городом і невеличкою хатиною, звикли працювати на інших людей та перебувати у наймах. Подібних наймитів і їхніх нащадків вмівло експлуатувати більшовики, щоб вони працювали за «фахом», тобто за вказівками господарів, їм доручали комсомольські, партійні і господарські посади в селі, місті, районі, області і країні. Не треба соромитись, а визнати, що управляють нами нащадки дітей тих селянок про яких писав Т. Шевченко «Ви в наймах вирости чужії, у наймах сестри й умрете», вони народжували наймитів, а наймит, скрізь наймит. Саме тому ми так господарювали за часів поляків і більшовиків, не краще нам вдається щось зробити за більше як чверть століття незалежності, коли надаються деякі можливості, тільки гарно працюй на себе і не кради. Про таке прикро згадувати, бо ми і є їхні нащадки, адже усіх тих, хто вмів працювати і думати, мав землю, робочу і продуктивну худобу, реманент для посіву та збирання урожаїв, звичайно, вони були заможними, їх фізично та духовно знищено.

Після важких поневірянь земля юридично мов би повернулась у власність членів громади села безплатно, одначе, ефективне її використання мізерне, і не тому, що селяни не вмівють господарювати, хоча й таке існує, але головне – відсутність сприятливих умов, створених державою на усіх рівнях управління – центральною і місцевою владою. Ось і доводиться й надалі пробиратися крізь хащі неймовірно складних правових, нормативних і соціально-економічних протиріч, які яскраво проглядаються із обговорення досягнутого і перспектив на майбутнє, що відбулося на загальних зборах жителів села Лозна 17 лютого 2016 року⁴⁷⁴. У звіті за 2015 р. сільський голова С. Якушевська дала

---

⁴⁷⁴ Газета Життєві обрії. Хмільницького району на Вінниччині, 04.03.2016

характеристику соціально-економічного становища територіальної громади, відмітивши і позитивні, і негативні сторони життєдіяльності громади. Хоча позитивні досягнення у неїмовірно складних умовах сьогодення і є, але їх дуже мало, вони мізерні. А ось невирішених проблем чимало, усі вони катастрофічні для кожного члена громади і села в цілому. – Чи може село пишатися тим, що воно на межі занепаду і зникнення? У 2015 р. померло 12 селян, а народилося тільки троє дітей; у селі, слава Богу, 330 осіб працездатних, а мають роботу у виробничій сфері тільки 23 особи (6,9%) – суцільне безробіття. Звичайно, молодь села не наважується народжувати дітей, так як відсутність заробітку не дає змоги не тільки прогодувати малечу, але й неможливо її одягти чи придбати для них іграшку, ціни – космічні. В такій ситуації невдовзі настане проблема існування школи, яка в недалекому минулому була великою і шанованою. Інтелігенція школи, мабуть, готується до такої ситуації, бо ніякої участі в житті громади села уже не бере, чого в минулому не спостерігалось.

Величезна проблема з фінансовими ресурсами, в селі вони мізерні: дещо дає держава; деякі доходи від здачі в оренду землі; власного виробництва немає; переважна більшість працездатних селян безробітні і не здатні щось допомогти для загалу. Єдине джерело фінансових ресурсів і матеріальної допомоги громада села одержує від агрохолдингу, але це мізерні кошти, і вони не вирішують нагальних задач соціально-економічного розвитку села. Болючим питанням для селян є те, що вони виробляють більшу частину молока в країні, але ті, хто скуповує молоко, диктують монопольні, надзвичайно низькі, ціни на сировину, продаючи продукти переробки за високими роздрібними цінами. В селі Лозна є біля 30 господарств, що утримують 4-7 корів, одержуючи найнижчу ціну за молоко, але купують зерно для комбікормів за ринковими цінами, а сметану, масло, кефір і сир – за високими роздрібними цінами.

На зібранні громади лунали запитання: – коли будуть створені робочі місця в селі чи поблизу, щоб наші діти і онуки не спивалися або рятувалися втечею з села?; хто і як буде

покращувати медичне обслуговування, щоб селяни не вмирили у молоді літа, а село не зникало?; як селянам захиститись від низьких цін на сировину, що її заготовлювачі скуповують за безцінь (молоко, овочі, худобу, інше). Держава, місцева влада і ті хто забирає селянське добро для власних потреб забувають, що селяни в минулому захищали свої інтереси не тільки проханнями і запитаннями, були й інші жорсткі протистояння. Так і хочеться запитати у керівництва держави, як запитували під час Помаранчевої революції «Кучма і твоя челядь! Що ви зробили з селом?», приймаючи закони: Указ від 10.11.1994 р. № 666/94 «Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва»; Указ від 3 грудня 1999 р. 1529/99 «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки»⁴⁷⁵.

За дослідженнями знавця глибин аграрної сфери Василя Ключа, у минулому працював начальником обласного управління сільського господарства, кожен може переконатися, що творили і творять сучасні вітчизняні реформатори з українським селом та селянами⁴⁷⁶. Дослідник і практик стверджує, що після десяти літ реформування АПК земля перейшла в особисті господарства громадян з яких: 51% домогосподарств володіли землею до 0,5 га; 27% – до 1 га; 22% – більше 1 га. За даними держстатистики, обробіток землі тут проводиться на 70-94% вручну, оранка провадиться-32% кіньми і 60-65% тракторами, тільки 10% господарств мають сівалки і 40% борони, і т.д. Що досягають при такій справі селянські господарства, держава не показує, але якщо прирівняти їх до фермерських господарств, то у 2010 р. одержимо у порівнянні навіть з колгоспами 1990 р. ось що: урожайність зернових культур у фермерів (2010 р.) 21,9 ц/га проти 35,1 ц/га у колгоспах (1990 р.); цукрових буряків відповідно – 250,8ц/га і 275ц/га,

---

⁴⁷⁵ Кучма Л. Кроки становлення національної економіки 1994-2004 рр.. У 2-х книгах. К., «Либідь», 2008, К.1, -С.24

⁴⁷⁶ Ключ Василь. Як знищується агропромисловий комплекс України. Дніпро. «Ліра», 2012, -С.42,43,52, 54

соняшнику –13,4ц/га і 15,8ц/га. І ось додумались, на підставі таких даних у 2001 р була опублікована науково-аналітична робота «Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян», де чорним по білому написано «особисті господарства громадян значно краще використовують надані їм землі і досягають вищих показників врожайності сільгоспкультур та продуктивності худоби і птиці», а П. Саблук ще й додав «Стабілізувалась загальна ситуація в АПК, досягнуто зростання обсягів виробництва та прибутковості». Селяни і в містах, і селах, їхні потомки мають знати, що підписано цей документ, за повідомленням того ж В. Ключа, «командою реформаторів», хто робив реформу АПК в Україні, хто підготував 17 Законів України, 28 Указів Президента України, 42 Постанови Верховної Ради України і Кабінету Міністрів України, 117 нормативних актів і 120 рекомендацій: Саблук П. Т. (з *Вінниччини*), Гайдуцький П. І. (з *Тернопільщини*) та їхні консультанти⁴⁷⁷. Від себе повідомляю, що усі ці реформатори і консультанти вихідці з села, довівши його до загиби.

Прикро, але сучасне село часів незалежності (1991-2018 рр.) дуже нагадує село часів голодомору (1932-1933 рр.): в минулому людність села зменшувалась від голоду, а тепер як результат втечі з села молоді і вимирання людей похилого віку; тоді кількість дітей зменшувалось із-за голодної смерті, тепер же діти взагалі не народжуються і школа зникає; у минулому всю вирощену продукцію більшовики вивозили до Московії, тепер також все вивозиться, але за кордон новітніми багатіями (нащадками колишньої голоти, наймитів, бобилів), а доходи заховують в «офшорах» також за кордоном. Єдина різниця у тодішньому і теперішньому становищі села полягає у тому, що у голодні роки (1932 р.) село залишалось, хоча бідне та обшарпане, а тепер (2018 р.) село назавжди зникає, залишаючись обділеним, занедбаним і безлюдним. Щоб переконатися у висловленому пройдіться нашим селом чи іншими навколишніми селами і ви побачите

---

⁴⁷⁷ Ключ Василь. Там же

запустіння повсюди, збагнувши сутність, – до чого ми довели село, яке історично є корінням української нації?

На перекір негараздам селяни навчаються покращувати своє становище, особливо, коли приймають участь у державному управлінні, звичайно, через місцеві та державні вибори. Проте, тут чимало проблем, адже після 1991 р., коли Україна здобула незалежність, проглядається й зміна поведінки селян: ті, хто залишив село в часи, коли не було паспортів, а також пізніше, приїждять в село і тихо проводять час; ті, хто трохи пізніше залишили село з різних причин (навчання, робота, сімейні обставини) приїждять до села з більш вільнішими роздумами. За роки незалежності у наших селяни уже трохи змінилися політичні, ідеологічні і соціальні уподобання, все менше і менше вони піддаються неправдивій агітації і зовнішнім впливам, хоча, нерідко, власні думки і дії не завжди збігаються з потребами села, Поділля, нації і держави.

Як окреслюється рівень участі селян в житті села, району, області і країни проглядається на прикладі виборів народних депутатів та Президента України. Під час виборів народних депутатів, що відбулися 28 жовтня 2012 р., до списку було внесено 504 виборці, в голосуванні ж прийняли участь чомусь тільки 302 виборці, які віддали голоси партіям: 147 «Бют Батьківщині»; 52 «Партії Регіонів»; 39 «Партію Удар»; 23 «Комуністичній партії»; 41 іншим партіям. Отож, серед селян, через чверть століття незалежності, відкриття жажів комуністичної доби, голодомору в селі і державі, репресії і знуцання місцевих активістів, знайшлося ще чимало селян, які підтримали комуністів (23) і «партію регіонів», які виявилися злодіями (52). Величезне число наших селян (202) як надіялись на панів чи владу так і надіються, що вони допоможуть, мовляв, «якось буде» і не голосували взагалі. Для чого треба було голосувати за комуністів і регіоналів, адже від батьків і дідів було відомо про діяння комуністів у селі, про смерть від голоду тільки за один 1932 рік більше 800 наших селян.

Тоді ж відбувалось голосування за конкретних кандидатів у народні депутати (13 мажоритарний округ), де у списку налічувалось 17 претендентів, але у Лозні точилась боротьба

між кандидатами, які набрали достатньо голосів: Катеринчуком М. Д. (192) і Юрчишиним П. В. (89). Під час виборчої кампанії Юрчишин допоміг в ремонті клубу, закупив спортивну форму для школярів, пообіцяв допомогти з будівництвом церкви. У свою чергу Катеринчук, у якого автор просив лише підписати прохання для того, щоб поставити в школі комп'ютерний клас, але підпису так і не одержав, комп'ютери, що були уже державою виділені, до нашої школи так і не дійшли. Кажуть, мовляв дещо в селі зробив, але ставши депутатом нічого не допомагає, бо пізніше він навіть балатувався у мери Києва, обіцяючи киянам золоті гори. Нічого ні один, ні другий депутат не допоміг, крім того, що дав під час виборів, а це не що інше як корупція. Селяни, мабуть, добре знають, хто потужно агітував за комуністів, регіоналів і двох останніх депутатів, до них й треба висувати претензії.

Ми, українці, не маємо права, особливо тепер, ображатися чи дистанціюватися від своєї влади, бо влада – це ми, а ми – це влада. Відсторонення від влади, це рівнозначне відсторонення від себе, що несе велику небезпеку для конкретної людини і суспільства. Треба виправляти себе, не тільки у виробництві та соціальному влаштуванні, гарно навчитися і працювати, але й придивитись, подумати над покращенням свого рабського минулого. Звичайно, утаємниченість рабської сутності, щоб вижити за будь-якої ціни, навіть ближнього, надовго залишається у нащадків, що для українців є прикрістю.

Ось приклад з нашого села: усім відомий Шевчук Іван Григорович, який також не пішов до колгоспу і переніс усі негоди «розкуркулення»: конфіскацію майна та вислання. Нанесена більшовиками працелюбній родині духовна травма так і залишається у нащадках, які відмовлялися щось розповідати про незгоди як в роки репресій, так і в часи незалежності України. Одначе, подивімося на факти чому так нерідко відбувається, що може прояснити причину відмови від розповіді про минуле навіть нащадків деякого з тих, кого розкуркулювали і посадили у тюрму, зокрема, того ж Шевчука І. Г., а таких родин в Україні ще багато, вони нікому не довіряють, а тому потребується

ще чимало десятиліть, щоб їхні нащадки стали достойними своїх вільних предків великої держави Русь, а для цього треба, щоб їх покинув страх перед оточуючим новітнім середовищем.

Закінчився страшний 1932 р., лозняни масово вмирали від голоду, а Лащевський і Михальнюк у районній газеті повідомляли як працювали місцеві активісти і хто їм допомагав⁴⁷⁸ «Під час хлібозаготівлі куркульські підлабузники виявляють своє обличчя, чинять лютий опір у виконанні цієї роботи. Зразками таких можемо дати найбільш злісних, як ось: Мадай Потап, який із завдання 8ц. виконав 64 кг, Омельчук Петро Сергіїв із завдання 750 кг виконав 80кг, Бойчук Йосип із завдання 667кг виконав 62кг та Бойчук Михтод (Мифодій) із завдання 670кг виконав 88кг. Ще більш впертими злісниками є такі: Біжук Марко засуджений за невиконання м'ясозаготівлі, хліб свій розбазарив, а завдання 700кг виконав 64кг та Сухін Дорохтей Пилипів із завдання 1032кг не здав жодного кілограма хліба державі, обидва вони й на позику відмовились підписатися. Сільрада ухвалила зламати куркульський опір злісників, їх оштрафовано. Та зовсім інше треба сказати про інших контрактників, написали місцеві активісти:

«Шевчук Іван Григорович, Коренівський Людвік та Шкорба Оверко, що виконали свої хлібні завдання, кожний підписався на позику від 40 до 50 крб та ще й допомагають хлібозаготівельній комісії в її роботі. За допомогою кращих здавців хліба треба рішуче натиснути на куркуля, підкуркульника, контрактника, заставити їх негайно виконати хлібозаготівлю».

Як вони допомагали не відомо, але це був рік, найстрашнішого голоду в селі Лозна. Можливо соромно про таке згадувати, бо це був 1932 р., вмирали дорослі й діти із-за відсутності крихти хліба, а деякі заможні самі виконали більшовицьке завдання і допомагали зтягувати з інших, хоча і їх все-таки не минула чужинська наруга, а таке, залишившись живим, важко переносити. Не будемо стверджувати, можливо, написано це не про того Івана Шевчука чи Шкорбу Оверка, що проживали на наших

---

⁴⁷⁸ Газ. «За більшовицьку перемогу» від 13 грудня 1932 р. /Уланівський р-н на Вінниччині/, б-ка В. Вернадського

вулицях Лозни і допомагали вишкрябувати зерно з горщиків селян, хай вивчають нащадки і дають оцінку. Мабуть у подібних вчинках дідів і батьків, основна причина мовчання про минуле нащадків декого з «розкуркулених» чи скривджених, але це не їхня провина, а їхня доля, хоча можливо й інша, але в цілому – це результат багатівікового рабства українців.

Подібні приклади, на жаль, були непоодинокими, але це не провина тих, хто допускав подібні прикрощі, які коштували життя дітям, а це провина нашої української реальності, адже, починаючи Визвольної війни (1648-1657 рр.) під проводом Б. Хмельницького, завжди не було єднання української шляхти з простим народом, селянством (наймитами, городниками, взагалі голотою), а це була основна маса, яка в кінцевому підсумку визначає хід національної історії. Відсутність порозуміння і єдності між простим народом і українською шляхтою (працьовиті, думаючі люди) століттями призводила до втрати української незалежності від інших держав. Українці мають зрозуміти, що приклади, коли нащадки терплять зневагу або незручності із-за дій своїх прадідів, мають бути прикладом, щоб не робити зла своїм сусідам, своєму оточенню, своїм односельцям, своїй нації, все інше похідне.

7.3. Захист незалежності країни

Ще не кінець війни, Росіє.

Ще будуть сурми, буде бій:

Катерина Мандрик-Куйбіда

З давнини прадіди теперішніх українців були хоробрими козаками, відстоювали свою свободу і землю, на якій споконвіку жили. Сталось непоправне, із-за помилок Київських князів велика держава Русь і її народ потрапили в рабство на багато віків⁴⁷⁹. Свою хоробрість українці проявляли у багатьох битвах,

---

⁴⁷⁹ Панасюк Б. Я. Русь: нація і держава. Т. I Помилки Великих Київських князів. КНЕУ, К. 2009

але, на превеликий жаль, здобували перемогу хоробрі українці не для себе та своєї держави, а для чужинських господарів і так було при литовцях, поляках і москалях. Гіркота посилюється ще й тим, що битви, у яких українські воїни допомагали чужинцям, велася переважно на українських землях, де чужинці привласнювали матеріальні і духовні цінності, утримували українців за рабів, а самі панували. Саме головне, що українських воїнів не поважали, вважали їх нижчим сортом людей «польські королі поступали съ козаками такъ, какъ поступали древніе рускіе князья съ такими обитателями пустынь, лежащихъ за рекой Россью с правой стороны Днепра»⁴⁸⁰. Такого українцям не слід забувати, хоча й не мстити наступним поколінням поляків та москалів. Українські воїни допомагали москалям завойовувати чужинські землі, адже й тепер у незалежній Україні збираються воїни, які воювали у війні між Сталіним і Гітлером у 1939-1945 рр., приймали участь у загарбницькій війні Москви в Афганістані, відзначаючи ці хвилини мов би зустріч побратимів у битвах. – Яке свято зустрічі, яке побратимство, заради чого і кого гинули українські хлопці? То не битви, – то москалі використовували українців в агресії проти Гітлера, а згодом українці були змушені приймати участь у захопленні чужих територій багатьох країн, як в Афганістані та придушенні повстань, як у Чехословаччині. А ось про воїнів Української повстанської армії, які захищали свою державу, билися за її незалежність, наперед знаючи про свою загибель за свободу народу, майже не згадують, а дехто, навіть українці, зневажливо називає їх «бандерівцями». Ось до такого стану довело українців багатівкове рабство – служити і вмирати заради чужих інтересів.

Москалі напружуються, щоб і надалі утримували в покорі працездатне українське селянство. Не вдалося прибрати до рук Україну і націю руками підкупленого Ющенка і злодія Януковича, а тому москалі у 2014 р. розпочали війну, яка буде продовжуватись мабуть довгою, але перемога буде на боці українців.

---

⁴⁸⁰ Отпадение Малороссии отъПолшы (1340-1654), М., 1888, Т. 2, -С.3

Саме головне, ті кремлівські загарбники чужих територій, хто розпочав проти українців війну, мабуть й не здогадувались, що два народи, які намагалися впродовж трьох з половиною століть об'єднати в єдине ціле, тепер назавжди, за словами Є. Євтушенка, «війною розрезанькике пополам»⁴⁸¹ і їх уже не з'єднати: роз'єднані сім'ї; не спілкуються колишні однокласники і однокурсники; в розмовах між собою остерігаються колишні співпівники.

Важкий розтин насильно зв'язаних двох народів набрав реальності, його треба пережити і боротися, а тому не даремно українці йдуть на битву, у цій борні приймають участь також жителі нашого села, особливо молодь, яка народилась уже в роки незалежності української держави. Саме нове покоління незалежної України буде сприяти руху українців до реальної свободи і захищати її від північного сусіда на дорозі повернення до Європейської спільноти. Перший етап уже розпочався, коли 11 червня 2017 р. українці здобули право без віз рухатись країнами Європи, до нас повертається омріяна європейська ідентичність наших славних прадідів, древніх українців. Другий, основний етап, досягнення членства в НАТО, дорога до якого розпочалася ще 20 років тому (09.08.1997 р.), коли у Мадриді президент Л. Кучма і генсек Альянсу НАТО Хавер Солана та лідери 16 країн-членів НАТО підписали Хартію про особливе партнерство з Україною, яке гальмувалось на вимогу москалів, але, будемо надіятися і боротися, поступово відносини зміцнюватимуться.

Невдовзі настане час, коли буде віддаватись величезна шана воїнам Української повстанської армії і теперішнім воїнам, які у роки незалежності України захищали її від москалів у 2014-2018 рр., звичайно, москалі ще довго будуть погрожувати війною, а тому доведеться захищати свою країну й надалі. Основна мета москалів у війні проти України – захистити Московську імперію, бо їм відома істина «без України немає Росії». Героїчні і одночасно драматичні події в Україні часів

---

⁴⁸¹ // «Бульвар Гордона», май, 2017, № 19, -С.11

після нападу москалів на нашу країну у 2014 р. мають залишитись у пам'яті українського народу та нашого села, бо битва москалів за Україну буде ще продовжуватися різними методами. Уже тепер, коли не вдалося зненацька захопити усю Україну, то москалі, щоб утримувати українців у своєму ярмі, через своїх агітаторів пропонують більш вишукане гасло «стабільная и безопасная Украина невозможна без стабильной и современной России, а потому наши интересы совпадают»⁴⁸².

Не провина воїнів, які вмирають на Сході України, що їхні діди і бабусі, тато й мама обрали президентом країни двічі судимого Януковича, який обікрвав країну, а в листі від 01.03.2013 р. ще й благав москаля Путіна ввести в Україну війська. Серед тих, хто бере безпосередню участь у бойових діях слід відмітити таких наших воїнів, імена яких будуть викарбувані на обелісках пам'ятників: Колодій Володимир Петрович – батько, Колодій Петро Володимирович – син, Патлатюк Олександр Олексійович, Андрощук Володимир Арсентійович, Андрощук Віктор Дмитрович, Сидорук Андрій Іванович. Гусак Павло Валерійович, Остропільський Володимир Дмитрович, Бобик Олег Вікторович,

Воїн Колодій Володимир Петрович-29.06.1970 р.н. проходив службу в Луганській області, був навідником десантно-штурмового взводу 7-ї десантно-штурмової роти 3-го десантного штурмового батальйону. Одружений, має троє дітей, двоє онуків. Не працює, стоїть на біржі, бо робочих місць в селі немає. Його батько-Колодій Петро Іванович, мати Колодій Юлія Миколаївна. Зв'язок

Воїн Колодій Петро Володимирович – 13.10.1994 р.н., закінчив 9 класів Лознянської школи, не одружений, контрактник 95-ї аеромобільної бригади м. Житомира, водій БТР, на теперішній час (2017 р.) охороняє країну у Луганській області. У свої 20 років побував на горі Карачун, під Слов'янськом, брав участь у антитерористичній операції в Донецькій області. Прийшлося воювати у період, коли українська армія

---

⁴⁸² //«Бульвар Гордона», август, 2017, № 33, -С.13

була неоснащена, не підготовлена, бракувало бронезилетів, шоломів, харчів, одягу, взуття та багато іншого. Тому колектив Лознянської школи, небайдужі жителі громади села допомагали воїнам чим могли, зокрема, для Колодія Петра було придбано одяг, бронезилет, ніж, фонар. Велику допомогу хлопцям надав підприємець Сидорук Іван Іванович, який забезпечив хлопців одягом. Його батько-Колодій Володимир Петрович мати-Колодій Лариса Михайлівна.

Воїн Патлатюк Олександр Олексійович 1985 р. народження, у 2002 р. закінчив десятилітку Лознянської середньої школи. Після школи навчався у Вінницькому медичному технікумі, де здобув фах зубного лікаря-техніка. Спочатку працював у Вінниці, далі деякий час – у Києві, а потім повернувся до Бердичева, де проживає його мама Галина Іванівна. З роботою було складно у невеличкому містечку, а тому, коли виникла потреба захищати державу, то Патланюк Олександр добровільно записався у 26-ту Бердичівську артилерійську бригаду і став командиром гармати. Брав активну участь у визволенні Слов'янська в Донецькій області, отримав поранення, вилікувався і продовжив службу. У жовтні 2014 р. їхня частина перебувала під м. Дебальцево. Звичайно, як повідомляється офіційно, наші гармати мовчать, командир гармати, воїн з Лозни, також мовчить, але ворогам із Москви неодмінно відомо, що наші гармати і воїни на сторожі, при потребі гармати неодмінно озвуться, бо якби не стріляли, то москалі уже були б у Києві. Про те, що гармати можуть озватися, свідчать нагороди воїна з Лозни Патлатюка Олександра: а/ за вірцевість у військовій службі 2014 р; за воїнську відвагу 2014 р.; за вірцевість у військовій службі 2016 р.; дві грамоти за сумлінне виконання службових обов'язків та з нагоди від дня створення частини ППВ 3231; грамота за високий професіоналізм 2015 р.; подяка за сумлінне виконання службових обов'язків. Немає сумніву, що воїни з Лозни, як і воїни всієї України захищають свою батьківщину. Воїн не одружений, а тому у нього щасливе майбутнє, бо він відстоює свободу для свого майбутнього потомства.

Воїн Андрощук Володимир Арсентійович-06.10.1969 р.н., закінчив Лознянську середню школу, проходив службу в Донецькій області, має трьох дітей, не працює, стоїть на біржі, готується розвивати власне господарство. Його батько – Андрощук Арсен Якович, мати – Андрощук Марія Мусіївна.

*Учасник війни, яку розпочала 2014 р. Московія проти України
Андрощук Володимир Арсентійович*

Воїн Андрощук Віктор Дмитрович-02.03.1975 р.н., закінчив 11 класів у Лознянській середній школі, одружений має двох доньок, проходив службу у Донецькій області, після служби не працює, стоїть на біржі. Його батько – Андрощук Дмитро Петрович та мати – Андрощук Зофія Онуфріївна.

Воїн Сидорук Андрій Іванович-12.02.1972 р. н, закінчив Лознянську середню школу, не одружений. має сина, проходив службу в м. Майорську, не працює, стоїть на біржі. Його батько – Сидорук Іван Андрійович, мати – Сидорук Ніна Андріївна.

Воїн Гусак Павло Валерійович-12.07.1987 р.н., закінчив 11 класів у Лознянській середній школі, одружений, зараз не працює. Його батько – Гусак Валерій Іванович, мати Гусак Марія Юріївна.

Воїн Остропільський Володимир Дмитрович, 1988 р. народження, закінчив Лознянську середню школу у 2000 році. Служив у 128-й бригаді, що перебувала в боях біля м. Дебальцево, був командиром «Шилки». Воїн уже звільнився з війська, але його боротьба проти ворога у перші періоди битви має бути високо і назавжди оцінена не тільки державою, але й нашими селянами.

Воїн Бобик Олег Вікторович закінчив Лознянську школу у 1998 році і хоча призваний до війська у м. Вінниці, але він – з Лозни.

Нам односельцям треба пам'ятати, що саме хлопці, були у війську і ще й ті, які підуть на битву, будуть згадуватись в історії держави і села, а тому про них треба залишити добру згадку. Вони захистили державу і село, але ні державна, ні місцева влада нічого не зробили, щоб воїни, які прийшли з війська мали роботу в селі біля своїх сімей. Не так легко молодим сільським хлопцям бачити як розвалюється село, у ньому немає роботи, не народжуються діти, а це впливає на моральний стан, особливо тих, хто перебував на фронті, бачив смерть, переносив поранення і накопичував ненависть до ворогів. Тепер же, після перебування на фронті, воїни знаходяться на обліку біржі, що дає їм можливість деякий час одержувати кошти на прожиття. Ці молоді хлопці не мають провини, що їхні діди і батьки не зуміли спасти село за роки незалежності, де їм ніде працювати і вирощувати дітей. Їм, молодим і необтесаним тільки й залишилось надіятись на себе, самостійно розпочинати виробничу чи соціально-культурну роботу на селі. Не слід забувати, що саме ті українці, хто побував на фронтах та інших місцях, де відбувався захист незалежності України, їхні діти будуть вирішувати майбутню долю українського народу.

ДУХОВНЕ І МИСТЕЦЬКЕ БАГАТСТВО ЛОЗНЯН

---

*Селянина можна витіснити з села,
село з нього витіснити неможливо.*

Іван Малишевський

Постдраматичні події після семи з половиною століть свідчать, що українці, хоча чужинськими війнами і ворожою ідеологією фізично і морально зранені, все таки вони, зберігаючи свої древні звичаї і побут, неписані закони громади, зберегли себе як народ і націю, вміють веселитись, радіти, жартувати і сміятись. Можливо, треба зробити єдиний висновок, що тільки духовне і мистецьке багатство минулого врятувало українську націю від зникнення, а воно, доречно сказати, зберігалось переважно в селі

8.1. Дотепність лознян

*Я приїхав, хато, із сует
У твою самотню порожнину..*

М. Пасічник

Про дотепність та кмітливість моїх земляків свідчить багато мистецьких рис: різноманітні мистецькі побутові та виробничі

вироби; розповіді багатьох селян про різноманітні події, переважно, складну минулу і сучасну місцеву історію; усе це дає підстави для високої оцінки духовності українського народу та жителів нашого села. Скажімо, не у багатьох селах нашої країни існує традиція, коли окремим людям чи навіть цілим сім'ям давались трохи не звичні вуличні «прізвиська», за якими про багатьох знають краще, ніж за офіційним прізвиськом. Предки наші жили у важких умовах рабства, а тому вони не завжди переймались судженням оточуючих про себе, показуючи іноді буйний норов, хитрість, особливу звичку, прихильність до праці чи лінощі, одержуючи за те досить незвичні вуличні прізвиська. Більшість лознян були напоготові до жартів, нерідко саркастичних, проявляли схильність «плекати формани-хармани», тобто озвучувати оповідки.

У нашому селі широко практикувалось, залишивши до сьогодні широко відомі вуличні прізвиська конкретних людей, як кажуть, «кожне сільце має своє слівце», а тому у побуті нашого села не треба називати ні офіційного прізвиська, ні імені, ні освіти, ні місця проживання, назвавши єдине слово, і кожен знає, про кого йдеться: Бомба, Білань, Вухані, Добридень, Куття, Кукуруза, Кукуріка, Колодько, Киселиця, Кирилюки, Кузюки, Корова, Мета, Мушка, Мантачка, Мужик, Побіда, Півень, Рубець, Рижий (німецький комендант), Сюська, Стецько, Соломка, Тодорчиха, Тельомпа, Таїна, Турлун, Хольобун, Цв'ях, Часник, Шкідник, Юрок, інші.

Кожне прізвисько мало свою основу, воно викладало реальну сутність тієї чи іншої людини. Скажімо, усім відомий місцевий житель, в селі він був більшовицьким активістом років голодоморів, у післявоєнні роки (1945 р.) перебував на різних керівних посадах села, особливо запам'ятався на посаді сільського голови, Довгалюк Родіон, або по-вуличному – «корова». В 1930-1933 рр, лозенські активісти влаштували загальне відбирання у селян корів, що навіть районне начальство їх стримувало і карало за таку зухвалість, забирали корів, щоб діти не пили молока, нерідко корови використовували для власних потреб. Саме у ті страшні роки до Родіона

пристало таке прізвисько, коли він, молодий сільський активіст, в лиху годину так званого «розкуркулення» працьовитих селян, найбільше прикладав вміння для того, щоб у кожного працьовитого селянина забрати корову, що була годівницею сім'ї, і за таке хворобливе варварство його прозвали «коровою». Навіть через страшні роки війни (1939-1945 рр.) він не втратив зневаги до тварин, бо, як згадує І. С. Малишевський, коли діти вивели теляток біля свого дому для випасу на березі сільського ставка, раптом підїхала підвода, теляток прив'язали до воза і потягнули до колгоспу, бо тоді сільрада, очолювана Довгалюком Р., заборонила випас телят на березі. В колгоспі, що очолював тоді інший місцевий активіст періоду «розкуркулення» Лашевський В., теляток заховали, і їх більше селяни не бачили. Прізвисько «корова», мов смола чи реп'ях, тримається нащадків місцевого активіста Довгалюка, нагадуючи їм про негідні вчинки їхнього предка.

Такі своєрідні назви стосувалися не тільки конкретних селян, але й кутків оточуючої місцевості: ділянок полів конкретних селян – баранове (відомі в селі Баранюки) чи пересадьки (пояснення відсутні); невисокі кам'яні підвищення – уже мали назву високий камінь; невеличка гребля на ставку – уже Гребелька. У цьому ключі, точності назви до реального стану живого чи не живого об'єкту, мабуть, пішла й назва річечки, що тече через село, – Батіжок. Як схожа форма річки до її назви, адже усе її русло, від початку до кінця, напрочуд нагадує форму батога, що ним користувався на той час кожен господар, який мав коней і возив ними вантажі: від Сниви, куди річка несла свої води, до місточка через річку біля ставочка, що посеред села – ручка батога (пужално); ставок, мовби зав'язь до пужална товстої вузької ремінної стрічки; уже від ставка трохи хвилястим руслом тягнеться далі поміж вербами і селянськими городами, аж до Дубини, де річечка бере, краще сказати, брала, свій початок. Вона ніколи не була судноплавною, як думають краєзнавці, щоб нею перевозити зерно, цьому заважають кам'яні пороги біля Гребельки, а ще більше – посеред га навколо села.

Місцевість, де розташоване село, вкрита пагорбами, або горами, кожна має свою назву та історію, пагорби – Кадиня, Кириків, Кирилюків, «Княжа гора»; гори – Кармелюкова, Лиса, Білоцерківська, Шкільна. Маленівська, Сухінова, Гребельська (Гребелька), Коренівська, Забарова, Татарська, Байдакова. Про кожну з цих «горбогір» є реальні і міфічні розповіді, зокрема напроти пагорба «Княжа гора» розташована Байдакова гора. Дитинство автора проходило біля цієї гори над ставком, де ми кожного літа купалися, тоді була ця гора, здавалося, високою і широкою, а тепер вона – низенька і маленька, що видно на малюнку.

*Байдакова гора біля ставка, на якій ми,
дітлахи, грілись після купання*

За розповідями відомо, що на ній проживав багач Байдак, який завжди пригощав дітлахів, яких тоді в селі налічувалося близько 150, різними їстівними продуктами, він організовував

їм веселі ігри, біля нього діти знаходили добрий притулок. Це не подобалось більшовикам і місцевим активістам, а тому в період колективізації його арештували і вислали, з тих пір ніхто про нього не чув і не бачив, але згадка про добру людину живе. Гора Кармалюкова, розташована у дубовому лісі поблизу села, також нагадує про славне минуле цієї місцевості, адже тут перебував Устим Кармалюк зі своїми повстанцями. Пагорб Кирилюків або «Княжа гора» відомий тим, що на ній в граніті існує міфічний відбиток, а за переказами це стопа Пресвятої Богородиці, там бував князь литовський Ольгерд під час битви 1362 року.

Інші гори і пагорби також мають свою цікаву історію, місцеві дослідники згадують майже ті ж місцевості трохи під зміненими назвами: «Високий камінь», «Гори», «Баранове», «Зруб», «Лиса гора», «Розділ», «Крименина», «Голендри», «Пересадьки» і багато іншого. В розмові село ділиться не на вулиці, а на умовні, усім відомі кутки, де відбувається та чи інша подія, живе той чи інший селянин: «на гребельці», «в коловороті», «коло Тодорчихи» та інше. Поділ села на кутки мало й практичне значення, особливо в часи більшовиків, вони, розділивши село на чотири кутки і на той страшний для нашого села 1932 р. довели завдання здачі зерна, що було в кінці року виконано так: I-й куток завдання – 440 ц., виконано 114 ц. (26%); II-й куток – завдання 315 ц., виконано 67,9 ц (21,55%); III-й куток – завдання 290ц, виконано 82,9 ц. (28,5%); IV-й куток – завдання 310 ц., виконано 84,8 ц (27,3%).

Дотепність наших селян стосувалась не тільки конкретної людини чи території села, вона відбивала широкий спектр краю чи й України. У жителя села Лозна Панаса, батька Баранюка Мусія, був ще й брат Карпо, він служив у царській армії, що постійно втручалася у справи Європи. Десь у Східній Пруссії цей Карпо зустрів симпатичну німкеню, вони закохались, і Карпо розповів дівчині про свій рідний край, про Поділля, що, мовляв, в Лозні у нього є і дім, і млин, і лавка (лавкою у ті часи називали сільський магазин). Хитрував сільський хлопець, щоб привернути до себе

увагу німкені, яка не здогадувалась, що «голь на выдумки хитра», вона, відповівши взаємністю, відправилась на чужину. Приїздить Карпо з дружиною-німкенею до Лозни, їх зустрічають уже старенькі батьки і така ж старенька хатина. Зайшовши на невеличке подвір'ячко, німкенья, вговтавшись, запитує у Карпа. – Де ж твій дім?, сподіваючись побачити цегельний чи кам'яний будинок. – Ось мій дім, – розводячи руками, Карпо показав однокімнатну низеньку хату з двома невеличкими віконцями. – Де ж твій млин? – запитує дружина. Чоловік вивів її у сіни: – Ось млин, – показав жорна у кутку. – Де ж твоя лавка? – уже з острахом запитала закордонна господиня, і чоловік, повернувшись до дружини назад до хати. – Оце тобі лавка. – посадив дружину на лавку, що стояла вздовж стіни. Оповідається не байка, а реальна розповідь В. С. Баранюк, яка передається від покоління до покоління Баранюків. Чимало подібного можемо почути як від наших селян так і багатьох українців, які купалися у побрехеньках, хизуючись ними.

Схоже трапилося й з іншим лознянцем, що перебував за кордоном – Баранюком Вівсеєм, який був кріпаком, звичайно, у польських панів, бо село Лозна завжди належало польським князям і графам, а тому його відправили на 25 років у польське військо. Там, у Польщі, Вівсеї трохи навчився грамоти і йому приглянулася полячка Кароліна, яка відповіла йому взаємністю. При зустрічі з її батьками кріпак з Лозни на запитання про себе і свої статки коротко відповідав: живу неподалік ріки Снивода; маю дім (хату під соломою); в домі – лавку (довгий ослін вздовж стіни); млин (жорна); віла (вила у хліві); в домі є диван (тапчант з досок). Полякам здалося, що не бідний він хлопець і благословили дочку у далеку подорож, в Лозну. Але коли полячка поглянула на «багатство» Вівсея з Лозни, то не довго витримала Кароліна і втекла додому.

Отож, як і в минулому, так і тепер українці на словах мов би й роботящі, розумні, співучі та й країна їхня багата і земля родюча, насправді ж реальність така, що її побачила

німкенья у нашому селі в минулому, бачимо не краще й тепер. Нащадки колишніх дотепників з Лозни, а таких чимало було в усіх селах України, тепер у ХХІ ст., уже на державному рівні – депутати і міністри, виїздять до Європи і розповідають безліч побрехеньок у незалежній країні, що, мовляв, працюємо добре, здійснюємо ефективні реформи, не крадемо і позбавляємось корупції, щоб одержати хоча б щось у простягнуту руку. А коли європейці приїздять і цікавляться реальним становищем, то нічого того немає, тільки «вила у хліві», а гроші в офшорах, то вони думають про українців так, як, мабуть, думала та полячка Кароліна, привезена у Лозну кріпаком Вівсеєм. Така гірка реальність України і її народу, не дарма сучасні європейці, які слухають українських державних діячів і політиків, здебільшого не вірять їхнім словам, бо вони на словах обіцяють одне, а роблять зовсім інше, кажуть, що знищують корупцію, а особисто награбовані кошти вивозять в офшори за кордон.

У 50-ті роки, після війни, в селі була актуальною тема щодо бандерівців, про них більшовицька влада розповідала чимало страшного, але воїни УПА (Української повстанської армії) нерідко справді навідувались до села, адже поряд ліс, який захищав повстанців, вони селянам не чинили зла, усе було тихо і мирно. Якось дві селянки, Колибачук Лукія і Михальнюк Ксенія, вчинили задумане дійство, яке довго коментувалося у селі. З нагоди нагородження сільського учителя Грицика Панаса Юхимовича Орденом Леніна він влаштував на свою честь бенкет у власній квартирі, що біля школи. Десь в середині цього дійства, серед ночі, раптово під вікнами його дому зчинився гвалт: бандерівці!, бандерівці!; почувся гуркіт ударів сухими стеблами соняшників у стіни будинку, який був дерев'яний, що створювало певний ефект. Гості миттєво розсипались: одні шукали місця для спасіння; інші втекли на озеро, що неподалік школи; банкет закінчився. Невідомо, який намір мали ці дві селянки, але задум полякати «бандерівцями» їм удався, бо усе село пам'ятає досі їхній вчинок, а головне ніхто їх не осуджував.

Цікавими були, мабуть, й філософські витівки. Якось баба Фотійка направлялась в Уладівку, до свого сина Василя, її наздогнав біля Кривошиїнців Андрій Яремчук, водій вантажного автомобіля і вигукнув, зупинившись, «Бабо, ви в Уладівку? То сідайте, підвезу, я якраз туди їду». Повернувши голову до водія, Фотійка йому відповіла: «Ой, синку, нема часу сідати, треба скоріше йти, бо час не стоїть» – і, не зупиняючись, пішла швиденько далі. Чимало тут запитань, адже мабуть селянка так і думала, що нічого надіятись на малесеньку машинку «газік», можливо у неї були й інші причини відмови від такої лафи.

8.2. Поезія моїх земляків

Не можу про калину я співати

Коли на світі стільки чорноти

П. Тичина

Поезія наших селян проявилась в широкому спектрі і в піснях, і в танцях, і поетичних творах. Як відзначалось, лозняни співали з давнини і на вечорницях, і на весіллях, у сумну і веселу годину, у недалекому минулому, весною і влітку, на кожній вулиці чувся спів, бо співати їм було звичним, як і говорити. Цінувались у нашому селі вечорниці, вони проявлялись у різних формах. Як пам'ятає автор і багато односельців у післявоєнні трагічні роки та важку працю у колгоспі молодь вечорами збиралась невеликими гуртками на окремих вулицях і співала українських пісень, ніде ніхто не чув московських. Особливо весною і влітку, коли на багатьох вулицях села Лозни лунали пісні дівчаток і хлопців, які були втомлені, не дуже ситі, бо вечеряли картоплю з капустою, але їх кликала українська генетична пам'ять. Лозняни у центрі села нерідко чули з вулиці, що ближче до лісу, пісні у виконанні братів Максима і Дмитра Дем'янчуків, які співали у два голоси. Тут діяла генетика

з давнини і про це свідчить той факт, як розповідає І. С. Малишевський, що ці лозенські хлопці, невідомо звідкіль, дізналися про матеріал для музичних інструментів і десь його діставали, виготовляючи струнні музичні інструменти, навіть якісну мандоліну. Виробляли музичні інструменти й інші хлопці з нашого села, зокрема, Олександр або як його знали в селі Сянько Мартин. Не тільки вміли виготовляти музичні інструменти, хлопці і чоловіки на них вправно грали та ще й співали, скажімо Олександр і Василь Бойчуки.

Олександр (зліва) та Василь (справа) Бойчуки

Що й казати, співучі жителі нашого села, бо співають усі, або майже усі, особливо тоді, коли ще не було телевізорів і мобілок, здавалося, що співати повинен уміти кожен, як і говорити. Співи чулися: у кожній сім'ї; у школі; у трудових колективах; на весіллях; родинних і хрестинах; офіційних і релігійних святах. Навіть в складних умовах зразу після війни та важкій

праці, коли все виконувалося вручну, ввечері на кожному кутку чулися співи та мелодії гармошки, гітари чи балалайки. Немає сумніву, що пісні є паспортом нації з світлими і чорними тонами, де відбивається певна епоха, територія, настрої народу, його соціальне становище. Ніколи татари, литовці, поляки й москалі, що володіли українськими землями, не співали пісень, які постійно лунали серед простих українців – селян, міщан, інтелігенції. В них чулась і радість, і туга, і кохання, і зрада, і прокльони, і розплата за них.

Мені поталанило запам'ятати «пісню Василя», почуту в дитинстві, яку часто слухав я від моєї мами, на годенках та біля сусідніх хат, чомусь ця пісня, як жодна інша, постійно супроводжує мене дорогами життя, мабуть вона має право залишитись у нашому селі, у ній лунає не тільки поезія, але й філософія та реальність українського життя.

Ой за гаєм зелененьким, ой за гаєм зелененьким,

Брала вдова льон дрібненький, брала вдова льон дрібненький.

Брала вона вибирала, брала вона вибирала,

Тонкий голос подавала, тонкий голос подавала,

Там Василько сіно косить, там Василько сіно косить,

Вдовин голос переносить, вдовин голос переносить.

Кинув косу у травоньку, кинув косу у травоньку,

А сам пішов додомоньку, а сам пішов додомоньку.

Прийшов, прийшов він додому, прийшов, прийшов додомоньку,

Схилив на стіл головоньку, схилив на стіл головоньку.

Ввійшла мати до кімнати, увійшла мати до кімнати,

Стала Василя питати, стала Василя питати.

– *Чого сидиш, що думаєш?, чого сидиш, що думаєш?,*

– *Чом не п'єш ти й не гуляєш?, чом не п'єш ти й не гуляєш?,*

Дозволь мати вдову взяти, дозволь мати вдову взяти,

Буду пити і гуляти, буду пити і гуляти,

– *Не дозволю вдову брати, не дозволю вдову брати,*

– *Вдова вміє чарувати, вдова вміє чарувати,*

Зчарувала мужа свого, зчарувала мужа свого,

Ще й зчарує сина мого, ще й зчарує сина мого,

*Син матері не послухав, син матері не послухав,
Сів на коня та й поїхав, сів на коня та й поїхав,
Ой щоб тобі кінь горою став, ой щоб тобі кінь горою став,
А ти сам яворюю, а ти сам яворюю.*

*Пішла мати жито жати, пішла мати жито жати,
Під явором спочивати, із явора листя рвати.
Не рви нене листя з мене, буде тобі гріх за мене,
Буде тобі гріх за мене.*

*Іди, сину, додомоньку, іди сину додомоньку,
Змию тобі головоньку, можеш брати удовоньку.
Не клич мене додомоньку, не мий мені головоньку,
Не тра мені удовоньку.*

Хор села Лозна

У новітні часи вихідці з нашого села почали писати поетичні твори, особливість їх у тому, що вони пишуться переважно тими, хто живе за межами села, це свідчить про їхню тугу за своєю малою батьківщиною, мовляв, здаля, вона їм миліша і більше до вподоби..

Лозна – село на Поділлі

/лист до брата Сашка⁴⁸³/

Як швидко лине час!

Вже й літні ми з тобою,

І все своє життя, як ти казав,

Хворіємо Лозною!

Лозна для нас – це наше обійстя,

Камінний горб і річечка край огорода,

Ставок й криниця в низині,

З якої всі ми брали воду.

Лукія, за кам'яними брилами жила,

Через дорогу, з козами, Уляна,

Забарова гора стрімкою ще була,

А за ставком – вже наша тітонька Тетяна.

За нею, вище, де садок вишневий

Вів господарство Шмуль Іван,

Вусатий, ще кремезний

Симпатичний дідуган.

На пересадьках, під ліском

Жила Ганелька із Марком

Від нас вверх, жила Ганюта,

А далі Федір з Домною,

А нижче вже вельможнії ляхи –

Всі гонорові! Не те, що наші мужики.

Від нас направо – там жила рідня:

Дмитро й Степан. Потапова Марі

За ними поряд Войташі й Ліксандра

Германів Федько, а рядом з ним сусіди.

За Мисьовою Мартою,

Жив Кириків Профир, Тадей, Фома,

Господарював Петро із Христею,

А далі ми дійшли і до попа.

А ось до Вуханів, перед лісочком,

Весною добиралися ми в брід,

---

⁴⁸³ О. Цісонецький – Відомий митець у місті Вінниці, родився, навчався й виріс у Лозні.

На горбику, за тихеньким струмочком,
Там жив Тодорчишин весь рід.

В турботах жили в недалекому кутку
Андрухова, Бойчук, Рубець і Джус,
Ну й звісно, на печі, чомусь в мішку,
Старий Тарас крутив свій сивий вус.

Домаха Шпіцьова – постать колоритна,
Її язик – мов гостра бритва,
Бувало, як затягне з по-зарання,
То лайка чулась до смеркання.

Що не сім'я – кругом трудівники,
...Рижий Арсен, Їгон і його син, Андрощуки,
Дмитро із Гапкою, що Баня в них була,
Через дорогу, з купою дітей, Лукерія жила.
А далі, на краю села, де кам'яний кар'єр,
Мешкав Мирін – відомий модельєр.

Під лісом, на горбі, жила родина,
Її хранителька – наша тітонька Фросина,
Страпачка, Зінька й Лиманів Іван,
Багатий був, червоний мав жупан

Про доброту історія села не забувала,
Але найбільшої подяки, кажуть, варта,
За те, що нам усім пупи в'язала,
Всіма шанована Войташова Марта.

Високий камінь, гребелька й Пролетар,
Гора Кармалюка і білий глиняник у лісі,
Скажи, хіба така краса, не божий дар?
Для нас це все святе, хоча давно живемо в місті.

Про школу варто повість написати,
Що не кажи, а вчителі старались нас навчати!
Панас Юхимович – смаки до мистецтва і природи,
А «Мушка» – вправи, танці, хороводи.

Кар'єр й ставок, Маленівська гора,
Кіно у клубі, навкруги шумлива дітвора,
Все так далеке й дороге до болю;
Як хочеться за всім наплакатись у волю.

Ми народилися й вирости в Лозні,
Коріння наше залишилось там навічно.
Батьки до нас приходять лиш у сні,
А ми до них, на цвинтар, їдемо щорічно.

Михальнюк
Володимир Мусійович
2005 р., Київ

Обробка тексту
Б. Лознянського

Лозна

Між гранітних горбів, де доріг крутизна,
Потопає в садах мальовнича Лозна.
І коріння села у віках в давнині,
На граніті відбиток святої ступні.
Тут шаленіла орда і Хмельницький бував,
А в світлинах селян Кармелюк гостював.
В'ється вдаль Батіжок крізь густий верболіз,
І журчить, і спішить повз ялиновий ліс
За долиною ліс там черешні рясні,
Там крислаті дуби, солов'їні пісні,
Як згадаю свій дім, серце враз защемить,
Та кругом пустота, зрідка й хвіртка скрипить.
Тут дитинство моє босоноге пройшло.
Заросли ті стежки, як давно це було.
У селі трударі, як єдина сім'я,
Це мої земляки, тут родина моя.
Пам'ятаю завжди я батьківський поріг,
Звідки шлях у житті мій тернистий проліг.
Зачерпну я води із цілющих криниць,
Упаду на траву, як колись, горілиць,

Пригорнусь, притулюсь до святої землі.
І так солодко тут, і так легко мені,
Наче знову відчув материнське тепло.
Це колиска моя, моє рідне село.

Омельчук
Петро Миронович
м. Хмільник
2015 р., Київ

Обробка тексту
Б. Лознянського

Хай буде в Лозні хліб й до хліба

Додому завжди мене кличе
Прадавня лознянська земля.
Тут мамине ніжне обличчя
І хата білява моя.

Я звідси в широку дорогу
Ступав по густих споришах,
Тому-то родинні пороги
У віршах моїх і піснях.

Приспів:

Лозна у цвітінні й розмаї,
Лозна у весняній красі.
Тут спів солов'їний лунає,
Тут скупане сонце в росі.

Хай буде в Лозні хліб й до хліба
Хай діти стають на рушник!
За все, рідний краю, спасибі,
І нині, і прісно, й повік!

Аж від бондарівки й Гребельки
До сховища Кармалюка –
Веселка єднає серденька
Де пісня лунає дзвінка.

Приспів

Гранітне плато пролягає
По рідній чарівній Лозні
Й багато століть зберігає
«Стопу» на узвишші-скалі.

Приспів

Село своїм людом відоме –
Рекордні врожаї росли.
Лозняни, незнаючи втоми,
Надійно в змаганнях вели.

В Лозні Сорочинська трудилась,
Зросла до геройських вершин.
В Лозні Панасюк народився
Науки прославлений син.

Приспів

Микола Дорош
18.05.2015

8.3. Музейні осередки села

*Хочу вірити, що схаменуться люди,
втягнуть із забуття правдиву пам'ять
про земляків, які збагатили і окультурили
їхній край.*

Тетяна Симиренко

Минали епохи рабства, але не все було важким і поганим у нашому селі, багато було і залишається добрим, що відомо не тільки у селі, але й далеко за його межами, навіть у світі, особливо багато добра серед молоді порослі. Про побут і старовинні речі, окремих селян і вихідців з села можемо довідатися в сільському і шкільному музеях села, організованих працівниками культури, самими селянами, добрими ентузіастами. Мета музейних осередків допомогти нашим нащадкам

мати відомості про свою малу батьківщину, щоб не було так, як це сталося в минулому, коли марно щось шукали і нічого не знаходили про своє село і його мешканців.

Ще за більшовиків у приміщені старої школи партійні органи пропонували, а це була вимога, відкрити «Музей воїна-інтернаціоналіста», який загинув в Афганістані, такі музеї були організовані у кожному селі району, та й в усій країні, бо молодих людей загинуло у бездарній війні, ой, багато, майже з кожного українського села. Організатором створення і оформлення музею у нашому селі 6 лютого 1988 року був учитель Лознянської середньої школи Ісаченко О. В., а продовжувачами його справи стали: Надія Павлівна Дейничук, як навантаження до позакласної роботи; Світлана Петрівна Якушевська, як профорг, а пізніше – як директор школи, їм допомагала учителька Таміла Вікторівна.

*Перший ряд-зліва направо: Сорочинська Т. О., Станіславчук М. А., Дорош М. Н., Сидорук С. І., Панасюк Б. Я., ...,.....
Другий ряд-зліва направо: Станіславчук В. А., Сидорук В. С., Саішко Я. Ю., Малишевський І. С., Ціснецький О. А., .., ...*

Одначе, музей цей в Лозні став музеєм села, був відкритий 7 квітня 1993 року. Музей села Лозни, який з'явився в школі, на відміну від більшовицької ідеї, мав особливість – збереження скарбів народного побуту та культури села. Спочатку була організована виставка, а після цього – музей, організаторами якого продовжували бути: вчителька позакласного виховання Надія Павлівна Дейничук; тодішній директор Лознянської середньої школи Світлана Петрівна Якушевська; учителька Марія Малишевська, вони обходили селян і збирали на виставку речі народного побуту, розташували у невеличкій кімнаті: рушники, хустки, і сорочки; лавки, мисники, кошики, посуд, скрині, образи та інші старовинні речі. Велику підтримку в організації музею надавав тодішній директор Лознянської школи В. О. Фурса, учні 8-го класу С. Жуківський, І. Андрощук, А. Габінет, Є. Грицик, а спонсорами оформлення шкільного музею були колишні учні школи Б. Я. Панасюк та В. С. Сидорук. В музеї знаходяться фотографії, книги та матеріали про відомих випускників Лознянської середньої школи.

Започаткований шкільний музей, як пам'ятка села, про нього в місцевій районній газеті написав професор, доктор економічних наук, завідувач кафедру Уманського державного педагогічного університету ім. Павла Тичини Анатолій Степанович Музиченько⁴⁸⁴: «Недавно мені довелося побувати у справах в Хмільницькому районі в селі Лозна. На прохання ознайомитися з селом, його визначними місцями, пам'ятками і славними справами селяни порадили завітати до шкільного музею. Із задоволенням і цікавістю ознайомився з музеєм, для організації якого багато сил доклала вчителька місцевої школи Надія Павлівна Дейничук. Своєю ідеєю збереження пам'яті про минуле і сучасне села вона втілила в конкретну організацію музею історії села і школи. На моє переконання селяни і їхні нащадки будуть вдячні Ісаченку О. В., Надії Павлівні та педагогічному колективу

---

⁴⁸⁴ Щоб не втратити першоджерел. Газ. Життєві Обрії. 21 квітня 2007, № 30-31

школи за організацію цього чудового куточка. Адже на початку ХХІ століття складна доля сучасного села якраз потребує такої пом'яті, щоб мобілізувати свої сили і не втратити національного першого джерела. Матеріали музею дають узагальнюючу конкретизацію про жителів села Лозна, одного з багатьох сіл українського Поділля, їхні здобутки та відомих особистостей в навчальній, культурній, науковій і господарській діяльності. В селі є газове опалення, родюча земля, працьовиті і розумні люди, відроджується славна історія, а тому у нього не зникає перспектива славного майбутнього. Після побаченого в Лозні я з задоволенням розповідатиму про все на своїй Черкащині, щоб і в нас розпочинали подібні благородні справи».

За роки незалежності (після 1991 р.) в будинку культури села його працівники разом з селянами створили краєзнавчий музей «Спадщина мого села», де зібрано чимало різноманітних старовинних речей побуту в селі Лозна, що зберігають для майбутніх поколінь старовинні звичаї, обряди, традиції, ремесла та знаряддя праці наших пращурів, дідів, батьків. Мистецтво вишивання хрестиками і гладю рушників, сорочок, простирадл наших селянок: Зарудньої Параски Нестерівної, Панасюк (Наконечної) Зіновії Харитонівни, Колодій Параски Феодосіївни, Омельчук Марії Панасівни, Штимберг Ганни Микитівни, Феленюк Ольги Савівни.

В музеї знаходяться механізми та інші цінні речі господарювання селян Лозни: прядка – Мацюк Марії Гаврилівни; верстат – Мацюка Семена Гавриловича; скриня – Андрощук Марії Никонівни; колиска та ікона – Зарудньої Ялини Порфирівни; маслобійка, качалка та мисник – Грицик Ганни Павлівни, Недорізаєук Феодори Григорівни, Малишевської Марії Федорівни, Сорочинської Марії.

8.4. Відомі вихідці з села Лозна

*Я уже довольно сделал для того,
чтобы жить в потомках.*

Наполеон

Загально визнано, що цінність села, селища, містечка, міста і держави в цілому вимірюється тим, що вони дали для державної і світової культури, науки та технології. Усе це проявляється через конкретні особистості, які проживали у певних епохах і в тих чи інших місцевостях. Одначе, особливість українців у тому, що перебуваючи віками у рабстві, біографії їхніх визначних людей – це трагедія особистості і суспільства. У ХХ столітті в Лозні народжувались, виховувались і працювали спеціалісти, що внесли певний внесок в науку, освіту, медицину, виробництво.

8.4.1. Остап Боровик

Невідомі батьки Боровика, роки його життя, адже усі архіви знищені завойовниками, а тому подаємо тільки його діяння у боротьбі за селянську долю, варті наслідування. Житель села Лузни Остап Боровик, побував 1861 р. у Києві, де ходив до церкви, вивчив ставлення міщан до земельної реформи царя, яка нічого не давала селянам, була на стороні поміщиків, князів та графів. Переконавав селян, щоб вони нічого не сприймали з того, що їм пропонують, нічого не слухали, не платили за землю і не давали податків. Коли мировий посередник запропонував сільському сходу села Лузни зібрати повинність відповідно до положення від 19-го лютого 1862 р., то селяни не підтримали представника влади і поміщиків. Не даремно, коли селяни Лузни проявили непокору владі, поліція вважала, що головним організатором протесту був Остап Боровик «ибо когда толпа, в особенности бабы, тащили со двора насильно сельских урядниковъ и добросовестных, то Остап

Боровик был впереди всех размахивал костылями, воодушевляя предводительствующую им толпу». Це один із небагатьох, але потужних давніх протестів наших селян, які повстали проти влади і царя, адже тоді арештували 19 найбільш небезпечних учасників непокори, з яких 18 били різками, а одного – головного протестувальника, тобто О. Боровика, який ходив на костылях, різками не били, а зразу ж відправили до тюрми.

Дії наших селян під проводом Остапа Боровика проти земельної реформи 1861 р., яка була вкрай не вигідна селянам, є прикладом для наших селян тепер (1999-2018 рр.), коли провели невдалу земельну реформу, віртуально мов би наділили селян землею, але фактично позбавили їх такої власності, село зруйноване, селяни вимирають, школи зникають, а на цьому наживаються лише хитренькі. Чомусь немає протесту проти свавілля, яке було у минулому під проводом нашого селянина Остапа Боровика.

8.4.2. Андрощук Сергій Філімонович

Народився Андрощук С. Ф. 07.10.1899 р. в с. Лозна Острозької волості Вінницького повіту (згодом – Уланівського району Вінницької області), походив із селян бідняків. Закінчив Київський сільськогосподарський інститут (в Голосієво), одержав вищу освіту агронома. Працював на Донбасі, в органах сільського господарства, обіймав посаду заступника директора Донецького зернотресту, згодом його перевели до Києва, де він працював начальником відділу Наркомату землеробства, а пізніше – начальником управління овочівництва Наркомрадгоспів УРСР. Проживав на Михайлівському провулку, 4, кв.18, мав дружину Крутяник Тетяну Миколаївну та семирічну дочку. Його сестра Христя Остропільська працювала в колгоспі с. Лозна Уланівського району на Вінниччині, яку у селі усі знали..

Пішла хвиля репресій, яка масово і у короткий строк, без захисту та свідків поглинала українців, для кожного приймалось єдине рішення – «Дело заслушать в закрытом судебном

засіданні без участя обвинення и защиты и без вызова свидетелей». Нашого земляка Андрощука С. Ф. арештували 01.08.1937 р., звинувативши його у тому, що він «являється активним участником контрреволюційної націоналістичної організації і по її завданню проводив підіривну діяльність», і «Выездная Сессия Военной коллегии Верховного суда СССР 14 октября 1937 г. приговорила Андрощука Сергея Филимоновича к высшей мере уголовного наказания расстрелу. Уже на другой день вирок було виконано, у 1956 р. репресивні органи почали переглядати справи того жахливого періоду і Андрощука С. Ф. виправдано, але що з того, людини немає, сім'я зруйнована.

Історія нашого селянина повчальна для майбутніх поколінь: хлопець з бідної сім'ї зумів закінчити школу, інститут і один із небагатьох наших односельців працював у вищих органах державного управління в галузі сільського господарства. Він потрапив під жорнище репресій 1937-1939 рр. як українець, що не сприймав голодомору в Україні, який став геноцидом українського народу. Можливо майбутні покоління напишуть про життєвий шлях знаменитого свого земляка і згадають його добрим словом.

8.4.3. Сухін Арсеній Дорохтейович

Народився в с. Лозна, син розкуркуленого Дорохтея Кириловича Сухіна, онук Сухіна Кирила, який був у нашому селі першим і єдиним, хто вмів писати і читати, писав селянам «прошення». Пройшов дорогами світової війни (1939-1945 рр.), а після війни здобув вищу освіту і працював у Львівській області директором ряду шкіл: с. Забужжя Сокальського району; с. Нове Стрийського району; с. Сугрів Жидачівського району. Звичайно, органи більшовиків слідкували за сином «розкуркуленого», їхня ціль не давати спокою, а тому переводили впродовж років з однієї школи до іншої. Там же на Львівщині зустрів свою майбутню дружину, яка також з Вінниччини

і була направлена учителювати у «край бандерівський». Перед пенсійним віком забажалося повернутись у рідні краї, на Вінниччину, але на батькіщині комуністи, звичайно, на вимогу кегебістів, прийняли його вороже, і він надалі учителював неподалік Хмільницького (Проскурова), хоча жалкував, що не залишився на Львівщині.

8.4.4. Сухін Василь Дорохтейович

Народився в с. Лозна Острожецької Волості, Вінницького повіту, син розкуркуленого Дорохтея Кириловича, онук Сухина Кирила, який був у нашому селі першим і єдиним, хто вмів писати і читати, писав селянам «прошення». Як син розкуркуленого батька сидів у Сибірській тюрмі, перед військовою виправданій і пройшов усю війну (1939-1945 рр.), після війни здобув вищу освіту і працював директором школи у Красноярському краї Московії, там закінчив своє земне життя. Це не єдиний приклад, коли москалі на своїх просторах розпорощували сім'ї роботящих і розумних селян, щоб знищити українську націю.

8.4. 5. Сорочинська Тетяна Онуфріївна

Народилася Т.О. Сорчинська у 1934 р. в селі Лозна Уланівського (тепер Хмільницького) району на Вінниччині, в сім'ї колгоспників. Рано залишилась без батьків, свою трудову діяльність розпочала у чотирнадцятирічному віці, працюючи на різних роботах у колгоспі, і уже з 1951 р., у сімнадцятирічному віці, Тетяна Онуфріївна трудилась свинаркою на колгоспній фермі. Згодом Тетяна Онуфріївна Сорочинська досягла великих успіхів у виробництві продукції і збільшені приплоду за що у 1960 р. одержала найвищу нагороду тодішнього Радянського Союзу – звання Героя Соціалістичної праці, з врученням ордена Леніна і золотої медалі «Серп і молот». В наступному 1970 р. вона була

нагороджена медаллю «За доблесну працю» і тільки у 1974 р. найвидатніша трудівниця села була прийнята сільськими комуністами до тодішньої комуністичної партії Радянського Союзу. Ну, й звичайно, як тоді водилось, поряд з вирощуванням свиней, її зобов'язали брати участь у громадській діяльності села: бути наставником молоді, звичайно, щоб йшли працювати до колгоспу; зустрічатись з учнями середньої школи; обиралась депутатом районної та сільської рад; виконувати багато інших доручень партійної організації села. Як характеризує її партійна організація, вона були людиною високої свідомості, вірної своєму обов'язку, людської доброти.

Дитинство Тетяни Онуфріївни припало на період важких років другої світової війни, її юність проходило не в школі, а на щоденних колгоспних роботах, найважчою серед яких була праця на свинофермі, де умови були і шкідливими, і важкими. На прикладі цієї селянки можемо побачити, що у ХХ ст. в селах голодомори, колективізація і війни створили умови, набагато гірші від тих, які існували в період рабовласницького ладу. Сирітство, важка праця і недоїдання з раннього віку дали про себе знати, у молодому віці, на 44-му році життя важка хвороба забрала невтомну трудівницю в інші світи.

8.4. 6. Панасюк Броніслав Якович

Народився 10 березня 1935 р. у селі Лозна Уланівського (тепер Хмельницького) району на Вінниччині. В 1954 р. закінчив Лознянську середню школу. Батько, Панасюк Яків Тарасович під час війни 1939-1945 рр. – морський офіцер, в подальшому партійний працівник районного рівня. Мати, Панасюк /Наконечна/ Зіновія Харитонівна – працівниця у рільництві. Сім'я була чимала: брат Борис, якого уже немає, сестра Олена і Галя, які проживають у Києві, у них сім'ї, мають дітей та онуків. Школа навчала не тільки писати й читати, чимало уваги приділялось мистецтву: співи, танці, драматургія. У 1954-1958 рр. навчався у Київському фінансово-економічному

інституті (нині – Київський національний економічний університет), де набув фаху економіста. Після цього працював у різних сферах життєдіяльності, але сталося так, що сільське господарство постійно тримає його міцно при собі.

Після здобуття вищої освіти працював: **у сфері державного управління** – працівник банківської системи в Черкаській області, в тому числі керуючий Корсунь-Шевченківським сільгоспбанком (1958-1960 рр.), Міністерство сільського господарства України (1964-1979 рр.), Держплан України (1980-1995 рр.), Кабінет Міністрів України (1996-2000 рр.); **у сфері науково-педагогічної роботи** – викладач Горохівського сільськогосподарського технікуму на Волині (1959-1962 рр.), навчання в аспірантурі Української сільськогосподарської академії – заочно (1969-1971 рр.), доцент, професор кафедри Київського національного економічного університету – за сумісництвом (1979-2011 рр.), завідувач кафедрою Вінницького національного аграрного університету (02.2014 р.-08.2015 рр.), головний науковий працівник Інституту біоенергетичних культур і цукрових буряків НААН (з 2011 р.). За сумлінну працю одержував певні державні відзнаки: доктор економічних наук (1991 р.); професор (1993 р.); Заслужений економіст України (1997 р.); академік НААН України (2002 р.); член Національної спілки письменників України (2012 р.); член Національної спілки журналістів України (2015 р.); нагороджений орденом «Знак пошани» (1973), бронзовою медаллю ВДНГ СРСР (1986 р.); Грамотою Кабінету Міністрів України (2016 р.). Літературний і журналістський псевдонім – Борис Лознянський.

Автор понад 200 наукових праць, з них 35 власних монографій на економічну, філософську, художню, історичну та політичну тематику. Сприятливі умови на усіх ділянках навчання та трудової діяльності Б. Панасюка створювали достойники з яких він брав приклад, серед них: учителі середньої школа – Петренко М. В., Царук М. В; професори вищої школи і науки – Кривень П. В., Романенко І. Н., Лукінов І. І.; керівники державного управління – Кравченко І. М., Ковалюшко С. П. (Мінсільгосп України), Масол В. А.,

Сінгаєвський О. М. (Держплан України), В. П. Пустовойтенко (Кабінет Міністрів України).

Науковий світогляд формувався впродовж практичної роботи, але мабуть все розпочинається з дідів-прадідів, від них пішла його генетична дорога до відданої праці в державному управлінні і науці. Для своїх земляків у вигляді звіту вчений повідомляє про власні основні наукові розробки, їхні результати та де з ними можна ознайомитися:

1/ розробив методологічні, методичні і практичні основи внутрігосподарського розрахунку, які затверджені Міністерством сільського господарства України і були впроваджені в усіх колишніх колгоспах і радгоспах України⁴⁸⁵;

2/ в галузі природно-економічного районування України, вперше обґрунтував доцільність і закономірність формування в країні 9 природно – економічних районів, які відповідають назві «регіони» і можуть стати основою територіальних формувань та територіального планування⁴⁸⁶;

3/ ще до 1991 р. доведено реальну можливість довгострокового економічного прогнозування в умовах ринкових відносин, обґрунтовано наукові і практичні основи державного регулювання ринкової економіки на макроекономічному рівні за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм (важелів)⁴⁸⁷;

4/ до 1991 р. – початок переходу до ринкових відносин в Україні, обґрунтовано наукові і практичні основи державного регулювання ринкової економіки на макроекономічному рівні за допомогою економічних, правових і адміністративних підойм (важелів), які надіслані державним органам управління незалежної України⁴⁸⁸;

---

⁴⁸⁵ Довідник по плануванню сільськогосподарського виробництва. К.: «Урожай», 1980, -С.215-219

⁴⁸⁶ Панасюк Б. Я. Планирование: становление и развитие. –К., Наук. Думка, 1990., -С.92-104

⁴⁸⁷ Панасюк Б. Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. К.: Поліграф книга, 1998, 303с.

⁴⁸⁸ Панасюк Б. Я. Прогнозування та регулювання розвитку економіки. К.: Поліграф книга, 1998, 303с.

5/ розроблено (разом з Інститутом кібернетики НАНУ) і опубліковано у 1996 р., прогноз динаміки ВВП на 1995-2015 рр., який впродовж всіх років був найбільш наближений до реального стану у порівнянні з прогнозами інших розробників, у тому числі урядових та іноземних⁴⁸⁹;

6/ одержано (в 1993 р.) науковий висновок про те, що з урахуванням історичного минулого та географічного розташування нашої країни українське суспільство і його держава об'єктивно споконвічно пов'язані не тільки територіально, але й соціально, політично і фінансово-економічно з європейськими структурами. а тому можуть і мають потребу розвиватися за європейськими та світовими стандартами⁴⁹⁰;

7/ визначено (в 1992 р.) для держави п'ять найскладніших проблем, які Україна успадкувала з минулого, і з якими прийдеться зіткнутися з перших днів української незалежності. На жаль ці проблеми так і не вирішені дотепер⁴⁹¹.;

8/ запропоновано владі вдосконалення фінансово-кредитних відносин в період гіперінфляційних процесів кінця ХХ ст., за рахунок зниження податкового тиску на учасників ринкових відносин та здешевлення банківських кредитів, а також інші методи регулювання, які найбільш ефективно використати в кризові періоди⁴⁹²;

9/ одержано науковий і практичний висновок про те, що українське село і сільське господарство, які не мають аналогів у світі можуть розвиватись на основі виробничої кооперації та інтеграції, що передбачає: виробництво сировини; її переробка і реалізації кінцевої продукції споживачам⁴⁹³;

10/ зроблено висновок у сфері філософії і природничих процесів, згідно з яким людина може повноцінно розвиватися,

---

⁴⁸⁹ Ж. Економіка України. Прогнозування розвитку економіки України. –1996, -№ 1, -С. 20-32; Панасюк Б.Я. Вибрані твори. . К., 2014, Т. 7, -С. 206-118.

⁴⁹⁰ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т. 1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 120-130

⁴⁹¹ Там же, -С. 123-126

⁴⁹² Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т. 1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С. 186-206

⁴⁹³ Панасюк Б.Я. Вибрані твори. Т. 1, К.: ІАЕ УААН, 2003, -С.91-106, 380-401

бути соціально-економічно захищеною тільки в колективі, одноосібно вона виснажується і гине⁴⁹⁴;

11/ дослідження автора доводить, що подібно до рослин, тварин та інших живих організмів, людина також є формою живої речовини, яка володіє ще й розумом. Як і навколо рослини, так і навколо людини проростають бур'яни, які виполюють або перевиховують. Відповідно до цього сформовані підходи до можливої відповіді на запитання, -«яка роль людини на планеті Земля?» та обґрунтовується існування інформаційної системи Всесвіту (ІСВ), що є новим у філософсько-гуманітарних дослідженнях розвитку людства⁴⁹⁵;

12/ досліджено ряд важливих епох історії українського народу за 750 років залежності від інших держав: татари (ніяких монголо-татарів не існувало); литовці; поляки; москалі⁴⁹⁶;

13/ на основі досліджень доведено (на відміну від думок багатьох вчених і практиків, які стверджують про настання потепління), що планету Земля очікує похолодання, зменшення прісної води та зростання природних катастроф, подібне уже спостерігається⁴⁹⁷;

14./ доведено – людство має змінити своє відношення до природи і зовнішнього середовища на основі дотримання **«рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини»**, що допоможе значно знизити негативний вплив так званого парникового ефекту (*потепління*)⁴⁹⁸;

15/ здійснено припущення щодо причини відсутності єдності в українській нації в цілому, єдності у відстоюванні своєї незалежності і свободи – вона знаходиться майже

---

⁴⁹⁴ Панасюк Б. Я. Людина, природа і Всесвіт. 2007 р.

⁴⁹⁵ Панасюк Б. Я. Людина, природа і Всесвіт. /Розгадка таємниць/. Парапан, К., 2008, -С.138 (129-151); Вибрані твори. Клімат, економіка, людина. Ніжин, 2015, Т. 9, -С.255-328

⁴⁹⁶ Русь: нація і держава. Т. I «Помилки Великих Київських князів», Т. 2 «Час збирати каміння», К.: КНЕУ, 2009; Лознянський Б. Лузна-Лозна – село на Поділлі. Вінниця, 2018, -С. 331-456

⁴⁹⁷ Ж. Економіка АПК. – 2009, -№ 7, -С.24-34; № 8, -С. (31-42).; Ж. Вісник аграрної науки. № 1, 2010, -С.14-34

⁴⁹⁸ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Вибрані твори, Ніжин, 2015, Т. 9, -С. 199-217

на генетичному рівні, сформованого в результаті багатовікової (750літ) боротьби за виживання, вихід же з рабського стану – в межах трьох-чотирьох поколінь⁴⁹⁹;

16 вперше досліджено зміст творів Т. Шевченка зі сторони їхнього філософського і політичного внутрішнього змісту, які є носієм потужної енергетики слова Кобзаря⁵⁰⁰.

17/ автор обґрунтовує настання періоду (початку ХХІ ст.), коли слід відмовитись від формули «взяти все від природи» і перейти до об'єктивної необхідності дотримання балансу **«рівноваги між можливостями природи і непомірними потребами людини»**⁵⁰¹;

18/ зроблено висновок про сучасні світові кризи: сучасні світові соціально-економічні потрясіння, які розпочалися після 1996 р., це не результат економічних і фінансових криз, перевиробництва чи недовиробництва, а прояв концентрованої загальної кризи розриву між можливостями природи та надмірними потребами людини. Майбутнє не за економічним зростанням, нарощуванням дедалі вищих темпів використання ресурсів, а за рівновагою між можливостями природи і потребами людства⁵⁰²;

19/ на основі досліджень, вчений має протилежну думку щодо так званої «гендерної політики», яку проповідують на практиці, не науково, країни Європи та Північної Америки, що невдовзі принесе їм незворотні катастрофічні результати, які уже проявляються, подібне очікується й в Україні⁵⁰³.

20/ досліджено і зроблено висновок, що перед запровадженням ринку землі найбільш доцільно, для інтересів нації, держави і селянства, створити сприятливі умови для

---

⁴⁹⁹ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Вибрані твори, Ніжин, 2015, Т. 9, -С. 3280-337

⁵⁰⁰ Панасюк Б. Український ренесанс у творах Тараса Шевченка. К., «Промісвіт», 2010

⁵⁰¹ Панасюк Б. Я. Академік Вернадський і сучасність. Вибрані твори. Т. 7, К., 2014, -С.126-138

⁵⁰² Панасюк Б. Я. Можливість природи і потреби людини. Вибрані твори. К., 2015, Т. 8, -С.337-380

⁵⁰³ Панасюк Б. Я. Людина, природа і Всесвіт. /Розгадка таємниць/. Паррапан, К., 2008, -С.307-353

виробничих відносин, поєднуючи їх з соціальними потребами. Таку проблему можна вирішити за допомогою виробничої кооперації та інтеграції, що передбачає вирощування сільськогосподарської сировини, її переробку та реалізацію кінцевого продукту. Розроблений відповідний проект Закону України передано депутатам Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, Міністерству аграрної політики, в робочому порядку Адміністрації Президента України, а також окремим державним очільникам⁵⁰⁴;

21/ На основі даних попередніх істориків і новітніх матеріалів автор підтверджує: а/ Переяславська рада, яку пропагували в Московській імперії 350 років, була міфом; б/ ніякої угоди не було підписано, а те що цар написав у Москві, українська влада не визнавала; в/ гетьман Б. Хмельницький, який не визнавав Московські умови і заключив союз з Швецією, був отруєний; г/ Московське царство, окупувавши Україну, перетворилось у Великоросію; д/ ще в ті часи (1654-1657 рр. провадилась гібридна війн, яка й тепер (XXІсть.) практикується Москвою;⁵⁰⁵

22/ здійснено аналіз змісту поем О. С. Пушкіна «Руслан і Людмила» та її переказ, а також вірш «Повість о вешем Олеге», доказавши, що вони написані винятково про Україну⁵⁰⁶, використовуючи літописи про Русь, зокрема літопис Нестора «Повість врем'яних літ»⁵⁰⁷.

23/ на основі даних попередніх істориків і новітніх матеріалів автор стверджує: а/ Переяславська рада, яку пропагували в Московській імперії 350 років, була міфом; б/ ніякої угоди не було підписано, а те що цар написав у Москві, українська влада не визнавала; в/ гетьман Б. Хмельницький, який не визнавав Московські умови і заключив союз з Швецією, був отруєний; г/ Московське царство, окупувавши Україну, перетворилось у Великоросію, а Україну

---

⁵⁰⁴ Панасюк Б. Я. Вибрані твори. К., 2014, Т. 8, -С.288-330

⁵⁰⁵ Газ. Літературна Україна. 18 січня, № 2, -С.6-7

⁵⁰⁶ Панасюк Б. Я. Ренесанс Русі-України. Чорнобай, 2016, -С.6-76

⁵⁰⁷ Повість врем'яних літ. Несторів літопис за Іпатським списком. К., 1990.

називали – Малоросія; д/ ще в ті часи (1654-1657 рр.) провадилась гібридна війн, яка й тепер (XXІсть.) практикується Москвою⁵⁰⁸.

24/ на основі досліджень з часів появи та соціально – економічного розвитку конкретних сіл Поділля в різні епохи рабства, дослідник дійшов висновку про причини ускладнень ефективно розвиватись незалежній державі Україна впродовж більше чверті століття. Головною причиною є те, що в епоху московського рабства (1654-1991 рр.) фізично і морально були знищені працелюбні та розумні українці, а залишилась голота (наймити, бідняки, городники, бобилі), їхні нащадки тепер намагаються управляти державою⁵⁰⁹.

Одна із важливих проблем України в сучасний період – руйнація села і використання землі. Вчений вважає, що перед запровадженням ринку землі найбільш доцільно, для інтересів нації, держави і селянства, створити сприятливі умови для виробничих відносин, поєднуючи їх з соціальними потребами. Зроблено висновок, що таку задачу можна вирішити за допомогою виробничої кооперації та інтеграції, що передбачає вирощування сільськогосподарської сировини, її переробку та реалізацію кінцевого продукту. Розроблений відповідний проект Закону України передано депутатам Верховної Ради України, Друга важлива проблема – кліматичні зміни, які вчений підрозділяє на дві категорії: перша, процеси, що мають об'єктивний характер і залежать від самої планети Земля, Сонячної системи і Всесвіту; друга, процеси, що є суб'єктивними і залежать переважно від людини. Що стосується процесів першої категорії, то людство має їх досконало вивчити, на переконання автора, людство стикнеться не з потеплінням, як про це пишуть, а похолодання і до цього слід пристосуватися. Стосовно процесів другої категорії, зокрема, так званого парникового ефекту, то людство має змінити своє відношення до природи і зовнішнього середовища на основі дотримання **«рівноваги між можливостями природи**

⁵⁰⁸ Газ. Літературна Україна. 18 січня, № 2, -С.6-7

⁵⁰⁹ Дана праці

і непомірними потребами людини»⁵¹⁰. На превеликий жаль не всі наукові розробки знайшли застосування у державному управлінні. Більшість із запропонованих наукових розробок залишилась для історії, багатьма урядами не використана, бо українські урядовці – це ті ж раби, які вийшли з багатівікової неволі і не все вмiли робити.

8.4.7. Сидорук Світлана Іванівна, діво́че прізвище Дейничук⁵¹¹

Особливої уваги для нащадків заслуговує жителька села Світлана Іванівна Сидорук, діво́че прізвище Дейничук – чемпіонка світу і Європи серед жінок з фітнесу у 1999 р. та бодібілдингу у 2003 році. Народилась Світлана 27 жовтня 1968 р. в селі Чепелі Хмельницького району, але невдовзі її батьки Іван Лук'янович і Надія Павлівна Дейничуки переїхали працювати до нашого села Лузна. Навчалася Світлана в Лузнянській середній школі з першого класу, проявляючи рішучість, твердість характеру, неабияку працелюбність, любов до художнього мистецтва, саме ці риси стали основними в її шкільних, юнацьких і дорослих літах.

Навчання, захоплення спортом і ще й доля привели її до перлини Чорного моря – Одеси. Світлана захопилась рідкісним видом спорту, який вимагав саме тих рис, які проявились з дитинства. Її непересічне обдарування привело до виду спорту, що не кожному дається – фітнес, бодібілдинг, спортивна аеробіка. Щоб займатися таким видом спорту людина повинна мати: здорову фізичну силу, рельєфність м'язів, неабияку гнучкість, пластичність, витончену координацію рухів, витривалість. Особливої уваги вимагало не тільки систематичне тренування, але й підбір відповідного харчування, де поєднуються у суворому режимі: дієта, сон, тренування,

---

⁵¹⁰ Панасюк Б. Я. Клімат, економіка, людина. Вибрані твори, Ніжин, 2015, Т. 9, -С. 199-217

⁵¹¹ Дорош М. Бути першою – її мрія. Вінниця, 2006.

відпочинок. Щоб увявити систему тренування для такого виду спорту дівчаток наведемо приклад: важкі вправи двічі на день півтори і далі дві години щоразу; мета впродовж трьох етапів – збільшення м'язової сили (два місяці), набір необхідної маси тіла (три місяці), робота над рельєфом тіла (два місяці), він вимагає усунути, тобто спалити жировий прошарок, що існує у деяких проблемних місцях жінок.. Усі вправи треба було робити п'ять днів на тиждень та ще й в одні і ті ж години, наприклад, одна із вправ: лежачи горілиць на лавці потрібно підняти штангу вагою в 60 кілограмів 5-10 разів, суворо дотримуючись техніки виконання, адже важкий снаряд може сильно травмувати. Харчування також не з легких: зварена гречка на воді; геркулес; тільки варене м'ясо яловичини і птиці; риба; яйця варені (без жовтка); овочі – капуста, морква, різна зелень, фрукти (яблука і груші). Як бачимо – іноземні делікатеси відсутні. Світлана все дотримувалась і невпинно йшла до найвищого п'єдесталу: обласний турнір з фітнесу; чемпіонка України в Севастополі; провідні місця на міжнародних змаганнях в Польщі, Англії, Москві, Франції; нарешті в 2003 р. вона стала абсолютною чемпіонкою світу з фітнесу. Такого рівня досягнення в спорті із наших селян, а також району, можливо й області, на той час ще ніхто не досягав. Тепер Світлана живе в місті Одеса, разом з чоловіком працюють тренерами свого улюбленого спорту в спортивному комплексі «Wellness spa» – формула, має сина Ігоря, який закінчив Національну морську академію.

8.4.8. Станіславчук Микола Адамович

Доктор медичних наук, професор, завідувач кафедри внутрішньої медицини № 1 Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. Народився 6 січня 1954 р. в с. Лозна Вінницької області, Уланівського (нині – Хмельницького) району. Після закінчення 8 класів Лознянської середньої школи, у 1969-1973 рр. навчався у Вінницькому

медичному училищі ім. Д. К. Заболотного.. Після закінчення училища працював фельдшером у рідному селі, звідки й був призваний на військову службу, де працював також фельдшером та старшиною роти. Після демобілізації навчався у Вінницькому медичному інституті ім. М. І. Пирогова, який закінчив у 1981 р. і був направлений на роботу в Хмельницьку районну лікарню, Хмельницької області, де працював дільничим терапевтом, кардіологом, завідувачем терапевтичного відділення, районним терапевтом. В 1985-1987 рр. навчався в клінічній ординатурі при кафедрі факультетської терапії Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова, де і розпочав наукову роботу, продовжив її на базі ревматологічного відділення Хмельницької обласної клінічної лікарні, працюючи лікарем-ревматологом.

У 1991 р. був запрошений на кафедру факультетської терапії Вінницького державного медичного інституту ім. М. І. Пирогова на посаду асистента кафедри, де захистив кандидатську дисертацію, присвячену вдосконаленню лікування хворих з захворюванням суглобів. У 1997 р. захистив докторську дисертацію на тему «Оптимізація лікування хворих на ревматоїдний артрит нестероїдними протизапальними та аналгетичними препаратами. Фармакокінетичні та фармакодинамічні підходи». Після захисту кандидатської (1991 р.) і докторської дисертації (1997 р.) обіймав посади доцента та професора, а з 2007 р. – завідувач кафедри внутрішньої медицини Вінницького національного медичного університету ім. М. І. Пирогова. Під керівництвом проф. Станіславчука М. А. виконано і захищено 20 кандидатських дисертацій. Основний науковий напрямок – розробка нових підходів до діагностики та лікування основних ревматологічних захворювань. Науковий доробок вченого складає більше 250 наукових праць, опублікованих в вітчизняних та зарубіжних виданнях, він є автором та співавтором 10 посібників, 3 монографій, одного підручника. З науковими доповідями брав участь в роботі багатьох вітчизняних та міжнародних конгресах, у тому числі в Британському,

Скандинавському, Європейському та Американському ревматологічних конгресах. Є членом двох спеціалізованих вечних рад з захисту докторських та кандидатських дисертацій, членом редколегії 3-х наукових журналів, членом правління Української ревматологічної асоціації.

До особливих заслуг перед селянами свого рідного села Лозна, мабуть, і церкви загалом, професора медицини Миколи Адамовича бажано віднести його вміння переконати, мов бивилікувати духовність деяких наших односельців, щоб вони відмовились бути віковічними прихожанами московської церкви і стали істинними прихожанами української церкви Київського патріархату. І сталося, громада села одноставно перейшла до української церкви Київського патріархату, і у 2015 р. розпочався процес освячення і будівництва нової церкви.

8.4.9. Станіславчук Валерій Антонович

Народився В. А. Станіславчук 01.10. 1952 р. в селі Лозна Уланівського (тепер – Хмельницького) району Вінницької області. Одружений – дружина лікар, син юрист, дочка студентка. У 1960-1968 рр. навчався в Лознянській середній школі. Після школи пройшов чималий життєвий шлях: навчався у Вінницькому медичному училищі (1968-1971 рр.); служив в рядах Радянської армії (1971-1973 рр.); здобував вищу освіту у Вінницькому медичному інституті (1973-1979 рр.); проходив інтернатуру у Бердичівській міській лікарні (1979-1980 рр.). Після одержання медичної освіти настали роки праці: лікар швидкої допомоги Попільнянської районної лікарні (1980-1981 рр.); завідувач поліклінічним відділенням Попільнянської районної лікарні (1981-1987 рр.); головний лікар Попільнянської районної лікарні (з 1987 р). Праця В. А. Станіславчука високо оцінена в країні: він лікар вищої категорії; Заслужений лікар України (2002 р.); кандидат медичних наук (2003 р.).

Лікар має державні відзнаки і громадське визнання: значок «Відмінник охорони здоров'я»; грамоти МОЗ України; Почесна грамота обласної адміністрації (2003 р.); занесено до «Книги Пошани» Житомирської обласної ради (2003 р.); депутат 4-х скликань районної ради та 3-х скликань обласної ради; член сумнозвісної Партії Регіонів (з 2001 р.).

8.4.10. Наконечний Володимир Васильович

Народився В. В. Наконечний 8 березня 1956 р. в селі Лозна Хмільницького району Вінницької області. Дитинство пройшло на Уладово-Люлинецькій дослідно-селекційній станції Калинівського району Вінницької області, де жили і працювали його батьки, а з 1985 р. проживав і працював у Дніпропетровську. Одружений: дружина Олена Петрівна Горденко-Наконечна, мистецтвознавець, член Національної спілки художників України, старший викладач Дніпропетровського університету внутрішніх справ. Дочка, Наконечна Лада Володимирівна, художник, член національної спілки художників України, член мистецької групи «Р. Е. П.», викладач Національної академії образотворчого мистецтва та архітектури. І найголовніше у творчості митця – він істинно український патріот.

У 1975 р. В. В. Наконечний закінчив Республіканську художню середню школу ім. Т. Г. Шевченка, а в 1985 р. скульптурний факультет (майстерня народного художника України М. К Вронського) Київського державного художнього інституту. Творча діяльність розпочалася ще у студентські роки з 1979 р.: брав активну участь в обласних (Дніпро), республіканських (Київ) та всесоюзних (1987-1988 рр.) виставках. Скульптор В. В. Наконечний має чимало нагород: на Міжнародному Біенале «Пан-Україна 95» (Дніпро, 1995) став лауреатом першої премії у номінації «скульптура» за твір «Зевс та Європа»; одержав подяки від

міського голови Дніпра (2002 р.) та міського голови Полтави (2008 р.); нагороджено почесною грамотою Міністерства культури і туризму (2007 р.). Скульптор В. В. Наконечний працював на ділянці монументальної, станкової і дрібної пластики. Він є автором багатьох монументальних творів (пам'ятників, меморіальних дощок, паркових композицій) встановлених у Дніпропетровську та області, зокрема найвагоміший і найвідоміший пам'ятник Дмитру Яворницькому (1995 р.), створений за результатами конкурсу, де В. Наконечний став переможцем. Вагоме місце у творчості скульптора завжди займала українська національна тематика, що отримала новий імпульс у роки незалежності, і про це свідчать роботи скульптора над ескізними проектами пам'ятників: репресованим громадянам для Дніпропетровська; Степанові Бандері для Львова; Іванові Сірку для Харкова; Нестору Махно для Гуляйполя; Незалежності України для Києва; гетьману України І. Мазепі та королю Швеції Карлу XII для Полтави (перша премія 2008 р.). Особливо багато монументальних композицій скульптор створив для Дніпропетровська, крім згаданого пам'ятника Д. Яворницькому: пам'ятник будівельникам Дніпропетровської Набережної (1996 р.); декоративна композиція «Маленький принц» у парку ім. Л. Глоби; пам'ятник – меморіал «У скорботах та печалях втіхи» (2008 р.); меморіальні дошки – академіку Федору Абрамову (1987 р.), поету Івану Манжурі (1990 р.), письменнику Валер'яну Підмогильному (2004 р.), губернатору А. Фабру (2005 р.) та першому ректору Академії митної служби П. Падуну (2006 р.).

Митець В. В. Наконечний систематично був учасником багатьох форумів: Міжнародного пленеру «Хортиця-94» (Запоріжжя-Київ, 1994); двох міжнародних Бієнале «Пан-Україна» (Дніпро, 1992 та 1995 р.); міжнародного Арт-фестивалю у Києві (1998 р.); Всеукраїнської ювілейної виставки до 10 річниці Незалежності (Київ, 2001 р.); виставки дніпровських митців до 45-річчя Дніпровської організації НСХУ (Київ, 2002 р.); III Міжнародного фестивалю

«Сигнали 2003 р.» (Магдебург, Німеччина, 2003 р.); міжнародної виставки «Арт-Київ» (2007); трьох всеукраїнських фестивалів «Мамай-фест» у Дніпрі (2008, 2009 і 2010 рр.) та інших. У 2006 р. відбулася персональна виставка скульптора (до 50-річчя від дня народження) в столичному Національному художньому музеї (Київ), де окремо у межах проекту «7514» було представлено серію бронзових творів «Мамай», проект присвячено темі глибинних коренів культури козацького краю. Своєю творчістю автор прагнув виявити в образно символічній та реалістичній формі міфопоетичний пласт української культури – від індоєвропейської прадавнини до часів козаччини, що проявляється у творах «Квітка папороті», «Родина», «Військо запорозьке» та інші. Серія портретних образів, розпочатих ще дипломною роботою («байкар Леонід Глібов»), вміщує портрети як історичних постатей (Д. Байда-Вишневецький, Марія Приймаченко, Нестор Махно) так і сучасників (художники – Ф. Гуменюк, Д. Стецько, О. Голосій, звичайно – власна дружина Олена і дочка Лада). Основні твори малих форм – це здебільшого рельєфи з каменю та дерева, особливу увагу автор приділив гетьману І. Мазепі та його сучасникам, створені окремі цикли з тематики Трипілля та української прадавнини. Серед медалей та плакеток слід відмітити «Анна Ярославна та Генріх I Капетинг» в колекції Дніпровського історичного музею (1992 р.), «Киріак Костанді» в колекції Національного художнього музею України (2003 р.) та інші. Чимало творів скульптори уже є власністю різних установ України та Європи: музеїв – Національного художнього України, Дніпровського художнього, Дніпровського національного історичного ім. Д. І. Яворницького, Івана Мазепи в Батурині; Національної спілки художників України та Спілки художників Росії; Міністерства культури України; банків – «Райффайзен Банк Аваль» у Дніпрі та «Гала-Гелері» у Магдебурзі Німеччини; приватних колекціонерів України, Канади та Німеччини.

8.4.11. Ціснецький Олександр Антонович (1937-2005 рр.)

Народився Ціснецький О. А. 25 жовтня 1937 р. в селі Лозна Уланівського (тепер Хмільницького) району Вінницької області. Його мати – Михальнюк Ксенія Сергіївна, батько – Ціснецький Антін не повернувся з війни. Після смерті матері був круглою сиротою і у шкільні роки жив сам у своїй хаті чи у родичів. У 1954 року закінчив Лознянську середню школу, після невдачі вступити до Ленінградської академії мистецтв, навчався у Горковському художньому училищі, після його закінчення у 1960 р. здобув спеціальність викладача малювання і креслення в середній школі. На перших порах О. А. Ціснецький працював викладачем у Вінницькій дитячій художній школі (1960-1961 рр.) та служив рядовим солдатом у Радянській армії (1961-1964 рр.). Після повернення з армії працював у тій же школі викладачем, а з 1968 р. працював у ВХПК художнім оформлювачем, мав власну майстерню, у нього були учні, яких він навчав любові до природи і живопису у Вінниці, де пройшло усе його трудове життя.

З дитинства супутниками митця були олівці, альбом, мольберт, а коли приїздив на канікул з училища, то змальовував односельчан: баба Варка; учасник московсько-японської війни старезний дід Тадей; у 1954 р., коли тільки поступив навчатися в училищі, створив портрет автора цієї праці, який можна побачити у шкільному музеї та в одному із творів⁵¹². Перші уроки малювання ще у школі давав його родич, місцевий учитель і художник Панас Юхимович Грицик. В процесі творчої діяльності виконував реставраційні роботи в історичних і культових закладах Вінниці та області, його роботи є в селі Лозна, Хмільнику та селі Верхівня на Житомирщині. Такі роботи, як «Березень», «Седнівські мотиви», «Сабарівські кручі», «Портрет фронтової медсестри» принесли митцю

---

⁵¹² Панасюк Б. Я. Я –економіст. К., Аграрна наука, 2005.

визнання творчих спілок, його полотна є у колекціях багатьох любителів живопису України. За творчу працю нагороджений почесною грамотою ВХПК, йому було присвоєно почесне звання ударника комуністичної праці. Він був постійним членом комітету ДОСААФ, щоразу брав участь в обласних, а також у п'яти республіканських виставках, зокрема присвячених 35-й та 40-й річницям світових війн (1939-1945 рр.) та молодіжній виставці (1974 р.).

8.4. 12. Малишевський Іван Сергійович

Народився Малишевський І. С. 3 березня 1945 р. в селі Лозна Уланівського (тепер – Хмільницького) району Вінницької області, праонук Сухіна Кирила, який був у нашому селі у далекі часи єдиним, хто вмів писати і читати. Має сім'ю: син Дмитро закінчив Національний авіаційний університет і працює в аеропорту «Київ»; донька Оксана мріє стати співачкою, закінчила музичну академію відділення класичного вокалу. Закінчив Малишевський І. С. одинадцять класів Лознянської середньої школи у 1963 р. і зразу ж поступив навчатися на фізико-математичний факультет Вінницького педагогічного інституту. Під час навчання в інституті три роки служив ще й в армії, а після здобуття вищої освіти у 1971 р. отримав направлення для роботи у місто Київ, де постійно проживає і працює. Спочатку працював учителем фізики у школі № 24, що на Подолі, згодом викладав фізику у Будівельному технікумі транспортного будівництва, де працював упродовж восьми років. З 1983 р. і дотепер працює в Коледжі морського та річкового флоту Київської державної академії водного транспорту на посаді викладача фізики, завідувача відділенням, заступником директора з навчальної роботи. Багаторічне викладання фізики дало свої творчі результати, адже за програмою, розробленою І. С. Малишевським, схваленою Міністерством освіти і науки України, вивчають фізику студенти вищих

закладів освіти 1-2 рівнів акредитації, згадки про його роботи друкувалися в журналі «Фізика і астрономія в школі». За багаторічну плідну роботу неодноразово отримував відзнаки від Міністерства освіти і науки України, київського міського голови, Центрального комітету профспілки працівників водного транспорту України.

Впродовж багатьох років він не розлучається з піснею, з якою поєднався у Вінницькому педагогічному інституті. У 1970 р., ще будучи студентом, вперше став лауреатом Всесоюзного фестивалю самодіяльного мистецтва. Уже в Києві деякий час відвідував оперну студію при Жовтневому палаці, що дало деякі результати: у 1974 р., виступаючи від школи № 24 на огляді самодіяльності освітян, зайняв перше місце; у 2002 р. вийшов переможцем серед викладачів колективів училищ і технікумів конкурсу «Викладач року»; у 2005 р. отримав звання лауреата конкурсу-огляду «Таланти твої Україно» у Київському будинку вчителя. У 70-80-роки ХХ ст. Малишевському І. С. було у кого вчитися співу, тоді вершин своєї творчості досягли Дмитро Гнатюк, Микола Кондратюк, сягали вершин творчості Анатолій Мокренко і Анатолій Солов'яненко, починав підкоряти кращі сцени світу Анатолій Кочерга з Липовецького району Вінниччини, хоча не судилося почути співу живого Бориса Гмирі

Не даремно, коли на святкуванні села 14 жовтня 2010 р. і 15 вересня 2012 р. Іван Малишевський співав пісні своїм односельцям, то від сильного оперного голосу присутні припинили, затамували подих, бо такого вони давно не чули. Пісня про матір усіх розчулила, викликала сльози, почута пісня кожного підняла високо-високо над буденними негараздами. Звичайно, кожен раз гість з Києва одержував найвищу похвалу своїх односельців за принесену радість і задоволення – оплески, слова вдячності, визнання. Мабуть, селяни Лозни віддають шану не тільки пісні свого односельця, але й генетичному корінню його прадідів, від яких митець одержав у спадок частину їхніх високих якостей.

8.4. 13. Андрощук Степан Матвійович

Народився С.М. Андрощук 28 листопада 1910 р. в сім'ї селянина села Лозни Острозецької волості, Вінницького повіту, Подільської губернії. Батьки до і після 1917 р. займалися землеробством, у 1929 р. вступили до колгоспу. До 1930 р. навчався в Лознянській школі і жив з батьками, а у 1930 р. за рішенням ЦК ВЛКСМ був направлений на Донбас добувати вугілля, де працював коногоном і забійником на шахті «Південна». Під час роботи на шахті закінчив курси підготовки до вступу у вуз і заочно навчався у Гірничому інституті. У грудні 1932 р. його призвали до Червоної армії, де до 1941 р. служив у прикордонних військах, а з липня 1941 р. до липня 1945 р. воював у діючій армії, декілька разів був поранений і лікувався у шпиталях. В період з серпня 1945 р. до серпня 1958 р. перебував у стрілецьких частинах на штабних і керівних посадах. Військову службу закінчив на посаді командира полку у званні полковника. З вересня 1958 р. працював викладачем на військовій кафедрі, а пізніше – кафедрі цивільної оборони у Ташкентському політехнічному інституті, там же близько двох років виконував обов'язки заступника декана енергофаку. Після землетрусу в Ташкенті звільнився з роботи і у 1966 р. переїхав до Вінниці.

8.4.14. Сашко Тамара Яківна

Народилась Тамара Яківна 17 лютого 1958 р. в селі Сміла, Хмельницького району на Вінниччині, в родині службовців. Батько Сашко Яків Юхимович 1931 р. народження і мати Ніна Тимофіївна 1935 р. народження. Навчалась у Лознянській середній школі (1965-1975 рр.), навчалась на історичному факультеті Вінницького державного педагогічного інституту (1975-1979 рр.); після здобуття освіти працювала вчителем історії та суспільствознавства в середній школі міста Хмельника. У 1981 р. переїхала на роботу і проживання у місто Ужгород Закарпатської області, де працювала на різних посадах:

завідувач бібліотеки; викладач та заступник директора в середньому технічному училищі № 16. У 1996 р. повернулась до Хмільника і працює у Хмільницькій районній державній адміністрації: інструктор з гуманітарних питань; начальник відділу з питань внутрішньої політики; начальник районного відділу освіти (2005-2010 рр.); з 2011 р. – директор Хмільницького районного центру соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді. Має сина Якова Володимировича 1992 р. народження, який закінчив Київський національний економічний університет. Від батьків вона і її брат у життя взяли духовні скарби, працелюбство, потяг до знань, відповідальність, повагу до людей.

8.4.15. Сидорук Василь Степанович

Народився 2 червня 1963 р. в селі Лозна Хмільницького району Вінницької області. У 1970-1980 рр. навчався в Лознянській середній школі, а далі життєві дороги: служба в Радянській армії (1980-1981 рр.); робота у Бердичівській автобазі (5 років); робота у Харківській області (3 роки); директор М. П. «Камп» м. Калинівка (6 років); тепер – голова ТОВ. Калинівський ЕЗДМ м. Калинівка. Одружений: дружина Валентина Василівна працює економістом в м. Калинівка, виховують двох дочок.

8.5. Я у себе дома – на Поділлі

*А там біла хата стоїть край села,
Де мати сумує, мене вигляда...*

Українська народна пісня

Багато лознян залишили своє місце народження з різноманітних причин, але їх і їхніх нащадків кличе до села духовна сила, мов до гнізда птахів, хоча це гніздо занадто зруйноване і не дуже привітне, але уже стає традицією, що

на Покрову відбувається Свято села, і до нього линуть вихідці з села звідусіль. На святкове зібрання 14 жовтня 2010 р. зібрались сільські жителі, які прибули зі своїх нових місць проживання. Уже чимало років господиня свята сільський голова С. П. Якушевська та її помічники доброзичливо запрошують селян і гостей до зали, до кімнати історії села чи бібліотеки. У Будинку культури чимало цікавого: наповнюється книгами бібліотека; з'явився комп'ютер та інтернет; представлені стенди на різноманітні теми; проводяться тематичні виставки літератури; розширилась площа і наповнення музею новими експонатами. Тут можна ознайомитись з історичними та літературними творами світових та вітчизняних митців, серед них багато творів учня Лознянської середньої школи першого післявоєнного випуску 1954 року академіка і письменника Б. Я. Панасюка, художника О. А. Ціснецького та інших. Досить вміло проводить роботу завідувач бібліотекою Сухін Олена Вікторівна. Учасники зустрічі зворушені побаченням і почутим, повсюди звучать теплі і доброзичливі слова, радість зустрічі сусідів, шкільних товаришів, побратимів, коханих і вірних друзів.

Досить вміло і радушно наші односельці відзначають святкові зустрічі, фрагменти однієї з них, які занотувала М. Т. Омельчук, подаємо для згадки хоча б окремих осіб для історії села. З усіх вулиць до Будинку культури з святковим піднесенням 14 жовтня 2010 р. йшли гості: група чоловіків однокласників – Габінет, Сенік, Недорізанюк, Козачук; сімейство Малишевських – Віктор, Люда, Марія Федорівна, Іван, Валя; вітаються місцеві селянки Ксенія Бур і Ярина Зарудня. Появляються гості здалека і близька: Колодії з Дубини, що приїхали з Вінниці; Міла Грицик з Хуторів-Кривошійнських; група лікарів – брати Царенки, Бойко, Поліщук, Мазур; Міля Мацюк з Василем і його сестрою Ніною. Ідуть сільські люди похилого віку, майже усі зігнуті, багато з паличками, з усього видно, що їм було і є важко, але вони йдуть, вважаючи це не занадто власною потребою, але, мабуть, обов'язком перед селом, сусідами, гостями. Серед селян, що прибули на свято, чоловіків дуже мало, вони уже

відпрацювали в пекельну епоху ХХ ст. і віддійшли в інші світи, переважають спрацьовані жінки. Простежується реальна картина нашого села і його мешканців, які пережили більшовицький період, а тепер насолоджуються аграрними реформами влади уже незалежної України.

Зала Будинку культури переповнена, чимало чоловіків стоять, тихий м'який шум, свято розпочалось: промова сільського голови; вручення короваїв на вишитих рушниках багатьом присутнім. На сцені священник, який після короткої промови і благословення, вручає сільському голові оберіг для всієї громади – ікону Божої Матері. Після деяких інших офіційних привітань на сцені колектив художньої самодіяльності села Лозна «Берегиня», в ній беруть участь жінки різного віку, у вишиванках, нагадуючи, що ми українці і нас ще не знищили. Представник району вручив грошові премії ветеранам праці та війни Грицику Д. З. і Колодію П. М., усі пенсіонери почули привітання поіменно, особлива увага виголошена пенсіонерам-учителям, а на кінець поздоровили іменинників того святкового дня, вручивши їм подарунки, квіти під веселу музику. Під звуки сумної пісні «Степом, степом» діти у супроводі дорослих несуть корзини з квітами до пам'ятника воїнам-односельцям, які загинули у світовій війні 1939-1945 років. Сумно, що діти, що несли квіти воїнам, які віддали життя, захищаючи більшовиків, бо німці нападали не на Україну, а на Московію, на жаль не знають, що ті ж більшовики у нашому селі заморили голодом тільки у 1932 р. більше 800 селян, з яких половина були діти. Мабуть їм також слід нести квіти у загальній могилі на кладовищі і просити прощення, що їх ніхто не захистив.

На сцену виходять гості: Тамара Сашко з Хмільника з подарунком і теплими словами; Володимир Мусійович Михальнюк, який прочитав свій вірш про багатьох наших селян, нагородивши кожного дотепними словами, багатьох з яких уже немає, але у пам'яті селян вони живуть. На сцену прямують інші гості: з Черкащини у вишиванці і шароварах Андрій Козачук виконав пісні «Мамина молитва»

і «Стоїть гора високая»; гість з Києва Іван Малишевський зворушливо співає про матір і жінок-селянок. Після закінчення зустрічі люди виходили з зали усміхнені і доброзичливі, раділи зустрічі кожного з багатьма, що буває не так часто на віку людини. Звичайно, як прийнято, гостей і бажаючих запросили за щедрий стіл.

Через два роки, 15 вересня 2012 року знову свято і пісні у селі Лозна. Воно особливе, бо присвячене славній даті 650 – річчю села Лозна. Хоча ця дата ще попередня, вона буде науково обґрунтовуватися та уточнюватися, але уже те, що наше село в далеку давнину виникло та існує дотепер, вдячні нащадки розпочали відзначати. Підготовлено цікавий сценарій у вигляді кінофільму, де присутні на екрані мов би проходили селом і побачили найцікавіші місця, знайомі з дитинства, згадуючи під супровід розповідей ведучих життя свої і сусідніх родин, конкретних людей, їхні заняття та захоплення. Після побаченого продовжується свято у дотепних розмовах і гарних українських піснях: на сцені гостя з Вінниці, педагог Вікторія Гудзь з піснею «Ой роде, наш красний»; Володимир Михальнюк з Києва прочитав свій новий вірш про Лозну; Малишевський Іван також з Києва подарував присутнім свою гарну пісню; Омельчук Петро прочитав вірш про своє рідне село; вітав своїх земляків Тимошенко Володимир з Білорусі; Андрій Козачук з Черкащини подарував односельцям пісню про маму. Усе почуте і побачене засвідчувало, що наше село багате добрими, щирими, сердечними і талановитими людьми.

Веселість є веселість, але з погляду філософії, історії людства та долі окремого народу, особливо нашого Подільського краю, де кожен зазнавав нечуваних поневірянь, утисків, навіть геноциду⁵¹³, а лознян, як усіх селян України, знищували різними методами, святкування мали б включати дві сторони – біле і чорне. До білого слід було б віднести розповідь про досягнення в економічному і соціальному розвитку села, де і як працюють селяни, хто найкраще працює

---

⁵¹³ винищення окремих груп населення за національними і релігійними мотивами

і допомагає селу у соціальному розвитку, як розвивається школа і у чому їй допомога селу, але подібного мабуть не звучало, бо про це ніде не мовиться. До чорного треба віднести те, що після поразки Української революції 1917-1921 рр. та повернення України знову до складу Московської імперії, народжувалось нове покоління, значна частина з яких була приречена до мук і загибелі, решта хоча і виживала, у неймовірно важких умовах. Якщо ми християни і віримо, що духовне тіло не вмирає, то дітки, які загинули у 1932 р. від голоду, мабуть дивляться на радощі і не розуміють, – чому їхні ровесники про них забули, не приносять їм квіти. До таких роздумів спонукають слова нашого земляка з села Куманівці, що неподалік Уланова, Миколи Луківа⁵¹⁴:

*Покоління нове зростає,
Мирна й чиста над ним блакить
Половина села гуляє,
Половина в землі лежить.*

Мовби пісня про наше село, бо тільки за один 1932 рік майже половина лознян вмерла від голоду, а місцеві активісти писали в пресі як вони потужно витрущували останні зернятка з горщечків і забирали корови, щоб не дати малечі молока. Вмирили наші односельці не поодинці, а громадою: одні полягли в роки Української революції (1917-1921 рр.), інші у світових війнах; сотні дітей, дорослих і похилих вмерли з голоду у 1923-му та 1932-1933 рр.; навіть у 1947 р., вмирили діти, які були б тепер у поважному віці; чимало полягло в роки репресій; масово було засуджено селян і їхніх дітей за колоски, що також десь загинули у сибірських в'язницях. Під час зібрання селян на Свято села корзини квітів були покладені у підніжжя тих селян, які полягли у світовій війні більшовиків з нацистами (1939-1945 рр.), а ось тим, хто примусово вмер від голоду, репресованих чи зниклих у в'язницях за колоски, ніяких квітів не поклали. Немає сумніву і є велика надія, що майбутні покоління будуть шанувати усіх, хто загинув від рук більшовиків:

⁵¹⁴ Поет, журналіст. Народився в селі Куманівці Уланівського (тепер Хмельницького) району на Вінниччині.

і тих, кого морили голодом, і репресували; і бійців Української Повстанської Армії; і тих, кого вбили на війні між більшовиками і гітлерівцями.

8.6. Що ж у подальшому?

*Нема й не буде правди тут одної.
Тут стільки правд є, скільки є людей,
Отож, живімо, друзі, у спокої,
Торгуючи усім, аж до ідей.*

Катерина Мандрик-Куйбіда

Викладено чимало позитивних і не менш негативних справ, що коїлись у нашому селі Лозна і Поділлі в цілому, – але для чого все це написано? Якщо відповісти на запитання – за що нашим селянам випала така доля?, – то можемо, мабуть, відповісти наступне: а/ постійно корились чужинцям; б/ як наслідок, більше довіряли чужинцям, ніж власним спеціалістам і господарям; в/ щоб вижити у рабстві, вдавались до різних вчинків, не завжди добрі, а це передавалось дітям, врешті – наступним поколінням; г/ навіть в роки незалежності продовжується те ж саме: не вміємо організуватись, не вчимося працювати у нових умовах, віддаємо власну землю прийшлим людям, а самі сидимо без роботи і грошей. У селян і вихідців з села залишається тільки біль за покинуті напризволяще українські села, де доживають гіркого віку забуті спадкоємці немилосердного двадцятого століття. Як доречно згадати слова уродженця Одеси В. Жаботинського, який у 1911 році у Нью-Йорку писав «Український народ зберіг недоторканим опертям національної душі: село»⁵¹⁵, через століття опертя нації втрачається.

Безліч хат ростають в землю, через вибиті вікна вони дивляться на Божий світ, а в середині кричать сови та гірко плаче самота. Село і селяни мов би знову повернулися у ХІХ століття,

---

⁵¹⁵ Літературна Україна. 7 червня 2018, № 22.

сумну картину яких дав С. Петлюра на основі творів Івана Тобілевича (Карпенка Карого) «...то наше село, бідне, обшарпане, село з тисячами злиднів, що визирають з кожної хати, з темною хмарою темноти, що заставляє собою і душу, і мозок селянина. Перечитуючи драми письменника, бачиш, які чорні духи звили собі кубло в селянському житті і зробили з нього пекло»⁵¹⁶. Якщо розглядати ідею, що сільська громада століттями живе під дією трьох факторів – страх, приниження і надія, то у сучасному селі формується лише страх і приниження. Минають століття, а справи не кращають, щоб вгамувати цей біль, бажано хоча б щось робити і найперше – у виробництві, бо без нього загине село, його соціальна і духовна культура.

На жаль, в селі нічого не робиться у справі виробництва: держава нічим не може допомогти, бракує вміння, місцева влада турбується за дріб'язкові культурні заходи, а селяни, після рабського минулого, коли навчали надіятись чи то на пана чи на більшовиків, не здатні самостійно організувати якесь виробництва, маючи чимало землі. На мою думку, кожен історик, особливо краєзнавець, якщо він аналізує події, що стосуються особистості чи краю, у даному випадку села, зобов'язаний хоча б щось пропонувати нащадкам своїх древніх предків. Прислухайтесь до висловів знаменитих управлінців, які дотримувались думки, що «Врачъ нужен для того, чтобы лечить лихорадку, а не писать на нее сатиру. У вас есть лекарства? Так дайте их, если нет, помолчите»⁵¹⁷.

Мені сумно, але реальність така, що тепер мій край занедбаний і бідний, а тому треба діяти. – Що я пропоную своїм односельцям в часи невпинного наближення процесу оновлення української державної і громадської життєдіяльності?

Перше, приглянутись до того, з чого пропонували розпочати урядові структури, зокрема повіти і волості, коли вперше на початку ХХ ст. (1917-1921 рр.) формувалась держава Україна. Як вище відмічалось, під час виборювання незалежності

⁵¹⁶ Петлюра С. Статті. К.;»Дніпро», 1993, -С. 14

⁵¹⁷ Наполеон Бонапарт. Максими и мысли узника Святой Елены.. С. Петербург, 2007, -С.124

України ще у 1917-1921 рр. тодішні уряди робили на місцях чимало добрих соціально-економічних і військових справ, щоб зміцнити державу. Ось що писала Подільська Управа у серпні 1918 р. у зверненні до повітів і волостей, що виявлено нами у Острожецькій волості⁵¹⁸, до складу якої входила тоді Лузна: «Відомо усім, що Поділля – то багатий і розкішний край, який захоче у себе на землі і під землею величезні незліченні скарби. Але відомо також, що, не дивлячись на се, народ Поділля живе бідно, в злиднях, з землі своєї користі має дуже мало, а заробити і зовсім не може, бо ніде. ...якби до природних багатств Поділля докласти культурної праці, то земля Подільська віддячила б за се горами хліба та золота. На сей шлях культурної праці коло землі вже стали земства і окремі кооперативи, котрі запрошують до себе агрономів та садоводів».

Отже, пропонувалось і розпочиналось кооперативне господарювання, про це ми розповідали, адже тоді чимало наших селян добре працювали і заможно жили, але це не сподобалось більшовикам, і вони господарів назвали «куркулями» та знищували. Кооперувались наші господарі у володінні вітряками, молотарками, різними складними механізмами, навіть робочою худобою, кооперування пропонувалось українською владою (1917-1921 рр.) на основі приватної власності. Це слід згадати і відновити у сприятливих теперішніх умовах, особлива в умовах появи самоврядних громад.

Друге, як вище показано, наш край подільський багатий, а люди чомусь впродовж вікового рабства (1240-1991 рр.) були бідні і нещасні. Відомо, істинне багатство країни, краю, міста і села залежить від числа жителів, їхньої праці і підприємливості. Минуло більше чверті століття незалежності, а чисельність нашого села катастрофічно зменшується, проявляти працездатність ніде, бо немає робочих місць, підприємливість не проявляється із-за відсутності навиків, втрачених у часи рабства і відсутності створених умов для її прояву в сучасний період.

---

⁵¹⁸ Центральний державний архів вищих органів влади. ф.3593, оп.1, спр.1

Отже, треба досягти умов збільшення чисельності населення села, для цього необхідні робочі місця, щоб молоде населення мало де працювати, а щоб створити робочі місця треба проявити підприємливість, згадавши своїх предків, яких називали більшовики куркулями, бо вони не лінувались, вміли гарно працювати і заможнo жити. Надіятись на когось небезпечно, що підтверджує багатовікове рабство, а ті, які приходять до влади тепер, ще самі не навчилися господарювати і використовують у своїх інтересах багатство, що створюється у кожному селі, кожним селянином.

Ось як це відбувається на практиці в сучасних умовах. В результаті аграрної реформи в Україні селянам роздали паї землі, вони її віддали в оренду майже задарма великим ділкам та іноземцям. Так сталося, що в селі Лозна кожна сім'я одержала пай 2,6 га землі, але більшість цієї землі знаходиться в оренді відомого великого агрохолдингу «Зерно-продукт МХП», який сплачує землевласникам мізерні кошти. За моїми розрахунками одна тонна зерна, якщо її використати для виробництва кінцевих продуктів споживання, приносить власникові, тобто селянинові-господареві чи орендареві, приблизно 300 дол. прибутку. Якщо урожайність гектара становитиме лише 60 ц пшениці, то з 2,6 га буде одержано 156 т зерна, а це дає 46,8 тис. доларів прибутку за десять років, але селянинові орендатор сплачує лише 1,6% одержаного прибутку. Мізерні подачки селянам є основною причиною складних проблем на селі: відсутності робочих місць; низька народжуваність; зникнення шкіл та лікарень; руйнація доріг; низький соціальний рівень у сільській місцевості, Що ж робити селянам, щоб краще використовувати власну землю, не покладаючись на пришельців і навіть державу?

Такий перерозподіл прибутків від використання землі, який встановився з часів більшовицького правління, коли все в Московській імперії будувалось і споживалось за рахунок додаткового продукту, одержаного в сільській місцевості, а селяни були голодні і босі, є об'єктивно не справедливим. Давайте повчимося у наших селян, які були господарями, і більшовики

називали їх куркулями, про багатьох з них відомості подаються. У власності вони мали землю, робочу і продуктивну худобу, дрібний реманент для обробітку землі, а ось крупні засоби виробництва і переробки вирощеної продукції (молотарки, парові двигуни, зернокосилки, вітряки, інше) купували тільки в кооперуванні з іншими селянами. Отже, у нашому селі є приклади, що попередники наші кооперувалися, щоб переробляти одержану продукцію, звичайно, продавати її, що приносить більше доходів: вітряки, що діяли в селі, були у власності трьох господарів; коли появились молотарки, то вони також були у власності двох господарів; приклади наведені в тексті. Вияснимо чому елементи кооперації існували у наших селян? Одному селянинові, фермерові та іншому власникові землі важко утримувати дорогі основні засоби, які призначені для колективного використання, а тому найбільш доцільно кооперуватися, що і робили наші предки. Існує й інша причина для кооперації, яка ще важливіша. За моїми дослідженнями та вченням Подолинського і Руденко⁵¹⁹ весь додатковий продукт, який створюється у кожній державі і на планеті Земля в цілому, виробляється винятково через рослини (100%), зокрема у сільському та лісовому господарствах, як результат споживання ними енергії сонця і Всесвіту, води і речовин з ґрунтів. Коли селянин продає тільки сировину (зерно, овочі, молоко, яйця, живих тварин), то одержує із всього створеного в рослинах додаткового продукту тільки 10-12% із 100%. Тепер деякі наші селяни доглядають 5-6 корів, а це занадто важка праця, одержують молоко і його сировиною, за безцінь, хоча одержані кошти чималі, продають приватним переробникам. В селі не залишається ні молоко, ні виробів з молока, які принесли б господарям значно більшу виручку, якби їх продавали місцевим жителям та відвозили в міста і містечка. Не слід забувати, що ніхто, крім самих селян не буде дбати за створення робочих місць, дороги, соціальна допомога молоді, охорона здоров'я, багато іншого, а для цього потрібні чималі кошти.

---

⁵¹⁹ Руденко М. Енергія Прогресу. К., «Молодь», 1998.

Одержуючи тільки незначну частину створеного нового продукту селяни не спроможні вирішувати багато завдань власними силами – покращення технології виробництва, досягнення високого соціально-економічного рівня, створювати робочі місця та одержувати належну оплату за працю, звичайно, це багато клопоту, але будуть добрі результати. Щоб цього досягти краще продавати: не молоко за безцінь, а переробити його і продавати сир, сметану, масло; зерно також доцільно переробляти через тваринництво, випікати хліб та різні вироби і продавати їх; виробляти інші продукти.

Для відмови продавати вирощену сировину, а переробляти її та одержувати від створеного нового продукту більшу його частку, треба кооперуватися. Для цього односельцям пропоную створювати виробничо-інтегровані кооперативи (об'єднання) з розташуванням їх в межах існуючих сільських чи селищних рад, а більш крупні (молочні і м'ясні заводи, виробництво олії, інше) в межах декількох сіл чи селищ, нових формувань територіальних громад. В даному випадку об'єднується виробництво сировини, її зберігання і переробка, а також реалізація готових виробів для кінцевого використання. Лише тоді до села надійдуть фінансові ресурси, створюватимуться робочі місця, розвиватиметься соціальна сфера, народжуватимуться діти, відновиться середня школа минулого. Треба усвідомити, що ніхто, крім самих селян і сільської ради, подібного в селі робити не буде. Як це робити? Подаю конкретну схему, можливо селяни, мої земляки, щось візьмуть з пропонованих пропозицій. Відповідно до цієї схеми з більшої складових прийнято законодавчі акти, а тому сільрада, селянин, група селян можуть здійснювати виробництво, що стане основою створення робочих місць, збільшення доходів, розвиток медицини, освіти та культури.

I. Загальні положення щодо використання землі: рекомендується законодавчо заборонити продавати і приватизувати землю сільськогосподарського призначення прямо, або через підставних осіб іншим державам, іноземним юридичним і фізичним особам; основними власниками земельних паїв

є селяни; визначити особливі умови внутрішнього ринку землі; сприяти особистим селянським і фермерським господарствам, орендаторам та іншим користувачам землі об'єднуватися у виробничі кооперативні та інші крупні інтегровані господарства місцевої сільської територіальної громади в межах сільської і селищної рад. Подібне допоможе створювати умови селянським, родинним та товарним фермерським, кооперативним і державним господарствам для ефективної інтеграції виробництва сільськогосподарської сировини, її переробки і реалізації продуктів кінцевого споживання.

II. Кооперування у володінні і використанні землі як організаційна основа територіальних сільських громад.

а/ Колективне користування землею. Перехід до ринку землі в Україні має враховувати особливі обставини: Україна є майже єдиною країною світу, де історично сформувались сільські поселення; однією із основних проблем українського села – протиріччя між індивідуальними, і колективними та державними інтересами. Усунути існуюче протиріччя можна на основі виробничої кооперації у володінні і використанні земель, виробництва сільськогосподарської продукції, її глибокої переробки і реалізації. Щоб не допустити хаосу в перетоці земель від одного власника до іншого і спекулятивного їх використання під час введення ринку землі, необхідно концентрувати земельні ресурси у колективному користуванні сільських територіальних громад на основі виробничої кооперації. У цьому контексті пропонується створювати колективні аграрні підприємства (КАП) в межах сільських і селищних рад до яких мають входити: перше, комунальні землі, які є власністю сільської (селищної) ради; друге, земельні паї селян і їхніх спадкоємців; третє, державні землі, якими володіє держава; четверте, різних розмірів холдинги, які орендують землю на території відповідної сільської чи селищної ради. Подібна виробнича кооперація формує п'ятого колективного власника земель – сільську територіальну громаду. Саме у цих власників мають

концентруватися землі кожного села, селища чи іншого населеного пункту, між ними, виключно, відбуватимуться процеси передачі в оренду, дарування чи продаж землі на підставі законодавчо встановлених норм і правил кооперації. Встановлення цих організаційно-правових норм і правил у сфері земельних відносин є виключно прерогативою держави, яка має прийняти ряд відповідних законів України. Кожна сільська чи селищна територіальна громада на підставі державних норм і правил приймає власний статут, де конкретизуються загальнодержавні норми і правила.

б/ Черговість набуття права користування землею: власник земельного паю самостійно входить в кооперацію своїм паєм; якщо ж він бажає здати його в оренду, то перевага надається в такому порядку: 1/ жителі даного села чи селища; 2/ сільська територіальна громада на умовах кооперації; 3/ держава, якщо вона має до земельної ділянки інтерес; 4/ зовнішній орендатор, який зобов'язаний стати членом сільської територіальної громади на умовах кооперації, підпорядковуючись встановленим державою нормам і нормативам, вимогам агротехніки і правил оренди.

в/ Особливі умови продажі чи оренди земельних ділянок: перше, якщо земельна ділянка знаходиться в середині ділянок інших власників, то продаж чи оренда може здійснюватися з узгодженням власників сусідніх ділянок та колективом кооперативного господарства; друге, землі колективної і комунальної власності сільських територіальних громад не можуть продаватися, а лише надавати право на оренду; третє, крупний орендатор може одержати право на оренду частини або всієї землі громади, але тільки за рішенням колективу кооперативного господарства та місцевої влади-територіальної громади, які визначають відповідальність орендатора за соціально-економічну інфраструктуру населеного пункту; четверте, одержати право на купівлю чи оренду земель може особа при умові, коли вона має відповідну освіту та досвід роботи в сільському господарстві не менше як три роки.

г/ Селянські садиби та їхні землі. Вимагає вирішення важлива проблема, а саме використання присадибних селянських земельних ділянок з садочками і будівлями: 1/ селяни, які не живуть в селі, або їхні нащадки можуть продати, здати в оренду, або подарувати будь-кому із громадян України, або сільській територіальній громаді на умовах, визначених в кооперації; 2/ земельні ділянки можуть використовуватись для вирощування продукції на громадські потреби села, надання садиб молодим сім'ям, спеціалістам господарств, що входять до кооперації, будівництва житла; 3/ інші цільові використання для потреб сільської територіальної громади.

ІІІ. Інтеграційні основи з виробництва сировини, її переробки і реалізації продукції кінцевого споживання.

а/ Загальна ефективність. Виробниче кооперування у володінні і використанні земель сільських територіальних громад дозволяє перейти до інтеграції в цій галузі економіки, вирішити ряд нагальних потреб сільських територій. Зокрема, кооперація володіння і використання землі сільських територіальних громад в межах територіальної громади чи селища та інтеграція послідуєчих виробничих технологічних процесів дозволяє здійснювати весь цикл агропромислового виробництва: 1/ виробництво сировини; 2/ її глибока переробка; 3/ реалізація кінцевої продукції споживання.

а/ Виробнича і соціальна інфраструктура. Інтеграція трьох секторів агропромислового комплексу в межах сільських територіальних громад на умовах кооперації та інтеграції дозволить вирішити ряд проблем, зокрема: а/ спрямування значних фінансових ресурсів, створених в аграрній сфері на її ж розвиток і соціальну інфраструктуру сільської місцевості; б/ переробка сільськогосподарської сировини в сільській місцевості створить велику кількість робочих місць; в/ агросфера перетвориться з споживача бюджетних коштів на прибуткову структуру, яка вноситиме кошти до бюджетів; г/ місцеві органи і сільська громада самостійно вирішуватимуть проблеми соціальної інфраструктури.

Торговельну базу формує без посередників сільська територіальна громада на основі умов кооперації.

б/ Робочі місця. Крім виробництва сировини (зерно, овочі, буряки, молоко, привіси тварин, яйця, вовна) безліч робочих місць буде створено в результаті відновлення роботи місцевих молочних заводів, фабрик з переробки м'ясної продукції, переробка зернових на борошно, комбікорми і хлібопекарські вироби, виробництво біосировини та переробка її на біопаливо і комбікорми, переробка цукрової сировини на цукор. В умовах кооперативного використання землі на рівні територіальних сільських громад виникає можливість розташувати виробничу та соціальну інфраструктуру в крупних селищах, малих і середніх містах сільської місцевості.

в/ Фінансові ресурси. Якщо в межах сільських територій (декілька сіл) будуть працювати переробні підприємства і діяти торгівельні мережі в кооперації з сільськими територіальними громадами, то лівова частина створеної абсолютної доданої вартості буде поступати для використання новітніх технологій, потреб селян, села і розвитку в ньому соціальної інфраструктури. Важливий результат таких змін проглядається в тому, що постачання кінцевих продуктів споживання із сільської місцевості в крупні і середні міста спрямує значні фінансові ресурси в сільську місцевість.

ПІСЛЯМОВА

---

*Може, долею ясною
Зацвіте й мій рідний край.
Олександр Олесь*

Звістка про людність, яка населяла територію сучасного Поділля, загубилась у глибинах татарських, литовських, польських і московських походів, втеч і переселень. Тому не дивина, що й історія таких українських сіл, як і села Лузна-Лозна, вкрита таємницею, вона залишається під сімома замками, переважна більшість теперішніх сільських жителів і їхні нащадків не знають навіть короткого простеження давніх подій в селі, історії свого роду, окрім батьків і дідів, а далі для більшості – уже таємниця. Дотепер ми не знали не тільки походження назви села Лузна-Лозна, але й першої згадки про нього. Дослідження дають підстави першу згадку про село Лузну вважати 1566 рік.

Знати про минуле і передбачати майбутнє, означає жити у тих важких і таємничих умовах, а це не так легко, адже вчені вважають, що вантаж минулого і майбутнього далеко не кожна психіка здатна витримати. Саме тому я дотримувався поради видатного українського історика В. Б. Антоновича, що «Змістом історії, ...є не розвиток державних структур, тим паче не політичні перипетії,

а народне життя в усьому розмаїтті соціально-культурних проявів. ...вивчення життя народу в його розвитку, з особливою увагою до ключових моментів на шляху еволюції»⁵²⁰. Отже, треба намагатись усе негативне минуле, духовне і матеріальне, кардинально змінити, щоб жити у сприятливих соціально-економічних умовах. Після одержання незалежності 1991 р. дотепер в Україні складаються неймовірно важкі та не визначені умови життя, а причина у тому, що український народ віками перебував у рабстві, але про своє минуле дізнається лише поволі, намагаючись передбачити своє майбутнє, а це, як ми побачили лише на прикладі свого села, не так легко.

Таємницею залишається й формування генотипу нашої людності, адже кожен спостерігає, що в цивілізованому світі ми, подоляни, за поведінкою, долею і вдачею трохи інші, скажімо від європейців і в цьому важливу роль відіграє природне середовище нашої країни, якому приділена певна увага у зміні. Дивина, Україна в центрі Європи, а українці відрізняються від європейців, хоча в минулому були рівними, а основна причина – перебування століттями у рабстві, особливо польському і московському. Впродовж існування людської цивілізації формувався широкий спектр генотипів людей – від імператора (глави держави) до раба (простого громадянина). У цьому спектрі генотипів людей наші подоляни, перебуваючи 750 років під владою чужинців, знаходилися на самому нижчому щабелі драбини форми правління – раб (кріпак). Чому? Відомо, що завойовники дивились на місцевий народ, як на повну власність (раб, кріпак, власний) і використовували його в якості робочої сили, століттями привчали до неволі багато поколінь українців аж до 1991 р., включно.

Впродовж існування вище наведених епох (татарська, литовська, польська, московська) форми рабсько-кріпацької залежності змінювались, а зміст залишався постійним – працею на чужинця, пристосовуйся до такого стану духовно і фізично.

---

⁵²⁰

100 найвідоміших українців. К., Компанія ОСМА, 2015, -С.270.

Тепер для подолян, як і усієї України, настала епоха зміни рабських правил і порядків, історії і мови, культури і звичаїв, які формувались на теренах Русі турками, татарами, литовцями, поляками і москалями. Саме із-за такого формування духовності, коли Україна одержала незалежність, то світ сприйняв її як країну, що є небезпечною у володінні атомною зброєю. Тому, західні спецслужби, особливо московські, працювали над тим, щоб заставити Україну відмовитися від атомної зброї, що і сталося, бо в уряді України було більше проросійських представників ніж українських, які не спромоглися захиститись, Щоб засвідчити, що українці є на планеті нам треба відстояти, навіть відродити, древні національні цінності: свободу; незалежність; національну окремішність; самоідентичність; історію; мову; культуру; збереження українського родинного і генетичного зв'язку.

Багато відомостей про лознян, їхні родовідні записи знаходилися у церкві, що її перед світовою війною (1939-1945 рр.) зруйнували, а цінні церковні архіви вцент знищені і відновити всього того уже неможливо ніколи. Саме це, на прикладі нашого села, підтверджує темну реальність нашого буття пропонує книга вихідця з Лозни, де стверджується, на основі архівних матеріалів і аналітичних роздумів, що українці за минулі епохи рабства втратили велику частину мови, історії і традицій прадідів великих. Щоб відродилась свобода нації, піднеслись духовно і матеріально наші селяни, не зникло село треба крупинками відновлювати історію і традиції, щоб довідатися, як працювали наші предки і любили свою землю, одночасно, чого не зробили наші предки, що слід зробити нам. Немає сумніву, що таких крупинок у нашому селі Лозна є безліч, вони будуть знайдені, коли відкриються таємниці минулих віків і розкується мовчання сучасників. Тоді і виявиться, що наша Лузна-Лозна багата і мислителями, і художниками, і трудівниками, і державними діячами, і вченими, і борцями, які прославляли і прославлятимуть село, Поділля й Україну. В праці розпочато дослідження і узагальнення, щоб повідомити прийдешнім поколінням про вихідців

з нашого села, які здійснили посильний внесок у відродження країни, нашого краю і села. А прикладів є з кого брати, адже на Поділлі, зокрема на Вінниччині, в історії залишились добрі справи Богдана Хмельницького, Івана Богуна, Устима Кармалюка, Данила Нечая, Симона Петлюри та інших патріотів свого краю. Крім того, Поділля дало Україні таких світочів національної культури як Степан Руданський, Михайло Коцюбинський, Володимир Забаштанський, Михайло Стельмах, Владислав Городецький. Впродовж 1224-1462 років Поділля було пригнічене татарами, навіть після битви на Сніводі (1362 р.) татари ще століттями здійснювали жорстокі набіги на землі

Два століття (1362-1569 рр.) Поділля, а також село Лозна у складі Вінницького повіту, перебували під владою Литви, пізніше під владою Польщв, а уже з 1654 р. в жорстоких обіймах москалів. Усе це принесло багатьом поколінням наших селян зламану духовність, яка простежується в усьому: в матеріальній і духовній сферах; в державній внутрішній і зовнішній політиці; у виховані дітей, в освіті й науці; в літературі та історії; у боротьбі за свободу. Травми віками переживали усі без винятку, і вони закарбувалися глибоко в генах, від них ніхто не відійшов ні на крок. Поголовні знищення цілих сіл татарами, приниження і важка праця на польських магнатів, репресії і катування москалями торкнулися кожного селянина, незалежно від його соціального рівня, багатий чи бідний – усіх катували і вбивали. Тому в людей усіх станів укорінилося почуття страху, який глибоко проник у гени, для майбутніх поколінь став родовою ознакою.

На мою думку, саме така ознака стала основною причиною того, що ми прощляпили більше двох з половиною десятиліть незалежності і свободи творити гарне життя і в селі, і в місті, і в державі. Відновлення історії, хоча б важливих її фрагментів, більша маса їх зникла безслідно, все таки стане кроком повернення до своїх прадавніх предків, відновлення пам'яті про них, щоб з думою про славне минуле позбутися ганебних почуттів страху перед усіма недоброзичливцями і ворогами.

Одначе, історія села має бути особистою, бо кожен зобов'язаний думати про своє місце в ній: у минулій, думаючи про своїх предків; сучасній, оцінюючи себе і свою роль в ній; майбутній, піклуючись про своє майбутнє покоління; навіть в історії села має домінувати основна сутність – пам'ять поколінь.

Після 1240 р. українці уже в усі наступні віки воювали, захищали і звільняли свій край і від татар, і від поляків, і від москалів, але чомусь постійно під орудою не українських провідників: від татар звільняли українські вояки, але під проводом литовця Ольгерда; від москалів звільняємось ось уже чверть століття за допомогою консультантів з Європи і США, запрошуємо спеціалістів з Грузії, Польщі, Литви. Українських президентів навчають, вимагають, допомагають, а вони збагачуються, коли ж втрачають владу, то або рятується втечею, або тихо сидять у своїх маєтках, користуючись награваним, а народ бідує і з москалями воює. Не краще й у нашому селі, коли дотепер не знайшлося місцевого селянина який би взявся за справи виробництва і створення робочих місць, підвищення соціального і медичного рівня, освіти і культури, покращення транспортного зв'язку.

Відзначаючи причини таких ганебних справ нагадаємо, що вони формувались в минулому. Працюючи на пана до 1917 р., як кріпаки, тобто раб, а згодом у колгоспі – також кріпаками, люди ставали лінивими. Репресії в більшовицький період додали майже усім людям ще одну негативну рису – не впевненість у своїх силах і своїй роботі. В московській державі, особливо в період більшовиків, фізично і морально знищувались роботящі, розумні люди, особливо селяни, яких називали «куркулями», «кулаками», а залишались так звані «бобилі» та «городники», більшість з яких не мали ні землі, ні тягла, вони мали тільки невеличкі городи біля маленьких хатин. Саме ці селяни у більшовицький період управляли справами у селі, селяни працювали важко, але малопродуктивно, будь-як, були завжди голодні і холодні, усім приходилось красти в колгоспі соломку, сіно, зерно, колоски, гичку з буряків, майже все, щоб вижити, їхні ж діти,

виховані в таких нелюдських умовах, продовжували подібні справи і в селі, і в місті, куди вдавалось вибратись. Отже, після більшовицького періоду, коли Україна стала незалежною (1991 р.), на робочих місцях в селах і в містах, на усіх ділянках управління країною залишились невпевнені в собі люди. Саме такі ми, надзвичайно важко, з потугами, будуємо нову країну, вірніше намагаємося відродити знамениту європейську древню Русь.

Кожна праця стосовно історії села чи міста не спроможна охопити величезний масив історії тієї чи іншої частини суспільства, а тому, зібраний матеріал буде служити відправною точкою продовження пошуку інформації та розширення уже наявних досліджень, а також накопичення нових, що вже з'являються і потребують відображення в історії села. У моєму древньому селі вдалося знайти доброго не дуже багато, доводиться показати трохи більше не дуже приємного, але справедливого, підтверджуючи на прикладах нечувані терпіння селян впродовж багатьох століть і не тільки від тих, хто над ними панував, але й своїх односельців, сусідів, навіть родичів. Після викладу сумного матеріалу автор запитує себе, а чи варто оприлюднювати негативне, хай хтось інший про це скаже, можливо, мені краще промовчати, як нерідко водиться у нас, але кожен має зробити щось добре на шляху до свободи, і це я роблю, бо як писав Тарас Шевченко:

*Та не однаково мені,
Як Україну злії люде
Присплять, лукаві, і в огні
Її окрадену збудять ...*

Довідуючись про жахливе минуле і думаючи про довгі важкі роки, потрібні для покращення життя, кожен читач, мабуть, відчуває себе, мов би Касандрою⁵²¹, а таких лаяють і не помічають, бо погане минуле і важке майбутнє важко сприймають навколо. Хай судят потомки, бо тільки здалеку можемо дати справедливу оцінку подіям і вчинкам

⁵²¹ Касандра – дочка троянського царя, пророчиця, правдивим, але зловісним віщуванням.

особистостей, які вперше оприлюднюються. В книзі дотримано правила допомогти новому поколінню моїх односельців глибше пізнати не тільки місце свого села на карті Подільського краю і держави, але й краще зрозуміти своїх батьків і дідів, які пройшли здебільшого не райські сади, а пекло: одних зрадливо розкуркулювали і висилали за їхні здібності до праці; інших арештовували і розстрілювали за протести проти сваволі загарбників; багатьох селян, забраних до Німеччини, після повернення з німецького полону вже більшовики тримали ще до десяти років у таборах.

Нове покоління селян має зрозуміти своїх батьків і дідів, що усі вони жили під парасолькою страху і доносів, які визначали їхню поведінку і життєву долю. Наш земляк з Калининського району, лауреат Шевченківської премії, письменник Степан Колесник пише «Ми перелякані, ми просякли страхом. І доки буде страх, доти ми будемо жити в рабстві. Страх робить людину рабом, це однозначно, це не казочки, не вигадка»⁵²². Перебуваючи в полоні страху, влада часів усіх Президентів України, антиукраїнські народні депутати, приймаючи закони та рішення, оглядались на Москву, мовляв, яка реакція Кремля, використовуючи корупцію (крадіжку) для власних потреб. Це і є причиною половинчатості законів і урядових рішень, які призвели до втрати того соціально-економічного рівня, що був до 1991 року.

В праці, на прикладі важкого минулого жителів сіл і районів Поділля, читачі можуть довідатися про причини неможливості впродовж чверті століття незалежності України вирішити соціально-економічні, культурні та історичні проблеми українського народу. Одна із цих причин це рабський страх минулого та знищення національної еліти, здатної ефективно управляти на державному, регіональному і місцевому рівнях. Для відродження еліти потребується чи малий час, який у праці визначено. В останні роки в країні все більше стверджується реальність, що українці поступово позбавляються

---

⁵²² // Київ. 2013, № 6, -С.5

пелени страху, а це надихає на покращення майбутнього, далі появиться нова еліта, яка сприятиме відродженню нації, держави, кожної громади.

Книга написана не тільки для теперішніх жителів села, але й для тих лознян, які проживають у містах і містечках України та за кордоном, а особливо їхніх нащадків, які продовжуватимуть брати участь у життєдіяльності країни, щоб знали про життя своїх дідів і батьків, беручи з них приклад, або – навпаки. Крім того, матеріал історії села у сувязі з історією Поділля та епохами поневолення (татарське, литовське, польське, московське) можливо буде придатним для використання вченим, що відновлюватимуть історію України. Усе викладене документально підтверджене, свідчення очевидців, дещо аналітично досліджено з певними висновками, – це минувшина наших предків. Наведена інформація і аналітичні роздуми дають змогу кожному жителю села чи вихідцеві з нього сформулювати свою думку про нас і нашу історію. З різних причин матеріалів про минувшину надзвичайно мало, звичайно, можливі деякі упущення і помилкові трактування, а тому знайомлячись з інформацією, подіями і особистостями, можливо, у читачів будуть деякі виправлення чи доповнення, то автор очікує їх і при можливості буде усе враховане у наступних перевиданнях праці. Проте, у цілому змінити історію села та поведінку селян у далекому і близькому минулому ми не зможемо, але наші наступні покоління реальної історії повинні знати, щоб в наступні епохи не допускати прикрих помилок, згадуючи заради цього слова нашого пророка Тараса Григоровича Шевченка⁵²³:

*Отак і ви прочитайте,
Щоб не сонним снились
Всі неправди,
Щоб розкрились
Високі могили
Перед вашими очима,*

---

⁵²³ Тарас Шевченко. Кобзар. К., 1971, -С.247

*Щоб ви розпитали
Мучеників: кого, коли,
За що розпинали?*

На прикладі свого села, де я народився і зростав, віковичне перебування його в окупації сусідніх держав намагався показати: а/ що Русь-Україна – велика європейська держава, а її народ – талановитий і любить свободу; б/ що впродовж віків українців пригнічували, у них забрали усе, окрім волі до свободи; в/ що навіть після виборення Україною незалежності (1991 р.) колишні рабовласники продовжують нагадувати українцям про свою зверхність і претензії, зокрема перекручування визвольної боротьби українців на Волині, претензії на територію Криму і «захист» москалів на Донбасі; г/ що воля українців до свободи відродить велич європейської держави і її народу. Дивина, адже ніхто не наважиться зробити докір німцям чи французам, що вони у своїй країні на перше місце ставлять власну мову, а ось українцям, сусідні держави, які у минулому володіли частинами української землі і заселяли власним населенням, якось критично ставляться до посилення українського народу до своєї мови. Подаючи історію одного села, а вона стосується усіх сіл України, мені прийшлося на одержаних прикладах, робити узагальнення щодо політичних, соціальних і економічних проблем, вони, можливо, стануть у пригоді авторам, які будуть очищати засмічену українську історію, щоб відновити її реальність.

Своїм шановним землякам в усіх куточках України і Європи повідомляю, що я намагався бути справедливим і толерантним до усіх, навіть до тих, хто чинив зло, бо це не їхня провина, а рабське минуле, що його треба позбуватись. Автор допускає, що, можливо, не усі факти і висновки будуть до вподоби теперішнім сільським та міським лознянам, а тому усі зауваження, пропозиції щодо виправлення чи доповнення історичних фактів про Лузну-Лозну, його минулих і нових поколінь бажано надсилати до місцевої сільської бібліотеки, вони при можливості будуть використані при перевиданні твору. Нарешті, в роки незалежності українці

зобов'язані навчитися розуміти і силу людини, і її слабкість, донести до свідомості кожного ту істину, що для нових надій та перемог усього народу потрібна не тільки сила, але й пам'ять про минуле.

Насамкінець відзначу, що поданий матеріал не є історією виключно села Лузна-Лозна, а переважно наукове дослідження, переходячи від конкретних до узагальнення соціально-економічних, політичних та визвольно-революційних процесів, що дало змогу висловити деякі важливі підсумки. Решту висновків на базі пропонованого матеріалу, є надія, будуть робити сучасні і майбутні читачі. Книга про село писалась чимало років (2008-2018 рр.) і подібне трапляється з багатьма письменниками, адже на думку У. Черчіля «Написання книжки – ціла пригода. Спочатку – іграшка, потім – забава. Згодом книжка стає коханкою, а ще пізніше – господарем і, нарешті, – тираном. На останньому ж етапі, коли ви вже готові були примиритися зі своїм рабським становищем, ви вбиваєте цього монстра і шпурляєте його тіло читачам».

ІСТОРИЧНІ І СТАТИСТИЧНІ МАТЕРІАЛИ ТА ДОВІДКИ ПРО СЕЛО

Я уверен, что наступит время, когда и у нас всем и каждому воздастся должное, но нельзя же смотреть спокойно, как современники бесконечно прячут память от потомков.

П.Я. Чаадаев, 1854 г

Додаток 1

ТРАНЗАКЦІЯ

*щодо Людей у Відання Речі Посполитій, в оборону її,
з Маєтностей, Острозькій Ординцації належних, sub
Processu bonae Fidei⁵²⁴*

Між Я. О⁵²⁵. Князем Його Мостею Янушом Олександром на Білому Ковелі, Смолянах, Ракові, Заслав'ї і Острозі Любартовичем Сангушком, Маршалком Надвірним В. К⁵²⁶.

---

⁵²⁴ Реєстр донацій Князя Я. О. САНГУШКА, Маршалка В. К. Надвірного Лит., у Граді Сандомирському Sabbatho post Festum S. Luciae Virg. & M. proximo A. D. укладено 1753 р.

⁵²⁵ Світлістю. Тут і далі – примітки перекладача.

⁵²⁶ Великого князівства.

Литовського, з одного, і Я. О. Князями Їх Мостями Чарторийськими, Воеводами і Генералами Земель Руських і Подільських, що через Я. О. Князя Їого Мості Станіслава Граб'є на Вішнічу і Ланцюзі, Любомирського Стражника Великого Коронного, діють, а також Я. В⁵²⁷. Їого Мостею Паном Малаховським, Канцлером В. Корон⁵²⁸., Опочинським, Остроленцьким Старостою, як і Я. В. Їого Мостею Паном Францишеком Потоцьким, Крайчим Коронним, і Я. В. Їого Мостею Паном Ігнацієм Сапегою, Воеводою Мстиславським, як і Я. О. Князями Їого Мостями Антонієм, Воеводою Любельським, Станіславом, Стражником В. Корон., Антонієм Казимирським, Францишеком Ольштинським, Теодором Богуславським, Старостами, Станіславом Коронним, Юзефом Литовським, Підстольниками Любомирськими, і Юзефом Яблоновським, Стольником Великого К⁵²⁹. Литовського, з іншого боку, постала така згідна угода й ухвала. Що Я. О. Князь Їого Мость Ссангушко, Маршалок Надвірний В. К. Литовського, продавши Маєтності свої Дідичні: Ключі⁵³⁰: Дубинський, Степанський, Константинівський, Мирівський, Вільський, Чуднівський, Пиківський, Базалінський, Крантівський, Солзинський, Острозький і Лютовицький cum omnibus oerum adjacentijs Природним правом по колись Я. О. Княжній Її Мості Маріані з Князів Любомирських, колись Я. О. Князя Їого Мості Павла Любартовича Сангушка, Маршалка В. В. К. Литовського, Intermedii poti Дружини, а Матері своїй отримані, маючи pra oculis amorem boni publici, понадто Українського краю, що неодноразово нападам Ворожим піддається, Шістсот Людей в оборону краю Українського із Маєтностей, як вище зазначено, ним проданих, що їх ЯЯ. ОО. Князь Їого Мость Олександр Домінік Любомирський, Староста Сандецький, надавати визначив, тих самих ЯЯ. ОО. ЯЯ. ВВ. вище згаданих Дядьків і Братів своїх до такого ж похвального закликає вчинку, котрі, любов Вітчизни високо цінуючи, а також

---

⁵²⁷ Ясновельможністю

⁵²⁸ Великим коронним

⁵²⁹ Князівства.

⁵³⁰ Група фільварків під загальним адмініструванням.

в оборону згаданого краю звернені, гідні непохитні думки Я. О. Князя Його Мості Маршалка Надвірного В. К. Лит. поважаючи, такий до Воєнної Експедиції поміж собою розподіл чинять. А насамперед: людей піших на Praesidium Дубинської фортеці під владу Гетьманську надати має 270. Ключ Дубинський. Ключ Степанський – Людей кінних 63. Ключ Миропільський і Вільський – 33. Ключ Чуднівський – кінних 32. Ключ Пиківський – кінних 20. Ключ Базаліський – кінних 33. Ключ Красилівський – кінних 33. Ключ Острозький – кінних 31. Ключ Сульзинський – кінних 32. Ключ Лютовицький – кінних 7 на кожну нагальну потребу за Велінням Гетьманським в оборону краю виставляти, висилати і під Командування Я. В. Його Мості П. Гетьмана В. Корон. виряджати, *mutuo sub Processu bona fide obstringuntur*, про що *in casu Contraventionis Forum* Трибуналу Радомського до тяжби собі встановивши, власноруч сю Транзакцію підписують. *Datum* у Кольбушеві *die* 7 *Decembris* 1753. *Anno* Януш Князь Сангушко, Маршалок Надвірний В. К. Лит. своїм і ЯЯ. ОО. Князів Чарторийських, Воевод і Генералів Земель Руських, Іменем підписують. Станіслав Любомирський, Стражник В. Корон. Францишек Любомирський, Староста Ольштинський. Ян Малаховський, Канцлер В. Корон. Антоній Любомирський, Староста Казимирський. Станіслав Любомирський, Підстольник Коронний. Юзеф Любомирський, Підстольник Литовський.

Я. О. Князеві Його милості Любомирському: Пиків – Пиків; *Villas*. Кривошиїнці – Кривошиї; Хутір Кривошиїнський – Хуторі Кривошиїнські; Лузна – Лузна; Когінець – Рогинці; Острожек – Острожок Великий; Вішньова – Вишенька; Острожек новий – Острожок Малий; Слупник – Ступник; Клітинка – Клітенка; Нападівка – Уладівка; Глинське – Глинське; Хомутиці – Хомутиці; Голяки – Голяки; Слобідка – Слобідка Кустівецька; Богданівна-Богданівка; Колибабинці – Колибабинці; Котищинці – Кутиші; Кропинна – Кропивна; Лемішівка – Лемешівка; Лютене – Люлинці; Погоріла – Погоріла; Зихалівка – Жигалівка; Хутори та Урочища.

Додаток № 2

Основні показники виробничо-фінансової діяльності колгоспу ім. Куйбишева с. Лозна наприкінці свого існування (1989-1990 рр.)

<i>Показники</i>	<i>1989 р. факт.</i>	<i>1990 р. факт.</i>
1. Виробництво с/г продукції		
Зерна, ц	44110	34001
Цукрових буряків, ц.	154123	125011
Картоплі, ц	1705	1559
Овочів, ц	1684	1218
Олійні, ц	89	—
Фрукти і ягоди, ц	23	1220
М'яса, ц	2381	2512
Молока, ц	11134	11997
Яєць, тис. шт.	333	329
Вовни, ц	25,8	28
2. Продаж Державі		
Зерна, ц	20084	13557
Цукрових буряків, ц	129097	108203
Картоплі, ц	606	760
Овочів, ц	1235	1061
Олійні, ц	—	—
Фрукти і ягоди, ц	23	1095
М'яса, ц	2129	2410

<i>Показники</i>	<i>1989 р. факт.</i>	<i>1990 р. факт.</i>
Молока, ц	12114	12618
В т. ч колгоспне	10469	10654
Яєць, тис. шт.	301	315
Вовни, ц	12	13
3. Врожайність с.-г. культур, ц/га		
Зернових, ц/га	39,5	33,8
Цукрових буряків, ц/га	440,3	357
Картоплі, ц/га	56,8	52
Овочів, ц/га	210,5	152
4. Продуктивність тваринництва		
Удій на корову, кг	2414	2758
Середньодобовий приріст ВРХ, гр.	416	330
Середньодобовий приріст свиней, гр.	204	174
Одержано яєць на курку, шт.	160	143
Одержано вовни на 1 вівцю, кг	2,2	2,6
5. Вироблено на 100 га с/г угідь		
М'яса, ц.	96,7	109
Молока, ц	483,2	520
Вовни, ц	1,35	1,26
Яєць, тис. шт.	28,8	31,8
6. Одержано продукції на 1-го працюючого, крб		
Приріст продуктивності праці за рік, в%	20,3	-0,02
7. Валовий дохід, тис. крб.		
Чистий дохід, тис. крб.	577	551
8. Питома вага оплати праці у валовому доході, %		
	47,9	49,1

<i>Показники</i>	<i>1989 р. факт.</i>	<i>1990 р. факт.</i>
Середньорічна оплата працівника, крб	1858	1993
Ріст оплати праці,%	15,6	7,3
9. Рентабельність господарства,%	37,8	31,1
у т.ч. рослинництва,%	114	83,5
з них зернових,%	197	305,1
цукрових буряків,%	88,9	324
картоплі,%	-57	-5,9
овочі,%	26,6	175
тваринництва, всього,%	0,7	3,9
у т.ч. молока%	19,8	10,6
м'яса ВРХ,%	-4,9	7,1
м'яса свиней,%	-26,2	-3,1
яєць,%	-41,6	-8
вовни,%	-14,3	116,7
10. Одержано надходжень, тис. крб.⁵³¹	2091	2299
у т.ч. від рослинництва	1079	1086
від тваринництва	957	1172
заборгованість за кредитами, тис. крб	—	—
наявність власних коштів в Агромбанку, тис. крб.	1005	1044

⁵³¹ За часів Радянського Союзу 1крб. прирівнювався до 1 долара США (в середині країни)

Село Лозна у 2016 році

- Населення – 965 осіб;
- До сільської ради належать села: Лозна, Дубина і Хутори Кривошійнські;
- Села Лозна + Дубина розташоване на площі 634 га землі, у тому числі 547,25 га присадибні ділянки селян (городи);
- З усієї землі сільськогосподарського призначення (2653,73 га) знаходиться у користуванні: одного фермера-25 га (0,9%); окремих селян, які не здають в оренду свої земельні паї-205,28 га (7,7%); решта знаходиться у користуванні агрохолдингу «Миронівський зернопродукт» – 2423,45 га (91,4%); у громади села землі немає;
- рослинництво – одноманітне, що виснажує землю: ячмінь, кукурудза, соняшник, соя. Будь-яка сівозмінна, що її пропонує наука і практика – відсутня;
- тваринництво-молочне скотарство є тільки в особистих господарствах, зокрема, 30 селян утримують молочну худобу (по 4-8 голів), молоко реалізується приватним заготівельникам;
- Школа: загально – освітня I-III ступеня, всього –53 учні, у першому класі – 2 учні-2017 р⁵³²;
- Будинок культури, бібліотека, Інтернет – центр;
- Медичне обслуговування: лікарська амбулаторія загальної практики сімейної медицини;
- Соціальна сфера: дошкільний навчальний заклад «Барвінок» – 15 дітей, газ для 120 та електрика і освітлення – для 241 домогосподарства;
- дорога до села і через центр села, що була добротною, зруйнована вщент. В наступні роки її залатують на випрошені кошти.

---

⁵³² У 1957 р. в школі навчался 450 дітей у дві зміни, навчання проводили 32 учителі.

ПОДЯКА

.....

Автор і сільські жителі села Лузни-Лозни та їхні нащадки вдячні вихідцю з Вінницького краю, вченому, професорові, виробничнику і меценату, президенту Вінницького національного аграрного університету Григорію Миколайовичу Калетніку за сприяння у підготовці та виданні праці, в якій у загальній палітрі історії України, нашого Поділля та конкретного села Лузна-Лозна Хмільницького району подається культура і соціально-економічна самобутність сільських жителів подільського краю Вінниччини за багато століть колонізації і роки незалежності.

Сільські жителі Лозни, їхні нащадки і автор вдячні за допомогу у підготовці матеріалів до праці «Лузна-Лозна – село на Поділлі»: Вадиму Миколайовичу Вітковському, Марії Петрівні Поліщук, Івану Сергійовичу Малишевському, Миколі Адамовичу Станіславчуку, Світлані Петрівні Якушевській, Олені Вікторівній Сухін, Володимирові Мусійовичу Михальнюку, Миколі Никифоровичу Дорошу, Василеві Миколайовичу Мариничу, Володимирі Васильовичу Колодію, Тамарі Яківні Сашко, Валентині Іванівні Носарівській, Олені Іванівні Кузьменко (Лащук), Ользі Яківні Юсуповій, Яніні Ігорівні Філімоновій.

ЗМІСТ

.....

Передмова	3
Присвячення	8
I. Минуле і сучасне моєї малої батьківщини	19
II. Село Лузна-Лозна	23
2.1. Село і довкілля	23
2.2. Передумови зародження села	31
2.2.1. Місцевість і її використання	41
2.3. Таїна заснування села Лузна-Лозна	46
2.4. Від давнини до сьогодення	75
2.4.1. Адміністративно-територіальна приналежність	75
2.4.2. Деякі історичні пам'ятки села	92
III. Пам'ять поколінь	98
3.1. Село й жителі Лузни-Лозни	98
3.2. Наслідки кріпацтва	108
3.3. Славні часи боротьби за свої права	125
3.4. Події і люди	138
3.5. Історія однієї вулиці	156
3.6. Побут на Поділлі і в селі Лозна	202

IV. Соціальна і духовна сфера	243
4.1. Лознянська середня школа	243
4. 2. Культура	288
4.3. Духовність села – церква	293
V. Життєдіяльність лознян	310
5.1. Господарювання перед колективізацією	310
5.2. Страдницька дорога селян – колективізація	316
5.3. Колгосп, його організація і діяльність	337
5.3.1. Керівники колгоспу	349
5.4. Місцева влада	355
5.4.1. Поплічники місцевої влади	363
VI. Багатівікова попона рабства народу Поділля	375
6.1. Татарська колонізація (1240-1362 рр.)	380
6.2. Литовська колонізація (1362-1569 рр.)	394
6.3. Польська колонізація (1569-1795 рр.)	419
6.4. Московська колонізація (1654 (1795- Поділля)-1991 рр.) ...	441
6.4.1. Більшовицька льодовикова година (1921-1991 рр.) ...	446
6.4.1.1. Моторошний експеримент над селянами ...	453
6.4.1.2. Голодомор 1922-1923 рр.	485
6.4.1.3. Голодомор 1932-1933 рр.	488
6.4.1.4. Голодомор 1947 р.	508
6.4.1.5. На межі природного виживання	511
6.5. Вінок терновий селянської долі	517
6.5.1. Репресії перед другою світовою війною	517
6.5.2. Духовний геноцид	532
6.5.3. Подих війни	536
6.5.4. Німецька окупація в Лозні	543
6.5.5. Село Лозна в горнилі війни 1939-1945 років	554
6.5.6. Лозняни героїчно бились, але... ..	567
VII. Епоха виходу українців з рабства	585
7.1. Довгий шлях формування Української Держави	588
7.2. Подолання наслідків минулого	619
7.3. Захист незалежності країни	640

VIII. Духовне і мистецьке багатство лознян	647
8.1. Дотепність лознян	647
8.2. Поезія моїх земляків	654
8.3. Музейні осередки села	662
8.4. Відомі вихідці з села Лозна	666
8.4.1. Остап Боровик	666
8.4.2. Андрошук Сергій Філімонович	667
8.4.3. Сухін Арсеній Дорохтейович	668
8.4.4. Сухін Василь Дорохтейович	669
8.4. 5. Сорочинська Тетяна Онуфрїївна	669
8.4. 6. Панасюк Броніслав Якович	670
8.4.7. Сидорук Світлана Іванівна (Дейничук)	678
8.4.8. Станіславчук Микола Адамович	679
8.4.9. Станіславчук Валерій Антонович	681
8.4.10. Наконечний Володимир Васильович	682
8.4.11. Ціснецький Олександр Антонович (1937-2005 рр.) ...	685
8.4. 12. Малишевський Іван Сергійович	686
8.4. 13. Андрошук Степан Матвійович	688
8.4.14. Сашко Тамара Яківна	688
8.4.15. Сидорук Василь Степанович	689
8.5. Я у себе дома – на Поділлі	689
8.6. Що ж у подальшому?	694
IX. Післямова	704
X. Історичні і статистичні матеріали та довідки про село	714
ТРАНЗАКЦІЯ	714
Основні показники виробничо-фінансової діяльності колгоспу ім. Куйбишева с. Лозна наприкінці свого існування (1989-1990 рр.)	717
Село Лозна у 2016 році	720
ПОДЯКА	721

Науково-історичне і літературне видання

Лознянський Борис

ЛУЗНА-ЛОЗНА СЕЛО НА ПОДІЛЛІ

/Історико-науковий та художній нарис/

**ВИБРАНІ ТВОРИ
ТОМ ОДИНАДЦЯТИЙ**

Підписано до друку 20.11.2018.
Формат 60x84/16. Папір офсетний.
Друк різнографічний. Гарнітура Georgia.
Друк. арк. 45,50. Умов. друк. арк. 42,32.
Обл.-вид. арк. 37,64.
Наклад 50 прим. Зам. № 5676/1.

Віддруковано з оригіналів замовника.
ФОП Корзун Д.Ю.

Видавець та виготовлювач ТОВ «ТВОРИ».
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до
Державного реєстру видавців, виготовлювачів і розповсюджувачів
видавничої продукції серія ДК № 6188 від 18.05.2018 р.
21027, а/с 8825, м. Вінниця, вул. Келецька, 51а.
Тел.: (0432) 603-000,
(096) 97-30-934, (093) 89-13-852.
e-mail: tvoru@tvoru.com.ua
<http://www.tvoru.com.ua>

Хрест на пагорбі (Княжа гора)

Хмельницькі землі у складі Подільської губернії. XIX ст.